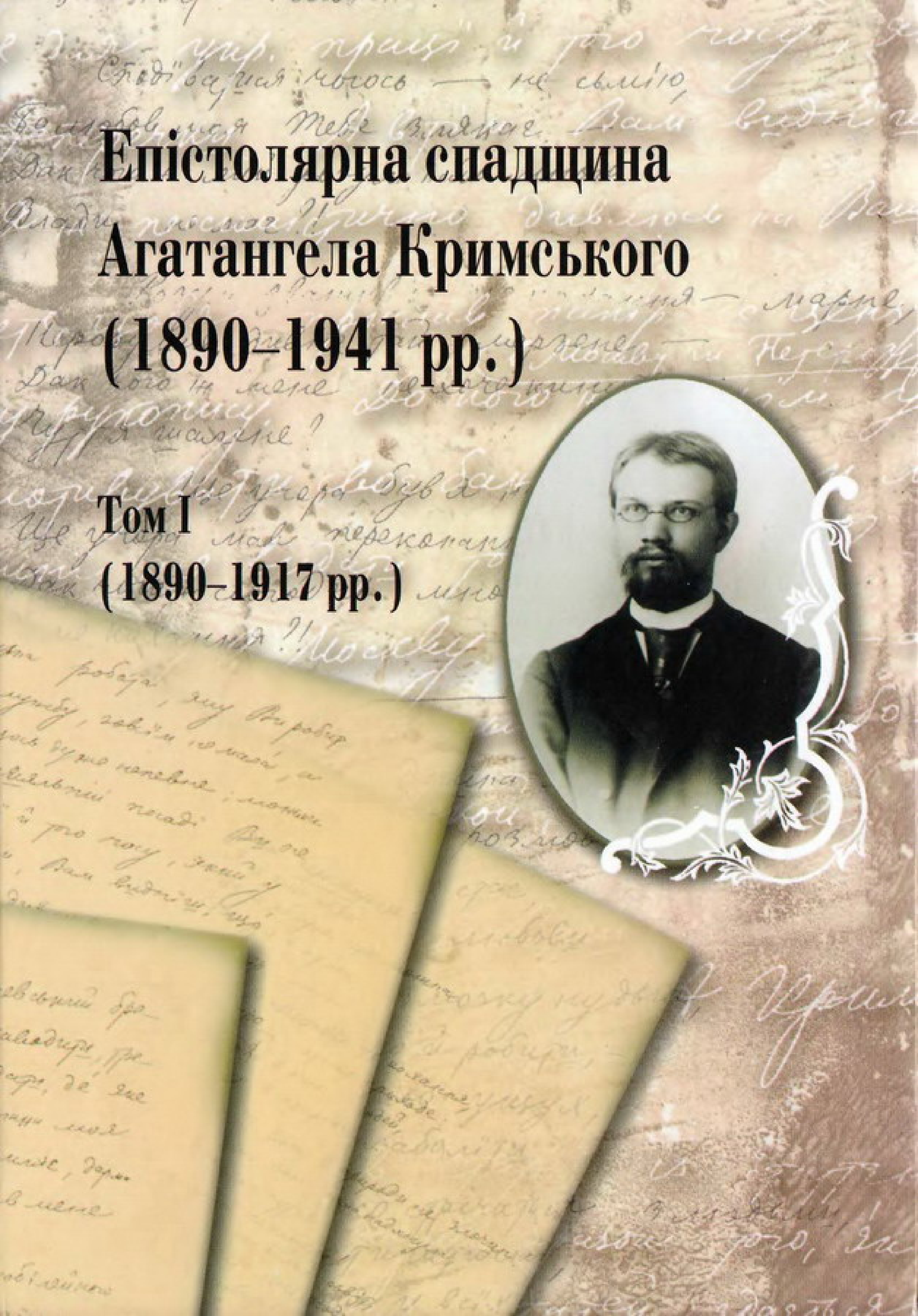

Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890–1941 рр.)

Том I (1890–1917 рр.)

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СХОДОЗНАВСТВА ім. А. КРИМСЬКОГО

Серія
«Наукова спадщина сходознавців»

ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО (1890 – 1941)

Том I
1890–1917

Київ 2005

ББК 63.3 (4 УКР) 6-8
Е67

Друкується за рішенням Вченої ради
Інституту сходознавства ім. А. Кримського НАН України
(протокол № 2 від 24.03.2005 р.)

Серія *"Наукова спадщина сходознавців"*

Відповідальний редактор випуску Василюк О.Д.

Книга видається завдяки субсидії ЮНЕСКО

Е67 Епістолярна спадщина Агатангела Кримського в 2-х томах

ISBN 966-02-3484-8
ISBN 966-02-3485-6 (Т. 1)

В книзі подається листування 1890–1917 років видатного українського вченого – орієнталіста, мовознавця і письменника, громадського діяча Агатангела Юхимовича Кримського (1871–1942) з Борисом Грінченком та його дружиною Марією, Михайлом Павликом, Володимиром Гнатюком, Павлом Житецьким, Володимиром Левицьким, Омеляном Огоновським, Федором Коршем, Кирилом Студинським, Михайлом Грушевським та Дмитром Дорошенком. Більша частина вміщених в цій епістолярній збірці листів публікується вперше й без будь-яких скорочень, що дозволяє повніше осягати наукові, літературні, громадські зацікавлення Агатангела Кримського.

Книга призначена для широкого загалу читачів, насамперед для тих, хто прагне виразніше збагнути творчі та громадські процеси, що відбувалися в Україні наприкінці XIX й на початку XX століть, та конкретні діяння й погляди їхнього безпосереднього учасника Агатангела Кримського.

ББК 63.3 (4 УКР) 6-8

ISBN 966-02-3484-8
ISBN 966-02-3485-6 (Т. 1)

ВІД УПОРЯДНИКІВ

Даний збірник – листування видатного діяча української культури, всесвітньо відомого вченого, одного із засновників Національної академії наук України (НАНУ), а у її складі цілої низки мовознавчих і сходознавчих установ – відкриває серію публікацій Інституту сходознавства ім. А. Кримського НАН України, пов'язаних із життям та творчістю А. Кримського.

Оригінальність пропонованого видання полягає в тому, що, на відміну від попередніх публікацій, у ньому основна частина (183) листів публікується вперше, решта (67) – листи А. Кримського і його респондентів – відомих діячів української культури другої половини XIX ст. та 20-х років XX ст. – вперше друкуються без будь-яких скорочень. Усе це значно поглиблює розуміння постаті самого А. Кримського і в цілому яскраво характеризує епоху, в яку він жив, піднімає широкий її пласт із середини, розкриває безліч проблем тодішнього культурного, політичного і соціального характеру життя українського суспільства.

Сьогодні публікація становить великий інтерес для вчених України: істориків, мовознавців, сходознавців, істориків науки. А беручи до уваги величну постать А. Кримського, вона, безперечно, викличе зацікавленість і тих учених, які працюють у названих галузях за межами України.

Видання охоплює далеко не повну літературно-публіцистичну діяльність А. Кримського. До книги не увійшло (на даний момент не вдалося здійснити пошук) листування А. Кримського з культурними, політичними та науковими діячами далекого й близького зарубіжжя, що пов'язано з певними труднощами не тільки економічного характеру, а й зі слабкістю науково-довідкових апаратів до архівних фондів особового походження, що значно ускладнює пошук документів.

Готуючи до видання листи А. Кримського, упорядники умовно поділили його життя і творчість на два періоди: московський (1890–1917) – початок наукової, літературної та викладацької діяльності, й київський (1918–1941) – від початку запрошення А. Кримського В. Вернадським та М. Василенком для участі в заснуванні

Української академії наук у Києві й організаційної праці в її стінах аж до репресії вченого в 1941 році.

До даної книги введено листи, що друкувалися в різних виданнях у різні роки XX ст. і, як правило, в купюрах та зі скороченнями, що вимагалося тими чи іншими видами видань, їхніми завданнями, обмежувалося з ідеологічних та політичних міркувань. Листи у збірнику розташовано в хронологічному порядку і відповідно пронумеровано. Їх епістолярні тексти публікуються без будь-яких скорочень, зі збереженням усіх стилістичних особливостей мови кожного автора. Фонетичні та орфографічні особливості збережено в усіх випадках, коли вони не входять у суперечності з нормами сучасного правопису. Упорядники керувалися тим, що відмінності у мові, зокрема в тому, як тоді говорили, становлять досить широкий інтерес – саме тому їх збережено. Варто зазначити, що проблеми сучасної української текстології значною мірою зумовлені відсутністю до 1918 р. єдиного українського правопису. Відомо, що протягом XIX, початку XX століть у практиці українського письма і друку використовувалося близько 60 різних правописних систем, зокрема в Західній Україні вживалася так звана "желехівка" – правопис, що офіційно був прийнятий у Галичині в 1893 р. для українських видань. Згідно з "желехівкою" частка "*ся*" писалася окремо від дієслів, а літера "*і*" після пом'якшеного приголосного позначалася літерою "*ї*" (лїс, мінї); після приголосних ставився м'який знак (сьвято).

Всі листи А. Кримського, його праці та літературні твори, подані для публікації до західноукраїнських видавництв і діячів, були написані відповідно до правил 1893 року. Готуючи до видання цю частину листів А. Кримського, упорядники узгоджували їхні тексти із сучасним правописом. Одночасно бралися до уваги неприпустимість переплутування власне правопису із суто мовними формами, що відбивають різновиди діалектичної та літературної мови, втручання у лексичну, словотворну, фонетичну й граматичну підсистеми мови. Збережено властиве мові А. Кримського написання ряду слів: куверт, коверт, конверт; мусів, мусив; патрет, портрет; здоров'я, здоровля; зачинено, зачиняно; значення, значіння; життям, життєм; тільки, тілько; цім, цим; чужорідний, чужерідний та ін. Не виправлялися імена, по батькові, прізвища. Правильне їх написання подано в іменному покажчику. Не приводилися до сучасного правопису слова: дісертація, колєгія, лєкція, радікали та ін.

Текстологічна робота охопила такі суто правописні моменти: опущення приголосних у кореневих морфемах, написання слів разом і через дефіс, вживання великої літери. У листах, написаних російською мовою, збережено тогочасний правопис. Збережено тогочасне написання назв установ, видань, вулиць тощо як українською, так і іншими мовами, наприклад: "Вістник", "Кіевская Старина" та ін.

Описки і помилки скоропису виправлено без спеціальних застережень. Синтаксис упорядковано з урахуванням важливого характеру запису (наприклад, звороти та вставні слова часто в авторів не виділені зовсім або виділені з одного боку). Аналогічним чином виправлені неузгодженості, природні у скорописі, особливо в рамках одного листа, скажімо: історія, история, сторія та ін.

Непрочитані слова, підписи, імена показані трьома крапками і застережені в підтекстуальних примітках під астериксами: *, *2, *3 і т. д. Розшифровки важко прочитуваних речень, слів або їхніх частин у разі сумнівів упорядників щодо точності їх прочитання взято у квадратні дужки, так само і розшифровка авторських скорочень (крім загальноприйнятих, наприклад: т. ін., р., крб., коп.).

Кожен лист подано під номером, супроводжується датою та місцем його написання. Якщо вони встановлені упорядником (за змістом, суміжними листами в архівній справі, відбитками штемпеля на конвертах і т. д.), то кожен такий випадок застережено астериксом з відсилкою до підтекстуальних приміток. Переклади іноземних виразів та слів, що належать упорядникам, подаються у підтекстуальних примітках. Відновлено закреслені авторами слова, речення або їхні частини у всіх випадках, про що застережено в текстуальних примітках.

Листи супроводжуються легендою, в якій зазначено місце їхнього зберігання (назва установи-фондоутримувача при першому посиланні подається повністю, а далі у загальноприйнятому скороченні); вказується номер фонду, опису, справи та аркушу; зазначається їх автентичність, автограф або рукопис (у разі відсутності підписів, а почерк не індентифіковано), оригінал, копія, машинопис.

Книга відкривається науковою передмовою і містить такий довідковий апарат: наукові примітки й коментарі, що подані за порядком валової нумерації; іменний покажчик.

Наукову передмову написали: доктор історичних наук, директор Інституту сходознавства ім. А. Кримського НАН України Л.В. Матвєєва та кандидат історичних наук О.Д. Василюк.

Книгу упорядкували: Т.В. Варава, О.Д. Василюк, В.А. Кучмаренко.

Фотодокументи відібрали: Л.В. Матвєєва, О.Д. Василюк.

Передмову від упорядників написала В.А. Кучмаренко.

Археографічне опрацювання здійснили: Т.В. Варава, О.Д. Василюк, В.А. Кучмаренко, Я.Є. Ленго.

Наукові примітки та коментарі склали: Т.В. Варава, О.Д. Василюк, В.А. Кучмаренко.

Іменний покажчик склали: Т.В. Варава, О.Д. Василюк.

Комп'ютерний набір здійснили: А.М. Амірова, Т.В. Варава, О.Д. Василюк, Я.Є. Ленго.

Авторський колектив висловлює щиру подяку колективам установ, які надали можливість використання введених до книги листів: Центрального державного історичному архіву України, м. Львів та його директорові Д.І. Пельц, Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, зокрема директорові Інституту рукопису Л.А. Дубровіній, Відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України, зокрема його керівникові Г.М. Бурлаці та А.Г. Дибі.

ПЕРЕДМОВА

У величезній творчій спадщині А. Кримського значне місце займає епістолярій. Його листи є не тільки біографічним джерелом – свідченням головних етапів життєвого шляху, але й відбиттям тієї напруженої праці – як наукової, так і громадської, котрою постійно займався вчений. У них відкриваються думки і почуття щодо розвитку науки й культури в Україні, віддається належне рідній мові, тісно переплітаються питання громадського життя, науки та культури і, як правило, значною мірою знаходить своє відображення в цілому тогочасна епоха.

Але головне полягає в тому, що листи відкривають особистість, найвищу людську цінність, моральні якості, світогляд ученого. Тому введення епістолярію А. Кримського в науковий обіг є дуже важливою потребою, навіть невідкладним завданням української гуманітарної науки.

Агатангел Кримський (1871–1942) – непересічна постать у сфері світової гуманітарної науки. Його науковими надбаннями пишаються сходознавці, історики та філологи, зокрема мовознавці, поети та прозаїки, академіки та прості люди. Дуже вагомим є науковий внесок ученого і в царину україністики. Навчаючись у Києві в приватній колегії Павла Галагана, А. Кримський знайомився з творами Михайла Драгоманова та Івана Франка, зачитувався літературною спадщиною Тараса Шевченка, Марка Вовчка, Миколи Гоголя та ін. З 1886 року зав'язалася його дружба з Лесею Українкою.

Неабиякий вплив на формування молодого Кримського мав учитель цієї колегії П.Г. Житецький (1837–1911) – видатний український мовознавець та дослідник літератури. Обдарований юнак почав писати ще в колегії. За його авторством з'являлися вірші, оповідання, а згодом – і переклади.

По закінченні колегії А. Кримський від'їжджає до Москви, там протягом 1889–1892 рр. тривало його "вище" навчання в Лазаревському інституті східних мов, де студіював арабську, перську, турецьку та інші мови народів Сходу. З кінця 1889 р., посилає свої твори до різних періодичних видань Галичини.

Молодий А. Кримський мав дружні стосунки з І. Франком, який, підтримуючи його "письменницький талант", навчав пізнавати

людей і обставини життя. Юний студент завжди отримував від І. Франка все, що публікувалося українською мовою в Галичині. У свою чергу він і сам посилав необхідні книги з Москви для І. Франка. А згодом почав листуватися з українськими письменниками і вченими-мовознавцями, літературознавцями, фольклористами, етнографами М. Павликом, В. Гнатюком, В. Левицьким, Б. Грінченком, П. Житецьким, Ом. Огоновським, які стали його щирими друзями, порадниками й однодумцями.

Навіть удосконалюючи свої знання східних мов у Бейруті, Кримський продовжував працювати в галузі української культури, мови, літератури, активно листуватися з видатними людьми України.

Його листи, першу частину яких подано у пропонованому збірнику, доречно поділено на два періоди. Друга частина містить епістолярій 1918–1941 рр. Про це докладніше сказано в передньому слові "Від упорядників".

У даній книзі публікація листів Кримського починається з 1890 року. Найобширніші серед них адресовано Володимиру Левицькому – добре знаному і під псевдонімом Василя Лукича, який з вересня 1890-го включно до грудня 1896 року редагував журнал "Зоря". Його у Львові 1880 року заснували народовці. З 1885-го цей часопис видавало Товариство (з березня 1893 року – Наукове товариство) імені Т. Шевченка – НТШ.

Кримський у перших листах з Москви писав про своє ставлення до "Зорі", зосібна, до оновленої, також сповіщав про виконання доручень, які одержував від редактора журналу. Вони здебільшого стосувалися налагодження обміну львівського часопису з московськими періодичними виданнями. Своєрідними додатками до тих листів були повідомлення про вихід у світ книг, дотичних до України, але в основному – про публікацію в російських журналах репродукцій живописних і графічних творів російських та українських художників із тематики буття Наддніпрянщини. Ця інформація вміщувалась у "Зорі" під рубрикою "Ілюстрована Україна".

У жовтні того ж 1890 року Кримський писав редактору часопису, що в поточному місяці зможе надіслати для "Зорі" тільки розбір на книгу "В поті чола"[1]. Рецензія на цей збірник оповідань І. Франка була опублікована у двох числах "Зорі" в лютому на-

[1] Лист № 2, с. 36.

ступного року під авторським псевдонімом “А. Хванько”. Щоправда, у скороченому варіанті. Чому? Читач зможе знайти відповідь у листах автора розбору до Б. Грінченка[2] і професора-філолога Львівського університету Ом. Огоновського[3].

Варто наголосити, що дана рецензія виявилася не лише першим друкованим відгуком на згадану книгу белетристики І. Франка, але й узагалі першою його опублікованою рецензією на художній твір, тобто, першим публічним виступом 20-літнього Кримського як літературного критика. Доречно згадати, що “перша наукова рецензія” Кримського “по східних науках” написана на прохання редактора “Этнографического обозрения” – на дослідження відомого мовознавця-орієнталіста, фольклориста Вс. Міллера “Материалы к изучению еврейско-татского наречия”, точніше, “языка”[4].

Також у скороченому варіанті в “Зорі” того ж 1891 року була надрукована рецензія Кримського на книжку В. Масляка “Кістяки Гольбайна. Образки галицького життя”. В листі (2/14 жовтня 1891 р.) до В. Левицького автор відгуку не заперечував проти вилучення тексту з похвалами “Народові” (головному органу галицьких радикалів-драгоманівців), але наполягав, що тоді не слід оприлюднювати “обвини”. Кримський вважав, що після всіх скорочень його рецензія буде мати вже тільки літературне, а не публіцистичне значення[5].

Очевидно, читача цього листа більше зацікавить думка Кримського стосовно провідних галицьких політичних об’єднань. Він відгукнувся про стосунки між політичними течіями в Галичині, не допускаючи необґрунтованих випадів проти тих чи тих провідників. Заявляв відкрито, що має підстави не лише критикувати радикалів, водночас був глибоко переконаний, що спільна робота з драгоманівцями для “націоналів” можлива й корисна. З перспективною доцільністю дивився на ідеологічні суперечки, що точилися в краї між політиками різного спрямування, вважав, що “треба лиш обопільної терпимости”[6].

---

[2] Листи № 24, с. 85–86; № 25, с. 100.

[3] Лист № 53, с. 165.

[4] Кримський А.Ю. Твори в п’яти томах. – К., 1973. – Т. V, кн. 1. – С. 72–73, 472.

[5] Лист № 12, с. 52.

[6] Лист № 12, с. 51–52.

Як легко пересвідчитися з цих його міркувань, Кримський, незважаючи на свій молодий вік, був серйозним аналітиком суспільно-політичних процесів у Галичині й висновками своїми скеровував до згуртованої праці заради кращого майбутнього.

Наступний лист Кримського цікавий ще й тим, що в ньому громадські мотиви переплелися із суто особистими. За словами автора, різні обставини – моральні удари та потрясіння, хвороба, неустанна праця довели його "до страшенного здснервування". До такого стану, як зазначає, спричинилося ще і його перебування поза українськими теренами: "Якби Вам довелося жити на чужині, тижнями не чуючи рідного слова, то Ви би зрозуміли мій настрій"[7].

У листах до Левицького Кримський удавався не тільки з приводу публікації в часописі "Зоря" тих чи тих своїх творів, а й за порадою, послугою, звісткою. Хоча б – стосовно видання власних перекладів з художньої спадщини Гафіза. Останнім часом, за словами автора, він "тілько" займався тим, щоб вірші перського поета зазвучали українською мовою. Коротко називає найголовніші особливості його літературного набутку. Й акцентує: "Взагалі ж, переклад Гафіза я вважаю дуже корисним, бо він є всесвітній поет". І вельми хотів би знати, чи нема в Галичині такого видавництва, котре б узялося видрукувати бодай частину перекладених ним на українську мову поезій класика літератури мусульманського Сходу з долученням передмови про поета і "школу суфіїв". Також у листі сповіщає, що він багато переклав і з Саадія, другого славнозвісного поета перського, і готовий ще працювати, якби був упевнений, що "труди дурно не пропадуть"[8].

У березні того ж 1891 р. Кримський у одному з листів звернувся до В. Левицького з проханням такого змісту. Якщо в бібліографічних нотатках у газеті "Діло" буде оглядатися ч. 3 львівського журналу "Правда", де опубліковано його переклад "Моаллаки" Антара, і про нього буде сказано "хоч два слова", то: "Будьте ласкаві одписати їх задля мене". Студент другого курсу, майбутній орієнталіст самокритично вважав свій переклад недосконалим, оскільки то була його "перша проба"[9].

---

[7] Лист № 13, с. 54.

[8] Лист № 8, с. 46.

[9] Лист № 7, с. 44–45.

А вже у листі (6 листопада 1896 р.) з Бейрута, де перебував у науковому відрядженні, хотів довідатися у В. Левицького: можливо, він знає, чи вже з'явився друком перший випуск перекладеної ним "Шах-наме"[10]. До речі, витяги з цієї епічної поеми Фірдоусі українською мовою 1895 р. публікувалися у львівському журналі "Житє і Слово", а наступного – передбачалося її доповнене видання, яке, між іншим, тоді ж і побачило світ.

У поданих у збірнику листах, зосібно, до Б. Грінченка і професора Ом. Огоновського, достатньо наводиться виразних фактів, аби збагнути і таку віху в житті Кримського, як долучення до літературної праці, а невдовзі – й до наукової. В колегії Павла Галагана – середньому приватному навчальному закладі закритого типу виходив "потай начальства" рукописний журнал. І юний Кримський (навчався в колегії протягом 1885–1889 рр.) там умістив низку віршів українською мовою під спільним заголовком "Голоси природи". За самокритичною оцінкою їх автора, то було "невдатне наслідуваннє Й. Гете". В тій же "шкільній часописі" оприлюднив і переклад уривків з "Yulius Caesar" В. Шекспіра[11]. Тоді ж, ще в колегії, за його листом, "дуже був звабився школою Е. Золя"[12]. До своїх прозових творів юний Кримський ставився також самокритично, називав їх "недостиглі повістки"[13].

Пишучи українською мовою, почав налагоджувати стосунки з галицькими періодичними виданнями[14]. І "таким способом увійшов у русько-українське літературне товариство"[15]. Й хоча зазвичай сповідував принцип Горація – "nonum premam in annum!" (тобто, "нехай друкується на дев'ятий рік!"), Кримський усе-таки не повністю дотримувався того заповіту, деякі зі своїх "овочів незрілої музи"[16] послав до львівських часописів (після царського Емського указу 1876 р. журнали українською мовою на Подніпров'ї не виходили). Зав'язалося обопільне листування, зосібно, з І. Франком:

---

[10] Лист № 118, с. 243.
[11] Лист № 53, с. 164.
[12] Лист № 25, с. 97.
[13] Лист № 24, с. 89.
[14] Лист № 53, с. 164.
[15] Лист № 25, с. 97.
[16] Лист № 24, с. 89.

"В його листах блищала та жива течійка, од якої я вже був одзвичаївся за рутенщиною"[17].

Листи і друковані видання з "країни закордонських братів", тобто з Галичини, за зізнанням Кримського, "живіще" нагадували про "нашу єдність з Україною Австрійською". В тому ж листі (20 січня/1 лютого 1891 р.) з Москви до професора Ом. Огоновського він запевняв: "Взагалі письмо од галицького діяча робить на вкраїнця якесь любе, підбодряюче враження, бо заразісінько родить згадку про той вільний куток нашої вітчизни, де наше слово лунає на волі..."[18]

Згодом у листі (27 липня ст. ст. 1893 р.) до того ж адресата, як майже два роки тому (2/14 листопада 1891 р.) до Франка, Кримський засвідчив, що "спершу я був послав до "Зорі" довжезну повість: "На чужім грунті", – повість дуже тенденціозну a la Zolas". До друку не була схвалена (рукопис не зберігся). Автор погоджувався, що "повість варта була тільки коша"[19]. А в листі (25 липня 1892 р.) до Грінченка початкуючий прозаїк також самокритично визнавав, що його твір (відносив до жанру роману) не був "нічого варт під зглядом художницьким"[20].

Звичайно, Кримський у початковий період своєї літературної творчості друкувався також, як пересвідчуємося з листа (27 липня ст. ст. 1893 р.) до професора Ом. Огоновського, і в галицьких журналах "Правда", "Народ", "Зеркало", "Дзвінок", у чернівецькій газеті "Буковина", де була, зокрема, оприлюднена гостра полемічна стаття "Ще дещо про общеруськє единство языкове"[21]. Додамо, з 1894 р. публікувалися його переклади зі східних мов та статті й у редагованому І. Франком часописі "Житє і Слово".

Даний лист зацікавлює й тим, що його автор перелічує свої літературні та наукові набутки, котрі ладен випустити у світ. Серед них: переклади віршів О. Кольцова, М. Некрасова, Г. Гейне, зі східної поезії – Гафіза, Сааді, Фірдоусі, Хайяма, Ма'аррі Абу-ль-Ала, Авіценни. Мріє упорядкувати "Антологію з перських поетів". Готові зазвучати українською й афганські пісні. Має надію співпра-

[17] Лист № 25, с. 101.
[18] Лист № 5, с. 41, 42.
[19] Лист № 53, с. 164.
[20] Лист № 25, с. 97.
[21] Лист № 53, с. 165–166.

цювати з “Науковими записками Товариства імені Т. Шевченка”, які особливо привернули його увагу, оскільки передбачає, що “доведеться присвятити себе виключно науці”, а не белетристиці. Викликають захоплення подані Кримським звістки з царини науки: закінчує редагування перекладу дослідження К. Тіле “Manuel de l’histoire des religions” (“Історія релігій”) і акцентує, що “переклади таких наукових речей, яких нема ані в російській, ані в польській мові, найкраще можуть підняти в чужих людей пошану до нашої мови”. Укладає “Словар quasi-полонізмів”: це, наголошується в листі, “вибірка таких сучасних українських слів”, які наявні у давніх південно-руських писемних пам’ятках, але деким “вважаються за польський вплив”. Немало зусиль доклав по добору лексичного матеріалу із творів письменників та “просто з уст народніх” для доповнення російсько-українського словника М. Левченка. Але оскільки такий же словник упорядковує М. Уманець (псевдонім М. Комарова), то частину зібраного матеріалу йому вже передав[22].

Безумовно, ці факти, взяті з листа Кримського, є досить виразними штрихами до його портрета як ще дуже молодого літератора-перекладача з різних мов, у тому числі й зі східних, та вченого-мовознавця. Й логічно з’являється потреба значно повніше, глибше збагнути, де витоки цього рідкісного, навіть унікального таланту, як він формувався, розвивався. Й сам Кримський у своїх листах добре постарався, щоб задовольнити означене зацікавлення. Він розповідає про своїх батьків і відразу зазначає, що “зроду я зовсім не вкраїнець”, про власне дитинство, яке минуло на Волині, де народився, й у Звенигородці. Вчився у “школах російських” (“бо других тут” тоді й не було), знання здобував наполегливо, дуже багато читав, мав великий потяг до іноземних мов. Разом з тим наголошує: “Українство вросло в мене органічно”. Пояснює, чому в колегії П. Галагана “виробляється пошана до розумової праці й до науки, виробляється навіть якась жадність до знаття”[23].

Характеристику, яку Кримський дав колегії в листі до професора Ом. Огоновського, академік Ом. Пріцак вважає “зовнішньою”, офіційною, а розповідь про неї в листі до Б. Грінченка – “внутріш-

[22] Лист № 53, с. 166–167.
[23] Лист № 53, с. 160–162.

ньою, дружньою"[24]. Останній з них вельми розлогий, як видно з дат, писався з перервами протягом чотирьох днів у другій половині червня 1892 р. І Кримський навіть просив адресата нікому не розказувати про висвітлені в ньому "закулісові боки"[25] колегії.

Так, далеко не все Кримському там подобалося. Насамперед не міг терпіти "гніт вихователів", учні під їхнім наглядом перебували цілодобово, права учнів постійно порушувалися, од них вимагали тільки "сліпого послуху". Безсумнівно, що й такі внутрішні порядки в колегії підготували, як зазначається Кримським у листі до Грінченка, ґрунт для впливу літератури 60-х років, передовсім Д. Писарєва. Тогочасні твори формували в нього, колегіата, власні "змагання", визначали систему особистого світогляду, навчили думати. Як переконує лист, у юного Кримського склався принциповий погляд на те, що учень, син, вихованець повинні мати певні права, які не дозволяється переступати нікому – вчителю, батькові, вихователеві.

Урешті-решт він наважився відверто продемонструвати "дух непокори" та взявся день у день студіювати протягом двох місяців різні педагогічні видання. І написав "довгу статтю" про виховання взагалі, а про колегіатські порядки зосібна, яку вмістив у вже згаданому рукописному журналі. Стаття мала, як запевняється у листі, великий успіх серед учнів[26].

Чи згодом Кримський не каявся за такий вчинок? Навпаки, він вважав, що "джерело" його зухвальства було благородне. Як також вважав, що в колегії викладали й доволі гарні, добропорядні особистості. Насамперед з-поміж них виділяв учителя словесності П. Житецького. Й тому, осмислюючи весь період свого колегіатства, у листі, написаному через три роки по закінченні навчання у Києві, Кримський визнав: "Великою школою життя була задля мене колегія Павла Галагана"[27].

З листа Кримського до Грінченка пересвідчуємося, що в ранній юності він осмислював і своє життя загалом. Такі роздуми завдавали йому "величезної муки", точилася "жорстока моральна

---

[24] Пріцак О. Про Агатангела Кримського у 120-і роковини народження // Східний світ. – 1993. – Ч. 1. – С. 11.

[25] Лист № 23, с. 85, 80, 81.

[26] Лист № 23, с. 82.

[27] Лист № 23, с. 78.

боротьба з самим собою". Ще до закінчення колегії прочитав до прозового збірника Ю. Федьковича передмову М. Драгоманова, чиє слово мало на юнака визначальний вплив, бо ж його "нове світло осіяло". Уже "цілком свідомо" збагнув, що мусить "бути українофілом". Муки-суперечки відступили. І він "жадібно ухопився за українство". Лист 21-літнього Кримського до Грінченка дає можливість прослідкувати, як він ішов до українофільства. Запевняє, що ґрунт для цього був уже давно приготований. У листі Кримський розповідає, що дало йому українство. Воно заспокоїло, дарувало спочинок мозку і нервам. У листі акцентує, що його мало цікавив зміст книжок, головне, щоб вони були українською мовою. За словами автора листа, він "раював у своїм українофільстві"[28].

У такому настрої Кримський поїхав до Москви вивчати орієнталістику. Через деякий час почав замислюватися, що треба "якоїсь праці задля українського народу", але він, студент, водночас усвідомлював, що чогось конкретного безпосередньо, перебуваючи далеко поза рідною землею, для свого "простого народа" здійснити не зможе. І прийшов до висновку, що слід "робити щось задля національности".

На вивчення предметів, які викладалися за інститутською програмою, Кримський витрачав мало часу, решту – задався цілком присвятити українству. Не розмірковував багато з того приводу, що коли тільки вдовольнятися самими лекціями, то можна й десять факультетів закінчити. Також довго не розмірковував, що задля України зможе бути корисним лише тоді, коли матиме "всесторонні знаття", коли буде людиною, а не якимсь хлопчиною, – одне слово, коли матиме широкий світогляд. Дуже бажав набути набагато більше знань, аніж одержував згідно з навчальними програмами. І вельми "заклопотався" тим, аби повніше осягнути лексичне багатство рідної мови, оскільки вже в юному віці мав тверде пересвідчення, що "перша ознака національности є мова". З великою охотою цікавився етнографічними матеріалами. Студіював різні філологічні дослідження. А щоб повніше вивчити вітчизняну літературу, перечитував "навіть" явно недосконалі книжки. Та й сам писав "повістки", перекладав...[29]

---

[28] Лист № 23, с. 83, 84.
[29] Лист № 24, с. 88–89.

Як переконують листи Кримського до Грінченка, в період навчання в Лазаревському інституті східних мов кожний його день був наповнений по вінця напруженою працею. Крім лекцій, крім осмислення аспектів дисертації, писав статті з мусульманської філософії для журналів, тим паче, що збирався ще вступити й до університету, тому з'явилася необхідність накопичити трохи коштів, інакше б не прожив. Постійно готував різні реферати для наукових товариств, до яких належав[30].

Отже, згадані листи засвідчують, що життя молодого Кримського аж ніяк не було тихим та заможним. Незмінно шукав свого місця в суспільному бутті…

В одному з листів зазначав, що надрукована в журналі "Зоря" його стаття "Наша язикова скрута та спосіб зарадити лихові" (1891), котра стала першою власною мовознавчою розвідкою, одержала схвальні відгуки. Одізвався також Б. Грінченко, який, до речі, своєю полемічною статтею "Галицькі вірші" у львівському часописі "Правда" і викликав тільки-но названу публікацію. В листі до Кримського він зізнався, що стаття адресата зробила на нього "подвійне враження". Насамперед зрадів, побачивши в її молодого автора серйозне ставлення до питань розвитку рідної мови. А найбільшу ваду розвідки запідозрював у тому, що в ній начебто українську мову "підхилено" під вплив галицький, чим можна відштовхнути наддніпрянських читачів од книжок українських письменників. Хоч разом з тим констатував, що не слід "сахатися всякого галицького слова", навпаки, варто до нашого словника брати у галичан ті лексеми, яких бракує в нас[31].

У своєму листі Кримський рішуче заперечив, ніби закликав усіх до "галицької" мови, він тільки обороняв І. Франка. А галицьких поетів осуджував за те, що вони відступають од народного тамтешнього говору. На закид свого адресата, буцімто він, Кримський, уживає "галичанізми", автор листа впевнено, на підставі набутого вже власного досвіду, заявляв, що означені опонентом вирази і слова насправді подільські або волинські. Закликав бути терпимими до "народної галицької" хоча б і тому, що мова Правобережної України не дуже-то відрізняється від неї. Аргументував і тим, що виріс на Київщині, хоч "зроду волиняк" і згодом учився

[30] Лист № 18, с. 65.

[31] Листи № 53, с. 165; № 15, с. 56.

в гімназії на Волині[32]. Як переконуємося, Кримський до мовних особливостей різних українських країв ставився досить виважено, жодним чином не заперечуючи їхнього права на існування.

Як видно з листування Кримського і Грінченка, їхні погляди на мовні проблеми не завжди збігалися. Іноді сперечалися навіть стосовно окремого слова, приміром, такого, як "мовний"[33]. Так само не погоджувалися і з приводу того, що коли іменник має подвійний зміст, то й утворений од нього прикметник теж мусить мати такі ж два значення[34].

Згодом Грінченко знову висловився з претензіями стосовно права на "громадянство" в українській мові кількох слів. І Кримський, як у вже названій своїй статті в "Зорі", так і в листі доводив, що займенник "*ту*" є справді українського, а не польського походження. Й не тому, що наявне у "Слові о полку Ігоревім", котре, між іншим, не збирається представляти як підручник для вивчення живої української мови. А існує повноправно тільки завдяки тому, що "живе в устах народу". Також аргументовано захищав інше українське слово, покликаючись на авторитетне літературне джерело, лише не таке давнє, як попереднє[35].

Листи Кримського доводять, що з українською мовою найтісніше пов'язаний і його український патріотизм. І в одному з них пояснив, чому став українофілом. Ще й тому, що зрозумів: українська мова "таки справді самостійна". Разом з тим його, який вважав себе її оборонцем, не могла не стривожити тенденція, що наша літературна мова відходить од народної, зосібна, з'являється багато "кованих слів". Більше того, "певні українофіли", як пересвідчувався, "зробилися" ними тому, що "хтять зробити якусь окрему мову, вони поставили собі метою переформувати живу мову українського народа!"[36] З такими їхніми намірами аж ніяк не погоджувався.

Водночас його в певні періоди огортали сумніви "потроху, непомітно, крадькома", зокрема, стосовно взагалі існування української мови. Так само й щодо власної особистості – хто він такий, як

---

[32] Лист № 16, с. 60.
[33] Листи № 18, с. 66; № 19, с. 70.
[34] Листи № 18, с. 67; № 19, с. 71.
[35] Лист № 26, с. 112.
[36] Лист № 25, с. 104.

бути далі? Й тільки завдяки "Чудацьким думкам" М. Драгоманова "миттю ожив задля українства". Цей твір видатного вітчизняного мислителя відчутно "розбурхав патріотизм" молодого Кримського. Подальші його слова сприймаються, як непорушна клятва бути вірним своїй рідній мові, своїй рідній землі: "Тепер я ніколи не звернy з української стежки; чужинець зроду, я вже вічно буду українцем. Я дуже виразно бачу свою святу ідею, і хоч би геть усі тії люде, що поклоняються їй таки ж, зрадили її або перекрутили, я вже не зважатиму на їх і розумітиму українську ідею, як розумію тепер"[37].

Розвиваючи у листі до Грінченка думку названого адресата про суголосся української пісні й незагубленої української душі, Кримський з прикрістю констатував, що уся в країні наявна система виховання, освіти "тягне до того, що українець мусить загубити українську душу". З тієї причини дуже важко знайти "такого інтелігентного українця, який думав би не на російській, а на вкраїнській мові". Й висновок пересйнятого українським патріотизмом учорашнього випускника Лазаревського інституту східних мов і студента-першокурсника Московського університету однозначний: інтеліґент, котрий не мислить українською мовою, "de facto є росіянин, дарма що в його жилах пливе вкраїнська кров"[38]. Очевидно, таким усталеним поглядом Кримського на визначальну роль української мови у формуванні української національної самосвідомості, української ментальності можна пояснити і його високу повагу до слів-пересвідчення М. Драгоманова, які не раз письмово наводив: "Кожне слово, вимовлене українцем не повкраїнськи, є втрата задля України"[39].

І Кримський свято дотримувався принципу: "Мови тра вчитися ціле життя". Виходячи з такої вимогливої позиції, він допускав, що і в його художніх творах можуть бути лексичні похибки. Тому не сердився, не ремствував, коли, приміром, Грінченко закидав йому з цього приводу. Разом з тим твердо заявляв, що буде приймати лише ті зауваги, котрі вважатиме "доказними, основними". Ще попереджував: ніхто його не переконає, якщо він сам не буде впевнений у доцільності внесення мовних поправок.

[37] Лист № 25, с. 104–105.
[38] Лист № 29, с. 125–126.
[39] Листи № 25, с. 95; № 26, с. 115.

Стосовно слова "змущатися" – його використовує, бо не знаходить другого і сумнівається, чи народ вживає дієслово "скаламутитись" у значенні "gestort werden, devenir confus" (тобто, зніяковіти, – нім., франц.). І звертається до Грінченка: "Дайте мені кращий вираз, – охочо його прийму". Також зізнався, що йому доводиться багато перекладати з перських поетів, нерідко не вдається знайти відповідну лексему, тому буде зі своїм адресатом радитись у подібних випадках. Урешті-решт його запевнив: "Коли Ви мені даватимете кращі слова, ніж я можу сам нашукати, я всякий раз буду дуже вдячний"[40].

І тут годиться неодмінно наголосити: саме завдяки Кримському як перекладачеві окремі поети мусульманського Сходу вперше заговорили українською мовою. Чимало віршованих шедеврів арабської, перської й турецької літератур з-під його пера з'явилися мовою Тараса Шевченка, до того ж, багато з них узагалі вперше серед європейських мов[41]. І ще слід особливо відзначити: проживаючи в Москві 7 років (1889–1896) як студент Лазаревського інституту східних мов і університету та 20 років (1898–1918) в основному як професор вищих навчальних закладів і 2 роки (1896–1898) перебуваючи в науковому відрядженні на Близькому Сході, він і поезії, і прозу писав лише українською мовою. Низку своїх нових віршів з Бейрута послав до Чернігова Б. Грінченку, в листі просив сказати, чи "вони мають хоч якусь вартість"[42].

У листах Кримського можна знайти ще не одне підтвердження його вірності українській мові. В листі (18 грудня 1892 р.) до Грінченка заявляв: коли він як белетрист почав би писати по-російськи, замість того, щоб продовжувати по-українськи, то "справді [...] б себе почував винним"[43] перед рідним народом. На легкі декого закиди, чому працює задля московських товариств, а не задля українських видань, відповів: у Подніпров'ї таких наукових журналів просто немає. Щоправда, спробує запропонувати "Запискам Товариства Шевченка" статтю (з історії релігій).

Як йому здавалося, його публікації в московських наукових виданнях також принесуть задля України "що-небудь добреє", бо

---

[40] Лист № 24, с. 87.
[41] Кочубей Ю. Агатангел Кримський // Всесвіт. - 1971. - Ч. 1. – С. 94–95.
[42] Лист № 129, с. 272.
[43] Лист № 32, с. 132.

переконаний: те зможе здійснити лише через науку, крім того, з'явиться нагода завести тісні стосунки з російською пресою. Отже, в разі необхідності буде певне сприяння йому виступити в тамтешніх часописах з "обороною українських інтересів"[44].

А в листі (26 грудня 1892 р.) до М. Павлика Кримський згадав прикрий випадок. Готуючись виголосити реферат у Товаристві любителів природознавства, антропології й етнографії, мав намір, "дякуючи національній загорілості"[45], навести мовою Тараса Шевченка відповідний витяг з української наукової розвідки, одначе для тієї мети статті належного рівня, на жаль, не зміг знайти.

Листи засвідчують, що й у період перебування в Бейруті Кримський не полишав своїх українських мовознавчих студій. Так, у вже згаданому звідти листі до Грінченка він сповіщав, що написав по-арабськи для часопису "аль-Машрик" статтю про деякі "одміни" між арабськими наріччями. Особливо зацікавлює несподівана новинка: в даній публікації автор торкнувся й української мови, прагнучи пояснити мусульманському світові "що вона таке". Продовжував підготовку для "Киевской старины" розвідки, в якій науково розвінчував мовознавчі вигадки російського філолога О. Соболевського, спрямовані ним проти правдивої історії української мови, зокрема, ніби вона – наріччя російської. Як стверджується у листі, полеміка з даного приводу – "це дуже довга річ, і через те ніяк не можу прийти до краю"[46].

А за три роки перед цим листом до Кримського звернувся (28 грудня 1895 р.) його учитель, відомий український учений-філолог П. Житецький. Зазначав, що означена тема і йому близька, бо особисто двічі вів дискусії із О. Соболевським. Радив полемізувати, спираючись на обґрунтовані наукові факти. Тим паче, що тема не з легких, до того ж, з'явилося немало філологів-шовіністів, які охочі погаласувати і звинуватити опонентів з подібних тем у найстрашніших гріхах. Застерігав і від гарячковості, від нехтування певної продуманої форми для полеміки[47].

Кримський дискутував із О. Соболевським у п'яти числах "Киевской старины" протягом 1898–1899 років. Урешті-решт його

---

[44] Лист № 32, с. 131–132.

[45] Лист № 33, с. 134.

[46] Лист № 129, с. 272–273.

[47] Лист № 105, с. 223–225.

праця "Филология и погодинская гипотеза" вийшла друком 1904-го окремим виданням із розлогою передмовою та багатьма авторськими примітками до неї[48].

Питання друку помітно виділяються і в 18-ти листах Кримського до Володимира Гнатюка – широко знаного як видатного фольклориста, етнографа, котрий також торкався тем з історії української літератури та рідної мови. З 1898 р. – секретар Наукового товариства імені Т. Шевченка, один з редакторів "Літературно-Наукового Вістника" – "ЛНВ" та один з організаторів і редакторів "Українсько-руської видавничої спілки". Вже у листі з Бейрута (12/24 грудня 1897 р.) Кримський повідомляв, що вислав гроші (одержав гонорар за "одну літературну роботу") на видання Франкового альманаху (1898-го вийшов у Львові під назвою "Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної його діяльності"). Пообіцяв також у кінці липня наступного року подати свою статтю про великого Каменяра з нагоди згаданих урочин. А вже із Звенигородки просив якомога швидше вислати новий бібліографічний покажчик Франкових творів, допомогти йому пояснити окремі епізоди із життя ювіляра, викладав композиційний план даної розвідки[49]. Але, на жаль, після повернення з наукового відрядження через надмірну завантаженість невідкладними громадськими справами та педагогічними обов'язками праця над закінченням тієї розвідки дуже затяглася[50].

В письмовому зверненні до Гнатюка 19 вересня 1900 р. Кримський поцікавився, чому в "ЛНВ" не з'являються його власні вірші з циклу "Нечестиве кохання". А вже 16 червня наступного року із Звенигородки повідомляв того ж адресата, що до друкарні посилає початок рукопису поетичної збірки "Пальмове гілля". Визначає свої вимоги. Найперша з них – друкарня "не сміє" що-небудь самовільно вносити в рукопис[51]. І вже 20 жовтня того ж року подав адреси, за якими просив (своїм, авторським коштом) розіслати в Росію професорам і членам Академії наук книжку "Пальмове гілля", а декому з них – і упорядкований та відредагований ним V том "Творів" С. Руданського[52].

---

[48] Кримський А.Ю. Твори в п'яти томах. – К., 1973. – Т. III. – С. 480.

[49] Листи № 127, с. 261, 263; № 131, с. 275; № 132, с. 277.

[50] Листи № 139, с. 286; № 142, с. 293; № 162, с. 333.

[51] Листи № 146, с. 300; № 151, с. 306; № 150, с. 305.

[52] Лист № 158, с. 325–328.

В одному з листів Кримський завважив, що писати про рідну мову для "Киевской старины" або рідною мовою зовсім не має часу[53]. Тому, можливо, він так старався, щоб якомога більше україномовних книжок надходило навіть до етнічної Росії. Як нам здається, прагнення Кримського пропагувати українське літературне та наукове слово і поза теренами власне України було виявом його глибокого українського патріотизму. З цього погляду дуже промовистим є лист (4 лютого 1902 р.), в якому він просить своїм коштом не лише погасити борги студентів за взяті ними у книгарні НТШ різні видання. Водночас – у книгарні Ставропігійського братства закупити 50 примірників перекладеної ним "Шах-наме" Фірдоусі та надіслати їх Східній комісії московського Археологічного товариства, а бібліотеці Лазаревського інституту східних мов відправити 22 книги М. Драгоманова, І. Франка, В. Стефаника, В. Антоновича, М. Грушевського, Ом. Огоновського, С. Смаль-Стоцького та інших відомих авторів, поштою передати до Москви Етнографічному відділу Товариства любителів природознавства, антропології та етнографії 30 книг найвидатніших українських учених і майстрів красного письменства[54].

З цього ж листа довідуємося і про надто велику завантаженість роботою Кримського саме в даний період: шукав "вільної хвилини" для закінчення розділу в розвідці про Франка, готував для "Киевской старины" статтю про "волинські пам'ятники" (мабуть, точніше було б сказати про "волинські давні писемні пам'ятки"), дуже багато часу віддавав роботі над трьома книжками-дослідженнями з орієнталістики. Зокрема, над "Трудами Восточной Комиссии Археологического Общества" (де секретар і редактор), багато зусиль забирала також "История мусульманства", бо кожна коректура збільшується "вдвоє і втроє". Й постійно "вилутується іще инакша робота". Працюючи над капітальними дослідженнями, він вважав своїм неодмінним обов'язком посилати до "ЛНВ", як і на початку свого московського студентства до львівської "Зорі", що передувала згаданому часопису (включно до грудня 1897 р.), цікаві "заміточки" для рубрики "Хроніка"[55].

---

[53] Лист № 139, с. 287.

[54] Лист № 162, с. 330–333.

[55] Листи № 162, с. 333; № 182, с. 356.

Що Кримський був уважним до точно використаного слова згідно із його змістом, у т. ч. й в художній літературі, підтверджується в одному з його листів. Автор як перекладач прозового твору не погоджувався, що в коректурі замінено слово "веселький" іншим. Аби бути не просто почутим, але і зрозумілим, він розтлумачує зміст названої лексеми. Але якщо галичанами наведене слово не вживається, то пропонує для заміни своє, котре змістом суголосне наявному в авторському перекладеному тексті[56].

Така ж вимога до дотримання певних правописних норм, усталених в українській мові, висловлена ще в одному з листів Кримського. Автор виявляє бажання, аби його роман "Андрій Лаговський" вийшов у світ з друкарні НТШ. Найголовніша вимога: ні в якому разі не втручатися в текстову орфографію твору і друкувати лише тоді, коли він прочитає останню коректуру і дасть на те дозвіл[57].

У листах Кримський дякував В. Гнатюкові за "клопоти", пов'язані з його, Кримського, "порученнями", за "всі орудки"[58]. І справді, він досить часто звертався з проханнями придбати ту чи ту видану у Львові книгу, певне число журналу, навіть окрему статтю. Й завдяки турботам доброзичливого адресата просьби Кримського, як правило, цілком задовольнялися[59]. Серед різних його прохань було і таке: передати професорові М. Грушевському письмово викладені побажання орієнталістичного характеру, які, можливо, йому знадобляться при підготовці своєї праці до німецького видання[60].

Та особливо просив В. Гнатюка передати подяку членам Наукового товариства ім. Т. Шевченка за обрання його, Кримського, дійсним членом НТШ[61] (до речі, та подія відбулася 17 лютого 1903 р. на засіданні філологічної секції). Водночас він вітав В. Гнатюка з обранням членом-кореспондентом Російської Академії наук (він увійшов до складу РАН 1902 р.)[62].

---

[56] Лист № 248, с. 415.
[57] Лист № 249, с. 417.
[58] Листи № 139, с. 287; № 151, с. 306.
[59] Листи № 142, с. 294; № 146, с. 300; № 151, с. 306, 307 та ін.
[60] Листи № 194, с. 366; № 196, с. 367.
[61] Лист № 169, с. 341, 342.
[62] Кримський А.Ю. Твори в п'яти томах. – К., 1973. – Т. V, кн. 1. – С. 514.

У зв'язку з тим, що Кримський не мав змоги приїздити до Львова на збори НТШ, то у двох листах до Товариства обстоював свою думку з приводу внесення відповідних змін до його Статуту, які стосувалися права передання свого голосу[63].

Здається, що в збірнику епістолярію, який тут розглядається, найпринциповішим є лист Кримського з Лівану (5 жовтня 1897 р.) до відомого російського філолога-орієнталіста і славіста Ф. Корша. Виділяється своєю концептуальністю, в ньому йдеться про честь нової української літератури. Тільки на початку автор повідомляє в буденному тоні про один з епізодів своїх наукових захоплень на мусульманському Сході. Він сповіщав, що сучасних арабських текстів назбирав кілька зошитів, наповнених говірками і бейрутців, і гірських мешканців. Старанно зафіксовував оповіді співрозмовників, потім зачитував їм записане й переконувався у правильності своїх нотаток.

Розмова від спокійного інформування переходить до полеміки. Кримський аргументовано доводить, що в адресата склалося не зовсім правильне уявлення про українську літературу. Зосібна, ніяк не погоджується з ним, що українцям фактично немає необхідності перекладати твори світової класики на свою мову, тому, либонь, вони і дуже мало цим займаються, а якщо й беруться до тієї справи, то – "з німецького через великоруське". Молодий Кримський спростовує такий погляд ученого не голослівно, а точними безсумнівними фактами. Насамперед згадується "Енеїда" Вергілія, яку першою із зарубіжних творів своєрідно донесено новою українською літературою до українського читача. Шкода тільки, що не названо імені поета, чиїми стараннями ця подія відбулася, хоч кожний в Україні пам'ятає, що переспів здійснив І. Котляревський (1769–1838). Тобто, завдяки першому класику нової української літератури Еней – герой грецьких і римських міфів та Трої став улюбленим героєм і українців. А при цьому варто ще додати в порядку інформації, що переосмислення на український лад в бурлескному стилі епічна Вергілієва поема, добре знана у світовій літературі, серед українців спершу поширювалась у списках. Приваблювала й її українська народна мова. 1798 року в Петербурзі без відома автора було опубліковано початкові три частини "Енеїди" Котляревського, через 10 років – удруге. 1809-го вже сам Котляревський там же

---

[63] Листи № 172, с. 344–347; № 176, с. 350.

видав її, долучивши 4-ту частину. В останньому варіанті (6 частин) його "Енеїда" надрукована у Харкові (1847).

У листі Кримський добрим словом знадує П. Гулака-Артемовського, котрий "перелицьовав Горація", й Амв. Метлинського, у чиїй книзі "Думки і пісні" половину складають переклади. Із 40-х років позаминулого століття ними займалися в жанрі поезії М. Костомаров, П. Куліш[64]. Отже, на підставі цілком вірогідних прикладів Кримський стверджував, що вже тоді, коли нова українська література тільки зароджувалася, з'явилися й віршовані переклади.

Друга теза Ф. Корша, яку поіменними фактами аргументовано спростовує молодий Кримський: начебто поетичні твори зарубіжної літератури до українців доносили переважно галичани. Автор листа, який тимчасово перебував на арабському Сході, доводив, що, приміром, переглянувши львівський часопис "Правда" за 13 років, не виявив жодного перекладача, який походив би з галицького краю. Тією важливою літературною справою для згаданого журналу означеного періоду займалися лише поети з Наддніпрянщини. І дуже переконливо сприймається перелік Кримським імен визнаних майстрів українського слова – зосібно, П. Ніщинського, С. Руданського, П. Куліша, Олени Пчілки, Лесі Українки, Б. Грінченка, В. Самійленка, М. Старицького, П. Грабовського, П. Чубинського, завдяки котрим поетичні твори Гомера, Софокла, Данте, Шекспіра, Шіллера, Байрона, Гейне зазвучали й українською мовою. Галичани ж, за винятком, безперечно, І. Франка, який рідним словом доносив до своїх читачів творчість Гете, Софокла, з добре знаних літераторів до перекладів зарубіжної поетичної класики не долучалися[65].

Кримський категорично заперечує й те, що українські поети (маючи на увазі й себе) перекладають на рідну мову не з оригіналу, а з російської. Й упевнено засвідчує, що тільки-но згадані майстри українського поетичного слова "прекрасно знакомы с иностранными языками", з цього приводу нічого не знає лише про П. Грабовського, який тривалий час не зі своєї волі перебуває в Сибіру. За спостереженнями Кримського, в Галичині в основному перекладають на українську мову книги з політичних

---

[64] Лист № 122, с. 249.
[65] Лист № 122, с. 249–250.

міркувань, хоча б "совершенно устарелого" Д. Дрепера, який надто неправдиво висвітлює всю грецьку філософію, а його виклад про походження та розвиток ісламу – "чистейшая фантазия". Й ще додає, що для україномовних навчальних закладів, які існують у Галичині, видаються в перекладі відповідні посібники зарубіжних авторів, але половина з них – за літературною участю наддніпрянців. Та найчастіше у перекладі виходять романи – для легкого читання, хоч подеколи з'являються і класичні твори цього жанру[66].

Як вважав Кримський, у знаного російського філолога склалося явно "несправедливо мнение" (буцімто українцям не варто займатися перекладами) під впливом кількох статей М. Костомарова. Він на початку 80-х років навмисне заявляв, що в "малороссов", мовляв, нема й не повинно бути прагнення видавати своєю мовою "Шекспиров, Байронов" і тим самим створювати "самостоятельную литературу". З тим же наміром ще зазначав, що до виходу книг у перекладі з іноземних мов причетні, начебто, лише галичани. Українські ж письменники переймаються тільки турботами стосовно просвіти народу. Автор листа акцентував, що такі твердження переслідували мету дезорієнтувати тодішню російську владу і схилити "начальство" до відміни указу про заборону української літератури. Кримський не погоджувався також і з тією тезою свого адресата, ніби загальному розвою української літератури сприяють поляки, насправді в Галичині, запевняв він, вони лише миряться з її наявністю. І Кримський ще раз підкреслив, що український літературний рух фактично здійснюється стараннями насамперед письменників Наддніпрянщини.

Беручи до уваги погляди відомого російського філолога Ф. Корша на істинний дух "малороссийской народности", Кримський заявляв, що загалом не бачить великої різниці у ставленні до української літератури названого московського професора і київського вченого П. Житецького. Також вважав, що його характеристика українського гумору "чрезвычайно остроумна", але якщо вдатися до порівняльного методу, то виявиться, що вказана ним визначальна риса не зовсім оригінальна (покликається на відповідний приклад – згадується і Тіль Уленшпігель)[67].

---

[66] Лист № 122, с. 250–251.
[67] Лист № 122, с. 251–253.

З-поміж основних принципових позицій, висловлених Кримським у листі, слід виділити таку: необхідно, щоб вітчизняна література для народу та інтелігенції була одна, до того ж, повинна творитися українською мовою. Задля цього є й теоретичне обґрунтування, й "бессознательное побуждение" (для переконливості своєї думки – факт із власної практики). Або ще: з'явилися за велінням письменницького серця "Ясні зорі" – драма Грінченка трагедійного змісту. Й автор листа принагідно повів розмову стосовно того, що українську літературу позбавляли права на твори такого жанру, мовляв, вона спроможна розкривати лише теми гумористичного спрямування, оскільки взагалі "поэзия чувства" їй непідвладна.

Та українські письменники подібні застереження не приймали... І Кримський, безперечно, радий, що і його адресат усе-таки визнав: для "лирического излияния нет языка удобнее малорусского". Водночас Ф. Корш пропонував українським літераторам утримуватися від таких жанрів, як епос і трагедія. Однак автор листа впевнено дивився в майбутнє рідної літератури, в якій "самим фактом своего существования" утвердяться і твори тількино згаданих жанрів, "чрезвычайно подходящих к духу языка и народности", їх буде багато та належного художнього рівня[68]. Досить назвати, наприклад, добре знані такі з них, як роман Ю. Яновського "Вершники", кіноповісті О. Довженка "Земля", "Україна в огні", поема П. Тичини "Похорон друга", трилогія О. Гончара "Прапороносці" чи його ж роман "Людина і зброя", поеми-епопеї Ліни Костенко "Маруся Чурай" і "Берестечко", аби переконатися, що Кримський, котрий лише наближався до власного 27-ліття, ніскільки не помилявся у своїх оптимістичних передбаченнях стосовно розмаїтого жанрового розвою української літератури.

Також думається, що ці обширні за обсягом та багаті на конкретні факти роздуми молодого Кримського мали певний вплив на пересвідчення народженого (1843 р.) в Москві майбутнього російського академіка (з 1900 р.) Ф. Корша як і на вченого-україніста. В усякому разі він активніше виступав на захист національних прав українців, насамперед їхньої мови, культури, помітного розголосу в тодішньому суспільному житті набули, зосібна, такі його дослідження, як "Шевченко серед поетів слов'янства" (1912).

[68] Лист № 122, с. 253–254.

"Український народ і українська мова" (1913), "Т.Г. Шевченко" (1914).

Невдовзі після уже згаданого листа Кримський звернувся до Ф. Корша із ще одним (18 листопада 1897 р.). Просив до ювілею І. Франка – 25-річчя його літературної праці подати до альманаху, що буде видано, свій вірш або філологічну чи історичну розвідку[69].

У листах Кримський досить часто торкався теми своєї праці над Історичним словником української мови, котра, як легко переконатися з тих же листів, була вельми тривалою, навіть у Бейруті над ним трудився. Але першим за ту роботу взявся П. Житецький. Учитель словесності в колегії П. Галагана та вчений-філолог і згодом так поважав свого талановитого учня, що передав йому, як зазначив Кримський у листі (1 вересня 1900 р.) до Грінченка, лексичні матеріали, котрі збирав років "із сімнайцятеро" переважно з "ніде не друкованих архівних" джерел XVII–XVIII століть[70]. І як наголошує вже П. Житецький у своєму листі (26 вересня 1896 р.) до Кримського, він особисто здавна мріяв присвятити своє життя цій "українській справі", бо до неї, на його погляд, "сходяться" всі питання "не тілько наукової і літературної, а навіть політичної" проблеми[71]. Безсумнівно, що і Кримський був такої ж думки, в чому переконує щойно названий його лист.

За логікою розвитку подій неважко здогадатися, що в той період Кримський активно осмислював і різні аспекти своєї майбутньої 2-томної "Украинской грамматики" (1907–1908). В усякому разі Грінченко в листі (1 лютого 1906 р.) не лише констатував, що "страшенно треба граматики української", але й "вельми зрадів", коли дізнався, що його "дорогий Товариш" уже приступив до "цього діла". І дуже хотів: "Якби швидче!" відбулася публікація даного дослідження.

Не можна також не відмітити, що той період (початок XX століття) був досить тривожний для українських патріотів, бо відбувалися їх арешти, обшуки в помешканнях, переслідування україномовної преси, що стала з'являтися також у Києві, як-то газета "Громадська Думка", журнал "Нова Громада". Й ці сумні процеси в листуванні Кримського та Грінченка певною мірою відбилися. Навіть абзац, з якого взято тільки-но наведені окремі фрази, почи-

---

[69] Лист № 125, с. 259.
[70] Лист № 145, с. 298.
[71] Лист № 112, с. 235.

нається надто печально: "Дочка й досі не дома. С. Єфремов також"[72], бо перебували під вартою.

Але слід подивуватися їхній мужності: обопільне листування означеного періоду перейнято насамперед турботами про оприлюднення за допомогою однієї з київських друкарень бодай кількох розділів "Украинской грамматики". На превеликий жаль, ця справа рухалася надзвичайно повільно, що докладно зафіксовано в опублікованому листуванні. Кримський не раз удавався до Грінченка, під чиїм наглядом здійснювався друк, і з подяками за проявлені ініціативні заходи у цій справі, і з невдоволенням, що в друкарні губляться рукописні сторінки, затримується набір тексту, а коректурні аркуші присилаються не лише із значним запізненням, але і з наявними в них виразними ознаками, що свідчили про разюче недбальство друкарні[73]. А Грінченко дякував Кримському і за намір написати ще й "архипопулярну" вкраїнську граматику – задум "просто чудовий. Сього дуже, дуже треба!", і за те, що весь наклад своєї монографії дарує "Просвіті". Повідомляв про свої перемовини з друкарнею щодо поліпшення у справі видання книги – "найприкріще мені все ж те, що сталося з Вашою "Граматикою"[74].

Одночасно "Українська граматика" друкувалася в Москві. Й у одному з листів (19 червня 1907 р.) Кримський просив Грінченка якомога швидше забрати "тюки з залізниці" з 1-м томом даної книги – також подарунком для "Просвіти". Тим самим автор монографії прагнув допомогти українській патріотичній громадській організації матеріально, щоб вона "мала із чого друкувати видання спеціяльно для простого народу"[75].

Безперечно, в означену пору за Кримським утвердився міцно авторитет українського мовознавця, хоч він з осені 1889 року проживав поза теренами України. Й не випадково М. Грушевський та Д. Дорошенко вдруге зверталися у листі (28 лютого 1914 р.) до нього з проханням бути співробітником нового трьохмісячника "Україна" і надіслати для публікації свій матеріал, зокрема, з "відділу питань мови"[76].

---

[72] Лист № 199, с. 370.

[73] Листи № 205, с. 376; № 206, с. 377; № 213, с. 384; № 215, с. 386; № 218, с. 388; № 219, с. 389; № 224, с. 392 та ін.

[74] Листи № 210, с. 381; № 214, с. 385.

[75] Лист № 227, с. 395.

[76] Лист № 246, с. 414.

На підставі листів, уміщених у цій збірці, легко прийти до істини, що Кримський ніколи не цурався української мови, українського друкованого слова, рідної української землі, хоч з ранніх юнацьких літ досить рідко перебував у середовищі україномовному. Він завжди згадував про містечко свого дитинства – Звенигородку. Звідти у листі до Грінченка (10 січня 1908 р.) писав: "Кожне слово вкраїнське, яке я тут чую, кропить мене зцілющою водою, бо я таким способом відчуваю свій зв'язок не з поодинокими особами, як у Москві, а з народом... Тут на Вкраїні кожне слово, кожне враження – все жваво нагадує мені про мою спільність із тею сферою, серед якої я обертаюся"[77].

Ще більше напруження, ніж пов'язане з друком "Украинской грамматики", відбулося при виданні його збірника прозових творів під назвою "Повістки і ескізи з українського життя" (Коломия–Львів, 1895). Посприяти виходу їх у світ автор звернувся до М. Павлика листом 26 грудня 1892 р.[78]

Ця книжка друкувалася протягом майже трьох років. Тому значна частина із 58 листів Кримського до Павлика та з 10 послань Павлика до нього, опублікованих у даному збірнику, стосується питань видання згаданих "Повісток і ескізів".

Ще Кримський часто звертався до Павлика з проханням взяти на себе турботу про оприлюднення в перекладі на українську мову дослідження К. Тіле "Історія релігій"[79] (Кримський відредагував переклад Павлика), творчої спадщини М. Драгоманова[80], чию раптову кончину сприйняв надзвичайно болісно як найбільшу трагічну подію України після "Тарасової смерти"[81]. Радив його праці у майбутніх томах розміщувати "очевидячки хронологічним розпорядком"[82]. До видання означених книг залучив як мецената свого учня-орієнталіста К. Фрейтага[83].

У свою чергу Павлик писав Кримському, що над 1-м томом творів Драгоманова працює, але наразі навіть не вирішено, якою

---

[77] Лист № 233, с. 404.

[78] Лист № 33, с. 135.

[79] Листи № 47, с. 155; № 51, с. 159; № 74, с. 186–188 та ін.

[80] Листи № 75, с. 188; № 87, с. 201; № 90, с. 205–206 та ін.

[81] Лист № 85, с. 199.

[82] Лист № 84, с. 198.

[83] Листи № 84, с. 198; № 87, с. 201 та ін.

мовою тепер їх публікувати – лише українською чи авторською. Кримський пропонував держатися "такого плану", який йому, упоряднику, "здається найкращим"[84]. А ще вважав, що не завадило б і Франка залучити до тієї роботи[85]. Водночас у листі (5 вересня 1895 р.) не міг із гіркотою не помітити, що в російській пресі поширюються чутки, ніби Драгоманов у кінці життя "зірвав з українством". І звинуватив у тому насамперед автора однієї зі статей у популярному виданні, котрий збоявся, аби і його "самого не залічили часом до українофілів (адже це річ страшенна!), того й накрутив..."[86]

Звичайно, в запропонованому огляді листування Кримського висвітлено далеко не всі питання, які ним розглядаються у надрукованому в даній збірці його епістолярної спадщини. Коло їх набагато ширше. Та варто насамперед відзначити, що в опублікованих тут посланнях Кримського до українських письменників і учених розкриваються не тільки важливі моменти з власної біографії автора. Листи ще переконують, що Кримський з юнацьких років був людиною вельми небайдужою до різних процесів, за якими спостерігав у повсякденному житті.

Наприклад, у листах до Грінченка відверто писав не лише про порядки, що панували в колегії Павла Галагана, але й порушував питання про права учня, про стосунки вчителя та його вихованця, в основі яких має бути взаємоповага. Тобто, торкався проблем, які й сьогодні обговорюються, бо є актуальними, важливою прикметою громадянського суспільства.

Такими ж актуальними є його висловлені у листах погляди стосовно розвою й утвердження в усіх сферах нашого буття української мови. На особистому прикладі в письмових посланнях показав, що вона мала визначальний вплив на його формування як самовідданого українського патріота, хоч не раз наголошував, що в нього немає ні краплі української крові.

Словом, листи А. Кримського до видатних людей свого часу засвідчили ставлення їхнього автора до різних подій, періодичних та книжкових видань, суспільних та наукових поглядів, увічнили його прагнення.

[84] Лист № 101, с. 219.
[85] Лист № 90, с. 205, 206.
[86] Лист № 92, с. 210.

Уміщена в цій збірці епістолярна спадщина уславленого вченого вводить читачів сучасних і наступних поколінь у великий, багатий світ його думок і почуттів, є невичерпним джерелом фактів для пізнання, осмислення неординарного життя великої людини, наповненого надзвичайно плідною науковою, громадською й літературною працею.

ЛИСТИ

№1

А. Кримський до М. Павлика[1] 22 вересня 1890 р.
Москва

Високоповажаний пане Редакторе!

Тільки що одержав лист із Киïва, котрий дословно Вам відписую:

"Любий друже!

Маю до тебе велике діло: будь ласкав, напиши до редакції "Н[арода]"[2], щоб вони вислали тобі після тії адреси, яку ти ïм напишеш, той примірник, которий адресовано Дворницькому й Бєляєву. Гроші вже давно ïм вислано, і про те, що ти повинен подати ïм свою адресу, теж сьогодні написано. Написано (і значить, повинні прислати) і про книжку [І.] Франка[3] "В поті чола". Коли ти ïхатимеш, то привезеш. Так будь же ласкав, напиши адресу, якнайскоріщ. А в листі до мене напиши, чи зробив, чи ні. Твій щирий прихильник". (Підпису нема, бо ми на те живемо в Росії.).

Я знов свою адресу вже Вам подав давніш:

Москва*. Покровка. Машковъ* пер., д. Кашкина, кв. № 9. А.Е. Крымскому.

Це, бачите, я живу в Москві, де на галицькі присилки призри не мають: от мої знайомі й користають із цього. Отакечки я вже перепровадив і "Правду"[4] (доки вона жила); і "Народ", що ішов на моє ім'я, теж тепер забрали в Киïві од мене та й не оддають. Заразом я знов просю Вас переказати д[обродію] [І.] Франкові, щоб вислав в рекомендованій* коверті "Переднє слово", а окладинку – разом із "Народом". І нехай не забуде подати, що з мене належиться*. – Я Вам послав переклад "Турецьких пісснь", – чи дістали? Маю опроче того дещо з перського.

Зостаюся з поважаннєм Хванько*2 Кримський.

---

* Підкреслено автором.

*2 Ім'я А.Кримського, яким називали його рідні в дитинстві. Деякий час А.Кримський користувався ним як псевдонімом (див. далі).

P.S. Зробіть ласку, передайте в "Зорю"[5] мій лист і даруйте, що клопочу Вас, але ж осібно написати коштує 10 копійок!

Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі ЦДІАЛ України), ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 34 –34 зв. Автограф.

№2*

А. Кримський до В. Левицького[6] 1 (13) жовтня 1890 р.
Москва

Любий пане!

Якщо Ви знаходите, що я незвичайний українець зі взгляду виконання поручень, то яким же незвичайним редактором мусить Вас признати всякий! Така привітність, така люба щирість, якою дишуть листи Ваші, рідко в кого трапляються, і сміливо кажу, Ви кількома стрічками можете придбати собі гарячого прихильника, Ваші і любого [Д.] Гладиловича[7] листи справляють таке враження, що так і хочеться побачити автора їх і об'явити єму всю свою прихильність. Далі, яко редактор, Ви знов являєтеся також особистостю, з к[от]рої мусить бути задоволений і усякий галичанин, і ще більше – українець. Така ревність, таке посвячення свойому ділові навіть у дрібницях – це дійсне щось незвичайне. Шкода, що я не дістав 17-го ч. "Зорі" (я за його знов написав цими днями до п. [Д.] Гладиловича), але з 18-го [ч.] можу судити, яка буде часопись Ваша. Яка цікава стала вона! Було, дотеперешні числа ледве присилуєш себе читати, а тепер я аж тричі прочитав 18-е ч. – не то зміст, але навіть правопись яка гарна стала: навіть вимову нашу – і то вдержано. Галицькі писання надруковано галицьким правописом, українські – українським, – що може бути справедливішим і пожаданнішим од цього! От тепер одновляється "Правда", і я був послав їй свій щирий привіт, але, прочитавши 18-е ч. "Зорі", починаю боятися, що Ви зробите зовсім зайвою річчю існування "Правди"! Прийміте й моє щире спасибі до усіх тих "спасибів", які мусів сказати кожен, побачивши нинішню "Зорю". Дай Боже, щоб довго-довго тривало Ваше редакторування.

---

*Опубліковано в купюрах. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 9–13.

Разом із Вашим листом одержав я й 1-й аркуш Вашої збірки (мабуть, календаря "Зеркала"[8]?!), і за його Вам щиро дякую. Знов і тутечки видно Вашу одміну од других галичан: Ви етимольогічну правопись зводите до того, що вона правдиво оддає усі звуки живої бесіди. Напр[иклад], я стрічаю тут "який", "якийсь", "гетманську" тощо – зам[ість] "якій", "гетманску" і т.ин. (Шкода тільки, чому ніхто в Галичині не пише вірно таких складів, як "бъю", "пъю", "бъє" і т.ин., а пише "пю", "бю", "бє", к[от]рі мають вимовлятися зовсім инакше) – А, може, це Ви вислали мені 1-й аркуш календаря "Просвіти"[9]? (бо воно більше змістом підходить до цього). Тоді це, значиться, дарунок од Вас, любий Пане? – Коли так, то ще раз спасибі: тут важний не сам збірник, а важна й люба ласка. В такім разі я прохатиму Вас написати своє ймя десь на ньому: мені дуже приятно буде мати книжочку з Вашим написом.

Тепер щодо справунків Ваших. Не міг я ще усіх їх зробити, бо трошки скалічив ногу і ще днів зо два не могтиму далеко ходити. Однак дещо зробив: [В.] Каллаш[10] приїхав і його адреса:

"Москва*. Арбатъ. Малая Молчановка*, Корша, кв. Борисова – Владиміру Владиміровичу Каллашу". Єго розправа за Палія вже була надрукована в "Этнографич[еском] Обозр[еніи]"[11] цього року, як мені сказав [М.] Янчук[12]. Од мене до [В.] Каллаша верстів із п'ять просторонi, і через те я ще не міг зайти до єго. – Г. Мачтет[13] іще не приїхав, і я долучаю справку з адресного стола, яку я взяв учора. До "Газети Гатцука"[14] і кількох нотних магазинів зайду через два дні, коли нога вигоїться. З ілюстрованих часописей передивився сьогорічне і торішнє "Живописное Обозреніе"[15] і результат перегляду посилаю Вам. Із слідуючим листом подам спис українських малюнків в других часописях. Од мене, до речі, й "Городська читальня" (безплатна) близько: 10 мінут ходні. (Це дуже, дуже близько, як на Москву, бо вона в 10 разів більша за Київ). – Взагалі, коли Вам я можу зробити яку прислугу, то тільки напишіть: я раз-у-раз готовий услужити Вам.

Щодо заголовка "Сміховинне оповідання"*2, то я єго виставив іронічно. Однак, коли на Вашу думку тут іронія не до речі і не прибільшить враження, то замініть якось инакше. – Перепрошую, що я нічого більше не післав іще Вам, але ж я зладжував допись

* Підкреслено автором.

*2 Можливо: "Історія однієї подорожі". Оповідання А. Кримського.

(і обширну) до "Правди" та зовсім скінчив і обробив довшеє оповідання "Люба пара". В цім місяці я пришлю тільки розбір "В поті чола" (NB. Чи вийшло воно в світ?) та усякі дрібнички, бо під кінець жовтня маю чималу роботу з арабської словесности. Тож згори вибачте.

2 (14) жовтня

Я якось забарився з висилкою листу, і тим часом переглядів ще "Артистъ"[16], "Новь"[17] і "Всемирную Иллюстрацію"[18] – за цей рік. З їх є малюнки про Вкраїну тіко в "Нови".

"Живописное Обозреніе" 1890 р., том I.

1) "Кто кого сильнее"*. Рис[овал] [И.] Вольскій[19]. №21, ст.336. – Перед корчмою, де зупинився поштарський віз і зібралася юрма роззявлян, парубок міряється силою з бабою. Вона засмикнула спідницю поміж ноги, держиться твердо, і дурно силується парубок сторкнути її з місця.

2) "Повздорили"*. Рис[овал] [И.] Ижакевичъ[20]. №23, ст.369. – "Милый жанръ, напоминающій намъ родную Малороссію", сказано в поясненню малюнків. – Дівчина одходить, а парубок задумливо крутить люльку.

"Живоп[исное] Об[озреніе]" 1890, т.II (до №36-го).

3) "Во время жатвы"*. Рис[овал] [И.] Ижакевичъ. №31, ст.77. – Сім'я українських хліборобів снідає попід кущем коло своєї ниви.

4) "Измена"*. Рис[овал] [В.] Пащенко[21]. №33, ст.101. – Гарна дівка іде назирцем, ховаючись по-за деревами, за зрадливим хлопцем і розлучницею. "Передъ нами благословенная Украйна съ ея чудными летними вечерами, съ ея прекрасной растительностью", сказано в "Объясненіи рисунковъ".

"Живописн[ое] Об[озреніе]" 1889, т. I.

1) "Игуменъ Феодосій уличаетъ кн[язя] Святослава въ бражничаньи и весельи"*. Рис[овал] Топорковъ. №8, ст.129. – Обличчя більше схожі з російськими.

2) "Т.Г. Шевченко"*, "который, какъ конечно знаютъ наши читатели, писалъ на малороссійскомъ языке, но большая часть "Кобзаря"[22] переведена на русскій языкъ". №9, ст.145. – Портрет той трохи різниться од звичайних.

3) "Катерина"*. Рис[овал] [О.] Наумовъ[23]. №9, ст.149. На тему:

"Вмиється сльозою,

---

* Підкреслено автором.

Візьме відра, опівночі
Піде за водою...".

В поясненню малюнків є докір українцям, що немає ще повного видання творів Шевченка; поручається дешеве київське видання Іогансону.

4) "Освященіе новаго колодца въ Малороссіи"*. Рис[овал] [И.] Ижакевичъ. №18, ст.300. – Багато типічних обличчів.

5) "Рыболовы въ заливе Днепра"*. Рис[овал] М. Сергеевъ[24]. №24, ст.388.

6) "У колодца". Рис[овал] [И.] Ижакевичъ. №25, ст.404. Дівчина витягує в хлопця признаннє в любові.

7) "Ночь на Ивановъ день"* Рис[овал] Топорковъ. №26, ст.425. – До звісного оповідання [М.] Гоголя[25]. Розцвіта папороть, Петрусеві Басаврюк дає ножа і наказує зарізати малого Йвася, що його держить відьма. Навкруги усяке страхіття.

"Живоп[исное] Об[озреніе]" 1889 р., т.II.

8) "На покосе"*. Рис[овал] [И.] Ижакевичъ. №28, ст.19. – "Въ благодатной Малороссіи", як каже часопись.

9) "Тарасъ Бульба"*. Рис[овал] [П.] Соколовъ[26]. №35, ст.116. – Бійка Остапа з батьком. Мати лащить Андрія.

10) "Присяга евреевъ-новобранцевъ"*. Рис[овал] [П.] Геллеръ[27]. №44, ст.280. – Купочок жидів, з характеристичними фізіогноміями*2, присягається в будові рекруцького приводу перед своїм рабином, одягненим у молитв'яний саван.

11) "Украденное дитя"*. Рис[овал] Козакевичъ. №45, ст.306. Циганка біля шатра, коло неї вкрадена дитина.

"Новь" 1890 р.

1) "Развалины крепости въ Каменецъ-Подольске"*. Рис[овал] Подбельский. №4, ст.205.

2) "Типы изъ Подольской губерніи"*. №4, ст.209. – Жид балакає з двома селянами.

3) "Местечко Звягель, Новоградъ-Волынскаго уезда"*. №15–16, ст.223.

4) "Развалины Богоявленскаго собора въ Остроге"*. Рис[овал] [В.] Пащенко. №17–18, ст.2.

5) "Развалины іезуитскаго монастыря въ Остроге"*. Рис[овал] Краевскій. №17–18, ст.3.

---

* Підкреслено автором.

*2 Тут і далі: так у автора.

6) "Замокъ кн[язя] Константина Острожскаго"*. Рис[овал] [И.] Пановъ[28]. №17–18. ст. 5. – Місячної ночі.

7) "Дорога въ деревню"*. Малороссійскій этюдъ. Рис[овал] Піонтковскій. №17–18, ст.61.

Вибачайте, що такий малий спис подаю, але ж я і сам не винен: зоглядіннє часописсй не скоро посувається, часу одбере доволі, а добуток малий. Зрештою, я вже мало чого ще зможу подати, бо найголовнійші ілюстровані журнали я заглядів майже усі (за цей рік і, почасти, за 1889), крім "Гусляра"[29] хіба.

"Зоря" з 1886 р. заборонена, а мені її треба. Тепер я посилаю Вам 2 крб., щоб висилати її мені по кілька чисел у рекомендованій коверті. Будьте ласкаві вислати, а решту грошей я дішлю п[анові] [Д.] Гладиловичеві, коли одержу усей річник.

Бувайте здорові, дорогий Редакторе. З якою нетерплячкою визиратиму я одтепер кожне число "Зорі"! Насилу "Зоря" дочекалася такого редактора, як треба.

Ваш щирий
А. Кримський

"Хванько Кримський"*2.

Відділ рукописних фондів і текстології (далі ВРФТ) Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 61, спр. 635, арк. 1–3. Автограф.

№3*3

А. Кримський до О. Огоновського[30] 29 грудня ст. ст. 1890 р.
Звенигородка

Здорові були з Різдвом, дорогий пане!

Трошки пізно довелося мені прочитати Вашу одповідь д[обродію] [О.] Пипінові[31], через те моя подяка так пізно приходить до Вас. Кажу "подяка", бо справді [О.] Пипін виступив проти твору, котрий належить не тіл[ь]ки до автора: бо "Історія літератури руської"[32] стала найкращою власностю і гордостю цілої Руси – України; – покривдивши так несправедливо Вас, [О.] Пипін учинив

---

* Підкреслено автором.

*2 Відбиток штампа.

*3 Опубліковано в купюрах. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 18–19.

кривду всій "заплаканій матері", всякому щирому українському серцю! Честь Вам і слава за Ваш одвіт! Одно лиш іще позволю собі од Вас попрохати: позаяк "Діло"[33] навіть українці не мають змоги читати (крім двох-тр[ь]ох), кацапи ж і поготів, то Ви неодмінно пошліть свою одповідь самому [О.] Пипіну, – хайно він сам у "Вестнику Европы"[34] зіб'є свої прежні слова. Або ще краще: надрукуйте Вашу одвітну Пипінові статтю в "Вест[никє] Евр[опы]", щоб загал росіян учув-таки заперечення напастям, виказаним через [О.] Пипіна.

Ще раз гаряче стискаю руку авторові "Історії", просвітившої стіл[ь]кох, і зостаюся Ваш щирий прихильник.

Хванько Кримський.

Може, Вам коли-небудь буде треба чогось у Москві, – тоді числіть на мої услуги. Завсідна моя адреса: Москва. Лазаревский Институтъ Восточных языковъ[35], А. Е. Крымскому, але для скорості, якби що Ви потребували моїх услуг, пишіть (після 10/22 січня): Москва. Покровка, Машковъ пер., д. Кашкина, кв. № 9 А.Е. Крымскому.

Тепер же пишу з Київщини, бо на святах удома.

В кінці позвольте ще мені вказати на помилки бібліографічні, які є в Вашій "Іст[орії]" при вирахованню творів [І.] Левицького–Нечуя[36] ("Зоря", ст. 295).

1) "Дві Московки". Було ще видання 1887 р. в Київі, і навіть ціна його замість 40 к[оп.] (як у виданню 1882 р.) тіл[ь]ки 25 к[оп.].

9) "Микола Джеря". У Вас не згадано за те видання, яке є премія передплатникам "Зорі".

10) "Кайдашева сім'я". Київське видання має значні одміни од львівського, котрого Ви держитеся в переказі змісту.

12) "Приятелі". Було й окреме видання в Київі 1887 р., ціна 10 коп.

13) "Старосветскіе батюшки и матушки". Є й київське видання 1885 р., ц[іна] 2 карбов[анці].

17) "Чортяча спокуса". Є й попереднє видання. Одеса 1885 р. – 20 коп.

1) "В Карпатах". Друкувалося не тіл[ь]ки в "Ділі", але ще й у "Бібліотеці [Є.] Олесницького". Року точно навести не можу зараз.

ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2383, арк. 3–4. Автограф.

№4*

А. Кримський до Б. Грінченка[37] 10 (22) січня 1891 р.
Звенигородка

Шановний Земляче!

Дуже я зрадів, здобувши од Вас сьогодні листа, бо вже гадав був, що Ви або не хочете, або не маєте нічогісінько прислати. А тут така мені скрута: до кого не вдамся, ні в кого нема нічого придатного; от і сьогодні маю лист од [О.] Кониського[38], де й він пише, що задля простого люду в його нема нічогісінько підхожого. Оце як буду у Київі, то може*[2] щось роздобуду, але поки що Ви єдиний*[2] письмовець, од к[от]рого можна сподівати[ся] запомоги задля нашого видавництва. Тож будьте ласкаві, Добродію, надсилайте швидше усе, що маєте, а я вже постараюся, щоб і з матеріяльного боку Ви не зосталися покривджені, і щоб видані були Ваші твори якнайкращ[е]. Щоб Вас одзволити од усяких прикростей, я Вам даю слово, що за точність [Є.] Губанова[39] в сповненню обов'язків одповідатиму перед Вами я, а ніхто инший.

Ви писали, що деякі рукописи Ваші знаходяться у Київі. Якщо вони ще не знайшли видавця, то просю Вас, напишіть до Ваших знайомих, щоб переслали мені.

Щодо того, кому кращ[е] посилати рукопис до цензури, то я Вам скажу от що: робіть так, як вважаєте за зручніще. Не знаю я, чи довго тримає рукописи Ваша цензура, але Петербурзька (бо в Москві української Біг дасть) довгенько: [М.] Янчук був послав драму у січні, а одержав назад чи в кінці серпня, чи вже й у вересні. Отож, рішайте справу, як сами здорові знаєте, а я заздалегідь згоджуюся на все.

Ви мене питаєтеся, чи я автор статті[40] у "Зорі". Еге, я мусю сказати, що я, пишучи її, силувався бути наскрізь безстороннім, і мені було здавалося, що я встиг удержати об'єктивний тон геть в усьому (це я кажу через те, що, на жаль, я страшенно слабую на нерви, і цеє не раз доводило мене до помилок і необачних ступінів так, що опісля мусиш собі раз-у-раз нагадувати: "Буде каяття, та вороття не буде"!). Коли ж оце достаю лист од [О.] Кониського,

---

* Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 20–21.

*[2] Підкреслено автором.

звідкіля бачу, що він покривдився! Сьогодні ж і в Вашім листі, як здається, чутно покривджєннє. Цього вже зовсім не розумію, бо мені навіть не могло* і на думку прийти, щоб Вас чимсь образити. Здається, вже й з мого листу до Вас Ви могли бачити, як я дивлюся на Вашу діяльність, а в моїй статті теж не видко ані крішечки огиди Вашому талантові; коли повстав проти Вас у питанню про мову, то це ще нічого не доводить.

Правду кажучи, я був би не повинен виправдуватися перед Вами, бо не почуваю себе в нічому винним. А в тім, навіть якщо Вас справді образила моя стаття, я сподіваюся, що це Вас не одверне од того, що я Вам предложив, бо справа лубочних видань Вас так само болить, як і мене. Тому-то я з певностю чекатиму присилки. Ваш щирий прихильник

А. Кримський.

Одтепер моя адреса така: Москва. Чистые Пруды, Мыльников пер., д. Кашкина, кв. Леве, А.Е. Крымскому.

Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі ІР НБУВ), ф. III, спр. 37893, арк. 1–2 зв. Автограф.

№5*2

А. Кримський до О. Огоновського 20 січня – 1 лютого 1891 р.
Москва

Дорогий пане Огоновський!

Як я був радий, одержавши лист од Вас!* Взагалі письмо од галицького діяча робить на вкраїнця якесь любе, підбодряюче враження, бо заразісінько родить згадку про той вільний куток нашої вітчизни, де наше слово лунає на волі, а не в цупких московських кайданах. Тим миліщ було дістати декілька прихильних слів од автора "Історії руської літератури", і надто мені, приїхавшому на чужину! Цім літом я хочу побувати в Галичині і, певне, що вважатиму своїм найкращим обов'язком одвідати Вас і заявити Вам свою якнайповнішу шану.

* Підкреслено автором.
*2 Опубліковано в купюрах. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 21–22.

На мій великий жаль я не можу Вам подати жоднісінької звістки про [П.] Мирного[41], бо про це можуть Вас сповістити тільки старші українці. І от моя рада Вам: удайтеся з запитаннями до Єлисея Кипріяновича Трегубова[42] (Кіевъ, Коллегія Павла Галагана[43]), к[от]рий причинився до надрукування: "Хіба ревуть воли..." Я б і сам написав до його, дак геть ніяково: колись він був моїм учителем і тоді, розуміється, у мене з ним не могло бути й балачки про забороняне законом українофільство. Коли ж я скінчив Колегію, то вже біл[ь]ше з ним не стрічався (бо поїхав до Москви), не міг, як другі мої колишні товариші, зав'язати з ним патріотичних відносин, і, отож, не випада мені до його писати. Опроче, Ваш власний лист біл[ь]ше вплине. – Однак і я з свого боку про дещо постараюся. Разом з моїм братом вчиться в остатніх клясах Колегії молодий [П.] Рудченко[44]. Я напишу лист, – може, щось і вийде. Впрочім, не можу напевне[*] ручитися, що роздобуду потрібні відомості.

За обіцянку прислати брошуру "Відповідь Пипіну" я вельми дякую і постараюся, щоб її якнайширша громада одчитала. А може Ви й своє мня[*2] надпишите? – тоді матиму од Вас красну пам'ятку. Ото не гурт[*3] давно прислав був Володимир Левицький мені свою збірку "Квітку"[45] із своїм підписом; случиться иноді розгорнути ту книжечку, подивишся на підпис, і скіл[ь]ки любих гадок пролине в голові при погляді на щиру присилку з країни закордонських братів! Я переписуюся з декотрими галичанами і дуже дорожу тею перепискою, бо вона живіще нагадує про нашу єдність з Україною Австрійською.

Про [І.] Білика[*4] сьогодні ж напишу до Київа, до одного з своїх знайомих: хай мені про його скоріш розвідає та одпише, а я Вам.

Зостаюся Ваш щирий прихильник
Хванько Кримський.

Москва. Покровка. Машковъ пер., д. Кашкина, кв. №9.

ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2383, арк. 5–6. Автограф.

---

[*] Підкреслено автором.

[*2] Так у автора.

[*3] Те саме. Тут: "не так давно".

[*4] Псевдонім І. Рудченка.

№6

А. Кримський до Б. Грінченка 23 січня 1891 р.
[Москва]*

Дорогий Товаришу!

Спасибі за книжечки, що прислали. Найбільше мені сподобалися "Колоски". Та вони навіть з надвірнього боку гарні; Коваленко краще малює крайовиди, ніж обличчя. "Батькове віщування" мабуть якийсь цензурний недобиток? "Кобза"...*2 воно звісно – писання Грабові кращі од якихсь там Кернеренків, Кулід і т.ін., тільки ж "погана похвала мечеві, коли скажуть, що він гостріщий од палки". На мій погляд, душа*3 у п[ана] П. Граби[46] дуже поетична й естетична, та нема в нього сили*3 вилити свою душу в вірші; вірш у нього – сухий, холодний і тільки де-не-де трапляються оазиси в пісочано-сухій пустині його поезії. Особливо ярко виявляється його поетична неплодючість (stérilité)*4 в його перекладах: для нього раз плюнути – зробити безбарвною найкращу річ. Чи він знає чужі мови? Бо иноді мені здається, що він перекладає "з німецького через московське".

Питалися Ви колись моєї ради, що перекладати з італьянського? Я би порадив [Дж.] Верґу[47].

Для другого тому альманаху навряд чи матиму дати якесь оповідання. Те, що в мене є, нізащо не підійде під російські обставини, а нового писати тепер не змогтиму нічогісінько. Віршів знайдеться декілька низок.

В цензурі лежить опроче "Давньої пригоди" ще мій переклад "Шаг-наме"*5 (переписала сестра)*6. "Хв[илю] за хвилею"[48] подам у найближчу середу (це день присутствія в комітеті).

В "Захарієві" змін я не побачив ніяких, бо не мав часу заглянути в рукопис.

Для Вас прийшли 3 тт. "Творів В. Чайченка", 2 тт. [С.] Руданського[49], "Байки", "Руські оселі в Бачці", 3–5 тт. "Етн[ографічного] Збірника"[50], "Дзвінок"[51].

---

* Місце відправлення встановлено за суміжними листами.

*2 Крапки поставлено автором.

*3 Підкреслено автором.

*4 Стерильність – франц.

*5 Тут і далі: так у автора. Потрібно: "Шах-наме".

*6 Фразу: "(переписала сестра)" вписано автором поверх рядка.

Чи прочитали моє "Мусульманство"? Воно тут робить вражіння. [О.] Пипін, що вже давно до мене прихильний, прислав мені своє привітання.

Весь Ваш А. Кримський.

Лесі Українці[52] роблять у Берліні операцію, – може, й не видужає. На мене ця звістка мов громом упала і геть пригнобила!

ІР НБУВ, ф. ІІІ, спр. 37814, арк. 1–3. Автограф.

№7

А. Кримський до В. Левицького 3 (15) березня 1891 р.
Москва

Дорогий пане [В.] Левіцький!

На деяких матеріялах (здається, на "Батьківськім праві"[53], та ще на чімсь)[*], присланих мною Вам, я був підписався "Хванько Кримський". Будьте ласкаві вимазати "Хванько", щоб вийшло натомість "А. Кримський"[*2], бо я вже мав нещастє звернути на себе увагу поліції, і тепер мені дуже важно по можності[*3] не мати нічого спільного з "А. Хваньком". Будьте ж ласкаві зробити те, що я прошу.

Ваш щирий прихильник
Хв[анько] Кримський.

P.S. Там же де я підписався без "Кримського", а просто: "А. Хванько", там нічого не зміняйте.

P.P.S. В "Ділі" при бібліографічній звістці, при наведенню змісту тієї чи инчої часописі – иноді буває й коротесенька рецензійка. Так от, прошу Вас дуже: якщо при надрукуванню змісту 3-го ч[исла] "Правди" буде в "Ділі" хоч два слова про мій переклад "Моаллаки" Антара[54], то будьте ласкаві одписати їх задля мене. Я і сам знаю, що переклад "Моаллаки" дуже поганий, бо це ще була моя

---

[*] Фразу: "(здається, на "Батьківськім праві", та ще на чімсь)" вписано автором поверх рядка.

[*2] Підкреслено автором.

[*3] Тут: "по можливості".

перша проба, і тепер би я зробив багацько кращий, а все ж цікаво почути чужий суд.

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 61, спр. 636, арк. 1. Автограф.

№8

А. Кримський до В. Левицького 25 березня (2 квітня) 1891 р. Москва

Дорогий Пане Левіцький!

Ваш лист, де Ви пишите не до мене особисто, але до цілої громади одержав. По суботам ми збіраємось, тоді я його й одчитаю всім.

6-го ч[исла] "Зорі" я ще не одержав (дістану тіко 30 марта), але дуже радий, що нарешті стоятиме на "Зорі" Ваше ймення. Якщо п[ану] [В.] Тисовському[55] це не до смаку, то недивниця! Легко чужими руками жар загортати!

Шкода тільки, що тепер підуть зміни в правописі. Зрештою, коли вони заключатимуться тільки в заміні "тілки, робе, просю" – формами: "тільки, робить, прошу" – то це ще дурниця (але я певний, що й у Галичині говорять "просю", бо маю знайомих з попід самісінького кордону, де говорять цілком по-галицьки). Не біда навіть, якщо замість "кохання" ми побачимо "коханнє" (але ж "життя" не слід би зміняти), і т.ин. Але чи не змогли б Ви одборонити "цей"? Що "цей" є на Буковині, я бачу з [Ю.] Федьковича[56], що "цей" є в Галичині, видко иноді з "Народу". Вся Україна, опроче шматочка Лівобережної (та навіть у Полтавщині є "цей")* теж такечки говорить. Ну, і чому б його не вдержати в письмі?! – Кацапізми, рівно як і полонізми, певне що слід викидати.

Зрештою, будь-що-будь, але за Вашої редакції можна бути певним, що все-таки зміни в вимові не будуть такі значні, як колись були в "Зорі". Напр[иклад], – "ський" мабуть же зостанеться?

---

* Фразу: "(та навіть у Полтавщині є "цей")" вписано автором поверх рядка.

Посилаю Вам задля “Зорі” поезійку[57], к[от]ру позволяю собі присвятити Вам, яко щирому патріотові. Здається, що задля Вашої часописі вона підійде. Коли ж ні, то якось звістіть мене.

Хочу об чомусь із Вами порадитись. Я тепер тільки працюю коло віршевого переклада перського поета Гафіза[58]. Якщо Ви скажете, що цього поета поближче не знаєте, то я не здивуюсь (бо не знаю, як у Галичині, а в нашій Росії я ще не стрічав жодної людини, щоб тямила східну поезію, хіба специялісти). Через те згори кажу, що зміст поезії Гафіза є заклик до користання з життя; він дуже постично малює нам картинки земних утіх, щастя кохання, веселі бенкети і т.д., дуже образно малює й природу. Стоїть він на грунті раціоналізму, заперечує повагу Корана, заявляє, що всі віри однаково добрі, кепкує із святенників, черців* і т.ин. – Взагалі ж, переклад Гафіза я вважаю дуже корисним, бо він є всесвітній поет. На західні мови його переложено багацько разів. – Але, знаючи так-сяк галицькі обставини, я сумніваюся, щоб якась часопись надрукувала його. Так от, чи нема в вас, в Галичині, такого видавництва, щоб узялося за цеє діло? Треба сказати, що тут вийшла б книжка в сторінок не менше, як 100, бо я хочу перекладати тільки частку Гафізових віршів (всіх їх дуже багато) і написати передмову про Гафіза і школу суфіїв. Вже я зробив чимало, але праці ще стане більш, ніж на півроку (бо вона дуже важка)*2. Я чимало переложив і з Саадія*[59], другого славно[з]вісного поета перського, і готовий ще трудитися, аби знати, що труди дурно не пропадуть. На мою думку, дуже гарно було б видати антольогію з Саадія і Гафіза – вкупі, бо зв'язь між ними є. Тільки на свій наклад я ніяким світонньком не спроможуся. Отже, чи не дасте поради?

Торік, друкуючи турецькі пісні в “Народі”, я переписувався з [І.] Франком про Гафіза; він мене тоді заохочував до ції роботи і був навіть обіцявся надрукувати в “Літер[атурно]-Науков[ій] Бібл[іотеці]”. Але тепер я вже не маю на його нікотрих надій, бо задля певних причин він односиться до мене без сумніву неприхильно.

Чи не можете сказати, скільки риньських більше-менше*3 кош-

---

* Так у автора.

*2 Фразу: “(бо вона дуже важка)” вписано автором поверх рядка.

*3 Те саме: “більше-менше”.

тує місяць життя у Львові? Бо я вже зібрав дещицю грошей задля поїздки в Галичину, але ж нічого точно не знаю.

Ваш щирий прихильник

До побачення![*] Хв[анько] Кримський.

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 61, спр. 637, арк. 1–4. Автограф.

№9

А. Кримський до В. Левицького 15 (27) квітня 1891 р.
Москва

Христос воскрес!

Дорогий Пане Левіцький!

Ох, ніяково й починати лист, бо боюся здатися навкучливим та в'їдливим. А діло ось у чому: в вересні я був послав до Вас своє оповіданнячко "Батьківське право", і Ви обіцялися його надрукувати. Знаючи, що кожен мусить чекати своєї черги, я й не питався в Вас більше за його. Аж от теперечки, по півроці, осмілююся спитатися: в якому числі більше-менше[*2] Ви захочете помістити "Б[атьківське] право"? Не задля того пишу я цеє, щоб Вас прохати про скоріше уміщення, – ні, сохрань Боже! Навпаки, ми всі мусимо радіти, що "Зоря" знайшла редактора, к[от]рий друкує спершу теє, що є в теці кращого, а не дає переваги писанням осіб знайомих, навкучливих або т.ин. (Це я кажу про попередні редакторування "Зорі", коли перевага давалася не писанням, але особам. На щастя тепер цього немає). Я ж попросту цікавий знати, коли моє оповідання побачить світ. Знаю, що це Вам видасться доволі дитинячим бажанням, але Ви-таки, любий Пане, зробіть ласку: напишіть мені, в якому місяцеві або в якому числі гадаєте Ви помістити згадане оповідання. Дак не забудьте ж, Пане: я неодмінно сподіваюся од Вас повідомлення[*].

А Ви-таки не надрукували нашої подяки Вам!
Ваш щирий прихильник А. Кримський.

---

[*] Підкреслено автором.

[*2] Словосполучення: "більше-менше" вписано автором поверх рядка.

P.S. Нагадую Вам, що (коли Ви позволяєте) на "Батьківськ[ім] праві" повинен бути напис: "Присвята любому Василеві Лукичу"*.

[М.] Янчук про "Зорю" надрукував прихильну згадку в "Этн[ографическом] Обозр[еніи]". Якщо на його "Пилипа-Музику" була в "Ділі" яка-небудь рецензія, то Ви могли би зробити йому велику приятність, прислaverши її до його. (Очевидячки, він мені цього не говорив, бо він через лад скромний і про себе говорить неохоче, але я й так знаю. До речі сказати, цей [М.] Янчук дуже-дуже симпатична людина, так що кожному подобається. Надто скромність його є надзвичайна. В кінці мая він хоче бути в Галичині, тоді Ви сами його пізнаєте).

Хв[анько] Кр[имський].

Простіть, що все навкучаюся Вам листами своїми.

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 61, спр. 638, арк. 1–3. Автограф.

№10*2

А. Кримський до О. Огоновського 1 червня 1891 р.

Звенигородка

Вельмиповажаний пане Професоре!

Вашу "Відповідь" я одержав і дуже Вам вдячний за неї. Я постарався, щоб її прочитало якомога біл[ь]ше людей (в тім числі брав у мене читать ту "Відповідь" і проф. [М.] Янчук, редактор "Этнограф[ического] Обозренія".

Посилаю до "Просвіти" твір [В.] Антоновича[60]. Це властиво його лекції, але їх йому заборонили читати в університеті, бо, бачте, не припали вони "декому"*3 до смаку. І от мої знакомі видали цю "Історію" тишком, навіть потай автора, щоб його не компромітувати, і розповсюднили скрізь. Один примірник оце висилаємо "Просвіті". Хтів я був його сам завезти, дак мені не дали пашпорту загранишного; причини цього я довідатися не міг, опроче що є

* Підкреслено автором. Василь Лукич – псевдонім В. Левицького.

*2 Опубліковано в купюрах. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 29.

*3 Підкреслено автором.

на це – "предписаніе". Не довелося, значця, мені побачити автора "Історії руської літератури".

Бувайте здорові, дорогий Пане професоре.

Ваш щирий прихильник
Хв[анько] Кримський.

P.S. У [І.] Білика, як мені відомо, є роман: "За водою", котрий був автором читаний у Києві на зборах "громадських", так що киянам він звісний. Ця повість мала увійти в другу частину "Степу", але ж цензура заборонила той збірник. Подаю Вам цю відомість: може, Ви цього не знали і, може, воно Вам іздасться. Надрукована ця повість, здається, не була.

Може я Вам буду на щось потрібний і могтиму прислужитися, для того даю адресу:

Звенигородка, Кіевской губ.
А.Е. Крымскому.

ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2383, арк. 1. Автограф.

№11

А. Кримський до Б. Грінченка 13 червня 1891 р.
З[венигородка]

Любий земляче! Любий земляче! Цілий місяць не маю од Вас ніякісінької звістки! Чи не приключилося з Вами, борони Боже, чого? А може мої листи до Вас не доходили? Неодмінно повідомте мене, чи Ви що одержували од мене, починаючи з мая. Найважніше мені знати, як Ви відноситеся до видання [Є.] Губанова. Коли Вас дуже вражає тая штука, що він утнув, та коли Вам захочеться надрукувати заяву, то може треба буде й мого підпису? Якщо хочете, то навіть усі заяви я можу оголосити од свойого ймені.

Спасибі Вам, що Ви заступилися за Марка Вовчка[61] в "Зорі".

Ваш щирий прихильник А. Кримський.

Мій адрес (подаю на всякий случай, бо, може, і передні листи позагублялися):

"Кіевской губ. г. Звенигородка А.Е. Крымскому".

ІР НБУВ, ф. ІІІ, спр. 37895, арк. 1. Автограф.

№12*

А. Кримський до В. Левицького 2 (14) жовтня 1891 р.

Москва

Дорогий Пане Левіцький!

Перш за все – дякую Вам за присланнє перших трох аркушів Вашої гарної збірки*2. І знову, як і торік, попросю Вас зробити напис на окладці чи заголовній стороні. Ваш любий дарунок стане ще любішим.

Винен я: ще досі не виконав всіх Ваших поручень, а тільки частку. Та, бачите, ця Москва таке величезне місто, що всього не можна одразу зробити, а тим більше, що до 4-ої години я на лекціях. Тож вибачте мені: я дуже охоче сповняю всі Ваші поручення, тільки ж часу не мав. – Редактор "Артиста" сказав, що з 16-м ч. "Артиста" Вам буде вислано 5-е та 6-е число "Театральной Библіотеки"[62]*2, і далі висилка йтиме правильно*2. Бібліографічним найкращим журналом вважається "Библіограф"[63], к[от]рий і я знаю. Але на чужий суд я не можу спускатись і тим-то питався вже в двох книгарнях, щоб мені дали подивитися й другі подібні видання ("Библіограф[ический] Вестник" та ще щось) – для порівняння. Тільки ж там тих журналів не було, і мені вказали місце, де я можу все роздивити[ся]. В тій місцевості я буду після взавтрього і заразом буду в названій книгарні. Щодо щоденної газети, то мені ще не дано рішучої відповіді, бо я бачився з редактором, а все залежить од секретаря. Не далі, як за чотирі дні я Вас повідомлю геть про все цеє.

Можу Вам подати дві звістки літературні: вийшла Скабичевського[64] "Исторія русской литературы", де одведено невеликий*3 розділ і для української літератури. Взагалі суд прихильний, хоч видко неповну знайомість з річчю. Між иншим, (очевидячки на підставі [М.] Костомарова[65]), сучасна мова українофілів зветься робляною мішаниною...*4 Я цю книжку прочитав лиш побіжно (властиво, тільки переглянув); коли достану її на довший час, то, може, напишу дещицю про неї. – Далі вийшла [О.] Пипіна: "Исторія русской этнографіи, т. III. Этнографія малорусская". Ще я її й не чи-

---

* Опубліковано в купюрах. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 30–31.

*2 Підкреслено автором.

*3 Слово: "невеликий" вписано автором поверх рядка.

*4 Крапки поставлено автором.

тав, і не бачив, але, наскільки мені відомо, більшість цього матеріялу друкувалася вже в "Вестнике Европы".

Посилаю, як звичайно, шматочок "Ілюстр[ованої] України"[66] та ще вірші – гумореску. Про цю "гумореску" (коли її можна так назвати) будьте ласкаві повідомити невдовзі, чи вона буде надрукована; якщо ні, то звольте ласкаво одіслати її мені назад. – Також напишіть мені, чи буде надрукована моя звістка про перший ступінь білоруської перекладаної літератури ("Сыгнал"[67] [М.] Янчук до Вас послав один примірник, – чи дістали?).

Тепер щодо радікалів. Здається, що в цьому питанню ми обидва праві, кожний з своєї точки погляду. Я не знаю ваших радікалів опроче як із їх органу та програм, – значця, маю діло виключно з принципами, а не з їх діяльностю. По щирій правді скажу: хоч я й национал, але в теорії[*] "народян" (розуміючи все в прямім смислі)[*2] не бачу нічого, що справді могло би пошкодити нашій справі. Що ж до практики[*], закулісових тайн, діяльности[*3] і т.ин., – це вже друга річ; тільки ж я мав право хвалити дещо в радікалах, бо я хвалив тих радікалів, яких знаю з їх органу, з їх писань. Ну, як я, напр[иклад], смію назвати [М.] Драгоманова[68] ворогом національности, коли він же сказав: "Всяке слово, сказане українофілом не по-вкраїньськи, є вже втрата задля України"? – Зрештою, й Ви теж праві, коли думаєте, що коли "Зоря" похвалить радікалів, то загал публіки думатиме, що мова йде не про ідеальних, але реальних народян. Тим-то я наперєдки вже остерігатимусь писати для "Зорі" що-небудь в такім дусі, як критику на "Кіст[яки] Гольб[айна]"[69] Ви питаєтесь, чи можна викинути звідтіля похвали "Народові". Воно-то можна, але тоді треба буде викинути й обвини. Треба, бо я вже мав спірку знов з київськими драгоманівцями, котрі твердили, що национали не хтять дивитися на суть їх пересвідчень, а чіпляються до якої-небудь фразки. Я тоді сказав, що це неправда, бо й ми вміємо бути безсторонніми, сказав, що приклад цьому вони побачуть навіть у моїй статті про "Кіст[яки] Г[ольбайна]", де я доказую, що галицькі народовці й на думці не мають бути ретроградами або клєрікала-

---

[*] Підкреслено автором.

[*2] Фразу: "(розуміючи все в прямім смислі)" вписано автором поверх рядка.

[*3] Те саме: "діяльности".

ми...* Бувають, казав я, виїмки, бувають виродки, але в вас – драгоманівців таких виїмок не менше. Я глибоко пересвідчений, що спільна робота з драгоманівцями для нас можлива і корисна, треба лиш обопільної терпимости, треба поважного одношення до*2 діла, а не хлоп'ячих вибриків (на які хорують не тільки многі радікали, але й наших націоналів чимало). – Як бачите, маю я доволі важливі підстави не зоставляти самих обвин на радікалів. Тим-то, будьте ласкаві, вимазати нижче виписані місця, і коли після тих обтинань стаття моя, на Вашу думку, матиме інтерес, то друкуйте ласкаво.

1) Уступ починається словами: "І то треба сказати, що часописі чи загалом галицька література не гурт зачіпала боки життя..." Звідсіля треба викинути частину, к[от]ра починається: "Торік "Народ" перший почав дуже критично обдивляти"*3 – до слідуючого уступа, т[обто] до слів: "Переказувати змісту "Кістяків [Гольбайна]" я не буду, бо тут не в змісті сила"... і т.д. (Ці слова вже потрібні).

2) В одділі: 4-й образок: "Соборчик", недалеко од початку, од слів: "Остатнім часом на галицьке духовенство дуже піднімаються радикали, судячи-гудячи його в "Народі"... – викинути аж до кінця уступу (а кінчається він словами: ...списав живих людей, а не ляльок")*3.

3) Зараз після цього йде уступ, де треба викинути од слів: "Звернути треба увагу на вступні слова цього образка про "любеньку унію" – до кінця (...А "Кістяки" вийшли під час нової ери!) *3.

4) Здасться, можна б і не викидати, але, коли знайдете потрібним, то викиньте: од слів: "Зупинюся ще на їдному місці. Писатель "Кістяків [Гольбайна]" є безперечно гарячий демократ..."*3 до кінця с[ьо]г[о], до ст. 58.

5) Викинути дальший уступ, од слів: "От і всі образки. Запевне, багато сторін жизні...*3" до слідуючого уступу, де вже говориться про мову.

Мені здається, що й тепер моя статейка матиме деяке значення, але вже виключно літературне, а не публіцистичне. Зрештою, повторю Вам, я тепер добре розумію, чому не випадає в

---

* Тут і далі в листі крапки поставлено автором.

*2 Фразу: "поважного одношення до" вписано автором поверх рядка.

*3 Підкреслено автором.

"Зорі" містити похвали "Народу" чи радікалам, – бо знайдеться багацько людей, к[от]рі безсторонність перетовмачать зовсім инакше. Надальше, коли мені доведеться щось писати для Вашої шановної часописі, я вже постараюсь оминати такі питання.

Пишете, любий Пане, що тра викинути й деякі уступи щодо Москви. Це вже Ви звольте зробити сами. Та й узагалі, якщо захочете в цій статті зробити ще деякі дрібні* зміни, то робіть так, як схочете: я дуже певний, що Ви мене не поставите в ніякове становище.

Звістіть мене, що Ви тепер зробите з моєю статтею:* чи надрукуєте, чи ні?

Ви мене звіщаєте, що в 20-м ч[ислі] буде моє "Батьківське право", – не забудьте зазначити, що воно присвячується Вам (бо я се забув надписати). Посилаю Вам 1 крб. (здається [дорівнює] 1 зр[азок] 25 кр[ейцерів]). Звеліть, щоб мені, крім мого числа, вислали ще чотирі або хоч три другі примірники і неодмінно рекомендовано*. Вдаюся з цім проханням до Вас, а не до адміністрації, бо боюся, що там не звернуть на це уваги. А вже ж за цей клопіт, який я Вам роблю, можете числити на мене: я і так був залюбки сповняв Ваші поручення, а тепер буду навіть обов'язаний.

Бувайте здорові, мій дорогий Пане Редакторе. Ваш щирий прихильник

Хв[анько] Кримський.

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 61, спр. 639, арк. 1–4. Автограф.

№13

А. Кримський до В. Левицького 12 (24) жовтня 1891 р.
Москва

Любий, дорогий Пане Левіцький!

Передчуваю, що цей мій лист здасться Вам чудним. Бачте, справа в тому, що я Вас просю якнайшвидше мене повідомити,

---

* Підкреслено автором.

чи надруковано чи ні моє оповідання: "Батьк[івське] право". Це не примха, це я не капризую, коли Вас, любий Пане, просю повідомити об цьому. Останнім часом мені довелося витерпіти чимало моральних ударів та потрясінь, далі причинилася до цього хороба, далі неустанні заняття (бо я добуваю останній рік на східнім відділі і мусю працювати над писанням дісертації), – все це мене довело до страшенного зденервування. І от я ще й попереду було впадав у хоробливу нетерплячку, коли приходив час, в к[от]рий повинна приходити "Зоря": почую дзвінок, побачу крізь вікно почтальйона, зачую, що хтось стукотить у двері, або т.ин., – і вже зараз не можу нічим займатися, доки не пересвідчуся, що там. "Зоря" приходе між 12–15-м та 27–30-м днем кожного місяця, і отакий стан доводилося мені одбувати щомісяця двічі. Воно й не диво: якби Вам довелося жити на чужині, тижнями не чуючи рідного слова, то Ви би зрозуміли мій настрій; до того ж, за часів Вашого редакторування, "Зоря" придбала такої принади! (Не вважайте за комплімент; це я кажу од щирого серця).

Тепер же, коли я себе почуваю таким зденервованим, а до того знаю, що незабаром буде надруковано моє власне* писання*2, я вже й тепер зачинаю чогось непокоїтися, з'являється на душі якась нуда, усенького щось муляє, – я немов роблюся дитиною, к[от]ра не знає терплячки, (правда, що нервові люде взагалі частенько видаються дітлаками), – я не можу вглубитися як слід в ніяке діло. І от, хоч і знаю, що здаватимусь Вам смішним, я рішив написати до Вас цей лист. Коли Ви його одержите, тоді вже 20-е ч. "Зорі" вийде в світ: отож, будьте ласкаві, дорогий мій земляче, звістіть мене, чи є в йому моє оповідання. Ваш одвіт може прийти до мене 21–22 ж[овтня] (2–3 пад[олиста]), себто до надходу фатальних днів кінця місяця (а иноді, хоч і рідко, траплялось так, що "Зоря" приходила аж по трьох тижнях од дня її вихода). В такім разі, якби що й 20-е число спізнилося такечки, дні моєї тортури іще при-

* Підкреслено автором.

*2 Примітка автора: "Вагу тут має не те, що буде надруковано мій твір, але те, що він буде надрукований у "Зорі". Бо, адже ж щомісяця я бачу надрукованим що-небудь своє (в "Правді", "Бук[овині]", "Зерк[алі]"), але це не є для мене чимсь потрясаючим нерви".

більшились би. – Отже, ще раз прошу, повідомте мене про 20-е число.

Вибачайте, що пишу такечки невиразно.

Ваш щирий прихильник
Хв[анько] Кримський.

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 61, спр. 640, арк. 1–4. Автограф.

№14

А. Кримський до Б. Грінченка 2 грудня (за старим стилем) 1891 р.
Москва

Високоповажаний пане Чайченку*!

Вже давненько я марив про організацію видавання популярних українських книжок[70]. Ви ж своєю статтею в "Зорі" с[ього] р[оку] навели на ту саму думку цілу нашу московську громаду: ми вже рішили поскладати цілу серію українських книжочок і оддати їх [Є.] Губанову, щоб повидавав. Тільки ж по декількох пробах ми мусіли пересвідчитися, що своїми власними силами нічого не вдіємо, не зможемо зложити творів, написаних популярно та ще й у рамках цензурного дозволу, а тим часом цієї гарної ідеї кидати не слід. Так от, я й удаюся до Вас, шановний земляче: я ж знаю, що Ви вмієте писати саме так, як тра, знаю, що Ви ведете це діло сістематично і маєте в їм великий досвід. [Є.] Губанов (к[от]рий і сам пише та видає т[ак] зв[ані] "українські" книжки) сказав, що радніщий купити вкраїнські твори задля видання, аби лиш рукописи вже мали дозвіл цензури. Хто-небудь із нас одерж[ув]атиме коректуру. Коли Ви маєте будь-що (я думаю, нічого не вадить, коли Ви схочете прислати навіть речі друковані вже) і коли хочете справдити цю гадку, то звістіть мене: тоді порозуміємося вже докладно, в подробицях.

Ваш земляк А. Кримський.

Адресуйте (до 15 січня) в Звиногородку Київськ[ої] губ[ернії], А.Є. Кримському і звольте подати свою адресу.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37896, арк. 1. Автограф.

---

* Літературний псевдонім Б. Грінченка.

№15

Б. Грінченко до А. Кримського 21 січня (2 лютого н.ст.) 1892 р.

Відмова на лист з дня 10 (22) січня [18]92.

Здивували Ви мене трохи, Шановний земляче! Невже Ви справді думаєте, що я з-за неоднакових поглядів на мову можу одкинутись од роботи з Вами вкупі? Помилились Ви і в иншому. Питався я, чи Ви – автор тій статті[71] з зовсім зрозумілої цікавости. А що до самої статті, то й про неї скажу Вам мою щиру думку. Вона зробила на мене подвійне враження. Я радів, бачивши в авторові таку щирість до діла, талановитість і енергію, і з цього боку Ваша стаття дала мені на кільки часу радощів, бо я бачив в вас нового енергічного робітника на рідній ниві (я й раніш приглядався до Вас, а ця стаття зовсім впевнила мене в тому). Але з другого боку мене обхоплювала...* злість*[2]. Простіть, – але ж я перестеріг, що казатиму щиро. Я злував на те, що Ви (така моя думка) цією нетактовною*[2] з багатьох боків статтею зробили у всяком разі не*[2] користь укр[аїнській] літературі. Ви дали галичанам у руки добру зброю проти нас, а цього не треба було робити, бо деякі добродії, з їх справжні вандали в справі мови, а инші недбалі (звісно, є й винятки, але я кажу про загал). Ви сами свою мову значно підхилили під вплив галицький, а цього теж не треба було робити. Ми повинні дбати не про самих укр[аїнських] письменників, а й про звичайну публіку, помоскалену нашу інтелігенцію, а ця інтелігенція зрозуміє фразу "дбав про свою мову" і спиниться перед "опікувався своєю мовою" (беру у Вас перше, що згадалося). Пишучи по-галицькому, ми одбиваємо од себе цю просту публіку, а Ваші приклади все ж зостаються винятками. Нам треба боротися з галицьким впливом, бо він може зопсувати нашу мову і на довгий час одбити од нашої літератури звичайну публіку*[2]. Це, звісно, не значить, що треба сахатися всякого галицького слова, – навпаки: треба до нашого словаря доточити чого бракує, взявши в галичан; але свого не треба міняти на галицьке, а Ви се робите ще й инших штовхаєте се робити*[2]. Взагалі – Ви чомусь не полюбляєте тих, кого Ви звете "пуристами", і знов, напр[иклад], не забули шпигонути бідолашного покійного [Т.] Зіньківського (Т. Звіздочота). Я згадую Вашу одмо-

---

* Крапки поставлено автором.

*2 Підкреслено автором

ву на його уваги про "Одіссею". Ви там трактуєте його яко такого, що в укр[аїнській] мові ледві-ледві письма знає. Тим часом можу Вас впевнити, що це була людина широкої освіти взагалі і добрих філологичних знаннів зосібна: у мене лежить його невикінчена, на жаль, укр[аїнська] граматика; він поклав на неї дуже багато праці, студіюючи як твори укр[аїнських] авторів і нар[одну] мову, так і тих (і багатьох инших філологів, що їх авторитетом хочете Ви впевнити мене), що така річ, як "Мені-сь кровавить серце", або що, бажана* в укр[аїнській] мові, і що галичане не краще зробили б, якби одкинули це геть і писали б ся*, чи що инше, по нашому, як то вони часом роблять (значить, можуть робити й так*).

Ну, годі! Не подумайте тіл[ь]ки, Шановний земляче, що я це все лютуючи кажу – їй'бо з щирости! А тепер годі про це, бо й так уже набалакав чимало, а краще про инше – про видання. Укупі з цім листом я посилаю листа, щоб Вам вислано мій збірничок, що (пишуть мені) оце тільки дозволила цензура – під заголовком "Діти". З тими ж рукописами, що в Київі, не знаю що зробили. Пишу й туди, щоб вислали Вам, якщо ще не знайшли видавця. Все це віддаю на Вашу волю, але одно тільки: добра коректура та 100 пр[имірників] (мені їх треба не на продаж) кожної книжки; всі ж инші справи: про гонорар тощо – кидаю на Вас: чи здобудете у [Є.] Губ[анова] грошей, то спасибі скажу, а не можна буде, то й то добре, хоч і не дуже.

Мені було б дуже зручно посилати Вам хоч деякі рукописи, а Ви, щоб сами вдавалися до цензури. Можна?

З цензури нічого ще поки не маю; а матиму – вишлю. Взагалі я важитиму з своїми рукописами тепер на Вас.

Здається, все? Тепер зостається тільки подякувати Вам за те, що беретесь Ви за це діло, щиро стиснувши Вашу руку, впевнити Вас ще раз, що я ані кришечки не думав, що Ви мене (як-то Ви кажете) хотіли образити, а також ані кришечки і не образився, а що цьому правда, то в цьому може впевнити Вас оцей мій репетливий та безладний, нашвидку писаний (бо поспішаюсь одмовити) лист.

Ще раз щиро стискаю руку!

Щирий та прихильний до Вас

В[асиль] Ч[айченко].

ІР НБУВ, ф. XXXVI, спр. 243, арк. 1–3 зв. Автограф.

* Підкреслено автором.

№16*

А. Кримський до Б. Грінченка 23 лютого 1892 р.
М[осква]

Шановний Земляче!

Одержавши в початку лютого Ваш збірник "Діти", я зараз дещо написав Вам: очевидячки, лист мій загубивсь. Зрештою там нічого важного не було. Тепер розкажу Вам геть усю історію.

Перший рукопис, який я дав [Є.] Губанову, була "Божа нива". Я не покладав дуже великої надії на неї, бо там цензура викинула саму суть, але силувався впевнити [Є.] Губанова, що її можна любісінько видрукувати. Й умови його, поки ще він не читав рукопису, були нічого собі: казав, що крім примірників зможе дати карбованців з п'ять грішми. За рішучою відповіддю казав приходити через тиждень; але ще до тижня передав я йому збірник "Діти", що саме надійшов, – тоді речинець рішучого одвіта він одтяг ще на скількись день.

А треба Вам знати, що цей [Є.] Губанов страшенний крутій. Коли надійшов речинець, він раптом каже, що не хоче зовсім нічого друкувати українською. Та й як хитро вчинив! Не сам дав одвіт, а через прикажчика, к[от]рий мовляв, ніяких причин одмови "знать не знает и ведать не ведает". – "Не выгодно, стало быть, хозяину издавать это", тільки й міг казати прикажчик. Мене ці слова страшенно обурили, бо я бачив у цьому тільки бажання зробити якесь шахрайство: я ж бо добре тямив, що [Є.] Губанов зовсім недавно купив у Київі рукопис Петра Голоти[*2], – себто видати "хохлаччину"! Але що ж діяти! – довелося мовчки одійти та вдатися до других книгарів. На лихо в їх не зорганізовано товариства задля росповсюдження книжок неодмінно на Вкраїні: в супротивність [Є.] Губанову, їх офені[*3] захожають до України більше-менче випадково. Через те Ситін, Ступін, Леухін – одмовилися взятися за видавництво українське. Вдався я тоді до "Комитета народной грамотности": там у мене є знайомий – Григ[орій] Мачтет. Він каже, що не буде нічого дивного, коли Комітет згодиться видавати українські речі, але перше тра йому

---

* Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. I. – С. 42–45.

[*2] Псевдонім Г.І. Грушевського.

[*3] Тут: пересувні книжкові магазини.

зробити доклад про цеє діло; зрештою, Комітет може лише надрукувати, а розповсюднювати не береться, бо своїх видань не продає á la loubotchniks*, а розсилає по сільських школах та сільських бібліотеках. Побачив я тоді, що тра буде знов удатися до шахрая [Є.] Губанова і спитатися, на яких же він умовах готов був би видати, а якщо він скаже, що без грошевого гонорара, то (бачив я) треба буде й на те пристати (бо Ви ж мені писали, що в разі крайности Ви згоджуєтесь зректися плати грошевої). Ходив до [Є.] Губанова питатися не я, а один з товаришів, бо я зовсім нездужав, і приніс такий одвіт: "[Є.] Губанов буде друкувати, дасть 100 примірників і, може*2, навіть дещо з грошей; "Божу Ниву" друкувати рішучо одмовляється, бо цензура багато викинула, а "Діти" бере". На жаль, таку звістку я дістав не з уст посланця, а з листу його. Одвідати його я не міг, отож написав йому, щоб звістив мене докладніщ. Тоді товариш мені написав, що вже й проєкт малюнка до "Діти" скомпонував він, написав [Є.] Губанову на папері "дозволеніе авторское", і [Є.] Губанов вказав йому ту друкарню, де печа[та]тиметься книжка. Це останнє повідомленнє призначалося специяльно задля мене, бо коректуру взяв на себе я.

Здається, що справа вже полагоджена тепер. 26-го лютого я маю, яко коректор, зайти до вказаної друкарні і спитати, чи вже друкується книжка [Є.] Губанова; якщо іще ні, то мені скажуть, коли я мусю прийти знову. Так сказав [Є.] Губанов.

Тепер я чекаю або взавтра, або післявзавтрього точної*2 звістки за той гонорар, який повинен дати видавець. Коли вже знатиму все як слід, тоді вишлю Вам оцей лист, що пишу сьогодні. Дуже поволі робиться все, але ж не дивуйтеся: ця Москва така величезна, що одвідати иншого з-поміж знайомих – ціла подорож; а тут я, на біду, ще й слабий (правда, вже одужую).

Пишіть, що робити з "Божою Нивою". Дальші матеріяли шліть, чи свої власні, чи чужі. Але майте на оці, що деякі з-поміждо їх можуть дізнати таку саму долю, як "Божа Нива". [Є.] Губанов навпрямець каже, що найкраще підійдуть задля видання книжки з сюжетом любовним. З свого боку він навіть і правий: йому ж тра лубочної*2 літератури! Але Ви присилайте все, що вважатимете корисним: коли дещо й доведеться одіслати Вам

* Подібно до лубочних – франц.

*2 Підкреслено автором.

назад, то хіба що? а спробувать треба. "Веселого оповідача"[72] присилайте*.

Щоб не було перепон, краще б було присилати мені вже дозволені цензурою твори. Але я не від того, щоб і самому подавати до цензури, якщо це задля Вас зручніш. Тільки ж гербові марки мусять бути авторові, а не мої.

24-го лют[ого]

Знов маю лист од знайомого: пише, що [Є.] Губанов іще не сказав, скільки іменно він додасть грішми. Тим-то посилаю лист свій Вам сьогодні ж.

Тепер хочу Вам одвітити на ті закиди, які Ви мені робите щодо мови.

Ви помиляєтесь, гадаючи, що я закликую всіх до "галицької" мови. В своїй статті я обороняв тільки [І.] Франка, а решту гудив, бо вони пишуть навіть не по-галицькому (не по-народньому). Але я знаходю, що до народньої*2 галицької мови ми повинні бути терпимі, між иншим і через те, що мова Правоберезжної України не дуже-то одрізняється од неї. Ви кажете, що я сам вживаю галичанізмів, – направду ж це зовсім не галичанізми, а подільські або волинські вирази та слова (я сам, бачте, хоч виріс у Київщині, але зроду волиняк і потім вчився на Волині, коли був ґімназистом). А вже ж який-небудь вираз "опікувався своєю мовою" є навіть найчистіший київський. А в тім, я овсі*3 й не почуваю якоїсь особливої*2, сектярської прихильности до мови Подолії та Волині: звичайну публіку, за яку Ви згадуєте, я так само радю всім мати на оці; "пуристів" і очиститєлів мови я не долюбляю не стільки за те, що вони хтять викидати quasi-полонізми*4, а навпаки: за те, що вони ненавидять всяке слово, яке скидається на великоруське. Хоч мені й нелюбо вражати Вас згадкою за помилки небіжчика [Т.] Зіньківського, але треба нагадати, що він, напр[иклад], викидав з української мови – и "навпрямки", "трахнути", "мука", "сутки" і т.ин.

* Примітка автора: "Але треба буде щодо "Веселого оповідача" написати записку, яку б я міг передати [Є.] Губанову. В записці тра написати, що хоч "Веселий оповідач" і був виданий [Є.] Гу[банов]им, але автор не продавав видавцеві права власности і не зобов'язувавсь не друкувати вдруге в протязі стількох чи стількох літ".

*2 Підкреслено автором.

*3 Так у автора. Тут: зовсім.

*4 На зразок, подібно – лат.

Ну, та годі вже про цеє. На останці сказати хіба от про що: Ви дивуєтеся, що я міг думати, ніби задля неоднакових поглядів на мову Вам не схочеться вести діла вкупі зо мною. Вибачайте, але ж я з досвіду знаю, що наші українці через дрібницю якусь ладні зачинати цілу vendett'у*. Тим приятніш мені взнати, що Ви стоїте вище цього.

Ваш щирий прихильник
А. К[римський].

Як Ви думаєте? Чи дозволила б цензура видати "Без праці" [І.] Франка або деякі з повісток – "У поті чола"?

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37892, арк. 1–3 зв. Автограф.

№17

Б. Грінченко до А. Кримського 8 (20) березня 1892 р.
Чернігів

Шановний Земляче,
простіть, що загаявся з одмовою! Спасибі Вам за Ваші клопоти з виданнями! Як тепер стоїть діло? Звісно, якщо [Є.] Губанов нічого не даватиме, то й так йому віддавайте. Але, якщо можна викрутити що, то не погано було б. Кажу се тим, що – коли не сховати правди – задля мене і трати цензурні та почтові мають вагу (і не малу) – так хоч би їх вибрати (запевне, Ви розумієте, що ті 100 пр[имірників] я беру не на продаж). Ну, та вже там як воно буде! (Чи не краще було б, якби, віддаючи [Є.] Губанову навіть на прогляд рукопис, брати з його квиток? Бо я вже з [С.] Гом[олинським][73] мав таку [і]сторію, що за малим не судом доводилось виривати в його два рукописи). "Божу ниву" вишліть мені простою бандероллю. – Одіслав до цензури "Думи (народні) про Б. Хмельницьк[ого]". Мабуть заборонє цензура, як заборонила мені книжку "Турецька неволя в нар[одних] піснях". – Після цього піде переклад, з одмінами та додатками "Посредн[ика]"[74], "Сократа" – мабуть і це заборонить цензура, але пробувати треба, бо часом усякого буває. "Вес[елого] оповідача" перепишу і, ма-

* Помсту – італ.

буть, пришлю Вам, щоб подати до цензури. Покладав надію на ті кілька рукописів, що були в цензурі опов[ідання]: "Настя-шкода" (перер[облена]), "Утікачка" та "П[ан] Хлібороб", та "Сама, зовсім сама" (власні) ще щось, та вже тепер бачу, що ніщо не вернеться.

Після тієї та знов тієї. Бо, бачте, мене ця справа займає глибоко. Хоч Ви й писали, що своєю статтею обороняли самого [І.] Ф[ранка], а решту гудили, але все ж Ваша стаття вийшла обороною тим галицьким добродіям. Галичанам треба* [с]казати, що вони не дбають про мову, бо вони справді про неї не дбають*. А тепер, після Вашої статті, вони можуть сказати: і самі українці повстають проти тих обвинувачуваннів, які нам становить [В.] Ч[айченко] і Т^во^; коли так, то яку ж вони (ті обвинувачувачі) вагу мають? А чи не краще нам буде писати так, як ми досі писали, не нагадуючи того добродія, що слухаючись раз-у-раз людей, не знав чи самому їхати на ослі, чи синові, чи обом укупі, а чи, нарешті, осла на собі понести. Бо коли будемо слухатись раз одного, а тоді другого, то й ми так робитимем. – Тай нарізні*2 Ваші доводи часом не зовсім видержують критику. Візьму хоч цей приклад. Ви кажете, що "Дзвінок" залюбки читають і розуміють на Вкраїні російській. Хто не знає, як стоїть справа, подума, що й справді "Дзв[інок]" росповсюджений у нас. Тим часом у другій половині січня (як те я знаю од редактора*) "Дзв[інок]" з того року мав у нас тільки *сім**3 передплатників!! Ну як же ж після цього можна казати, що його читають, розуміють etc. у нас?

Не можу сказати, щоб і я був прихильником такого пуризму, який, напр[иклад], виявляється в тому, щоб замість світило писати світище* (?!) – навпаки: я цілковитий ворог йому*4. Але одно діло пуризм, а зовсім инша річ – держатися в своїй мові *певних**5 ук-

---

* Підкреслено автором.

*2 Так у автора. Очевидно: "неузгоджені".

*3 Слово: "сім" автором виділено курсивом.

*4 Примітка автора: "Це, одначе, не перешкода мені – простіть! – вважати Вашу статтю проти [Т.] Зіньківського, опроче двох-трьох певних зваг, – і неправдивою, і (найголовніше) несправедливою".

*5 Слово: "певних" автором виділено курсивом.

раїнських мовних форм*. Коли я стріваю два синонімічні слова і про одно з їх певне знаю, що воно укр[аїнське], а про друге вагаюсь сказати певне, то я завсігди вживатиму перше слово, а другого – ні. От як матимемо ми словарі та граматики, дак тоді, не боячись споганити свою мову кацапізмом чи москалізмом, будемо вживати і багато з тих непевних слів, а поки – ні! Цілком неправдивим вважаю той принціп, що коли стрівається слово в нар[одному] творові, то мусимо його вживати (у Вас: смотріти – осмотряти). Коли так, то я мав би право вживати слова «жолати» (так галицькі вандали й роблять), та послухати на підставі оцього віршу б нар[одної] думи:

59. Жолаєм*2 од вашої милости послихати*2 (Ист. п. м. н.*3 II. 120), а також міг би вживати і безліч деяких певних2* москалізмів, що стріваються в нар[одній] мові (напр[иклад] в тій місцьовості, де я живу: водка (і у [І.] Рудч[енка] "Казки", І. 196), гарбузи*2 (кавуни), (вор etc.) (гляньте ще на Рудченкові "Казки"). Ви маєте за потрібне повставати проти тих, хто начебто одкида усяке слово підхоже до моск[алізмів]. А я так думаю собі, що українські письменники здебільшого пишуть мовою з багатьма москалізмами не стільки в лексиці, скільки в конструкції фрази і коли вже проти того повставати, то треба [знати] проти чого повставати. Ви наводите, напр[иклад], [П.] Мирного і кажете, що він пише цілком нар[одною] мовою, а я насмілююсь думати, що міг би Вам довести, що [П.] Мирний вживає часом виразних москалізмів (і коли хочете, – то справді доведу) і, що цих москалізмів не є так-то вже мало. Ось кілька прикладів з оповідання "П'яниця": "радість удачі" (62. і форма, і друге слово; і так, що дехто, навіть з добрих письм[енників], вживає слово «удача», удавати-

* Примітка автора: "[І.] Фр[анко] вважає мене за пуриста, звісно, і наводить приклади, що я навіть кую слова. Візьмемо хоч один його приклад: мовний мотлох. Слово «мотлох» – (хлам) цілком народне, а в літературі його міг би [І.] Ф[ранко] знайти хоч у [П.] Куліша (До св. 1862, 219). Слово «мова» має в нас два значіння: а) "речь","разговоръ" (так у Шевч[енковому] "Кобз[ареві]", с. 78 та б) "языкъ" (Метлинського: Уже наша мова конає). Відповідано цьому і приложник, якщо істніє, то мусить мати два значіння: а) "разговорчивый" та б) языковый (галицьке слово, що против його, мабуть, на Ф[ранко]ву думку, і виявив свій пуризм). Чи істніє.... Далі кілька фраз упорядником не прочитано.

*2 Підкреслено автором.

*3 Скорочення упорядником не прочитано.

ся в рос[ійському] значенню; але ж се не перешко[д]жає мені казати, що вдача значить по-вкр[аїнськи] дещо підхоже до характеру, і "мне удалось"* треба перекладати словами "мені пощастило"* – і міг би довести це багатьма прикладами).

2. Уроки* (в школі) (68. Уроки* – хвороба од слова).

3. Близько приняв те прохожня до свого серця* (ст. 70).

4. Стрічка пишна (ст. 71 стрічки бувають тільки на голові в дівчат).

5. Красиво* (ст. 72. Єсть краса*, але приложник од неї красний*).

6. Жалування* (ст. 72).

7. "Любувався цілими годинами виступуями півня, прожорістю свиней, злістю та іграми собак" (ст. 73).

8. Перейначені* у нар[одній] перемові* (ст. 73. Останнє – новинне слово).

9*[2]. Нерозгаданий* (ст. 75. По-укр[аїнськи] не розгадувати*, але відгадувати*).

11. Прикмета жартів (ст. 76. себто: предметъ насмешекъ !!!).

12. Скрипач (ст. 76, зам[ість] скрипаль) і багато, багато инших. (Вживає теж і чужоземні слова: фантастичний (73), тони́ (75), мелодія (75).

Але хоча все це я й кажу, – все ж я ніколи і не подумав би повставати проти статті, що гудила б "пуристів" – хоч би й таких, що я їх за "пуристів" не вважаю, це було б уже зовсім нерозумно. Коли ж тепер я повстаю проти Вашої статті, то се тільки тим, що Ви свої напади на "пуристів" з'єднали з справою галицької мови – галичан не треба було обороняти; коли навіть вважати Вашу статтю за оборону [І.] Франкові (хоча, знов кажу, – вона в дійсности матиме вагу яко оборона всім галицьким вандалам), то і тоді я ж знаю, що власне викликало її: адже я казав про саму мову у галицьких поетів, а казати про зміст не схотів (і зрекаючись цього, додав, що у "Зорі" вірші Франкові та шнайдерівники*[3] змістом одбиваються*[4] од инших). Ну, та годі про це, бо боюсь, що й так вилаєте мене, що все надокучаю Вам з цією річчю. Вибачайте!

Думаю, що деякі з оповіданнів з "В п[оті] чола" цензура могла б дозволити (хоча наперед нічого не вгадаєш: забороняла ж цензура

---

* Підкреслено автором.

*[2] Далі п. 10 автором викреслено.

*[3] Маються на увазі вірші Франкової учениці Шнайдер, більше знаної як поетеси Уляна Кравченко.

*[4] Тут: відрізняються.

мені "Сестрицю Галю" – невиннішого вже й не вигадасш!), щодо "Без праці", то не знаю, бо не розумію, що воно таке. Може цензор і доберається до алєгорії. (Думаю, що тут алєгорія більша, ніж та, що мов "без праці жити не можна" бо, щоб довести цю думку не треба було писати так довго і так закрутькувато. Вважаючи на цю незрозумілість, я не видавав би задля нар[одного] читання цієї речі).

Поки бувайте здорові! (Чи ви ж уже одужали?) Якщо матимете час і бажання писати до мене, то я буду Вам дуже вдячний: Ваші листи і цікаві, і любі.

Щиро стискаю Вашу руку!

Ваш Ів[ан] Перекот[иполе]*.

ІР НБУВ, ф. XXXVI, спр. 244, арк. 1–3 зв. Автограф.

№18

А. Кримський до Б. Грінченка 20 березня 1892 р. М[осква]

Шановний Земляче!

Пізненько одповідаю я на Ваші листи, але що ж робити! В мене теперечки стільки занять, що я аж до одчаю доходю, чому це доба має в собі тільки 24 годині, а не 48! Опроче своєї "дісертації" (так звуть у нас, по-давньому, кандідатський твір), я мусю ще готувати скількись статей по мусульманській філософії задля деяких із журналів, бо на той рік хочу піти ще на один факультет, тож треба буде чимсь жити під час вчиття; одкласти ж роботу задля журналів на літо – знов річ неможлива, бо тільки в Москві можу я мати під рукою потрібні мені книжкові засоби: де-инде шкода й шукати східніх творів. А далі тра часу й на лекції, і на засідання в "Восточной Комиссии" (ще й туди теж треба б оце написати реферат)...*2 – і не зостається часу! Тим-то я на якесь урем'я залишив навіть писати що-небудь до "Зорі" або куди. Отож повірте, що коли я Вам не швидко одповідаю, шановний земляче, то тільки через те, що рішучо нема ніякісінької фізичної мож-

---

* Псевдонім Б. Грінченка.

*2 Крапки поставлено автором.

ливости. Ви на мене так і не ображайтесь, як не ображаються й мої тутешні знайомі, з к[от]рими я тепер сливе як не бачусь. От як поїду додому, то звідтіля вже точно одвічатиму...*

Справа з виданням стоїть ось як: [Є.] Губанов, що в його я був оце тільки що, обіцявся дати грішми 15 крб. Але через усякі обставини книжка вийде тільки 20 квітня. Казав я йому про "Веселого оповідача", – він каже, що це він залюбки візьме. Але ось, Добродію, постає питання: від чийого ймення я мусітиму писати з їм умову? Щодо "Дітей", то мій товариш, даючи [Є.] Губанову письменний дозвіл друкувати, мусів був підписатися яко автор, бо инакше не випадало. Звісно, той папір, не завірений нотаріяльно, не може мати надто великої ваги, опроче можна й знищити, а все ж Ви виявіть Вашу думку про цеє. Якщо Ви нічого не маєте проти такого порядку продажі рукописів, то, продаючи (одноразове) видання й "Веселого оповідача", і др[угі], мені треба буде одгравати ролю автора, власника рукописі. Є спосіб уникнути цього: можна взяти од Вас "доверенность" (формально завірену) і тоді підписуватися яко Ваш довірений. Рішайте, к[от]рий шлях Вам буде зручніший, і тоді звістіть мене та дайте інструкції, як мені поводитися в цій справі. А як Ви робили це досі?

На мою гадку, варто було б надати "Веселому оповідачеві" якесь инакше ймення, щоб нове видання не плуталося з давнішим, к[от]ре й дороге, й буде коротше. А в тім, це дрібниця.

Цікаво, що [Є.] Губанов передкладав*2 купити в його [коли вже буде геть надрукований]*3 наклад "Дітей", тай казав, що в такім разі візьме за кожен примірник по 3 копійки.

Щодо Ваших уваг про чистоту мови, то я, на жаль, не маю часу одвітити на все докладно. Скажу тілько про слово "мовний". Ваші міркування про це слово зовсім несправедливі: ми не сміємо надавати йому значіння "относящихся к языку", бо тоді вийдуть чудні каламбури: адже ж "мовний" іменно в значінню "говіркий" або краще "одаренный способностью говорить" є слово, занадто звіснеє правобережному селянинові, щоб він міг розуміти його ще якось инакше. Опроче, я нізащо в світі не згоджуюся з Вашим правилом, що коли сущник має два значін-

* Крапки поставлено автором.

*2 Так у автора. Очевидно: "передбачав".

*3 Квадратні дужки поставлено автором.

ня, то й витворений од його приложник теж мусить мати два. Адже ж приложники можуть витворюватись не через один, а через багато суфіксів. Поясню прикладом з російської мови (бо в ній ми не можемо не порозумітися). *Гроза* означає 1) звісне атмосферічне явище 2) напасть, страшну річ або особу (цеє значіння явилося шляхом метафори, так само як *мова – разговор* постало з *мови – Sprache* – шляхом метонімії). І невже ж *грозовой* і *грозный* буде те саме? Або візьмім *приход*: 1) *recette, Einnahte* 2) *парахвія*, – од першого значіння приложник буде *приходный* (*приходная книга*), а од другого – *приходской*. Якби, що Ви од *мова* образували *слова мововий*, то воно було б ще ясне; коли ж така форма вийшла б дуже негармонічна! Тим-то візьмімо спокійнісінько форму *язиковий* і не біймося, що можна буде переплутати цеє з тим язиком, що в роті. Всі народи в світі добре почувають близьке одношеннє слова людського до цієї червоної лопатки, бо навіть німці, що мають вираз *Sprache*, надають часом таке саме значіння і слову *Zunge*; і в англічан *tonque* приймає значіннє *language*.

Другим разом, коли матиму більше часу, я Вам розкажу доволі повчаючу історію свого українофільства, і тоді Ви зрозумієте, через що я ворог "прочищення" мови, а тепер тра кінчити лист. Бувайте здорові та пишіть. Ваш А. К[римський].

P.S. Петро Голота[*2]–Школиченко[*3]–Кононенко. Якщо Ви знали [М.] Кононенка[75], то либонь здивуєтеся оце, почувши од мене, що він та так авторітетно глаголючий Школиченко – єдино суть. Я, принаймні, здивувавсь був.

P.P.S. "Божої Ниви" не висилаю, бо мені хочеться дістати якнебудь з друкарні незброшуровані аркуші "Дітей" та заздалегідь прислати Вам 1 прим[ірник]; вкупі з їм вишлю і "Б[ожу] Н[иву]".

[Є.] Губанов хвалився, що замовив одному "купчине" повість на мішаній мові, але під "дуже гарним заголовком": "Нещасне кохання"! – "От коли б Ви писали щось таке", додав він, "то це дуже гарно було б"!

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37890, арк. 1–3. Автограф.

---

[*] Тут і далі в листі автором виділено курсивом окремі слова.
[*2] Псевдонім Петро Голота А. Кримський помилково вважав, що він належить М. Кононенку (див.: прим. до листа № 16, с. 58).
[*3] Псевдонім М. Кононенка.

№19

Б. Грінченко до А. Кримського 25 берсзня (6 квітня н.ст.) 1892 р.
Чернігів

Шановний добродію,

посилаю:

а) "Всселий оповідач",

б) "Зірка",

г) Засвідчення про "Вес[слого] опов[ідача]" (не знаю тільки, чи так написав).

Марок не посилаю бо раз те, що не маю і купити ніде, а друге – Ви, я вже прохав у своєму листі перед цим, купите їх з тих грошей, що одержите од [Є.] Губанова за "Діти". Я не став би надавати Вам такого клопоту, якби мав марки. Простіть! (Коли б [Є.] Губ[анов] не дав грошей, то я вишлю марки, хоча заздалегідь просю не ремствувати, якщо загаюсь, бо до почти можу добутися вряди-годи).

Не знаю, що Ви скажете про "Зірку". Книг "божественних" (як кажуть селяне) дуже треба. "Божественна" книга укр[аїнською] мовою надає поваги нашій мові на мужичі очі. Що більш буде "божественних" книжок по-укр[аїнськи], то менш мужик вважатиме свою мову за "мужичу". Але ж цензура не пуска релігійних книг. Мій збірничок – сурогат таких книг. Я ще готую другий – прозаїчний, більший. Чи дозволить цензура? Пошліть його до цензури нарізно од "Веселого оповідача" – се важливо* (знаю з практики).

Я одмовляв на всі Ваші листи. Останній лист Ваш був датований "11 марта", а моя одмова на його – берсзня 15 (27). У йому я подавав Вам адрссу на "Діти" (з їми прохав прислати і "Б[ожу] Ниву"). Ось воно: Въ г. Луганскъ (Екатер[инослав]), а одтуда тоді ту мою адрссу, що на неї прості листи йдуть. Там я прохав Вас гроші од [Є.] Губ[анова] не висилати поки, а зоставити на марки до рукописів.

Думка завтра одіслати до Вас цього пакунка. Але не знаю, чи матиму змогу це зробити. Якщо ні, то пакунок загається на кілька день.

Поки бувайте здорові. Пишіть*.

Щирий та прихильний до Вас [В.] Ч[айченко].

---

* Підкреслено автором.

[18]92, III.25.(IV.6)

Тільки написав Вам цього листа, – аж лист од Вас. Добре ж, що мій не загинув. – Жалую Вас, що маєте стільки клопоту! А нащо Ви хочете ще на один факультет піти? Простіть – я невіж, зовсім неук, але скажу, що думаю. Мені здається, що ці факультети сушать людей. Наше великовчення витягає з людини всю енергію, всю молоду силу і кидає в життя – висмоктаний цетрин. Наше великовчення, де стільки часу йде на студіювання деталів (на підставі мудрого афоризму, що мов хоч трошки, так докладно) і так мало дається людській думці змоги на широкі огляди, швидче може шкодити, ніж користи давати. Подумайте Ви самі: 10 років (лічучи й два роки до першого класу) вчиться людина у гімназії, тоді 4 або 5 років в університеті, якщо починає вона вчитися з 8 років, то се 22–23 років вона кінчає вчиття, якщо тільки все буде щасливо, якщо тільки не сидітиме зайвих років на одному. Хіба цього мало – 15 найкращих років з життя на те, щоб вчити те, що зветься у нас по гімназіях "наукою" та й по університетах!..* Чи не вб'є це енергії, чи не вб'є це свіжости, сміливости розумової у людини. (Я вже про фізичну*2 свіжість і не кажу: мені навіч мій покійний друг [Т.] Зіньківський – цілком жертва великовчення та недостатків, що в значній мірі і великовчення те викликали). Ви, може, засмієтесь і скажете: от невіглас! Повстає проти науки. Не проти науки, дорогий земляче, не проти науки! А проти того, що у нас наукою зветься*2. Я бачу наслідки цієї науки, я бачу цю здеморалізовану, висилену*3, хиряву молодіж, що їй до усього байдуже або не байдуже до самого черева та його примх – дивлюсь і думаю: Господи! невже ж можна назвати наукою, освітою те, що робить таких недолюдків?!*2

Простіть за це балакання і не подумайте, що хочу нападатися на Вас, а просто так – серце болить, дивлячись на те, що робиться, то й справді, то й сказалося. Сказалося, знов кажу, в оборону науки справжньої – тієї, що їй служили великі люди, що часто зовсім не знали такої школи, як у нас, хоч це й не пошкодило їм зробитися великими людьми, а навпаки може...* Не пошкодило їм

* Крапки поставлено автором.

*2 Підкреслено автором.

*3 Тут: "знесилену".

самостійно пильнувати науку, а потім і доходити до великих знаходів. Швидке наше життя, біжить. Кидається людина туди й сюди, хапається і за те й за се: ось це зроблю, а тоді вже послужу рідному краєві. А оте "те й се" сушить потроху людину, одніма в неї силу...* Прийде час – ось коли, дума людина, зроблю, що хотів! Зроблю...* А сила підтопталась, енергія поменшала – що ж тоді зробиш?... А скільки таких прикладів, скільки прикладів! Я їх знаю – все такі гарні люде!...*

Ще раз вибачайте, бо може краще я зробив би, якби цього нічого не виписував. Кидаю це і берусь за инше.

Мені просто сором, що до Вашого клопоту великого додаю ще й свій – марки. Але їй'бо не зробив би цього, якби де міг їх добути. [Є.] Губ[анов] через надщедрий*2. Тим, якщо ви оставите собі на марки 5 крб., а 10 пришлете мені, то дуже дякуватиму. Про мене пишіть хоч і од себе – як автор з тим [Є.] Губ[ановим] – менш клопоту. Неодмінна тільки умова: видання одноразове, і маю право видавати потім знову коли схочу – хоч і того ж року. "Весел[ому] оповідачеві" иншого ймення не надам, бо це ім'я вже де-не-де знають*3 на селі (парубки охоче купують "В[еселого] оп[овідача]" читати на вечерницях).

Тепер про мовний*3. Кажете, що правоб[ережний] селянин дуже добре знає слово мовний-говіркий*3 і тим не можна надавати цьому слову другого значіння. Ні! Літературня мова часто й густо надає якому нар[одному] слову ширше значіння чи додає до того, яке воно вже має, друге значіння. Од цього не втечеш ніяк*3 – хоч як там мудруй, і в кожній мові безліч можна знайти прикладів цього. Не буду їх наводити; бо кожен легко знайде їх сам. Перед цим нема чого спинятися і несила*3, коли хочемо виробити літерат[урну] мову.

Ваша друга увага, що я становлю правило: коли іменник має два значіння, то й приложник од його теж мусить мати два – не зовсім відповідна. Я не становлю цього правила, і якщо сказав: мусить*3, то беру це слово назад і кажу: може мати*3. Дозволю й собі пояснити прикладами з рос[ійської] мови. Ось вони:

1) Наклонность*3 має два значіння:

1) похилість 2) нахильність до чого[сь]. Од цього ім'я прилож-

---

* Крапки поставлено автором.

*2 Так у автора.

*3 Підкреслено автором.

ник наклонный* теж має такі самі два значіння: 1) похилий ("наклонная плоскость") та 2) нахильний до чого[сь].

2) Наливка* = 1) відомий напиток з горілки – вистоялка на ягодах. 2) Наливання. Так саме й приложник наливочный* – 1) "наливочный вкусъ" 2) "наливочное животное".

3) Опытъ* = 1) досвід 2) спроба. Приложник: 1) "опытный человекъ", 2) "опытная физика".

Таких прикладів можна б знайти і далеко більше не в самій рос[ійській], але і в укр[аїнській] мові. І, як бачите, це ні трохи не перешкода вам зрозуміти, що воно опытный человекъ, а що опытная физика*. Так саме може бути й [зі] словом мовний*. Форма мововий* була б справді відповідніша, ан, як самі кажете, нечупарна, – то яке ж я злочинство роблю, коли кажу мовний* = языковый* ? Аджс ніякого каламбуру нс виходе з того (Ви цього боїтесь), що кажуть повна діжка і повна рожа? будеш битий і битий таляр? звичайна річ і звичайна дівчина?* etc. etc. Так через віщо ж така неласка до мовного мотлоху?* Не розумію і – не іронізуючи, пойміть земляче, [задля] віри, просю вияснити через віщо це?

Якщо Ви розкажете мені "історію свого украінофільства", то я Вам дуже й дуже дякуватиму. Бажаю Вам якомога більше мати вільного часу, щоб Ви могли се зробити!

Що Школ[иченко] – [М.] К[ононенко] – я знав і теж дивувавсь...*2 А що він Гол[ота], то нс знав. Ну, якщо всі Голотині оповідання такі, як "Страшна кара" у "Зорі", то не велике придбання. Чи не знаєте Ви, що таке його "Вовче Лихо" у "Ілюстр[ованій] Бібл[іотеці] для молод[і]" (1891 р.)? Питаюся тим, що саме цей заголовок має одна моя брошурка-переробка (вид[ання] [С.] Гомолинського).

Спробую може вшкварити [Є.] Губ[анову] яке "Найнещасливіше кохання" – хоча не ручуся.

Поки ж – стискаю Вашу руку щиро!

Ваш прихильник [Борис Грінченко].

ІР НБУВ, ф. XXXVI, спр. 245, арк. 1–6 зв. Автограф.

---

* Підкреслено автором.

*2 Крапки поставлено автором.

*3 Див.: прим. до листа № 18 (с. 67).

№20

Б. Грінченко до А. Кримського 30 квітня (12 травня) 1892 р.
Чернігів

Любий земляче,

бажав би Вам щастя на екзамен, та вже пізно. Чи пощастило Вам? Дай, Боже, щоб далі щастило! – Дуже дякуватиму за книжечку. Пришліть її на ту адресу, що й пакунок од [Є.] Г[убанова]. Та ще ось що. Ми живемо далеко один од одного. То чи не помінятися нам хоч портретами? Чи не додасте Ви свого портрета до книжечки? Я ж буду цим літом на кілька день у Х[аркові] і звідти неодмінно* пришлю Вам свого. Послав би тепер, та не маю*. Якщо пришлете, то дуже* дякуватиму. Бандероль одержав. Спасибі! (NB. На Деб*[2] ніколи не посилайте*). – Що з рукописами?

Посилаю ті 2 марки, що Ви прохали. Свої ж пришлю з книжкою, але тільки тоді, як скажете, нащо люде марки збірають. Мене се зацікавлює – Якщо пишучи розкажете що про себе, то дуже дякуватиму. Мені про Вас хочеться якомога більше знати, бо хоч і не знаю Вас особисто*[3], а не можу не почувати до Вас прихильности, бачучи, що Ви з тих, які стоятимуть в першій лаві в борні за наше національне право. – Тільки недавнечко прочитав Ваші вірші про Тарасове свято. Там є два куплети (“Згадуєм...”), що під їм і найбільший поет не посоромився б підписатися. Але ж, любий земляче, – простіть мене, тільки не можу сказати: така мова не прищепиться* до нашої літератури (ввиділась, свого, хвалу сердечну* [сердешний по-укр[аїнськи] той, кого серцем жаліти треба = бідолашний: сердешна дитина – як забилась!], свому, клятьбу (зам[ість] присячання, бо – клясти = проклинати, а клятоба = прокльон, діждемся*)]*[4]. Навіщо ж Ви умисне вмаляєте*[5] число своїх читачів. Більшій частині України рос[ійські] такі слова і наголоси негарні. А в віршах* – хоч Ви що хочете кажіть – мова, форма взагалі* єсть річчю такої само ваги, як і зміст*. На те вони й

* Підкреслено автором.

*[2] Особу не встановлено.

*[3] Слово: “особисто” написано автором поверх рядка.

*[4] Квадратні дужки поставлено автором.

*[5] Примітка автора: “Слово не коване перестерегою! Вмаляти...”. Далі речення упорядником не прочитано.

вірші! Згадайте, як [О.] Пушкін, [Г.] Гейне, [Ф.] Шіллер, [Й.] Гете дбали про форму. (Г. Гейне: перше, що я дивлюсь у поета – се, чи подужав він форму. [Й.] Гете, бувши вже славетним поетом вчить прозодію* etc.). На що ж, коли так, вживати таку форму, що може (і мусить) вражати більшу частину Ваших читачів? От тільки Ви не розсердьтесь на мене за це, бо кажу це з щирої прихильности до Вас і до Ваших талановитих праць (сподіваюсь, що поймете мені віри в цьому, бо ще ту статтю міг написати на те, щоб "пошелестіти", як каже [Л.] Глібов, а вже листом до автора не "пошелестиш". – Стискаю Вашу руку.

Ваш [Борис Грінченко].

ІР НБУВ, ф. XXXVI, спр. 246, арк. 1–2. Автограф.

№21

А. Кримський до Б. Грінченка 8 травня 1892 р.
М[осква]

P.S. На всі другі пункти Ваших листів одвітю опісля.

Дорогий Земляче!

Вчора я Вам був послав коротесеньку записку. Сьогодні знов пишу до Вас. Більше напишу тоді, коли висилатиму книжки, а тепер тра готуватися до остатнього екзамена – турецької мови та словесности; всі досьогоднішні іспити йшли дуже добре (5 та 5+), не хочеться вже, щоб на останці пішла справа гірш.

Ну, наперед усього за діло. Був знов у цензурі, і мені одвітили, що рукописи не можуть переглядатися, бо вони писані, "не общерусским правописанієм". Чи ба! Я почав споритися і мені сказали зайти в середу (13 мая), коли буде збір усіх цензорів: тоді той цензор, що переглядав Ваші рукописи, мусітиме вияснити справу і витолкувати, через що вважає він правопись "Зірки" та "Весел[ого] опов[ідача]" невідповідною. – Отака [і]сторія! Звісно, я прийду в Комітет з доказами. Цікаво тільки знати, яку ж правопись вважа цей мудрець "общепринятою": чи, бува, не етимольогічну?

Був сьогодні й у [Є.] Губанова. Не дістав нічого, бо не було зо мною тієї людини, що, як я Вам був писав, заключила з їм умову,

---

* Так у автора.

коли я був слабий. Таким способом і гроші, і книжки здобуду я лиш у понеділок (11 м[ая]) Тоді прийде вже й пакунок зі Львова з моїми книжечками; один примірник вишлю Вам вкупі з фотографією і буду радий, коли Ви мені пришлете свою. За себе писати тепер не буду: хай перше одзволюсь од усяких екзаменів. Напишу доволі багато, але зовсім не через те, що вважаю себе за "щось" (ні, я про себе невисокої гадки!), а через те, що українцеві познайомитися з тими еволюціями українофільства, які я одбув, буде річ, може, цікава та повчаюча. Певне, що зручніше було б, якби що нам довелось зобачитися та побалакати особисто, ніж писати; але хто його зна, коли ще нам доведеться зустрітися!

Питаєтеся, нащо люде марки збірають. Колись, як я ще був гімназистом збірав і я марки і ніколи не міг одвітити на це питання, та й опісля стрічав я чимало марочників, і жаден з їх не знав, навіщо він цім ділом займається: "Любо, тай усе!" оце єдина одповідь. Бачте, збірання марок це є рід спорта. Причина, що вжиті марки придбали ціну, є та сама, що й у золота та срібла. Їх (розмірно) важко здобути; через цеє оті, на ніщо не здатні, папірчики зробилися свого рода грішми. Один раз придбавши собі ціну через свою рідкість, марки вдержують свою вагу ще й тим, що викликають ажіотаж: не раз можна дурно або за дешеву ціну раздобути таку марку, що коштує (дякуючи моді) великі гроші, – отож марочникові здається дуже принадною річчю "збагатитись" і відчути себе власником "скарбу", котрий коштує стільки та стільки, а йому дістався дурно або дуже дешево. Зрештою, психологічних мотивів можна було б нашукати багацько ще других, але не варто часу гаяти на те (в мене од давніших часів ще й досі є колекція, тільки я в неї дуже-дуже рідко заглядаю: і часу нема, і не цікавить мене вона. Правда, якщо иноді* трапиться мені якась нова марка, то я складаю її до купи, але навмисне розшукувати собі марок – зовсім мені не бажається!).

В'отакі*[2] почування марочників я розумію і тим-то й просю Вас збірати мені задля них вжиті марки. Справді-бо: якщо людину тішать* иноді "побрякушки", нешкодливиї* до того, то хай собі тішиться на здоровлячко! Естетичні втіхи теж не дають видющої користі, чому ж не дозволяти, щоб задля деяких людей нічогі*[3]

* Підкреслено автором.

*[2] Так у автора. Тут: "Ось такі".

*[3] Так у автора. Тут: "маловартні", "ніякі".

марки одгравали ролю [і]скуств? Коли хто знаходив в марках естетичну втіху, то хай знаходить, здоров!

Ваш щирий прихильник А. К[римський].

ІР НБУВ, ф. ІІІ, спр. 37885, арк. 1–2. Автограф.

№22

А. Кримський до Б. Грінченка 11 травня 1892 р.
М[осква]

Дорогий Земляче!

Дякувать Господєві! Все вже поскінчано. Сьогодні взяв я од [Є.] Губанова і книжки, і гроші (15 крб). Каже: "Я й далі охочо друкуватиму малоруські речі, аби тільки в їх була любовна зав'язка". Каже, що видаватиме книжки українські й не народні, а такі, що задля інтелігенції, і для того не даватиме до їх розмальованих "сорочок", бо з їми вони матимуть вигляд лубочних. От і тепер, несподівано задля мене, він прирішив не давати малюнка до "Дітей" і навіть не зазначати зверху, що це, мовляв, видання [Є.] Губанова. Не знаю як Ви подивитесь на це? Що ж до мене, то я не знаходю в цьому нічого злого: розходитись в народі через офень Ваші книжки будуть так само гарно (до речі, [Є.] Губанов їх їм продаватиме по 4 коп.), а що вони матимуть прилічніший вигляд, в цьому знову нема ж біди! А от що, може, Вам не сподобається: [Є.] Губанов рішучо одмовився виставити заголовок: "Діти" (бо, мовляв, на книжку з таким титулом купців не знайдеться), – довелося вволити його волю, а він отоді звелів друкарям по черзі виставити на чолі збірки кожне з Ваших трьох оповідань, через що видання придбало аж три форми! Як-то москаль каже: "скрепя сердце", довелося перенести і це, бо й що ж робити? Не зачинати ж з їм скандала! В разі скандала могла би трапитися й така історія, що він і зовсім нічого б не дав. Мені це буде наука напередки: бути в подібних стосунках якнайточнішим, добре обмірковувати кожне слово таких добродіїв. А Ви, якщо добачаєте в цім щось негарне задля себе, зробіть заяву в "Зорі", що діло так сталося без Вашого відома, дякуючи видавцеві. А в тім, на мою думку, не варто навіть робити ніяких заяв.

Цей лист до Вас піде сьогодні, а книжки здати сьогодні вже не можна; отож, Ви їх збудете дниною або й двома пізніще.

Якби, що їх пересилати почтовою “посилкою”, то перссилка коштувала б 95 коп. (так мені сказали на почті, куди я зайшов сьогодні, йдучи до [Є.] Губ[анов]а). Алс здавати посилку в Москві – цс невимовна морока; до того ж знайшовся тут один любитель марок, котрий додає 45 коп., аби дістати марки, що наліпляні будуть на бандеролі. Отож, хоч Ваші книжки я висилаю бандероллю, алс цс Вам коштуватимс ті самі 95 коп., а Ви вжс будьтс ласкаві одіслати мені ті марки, що я наліплю.

Тепер зробімо рахунок. Од [Є.] Губанова прийшло 15 крб., а розходи: перссилка 95 коп. та дві гербові марки на рукописах 1 крб. 60 коп. – всього 2 крб. 55 коп., зостається ж 12 крб. 45 коп. Як Ви мені звсліли, з ціх грошей 10 крб. я Вам пришлю, а рсшту (коли нс звелитс навпаки) зоставлю на розходи на рукописи, які Ви надсилатиметс на моє ім’я. Згадані 10 крб. я не висилатиму аж до п’ятниці (15 м[ая]), бо хтів би послати їх вкупі з повісткою та фотографією; коли ж до п’ятниці повістки не прийдуть, то заразісінько, нс чскаючи далі, одішлю гроші Вам.

Вашого збірничка Ви тепер одержитс лиш 99 прим[ірників], а один опісля: я його візьму з собою в серсду, щоб показати московським цензорам, бо вони, мабуть, побожеволіли, чи що! [Є.] Губанову в новім виданню його “Молодого Чорноморця” вони в багатьох місцях повиправляли “и” на “є” (!) “дсвчина”.

Ну, сьогодні лист тільки діловий. Все-таки Ви, нс чекаючи, доки я поодвічаю гаразд на всі Ваші поперсдні пісьма, пишіть до мене. Еге ж, пишіть, любий Землячс. Аж до 22 мая адресуйтс в Москву.

Ваш щирий прихильник А. К[римський].

P.S. Чи Ви висилаєтс свої твори до бібліотски “Просвіти”?

ІР НБУВ, ф. ІІІ, спр. 37884, арк. 1–2 зв. Автограф.

№23*

А. Кримський до Б. Грінченка 17 червня 1892 р.
Звенигородка

Дорогий Землячс!

А я вже скучив був за Вами! Насилу маю од Вас лист сьогодні. Спасибі Вам за Ваші книжки: гарна мені пам’ятка од Вас.

* Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 58–66.

Спасибі й за марки: ті людє, що захтять їх брати мусітимуть дещо дати на українські цілі; воно, правда, додаток буде дуже дрібний, а все ж потроху дещо капатиме. Між своїми знайомими я вже здобув собі рєномє вигадчика оріґінальних планів; ще недавно я збірав гроші, щоб купити білєт лотареї (що буде в сєнтябрі на користь голодуючих) на українські цілі, але марки, здається, перевершили все попереднішеє! – А спитайте, нащо ж кому знадобляться марки та все їднакові? Задля міни. Бачте, видається понад 100 спеціяльних журналів, присвячених марочній справі: між иншим, колєкціонери усіх сторін світа оголошують там своє бажання мінятися між собою марками (NB. А що Росія вважається за Habb-Asien*, то її марки дорожче цінуються). Звісно, процес збірання більше принаджує, ніж самі марки. – А цікаві журнали! Мені доводилося їх переглядати не раз, і я ніколи без усміху не міг прочитати якого-небудь справоздання einer philatelischen Gesellschaft*2 або d'une societe timbrologique*3, – товариства, котре щотижня одбуває свої засідання, котре роздає ознаки найкращим членам, к[о-т]ре з гордощами виставля свій девіз: "Loyaute faitma force"*4! Ну, та Господь із їми! Киньмо цю розмову. От іще тільки просю в Вас не вирізувати штемпельних конвертів, а збірати їх цілими та присилати мені (цілі – дорожчі). Також присилайте й ті марки, які я наліплюватиму, і другі, які трапляться.

Я ладнався був тепер одповідати Вам на філологічні питання, порушені Вами в Ваших листах, але Ви пишете, що незабаром з'явиться Ваша стаття в "Зорі", – тож зачекаю. Зрештою, є багацько й других питань, які Ви зачепили, і за які мені хочеться побалакати з Вами. Шкода, що доводиться розмовляти листом, а не усно. (А й справді, чи не вдалося б нам колись побачитись?).

Перш усього треба мені дещо сказати про себе: Ви й самі цього бажали, але я зроблю це задля того, щоб Ви розуміли дальшеє, а не задля того, що вважаю розмову про себе вартою уваги.

Мусю Вам признатися, що в мені й кровинки української немає: Мати моя – українська полька (дуже проста жінка), а батько – білорус (міщанського роду, вчитель географії та історії в двох-

---

* Напів-Азією – нім.

*2 Філателістичного товариства – нім.

*3 Філателістичного товариства – франц.

*4 Лояльність – моя сила – франц.

класному вчилищі, загальнорус по пересвідченням). Я родився і виріс на Вкраїні та й українізувався. Навіть у сім'ї я чув змалечку українську мову: моя мати говорить чисто по-вкраїнськи, тільки "етімологічною правописсю" (напр[иклад], речення: "дай собаці їсти" звучить в неї: "дай собаце єсті"), – значиться, тільки з вимовою чужою. В сім'ї й я говорив отакою мовою, але поза сім'єю – чисто по-вкраїнськи або чисто по-російськи, бо я вже вмів читати, коли мав три з половиною роки. Про своє дитинство та перші хлоп'ячі роки не буду Вам розказувати, хоч вони справді зминули не зовсім звичайно: скажу хіба, що я читав страшно багато, тим більше, що батько мав і тепер має бібліотеку; од читання я й очі геть зопсував ще на 12-му році (а тепер у мене 6-е ч[исло] окулярів), і фізично недорозвивсь (мій менший брат виглядає далеко старшим од мене). Певно, що хлопці-товариші, к[от]рі дуже цінують фізичну силу та зручність, не поважали мене, я часто був задля їх якимсь покидишем, але так як я вчивсь дуже гарно і багацько начитався, то я вважав себе дуже розумним і був певен, що нікого вищого од мене немає (звісно, такі гадки я пильно хоронив при собі і нікому не висловлював). Великою школою життя була задля мене Колєгія Павла Галагана у Києві. Ви знайомі з цімо закладом? Це закрита школа, трохи з українським духом. Там є тільки 4 вищі класи гімназії. Плата страшенно висока: 750 крб. річно, так що своєкоштні вченики, очевидячки, люде арістократичних або плутократичних родин. Але тут є рівне число й стіпендіатів (а всіх учеників є більше-менше 60–65); стіпендіати вступають сюди по конкурсовому іспиту, і всі вони пролетарії й плєбеї (мій батько й теперечки незаможний, а тоді зовсім був бідний). Неважко зрозуміти, що стіпендіати та своєкоштні мусять неодмінно образувати два табори, які аж ненавидять один одного. У перших зброя – їх знання, бо всі вони були в гімназіях першими учениками, а своєкоштних зброя – їх пиха, висока гадка про своє дворянство, князівство чи гроші та ще й, звичайно, фізична сила, к[от]рою вони в 1-м та 2-м (себто 5-м та 6-м) класі дуже добре користуються. Якщо стіпендіат трапиться такий, що й сам може дати здачі, то вони стараються його купити грішми, себто затягують його разом з собою по кондіторських, їздять укупі п'янствувати, тягнуть його по лупанарях і т.ін. Але все-таки зостаються такі стіпендіати, що завзято ведуть боротьбу і доводять діло до перемоги. Я й у Колєгії був первим учеником, гордощі розвилися в

мені незмірно, тому-то хоч я себе поставив одразу так, що наші арістократи не сміли чіпати мене – слабого, але я відчував гніт над стіпендіатами ще сильніще, ніж другі і моє самолюбіє дійшло до болісности. Навіть словами (безпосередньо) мене кривдили геть менше, ніж других, а проте який-небудь слабісінький натяк на адрессу плєбса мене болісно зачепляв, сіяв у мені насіння ненависті, злоби та гіркоти. І ми вели боротьбу. Система її така: своєкоштні-лінюхи, тупиці не мають знаттів, вони потребують нашої помочі, – значця, залежать од нас. А коли так, то як же вони сміють панувати, бити дек[от]рих з нас, дорікати нам нашим мужицтвом та недостатками?! – І я таки довів діло до того, що ми – стіпендіати стали незалежні, що фізичної сили більш не вживалося, що грубої* образи більше не чинилось. Певне, що вигнати з арістократів їх пиху і погорду до нас – мужиків не можна було, але принаймні в вічі вони могли обмежитися тільки натяками. Антаґонізм тягся до кінця курса, і цілком* зламати тих арістократів ми не могли через те, що в їх був "на вдержанню" один з наших: він один зоставався до кінця панським попихачем. Мене своєкоштні ненавиділи гірш од усіх, але й стіпендіати, хоч поважали, та не любили за мою вдачу. Бачте: коли я помічав, що хтось із плєбеїв покористується чим-небудь у багача-дворянчика, напр[иклад], позичить гроші або візьме участь в угощенню (не забудьте: закритий заклад), то мені нервовість підказувала бозна що, і иноді з мухи я робив слона, докоряв "провинникові", що він за ковбасу продає себе і т.ин. Адже ж і мені не солодко було тоді, бо я скрізь добачав непошанування плєбейства і обурювався на те; але якщо мої докори та шпильки бували незаробляні*, то вони мусіли одпихати кожного од мене, хоч і прибільшували повагу до тих ідей*, які мною проводились.

Як бачите, я доволі рано мусів відчути різність соціяльних становищ та класів. Панування арістократів над демосом, багачів над бідними, взагалі питання про "правду та кривду" обхопили мене саме тоді, коли я допіру почав серйозно мислити. Мене, ще дурного парубчака зглибока зачепляло питання про нерівність усіх людей на світі, і я, ще доволі несвідомо, відчув що мірилом достойности людей і права їх жити повинна бути їх особиста праця чи то руками, чи головою, а не гроші і не те, що "наши предки Рим

* Підкреслено автором.

спасли". Природна річ, з'явилася в мене зневага до всяких традицій, до прилічностів, яко до дворянської ознаки...* Знаєте, в нас кажуть часом "неблаговоспитанному мальчику": "Сережа, да не будь же мужиком!..."* З традицій зневага перейшла й узагалі на авторітети. Таким способом зовсім готовий був ґрунт задля впливу літератури 60-х років, к[от]ру я незабаром почав читати. Спершу [Д.] Писарєв[77], далі другі писателі того часу мали на мене великий вплив (NB. Я літературу 60-х років знаю незмірно*2 краще, ніж сучасну!). Вони формували мені мої змагання, дали систему мойому світоглядові, навчили мене думати.

Потім, за останніх двох років мого побуту в Колєгії, стає мені ще гірше. Досі я, правда, відчував гніт педагогів, але не так сильно, тепер же він мені став нестерпучий. Тільки ж годі на сьогодні, треба зайнятися своїм ділом. Мені цеє літо зовсім не спочинок, а ще більшая праця. До взавтрього!

23 юня

Не писав скількись день, бо здобув од Вашої жінки лист, де кажеться, що Ви не скоро повернете.

Перечитав я те, що написав передніще, – страшенно багацько набалакав за себе: сьогодні вже буду менше допускатися чисто особистого елєменту.

Добродію! чи довелося Вам спізнати усі "прелести" виховання? Якщо ні, то Ви дуже щасливі. А мені довелося, і я ще й досі, коли згадаю за той час, не можу зоставатися спокійним. Навіть у гімназії, де вчеників багато, їм бува важко од "воспитателей", а що ж казати про нашу Колєгію, де усього 60 чоловіка? Там гніт вихователів бува нестерпучий, бо вони мають змогу залізати своїми брудними пальцями в душу вихованця і прикладати до неї свої психологічні міркування. О, як я ненавидю тую психологію в вихованню! Як я ненавидю те єзуїцтво! Тії вихователі зробили те, що в мене нерви зовсім розшрубовані, зовсім розверчені.

Вченик, син, вихованець etc. повинні мати які-будь*2 права, котрих не сміє переступати ніякий вчитель, батько, вихователь. А в нас раз-у-раз робиться не такечки: в нас (я вже кажу не тільки за Кол[єгію]) і досі дивляться на хлопця як на річ, або краще – як на цуцика, якого сьогодні за яке-небудь діло можна ласкаво потріпа-

---

* Крапки поставлено автором.

*2 Підкреслено автором.

ти по шерсті (бо ми сьогодні в гуморі!), а взавтра за те саме діло – набити, одлупцювати (бо, бачте, ми не в гуморі!). В нас не хтять зрозуміти такої очевистої аксійоми, що дитина, чи хлопець – є повноправна людина*, к[от]ра хоче доказів*, а не сліпого послуху...*2 Коли ж я вимагав од вихователів аргументів, то мене за це лаяли, звали резонером, несправедливо карали, переслідували. Коли я покликався на ті права, якими користуються другі*, то в ліпшім разі мені лицемірно одповідали, що не можна прикладати однієї й тії самої мірки до того, "кому дано один талант і кому – три"; а частіше я, замість одповіді, чував крики обурення, топотіння ногами та т.ин. Звичайно, я зненавидів вихователів і почав робити геть усе на зукір. Певне, що всяке підлизування до їх здавалося мені наймерзеннішою річчю, а тут мені довелося бачити, що підлизи тішаться навіть незаконними привілеґіями! Це все усилювало мою ненависть і злування та й довело до такої крайности, що тепер мені й самому дивно згадати. Якраз такечки припало, що мої своєкоштні товариші найбільше од усіх підлабузнювалися до начальства, так що ненависть до панства, яке я в їх бачив, злилася в мені з ненавистю до підлизування, до лизання руки деспотів. За останній рік мого вчення в Колеґії я встиг отруїти життя і собі, і всім товаришам (як своєкоштним, так і стіпендіатам), бо коли хто з їх не дививсь на начальство як на варварів, то той мені здававсь підлизою, і я вже не міг здержатися, щоб щедро не розсипати своїх саркастичних та єхидькуватих уваг на його кошт. Нарешті вони вже почали мені вибачати геть усе, бо вважали за ненормального; опроче, між їми були дуже гарні люде, к[от]рих я теж колов, але вони хоч і не почувалися винними, та розуміли, що джерело моїх грубих слів є благородне. Моя незвичайна зухвалість та одважне "резонірство" примусило й учителів дивитися на мене як на причинного, і тільки через те не виключили. Дійшло діло один раз до того, що я, після однієї події, був на цілий місяць засланий додому. Не хочу Вам розказувати, що то була за подія, скажу тільки, що в мене тоді вдома була страшенно слаба мати, а педагоги не вважа[ли] на моє бажання, викликали батька телеґрамою*!

24 юня. На Йвана Купайла

Оце тепер, коли я пишу до Вас, геть уся Звиногородка лунає

---

* Підкреслено автором.

*2 Крапки поставлено автором.

купальськими співами. Чудне враження викликають вони в мені. З одного боку не можу ж я не згоджуватися з тим, що не в піснях сила; з другого ж боку відчуваю не розумуванням, а простим чуттям, що я палко-палко кохаю цю "нікчемну форму". Та й кохатиму повік, щоб там не доводив розум або софістика! Якби що я не тямив, що я не смію тратити тепер часу, то так би й побіг до гурту співаючих!...*

Казатиму далі. – І не думайте, що мої вчителі були погані люде, – хрань Боже! Тепер*2 я навіть дуже добре знаю, що між їми є дек[от]рі доволі гарні особистості, альтруїстичні, благородні, – т'але*3 ж яко вихователі*2 – вони до нічого незугарні і чинили (та й чинять) величезні підлоти: можна рівночасно бути дуже*2 гарною людиною і зовсім нікчемним педагогом, вчителем чи батьком.

Моє заслання знаменує дуже важную фазу мого життя. На самоті моє злування не то не ущухло, ба розгралося ще з більшою силою. І я приришив вчинити добру пімсту своїм вчителям: зопсувати "духом непокори" менші класи. Треба сказати, що досі я мав скількись товаришів з менших класів, – товаришів, які мене дуже любили і часто розмовляли зо мною; – педагоги ж їм заборонювали мати зо мною зносини (і взагалі неодобряючо дивилися на гарні стосунки менших колеґіатів зо старшими). Але тепер я надумав щось инше. В нас видавався потайно рукописний журнал, де сотруднічали вченики всіх чотир[ь]ох класів, – я написав тепер туди довгу статтю про виховання взагалі, а про колеґіатські порядки зосібна. Два місяці навмисне читав я систематично всякі педагогічні твори і тоді написав тую статтю. Вона мала великий успіх, а один з моїх товаришів, к[от]рого я найбільше поважав за розум, геть захвалив її мені і навіть узяв чернетку собі на пам'ятку. Але я вже не торжествував: зо мною почало робитися щось иншеє.

Діло в тому, що узявшися за діло систематично*2, я допіру зрозумів, що я нічого не знаю*2! Хвальком я ніколи не був, в мені було навіть "униженіе паче гордости", але досі я мовчки був певен, що я дуже розумний та багато знаю; скажу навіть більше, я вірив, що ніхто в мої роки не може бути такий розвитий, як я.

Та обставина, що я завше був першим по вчиттю (за того нічого не роблячи), ще більше сприяла цій думці. Немало деморалізу-

---

* Крапки поставлено автором.

*2 Підкреслено автором.

*3 Так у автора.

вали мене й педагоги, бо, напр[иклад], читаючи мені сувору нотацію, казали: "З вас добра не буде: ви маєте геніяльну кебсту, а не маєте почуття обов'язків. Краще було б, якби в вас було менче розуму, а більше καλοκαγάυ'їн*, моральної дісципліни". Ну, чи не мусіло все це справді мене зопсувати?

Але тоді, я, кажу, зрозумів, що я знаю самісінькі вершечки науки, що я тільки напівосвічений, що я нічого не знаю*2. Я зрозумів, що я понахоплювавсь чужих гадок, а свого нічого не маю. Я зрозумів, що я виробив переевідчення тільки індівідуальної*2 моральности, а громадських ідеалів не маю ніяких, або ще гірше – маю ідеали зовсім несвідомиї! – Це був мені сильнющий вдар і завдав мені величезної муки. До ненависті супроти педагогів додалися ще важкії сумніви, жорстока моральна боротьба з самим собою. Я скінчив курса зовсім слабий і до краю зденервований.

Взагалі літо багацько розширює мій світогляд, бо я маю час вільно займатися читанням. Але того літа я, неначе скажений, кидався до книжок, ковтав їх одну по одній, але що далі – все краще помічав, що я цілковитий неук. Навіть у той час, як я кидав книжку, я не міг спочивати і до болю голови думав, і мучився страшно, бо не був певний, чи здатний я на щось, чи є в мене хоч трошки самостійного розуму. Я бачив, що я стою вже на порозі життя, і бачив, що я ще зовсім не приготований до життя.

Зосталося до кінця канікул два тижні. І от узяв я якось повісті [Ю.] Федьковича з передмовою [М.] Драгоманова, узяв, прочитав, і мене нове світло осіяло. Я зрозумів, що я мусю бути українофілом, – і це я зрозумів цілком свідомо. В цій свідомості була певна частина одвіту на мої мучительні сумніви, і от я жадібно ухопився за українство. – До взавтрього.

25 юня

Ґрунт до українофільства в мене був вже давно приготований. Пригадую, напр[иклад], як ще за два роки перед тим мені дуже любо було являтися на любительські спектаклі в Звиногородці в щонайпоганіщому вбранню, не в чоботях, а в подраних пантофлях; це я робив на те, щоб обурити нашу провінціяльну арістократію неприлічностю своєю; щоб іще більше обурити всіх я вдавався до брата в антрактах то по-вкраїнській, то по-французькій; останнє я робив

* Моральність, моральні цноти – грец.
*2 Підкреслено автором.

на те, щоб показати, що я вмію не тільки російської, ба навіть ще арістократичніщої мови, а все-таки вкраїнську шаную більше, бо вона мужицька. (NB. Я тоді багацько викидував таких штук, бо одно, що був зовсім ще хлопчина, а друге – хтілося дратувати своїм мужицтвом). Це, як бачите, випливало лиш з того, що я хтів заманіфестувати свій демократізм, а вже ж українська мова цілком мужицька. – Потім мені вже доводилося знати студентів-українофілів, од яких я дещо довідався навіть за Галичину. Найбільше, що кидалося мені в вічі, була їх невимовна ненависть до всього російського, до "кацапів". Далі, читав я багацько українських книжок, – читав не з ідеї, а через те, що цікавився змістом. Але все це мене не потягло до українства, аж доки, як я Вам кажу, я не прочитав розумних слів [М.] Драгоманова.

Я був зовсім змучений, – українство ж мене заспокоювало. Не диво, що я, залишивши все, кинувся тільки до вкраїнських книжок (яких, до речі сказати, я міг багацько дістати таки ж у Звиногородці). І тут трапилося таке диво, якого я не можу собі нічим вияснити, опроче як браком глузду: я переплутав зміст із формою. Я й сам не розумію – яким способом, але я в протязі двох тижнів* (!!!) наче зовсім забув свої передніщі пересвідчення, а натомість усвоїв усе, що тільки мені доводилося читати по-вкраїнськи*. Байдуже зміст! Аби по-вкраїнській! Що мені тоді доводилося прочитати по-вкраїнськи*, те вже мало задля мене святість доґмата, а так як тоді трапилися тільки писання шовіністичних націоналістів, повні москальожерства, то й я став таким, зовсім забувши, що мене привело до вкраїнства. "Прокляті питання" пощезали й не мучили мене, гадка втихомирилася, напружувати енерґію не тра було...*2 Мій потомлений мозок і нерви знайшли собі спочивок, і я раював у своїм українофільстві. В такім настрою я поїхав у Москву.

Тут я зупинюся, а скінчу в дальшім листі. Дальша моя історія зачепить і [І.] Франка, і "Народ", – тому-то я не одповідаю сьогодні на Ваші запити про їх.

Хтів би й я од Вас почути якнайбільше звісток про Вас самих.

Будьте ласкаві, нікому не розказуйте того, що я написав, бо 1) я тільки задля Вас*3 рішивсь писати все цеє, 2) я Вам викрив деякі

---

* Підкреслено автором.

*2 Крапки поставлено автором.

*3 Примітка автора: "Крім Вас, я ще тільки [І.] Франкові дещицю оповідав про себе, та й то дуже трохи".

закулісові боки Колеґії, а це дуже свіже діло, 3) мені сором себе самого, 4) в мене є написано скількись повісток, к[от]рі той, хто прочитав би цей лист, міг би стосувати до мене самого, а це мені було б дуже нелюбо, бо й не справедливо.

Напишіть мені, що Ви думаєте про моє оповіданнячко, яке я Вам прислав.

Ваш щирий прихильник.

P.S. Якщо Вам незручно висилати свої твори до "Просвіти" з Ваших палестин, то пришліть мені, а я їх вишлю з Москви, де вони не звернуть нічиєї уваги. До Москви ж я поїду 16 августа.

Адрес свій докладаю окроме.

Посилаю оголошення "Н[ародові]", бо думаю про його побалакати*.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37876, арк. 1–7. Автограф.

№24*2

А. Кримський до Б. Грінченка 30 червня 1892 р.
[Звенигородка]*3

Сьогодні, любий Земляче, здобув я Вашу карточку та книжочку, – дуже дякую за їх! Про книжочку я вже трошечки чув од [О.] Кониського, а оце теперечки прочитав. Загально скажу, що вона мені сподобалася, але потрібніще писати не буду, бо однаково хочу написати рецензію з поводу її: тоді вже прочитаєте. Напишу, либонь, у "Народ" і Вам пришлю те число; до "Зорі" важко писати, бо коли діло торкнеться подібних питань, то В. Лукич щось не дуже-то вірить в ортодоксальність мого націоналізма і підозріва, що я дуже схиляюся до єресі. Звісно, не хочу я цім чинити ганьбу йому, але що правда, то не гріх: иноді аж досадно стає. Усякий раз, як я присилав йому статейку, де порушувалися відносини націоналізма з космополітизмом, В. Лукич примусював мене викидати ті місця, що в їх я хтів бути безстороннім. Через те, моя критика на Франкові оповідання вийшла така, що мені аж нелюбо згадувать за неї. Через те саме й із доволі великої статті, написа-

---

* Дописано автором олівцем.

*2 Опубліковано в купюрах. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 66–72.

*3 Місце відправлення листа встановлено за відбитком штемпеля на конверті.

ної з поводу "Кістяків Гольбайна", вийшла куца, безбарвна заміточка, що на ніякі гадки не наводить. Я не зовсім обвиновачую [В.] Лукича: не він власник "Зорі", – тільки ж справа од того не міняється*. – Вже "Народ" під цім зглядом терпиміщий: сами ж Ви могли бачити на моїй книжочці напис: "Накладом Івана Франка" і на другім боці: "Посвята націонала націоналам", а все ж [І.] Франко краще, ніж хто инший, міг знати, що не на насміх зробив я таку присвяту. Зрештою, про все таке я ще балакатиму на свойому місці.

Тепер щодо Вашої критики. Вона вийшла все-таки прихильніща задля мене, ніж я міг сподіватися. Ваша правда: я умисне*2 вивів недорослу людину, щоб легше перевести ідею, але...*3, але скажіть мені чи далеко одійшли од мого героя наші студенти, наша "сіль землі", наші, коли не головніші, то найчисленніші діячі?! Хіба величезна більшість студентів, між иншим, отих самих, що так ґвалтують та розпинаються устно й печатно за "неньку-Вкраїну", не такі самі шмаркачі? Достоту такі самі, хіба що тільки знають трьома-чотирма слівцями більше за Олеся, а саме: "капіталізм", "соціалізм", "Лассаль", "Маркс" (к[от]рого, додам у скобках, рідко хто з їх читав). Наші російські студенти взагалі невігласи, неуки, верхогляди, фразери-белькотуни. Та й справді, звідки вони можуть бути людьми науки або просто образованими, коли задля цього тра було б усі 4 роки працювати безпере́стань, а вони ледві три місяці займаються? Таки так: студенти (дорослі*2 люде!) насправжки не далеко одійшли од Олеся.

[Може скажете мені, прочитавши ці рядки: "Гм! А ти ж що таке? Ой, врачу! Ісцілися сам!" Що ж! Хоч і гірко признатися, але признаюся, що і я неук. Тільки я маю принаймні ту потіху, що я шукаю "ісцілення"]*4.

"Все-таки", пишете Ви, "в оповіданню деякі місця дихають духом погорди до націоналізму". Не згоджуюся з Вами, бо вказати виродливі, спотворені боки якоїсь ідеї не є ще наруга над самою

---

* Примітка автора: "Хоч знов і те тра завважити, що націоналістичне "Зеркало" зовсім не лякається гудити своїх, коли того [тра], і хвалити радікалів, коли вони варті. Чому б "Зоря" не могла так само?".

*2 Підкреслено автором.

*3 Крапки поставлено автором.

*4 Квадратні дужки поставлено автором.

ідеєю. Ви ж сами кажете, що виявляти маловажність націоналізма недемократичного є навіть неодмінна* річ (NB: ідея до якої ще не додумались галицькі народовці, за малими хіба виїмками), – і я думаю, що нам самим тра себе судити якнайсуровіш[ш] – ще і не потурати реґресові і т.ин. Мабуть, Вас вразило те місце, де Олесь гадає про будучу українську державу? Так я ж навмисне вжив тутечки слів "монархія", щоб відтінити можливу недемократичність націоналізма. "Нам однаковісінько, який держиморда замкне нас у кутузку і на якій мові скаже, що права людини не про нас написані", казав колись у "Н[ароді]" один з киян, і я з цім безумовно згоджуюся. (Та й Ви згоджуєтеся: я це бачу з "Хоми Макогона").

Далі, є і в Вас таке питання: "Хіба ж усі наші діячі хорують на нерви?" Сміливо зважуюся сказати: "Еге". Я ще досі не зустрічав людей, думки та ідеї, які не слабували б на нерви. Здорові нерви бувають тепер хіба в ідіотів або в тих, що сидять на тепленькому містечку та й не думають не гадають, "что есть истина?" (NB. З Ваших писань дуже добре видко, що в Вас самих надзвичайна нервовість).

Що ж до мови мого оповіданнячка, то, певне, що не може вона бути така, щоб уже нічого ніхто не міг їй закинути. Не тільки не ремствую на те, що Ви мені в таких випадках завважаєте, але ще радію, бо мови тра вчитися ціле життя; хоч і те скажу: приймаю тільки ті вказівки, які вважаю доказними, основними. Напр[иклад], ніколи Ви мене не переконаєте, що не можна казати: "тому", "того", "цього" і т.ин.: не переконаєте, бо я щодня чую такі наголоси (не після предлога). Слова "змущатися" вживаю тим, що не знаходю другого: навряд чи вживає народ* глагола "скаламутитись" в значінню "gestort werden, devenir confus"*2. Дайте мені кращий вираз, – охочо його прийму. Мені багацько доводиться перекладати з перських поетів, і иноді не знаходю я цілком відповідного слова. Тепер, так як Ви такий ворог нечистоти мови, я буду радитися з Вами в подібних пригодах. Добре? Коли Ви мені даватимете кращі слова, ніж я можу сам нашукати, я всякий раз буду дуже вдячний.

Нарешті, запримітю ще, що деякі помилки в мові мого оповідання вийшли з вини друкарні (напр[иклад], "суровий").

---

* Підкреслено автором.

*2 Зніяковіти – нім., франц.

5 юля

Не міг узятися до листу, бо був зайнятий.

Однак тра скінчити оповідання за себе.

Я Вам писав в остатньому листі, що я пристав до українофілів зовсім таки слабий і поїхав у Москву в такім настрої, що кожна річ, нагадуюча за Вкраїну, мене кидала в солодке умилення, а що торкалось "кацапів", те все обурювало мене. Але, приїхавши в Москву та проживши з місяць на самоті, у спокої, я потроху очýтився[*] й вернувся до притомности, себто почав міркувати, що треба не ненависті, а якоїсь праці задля українського народу. Звісно, я не міг, якийсь там мізерний студентисько, нашукати безпосередньої[*2] праці задля простого народа[*2]: адже ж я на чужині, мусю вчитися, живу од України далеко etc., etc., – отож і зоставався один тільки вихід: робити щось задля національности. І от, з цього часу починається мені немало півтора року такого життя, що я на саму згадку за його готов зубами скреготіти. Але...[*3] "буде каяття, та вороття не буде"!

Не казатиму я, що те, чим я займавсь, є річ взагалі[*2] погана, – ні! Тільки ж я зле зробив, що виключно[*2] їй оддавався.

Бачте, діло було так. Я дуже старанно виучував усе те, що читалось на лекціях (на першім таки семестровім екзамені мав усі 5 [з плюсом]), і через те мені здавалося, що решту часу я можу й смію присвятити цілком українству. Я не гадав про те, що коли вдовольнитися самісінькими лекціями, то можна й десять факультетів скінчити, а зостатися таким самим неуком! Я не хтів зміркувати, що задля України я зможу бути корисним тільки тоді, коли я матиму основні, всесторонні знаття[*2], коли я буду людиною[*2], а не якимсь хлопчиною, – коли я матиму широкий світогляд. Я цього не зміркував: мені здавалося гріхом "не побігти на пособу по моїй Неньці", яку я допіру "обрів", – я не хтів бути "зрадником". І я побіг.

Кожнісіньку вольну од "офіціяльних" занять часину я й присвячував "Україні". Перша ознака національности є мова, – я єю найперше й заклопотався, пильно читав усякі книжки, особливу увагу звертав на етноґрафічні матеріяли, перечитав усякі філологічні праці. Далі: знайомився з нашою літературою, спішився

---

[*] Наголос поставлено упорядником. Тут: "отямився".

[*2] Підкреслено автором.

[*3] Крапки поставлено автором.

перечитати навіть погань. Кинувся й до літературної праці: перекладав, писав оріґінальні твори (на щастя, послав і пошлю до друку дуже мало ціх "овочів незрілої музи". Хай собі, по заповіту Горація, полежать: nonum premam in annum*!). Знайомився з Галичиною та її діячами, завів переписку; і в Москві я придбав собі одного знайомого з галичан, к[от]рий навіть дещо писав по часописях (перекладав з московського), от од його я дуже багато дізнався за тую "Галилею". Нарешті, поліз і в політику...*2

Господи, Господи, Господи! Мені гидко й згадувати за той час. Погадайте собі: недовчений "недоросль" скрізь тика свого носа, мов щось справді путяще! Погрузнувши в "Рутенії", в рутенській літературі, я, безперечно, не дуже-то міг розвитися, навпаки – мусів отупіти. Пишучи недостиглі повістки, я, неук, робив цим навіть неморальність; ще неморальніше було з мого боку братися за дописі. І на мою біду, все сприяло моїй блуканині. Перш усього, я чув собі похвали за дуже гарне вчиття; тому-то совість моя зоставалася спокійна, і я не міг зміркувати, що можна бути навіть вченим в якій-небудь галузі, а не бути образованим, загально образованим! Друга річ, дуже шкодлива, – були мої знайомости (од яких я, хоч і великий домонтар*3, не міг таки втікати); знайомий я був з студентами тільки двох останніх курсів унів[ерсите]та, а сам був на 1-[і]м, і тим часом, бачив з їх боку поважаннє! Все це мені затуманювало очі.

І бували ж, бували ж у мене хвилини, коли я загадувався питаннями: Чи не краще було б замість переписувати забороняні твори [Т.] Шевченка або дряпати віршики про Вкраїну – прочитати "Логіку" Мілля? А друге: яка ж реальна користь народові з усього того, чим я займаюся? – На перше питання в мене була відповідь: Чи ж є що вищеє, що солодшеє од любові до Вкраїни?! А треба Вам сказати, що я тоді, судячи по сімптомам, був зовсім закоханий*4 в Україну, або краще сказати – в українську мову та національність. Ми маємо (надто на Сході) приклади, що містики цілком закохуються в свого Бога, наче в любку; оте саме було зо мною

* Нехай друкується на дев'ятий рік – лат. Тобто: "не треба поспішати".
*2 Крапки поставлено автором.
*3 Тут: "домосид".
*4 Підкреслено автором.

(тим більше, що я маю трошки хору фантазію). Україна мені навіть снилася. Я був тоді патріот до фанатизма...* але ні, ці слова дуже слабі, щоб виразити мої тодішні почування! Це було якесь містичне кохання (до речі признаюся, що тут була чимала доза й нетерпимости, хоч певне не тая, з якою я приїхав у Москву. Поясняю я це тим, що я був неофітом, або ренегатом, – я ж родом не вкраїнець, – а звісно, що ренегати завше переборщують).

Друге питання було важче: "Чи ж є яка користь мужикам з твого патріотизму?" Це питання, надто під кінець першого року, сильне мене муляло: згадайте все те, що я Вам писав за своє виховання, і Ви зрозумієте, що демократизм зрісся зо мною органічно. Я був неук, – це так; цілий рік заняття, переважно рутенщиною, мусів мене теж чимало спотворити, – це так; а проте я ж не міг не почувати якихсь докорів совісті, коли поставало оце другеє питання. Тільки ж не міг я нічого вдіяти; сунувсь був складати популярну книжочку, але зараз побачив, що не зможу (NB: і тепер так само не зможу – це дуже важка річ). Тим-то я з нетерплячкою чекав канікул, коли я поїду додому, на Вкраїну, щоб "працювати" задля народа.

І ось я приїхав. Не буду Вам оповідати всіх моїх почувань, коли я опинився вдома (напр[иклад], я зараз по приїзді побіг у гущавину, впав і цілував землю і зомлів од зворушення). Не буду, кажу, оповідати про свої восторги та екстази, – доволі сказати, що їх за час у свого літа було чимало...* але ж, чимало!.. * Потім почав "роботу"...*

Я й досі патріот, і навіть гарячий, але, згадавши за отеє літо, не можу зостатися спокійним, і мені хочеться дерти на собі волосся та гукати з одчаєм: Vare, Vare! redde mihi legiones!*[2] Ніхто мені не верне того літа, не верне! Мені тільки й зостається безнадійно казати вкупі з Саадієм:

"Щохвилини одлітає з життя по одному повихові,
І коли зчуєшся, то вже їх зосталося геть мало!"
та додавати з його ж таки:

"Що робити старій блудниці, як не каятися в своїх гріхах?" Як побачите з дальшого, порівняннє з блудницею дуже сюди підходить.

---

* Крапки поставлено автором.
*[2] Варвар, Варвар! Поверни мої легіони – лат.

9 юля

Хто його зна, коли я скінчу! Не можу ніяк дописати листа! Або часу нема, або я слабий. Тут у мене сестра дуже зохотилася піти на курси, і мені до моєї звичайної роботи додалося ще три години щоденних занять з нею; я почув себе дуже втомляним і, щоб навернути час, почав пити щодня по скількись шклянок найкріпшої кави і таким способом займався до четвертої години ночі. Але, нарешті, од тієї кави я зовсім загубив сон і взяв слабіти. Позавчора хтів був уже одіслати Вам те, що написав досі, і додати, що божеволію і саме через те не можу скінчити. На щастя, не написав я такої нісенітниці, але все їднаково – одсилаю лист не скінчений: вибачайте та почекайте декільки днів. Якщо буде охота, напишіть, а ні – то заждіть, доки здобудете нового листа од мене.

P.S. Ні, напишіть хоч два рядочки, бо мені тра знати, чи одержали Ви мої листи. З того літа, за яке я згадував, починається мені такий період, за який я не хтів би писати, якщо мої ці листи не доходять до Вас, а дістаються в руки непроханим "читачам".

10 юля

Сьогодні встав я пізненько, коли почта вже одійшла. Тим-то листа не посилаю, а накидаю ще декілька рядків, щоб хоч трохи прикінчити.

І так, я тоді приїхав на Вкраїну щоби "принести їй безпосередню користь". Задля цього я ціле літо тільки те й робив, що блукав по селянах та міщанах. А чим я міг їм допомогти? Порадами? Дак я ж сам нічого тоді не розумів в селянських потребах (я до того часу знав селянське та й надто міщанське життя тільки емпірично, а якої-небудь свідомої теорії, якого-небудь наукового погляду я зовсім не мав). Може, я тямив що-небудь в державнім устрою Росії і міг розказати, витолкувати селянам їх права? Дак і тут, як і в передущому питанню, я мало тямив. [Взагалі я тоді представляв собою те, що звуть "півобразуванням", – все, що я знав, були вершечки, а так як тих вершечків я знав безліч, то не міг вірити в те, що я цілковитий невіглас, тим більше що "чистым разумом" міг дискутувати про які завгодно питання][*]. Будити в народі національну самосвідомість та вчити моралі? Еге ж, оцім я й зайнявся...[*2]

Я не хочу нічого казати проти т[ак] зв[аного] "зілляння з наро-

[*] Квадратні дужки поставлено автором.

[*2] Крапки поставлено автором.

дом" та "хожденій" в народ, але тепер вічно казатиму, що перше тр[еб]а до цього підготуватися серйозною* працею. Отії "хождення", які практикують такі неуки як студенти, є страшенна погань і мерзота. Перш усього, велика шкода доводити тим, що молодик повинен був би не гаяти час, і не гаяти власне задля того, щоб опісля, якими-небудь трьома-чотирма роками пізніще* послужити тому ж народові. (На мою гадку, це саме міркування тр[еб]а було б прикласти і до поля реагування* взагалі). Друга шкода – та, що "просвіщати" народ, будучи неуком, не маючи суцільних пересвідчень і основуючись на трьох-чотирьох соціалістичних та нігілістичних (тай то погано розчовпаних) книжках – це є неморальність. Але чи я міркував про те! "Вчитися задля будучого*, тим часом як тепер* все гине! Міркувати про людськість*, тим часом як страждає Україна!"* – Це мені здавалося тоді негарною річчю, образою святині.

Коли б я тоді керувався хоч трохи розумом, а не чуттям, то я міг би реґулювати* себе, себто присвятити скількись годин "єднанню з народом"*2, а решту дня працювати над собою. А мене "скудоуміє" повело не так. Коли я не блукав "в народі", тоді я зайнявся "прелюбодеяніем мысли", знов-таки на патріотичному ґрунтові: дряпав віршики, складав чудернацькі повістки (NB: а якби я їх послав у Галичину, то далебі вони були б надруковані!), ненавидів [М.] Драгоманова...*3 Треба пояснити, що значить остатній вираз: це, бачте, я иноді годин із дві оддавав роздумуванням про [М.] Др[агоманов]а, повторяв із злобою деякі його слова, силувався зробити собі кожне слово його ненависним, гидким, мерзенним etcaetera, etcaetera*4...*3 Заложуся, що Ви зараз погадаєте, що в мене не всі вдома, але Ви помиляєтеся: я тоді [був] зовсім здоровісінький, – а це мені виявлявся таким способом патріотизм!..*3 Коли ж я "зливався з народом", тоді читав йому вкраїнські книжки (це ще була найкраща річ), заводив патріотичні, ентузіяс-

---

* Підкреслено автором.

*2 Примітка автора: "Цікаво згадати, що я на свої тодішні зносини з народом дивився якось особливо, наче на яке священнодійство. Я ж і до того часу мав з народом стосунки, але цім разом мене обгортало якесь благовійне почування".

*3 Крапки поставлено автором.

*4 І так далі, і так далі – лат.

тичні розмови, записував етнографічні матеріяли, "розкривав народові очі на дійсний стан речей у державі"...* – ні, я всього й не розказуватиму, хоч власне дрібниці було б Вам почути найцікавіщ, – не розкопуватиму, бо аж досі червонію з сорому. Коли й є яка одрадісна згадка за той час, так лиш тая, що все я робив од щирого серця. (Може бути, мої знайомці цеє відчували, бо не вважаючи на колосальні нісенітниці, які я їм плів, мене любили і ніколи в вічі не сміялися). Звісно, "щирого серця" ще недоволі, і-і-і! Дуже-дуже недоволі! Я це знаю, ну а все ж констатую факт, що все теє діялося в мені од щирости. І знаєте що? От і тепер, коли я з ненавистю гадаю про свою минувщину, иноді повстане в моїй уяві такий образ: місячний вечір; рибальська хатина над кручею; уся сім'я в зборі і тепер вечеряє на свіжім повітрі; я теж їм вкупі з усіма і страшенно радію, що не почуваю ніякої гидливости їсти з однієї миски*2; потім розмови: старшенький хлопчик щільно притиснувся до мене, і я його обійняв, пригорнув, а сам або слухаю, або розмовляю, розмовляю не про "ідею" і не через те, що "ідея" вимагає цього, а попросту через те, що любо мені вести розмову...* При такій згадці щось одрадісне доторкається до мене, і на душу находить настрій...* – не знаю, як варто його назвати: чи "плаксивий", чи "чутливий"? І мені стає чогось так шкода, так шкода!

Згинуло літо: зминув той час, що я міг у його надолужити загубляний рік. І я знов поїхав у Москву, боючися зробити рахунки з самим собою і почуваючи неодмінну потребу зробити їх. Отут час розказати й про свої стосунки до радікалів…*3

ІР НБУВ, ф. ІІІ, спр. 37880, арк. 1–8 зв. Автограф.

---

* Крапки поставлено автором.

*2 Примітка автора: "Поясню. До мене в цім одношенню, як до Чічікова, можна прикласти слова [М.] Гоголя: "Наш герой, хотя происходил из очень низкаго рода, всегда отличался благородством привычек". – Скажу зрештою, що гидування, гребання, не є примха, а х[в]ороба. Цілком її викорінити, здається, не може й найсил[ь]ніща сила волі, а хіба лиш сила почуття. Я в свій час до пересади іґнорував був усякі прилічності, силуючись навіть у сім виявити своє плебейство, а проте нічим не міг вигнати єдиного почуття: гребання".

*3 Крапки поставлено упорядником. Далі текст відсутній.

№25*

А. Кримський до Б. Грінченка 20 липня 1892 р.

Любий Земляче!

Оповідатиму потроху далі...*2

Тепер торкнуся моєї знакомости з українським радікалізмом. Треба Вам сказати, що спершу я дуже-дуже мало знав київських націоналів, зате "Народян" одразу впізнав багацько і зовсім природним способом: деякі з-поміж них – мої шкільні товариші (правда, не однокласники). Коли я вчивсь у Колєгії, я, сливс*3, не мав щирих друзів у своїм класі і знаходив їх у вищих класах. Ті мої старші приятелі поскінчали курс раніщ од мене, і наші відносини були на час перепинилися; коли ж я й сам через два роки після того став студентом я відновив наші давні стосунки і пересвідчився, що мої приятелі дуже одмінилися: придбали чимало нових відомостей і переконань, зробилися українофілами і, власне, драгоманівцями. Я й переписувався, і особисто бачився з їми та їх знайомими, коли їхав з Москви або в Москву, а що мої колишні товариші знали мене з колєгії дуже близько то од мене не були укриті навіть усякі закулісові боки київського радікалізма; од радікалів таки ж я довідувався й про київських націоналів. (NB. Певне що поняттє "націонал" ще не виключає поняття "радікалізм", але я в листах до Вас иноді противоставляю націоналів радікалам, а не космополітам, бо й у Львові, й у Київі націонали цураються всього радікального).

Нема нічого лекшого, як переплутати ідею з її прихильниками. Навіть дуже розумні люде часто засуджують саму ідею за гріхи її адептів: тим-то я зовсім без сорому признаюся, що я перeплутав теорії [М.] Драгоманова з пересвідченнями та вчинками тих людей, в к[от]рих ім'я [М.] Др[агоманов]а не сходить з уст. Ще в початку свого українства я прочитав "Громаду", і вона мені дуже сподобалася, але потім я був поклав, що [М.] Др[агоманов] тепер зрікся своїх давніщих гадок: "адже ж драгоманівці київські, к[от]рі, безперечно, (гадав я) знаходяться en courant*4 з сучасними ідеями [М.] Др[агоманов]а, можуть служити найкращим покажчиком

* Опубліковано в купюрах. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 73–82.

*2 Крапки поставлено автором.

*3 Тут: так сказати.

*4 На рівні, в течії – франц.

їх, а вони ж не надто тримаються того, що було писано в "Громаді". Таким чином, коли заснувався "Народ", я, "ничтоже сумняшсся", заздалегідь[*] надав йому духовну постать київських радікалів.

А та постать була не дуже гарна. Перш усього мене нелюбо вразила погорда до національности, іменно же до мови. Я б охочо подарував їм таку[*2] недбалість, коли б українська мова була в такім становищі, як другі: дак коли ж вона стоїть зовсім инакше! Я пояснив собі недбалість знайомих мені драгоманівців до української мови зовсім инакшими побудками, ніж пересвідчення: я був певний, що вони не хтять говорити по-вкраїнськи <u>од страху</u>[*3] перед поліцією, а всякими теоріями тільки захищаються про людське око. Взагалі одмітна черта російських радікалів (і київських у тім числі) є надзвичайна боязливість, заяча боязливість; після я мав переконатися, що московські радікали – <u>ще гірші</u>[*3] страхополохи, ніж київські, але тоді київські радікали наводили на мене (під цім зглядом) огиду. [М.] Драг[оманов] каже в "Громаді"[78]: "Кожне слово, вимовлене українцем не по-вкраїнськи, є втрата задля України"...[*4] Якщо кияне не сповняли <u>ціх</u>[*3] слів [М.] Др[агоманов]а, то я не дуже дивувався: я думав, що й сам їх вчитель одкинувся вже од такого пересвідчення. Але щодо горожанської відваги, то (як я бачив із "Зорі") [М.] Др[агоманов] і тоді дуже за нею обставав; – тим-то заяче страхопудство киян (палких його прихильників!!) викликало в мені велику неприязнь до їх і дало в руки зброю проти їх. Заразом їх нещирість мимоволі одпихала мене од їх найгарячіших ідеалів: чи ж варті пошанування (думав я) ті ідеї, од яких їхні поклонники одкинуться при першім ліпшім випадкові, при якій-небудь колізії з поліцією, та ще мало того, що одкинуться: сами, без запросин[*5], <u>наплюють</u>[*3] перед жандармами на свої святощі?!

21 юля

Вчора я писав в глупу північ, зовсім сплячий, – тим-то в кінці вийшло в мене так нескладно. Я хтів сказати, що я робив того часу, про який пишу, аж дві аналогічні помилки: одна – тая, що

---

[*] Слово "заздалегідь" вписано автором поверх рядка.

[*2] Те саме. Слово: "таку".

[*3] Підкреслено автором.

[*4] Крапки поставлено автором.

[*5] Слово: "запросин" вписано автором замість закресленого "потреби".

судив про всеньких українсько-руських радікалів на підставі самих київських, а друга: геть про всіх київських судив, дивлячись на одиниці.

Це все я писав на те, щоб вияснити, чому я одразу дуже ворожо однісся до "Народа". Крім того, галичане писали мені в листах, що коли часом у "Н[арода]" трапиться щось ніби націоналістичне, то це тільки – pro foro externo*: найсправді ж – народяне є москальофіли, а до того егоїсти, пусті крикуни.

Ворог "Н[арода]" була і є "Правда". Я до неї й приліпивсь усією душею, бо знаходив: a) патріотизм, b) дуже поступові гадки. Щодо цієї останньої точки, то я не дивуюся, що я вхитрився її одшукати в "Правді". Ця часопись не є часопись, а попросту збірка, якийсь альманах, чи що. В неї трохи чи не сотка редакторів, к[от]рі мають спільну, зв'язуючу точку тільки одну: ненависть до москалів, а решта пересвідчень у їх дуже-дуже не сходиться; кажу це зовсім свідомо, бо з одним редактором переписувавсь (хоч і небагато)*2, а з другим особисто мав розмову. Вже самої цієї обставини було б доволі, щоб обновити "Правді" сталих пересвідчень, а тут додається ще новий елемент: співробітники, – вони, знову, мають кожне свої окремі пересвідчення, окремий напрям. Додамо ще, що чимало речей у "Правді" пишеться тільки pro forma*3 – Питаюся: чим може бути часопись при такім стані річей? А чим же: тим, чим вона є! В "Правді" кожний читач сміливо може обшукати багацько таких місць, які йому наглядно покажуть, що "Правда" зовсім поділяє його думки; а другий читач, цілком супротилежних пересвідчень, понашукує теж неменшу спільність уступів, к[от]рі йому доведуть як двічі два – чотирі, що "Правда" сповідує власне його гадки. А в тім, не буду зараз багацько розбаломуватися*4 за "Правду", бо передчуваю, що Ви ще вернете до цього пункту...*5 Мене "Правда" привабила своїм...*5 патріотизмом – не патріотизмом, а любов'ю до національности; я собі втішався тею гарячою любов'ю "Правди" до мови української і знаходив, що "П[равда]" – часопись патріотична. Я й не помічав тоді, що в ній

---

* Мимохіть – лат.

*2 Фразу: "хоч і не багато" вписано автором поверх рядка.

*3 Заради форми – лат.

*4 Так у автора. Тут "розбалакувати".

*5 Крапки поставлено автором.

слова "народ", "простий народ", "мужики" – систематично заміняються словами: "наша ідея", "наша справа", "національність", "народність". Неозначеність, невиразність змісту часописі дозволяла мені вважати її за поступову.

22 юля

Сьогодні Вам не писатиму нічого, бо готую дещо задля "Дзвінка", а взявсь за перо лиш на те, щоб висловити своє обурення: прийшло 14-е. ч[исло] "Зорі", і в йому "поезия" К. Устияновича[79]: "До Остапа Левіцького". Прочитавши, дійсне скажеш: кожен поет має право бути трівіяльним, але К. Устиянович надуживає цього права! Зрештою, трівіяльність його така колосальна, що навіть не знаєш чи обурюватись, чи просто плюнути.

25 юля

Отож "Народ" спершу мені дуже був не сподобався, і я не вірив йому, коли він писав погано про найголовніщих народовських діячів. Але незабаром скоїлась одна обставина, через яку я мусів відчути недовіру до галицьких націоналів і виразно зрозумів, що вони справді, по своїм пересвідченням, є ні що инше, як "Рутенія" (чудовий термін, вживаний "Народом", здається, за призводом [М.] Драгоманова; а втім, хто б його не видумав, термін дуже виразистий). Річ була в тому, що я рішивсь був послати деякі з своїх "овощів нестиглої музи" до галицьких часописей і таким способом увійшов у русько-українське літературне товариство. Я ще в Колєгії дуже був звабився школою [Е.] Золя[80], тим-то й сам написав довжезний роман[*] в смаці натуралістичної школи; ото ж його я післав до "Зорі".

Правду кажучи, той роман не був нічого варт під зглядом художницьким, а до всього того дихав тенденційностю...[*2], тенденційностю невченого школяра, к[от]рий вірить у те, що він уже людина. Тільки ж не через це не захтіли його надрукувати галицькі редактори (кажу в м[и]н[улім] ч[асі], бо "Зоря" мала тоді принаймні тр[ь]ох верховодів); мені вернули мій роман з поясненням, що він...[*2] неморальний! Я аж остовпів, почувши такий суд, бо неморального нічого в моїм творі не було: треба бути ханжею (а як це слово буде <u>точно</u>[*3] по-нашому? святєнник? святоха?), щоби вида-

---

[*] Повість А. Кримського "На чужому ґрунті".

[*2] Крапки поставлено автором.

[*3] Слово: "точно" вписано автором поверх рядка й підкреслено.

ти такий осуд. – Незабаром був надрукований у "Зорі" мій переклад "Ранок на березі ставу" [І.] Нікітіна, і знову було викинуто скількись віршів, і то таких, к[от]рі друкуються (по-російськи)* навіть у хрестоматіях задля дітей! Коли я спитався листом, чому це так, мені було дано відповідь, що "такі вже наші обставини"; автор листу радив мені розпитатися докладніще в того знайомого русина, за якого я Вам вже був згадував. Я й розпитався ...*2 Незабаром знов одна з галицьких часописей перекрутила мій переклад "Двох лицарів" [Г.] Гейне[81], і знов причиною була "неморальність". Після того я мав ще скількись подібних колізій і почав розуміти, що хоча й мої знайомці й дуже великі патріоти, але вони – рутенці, і найгірша їхня рутенська риса – клерікалізм. Поступенно я пізнав галичан ще краще і – дійшов до дуже непотішаючих заключин. Я наглядно пересвідчувавсь, що "Н[арод]" пише правду про їх.

Одного разу надумавсь я переложити [с]кількись віршів перського поета Хейяма та одіслати до "Пр[авди]", к[от]ру я все-таки вважав за поступовіщу. Один з її номінальних редакторів (їм же ім'я – легіон) одмовив мені, що й "Правда" мусить "увзглядняти наші обставини", а такі речі, як вірші Хейяма міг би надрукувати хіба лиш "Народ".

26 юля

Вчора мені навернулось на очі "Русское Богатство"[82] за 1887 р., ді*3 я здибав "Дневник сельской учительницы" Н. Ківшенка, дуже цікавий. Якщо не читали, то радю прочитати, – не пожалуєте, бо задля Вас він буде цікавіщий, ніж задля будь-кого. А коли буде охота, то може напишете мені і свою думку про цей твір?...*2 Вертаю до діла.

Очевидячки, я мусів наочно переконатися, що "Н[арод]" є єдина незалежна галицька часопись, – часопись, к[от]ра не лякається ані клерікалів, ані сервілістів. – Чого ж це я до неї такий неприхильний? – завдавав я собі иноді питання. Якби, ще я не був: a) упереджений та b) дурний, то запевне б одразу розчовпав*4, у чому діло; а я трохи не цілий рік нічим серіозним*5 був не займавсь, то й

* Слово: "по-російськи" вписано автором поверх рядка.
*2 Крапки поставлено автором.
*3 Тут: "де".
*4 Тут і далі: "зрозумів".
*5 Так у автора.

отупів. (Лекції я дуже добре вчив і міг би гаразд витолкувати, що Добриня Нікітіч є ні що инче, як монгольський Ґессер-хан та, що в філософії Авісени* є чимало пантеїзму; тільки ж ці відомости зовсім не стосувалися до того, чого мені тоді було треба).

Стаття [М.] Драгоманова в 9-м ч[ислі] 1890 р.*2 обурила мене, і зо мною зробився нервовий пароксізм. Того самого дня, як я одержав те число, я написав першу мою допись до "Правди"; – де вдавався до [М.] Др[агомано]ва; це було саме в переддень турецького (дуже важкого) екзамена, але я не звернув на те уваги, так що потім мусів уночі не спати.

Надійшло нарешті те літо, за яке я вже Вам писав. Влітку я потроху знов примирився з "Н[ародом]" і почав знаходити, що в йому зовсім немає глузування з патріотизму, ще я хтів бачити в йому передше. А в тім, і в теє літо виявив себе таким мізерним, що не хочеться вже знову згадувати за всякі тодішні мої перипетії.

Приїхав я в Москву. Не хтілося мені нікого розшукувати із своїх знайомих, – я взяв жити дуже самітно. І от, мимохіть з'явилася в мені потреба порахуватися з собою, – я й почав "рахуватися" і дійшов до знеохоти.

27 юля

Я вже дуже добре бачив, що цілий рік зминув, а нічого не додав до мого розвитку, або коли додав, то самісіньку крихту. Я вже почував потребу пильних студій. Я вже розчовпав, що мій "патріотизм" не тільки не має задля України ніякісінької вартости, але ще, може, їй шкодить, – бо я, її будучий робітник, дуже зле готуюся до будь-якої роботи.

Але хоч я вже й додумавсь до цього, я дуже мало одмінивсь. Правда, я почав потроху займатися та читати не тільки українське, але все це робилось якось прихапці. Натомість я вдавсь до політикування і понаробляв таких помилок, що тепер мені невимовно соромно згадувать за їх; якщо хто мені скаже, що я за їх варт погорди, то я не тільки не образюся, ба навіть щиро стисну його руку.

Помилки ті виявилися як у багатьох приватних листах, так і в часописях. Саме тоді засновалася русько-українська радікальна партія, саме перед тим, як надійшла нова ср[а] і т.ин. Весенька

---

* Тут: Авіценна.

*2 Стаття М. Драгоманова "На увагу українолюбцям у Росії" // Народ, 1890, №10. Автором помилково зазначено №9.

наша преса була повна полєміки, властиво не полєміки, а колосальної лайки та інсінуацій. “Діло”, “Правда”, “Буковина”[83], а надто “Діло” (к[от]ре я тоді передплачував) не шкодували ніяких заходів, щоб очорнити “Н[арод]”; а той теж не поводивсь безсторонно та часом висловлювавсь так, що кожен національ міг покривдитись. Запалом тієї боротьби був охоплений і я, і кожна присилка (листів чи часописей) з Галичини робила мене на два дні слабим. Ще зараз, по приїзді я був написав рецензію[84] на “В поті чола” і...[*] зовсім не таку, як тая, що надруковано її в “Зорі”. Потім якось, розлютований на радікалів, багацько в тій статті я позмінював. (Тільки ж, як я вже писав, і в тій переробці вона здалася “Зорі” невідповідною, і я мусів опісля ще її переробити, так що вона вже зовсім ганебна! Спитаєте: нащо ж я дозволив її переробляти? – з “патріотизму”. А далі: мої дописи до “Правди”!...[*]

Я добре тямлю, що я тоді зазначив себе великою неморальностю: адже неморально – виступати на публіцістичне поле, не маючи непохитних пересвідчень. Одна-однісінька є в мене вибачка: я був тоді слабий, “невменяемый” (хоч результати, звісно, од того не міняються). В мене був тоді період мого осіннього зденервування (періодично я слабую на нерви в середині осени та в початку весни, та ще днів зо два – кожного молодика[*2]).

Та довелося й схаменутися. Я отямився і з жахом подивився на те, що я наробив: дві мої дописі[85], надруковані, здається, в вересневому ч[ислі] новітньої “Правди”, мордували мене. Я пирішив не показувати того числа “П[равд]и” нікому з московських українців (к[от]рі знову одвідали мене) і з душевним болем уявляв собі торжество моїх київських знайомців-радікалів, к[от]рим я був закидав нічогонероблення, а тепер сам показав приклад такої “роботи”, од якої хрань боже. Т’але[*3] ж не стільки чужа “опінія” (як мовляють галичане), скільки докори власної совісти і почуття якогось несповненого обов’язку мучили мене.

Що зо мною тоді робилося, я Вам висловити не можу. Скажу тільки, що напруга ця була мені дуже болюча, і од того часу я вже не міг вчинити нічого такого, за що б мені довелося тепер <u>дуже</u>[*4]

---

[*] Крапки поставлено автором.

[*2] Тут: “на молодий місяць”.

[*3] Так у автора.

[*4] Підкреслено автором.

червоніти. Я не кажу, що я одмінивсь одразу, – ні! але ж я потроху почав собою владати і примусив себе міркувати.

Наперед усього я, спокійно розмислюючи, примирив у собі національство з поступом і довів собі знов, що вони зовсім не знаходяться в суперечности одно з одним. Результатом цього була моя дуже довга допись до "Правди", надрукована в декабрі 1890 р.*; правда, і тут було видно чимало неуцтва, та все ж не було там ніякої дикости та назадництва. ([М.] Драгоманов опісля казав, що він тільки через неї зміг написати одповідь "Правді". Зрештою, про це ще буде мова потім). Заразом я взяв і образовувати себе (хоч правда: не дуже пильно). Я дуже радий, що почав тоді трохи листуватися з [І.] Франком: в його листах блищала та жива течійка, од якої я вже був одзвичаївся за рутенщиною. На жаль, я тоді не довго з їм переписувавсь.

Треба вже швидче кінчати [і]сторію, і через те напишу Вам усе в коротких словах. Я не міг раптом вигоїтися та скинути з себе всю надбану луску, бо мені не стало однієї дуже важної речі: систематичного образування; нервовість моя, переходяча в божевілля, теж чимало мені шкодила. Моя хитанина тяглася до торішнього лютого. За той час я встиг перш усього повірити, що національ русько-вкраїнські майже всі не поступовці, а радікали чи космополіти – нещирі, встиг посваритися з киянами, дякуючи одному дуже непоказному вчинкові київського радікального генерала "от украинофильства", – встиг, в кінці-кінців, твердо стати на тім пересвідченню, що українофільство є дуже гарна річ, але робітників воно сливе як не має, і загал українофілів або еґоїсти, або хоч щирі, дак неуки. Звісно, себе я відносив до другої катеґорії.

28 юля

Од того февраля я веду зовсім инакшеє життя: ненастанна праця та праця займає всенький мій час, – більше працювати, ніж скільки я працював, неможлива річ. Після всього того, в чому я Вам досі признався, мені дуже любо, що я смію похвалитися хоч останнім півтора роком. Але перше, ніж оповісти, який вплив зробили на мене мої заняття, розкажу Вам дві-три речі, які хронолоґічно стоять на черзі.

Перша річ та, що я, розвінчавши українофілів, в скорості мусів розвінчати й російських політиканів (к[от]рі, до речі, найбільше

---

* Стаття А.Ю. Кримського за підписом "Один з прихильників "Правди".

самісінькі студенти*, бо на посаді ті самі революціонери перестають бурхати крилечками і любісінько буржуазіють). Правда, я вже давненько був помічав, що загал російського студентства чорзнащо, а тоді – зовсім переконавсь у цьому. Мене раз-у-раз вражав у [них] цілковит[ий] [брак] того, що звуть "горожанською відвагою"; тим-то, посварившись із київськими радікалами, я, задля контрасту, був пристав до одного теж дуже радікального, але (що найголовніше) сміливого товариства; тільки ж я без огиди не можу згадати за час мого пробування там, – прикрите гучними фразами, там панувало теж необразування! Добродійний вплив був мені з того єдиний – я пильніще взяв трудитися. Взагалі одтоді слово "студент" стало мені синонімом неука; і тепер, коли почую, що за яку-небудь справу беруться студенти*, то тії заходи*2 (зовсім мимоволі) тратять усяку вартість в моїх очах!..*3 Великим щастям задля себе вважаю я ще туює обставину, що мені доводилось мати зносини тільки з студентами остатніх курсів: мені трапилося бути свідком декількох драматичних моментів, (по скінченню їх курса)*4 мені трапилося почути сповідь деяких з-поміж них, почути їх одчай та невимовно гірке ремстрування на марно згаяні роки студентування. Такої науки я повік не забуду.

Ще я хтів розказати за пригоду з листом [М.] Драгоманова. На мої запити, друковані в "Правді", він прислав [О.] Барвінському[86] одповідь, де поясняв ґенезу "Правди". Я здебільша вже знав геть усе, але [М.] Др[агоманов] листами редактора доводив також, щоймення [М.] Др[агомано]ва вжили на те, щоб зробити рекламу "Правді", і взагалі його одповіддю викривалася дуже брудна історія; але звідти я побачив також, що деякі [і навіть найголовніші]*5 з київських радікалів – самозванці: вони звуть [М.] Др[агомано]ва своїм вчителем, а перекручують його думки.

(NB. "Пр[авда]" не надрукувала одповіді [М.] Др[агомано]ва).

В маї того року я мусів кинути ще одну грудку на могилу галичан: в мене скількись днів прожив один подорожуючий русин, котрий, як стало мені відомо од його ж таки, мав одразу рекоменду-

---

* Підкреслено автором.

*2 Фразу: "то тії заходи" вписано автором поверх рядка.

*3 Крапки поставлено автором.

*4 Фразу: "(по скінченню їх курса)" вписано автором поверх рядка.

*5 Квадратні дужки поставлено автором.

ючі листи і до українофілів, і до членів Слав'янського комітету! (Як тоє Вам ся сподобає?). Перед обрусителями він мав удавати представителя "угнетенной русской народности", а перед українцями – українця, "щирого русина". Та й тут вийшла пригода: побачивши в мене на столі число "Н[арод]а", він мені оголосив, що він "радікал з уродження", а в Київі, перед одним з правдян співав зовсім не тієї (як я довідався опісля). Листи до слав'янофілів та українців були писані однією і тією самою особою, теж мені звісною. – Мій гість був такий несвідомий неморальности свого поступування, що аж дивно (NB. А він скінчив гімназію і, начє на злість, "руську гімназію"!). Переказую Вам навіть цю пригоду, бо й через неї чаша повнішала.

29 юля

Взагалі останні півтора року я вважаю дуже любим задля мене часом, але перший місяць – то було справжнє раювання. На души мені запанувала якась давно незнана гармонія, нервові пароксізми пощезали, докорів совісти не було, натомість з'явилося внутрішнє задоволення. Я з запалом поповняв пробіли в своїм образуванню і не почував ніякісінької втоми.

Контраст з попереднішим часом і настроєм був такий разячий, що трохи мене був зовсім не одштовхнув од українства. В мені розпочалися всякі сумнівання, але навіть не дуже сильні: я без усякої боротьби холонув до українства і непомітно забував його. І це не дивниця: в російській та чужоземській науці знаходив світло, живу гадку, щастя, а дотодішня любов до України кинула мене бозна куди; загал наших діячів був (і є) такий, що може тільки одіпхнути од усякої української ідеї. Зрештою, кажу Вам, я ще не рішавсь собі сказати, що я не українофіл, – я попросту несвідомо забував* за Україну; а коли б мене хто тоді спитав, то я б йому одказав, що українофільство – річ дуже шанована.

[Т.] Зіньківський[87] своєю статтею підлляв оливи в вогонь. Коли я йому одповідав, я ще не був обоятним*2 до українства, – поганий вплив його рецензії про "Одиссею" та статті про [Т.] Шевченка виявивсь на мені трошки пізніще. Потроху, непомітно, крадькома залазило мені в голову боязливе питання: "Та чи існує українська мова?". Стаття про [Т.] Шевченка своїм стильом нагадала мені

* Підкреслено автором.

*2 Так у автора. Тут: "схильним", "навернутим".

дуже багацько відомих мені прикладів вивчення "української" мови, – бо тая стаття яркійше відтіняла собою стан річей, стан нашої літературної мови: адже наша літературна мова постаралася зовсім одбитися од народньої, страшенну силу набрала кованих слів та позичених з польського. Що ж до рецензії [Т.] Зіньківського про "Одиссею", то вона дихала ненавистю до слів, схожих із російськими, хоча ті слова вживаються самим народом. – Я став українофілом (казав я собі) через те, що дійсність* мені довсла українську окремість; я бороню самостійність української мови, бо вона таки справді самостійна, себто, російської мови наш народ не розуміє. А тим часом які тенденції я бачу в певних українофілів? Нс через те, що народня мова малорусів є окрема мова, зробилися вони українофілами. Навпаки! Через те, що вони хтять зробити* якусь окрему мову, вони постановили собі метою переформувати живу мову українського народа! тим-то вони силуються знищити quasi-російські слова, яких вживає народ, а натомість накинути йому нові: чи польські, чи виковані.

В такім разі всеньке українофільство є фікція, непотрібна і навіть шкодлива фікція, – гадав я. Штучно* витворювати новітню мову є нерозум...*2 Тут почали мені насувищи*3 й инші гадки. – Хто я такий зроду? – питав я себе: – ніяк не українсць. Хто я дс facto? – де facto (по вихованню) я найбільше – руський, великорос, і жадної мови не знаю так гарно, як знаю всликоруську...*2 Так...*2 Ну, а коли мови української не існує, то чому ж це я, великорос, зробивсь українофілом? Чому? Чому? Чи ж не краще вдатися до російства, к[от]рс мені дало всс найкращеє, що я маю в собі?...*2

Знов повторю, що всякі такі міркування приходили до мене потайки*. Я чи боявсь, чи соромивсь зробити остаточний вивід. В усякім разі я тижнів із три до жаднісінької української книжки не доторкався: потреби не відчував; на що мені було українство, коли в обіймах російства мені був душевний рай?!

Обрятував мене [М.] Драгоманов. Якось я взяв читати "Чудацькі думки", і миттю ожив задля українства. Я тоді був спокійний, безсторонній, встиг призабути галицькі та київськії "брязги" і міг спокійно судити ідею по самій ідеї, а не по її прихильникам. Тим-

---

* Підкреслено автором.

*2 Крапки поставлено автором.

*3 Тут: "насуватись".

то речі [М.] Драгоманова перейняли мене до глибу серця. Він мені нічого нового не сказав, – він тільки формулював усі ті міркування та гадки, які мене обгортали в протязі мого українофільства. [М.] Др[агоманов] знов розбурхав мій патріотизм, і вже тепер я ніколи не зверну з української стежки; чужинець зроду, я вже вічно буду українцем. Я дуже виразно* бачу свою святу ідею, і хоч би геть усі тії люде, що поклоняються їй таки ж, зрадили її або перекрутили, я вже не зважатиму на їх і розумітиму українську ідею, як розумію тепер.

Що я вже не можу не бути українцем, видно Вам буде з того, що я Вам далі про себе розкажу.

В послідній рік мого пробування в Москві я увійшов в зовсім инакшеє товариство. Діло, бачте, в тому, що, хоч я навсправжки є ніщо, але в мене знаходилося чимало добродіїв, які хтіли бачити в мені "светлую личность" та талановитість; мало того, – їм здавалося, навіть, що я є молодий учений! Через те вони, зовсім без мого відома, зложили мені дуже гарну (хоч і не заслужену) репутацію і потім ввели мене в товариство літераторів та вчених. Після товариства студентів оце новеє здалось мені сцілющою водою (і робить мені велику користь, бо примусює мене клопотатися своїм образуванням: я виразно бачу, що я зовсім неук, і що мені ще зостається дуже багацько вчитись). Можна було б сподіватися, що воно мене так звабить, що я одкинуся од українства. А тим часом нічого цього не робиться, і я такий самий гарячий українофіл, як і був, тільки трошки розумніший.

Ну, вже час і скінчити. Про "Народ" і про те, що є в йому доброго або поганого, побалакаємо після.

Тепер же Вам іще одвітю на одну річ. Ви колись питалися, через що я йду на другий факультет. З мого оповідання, сподіваюсь, Ви побачили, що в мойому образованню багацько пробілів, – я мусю їх заповнити. Я вже тепер не змарную часу, а використаю його якомога. Ви, переконуючи мене, казали, що великовчення одбірає в людини силу і пускає в життя вже надламану. Не знаю, як другі люде, але я од того часу, як займаюся наукою, зробився більш урівноваженим і почуваю, що мені прибільшало сили. Навіть фізично я поздоровіщав: правда, нервовість зосталася, але такого зденервування, що переходить у божевілля, вже зо мною за того не буває. (Взагалі я

* Підкреслено автором.

помітив, що будь-яке зденервування гоїться роботою. Та й самі нервові розстрої походять в нашої інтеліґенції найчастіш од лінощів). Другим разом я Вам напишу, як я міркую про свою будущину.

Заодно Вас дуже-дуже просю: не пишіть мені ніяких компліментів, бо цим Ви мене дуже покривдите. Я людина дуже собі звичайна і до того невіглас. Бажаю бути вченим, але забажати – це не значить зробитися. Ars longa, vita brevis*, – а я навіть оте коротке життя не встиг використати як слід. Ваш щирий прихильник

А. К[римський].

Власне оце здобув листа од Вас. – Чим же одрізняється Ваша програма од драгоманівської? Докладніше, зрештою, побалакаємо в дальших листах. – На факультет іду історічний; в мене є охота потім піти ще на юридичний, але сподіваюся, що й самостійно простудіюю правничі науки раніше. Коли що маєте робити з тим, що я друкував у "Дзвінкові", то будьте ласкаві. Львівська прокураторія не вернула мого оповідання:*2 весінький наклад пропав, крім 10 примірників. – Марки збірайте, про їх напишу потім.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37879, арк. 1–11 зв. Автограф.

№26*3

А. Кримський до Б. Грінченка 18 серпня 1892 р.

Звенигородка

Любий Земляче!

Допіру одужав: дві слабості одбув. 3-го августа мені приключилася епілепсія, а незабаром – щось ніби холєра. Остання пошесть у нас лютує: цілий день тільки й чуєш подзвінне, аж занудa бере, а крім того мруть ще жиди. В часописях нічого про це не друкують, хоч я знаю напевне, що іще в середині липня була вислана перша телеґрама губернаторові. Вчора померло шість чоловіка, передше траплялося більш.

Щодо мене, то я не так лякаюся холєри, як нового пароксізма падучки; не знаю, чи воно дійсне так, чи може так мені здається

---

* Мистецтво вічне, життя коротке – лат.

*2 Оповідання А. Кримського "В обіймах старшого брата" (1892).

*3 Опубліковано в купюрах. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 82–91.

від впливу [Ф.] Достоєвського[88], але мені неначебто пам'ять зменчилась, і я страшенно лякаюся дальших наслідків. У мене є старша сестра-аскетка; вона вже була раз пішла в монастир, та знов вернула, зрештою, в скорості хоче вже остаточно піти в черниці; отож, у цієї сестри ще в маї с[ього] р[оку] проявилася т[ак] зв[ана] "Віттова пляска"; але ж такий аскетизм, який вона практикує, не то до "Віттової пляски", а й до галюцінацій може довести. А я ж хіба аскет! Це либонь спадкова хвороба, бо через чотирі години після мене скоїлася падучка й у моєї матері.

Цікава причина мого припадку, цікава через те, що наводить на питання: яка є границя між сентіментальною і душевною бодростю?

В мене є менчий брат, молодший од мене на рік, а класом (або тепер курсом) – на три роки. Я, звісно, не вважав на класи, а старався завжди поїти* йому ті самі думки, яких я сам набірався. Очевидячки, що ті самі "пересвідчення" (назву їх такечки) діставалися йому таким способом легше, ніж мені самому, і я боюся, що я вчинив ціле злочинство, що прищепив*2 йому такі напрями, які можуть бути шкідливі і не відповідають його вдачі, його комплєксії. Сам я – слабовитий, занадто нервовий, плаксиво-сентіментальний, – мені неодмінно треба було якоїсь суворої, нігілістичної теорії, котра вдержувала мене в певних межах і не дозволялала б, так скажу, "розлізтися", "розкиснути" в сентіментальности та в нудкім "ентузіязмі". Так я думаю собі теперечки, а заразом завдаю й питання: "Але чи треба ж було ті самі принципи прищепляти там, де одразу не було ані сентіментальности, ані будь-якого (навіть не*2 квасного) ентузіязму?"...*3 Жорстокий приклад бачив я цім літом.

Мій брат навчився стріляти тепер, і от, яка тільки пташина не залетить до нашого садочка, він її підстрелить і оддає котові на харч. Я був узяв сперечатися, бо гістеріки зо мною давно вже трапляються, і через те, бачучи як кіт шматує пташку, я мало-мало знов не впадав в гістеріку. Признаюся я Вам у цьому, бо не хочу, щоб Ви думали, буцім я хвалюся добрим серцем: не в добрім серці тут сила, а попросту в слабих нервах. Брат мене миттю набив теоретичними доказами. – "Чому ж ти любісінько їси перепелиць,

---

* Так у автора.

*2 Підкреслено автором.

*3 Крапки поставлено автором.

яких привозить з полювання батько? Чому ти спокійно можеш на їх дивитися вбитих, а тепер обурюєшся? Тебе обурює не факт вбивства живого створіння, а лиш* та обставина, що я вбиваю задля кота*. Це сентіменталізм", – сказав він. А я теоретично не міг би його збити; я тільки відчув*, що тут є якийсь софізм. Колись я був зробився веґетаріянцем, і це було найбільшим доказом для моїх педаґоґів, що я збожеволів (я Вам про це вже оповідав: мене тоді були заслали додому на "вигоїння"), але опісля я й сам пересвідчився, що це був просто сентіменталізм, дурна "атласистость сердечная". А тепер, коли я повстаю проти вбивання задля вбивання, чи це теж "атласистость сердечная"? Чи буде ненормальностю – застрелити горобця задля харчування кота?

Я сам тоді собі завдавав такі питання, тому-то змовчав на слова брата. Але довго я ще роздумував про цеє. Не горобця шкода, – казав я собі, – а шкода, що серце людське озвіряється, стає цупке. Тільки ж тут виникав передо мною дуже відомий факт, що охотники – загалом дуже добрі, мнякі, лагідні люде. А до того, не міг же я сам перед собою лукавнувати: я добре відчував, що мені шкода таки самих пташок.

Щодня він вбивав із п'ятеро горобців, але якось вбив солов'я і теж кинув котові на поталу. Я почув, що спазма мені давить горло, але силувався спокійно докоряти. Одвіт мені був такий: "Чим соловей кращий від горобця?" Я брата обізвав варваром і кинувся в свою кімнату (в мене є цього літа своя кімнатка), де впав в гістеріку. Потім знов виступило передо мною питання: "Чи це в мені говорять слабі нерви, чи почуття якоїсь правоти?"...*2 Одна гадка бентежила мене: "Через віщо мені жалкіще солов'я, ніж горобця? Мабуть через те, що він – соловейко, поетична пташка? А коли так, то, значиться, не "правда" тут має вплив, а якісь забобони, сентіментальні пересуди?" Такі питання мали задля мене вагу, бо мали аналогію з другими: "Чи є теорія Мальтуса не моральна? Чи "свідома пролєтарізація мас", яку проповідують деякі марксісти, абсурдна? Чи терорізм – погань? А за ними виринали новітні запити, які, зрештою, завше будуть старі: "Через віщо всенький альтруїзм не вважати за сентіментальність, за культурне переживання?" Одповідь давав я собі зовсім не на це питання, – я казав:

---

* Підкреслено автором.

*2 Крапки поставлено автором.

"Чужі страждання мені нелюбі, і я ніколи їх нікому не вчиню". І рівночасно за відповіддю я знов питався: "Що ж це? Чи суб'єктивна одповідь, чи голос моральности?" Звісно, шукати одвіту на останнє питання є марна річ, метафізика. Але все-таки: де провести межу між бодростю і "атласистостью сердечной"? Чи ганебна річ – позбавляти життя живу істоту? А потім: чому соловейка більше шкода, ніж горобчика?! Адже принцип повинен бути той самий?

Через скількись день, од того 3-го августа, чую я скрізь вікно жалісний скрик сестри-монашки: – "Боже мій! Яку гарну пташку він застрелив!" А заразом чується й плачливий голос матері: "Я не можу дивитися, як кіт її гризе!" Я не втерпів тай вибіг. Бачу, кішка дере якогось чудового птаха, делікатно-жовтенької барви. Мені здалось, що то канарейка. Я був зачав сваритися з братом, він спокійно (хіба може бути, вдавав) одвітував мені, що все однаково якої масти буде пташка, і що коли я бажаю його пересвідчити, то мусю стояти на ґрунті логіки, а не слізливих забобонів. Мене тут і вдарила на місці епілепсія; я ледве собі голови не розбив об камінь, падаючи. Кажуть, що од моїх завиваннів та криків аж поза плечима брало; я того не пам'ятаю...* Увечері зробилася падучка з моєю матір'ю.

Після того, як я вже цілком втихомирився од наслідків пароксізма, мені стало дуже важко на душі. Чи погану річ зробив брат, марно гублячи птички? – лізла в голову уїдлива гадка. Якщо погано, то хіба не сам я в тому винен. Чи ж не за моїм авторітетом усвоїв він, неприготований до того своєю неокріплою душею та гадкою, ті ідеї, які він не міг не зрозуміти криво та косо?... * Може Ви знаєте роман Поля Бурже: "Le Disciple"*2? О, як я його зрозумів тоді! Я живою душею перебував усі ті почування, які обгортали отого вченого, що його ідеї учень перевів в практиці: з теоретичного боку не зроблено жаднісінької помилки, а чому ж результат инакший?!

З другого боку, не міг я забути, що будь-як-будь, а брат мій все-таки гарна людина. Виходило в такім разі, що він, попросту, здорова, нормальна людина, а я слабий та солодкавий сентіментал…*

Пишу все цеє того, що хочеться хоч трохи вимовитись, вилити почування перед такою людиною, що сама відає почування тай не

* Крапки поставлено автором.
*2 Учень – франц.

осудить за їх. Рівночасно якийсь другий голос шепче мені: "це – переливання помий". Воно правда, що всі мої сьогоднішні "излияния" дужє скидаються на помиї. А в тім, байдуже! Не осудіть тільки.

Та ще NB: не вважайте мене за причинного або божевільного. Я слабий на нерви, але я головою здоровий, і я не псіхопат.

22 авг[уста]

Ще перед тим, як я одержав Вашого листа, я був намірився писати статейку про "Хому Макогона"*. І тоді я пересвідчився, що я не можу написати як слід, бо нароблю сорок помилок. Я був ладнався написати рід відозви до українських націоналів і показати, що вони не прихильні до "Н[арода]" просто через непорозуміння; я хтів задля цієї мети порівняти найрізкіші ноти "Н[арода]а" (які вражали галицьких народовців) з думками, висловленими в "Х[омі] Мак[ого]ні" та ще в двох-трьох писаннях націоналів, далі – показати, що "Н[арод]" хоч і зве себе космополітичним, є все-таки часопись національська, далі – вияснити, що не логічно противуставляти націоналізм радікалізмові, а, нарешті, закликати націоналів до "Н[арода]" та самому підписатися націоналом.

Але я цього не зроблю: не зроблю через те, що не зможу бути об'єктивним, "академічно" об'єктивним, як-то мовляють; вийдуть якісь суб'єктивні, особисті "елюкубрації". Та чи й пристало мені – недоукові бути <u>громадським</u>*2 речником?! Нарешті, зміркував я й те, що підписати своє ймення під тим, що я мав би в тій відозві написати, я не міг би (не міг би не через марну боязливість, якої я сам ненавидю, а через те, що таки справді це була б задля мене небезпечна річ)... *3 ну, а <u>відозва</u>*2 без підпису, відозва безіменна – не дуже багацько вдіє.

Краще я обмежуся простим листом до Вас. Ті гадки, на які наводить "Х[ома] Мак[огон]", Ви почуєте взагалі в моїх листах до Вас. А про самий твір скажу декілька слів.

28 авг[уста].

Не писав скількись день, бо такі обставини. Я вже був ладнався виїздити, поспішав мерщій покінчати дещо з своїх робіт,

---

* Оповідання Б. Грінченка "Хома Макогін. Убогий наймит" (Львів, 1892).

*2 Підкреслено автором.

*3 Крапки поставлено автором.

[на]спіло нове оголошення од попечителя, таким побутом я ще зостануся тут до 11 сент[ября].

Чи Ви одержуєте "Зеркало"? Мабуть, бо там друкується чимало Вашого. – Здобув я оце недавнечки останній аркуш додатку ("Кандидат"). Додаток той дуже мене зацікавлював ще з того року, бо автор не побоявся зачепити такі речі, на які задля рутенців наложено інтердікт. Своїм змістом, своєю тенденцією "Кістяки" мене дуже восхищали; певне, що літературну стійкість вони мають невелику, але ж я й дививсь на їх, як на мемуар (NB. Сьогорічній образок: "Кандидат" слабіщий од передніщих). І от тепер я з окладинки довідуюся, хто автор "Кістяків": – Залуквич*! Залуквич, як Ви може й знаєте, є ніхто инший, як Володко Масляк. Я з їм особисто ніколи не листувався, але два роки назад чував за його доволі од других; може й брехали ті, що за його мені казали або писали, але характеристика [В.] Масляка була не дуже гарна: виходило, що він є один з рутенців, себто з таких типів, що не мають ніяких "витривалих" пересвідчень, бо не мають освіти як би слід. Коли я тепер побачив його ймення на "Кістяках", вони втратили задля мене принаймні третину своєї принади. Звісно, гадки, висловлені в них, зосталися тими самими, але чогось лягла на їх (в моїх очах) печать нещирости. І так досадно зробилося! До сього часу я з великою охотою перечитував "Кістяки", а тепер вливатиметься в те задоволення якась течійка отрути!

Здобув я "Зорю", ч[исло] 16-е, де є Ваша стаття про мову. Шкода, що Ви того [І.] Кокурудза[90] дуже делікатно зачепили: варто було б йому завдати гарного прочухрану за його буржуазні гадки. Швидко після того, як я написав торік у "Зорі" про мову, я був аж каявся, бо прочитав замітку [І.] Кокурудза; я тоді ж таки подумав: "Гм! А може моя статейка (хоч і проти моєї волі) наведе галичан на такі самі рутенські погляди, які висловлює пан [І.] Кокурудз?!" Признаюсь Вам, що боронив я галицьку мову зовсім не через те, що вона мені люба, – о, ні! Навпаки, я б дуже радів, коли б галичане писали достоту так, як українці. Але мною керувала думка: Peremundus, fiat justitia*2! Мені думалось і думається, що примусювати галичан жертвувати рідною (і що найголовніще: простою,

* Псевдонім В. Масляка.

*2 Нехай загине світ, але здійсниться правосуддя – лат.

народною – таки) мовою задля українськ[ої] – це буде несправедливість*, кривда задля галицьких мужиків*. Очевидячки, я й на думці не мав обороняти львівську рутенщину, яка є ще чужійша галицькому простому людові, ніж українська мова...*2

А Ви (не сердьтесь тільки) трошки схитрували з моїми доказами. Я "ту" в "Слові о Полку Іг[оревім]" вказував не на те, щоб рекомендувати "Слово" яко підручник до вивчення*3 живої української мови; я "Словом" доводив лиш, що "ту" не є форма польська; а коли вона сміє існувати, то сміє через те, що вона живе в устах народу*, а не через те, що трапляється в "Слові". – Або знов (NB – вживатиму російської термінології): я писав, що "несовершенный вид глагола" "клячати" може українець зрозуміти*, бо навіть у Лівобережній Україні він чує: "поклякли колоски" ([Є.] Гребінка[91]), "заклякла земля"; "поклякли" – це є вид "несовершенный" того самого глагола, а "заклякла" – більше-менче нагадує своїм значінням слово "клячати". А Ви написали, буцім я дозволю брати чужі слова, якщо корінь їх – український! Та ще є й другі приклади несправедливости Вашої супроти мене.

А в тім, киньмо балачку про це.

(Ні, зверну Вашу увагу ще на одну річ: "присмака" (рос[ійське] "приправа") повинна зостатися, бо "закуска" має инче розуміння).

Щодо "Хоми Макогона", то спершу тра сказати пару слів за його [з] літературного погляду.

Він мені сподобався, бо я знав ще передше, що це алеґорія, і через те образ у мене шукав у ньому алеґорії. Але чи не здається Вам імовірною річчю, що инший, неупереджений, захоче розуміти геть усе дословно? В такім разі вся сіль оподівання згине. На мою гадку, варто було б у заголовку як-небудь зазначити, що це є "притча".

Потім, самого Хому я не зовсім розумію. В послідній пісні, дякуючи антитезі з волом, я бачу в його особі українську інтеліґенцію*; тим часом, в передущих піснях він чинить такі діла, які чинила інтеліґенція не сама.

А в тім, коли хто розчовпає, що це алеґорія, (боюсь, що будуть

---

* Підкреслено автором.

*2 Крапки поставлено автором.

*3 Фразу: "до вивчення" вписано автором поверх рядка.

і недогадливі), тоді посма йому буде дуже люба, – люба через те, що правдиво малює становище Вкраїни і дає гарну одповідь на питання: "Кудою йти?". Торік у "Зорі" чимало людей дуже похваляли "Кудою йти?" [Т.] Зіньківського, – "Хома Макогон" – кращий твір в цім роді, бо одповідає реальніще.

Обмежуся поки що цим, а тепер одвічатиму на деякі точки Ваших листів, і т[аким] способом зачеплю питання, виведені в "Х[омі] М[акогоні]".

На мою думку, Ви (як і я давніще) не хочете одрізняти "націонала" од "націоналіста". Хто признає вагу національности, той є націонал; звісно, він може не тільки поважати, але заразом* й сентіментально кохати національні ознаки, і це ще не погано. А хто вважає за обов'язкову* річ сліпо поклонятися всьому* національному, поклонятися тільки через те, що воно – національне, той є націоналіст. Український націоналіст поважає й любить мову українську не за те, що вона – мова, він її шанує через багацько розумних причин; між їми я б на самий перед виставив дві: а) просвіта простого народа* щасливо може вестися лиш на його власній мові, b) спіл[ь]на мова в інтеліґенції і мужика* єднає їх та улекшує (кажучи фізичним порівнянням [М.] Драгоманова) ендосмос та ексосмос; очевидячки, націонал любить мову і деякі другі національні ознаки – з демократизму, а не через те, що мова є святощ: святощею вона стає саме через те, що вона – річ корисна. А в націоналіста справа стоїть не так: він вихідною точкою ставить доґмат про святість національности, а вже звідси може иноді прихилитися до простого народа, задля мови та других національних ознак він пожертвує геть усім, або коли не всім, то, принаймні, демосом. Отак-о родяться наші національні Держиморди. Ви сумніваєтесь, чи вони можуть бути коли-небудь: тим часом, вони існують навіть тепер, і надто це виявляється в Галичині. Т[ак] зв[ана] нова ера наплодила тих Держиморд чортову безліч. Я пильно придивлявся до неї од самого її початку, уважно перечитував галицькі часописі усяких напрямів, і потроху луда спала з моїх очей. Все те погане, що є в Росії, все те чиниться теперечки в Галичині во ім'я національности: сервілізм, наймерзенніщий клерікалізм – от що панує в Рутенії; але...*2 Зате ці клерікали, ретроґради та сервілісти

---

* Підкреслено автором.

*2 Крапки поставлено автором.

мову поважають! Про ту "нову еру" можна було б писати цілу купу книжок, так що "самому міру не вмѣститися пишемымо книгами". Ви дуже шануєте [Т.] Шевченка, і через те я обмежуся їм самим. Рівночасно посилаю Вам книжочку (просю по прочитанню вернути її мені, бо вона не моя); з неї чимало довідаєтесь, дарма що автор її сам не дуже докладно знає галицькі обставини (NB. Коли Вам буде цікаво, побалакаємо на підставі цієї книжочки про київських радікалів узагалі). Од себе ж додам ще, що галицькі палкі прихильники національности української вже давно лякалися [Т.] Шевченка. Коли вони його видали додатками до "Зорі", – Ви ж либонь бачили, що то за видання! Торік задля дітей був виданий "Малий Кобзар", – в йому видавці вхитрилися зробити з "Кобзаря" молитвослов; зараз не можу пригадати всього напам'ять, але все таки вдержались у моїй голові два-три отакі заголовки: "Роздумуваня о Божім величчю", "Молитва до Пресвятої Богородиці" та т.ин.). На роковинах Тараса, дякую самодержавію митрополита Сильвестра, не посміли прочитати "Івана Гуса", а співак замість "Я не знаю Бога" (в "Заповіті") одспівав: "Я вже знаю Бога". Повне видання "Кобзаря" довго не хтіли друкувати, потім були рішили видати його урізане; тільки через ґвалтування [І.] Франка новоерісти засоромились та прирішили видати [Т.] Шевченка повного...* Щоб покинути зовсім цих українських Держиморд, я Вам вже на закуску подам свіженький факт. "Невтомима пчілка на полі нашої національности" (так В. Лукич зве О. Барвінського) видав цього року "Руску читанку для высших клясъ школъ середнихъ", ч. І. "Устна словестность", де випущено геть: пісні віку гайдамацького, віку кріпацького та рекруцького та пісні про волю, а з пісень віку козацького повикидано ті, де говориться про боротьбу проти унії та поляків. З дум про [Б.] Хмельницького є там єдина: "Дума про поход Хмельницького на Волинщину".

Ну, чи не варто таких людей звати національними Держимордами?

"Народ" повстає проти цього, і тим самим він повинен бути дорогим задля кожного демократичного українця.

Але на сьогодні сього доволі, аж надто!

29 авг[уста]

Оповідатиму далі про "Народ".

Він (як і [М.] Драгом[анов]) зве себе космополітом, але ж тре-

---

* Крапки поставлено автором.

ба бути дуже упередженим, щоб повірити йому. Правда, в йому є дещо космополітичне, але ж це космополітичне навіть не нагадує того, що звичайно звуть космополітичним. Прочитайте хоч би й ту оповістку, яку я Вам був прислав, і Ви в цьому пересвідчитеся. "Народян" тра звати націоналами: не націоналістами, але націоналами.

Що "Н[арод]" найдемократичніший та найпоступовіщий од усіх руських видань, це факт. Але й на полі національности він робить більше прислуги українству, ніж присяжні націоналісти. Він не кричить про свою любов до мови, а тим часом фактично* доводить свою любов. Напр[иклад], "Народяне" більше говорять між собою по-руськи, ніж народовці*; вже цим одним вони доводять, що рідну мову справді шанують. Перед урядом вони консеквентніще вживають руської мови, ніж народовці, і вже ж не вчинять такої штуки, яку вчинив [О.] Огоновський (Може Вам не звісно, що [О.] Ог[оновський] на зборах "Просвіти" без потреби* розмовляв з комісарем по-польськи; і це скоїлось через де-кількі* хвилин після того, як він сам слізно прохав зібраних шанувати мову своєї Неньки та безстрашно говорити нею перед урядом!). Сама мова галицьких радікалів краща од мови народовців. Одшукайте мені, напр[иклад], таку мову, як [М.] Павлика, де-небудь у народовців! [І.] Франка Ви лаяли, а скажіть по щирости: чи багато галицьких націоналів можуть його перевершити мовою? (От хіба лиш О. Барвінський). Радікали, як Ви справедливо завважали в своїй статті, багацько позичають російських слів: – але ж не забудьте, що таким способом вони хтять не до російської мови наблизити свою, а до української, – хтять утікти од рутенщини. – Далі: народовці до недавнього часу уперто писали етимологією (бо з етимологією можна скинутись на "русскій" писання: – це знов рутенська черта), – чи робили таке радікали?! – Радікали мовчки більше підносили мову, ніж ті, що голосно за неї розпиналися. Та й не завше мовчали радікали: коли треба було, вони піднімали голос і боронили націю не охами та ахами, а дуже переконуючими резонами. Я вже Вам писав, що батько галицького радікалізму – [М.] Драгом[анов] – дуже слушно доказував, що кожне слово, сказане українцем не по-вкраїнськи, є втрата задля України. Що радікали не забули його арґументів, Ви маєте доказ в сьогорічнім "Н[ароді]", де [М.] Павлик воюється з

---

* Підкреслено автором.

Полінковським, котрий з українця перекинувсь на обрусителя. Читаючи Павликову статтю, я аж дивувався: я все-таки не думав, що [М.] Павлик був закоханий[*] у національність. Я думав був, що він, напр[иклад], мову поважає та попросту любить, аж тим часом (як видко із статті) він її палко[*] кохає; бачити, що любов до національности випливає в його не тільки з теорії, а обгортає геть усе його почуття.

Скажете: "а чому ж він видає московський додаток до "Н[арода]"? Перш усього це не його замисл; а друге – нема нічого ганебного. "Народом" зацікавилось чимало росіян, і в їх майнула гадка, чи не краще буде друкувати російську нелеґальщину в близькій Галичині замість далекої Швейцарії та Англії? Деяким українцям сподобалась ця гадка; вони знаходили, що це була б і вкраїнцям на руку новинка (звісно, я говорю за вкраїнців-політиків). Отож, ці українці порадили "Народові" видати неперіодичний[*] рос[ійський] додаток, щоб: а) воочію показати росіянам, що можна зробити в Галичині, b) краще познайомити російську публіку з "Народом", попурізувати[*2] "Народ". Треба було б Вам особисто прочитати той додаток, щоб побачити, що в йому "Н[арод]" ані кришечки не зрадив українства, а навпаки...[*3] Та вже самий той факт, що цей московський додаток був тільки додатком[*], був т[ак] ск[азати] хвіст[*], показує, що непошанування рідної мови не було.

Далі, Вам не до вподоби, що "Н[арод]" мав[*] зносини з москальофілами (NB: тепер він не має). А моя думка: з москальофілами не можна вести справу спільно, але не[*] через те, що вони москальофіли. Ви ж мусите згодитися, що москальофілом може зробитися людина не тільки з користолюбивих причин, а й з пересвідчення, з щирого пересвідчення. І чи сміємо ми такого чоловіка осуджувати? Чи сміємо нарікати його падлюкою? Я думаю, що ні. Йому пересвідчення велять бути "русским", – ну, чи ж сміємо ми вимагати, щоб він робивсь українофілом? "Але ж він родивсь українцем!" – скажете, може, Ви. Походження не має тут найменчої ваги. Напр[иклад], я себе почуваю українцем, хоча не маю, як я Вам писав, ані кровинки української...[*3] Виходило би, що я – зрадник Росії. – До того, москальофіли не вірять в те, що справді існує

---

[*] Підкреслено автором.

[*2] Так у автора.

[*3] Крапки поставлено автором.

окрема українсько-руська мова. І чи знаєте? Я їх почування розумію. Бо коли візьмеш в руки дещо писане галичанами, то побачиш иноді таку мову, що усумнишся. Думаю, Вам самим траплялось бачити такі антіки, де всі слова і складня* – покотом польські, тільки писані руськими буквами, або польські та перемішані з викованими словами. Я цілком розумію, що людина, прочитавши таку "мовочку", може сказати: "Це мова нежива, штучна. Народ її не зрозуміє, – значиться, українофільство не має raison d'être*2". Я охочо допускаю, що така людина не з злої волі, а просто з несвідомости забуде, що є инша відповідь, себто: "Ця мова – не українська, дарма що нею пишуть т[ак] зв[ані] українофіли. Треба її закинути, а писати щиро-народною". А в тім, мені доводилося читати в москальофілів навіть таке: "Ми ладні писати задля народа українською мовою, але справді українською, себто народною. Теї ж польщини та тих понакованих слів (яких, додам, трапляється в иншого автора більше, ніж народніх) – ми не признаємо". А що їм на це одповідають галицькі народовці? Одповідають, що ті брешуть, бо, мовляв, рутенщина – се й єсть правдива монголоруська мова. Чи Ви осудите москальофіла, коли він після того плюне на "малоруську" мову?! Я не осудю. Я скажу, що він ступив на неправдиву стежку, це так, але заразом не зможу кинути в його камінюкою, бо розумію, що не сам він винен у своїй помилці.

Звісно, є проміждо москальофілами велика сила погані: необразованої, грубої, ретроградної і через усе те – нетерпимої. Очевидна річ, що до таких підступати – це значить руку забрудняти. "Народ" на таких і не рахував. Йому вірилося, що між москальофілами познаходяться такі люди, к[от]рі хоч і признаватимуть, що вони – діти єдиної, неділимої Росії, але зрозуміють, що тим часом*3 треба спершу підняти галицького селянина матеріяльно та морально, а для цього треба поки що просвідчувати народ на його рідній мові. І [І.] Франко, і [М.] Павлик вірили, що знайдуться такі москальофіли, – вірили, бо згадували, як колись вони самі були москальофілами, а потім під впливом рад [М.] Драгоманова згодилися через врем'я*3 писати народною мовою "в ожиданіи будущих благ" (NB. Вам відомо, що т[аким] способом вони непоміт-

---

* Тут, очевидно: "словосполучення"

*2 Резону, доказу на існування – франц.

*3 Підкреслено автором.

но забували й про "будучі блага", а зробились українофілами). З такими-о москальофілами вони раді були піти в спілку. Отак розпочалося "братання" (вираз народовців) "Народян" з москальофілами. Спершу, за гарячих часів новонародженої "Нової ери", радікали не могли докладно розкусити своїх спільників: їм здавалося, що москальофіли зробили-таки уступки. (Зрештою, почасти це була й правда; спершу "Нова ера" так налякала москальофілів, що вони учепилися були за "Н[арод]", як сліпий за поводатаря). Зминуло трохи часу, радікали пересвідчилися (і писали про це привселюдно), що старі москальофіли – безнадійні плосколоби, а вести справу можна тільки вкупі з молодими. Цього року, після довгих непорозумінь, "Народяне" заявили, що з ніякими москальофілами не можна їм іти вкупі, і молоді москальофіли – однаковісінькі зашкарублі ретрогради, що навіть за економічний побут селянина не дбають, а на першім місці ставлять ідею єдиної, неподільної Росії тай не поступаються нічим задля неї.

Здається, я хоч трохи зміг розвіяти брехні, яким Ви вірили з слів гал[ицьких] народовців (рутенців тож). А от деякі київські* радікали од[і]грали комічну ролю щодо москальофілів, – це так. Коли нагадаєте, як-небудь розкажу.

Ще багато я мав би написати в одвіт на Ваші листи, але одкладаю на пізніще. Тепер ще одвітю ось на що.

"Порода" не є насміх: це так [М.] Драгоманов перекладає слово "нація" (√ nat [означає] √ род). [М.] Драгоманов, бачте, держиться правила, що не повинно бути двох мов: інтеліґентної та простонародної; отож, він часто любить нахиляти свій стиль до мужицького, причому, чужоземні слова перекладає. Напр[иклад], зам[ість] "філософ" він каже "любомудр", зам[ість] "нація" – "порода".

Щодо бажаних Вами книжок, то є два шляхи, якими їх можна здобути. Перший шлях: почекати, доки хтось із галичан їхатиме в Росію, та попрохати, щоб він привіз ту чи иншу книжку. Певне, що цей шлях і довгий, і непевний (пан русин – дуже забутлива людина), зате ж він дешевший. Другий шлях – почтова пересилка, але ж це дуже дорого коштуватиме; але коли хочете, я Вам роздобуду ті книжки, які Ви хочете. До речі: в мене є Ваших грошей 2 крб. 45 коп. Може, хочете, зробімо такечки: я Вам можу прислати (не навіки, але на доволі довгий час) Євангелію*. (NB: Тільки

* Підкреслено автором.

ж звістіть менє про своє бажання ще до мойого виїзду, себто до 11 вер[єсня]). Вскорості я, мабуть, матиму свій власний примірник "З вершин і низин"*, – і його теж зможу Вам позичити; це може статися нє швидче, як через місяць. Зостаються ще з названих Вами книжок Кулішів "Шекспір" та "Хуторна поезія", – на оці вжє Ви дайте свої гроші, бо 2 крб. 45 коп. на обидві нє стане. А в тім, охочо зроблю й так, як Ви сами звєлитє. Взавтра листом попрохаю в Ставропігії[92] її каталог, бо, здається, "Хуторної поезії"*2 в "Просвіті" нєма.

Щиро до Вас прихильний А. К[римський].

P.S. Що за хлоп'ячу філософію виявив я у записі 18 авг[уста]! Тільки що перечитав ту запись, і соромно стало, що такі речі викладаю другій людині. Пишу цеє, щоб дати собі маленький захист: коли засмієтєся з моєї хуторної філософії, го я маю тут потіху, що сам з нєї засміявся попєрєду од Вас.

А коли ж я од Вас почую про Вас?

P.P.S. Ні, можетє щодо Євангелії повідомити мєнє й після 11 сент[ября].

ІР НБУВ, ф. ІІІ, спр. 37875, арк. 1–12. Автограф.

№27*3

А. Кримський до Б. Грінченка 19 вересня 1892 р. М[осква]

Любий Земляче!

Трошечки одзволивсь од славнозвісної "московской волокиты", себто (на цєй раз), тяганини з формальностями, потрібними для вступа в новий учебний заклад. Алє не можу ще писати багацько.

"Зірка" забороняна, а "Вєселий опов[ідач]" дозволений (викинуто 5 п'єс). Одніс до [Є.] Губ[анова].

Брошуру про Шевч[енкові] ідеали не одсилайте мєні, а зоставте собі навічно.

Мав би чимало сказати про Вашу допись у "Буковині", але обмежусь лиш от чим: "Наукові записки Т[оварист]ва Шевчєнка"[93] –

* Підкреслено автором.

*2 Збірка поезій П. Куліша.

*3 Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 92–94.

партійний орґан, одкидає праці справді вчені[*], але писані не народовцями, а крім того – в сучасних справах – не пропустить свіжих гадок. Це робить науковє[*2] видання, а що ж казати про звичайні часописи?! Не дивно, що наші українофіли вдаються до російської журналістики. Це я кажу не тому, щоб виправдувати їх, а тому, щоб обвинуватити рутенщину та трошки докорити Вам за те, що Ви скинули усяку одвічальність з Т[оварист]ва імені Шевч[енка].

А от, до речі, вкажу Вам на трошки аналогічний факт і заразом виправдаю себе. В 17-му ч[ислі] "Дзвінка" надруковано мій переклад "Сліпці"[94]; д[обродій] [В.] Шухевич[95] вхитрився препарувати його так, що я аж почервонів од сорому. Казка (в оріґіналі) обсьміває[*3] східні суди, де судія любісінько бере хабар з правого й винного тай виштовхує правого або обох. А д[обродій] [В.] Шухевич примусив мого судію [бути] безкористовним тай оддати частку грошей на вбогих, а частку злодієві. Перечитайте знов усю казку, щоб побачити, яку мораль винесуть з цього читачі-діти. Опроче, він викинув мою коротку передмову, де я поясняв (задля дітей), що таке східні старцюючі та італьянські лаццароні, а зробив я був це задля тоєї причини, що инакше дітвора могла б, на свій соблазн[*4], винести таку мораль, що старцям не тра пособляти.

Сами здорові знаєте, як-то важко підлягати діктатурі рутенських ослів, і я думаю, що треба мати дуже велике посвячення задля ідеї, щоб змогти "до конца претерпети" та не усумнитися, що "претерпевый до конца, той спасется". Тим-то, знов кажу, я б не радив Вам кидати камінням на тих, кого звете "українофілами", а краще нападатися на той рутенський мур, що не пускає[*2] українофілів перейти в українство.

Виїжджаючи з дому, я був Вам вислав деякі книжки. Не одсилайте їх сюди, коли прочитаєте: я опісля Вам дам адрес.

Щодо Вашого останнього листа, то я поки що одвітю лиш на одну річ: я, кажучи про націоналів, написав був: "він може й палко[*2] кохати мову, і це не погано". Я наголос робив не на "кохати", а на "палко". Під "палко кохати" я розумів: "бути закоханим". Ви свою дочку дуже любите, але ж Ви в ню[*] не закохані.

---

[*] Примітка автора: "і не маючії ніякого стосунку до політики".

[*2] Підкреслено автором.

[*3] Тут: "висміює".

[*4] Те саме: "розсуд".

Конверт, у якому посилаю лист, переховайте цілий. Розрізати ці конверти треба не з того боку, де надруковано марку. Взагалі, збірайте штемпельні конверти цілими*2. Ви колись питалися: "невже багато за їх дадуть?" Багато-небагато, а все ж щось виходе: зберется з копійок який карбованець. – зараз й одсилаю в Галичину на яке-небудь добре діло, а иноді окуплю яку-небудь книжку задля бібліотеки "Просвіти".

Сьогодні прочитав я один лист, висланий на моє мня*3 вже давно. Лист такий цікавий, що його пересилаю й Вам. Прочитайте, а потім верніть мені.

Бувайте здорові. Ваш щирий прихильник.
А. К[римський].

Адрес мій я знов докладаю.

Тільки що повернув од [Є.] Губ[анова] і встигну ще сьогодні дати Вам звістку. Не можу сказати, щоб вісті були гарні. Над моє сподівання [Є.] Губ[анов] дав дуже мало. Слухайте його розумовання: "Прошлый раз я мог дать 15 рублей, потому что там нужен был талант и дарование. А здесь что? Здесь просто выписки! Тут дарованія не нужно". (Коли б Ви бачили того [Є.] Губ[анов]а, то зрозуміли б, як кумедно звучать в його устах слова: "талант", "дарованіе"). Скільки я не торгувавсь, а міг лиш виторгувати всього*4 шість крб.! Він їх мені зараз і вилічив, сто прим[ірників] дасть по надрукуванню. Кепська справа! Але ж Ви згоджувались на всякі умови, тим-то я мусів не вагатись, а взяти й те, що він дає.

Отож, теперечки є в мене Ваших грошей – 8 крб. 45 к[оп].,
що "стоя́т до распорядимости велебного Пана".

[Є.] Губ[анов] прохав "чего-небудь смешнаго, но не анекдотов, а целаго".

Я йому обіцявсь держати коректуру [Г.] Квітки[96].

До "Вес[елого] о[повід[ача]" буде додана розмальована сорочка.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37871, арк. 1–2 зв. Автограф.

---

* Тут: "в неї".

*2 Примітка автора: "Пишу на клаптиках, бо ще не встиг придбати паперу".

*3 Так у автора. Тут: "ім'я".

*4 Підкреслено автором.

№28*

А. Кримський до О. Огоновського 25 вересня – [3 жовтня]*2 1892 р.
Москва

Щироповажаний Земляче!

Простіть мені незвичайно мою таку довгу мовчанку: замість подякувати Вам за Ваш любий дарунок зараз, я це роблю аж тепер! Не дуже сердітесь на мене, а простіть. Тай не зовсім я винен, бо тоді, коли прийшла Ваша книжка, я мав незліченну силу роботи, чи краще сказати – робіт; влітку я все був ладнався Вам одвітити на Ваш такий щирий лист, тай знов не зміг, одно – що я мусів писати свою кандидатську дісертацію, а друге – чекав, чи не прийде моя книжечка, надрукована у Львові+97, – нею я хтів Вам оддячитись.

3 октября

(Більш, як тиждень, не міг я взятися за перо, щоб скінчити листа!)

Книжечка, за яку я згадав, була надрукована ще в маї, але львівська цензура (прокураторія) сконфіскувала її за якісь "нечестиві" погляди. Видавець подав жалобу в суд, але нічого не виграв, і тепер рішучо пише мені, що все пропало. Врятовано не більш, як з десятеро примірників, а мені припало не більш од п'ятьох. Останнього, якого маю, посилаю Вам: вибачайте, що він такий обідраний та мізерний, ба кращих я й не мав.

За що сконфіскувала прокураторія мою повістку, я добре не тямлю, бо писав я її попросту на підставі власне етнографічних спостережень, а не з якою-небудь умисною тенденцією. Коли й була яка тенденція, то не соціяльна, а націоналістична: мені хтілось виступити проти того шовінізму, який иноді проявляється в наших українців під флагом націоналізму.

Я скінчив спеціяльні класи Лазаревського інститута і рішив піти ще в І[нститу]т на філологічний факультет, щоб освітлити свої філологічні знання ще з инакшого боку. Поки що роботи не багацько, бо дуже велика сила того, що я слухаю, вже мені відома; але в мене є чимало других робіт, в тім числі кандидатська

---

* Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 95–96.

*2 Другу дату подано за текстом.

дісертація по східній філософії[98], і я дуже мало маю часу. Тим-то кінчаю лист.

Ще раз просю пробачити, що я не зараз Вам одписав.

Ваш найщиріший прихильник
А. Кримський.

Москва, Чист[ые] Пруды, Мыльников пер., д. Кашкина, кв. Леве.

P.S. В моїй повістці є багато помилок супроти мови, – в тім винен не я, а львівська друкарня.

ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2383, арк. 1–2. Автограф.

№29*

А. Кримський до Б. Грінченка 4 жовтня 1892 р. М[осква]

Любий Земляче!

Одержав обидва Ваші листи!

Питаєтеся, як моє здоров'я. Тілом начебто й здоровий, а в голові бозна що робиться, – аж і самому думається, що божеволію. Цілий місяць тільки й марю, якби де достати опію, чи морфію, чи якої другої отрути такої, що од неї неболюча смерть приходе. І сам не можу собі одвітити: чи справді мені хочеться зникнути з світу, чи може я сам себе дурю? Роздобути запитаної отрути не маю ніякісінької змоги, а инакшим способом заподіяти собі смерть навіть не міг би, бо лякаюся болю. А в тім, не ручуся, чи вистарчило б мені хоробрости вжити й морфію, – не ручуся, бо добре знаю, що я страхополох. Ще раз кажу: не можу дати собі одповіді, чи я брешу перед собою, чи ні. І найгірш оці два тижні!

А звідки такі почування? Знов не знаю, не знаю й сердюся. Бачте, щороку зо мною казнащо робиться в цей самий час, і через те я тепер аж лютюся, бо почуваю себе безсилим. Справді б, [людину] не може не обхопити злість, коли вона подумає, що усякі розчарування, сумніви, Гамлетові питання і т.ин. з'являються в ній не через те, що в ній заговорило людське серце, а через те, що на дворі осінь! Чи ж любо бачити, що навіть над своїм внутрішнім світом не ти хазяїн, а якийсь там Сентябр або добродій Ноябр?! (бодай вони згинули!).

* Опубліковано в купюрах. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 96–100.

Я й сам тямлю, що в дану хвилину я дуже комічний. Звичайно, в таких випадках я підносю собі дзеркало до пики, щоб сказати собі, чи дуже мені пристало гамлетувати (і нічого: иноді пособля!). Тільки ж, либонь, я вже через лад перебрехався тепер перед самим собою, бо навіть не стає соромно й перед дзеркалом, і знов зостається якесь ідіотське бажання помститися (як каже [Ф.] Достоєвський) якомусь Чорту Івановичеві: "За що помститися?" – спитаєтеся Ви. Еге ж! За що! Чи за те, що людськости живеться в світі погано, чи попросту – за те, що генієм не родивсь? Чи може, нарешті за те, що на дворі октябр? (Бодай він запавсь!)

Иноді питаюся себе: може я занадто багацько займавсь наукою, то через те й нерви порозкручувались? – Та де ж там багато, коли неуком я[к] був, так і зостався?

А до всього того – розчарування в у[ніверсите]ті. Два тижні вже я ходою до у[ніверсите]ту, і за ці двоє тижнів я жаднісінької* гадки не почув путящої! Я пнувся до у[ніверсите]ту, бо сподівався, що знайду там більше научности, научного методу, – а тим часом бачу, що все те, що я досі тут вивчив, я б любісінько міг вивчити вдома з меншою тратою часу. Бачу, що знов доведеться шукати научности власною працею, а не слуханням професорів. А коли так, то на якого чорта університети тії існують?!

Час в мене гайнується, а нескінчена кандидатська дісертація по східній теософії лежить!

Скажете: "ну, то треба начхати на університет". Отож то й є,що не можу і не стає відваги. Думаєш: "Як же це так? Он тисячі людей високо цінують університетську науку, а я один вишукався – новітній пророк! Що ж це? Чи не розумніщий я, бува, од людей?!"

І злість бере. А ще гірша злість – коли знов собі нагадаєш, що може нічого такого й нема, а попросту винна осінь та якісь слабі нервоньки!

1 октября

Не подобається мені університет! Я й інститутом був незадоволений, але тоді я себе втішав гадкою, що незабаром перейду до у[ніверсите]ту, де професори кращі. Перейшов і не бачу нічого кращого. Те, чого я шукаю в професорах, не є відомости: таку річ я й самотужки здобуду; я ж шукаю научности, не ерудиції.

---

* Підкреслено автором.

Нові товариші теж мене обурюють: це якісь хлоп'ята. Нудно!

Нашукав я собі ще їдне діло, аби розігнати меланхолію, яка мене давить. Хочу поступити в "Этнографическое общество". Я вже давно мав це на меті, але якось оттягавсь, тепер же зважусь рішучо. Побалакавши з секретарем товариства [М.] Янчуком (чудова людина!), я його завше любив (NB: він, до того, й українець), я взяв тему: "Афганська народня поезія". Сьогодні ж-таки почну писати цей реферат...* Передчуваю, що Ви скажете, але заздалегідь одвітю, що це так треба було мені зробити. Скажете, може, що я здоровля не шаную, – навпаки, я все роблю саме*2 задля здоровля: вступний реферат це така річ, котра, в разі недбалости, грозить привеслюдною ганьбою, привеслюдним соромом (засідання Етнографічного тов[ариств]а – публічні). Очевидячки, я мусітиму звернути всеньку свою пильність на те, щоб реферат вийшов якнайкращий. Опроче, я спалив свої кораблі: вернути назад не можна, бо теперечки одмовитись од читання – це значить себе діскредитувати в очах тих людей, чиєю гадкою я дорожу.

І признаюсь Вам: одколи я взяв на себе цю роботу, одтоді й полегшало на душі. Сподіваюся, що, коли розпочну писати, позникає геть уся хандра, яка досі мене гнітила.

Тепер одвічатиму Вам на Ваші листи. "Літератури укр[аїнської] і російської" я, на мій великий жаль, ніяк не міг роздобути й не прочитав. Знаючи, однак, час її написания, я трохи дивуюся й не розумію, що Вас обурило. Чи Ви читали саму книжку, чи може знаєте з чужого переказу? Не забудьте тільки, що треба дивитися не на яку-небудь поодиноку фразу, а на цілий "ансамбль". Не забувайте знову, що, коли автор не кричить про свій патріотизм, то це він робить умисне, бо не сміє й не хоче сходити з ґрунту чистої логіки. От Ви пишете мені в листі: "Національність не є форма" і аргументує[те] таким способом: "наша душа є частина цілонародньої душі...* Пісня українська люба нам тим, що вона єсть виявом того внутрішнього наційного*3 "я", частина якого єсть і в мені, і в Вас, і в кожному українцеві, який не загубив іще вкрай українську душу"...* Бачте, Ваші доводи годяться тільки задля тих людей, котрі ще не загубили українську душу. Але, спитаюся я, чи багато є таких інте-

---

* Крапки поставлено автором.

*2 Підкреслено автором.

*3 Так у автора.

ліґентів? Адже ж уся система виховання, освіти, тягне до того, що українець мусить* загубити українську душу. Ви рідко-порідко* нашукаєте такого інтеліґентного українця, який думав* би не на російській, а на вкраїнській мові; а коли так, то виходить, що він de facto*2 є росіянин, дарма що в його жилах пливе вкраїнська кров. Я не вірю, щоб така людина почувала* себе вкраїнцем; для такої людини Ваші докази будуть нікчемні. От, власне, задля таких русифікованих українців (або задля полонізованих) пишуться статті та твори [М.] Др[агоманов]а. [М.] Др[агоманов] знає, що нашу інтеліґенцію можна привернути до українства не тоді, коли стати на ґрунт патріотичних почувань, а тоді, коли стати на ґрунт: 1) космополітичний, 2) чисто розумовий, холодно-розумовий. Через те його арґументи хоч, може, й не дихають* патріотизмом, але доводять до результатів* патріотичних. За це вони мені й подобаються. Доґматами – людей не пересвідчиш, арґументами – пересвідчиш неодмінно.

Ми маємо народовські часописі і маємо т[ак] зв[ану] космополітичну ("Н[арод]"). Хто з їх більше зробив задля національности? Я не вагаючись одвітю: "космополітична". Народовські часописі призначені тільки задля "вірующих"*3, космополітична має ціллю привертати "невірующих"*3. Народовські часописі, хоч пишуться задля віруючих*3, можуть навіть і їх втеряти (Я знаю приклади!*) космополітична – навпаки. А звісно, що "отъ плодовъ ихъ познаете ихъ".

Певне, що бувають погані люде і серед "Народян" (як і скрізь), котрі захищаються космополітизмом, щоб виправдати свої зовсім негарні вчинки. Але ж ідея не повинна тратити ціни через те, що в неї погані адепти. Ви хтіли почути дещо про т[ак] зв[аних] "радікалів" київських в їх відносинах до москальофілів. Вдовольняю Ваше бажання.

"Н[арод]" знав, що старі москальофіли – заскорузлі ретроґради, але не знав, що молоді – такі самі: галицька радікальна партія хтіла вірити, що можна буде погодитися з молодими радікалами-москальофілами на полі економічнім. Неможливою річчю така згода не здавалась: і [М.] Павл[ик], і [І.] Франко пам'ятали, як вони самі колись були отаки[ми] москальофілами. Чим скінчилося на цей раз діло, Ви знаєте: показалося, що між молодими мос-

---

* Підкреслено автором.

*2 Фактично – лат.

*3 Різнописання в автора.

кальофілами зовсім немає радікалізма, – показалося, що молоді москальофіли найвище ставлять обруситсльні цілі, – показалося, що молоді москальофіли – така сама погань, як і старі. з котрими нс можна мати діла нс через тс, що вони москальофіли, а через тс, що вони – ретроґради. Скінчу, либонь, узавтра.

15 окт[ября]

Пишу олівцем, бо в у[ніверсите]ті.

Очевидячки, і тільки дурний міг нс зрозуміти, що "Н[арод]" лає народовці[в] не за те, що вони українофіли, а приятелює з москальофілами не за те, що вони москволюбці, а за те, що сподівається од їх поступу. А тим часом в Києві коїлась кумєдна пригода з деякими радікалами: вони всім ссрцем прихилилися до всього* москальофільського і набралися безглуздої ненависті до геть усього народовського. Навсду Вам один факт. Кажс мсні один з цього гурту, що він навіть і до рук нс може взяти якоїсь там "Зорі" або "Зеркала" і коли що він чита опроче "Н[арод]а", то тільки "Червоную Русь"[99] та "Страхоґуд"[100]. Менс це здивувало, і я почав суперечитись. І що ж я учуяв?

(Не можу писати, бо нсзручно тут).

Я почув одповідь, що в москальофільських часописах старої партії він не добачає нічого поганого, а все ж, каже, вони незмірно вищі од народовських!

Звісно, я тільки мав хитнути головою, почувши такі речі.

І подумайте, з яким почуттям мали прочитати подібні людці те число "Н[арод]а", de exprompta*2 об'являється, що молоді москальофіли мабуть чи не гірші навіть од старих, а старі теж...*3 варті. Я нехотячи згадав собі патріотизм тих солдат, які сьогодні щс ведуть війну, напр[иклад], проти французів і нснавидять їх цілим ссрцем, а взавтра чують од начальства, що тепер – за мир, що французи, мовляв, вже нс вороги, а друзі, а от німці, з якими вчора був союз, од сьогодні мають вважатися за найлихіщих ворогів "отечества". І почухає бідний москаль свою потилицю тай стане ні в сих, ні в тих: він оце саме, не міркуючи багато, напоївся "по приказанію свыше" палким коханням до німців та патріотичним ворогуванням до клятованих французів, коли це, ні сіло, ні пало, "приказание свыше" кажс, що патріотизм лежить у тім, щоб німців ненавидіти, а французів любити.

---

* Підкреслено автором.

*2 Несподівано, раптом – лат.

*3 Крапки упорядника. Далі слово написано нерозбірливо.

Нехай цей факт послужить Вам застереженням, щоб Ви не переплутували ідей "Н[арод]а" та розумних радікалів з ідеями тої безглуздої череди, яка буває скрізь.

Ви питалися про пишучі машини. Щодо "Малютки", то мені сказали тямущі люди, що вона скоріш забавка. Коли Вам тра вигратн не час, а хочеться тільки писати друкованими буквами, а не рукописними, то на це "Малютка" ще придасться. А такі машини, що справді вкорочують час, коштують дуже дорого. Я заходив до Блока (маш[ина] Ремінґтона), – там ціну мені сказали – 330 крб., а в другому магазинові за инакшу систему визначили 220 крб.; це теж добра машина, і її найбільше тутечки вживають. Либонь, є ще й дешевші, але я про їх не міг ще розвідати нічого.

Коли трошки призвичаїтись (а це легко), то можна за день (звісно, даючи й доволі часу для спочивку) друкувати по чотирі друкових аркуші. А на аркушеві любісінько може вміститися двохгодинна лекція записана слово в слово.

Пишу до Вас серед лекції, бо аж нудно слухати докази професора, що в данім місці Демосфена слово "δετ"* є пізніща інтерполяція переписчиків. Але це ще нічого і иноді доводиться почути довжезні хитроумні докази на тему, що там чи там *άγαυ* замість *άγαυα**2 стоїть не випадком, а що власне Демосфен мав звичай робити таку елізію.

Кінчаю вдома. Поки що, бувайте здорові. Вибачте, що писав олівцем, але ж чорнила в у[ніверсите]ті немає, і я всі лекції записую олівцем. Знаючи, зрештою, як-то погано буде читати писане не чорнилом, я вже більше так не робитиму.

Чи до Вас прийшли 17-е, 18-е та 19-е ч[исла] "Зеркала"? Я не одержав, а знати мені цікаво, бо, може, там надрукована їдна моя повістка, яка колись була одкинута яко "весьма" непатріотична.

Ваш щирий прихильник

А. К[римський].

P.S. Як Вам не сором згадувати за видат[ки] на пересилку книжок? Хіба ж Ви мені не висилаєте так само? Одно на одно й виходе.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37873, арк. 1–6 зв. Автограф.

---

* Не вистачає, бракус – грец.

*2 Вельми, занадто – грец.

№30

А. Кримський до М. Павлика 6 грудня 1892 р.
М[осква]

Високоповажаний Земляче!

Посилаючи Вам 1 крб., дуже просю Вас от об чому. Здається, в перших числах сього року "Н[арод]а" була надрукована стаття про релігію первістних людей, зложена найбіл[ь]ше по Леббоку. Не ручуся, хто її автор, але мені пам'ятається, начебто [В.] Охрімович[101]. Тих чисел я під руками не маю, а статтю тую мені треба мати задля однієї етнографічної* цілі. Будьте ласкаві, одшукайте її мені тай пришліть ті картки, на яких її надруковано. Пришліть неодмінно в рекомендованій*2 коверті, а найголовніше – якнайшвидче*2, бо мені власне, треба її мати зараз. Коли хочете, то я тії картки верну Вам назад, так що комплет часописі не постраждає. Дуже-дуже просю Вас зробити так, як я просю.

Ваш щирий прихильник А. Кримський.

P.S. Згадав ще одну ознаку теї статті. Там є (внизу) примітка редакції, більше-менче в таких словах (я маю дуже добру пам'ять): "Тепер уже всі вчені згоджуються, що Леббоків каталог народів безвірних був науковою фікцією, опертою на непорозумінню".

Адрес:

Москва, Чистые Пруды, Мыльниковъ пер., д. Кашкина, кв. Леве
А. Е. Крымскому.

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 35–35 зв. Автограф.

№31*3

А. Кримський до В. Левицького 7 грудня 1892 р.
М[осква]

Високоповажаний Земляче!

Хоч я й одповідаю Вам не зараз, але справу Вашу з "Артистом" постарався залагодити заразісінько по одержанню Вашого

* Слово: "етнографічної" вписано автором поверх рядка.
*2 Підкреслено автором.
*3 Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 100–101.

шановного листу. Зрештою, мені сказали в редакції, що вони й сами перед двома днями вже вислали Вам часопись.

Щодо творів, які я можу обіцяти для "Зорі" на 1893 рік, то вони ось які (вже готові, але не переписані):

а) "Мерзенний хлопчина"*. Повістка із шкільного життя.

б) "На Йвана Купайла"*. Оповідання.

в) "Милого друга мила й пуга"*. Малюнок з міщанського побуту. Рукопис знаходиться в Вас; коли схочете друкувати, то попереду*, будьте ласкаві, прислати мені* задля деяких переробок.

г) "Шевченко та Сирокомля перед судом [С.] Шашкова"*. Критична студія.

Опроче того, знайдеться в мене чимало віршів* усякого змісту. Обіцяюся також час од часу подавати рецензії*.

По сім бувайте здорові.

Ваш щирий прихильник А. Кримський.

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 61, спр. 641, арк. 1–2. Автограф.

№32

А. Кримський до Б. Грінченка 9 грудня 1892 р.
[Москва]*[2]

Любий земляче! Милий земляче! За що Ви до мене відноситеся з такою любов'ю?! Чи я з своїм еґоїзмом вартий того?! І втім, може бути, Ви й не гадаєте відноситися до мене як-небудь особливо; тільки ж так, чи йнак, – а Ваш лист дав мені сьогодні таку осолоду, якої я вже давно не зазнаю.

Зле я живу: нема охоти жити. Вже я всякими штучними способами силувався вигнати з себе нестерпучу нудьгу, – ніщо не помага. Вступив я аж до тр[ь]ох вчених товариств, скрізь був прийнятий так, що самолюбіє мусіло полоскотатися; але всі мої тріумфи не вигоїли мене. Сидю й сам не знаю, що зо мною діється: серце ниє тай ниє, болить якимсь чисто фізичним* болем! Був проти цього єдиний лік: кинутися до книжки, вглубитися в яку-небудь

* Підкреслено автором.
*[2] Місце відправлення встановлено за змістом листа.

наукову працю. Коли ж, на моє лихо, останніми часами заняття мене доводять до головного болю, і я volens-nolens* мусю иноді нічого не робити. А ледві я зоставлю свій мозок не зайнятим, зараз ізнову вертається проклятє почування: зануда, болюча зануда. Хочеться зникнути, згинути, хочеться вмерти, але заразом і лячно мені: не стає відваги на наглу смерть, і доводиться обмежатися самісінькими мріями про те, як гарно буде не істніти.

От за останній місяць я не можу налічити більше, ніж шість днів таких, у які був здоровий душею.

Не раз пробував молитися, – важко. Один тільки*2 раз я зміг збудити в собі почуття, що Бог є: це було тоді, коли я взяв буддійський молитовник. Але другим разом і цей молитовник не міг прокинути в мені релігійного почування. Любий земляче! Поможіть мені! Навчіть мене відчувати! Я, либонь, ще не атеїст, мені здається, що я ще спосібний вірити.

(Почав був писати з мукою, а теперечки вже полекшало).

18 дек[абря]

Вибачте мені, що так нешвидко одповідаю: тільки позавчора збув я свій реферат (2-й) в "Этнограф[ическое] общ[ест]во". Перший реферат я був читав 3-го дек[абря], так що до слідуючого засідання мені було дано тільки 11 день, і мусів працювати дуже пильно, щоб не спізнитися к речинцеві.

Може, Вам цікаво буде трохи довідатися, що я тут у Москві пороблюю? Задля цього посилаю Вам декілька чисел часописей (хоч застерігаю, що рецензенти вхопили зовсім не суть моїх рефератів). Все, що я читав на засіданнях, буде надруковано в "Трудах Вост[очной] Комиссіи"[102] та в "Этнограф[ическом] Обозреніи".

Спитаєтеся (як Ви вже й питалися якось) нащо я працюю задля московських товариств, а не задля укр[аїнських] видань? Через те, що та область науки, в якій я себе почуваю хоч трохи дужчим, не має органів на укр[аїнській] мові (однак, спробую дещо послати (з історії релігій) до "Записок Т[оварист]ва Ш[евчен]ка"). А друга причина – тая, що я, коли зможу вчинити що-неб[удь] добреє задля України, то тільки через науку, і скажу як: успішна*3 наукова праця дасть мені змогу завести тісні зносини з російською

---

* Волею-неволею – лат.

*2 Підкреслено автором.

*3 Слово: "успішна" вписано автором поверх рядка.

пресою, дозволить мені виступати в рос[ійських] часописах з обороною українських інтересів. Згодьтесь, що нам дуже треба таких людей, які б обставали* за Україною в рос[ійській] пресі; самі великороси, навіть дуже поступові, часто байдужо стосуються до всяких виступів "Моск[овських] Вед[омостей]"[103] і Ко проти українства і сподіватися пуття можна тільки од українців самих. Коли мені пощастить досягти цієї мети, то я, либонь, смітиму дивитися в вічі всім чесним нашим патріотам.

Скажете може, що безпосередня поміч Україні більше має ціни, ніж посередня. Ох, тямлю я й сам добре, але що ж діяти, коли на ніяку иншу службу Вкраїні не здатний?! Коли [б] я був белєтристом та зам[ість] писати по-вкр[аїнськи] почав писати по-рос[ійськи], то справді я б себе почував винним; але ж я щиро пересвідчений, що літератор[а] з мене ніколи не буде (талану нема), і, значця, тільки на полі науки я можу що-н[ебудь] зробити (вколи*2 я взагалі що-небудь можу зробити).

20 дек[абря]

Вчиття в у[ніверсите]ті вже перервалося, брат (з котрим я жив укупі) вже поїхав додому, і я вже давненько не маю з ким перекинутися словом. Правда, навіть коли брат був тут, балакати доводилось не гурт, бо й він дуже пильно був займавсь, ну а все ж часом траплялось розмовитись. А тепер я зовсім сам, і всякі спогади хмарами лізуть у голову. Поїхати додому я не міг, бо одно – що "дісертації кандидатської" ще й досі не міг скінчити [хоч сміливо можу сказати, що часу дурно не гаяв]*3, а друге – маю вченика, що мусю його приготовити до іспиту зрілости. Через заняття [з] ним не доведеться мені поїхати додому й на літо. І от, сам не знаю чому, усякі передчуття так і лізуть в мозок, чи в душу: щось мені віщує, що не побачу я вже ніколи своєї матері, та що вона вмре незабаром.

Не сердьтесь, земляче, що я з Вами ділюся всякими почуваннями, які зовсім не стосуються до Вкраїни, а мають чисто приватний характер. Тільки Ви з такою щиростю пишете до мене, що я зовсім не соромлюся вдавати[ся] до Вас навіть з почуваннями особистими.

Ну, годі! Переходжу до діла.

Перш усього побалакаю за [Г.] Квітку. Бачите, тра буде вчинити

---

* Так у автора.

*2 Те саме.

*3 Квадратні дужки поставлено автором.

ось як. Сам [Є.] Губанов охочо візьметься надрукувати, але ж він нічого не тямить, хто такий був [Г.] Квітка і що він написав, так що радить мені самому мати діло з цензурою: він же тільки видасть. А до цензури вдаватися вже час. Тим-то, будьте ласкаві, вибрати ті повістки [Г.] Квітки, які на Вашу думку треба буде видати найперше, визначте, які місця тра викинути, а які переробити і переробіть по своїй уподобі). Звісно, тут Вам труду буде не дуже багацько, бо всі потрібні переробки можна вчинити на друкованім* виданню (напр[иклад], [О.] Потєбні[104]); я ж сам не можу й не хочу цього зробити, бо не вважаю себе компетентним і знаю, що найкраще розумієтесь на популярних виданнях – Ви. Далі почнеться моя* частка праці: виправлені Вами (друковані) твори я оддам переписати і однесу рукописи до цензури, потім здам [Є.] Губанову й держатиму коректуру. Так як тра поспішатися, а власний мій примірник [Г.] Квітки знаходиться не тут, то вже будьте ласкаві прислати мені (виправлений) свій: опісля я Вам верну "в сохранности" (а як це буде по-нашому*?). Гонорара сподіватися, мабуть, не можна, а коли що-небудь і капне, то можна буде вжити на гербові марки задля яких-небудь рукописів, що Ви присилатимете.

"Веселий опов[ідач]" надрукується тільки після Різдва.

Дуже я радий, що Вам сподобалось звісне видання. Як бачу, наші гадки в цім пункті сходяться: і Ви, й я знаходимо, що багато є там такого, з чим можна не погодитися, а проте ensemble*2 зостається симпатичним. Коли вже прочитали, то одішліть на той адрес, який я рівночасно докладаю до цього листу.

Що ж до других книжок, то коли вони Вам потрібні, подержте їх ще; роздобути другі примірники на власність Вам я не міг*: деякі дуже серйозні обставини перебили мені. Але трохи пізніще я виповню свою обіцянку, і тоді це не вимагатиме ніякого клопоту з мого боку.

"Іван Виш[енський]"[105] коштував мені – всього вкупі 30 копійок. Отож, я Вам ще зостаюся винен 8 крб. 15 коп. Швидко прийде бажаний Вами твір Чудака*3, але я ще не знаю, скільки це коштуватиме. Порахуємось опісля.

26 грудня

А я, здається, увірував! Принаймні молився вже разів із п'ятеро. Хто його зна, як воно далі буде. Тепер же любо на серці.

---

* Підкреслено автором.

*2 Сукупність, в цілому – франц.

*3 Псевдонім М. Драгоманова.

Посилаю Вам "Козацького батька Палія": коли захочсте, то я можу Вам прислати ще 16 прим[ірників].

Хтів був також прислати Вам сьогодні "В народ!", коли ж мені прислано такі обтяті примірники, що сором кому-небудь їх показувати. Здобудете трохи згодом (коли одержу нові). А тепер висилаю тільки опис друкарських помилок.

Питаєтеся, про що пише Лосун*. Нехай Вам замість мене одкаже "Народ": "Всеучителі галичан в українській мові, "специялісти", як д[обродій] Лосун і инші, що розказують у "Зорі", як не писати русинам, роблять се такою рутенщиною, таким шкаралупництвом у формі й змісті, що просто сором за таких "спеціялістів"! Що ж казати про "дрібноту" галицьку, та ще таку, що пише про саму порожнечу?!...*2" ("Народ" 1892 р., ч. 24-е, замітка [М.] Павлика).

Поки що бувайте здорові.
Ваш щирий прихильник А. К[римський].

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37869, арк. 1–4. Автограф.

№33

А. Кримський до М. Павлика 26 грудня 1892 р.
М[осква]

Шановний Земляче!

"Увы и ах!" сказав я, здобувши статтю Бережанського. Діло, бачте, ось у чому: я мав читати в "Императорском обществе любителей этнографіи, естествознанія и антропологии" реферат, і мені неодмінно захтілося (дякуючи національній загорілості) процитувати яку-небудь працю на вкраїнській мові. Я довго згадував про щонебудь підхоже і міг згадати тіл[ь]ки, що щось таке було надруковано в "Н[ароді]". Але, одержавши од Вас початок розвідки Бережанського та прочитавши його (раніше я ледві був переглянув), я побачив, що справді – нічого звідти взяти не можна: розправа занадто "юна". Вертаю Вам той шматок часописі: може бути, через нього був би якийсь примірник "Н[арод]а" не комплєтний.

* Псевдонім І. Верхратського.
*2 Крапки поставлено автором.

По Вашому бажанню, оддав я 3 крб. в одну тутешню чайну фірму (Перлова) й сказав одіслати Вам півхунта чаю на ті гроші. Чорного чаю такого дорогого немає, – тим-то Вам буде вислано чай "цветочный"; не знаю, чи прийдеться він Вам до смаку. За ті самі гроші Ви могли б мати дуже доброго чорного чаю цілий хунт, але ж я не смів самовільно розпоряджатися, бо Ви виразно написали, що хочете того чаю, якого півхунта коштуватиме 3 крб. Вибачте, коли не потрапив я Вам догодити, але ж, якщо я й винен, то винен без вини, як кажуть росіяне.

Маю пильне діло до Вас. Хтілося б мені видати збірку своїх оповідань[106]. Гроші на це знайдуться: дещо я вже заробив, а дещо позичу, – в усякім разі зможу обійтися власними силами. А до Вас маю просьбу ось яку: чи не схочете Ви* вести діло з друкарнею? До львівських народовців вдаватися не хочу, бо вже пересвідчився в їх страшенній неакуратності, а крім того – просто боюся, що вони, чого доброго, захтять цензурувати мої твори, або викидати деякі місця. Ваше ж посередництво було б мені дуже любе. Я не думаю, щоб воно було задля Вас дуже* утяжливе: я Вас прохатиму тіл[ь]ки вести переговори з друкарнею та присилати мені коректурні листи, та ще давати деяку пораду.

Поки що, будьте ласкаві повідомити мене, що коштуватиме друк 600 прим[ірників] отакого формату й письма, як додаток до "Зеркала". Об'єм книжечки я обчисляю на 96 таких сторінок, які являються в моїм оповіданню: "В народ!" (NB. Коли можна, напишіть мені в двох словах Вашу гадку про цю побрехеньку).

Посилаю Вам карбованець і просю прислати мені "Чудацькі думки", – прислати стільки книжочок "Літ[ературно] – Наук[ової] Бібліотеки"[107], скільки можна на карбованець; а в тім, мабуть, вистачить цього карбованця на пересилку цілого діла. Вишліть рекомендовано* на мою звичайну адресу.

Що таке "Основи біблійної критики" Моріса Верна[108]? Чи є це вірний переклад з самого [М.] Верна, чи попросту популярна перерібка, зробляна на підставі [М.] Верна?

Бувайте здорові! Ваш щирий прихильник А. К[римський].

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 36–37 зв. Автограф.

---

* Підкреслено автором.

№34

Б. Грінченко до А. Кримського 4 січня (16 н.ст.) 1893 р.

Любий Земляче!

Ще торік* (тобто 31 грудня!) послав я Вам одмову на Вашого листа. Тепер посилаю Вам виправки до Квітчиних "Маруся"* та "Перекотиполе"*. У мене є тільки чотирьохтомове видання і я не можу його прислати вже просто тим, що треба й инші оповідання перекладати, а як я його одішлю, то по чому ж я переглядатиму? Тим посилаю виправки нарізно. Їх треба спершу по друкованому поробити, а тоді вже* переписувати. Я сподіваюсь, що Ви [не] обуритесь на мене за те, що я виправляю [Г.] Квітку. Отже, може воно й не так страшно, як роздуматися...*2

Про гонорар, звісно, шкода й балакати. А от якби [Є.] Губанов дав ті 100 крб., то добре було б: може б тоді Ви і мені що прислали, бо мені їх треба (звісно, не на продаж). Дбайте, щоб були малюнки на виданнях, виразний друк та добра брошуровка. Правопис проти Харк[івського] вид[ання] треба, звісно, спростити: (не)* від глаголів – нарізно, біля* (а не быля) і т.ин.). Та Ви ще й самі гляньте – певне, я проминув яку таку історію, що треба справити (хоча й уважно читав, але, захоплений твором, може, що й недоглядів). "Маруся" та "Перекотиполе" найдужче подобаються – тим ідуть перші. Далі, мабуть, переглядатиму "С[ердешну] Оксану" та "С[алдатський] патрет".

Не забудьте ж навчити, як вдатися з творами до відомого видання*3.

Забув Вам у тому листі сказати про Ваші думки, що не побачите матері: [І.] Тургенев каже, що "предчувствия никогда не исполняются".

Пишіть. Нетерпляче дожидатимуся від Вас листа.

Стискаю Вашу рук

Ваш В[артовий]*4.

І часописи, і "Палія" одержав – вельми дякую. "Палія" більш не

---

* Підкреслено автором.

*2 Крапки поставлено автором.

*3 Речення: "Не забудьте ж навчити, як вдатися з творами до відомого видання" написано автором на полях.

*4 Один із псевдонімів Б. Грінченка.

присилайте, бо мені нема куди його діти, а коли хочете, то пошліть* Ивану Липе*2 [109] він їх продасть, а гроші підуть на укр[аїнське] видання.

ІР НБУВ, ф. XXXVI, спр. 247, арк. 1–2. Автограф.

№35

А. Кримський до Б. Грінченка 13 січня 1893 р. [Москва]

Дорогий Земляче!

Дякую Вам дуже за прихильність до мене! Признаюся, що згубити її тепер було б мені вже важко, – важко через те, що я Вас дуже полюбив: Ви перша людина, з якою я можу поділитися не тільки думками, але й особистими почуваннями, не лякаючись опісля глумливого насміху. Тільки от про що прохатиму: якщо, бува, Вам коли-небудь хоч трохи*2 стане нелюбо одержувати такі листи, де я розводитимусь за себе самого, то Ви заразісінько напишіть мені про це просто й щиро*2: я, бачте, трохи душевно слабий, і в мене дохо[дить] аж до болісности страх залежности од когось, або приймати "благодіяння". Тим-то, якби, що Вам колись надбридло читати мої листи, та якби, що Ви мені цього не сказали, та якби, що пізніше я про це сам довідався, то це дорізало б мої нерви вкрай. Звісно, мої нерви нікому не потрібні взагалі, а Вам зосібно (бо й справді і який кому клопіт, що якийсь там А[гатангел] Э[фтимович] К[римський] страждає та слабує?) – тільки ж навіщо чинити біль будь-кому, хоч би й звірюці якійсь?!

А, знаєте, Земляче, моя прихильність до Вас не перебила мені встругнути проти Вас рецензію і, боюся, може занадто різку. Я кажу про "Проф[есора] Пшика"[110]. Я люблю Вас, люблю як особистість, але проти деяких думок*2 повставати мусю. Боюся тільки (це я й у рецензії зазначив), що я осудив не справжню Вашу думку, а тую, яка випливає з самої поеми проти*2 Вашої волі*2, несамохіть. – Ви кажете, що Вас лають за фельєтон в тому ж ч[ислі] "Зерк[ала]", де надруковано й "Проф[есора] Пш[ика]", і питаєтся,

* Далі автором викреслено адресу: "в Харків: Ново-Сумская, 20, флигель".
*2 Підкреслено автором.

чи є за що. На мою гадку, нема за що, хіба за те, що не видко, на чиїм же боці стоїть Ів[ан] Перекотиполе, і що він розуміє під словом "лібералізм". Слово, бачте, тим позначене, що дозволяє сорок витолкувань. На Заході "ліберал" є найчастіше те саме, що й "буржуа", – ну, а в нас, в Росії, іменням "ліберал" звуть і людину буржуазного напрямку, і ліберального демократа, і соціаліста-радікала. З тієї неозначености слова вийшло те, що не видко справжнього ідеала д[обродія] [І.] Перекотиполя: добре, що я, знаючи Вас більше-менче особисто*, зміг зрозуміти суть згаданого фельєтона, – ну, а що мусить думати той, хто Вас не знає?!

Щодо нових жорстокостів рос[ійської] цензури супроти українства, то я можу сказати, що ця жорстокість вимірена не специяльно* проти українства. Попросту, тепер в Петербурзі новітній* цензор бажає вислужитися перед рос[ійським] правлінням, і через те він заборонив безліч чужоземських видань кожної закордонної держави: галицькі часописі та українське письменство захопив він між иншим*. Так, принаймні, чув я в тутешніх літературних колах.

Питаєтеся про адрес до того видання. Представте собі, я не знаю ніякого опроче того, що надрукований на заголовці! (Посилаю Вам і його). Я, звичайно, пишу на той адрес, і нічого!...*2 листи доходять! (Правда, що я їх за того завсігди зарекомендовую). Коли хочете, присилайте що-небудь попереду мені, а я вже звідси одсилатиму. (NB. Тутечки не вимагають, щоб одсилатель ставив на конверті свій адрес). Тільки ж застерігаю, що белєтрістики там не приймуть по дуже простій причині: гроші сутужні! Белєтрістичний одділ є в "Хліборобі"[111].

Хто такий Лосун, на жаль не знаю. Щодо його загальнофілологічних знаттів, то скажу, що в багато дечому з їм згоджуюся, а в дечому – ні; я навіть не думаю, щоб це міг бути [О.] Огоновський.

17 янв[аря]

А чи варто йому одповідати? – питаєтеся Ви. – Моя гадка така, що не варто: часу шкода. Хоч Ви мені ніколи про це й не писали, але я й сам дуже добре зміркував (судячи на підставі тих Ваших праць, які мені доводиться воочію бачити), що в Вас зовсім нема часу. А коли так, то чи ж варто гайнувати його на безцільну спірку?

---

* Підкреслено автором.

*2 Крапки поставлено автором.

Ручуся Вам, що своїми творами* Ви пересвідчите читача швидше, ніж філологічними суперечками з Лосуном, та от, коли хочете знати, я теж позичив з Ваших творів декільки слів, тоді як з загальними Вашими поглядами на мову – не згоджуюся. Що ж до Лосуна, то буде вже з його й тих кількох рядків, якими його привітав "Народ". Dicte: non multa, sed multum*2!

(Бачте, не можу я [до] Вас одписувати одразу, мусю робити великі перерви в листах. Діло в тім, що я, бачте, гублю п'ять разів на тиждень по чотирі години в день на врок (включаючи сюди й ходіння)*3: вчу одного хлопця грецької та латинської мови. Останніми часами мені зовсім дурно гайнується ще більше, ніж чотирі години: вченик мій лінується, і я, вернувши додому, мусю більшеменче годину висидіти згорнувши руки, доки вгамуються роздратовані нерви!...*4 До речі, навчіть мене Ви, маючи багато педагогічної практіки: що й як Ви робите, щоб зоставатися спокійному, коли бачите в ученика нехіть*? Нехіть не до вчення в принципі, а просту нехіть зрозуміти якесь Ваше вияснення).

18 янв[аря]

Тільки що вернувся з свого врока. Сидю та злостюся. Сьогодні я принаймні од 50 глаголів примусював свого вченика образувати головні форми, – все-таки він робить помилки! А надто мене розлютувала ось яка обставина: кажу йому: "Ну, оброзуйте од τμάώ*5 форму perfectum*6 аналогічну з πεπαίδεν-κα"*7. І от він (після 50 прикладів!) одповідає "Τετίμη-σα"...*4

19 січня

Сьогодні я взяв у [Є.] Губанова 100 прим[ірників] "Вес[елого] оповід[ача]", – посилаю їх Вам. Не виконана тільки одна Ваша умова: щодо брошуровки, – не виконана через те, що формат книжки супроти формату друкового аркуша не дозволяє инакшої комбінації карток, опроче як таку, якої тримається [Є.] Губанов в усіх своїх виданнях.

---

* Підкреслено автором.

*2 Сказано: кажіть стисло про багато – лат.

*3 Фразу: "(включаючи сюди й ходіння)" вписано автором поверх рядка.

*4 Крапки поставлено автором.

*5 Так у автора. Потрібно: "ττμάω" – цінувати, шанувати – грец.

*6 Доконаний минулий час – лат.

*7 Від "гратися" – грец.

Шахрай великий цей [Є.] Губанов! В другім листі розкажу Вам, що він мені сказав про видання [Г.] Квітки. А в тім, звісно, доведеться пристати на всі його умови.

А от щодо другого видання "Украла" і т.ін. – Певне, що [Є.] Губанов офіціяльно не смітиме протестувати проти такого самого видання "Посредника", тільки ж не знаю, чи не буде тут з нашого боку якоїсь нетактичности*? Може б, Ви трохи зачекали з цими тр[ь]ома повістками, а одіслали "Посредникові" поки що які инші.

Висилаю Вам і шматочок "Чуд[ацьких] д[умок]"[112], решту доведеться, очевидячки, приставити Вам у конверті. (NB. Не знаю тільки, чи швидче вона прийде).

Погані звістки прочитав про "Н[арод]", дуже лякаюся, що австр[ійський] уряд заборонив його. Взавтра ж-таки достану "Галицьку Русь"[113], щоб розвідати справу докладніше. А шкода було б, коли б він перестав виходити!

Книжки мої вишліть на той адрес, який я долучаю до цього листу. Тільки марок туди не кладіть.

Люблячий Вас А. К[римський].

P.S. А знаєте? Я хочу видати шестерко своїх повісток у Гал[ичині]. Щодо грошового боку, то тут перепони нема, а от тільки мене обгортає непевність чи варто* це зробити? Втішаю себе тільки тією гадкою, що й поганіші од моїх твори виходять часом у світ Божий. Це, знаєте, по приказці: Chaque sot trouve teryours un plus sot, qui l'admire!*2

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37862, арк. 1–2 зв. Автограф.

№36*3

А. Кримський до М. Павлика 18 січня 1893 р.
М[осква]

Шановний Земляче!

Посилаю Вам рецензійку на одну поемку Ів[ана] Перекотиполя

---

* Підкреслено автором.

*2 Кожен дурень знаходить завжди більшого дурня, який його захоплює – франц.

*3 Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 101–102.

(здається, писаную підо впливом толстовщини, або краще сказати – quasi* толстовщини). Звістіть, чи буде надрукована.

"Чудацьких думок" одна частина очевидячки пропала по дорозі: я здобув тіл[ь]ки ст[орінки] 1–80 та 161–240. Посилаю ще одного карбованця й просою вислати мені бракуючі сторони*[2], неодмінно в рекомендованій*[3] коверті.

Дякую Вам за деякі повідомлення щодо видання книжок в Галичині. Але я в Вас попросю докладніщих інформацій. Бачте, я хочу геть усенький наклад оддати до Вашої розпорядимости, щоб Ви вживали гроші, які одержуватимуться з продажі моїх оповідань, на такі цілі, які Вам здаватимуться найкращими (собі ж я тільки візьму 50 прим[ірників]). Тим-то я насмілююся сподіватися, що Ви мені пособите своїми порадами та посередництвом.

Отож, тим часом дайте мені відповідь на такі точки:

1) Ви пишете, що друк аркушу коштуватиме 12–15 кр[ейцерів] Скільки ж то буде примірників?

2) Що саме викликало заборону мого оповідання: "В обіймах старшого брата"? Вкажіть мені точно ті місця (як умотивована їх конфіската?) та порадьте, як саме треба їх переробити? – Чи немає в Вас часом примірника того оповідання або, чи не переховався рукописний мій оригінал? Коли є, то звістіть, бо в мене роботи тепер є по саме горло, а переписка наново – або одбере скількись днів, або (коли не сам переписуватиму) дорого коштуватиме.

Цими днями вишлю Вам частину матеріялу й відповідну кількість грошей.

Ваш А. К[римський].

P.S. Чи можна ще купити "З вершин і низин" і що воно коштуватиме вкупі з пересилкою?

Чи Ви не бачили "Книги пісень" в перекладі Лесі Українки? Чи є там "Die Heimkehr?"*[4].

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 38–39. Автограф.

---

* Тут: "псевдотолстовщини".

*[2] Тут: сторінки.

*[3] Підкреслено автором.

*[4] "Повернення на Батьківщину" – нім.

№37

А. Кримський до М. Павлика 28 січня 1893 р.
М[осква]

Шановний Земляче!

Заходив я до Boray, – не схотіли там висилати чаю. Мусів я вдатися знов до Перлова. А в тім, чай фірми Перлова вважається тутечки за найкращий, і я, тіл[ь]ки вволяючи Вашу волю, був ходив до Boray.

Посилаю 20 крб. Дальші рукописи пришлю трошки згодом.

Ваш щирий прихильник

А. Кримський.

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 40. Автограф.

№38*

А. Кримський до М. Павлика 7 лютого 1893 р.
[Москва]*2

Шановний Земляче!

Як я зрадів, одержавши Вашого листу! Ergo "Н[арод]" не впав! Він видається й далі! Vivat!!

Зараз іду до Boray та лишу там 6 крб. на чай. (NB. Тутешні ласуни дуже похваляють новітній чай: не китайський, а цейлонський, що при однаковій ціні має більше аромату. Чи не схочете спробувати?). А в цьому листі посилаю Вам 10 крб.: себто (вкупі з чаєм) це вистарчить на друк одного листа. Через чотирі, а найбільше через п'ять день я Вам вишлю ще двацять крб.: поки що вони лежать у щадниці, і взяти їх можна буде звідти тілько в четверг (10 лют[ого]). Взагалі я надсилатиму гроші дуже акуратно.

Коли 1-й аркуш буде зложений, вишліть мені рівночасно два*3 прим[ірники] коректури: один в рекомендованій коверті*2, другий – під рекомендованою ж-таки*3 опаскою; цей другий примірник піде

---

* Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 102–103.

*2 Місце відправлення листа встановлено за його змістом.

*3 Підкреслено автором.

собі на троє тижнів у цензуру, а перший я швиденько виправлю та того ж-таки дня й зверну Вам до друку. Тим часом Ви звеліть складати другий аркуш, щоб діло пішло швидче. Здобувши од мене корегований аркуш, присилайте мені дальший.

Як бачите, мені хтілося б скінчити друк якнайшвидче, бо це має задля мене чималу вагу. Думаю, однак, що й Вам краще буде, якщо збірка піде в продаж скоріщє.

Я вже Вам винен за пересилку "Чуд[ацьких] дум[ок]" 40 крб. Будьте ласкаві вести й дальший рахунок усяких дрібних видатків, які Ви зробите через мене (напр[иклад], на перссилку корсктурних аркушів), тай потім одчисляйте од тих грошей, які я присилатиму на видання.

Заголовок збірки вкупі з коротесенькою передмовою я пришлю вже по цілім надрукуванню.

NB.* А я все-таки не второпав Вашого листу гаразд: невже ж- таки не можна видати моє оповідання знов, змінивши заголовок та повикидавши "неблагонамірені" уступи?! Поясніть, будьте ласкаві.

Вдячний за все, стискаю Вашу руку. А. К[римський].

P.S. Неодмінно повідомте, чи здобули Ви рукописи, які я висилаю Вам рівночасно. (NB. Марки, що наліпляні на бандеролі, одішліть мені назад).

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 41–42 зв. Автограф.

№39

Б. Грінченко до А. Кримського 13 (25) лютого 1893 р. Чернігів

Любий Земляче,

не писав, бо зовсім не мав часу. Пакунок Ваш і потім лист з дня 31 січня одержав. За все вельми велике спасибі. Ви так клопочетесь для мене, що мені стає сором. Але людина – тварина вельми егоїстична, і я, не вважаючи на сором, все ж користуюсь з Вашої прихильности. – Відмовляю по ряду на листи. – Думаю, що мені ніколи

* Підкреслено автором.

нс буде нелюбо одержувати від Вас такі щирі листи. Але, щоб Ви не турбувались, – даю Вам певне слово, що коли б сталося інакше – зараз же Вам про те скажу. Потім у Вас є такі фрази: "Звісно, мої нерви нікому нс потрібні взагалі, а Вам зосібно (бо й справді: який кому клопіт, що якийсь там А[гатангел] Є[фтимович] К[римський] страждає та слабує?)" Мені здається, що Ви негарно робите, кажучи се: коли Ви вважаєте, що я до Вас щирий, то значить мусите признати, що мені не байдуже до Ваших "нервів", коли ж Ви думаєте, що мені байдужс, то нащо Ви кажетс про мою прихильність до Вас і балакаєте зо мною так, як з прихильним до Вас? Ви бачитс, я Вам кажу всс так, як думаю, хоч можс воно й не зовсім лагідно.

Вашої рецензії досі ніде не читав. Цікавлюся дуже. Нетерпляче дожидаю й своєї рецензії на Ваші книжечки, щоб знати, що ви скажете. Я взагалі наперсд Вам кажу, що в справах літературних (напр[иклад] в рецснзіях) я ніколи не буду зважати на наші особисті відносини – те ж радію й Вам.

Зго[д]жуюсь з Вами, що Лосунові відповідати нс варт. "Н[арод]" сказав гарно й так.

Як зробити, щоб бути спокійним тоді, як учень нс бажає Вас розуміти? Хоча я сам грішний Вашим гріхом вельми, алс всс ж скажу одну річ, що, як на мою думку, певне пособля в цій справі, і тільки вона сама і пособляє, а самс: вживаючи усих способів, щоб зробити те, що треба зробити, – в той самс час бути байдужим біл[ь]ш-менш до того, чи багато знатиме в результаті Ваш учень, чи мало[*]. Не смійтесся, або не вважайте сказанс за нісенітницю: цс з досвіду. З досвіду також і те, що щобільш учитель зворушується, обурується etc., то менш школяр може його розуміти, бо тоді його увага повертається до вчителсвого настрою, а не до вч[и]телевих виясненнів – з одного боку, а з другого – роздратований тон (звичайний в таких випадках) гнітюче впливає на духовну моторність школярову. Ось чому я з досвіду пересвідчився, хоча...[*2] хоча й не вмію сам додержувати мого мудрого правила. (А от ще доречі: 50 прикладів на одно правило уряд![*3] Це може вкрай убити на деякий час увагу і розумову свіжість у школяра.

---

[*] Підкреслено автором.

[*2] Крапки поставлено автором.

[*3] Тут: "одночасно".

Краще сю порцію поділити на 10). От все, що знаю. Педагог з мене вельми "нужденний", дак кращого й не вмію сказати.

Посилаю Вам виправки до "С[олдатського] патрета" . Я вже Вам посилав виправки до "Марусі", до "Перекотиполя", до "Божі діти" – чи все Ви поодержували? Чи вже переписується що? Радію, що Ви однаково зо мною дивитесь на сю річ. – А які ж у [Є.] Губанова умови?

Про н.р.б.* та про Грицька я й сам нічого до пуття не знаю. Здається просто, що вони взяли їх без дозволу, а сам я їх не давав. Через скільки часу можна буде їх знов видати, як на Вашу думку? Ні, Ви придержте у себе все, що прийде з "Г[ромади] ", а тоді разом може можна Вам буде хоч через місяць, через два прислати чи з Москви, чи з Звениг[ородки] (коли з Москви клопітно) пакуночком. Листами до мене погано посилати з деякого погляду...*2

Книжки Ваші дожидають тепер випадку. Тоді я, мабуть, пришлю Вам і "Вес[слого] оп[овідача]" та марки просто в Москву.

Добре робите, що свої оповідання видаєте. Чи там є що нове? Дуже цікавлюся. А де Ви знайшли видавця? Чи не знайдете мені видавця на переклад "В. Телля"*3? аб[о] на переклад "М. Стюарт"*3? (Правда, цей ще не вироблений – незабаром почну виробляти). Бо я не знаю, чи знайду.

Дуже зацікавлює мене П[ипіно]ва стаття. З поводу чого вона? [О.] Кониський усе ремствує, що те видання розповсюджує брехні умисне. Не знаю всього, не можу нічого певного сказати. Але, що вони такі палкенькі і черезлад уже всюди підозрюють ретроградні думки, то се правда. Мені здається, поки я певне не знаю людини, чи її поглядів на отаку-о річ, то не можна заздалегіть навмання обвинувачувати в тому, що є гірше, а не сподіватися того, що є краще.

Знаєте що? Дуже гарно було б, якби Вас хто гарненько вилаяв, – напр[иклад], в літературі. Це зараз би відвернуло Ваші думки від свого внутрішнього я та примусило б Вас стати ніби в оборонну позицію, а це зовсігди піднімає енергію, а ця остання річ – гарна і добродійна. (Це теж "з досвіду". Воно трохи нагадує Гоголеву прилюдну "пощёчину"; але що ж, коли я на собі пересвідчився,

---

* "н.р.б." – упорядником не прочитано.

*2 Крапки поставлено автором.

*3 Переклади Б. Грінченка опубліковано в ж. "Зоря" за 1895 – 1896 рр.

що це дуже гарна штука: і побачиш в чому помилявся, і енергії побільшає, і здоровіше на душі стане – після першого нелюбого почування, звісно). Хочу Вас про дещо поспитатися. Бачите, мене, здається, скоро прожснуть звідси. Я не маю ніяких способів до життя, опріче заробітку власною працею. Я не маю ніякого диплому (мене примушено вийти з V класу реальної школи) і міг би здобути хіба яку писарську посаду в якій канцелярії на те, щоб звідти мене теж протурили, скоро дізнались би, що то я "за пташок" (як кажуть у Буковині*). Сьогодні я несподівано надумав, – ні, сама думка в голову вскочила: а що якби знайти путящу газету та давати туди щомісяця 2–3 фейлетони чи кільки дописів, та щоб там заробляти рублів 50–75 на місяць*2. Часу на цю штуку йшло б у мене небагато, а увесь останній час я вживав би на вкр[аїнське] письменство. Це таке мені було б щастя, що я ледві можу про се марити. Звісно, мені не хочеться писати по-московському, – але ж роблю я тепер за гроші* московську роботу, – то хіба се не один кат? Це мені дасть змогу робити скільки і як я хочу, а коли я сидітиму у писарні, то з мене поганий робітник буде дома – особливо, як останніми часами щось не зовсім здужається. Отож, я й хочу Вас спитати: чи не знаєте Ви хоч у Москві такої газети (не зовсім уже хамської, чистішої і чи платитиме вона, і по-чому, і чого їй треба etc. Коли самі не знаєте, може од людей почуєте, тоді напишіть, – цим Ви мені велике добро можете зробити, коли б дали добру направу, бо се певне, що коли мене не проженуть цієї весни, дак уже не минуть на ту весну або на літо. А якби що було (я буду розпитуваться і ще де), то я й зараз би кинув тут, щоб не дожидатися потилишника.

Поки стискаю Вашу руку, любий земляче й товаришу. Бажаю Вам спокою і буду нетерпляче дожидати звісті про Вас самих.

Ваш Д*3.

Чи Ви не знаєте, чи є комплєтне видання Шопенгавра*4 (по-німецькому) і скільки воно коштує, і де краще здобути теж і про [Е.] Канта[114].

Зараз одержав Вашого листа з частинкою твору. "Солдатский патрет" (І)

---

* Підкреслено автором.

*2 Далі автором викреслено фразу: "Робота на цю".

*3 Можливо "Дмитрович".

*4 Так у автора.

"Супліку*4 до пана издателя" треба викинути; примітку з початку – теж.

8, II: батрака – наймита

I5. шалхвей – шавлія

I: кабаку – табаку (NB. Слово кабака визначає ще частину відомого чоловічого органу і яко таке – є незвичайне. Не вважаючи на те, що увесь вік живу по селах – зроду не чув цього слова в значінню такому, як у [Г.] Квітки (найбільше я знаю з боку мови Харківщину) – виходить, що або таке значіння його зовсім зникло, або дуже неширокo розповсюджене. Тепер же таке слово в книзі вважатиметься за сороміцьке.

9,II,20: двічі кахш – треба "кажеш" і далі всюди посправляти, коректуючи.

II: дерга – смика

10, 2: по шинка*м* – по шинка*х*

15: кабаки – табаки

2, 13: уси*м* усюда*м* – зам[ість] *м* – *х*.

2, 1: овса – вівса (мабуть помилка, бо зараз на боці 13 – вівса).

3, 7, 10: кабаки, кабака – табаки, табака. – примітку геть.

5: около – коло (NB. Около – "окружность" і се збиває читача).

4: випачкаєшся – вимажешся

3,4: не простивало – не прости*г*ало

9: кабака – табака

7, 9: примітку геть

1, 15: мойка*м* – мойка*х*

4: друкарська помилка *шьєцця*, що може не справитися з недогляду, коли не звернути уваги; треба: *шиєцця*.

ІР НБУВ, ф. XXXVI, спр. 248, арк. 1–3 зв.

№40*

А. Кримський до М. Павлика 22 лютого 1893 р. М[осква]

Шановний Добродію!

Посилаю Вам статейку[115] для "Н[арода]". Здається, її помістити можна. Я, звісно, велико шаную [М.] Др[агоманов]а, але

* Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 104–105.

ж це не виключає права полемізувати з їм в деяких подробицях. Зрештою, посилаючи Вам цю статейку, я мав на увазі те, що иноді Ви друкували статті навіть противників Вашої партії.

Щодо останньої уваги [вдолині[*], під числом 4, на 8-й стороні[*2] рукопису][*3], то дайте їй місце тіл[ь]ки в тім разі, якщо запит д[обродія] NN[*4] відносився справді до моєї особи…[*5]

Добродію! Ви ще не знаєте гаразд, яке багно отой Київ! Там усе повно особистих рахунків, кожен киянин міряє поступовість чи реґресивність якої людини своїми особистими рахунками. Я, на моє щастя, в Київі буваю тільки наїздами і через те можу дивитися на тамошніх українців без упередження. І пересвідчення моє таке: з-поміж київських "націоналістів" (дуже неозначений термін!) багато дехто міг би бути найгарячіщим прихильником Вашої часописі, коли б цьому не стояла на перепоні тая кліка, за яку я згадую в дописі. Я вже давно збірався написати лист про недостойну безглуздість теї кліки, тільки ж мене досі спиняли два резони: 1) мої "разоблачєнія", мабуть, були б витолкувані, як напад на Non-ego[*6], я цього б не хтів, бо не знаю, чи винен він[*7] у дурості своїх сліпих поклонників; я дуже хтів побалакати з ним про се особисто, та якось зустрітися не приходиться, а писати до його лист – теж не випадає, бо він мене прохав не торкатися таких питань листовно. 2) Я боюся теж, чи не були б використані мої "разоблачєнія" галицькими (та й київськими) реакціонерами, як оружіє проти цілої Вашої партії. – Як Ви[*7] про це діло думаєте? Чи варто "разоблачати", чи ще порано[*8]?

Часопись я одержував досі доволі точно (крім тих чисел, які я колись рекламував), але не сподівався я дочекатися 3-го номера, бо з російських часописів довідався про новітню курренду[*9].

---

[*] Тут: "внизу".
[*2] Те саме: "сторінці".
[*3] Квадратні дужки поставлено автором.
[*4] Особу не встановлено.
[*5] Крапки поставлено автором.
[*6] Псевдонім К. Арабажина.
[*7] Підкреслено автором.
[*8] Так у автора.
[*9] Тут: "розпорядження, циркуляр".

Дуже Вам дякую за всі Ваші турботи про мою збірку. Незабаром, як пишите, має прийти до мене перший аркуш; одсилаючи коректуру, я пришлю Вам ще грошей та дальші рукописи.

Я вже бачу, що в збірці буде аркушів з восьмеро; тільки ж з грошового погляду я маю забезпеку навіть на 9–10 аркушів. Ціну книжки визначте, звісно, Ви самі, бо мені, натурально, це однаковісінько.

Коли звелите вислати Вам цейлонського чаю? Та скільки?

Бувайте здорові, добродію. Не винуватю я Вас за те, що Ви повірили поганим чуткам про мене. Тай як би Ви мали не повірити? Адже Ви мене зовсім не знаєте. Та коли схочете мати віру мойому слову, то повірте, що тая "болтливость" та влізливість, за яку Ви згадуєте, є, мабуть, попросту щирість та цивільна відвага. Коли ж я справді иноді помилявся (я говорю про свої дописі до "Пр[авди]"), то й помилявся щиро, тай то дякуючи своїм украй розшрубованим нервам. Через оту останню хоробу я й приришив зовсім не торкатися політики особисто.

Ваш щирий А[гатангел] Хв[ань]ко.

P.S. Марки, наліпляні на коверті, зверніть мені. Тай узагалі звертайте нап[е]редки*.

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 43–44 зв. Автограф.

№41

А. Кримський до М. Павлика 2 березня 1893 р.
[Москва]*2

Шановний Добродію!

Велике Вам спасибі за все!

Одсилаю коректуру. Збоку написано як повинно бути. Коли можна, то зведіть поставити наголоси на тих словах, які я зазначив словом "наголос!" А коли букв із наголосами немає, то, звісно, й так буде.

Заклик українців, за який я згадував у минулому листі, має бути цікавим. Підписані співробітники та передплатники галицьких часописей. Зміст листу такий: Нехай народовці не сердяться на

---

* Так у автора. Тут: "надалі".

*2 Місце відправлення листа встановлено за суміжними листами.

радікалів, бо праця радікалів страшенно важна; а що деякі людці мовляють буцім радікали національности не шанують, то це брехня. З свого боку нехай і радікали не сердяться на народовців за те, що вони більше дбають про просвіту, ніж про економічну підойму: адже ж і просвітні придбання мають велику вагу, хоч, звісно, економічний добробут тра поставити перше. – Отак, більше-менче коло цієї теми крутяться гадки того заклику. Конкретної програми ніякої тамечки немає, та все ж таки листові не можна одмовити певної ваги. Я підписався, бо не бачив причини не підписатися: сервілізму там немає, реакції – теж.

Надрукувати, то матеріялу знайдеться на аркушів з 8, або й на біл[ь]ше.

Стискаю Вашу руку.
А. К[римський].

P.S. Навряд чи сконфіскують збірку "Батьківське право": адже воно друкувалося вже в "Зорі".

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 45–46 зв. Автограф.

№42*

А. Кримський до М. Павлика 16 березня 1893 р.
М[осква]

Шановний Добродію!

Здобув я подвійні прим[ірники] "Н[арод]а" тай стою ні в сіх, ні в тих: не знаю, що з їми робити. Певне, що я з великою охотою був би переслав їх у К[иїв], та біда в тім, що не знаю адресса жаднісінької особи з-поміж тих, хто цікавиться "Н[арод]ом". Смішно казати, але що правда, те не гріх: після процесу [Я.] Невєстюка[116] мої київські знайомі так сил[ь]не налякалися, що заборонили мені переписуватися з їми, – бояться, бачте, що всі листи на почті контролюються. Скажете, що можна було б переслати не впрост*[2], а через другі руки, – коли ж тут закарлючка: до мене Христом-Богом була просьба, щоб я й у всіх опрочих листах, писаних до будь-кого*[3],

* Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 108–109.
*[3] Тут: "безпосередньо".
*[3] Підкреслено автором.

не називав нікого з радікалів на ймення*. Я, торік це було, якось забувся про це тай був послав до одного чолов'яги (гімназиста!) коротесеньку (й безвинну) записку, щоб він її передав "Константинові Йвановичеві [Арабажину]"[117], – то мені за таку "необачність" довелося з'їсти стільки докорів, що я вже вдруге не зважуся цього робити. Якщо хочете посилати комусь часопись через мене, то неодмінно дайте мені адрес*: а то прикрості вийдуть такі, що цур їм і пек!

Щодо "Хл[ібороб]а", то коли б моя змога, то я Бо*зна, що був би зробив. Та, на жаль, мусю признатися, я зовсім харпак*2: коли я оце [маю] змогу видавати свою збірку, то це поясняється з одного боку моїм дуже-дуже умірковании способом життя, а з другого боку – випадковими обставинами, про які в листі не випадає розбалакуватися. Єдине, чим я можу пособити, – це внести свою дрібну* лепту, себто передплатити "Хл[ібороба]". Будьте ж ласкаві, висилати мені й цю часопись. До речі: за "Н[арод]" я вже вніс передплати 3 крб.; опрочі 7 крб. я вишлю двома висилками: 3 крб. в апрілі, та 4 крб. пізніще. Будьте певні, що за мною передплата не пропаде: на це я дуже точний.

Знов спасибі Вам за клопоти з виданням! Чепурненьке буде. Та от що: як я довідався, бандеролі з написом "коррекурные листки" не йдуть у цензуру. Ану, спробуйте вислати мені знов-таки рекомендованою* бандероллю 4 прим[ірники] першого аркуша, тільки ж не забудьте зробити на них напис: "коррекурные листки". Може дійдуть благополучно.

Чи не можете Ви мені сказати, в якому числі буде надрукована рецензія [М.] Др[агоманов]а на "Соняшний промінь"*3? Питаюся тим, що задля автора вона матиме велику вагу, рішаючу навіть, і він чекає теї рецензії з величезною ажітацією. Повідомте мене, то я його трохи заспокою.

Ваш щирий прихильник

А. К[римський].

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 47–48 зв. Автограф.

---

* Підкреслено автором.

*2 Тут: "жебрак".

*3 Так у автора. "Сонячний промінь" – повість Б. Грінченка, опубліковано в ж. "Народ", 1893, – №7.

№43

А. Кримський до М. Павлика 29 березня 1893 р.
М[осква]

Ах, коли б Ви знали, дорогий земляче, який я сьогодні був розсерджений та обурений! Вкупі з Вашим листом прийшов лист од ініціятора того заклика до галичан, за який я Вам був писав, і знаєте, що зробили кияне? Одмовилися той заклик підписати! Мотивів я Вам тутечки викладати не буду, бо хочу скомпонувати про це діло допись до "Н[арод]а", так і Ви тоді гаразд про все довідаєтеся; а тепер тільки знов повторю те, що й колись писав: "Препоганий народ оті кияне!" Київські націонали – ретрогради, київські радікали – заячі душі! Коли розвідаю справу докладно, неодмінно напишу.

Знов Вам щиро дякую за Ваші турботи. Щодо грошей, то я зараз нічого не посилаю, бо тих, що я давніще вислав, ще вистарчить на третій аркуш. За 8–9 день одержите од мене і частину передплати, і дещо на друк збірки.

Ви мене дуже врадували своїм судом про [В.] Чайченка: я радів так, немов би Ви мене самого похвалили!

Зовсім згоджуюся з Вами, що правдивим органом України не може бути підцензурне видання. Тільки ж через те вага цензурованих часописів не зменшається: вони теж потрібні, а іменно оце я й хтів вимовити своєю дописсю.

Щиро стискаю Вашу руку.

Ваш А. К[римський].

P.S. Вибачте за ось таке моє прохання до Вас: чи не можна було б попрохати в Вас Вашу фотографію? Мені б дуже хтілося її мати. Може, в Вас є яка зайва?

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 49–49 зв. Автограф.

№44

А. Кримський до М. Павлика 1 квітня 1893 р.
М[осква]

Високоповажаний Земляче!

Підманув Вас, тай не висилав досі гроші, бо й мене підманули були. Сьогодні ж гроші я одержав тай висилаю Вам (10 крб.). Розпорядіться іми ось як: 5 крб. прикладіть до тих, що вислано на друк книжки (себто тепер буде 51+5=56), 3 крб. візьміть яко передплату (зостаюся я ще винен 4 крб.), а на опрочі 2 крб. будьте ласкаві купити "Книгу пісень" [Г.] Гейне, котру, либонь, доведеться Вам виписати зо Львова, тай вислати мені в коверті (рекомендовано). Ціни "Книги пісень" (в перекладі Л. Українки та [М.] Стависького)* я не знаю точно, не знаю так само, скіл[ь]ки коштуватиме пересилка її зо Львова до Коломиї та з К[олом]иї сюди; посилаю 2 крб. навмання, – коли не вистачить, то візьміть з тих грошей, які призначені на друк збірки.

Та не забудьте вести рахунок* усяким дрібним видаткам, вроді коштів пересилки і т. ин. Я такого рахунка не веду (тай не можу вести), але ж мені дуже прикро було б, якби що Вам довелося втягатися в марні видатки задля мене.

Будьте ласкаві вислати мені рекомендованою опаскою 11 прим[ірників] першого аркуша збірки, а по двох днях* таким шляхом – 14 прим[ірників] другого листка. Напису: "корректурные листки" вже не робіть, але напишіть тільки: "з друкарні Білоуса".

Попросю я Вас також прислати мені ще один примірник 7-го ч[исла] "Н[арод]а", щоб я мав що одіслати на власність [В.] Чайченкові (адже тут є критика на його).

Про фотографію ще раз просю. По сім бувайте здорові (та таки справді здорові).

Ваш А.К[римський].

Про подію з покликом я неодмінно змайструю допись, коли всі подробиці вияснятся мені гаразд. Копії його я, на жаль, собі не лишив, але сьогодні ж напишу, щоб мені прислали. Та може він ще буде й одісланий до Вас (рівно як до "Хліб[ороб]а", "Зорі", "Правди", "Батьківщини"[118]).

P.P.S. Марки, наліпляні на коверті, одішліть мені.

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 50–51. Автограф.

---

* Підкреслено автором.

№45

А. Кримський до М. Павлика 30 квітня 1893 р.
[Москва]*

Любий Земляче!

Все дожидавсь випадку відіслати до Вас пакунка, тим і не посилав оцієї замітки*2. Вона таки надрукуєцце*3 мабуть, але восени, бо тепер уже пізно – літо приходе. Посилаю її Вам*2 і прошу нікому її не давати – ні її, ні копій з неї*2 – це так треба. Про це дуже*2 просю.

Рецензію, як уже все вийде, пришліть, спасибі Вам, пакуночком. Незабаром (?) вишлю Вам виправлений "Добре роби". Напишіть*2 мені, чи возьме [Є.] Губанов "Серед крижаного моря" – тоді й це вишлю. Відмовте на мого листа.

Ваш К[римський].

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 53. Автограф.

№46

А. Кримський до В. Левицького 4 травня 1893 р.
М[осква]

Шановний Земляче!

Все, що міг, поробив по Вашому листу. "Артист" Вам уже був висланий. "Библіогр[афические] Записки" вийдуть вкупі одним числом за январь і февраль. "Этн[ографическое] Обозреніе" Ви вже десь досі одержали (бо я сказав [М.] Янчукові ще в середу, 17 січня м[ісяця]). Про листи [Т.] Шевченка ще нічого певного не знаю, бо про них спитає в [М.] Стороженка[119] не я, а [М.] Янчук.

Зазначте в "Библіографіи", що "Рижскій Вестник"[120] надрукував у січні повістку [І.] Франка: "Історія моєї січкарні" – в перекладі.

---

* Місце відправлення встановлено за змістом листа від 13 травня 1893 р.
*2 Підкреслено автором.
*3 Так у автора.

Будьте ласкаві додати до моєї статейки про лубочні видання* отой P.S., який я посилаю вкупі з цім листом.

Ваш щирий прихильник
А. К[римський].

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 61, спр. 642, арк. 1–2. Автограф.

№47

А. Кримський до М. Павлика 13 травня 1893 р.
М[осква]

Високоповажаний Земляче!

Посилаю Вам 20 крб., отже вкупі з давніщим буде 76 крб. Коли я спізняюся з висилкою грошей, то це робиться по незалежним од мене причинам.

Вислані Вами примірники перших двох аркушів, спасибі, одержав: цензура безборонне пустила. Як я умовився з Вами, мені припадає 50 прим[ірників]. Будьте ж ласкаві прислати мені рекомендованою*2 опаскою опрочі 35 примірник[ів]. Поліпіть на опасці, коли можна, марки 24-х крейцарові.

Одержав поклик до галичан та вкупі ось з яким листом (долучаю його)*3.

Напишіть, будьте ласкаві: коли б видати в українському перекладі [К.] Tiele "Manuel de l'histoire des religions"[121], – то чи мала б ця книжка збут? Чи є вона в польському перекладі?

[В.] Чайченкові ще не одіслав того, що Ви прислали, бо од екзаменів ледві дихаю. Взавтра одішлю вранці.

Стискаю Вашу руку. Ваш А.К[римський].

P.S. Вже лист був написаний, коли я одержав од Вас третій коректурний лист. Посилаю його, виправивши, назад. Коли він буде надрукований, пришліть спершу один примірник, щоб він

---

* Стаття А. Кримського "Про лубочну українську літературу", ж. "Зоря", 1893.

*2 Підкреслено автором.

*3 Листа в архівних справах не знайдено.

перейшов через цензуру. Напису "корр[ектурные] листки" не робіть.

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 52–52 зв. Автограф.

№48

А. Кримський до М. Павлика 13 травня 1893 р. М[осква]

Високоповажаний Земляче!

Історію Гріна я купив сьогодні ж-таки, але одіслати зможу тільки взавтра*. Мала б вона коштувати 10 крб. 50 к[оп.], та студентам роблять 10 відсотків скидки, – я дав за неї 9 крб. 45 к[оп.] Пересилка коштуватиме 70 або 72 коп. Будьте ласкаві прислати мені ті марки, що будуть наліпляні на опасці.

Здоровлю Вас щиро Ваш А.Кр[имський].

P.S. Не посилайте мені коректурних листів під опаскою: краще, мабуть, буде посилати два в коверті.

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 54. Автограф.

№49

А. Кримський до В. Левицького 25 травня 1893 р. М[осква]

Високоповажний Добродію! "Библ[іографические] Записки", може, ще виходитимуть; коли ж ні, то гроші будуть звернені геть усім передплатникам.

В січні я Вам був вислав спис лубочних видань, звісно, мені байдуже, коли*2 він буде надрукований: чи раніш, чи пізніш! Тільки ж, коли Ви зовсім не маєте наміру*2 друкувати його будь-коли, то одішліть або мені назад, або в Коломию [М.] Павликові.

---

* Примітка автора: "Бо сьогодні вже пізно".

*2 Підкреслено автором.

До рєчі, д[обродій] [О.] Кониський прохав мене послати в "Зорю" розбір словаря [Є.] Тимченка[122] та [М.] Уманця* [123], і я йому приобіцяв! Та але ж, так як я иноді пишу дещо в "Народі", то вважаю потрібним попереду спитати в Вас, чи ще мені не зачинені двері "Зорі". Бо коли зачинені, то навіщо б я мав дурно гаяти час на писання розбору?! Одвітьте мені на оцей мій запит тільки в тім випадку, коли бажаєте мати згаданий розбір. А якщо співробітництво в "Нар[оді]" служить перепоною, то й не одповідайте нічогісінько: мовчанка Ваша буде мені замість одповіди.

Ваш щирий А.Кримський.

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 61, спр. 643, арк. 1. Автограф.

№50

А. Кримський до М. Павлика 3 червня 1893 р.

М[осква]

Високоповажаний Земляче!

Посилаю рахунок книгарні Карбаснікова (Солдатьонков не є книгар, а тіл[ь]ки видавець). 75 коп. узяли за пересилку, а 3 крб. 15 коп. – за книжки (10 відсотків скидки, – отож, Вам варто раз-у-раз вдаватися до Карбаснікова за моїм посередництвом). Ці гроші (3 крб. 90 коп.) долічіть до тих, які призначено на друк та на пересилку моєї збірки. Отже, вкупі з передніщими буде 90 крб. 5 коп. (Зрештою, пишу цю квоту, з непевностю, бо знаю, що тих двох карбованців, якії я був вислав на "Книгу пісень", не вистарчить, так що Ви муситимите дещо взяти з тих грошей, які властиво були призначалися на друкування та пересилку моєї книжки. Ну, та порахуємось опісля! Або, чи не зробити так: напишіть мені, скільки грошей ще*2 зостається в Вас по надрукуванню трьох аркушів та по пересилці усяких річей. Рахунка не присилайте*2, бо навіщо він мені? а звістіть тіл[ь]ки. Чи багато грошей ще є в Ваших руках задля друку й пересилки 4-го аркуша та слідуючих.

---

* Уманець, Комар – псевдоніми М. Комарова.
*2 Підкреслено автором.

З 1/13 юня в мене буде біл[ь]ше часу, і я сподіваюсь зладити широку допись до "Н[арода]" По всяким цікавим питанням. Тимто теперечки до Вас особисто не пишу нічого. А чи не могли б Ви мені прислати на скількись день "Profession de foi молодих українців"[124]?

Кінець [Г.] Гейне будьте ласкаві вислати одразу увесь (я одержав до ст. 64) на мою дотеперішню адресу. Але з 1/13 юня я вже буду на селі, так що адресу тра буде змінити. Адресуйте одтепер усякі листи та посилки (окрім "Книги пісень") отак:

"Москва. Рыбный пер. (у Ильинки), контора И. Ю. Шульца, для А. Е. Крымскаго", а вже звідти мені доставлять гаразд.

У Москві, зрештою, мені доведеться бувати частенько, так що коли б Вам знадобилися мої прислуги, то можете на мене рахувати

Ваш А. К[римський].

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 55–56. Автограф.

№51*

А. Кримський до М. Павлика 20 червня 1893 р.
[Звенигородка]*2

Високоповажаний Добродію!

Одсилаю "Prof[ession]" та дві замітки[125] задля "Н[арода]". Тільки позавчора зміг я взятися за писання, бо доти була морока з переїздом. Мій теперішній адрес Вам відомий, шліте одтепер геть усе <u>тіл[ь]ки</u>*3 на його.

Звістіть мене, чи стане присланого мною матеріялу ще й на п'ятий аркуш збірки; чи, може, мені треба швидче надіслати дальшу частину рукопису? Четвертого аркушу коректури я ще не здобув. До речі: чи не можна було б трохи прискорити друк? може бути, що влітку друкарня менше має роботи?

1-го, 2-го та 3-го арк[уша] я маю по 15 прим[ірників]. Коли вже можна, то будьте ласкаві прислати мені ще по 35 прим[ірників] кожного з цих аркушів.

---

* Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 111–112.
*2 Місце відправлення встановлено за змістом листа від 3 червня 1893 р.
*3 Підкреслено автором.

NB*. Попросю я Вас послати (звісно, один прим[ірник]) ті аркуші, які вже вийшли, Омелянові Огоновському: б[о] я йому обіцявся.

Чи дорого коштуватиме "З верш[ин] і низ[ин]" вкупі з пересилкою? Я, в усякім разі, хочу її мати.

Про видання [К.] Тіле я гадки не залишаю. Правда справа може вияснитись тільки в кінці літа, до того ж часу всякі думки будуть тіл[ь]ки мріями. Все-таки я б уже й тепер хтів знати на скількох аркушах може вміститися український переклад (звісно, включаючи сюди й покажчики джерел і взагалі не роблячи ніяких вкорочень). Далі: скільки аркушів обійняла би частина твору [К.] Тіле, кінчаючи релігією семітів? В крайнім разі можна було би спершу обмежитися тільки цією-о часткою.

21 іюня

Сьогодні здобув Ваш пакет: спізнився він так дуже через те, що прийшов у суботу; а в суботу та неділю до наших не приносять пошти. На мій великий подив на коверті стоїть аж три таможенні печатки та напис: "Вскрытъ Радзивиловскою таможнею 1-го іюня 1893 года". Не знаю, які результати будуть з того. В усякім разі коректуру і все проче шліть так само на цей адрес; тільки часописи посилайте поки що лиш один-однісінький примірник. Та кожен лист рекомендуйте.

Ох, як сумно мені зробилося, коли я прочитав Ваш лист! Звісно, самісінькими симпатіями нічого не пособиш, ну, а все ж-таки позвольте здалека щиро стиснути Вашу руку, руку непохитного борця за ідею. Правда, в мене є деякі плани, та доки літо не змине, не варто й балакати про їх. У теперішню ж хвилину я сам бідніщий од найбіднішого харпака.

Ваш щирий прихильник
А. К[римський].

PS. Коли 4-й аркуш буде надрукований, буд[ьт]е ласкаві вислати (через цензуру) спершу 5 прим[ірників].

ЦДІЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 58–58 зв. Автограф.

---

* Підкреслено автором.

№52

А. Кримський до М. Павлика 18 липня 1893 р.
[Звснигородка]*

Високоповажаний Добродію!

Я здобув од Вас 12–13 ч[исло] "Н[арода]" та 13-с ч[исло] "Х[лібороба]", але не здобув того, про що прохав у передніщому листові: декількох примірників 4-го аркуша збірки. Чи ви їх вислали, а цензура задержала? Звістіть мене, будьте ласкаві. Та чи не можна як-небудь прискорити друкарню? це було б навіть і Вам корисніше, бо, упоравшись з одним видавництвом, я б міг взятися за друге, з котрого дохід пішов би на ту саму ціль, що й з цього.

Стискаю Вашу руку
А. К[римський].

Наліпляні на коверті марки одішліть мені.

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 59. Автограф.

№53*2

А.Кримський до О.Огоновського 27 липня ст. ст. 1893 р.
с. Болошево, Московської губернії

Вельмиповажаний пане Професоре!

Ви бажали од мене біографічних звісток, от я їх і посилаю. Напишу трохи більше, ніж Вам треба, та Ви вже самі виберіть звідти те, що здасться.

Родивсь я 1871-го року, 3-го січня ст[арим] ст[илсм]. Швидко батьки мої переїхали в Київщину, та потім мені знов довслося прожити три роки на Волині, вжс великим хлопчаком. Таким способом, я однаково зріднився як з мовою Київщини, так і з мовою Волині. А зроду я зовсім не вкраїнець. Батько мій білорус зроду, росіянин по вихованню; мати – полька. Вчивсь я у школах російських (бо других тут і немає), і здавалось би, що найбіл[ь]ше я маю вважатися теж за росіянина. Тим часом, так воно не є. Ще до

* Місце відправлення встановлено за змістом листа від 3 червня 1893 р.

*2 Опубліковано в купюрах. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 114–121.

гімназії я знав французьку мову, а в цілім своїм житті французьких книжок перечитав біл[ь]ше, ніж російських. А опісля я вивчив мову англійську та німецьку та ще другі, так що лєктуру мою становили і становлять переважно книжки чужоземські, не російські (тим більше, що вибрана мною наукова специяльність не дозволяє мені обмежитися читанням російським, бо навіть трохи чи не зовсім його оддаляє). Таким способом, вихованнє не встигло зробити з мене щирого росіянина. А українство вросло в мене органічно, без мого відома. Я не маю ніякої ворожнечі проти росіян, навпаки – я ще їх і люблю, та тіл[ь]ки ж не можу не відчувати, що вони мені чужі, може не рідніщі, напр[иклад], ніж чехи. Тим часом до українства мене тягне чисто родацька сімпатія. Думаю, що ніхто не може мене звати ренеґатом, перекинщиком і т.ин.

Вчити мене почали дуже рано. Маючи три з половиною роки, я вже вмів читати. Батько мій, вчитель географії й історії (деякі з написаних їм підручників "одобрены" Ученым комитетом Министерства народного просвещенія) дуже охочо постачав мені книжки, підхожі моїм літам, та швидко почав навіть боронити мені всяке читання, бо од ненастанного читання я, на 7-мім році, збавив собі очі. Коли мені було 5 років, мене оддали вчитися у Звиногородське "городское училище", і там я вчивсь п'ять год, до 1881 року. В тім році мене оддали в Острозьку прогімназію. В Острозі я жив під доглядом своєї старенької тітки, а це була мені й на руку ковінька: тітка завідувала чималою публічною бібліотекою, в котрій я міг безборонно сидіти з рана до вечора. Перед тим, ще в Звиногородці, я міг читати тіл[ь]ки крадькома, бо батько, шануючи мої очі, попросту одбірав у мене кожну книжку, яку я ладнався читати. В Острозі я, після такого постування, кинувся на книжки з жадобою. Читав я геть усе, без розбору, тіл[ь]ки ж навіть оте несистематичне читання не могло лишитися без корисного впливу на мене. Зате очі мої псувалися з кожною дниною біл[ь]ше.

В 1884-ому році батько перевів мене з Острога у Київ, у "Вторую гимназію". Та я вибув там тіл[ь]ки рік, бо другого року я, по конкурснім іспиті, був прийнятий до Київської колєгії Павла Галагана. Мабуть Ви не відаєте, що то таке Колегія Галагана, тим-то я позволю собі сказати про неї дві слові. Це дуже невелика школа, "закрита" (себто з інтернатом), приймаються туди найкращі ученики з 4-ої кляси гімназіяльної, по конкурсному екзаменові. Видима річ, що через це в Колєгії збірається дуже живий, дуже свіжий

елємент, вельми сприяючий розумовому розвиткові: виробляється пошана до розумової праці й до науки, виробляється навіть якась жадність* до знаття. Іменно такий вплив мало на мене колєгіяцьке виховання. Щасливий я був і в тім згляді, що вчителем словесности був у Колєгії Павло Гнатович Житецький[126], – людина, що її вплив я й досі на собі відчуваю. Були в Колєгії й перечні боки, та я про їх не хочу тутечки згадувати.

В 1889-м році я скінчив Колєгію. За всенький час мого пробування в ній я був першим учеником (те саме, зрештою, було й у гімназії), але я дуже добре тямив своє неуцтво і почував, що мені ще тра багацько-багацько трудитися. Не знав я тіл[ь]ки, на який факультет піти, бо на кожному (опроче, хіба математичного) були такі науки, які мене тягли до себе. Нарешті, я зважився зробитися орієнталістом і пішов у Лазаревський інститут східних мов (у Москві). Перші півтора року мені довелося дуже пильно працювати над сухим вивченням лєксічного матеріялу східніх мов. Робота була дуже важка, дарма що в мене чудова пам'ять. До того ж рівночасно я студіював деякі правничі науки, що стосуються до історії та етнографії. Все те мало злий вплив не тіл[ь]ки на мої очі (я став короткозорим таким, що вже й у 6-е ч[исло] окулярів бачив погано), все те мало злий вплив і на ціле здоров'я. А треба Вам знати, що я й зроду вдався слабовитий, до того одержав в спадщину од матері нервову хворобу, і ще будучи в Колєгії занепадав на здоров'я. Одразу я не звертав був ніякісінької уваги на свої хороби, не вважаючи їх за щось небезпечне, тай занедбав їх. Торік я скінчив курс у Лазаревському інституті і, як звичайно, приїхав на літо в Київщину, у Звиногородку. Мавсь я тоді страшенно кепсько, та не міг спочити, бо поспішав написати кандидатську дісертацію. Під кінець юля я дійшов був уже трохи чи не до неврастенії, коли раптом занедужав ще й на холєру. Остання хороба зробила з мене живого мерця.

А в мене був намисл: піти ще на один факультет, іменно ж на філологічний, щоб спеціялізуватися на порівнявчій філології, до якої я вже й передше мав велике прихилля, а до того й багатий матеріял (я вже й тоді знав щось із п'ятнацятеро мов, а мав нєодмінно вивчити ще скількись). Мій щирий приятель Василь Чайченко раяв мені не здійсняти свого наміру, а поїхати на якийсь час у село, щоб оздоровіти. Та я, на жаль, не послухавсь його, бо сподівавсь, що одужаю й так. Восени 1892-року я знов од'їхав до Москви.

Я почав історико-філологічний факультет першого таки курсу, а через те університетська робота одбірала в мене дуже мало часу: адже біл[ь]шість тих предметів, які викладаються на першім курсі історико-філологічного факультету, була мені вже відома гаразд. Намість того я міг зайнятися самостійними розвідками орієнтальними. Ще на третьому курсі Інституту східніх мов я, умовившись з одним із редакторів "Вопросовъ философіи и психологіи", почав перекладати твори арабського філософа Аль-Фарабі[127] і писати передмову до їх, з загальним начерком арабської філософії. Восени ж 1892-го року я обробив ще інакші теми. 27-го октября мене прийнято в члени "Восточной комиссіи Императорскаго московскаго археологическаго общества", після виголошення мною відчита: "Суспільно-економічна підкладка дервішської теософії". 3-го декабря того ж року я прочитав вступний реферат у "Императорском обществе любителей естествознанія, антропологіи и этнографіи" на тему: "Кобзарська поезія в Афганців", і сюди теж був прийнятий в члени. В тім самім місяці мене запрошено до участи в Історичній комісії, що тоді під предсідательством професора П.Г. Виноградова[128] складала хрестоматію по середньовіковій історії (на премію з Академиї наук); я був сюди притягнений яко спеціяліст по історії арабів і взагалі мусульманської культури. Ще через пару місяців я зробився співробітником "Энциклопедическаго словаря"[129], що видається Брокгаузом та Єфроном. В протязі минулого академічного року я, яко член всіх тих товариств, тіл[ь]ки й робив, що складав відчити один по однім то сюди, то туди, то знов сюди, то знов туди, а крім того мав я й инчі обов'язки (напр[иклад], педагогічні заняття). Не дивниця, що роботи випадало чималенько. Я того й не помічав, бо працював дуже залюбки, тай не зчувся, як моє здоров'я розхиталося вкрай. Чим раз сил[ь]ніше, з'являлася навіть неохота до життя. Я не знаю, що я робив би, якби не листи дорогого Василя Чайченка, котрий відносився до мене наче брат рідний, забуваючи мої печатні виступи проти його.

Надійшло оце-о літо. Я поїхав в оте село, звідкіля до Вас пишу, і оселився в лісі з сосон та беріз. Спершу мені здавалося, що я вигоївся, та такечки я думав лиш доти, доки не надійшов юль, з його спеками. Отже од початку юля аж до сьогоднішньої днини я слабую ще гірш, ніж коли, і вже не маю ніякої надії на одужаннє. Вночі – спання нема, вдень – сидіти навіть ледві можу, а що вже ходити! що пройду минут із п'ятеро, то мусою й спочивати, бо инакше удушуся

або серце лусне. Не смію радіти чому-небудь – од найменчого радіння серце колотиться так сильно, що аж болить. Випадають, правда, иноді такі дні, що хороба як стій кудись одлітає, мене всього сповняє енерґія і я працюю так легко, неначе граюся. А другого дня – реакція. Отож, кажу, я не сподіваюся вигоїтися. Все-таки, мені здається, що років із п'ятеро я ще якось дотягну. А в тім, хто його зна-віда?! …* Може, й цими днями доведеться дуба дати. Та я од того часу, як увірував у Бога, спокійнсньо чекаю смерти.

Зостається ще згадати про свою діяльність на українськім літературнім полі.

Ще коли я вчивсь у Колеґії, в нас (звісно потай начальства) видавалася часопись, – певно що рукописна. В тій часописі я помістив цілу низку українських віршів, під заголовком: "Голоси природи"; це було невдатне наслідування [Й.] Гете. Задля тієї ж шкільної часописі я був виготовив український переклад уривків з "Julius Caesar" [В.] Шекспіра. Через віщо я писав тоді по-вкраїнськи, не згадую. Знаю тіл[ь]ки, що українську свідомість прокинув у мені вже опісля [М.] Драгоманов своєю передмовою до "Повістей Осипа Федьковича". Отоді я почав писати по-вкраїнськи задля галицьких часописей. Спершу я був послав до "Зорі" довжезну повість: "На чужім ґрунті", – повість дуже тенденціозну a la Zolas. "Зоря" її одкинула, – і чудесно зробила! повість варта була тільки коша. Все таки покійний [Д.] Гладилович заохочував мене писати далі. Найпершою моєю річчю, напечатаною по-вкраїнськи, був переклад віршу [І.] Нікітіна: "Ранок на березі ставу" ("Зоря", 1889, ч. 24). Зрештою "Зоря" мені тоді не подобалася: коли виключити Вашу "Історію літератури", то в тодішній "Зорі" була самісінька мертвота, і я мусів напружувати свій уесь[к]ий патріотизм, щоб не заснути, читаючи її. Тим часом [Д.] Гладилович, з котрим у мене зав'язалося листування, прислав мені річник "Зеркала" [року] 1889. Часопись мені сподобалася, і я од того часу, аж досі є її співробітником. В "Зеркалі"*2 друкувавсь цілий ряд анекдот[ів] позаписуваних мною з різних місць, друкувалися й деякі віршовані переклади з [Г.] Гейне, а найбільше – переклади гуморесок, напр[иклад]: "Обережніще з огнем!" "Лічильники" (обидві в "Календарі"[130], "Зеркалі"), "В неласці" "Теодор і Медор", "Теща", "Новий спосіб стягати довги" і другі, що їх заголовків я вже й не

* Крапки поставлено автором.

*2 Підкреслено автором.

згадаю. Яко додаток до "Зеркала", була видана (1892) моя "Побрехенька без тенденції" під заголовком: "В народ!".

З осени 1890 року редагування "Зорі"* обійняв Василь Лукич. Всім звісно, що він зробив із тою часописсю. Не диво, що я од того часу дуже прихививсь до "Зорі" і спомагав її, скільки міг своїми слабими силами. З повісток моїх надруковані там: "Історія однієї подорожі" (1890) та "Батьківське право" (1891). З-поміж моїх віршів, які з'являлися в "Зорі", я згадаю хіба доволі довгу "Весняну розмову" (1891), бо од декількох людей я чув їй похвалу. Найбільше ж того бажав* од мене В. Лукич – так рецензій, звісток і т. ин. Там-то я вкупі з їм вів одділ "Ілюстрована Україна"; посилав дописі про українські вистави в Москві, писав рецензії й критичні статейки. З-поміж останніх згадаю: "Українські видання московських лубочників" (1890), [а знов про те саме я написав до "Зорі" недавно, і стаття моя скоро вже надрукується]*2, драма [М.] Янчука: "Не поможуть і чари, як хто кому не до пари" (1891), "Щербановская волость" [Т.] Осадчого (1892), "В поті чола" [І.] Франка (1891), "Кістяки Гольбайна" [В.] Залуквича*3 (1891) (ці дві рецензії я мусів вкоротити й модифікувати, бо редактор не хтів містити в органі Т[оварист]ва Шевченка "похвалки радикалам"). Коли [В.] Чайченко одчинив баталію проти "непуристів", я теж пішов у бій і написав доволі велику статтю: "Наша язикова скрута і спосіб зарадити лихові"; і листовно, й печатно я здобув за неї декілька комплиментів.

Деякий час я був співробітником: "Правди"*. В ній я надрукував декілька стихотворів патріотичних (трохи навіть шовіністичних), напр[иклад], "Пісня над колискою" (1890, квітень), "Новітнє козацтво", "Щирий українець", "Тарасове свято на чужині" (1891, май) та віршевий переклад з арабської мови: "Моаллака" Антара є пердмовою про бедуїнську*4 доісламську поезію (1890 та 1891). Зрештою, редакція найбіл[ь]ше хтіла од мене дописей, я й написав їх скількись але тепер мені й сором згадати про них, такі вони невдатні. Та я швидко зрозумів, що політикування – не моє діло*5,

---

* Підкреслено автором.

*2 Квадратні дужки поставлено автором.

*3 Псевдонім В. Масляка.

*4 Слово: "бедуїнську" вписано автором замість закресленого: "арабську".

*5 Далі автором закреслено фразу: "і залишив дописувати".

бо моє повсякчасне зденервування вестиме мене тіл[ь]ки до помилок; тим-то я й залишив дописувати.

В "Народі"* я почав писати з 1890-го року. Дописи мої, які там иноді з'являються, торкаються справ не стіл[ь]ки політичних, скільки письменських; ба я й не здатний до політики. Опроче того, "Народ" (1890) надрукував мій переклад турецьких народніх пісень та декількох віршів перського поета Хайяма з погано зложеною передмовою. Я був послав до "Народа" й свою повістку: "В обіймах старшого брата". [І.] Франко видав її окремо в своїй "Літературно-науковій бібліотеці", та, на жаль, львівська прокураторія сконфіскувала цілий наклад. Тепер, під доглядом [М.] Павлика, друкується в Коломиї збірка моїх оповідань, що з їх двоє вжє друкувалися передше, а решта – новітні.

Був я співробітником і в "Буковині". 1891 року там надруковано дещо з [Г.] Гейне та переклад однієї арабської співанки. 1892-го року я умістив глузливу статейку: "Ще дещо про общеруське единство язикове". Потім цензура заборонила "Буковину", і вже мені було важко що-нсбудь до неї посилати.

В "Дзвінкові"* я співробітникую од 1891 року. Там надруковано мої переклади з арабської мови та з других, – не пам'ятаю, які іменно. Пригадую тіл[ь]ки: "Дбай про кінець діла", "Казка про горбуна", "Сліпці", "Записки куропатви".

Ось, шановний пане Професоре, біл[ь]ше-менче все, що я втиг надрукувати* в протязі тих двох з половиною років, коли я знайомий з галицькою літературою. Знаю, що мало, та що ж діяти? Зрештою, є в мене ще й багато матеріялу недрукованого. Є, напр[иклад], віршеві переклади з [О.] Кольцова[131], [М.] Некрасова[132], [Г.] Гейне (між инчим "Віцлі–Пуцлі"), є багацько віршованих перекладів із східної поезії: Гафіз, Саадій*2, Фірдоусій*2 [133], Хейям*2 [134], Абуль-Аля*2 [135], Авіцена*2 [136], є афганські (чудові!) пісні і т. ин. Незабаром я сподіваюся впорядкувати все те для видання окремою книжкою; ("Антологія з перських поетів"), так мене вже давно нараджував мій шановний приятель Іван Франко.

Коли розпочалося видавництво "Наукових записок Т[оварист]ва імені Т. Шевченка", я з великою радістю прийняв тую вість (тим більше, що можна мати надію, що видавництво піде в бажанім, чисто

---

* Підкреслено автором.

*2 Так у автора.

науковім, не партійнім напрямі). Та лиш моя недуга не дозволила мені досі надіслати туди жаднісінької статті. Тим часом, видання тих "Записок" дуже мені лежить на серці, бо здається, що мені доведеться присвятити себе виключно науці [белєтрист з мене, либонь, поганий?]*. Побіч сподіванки на "Записки" я готував (але ще не скінчив) дещо й задля окремого видання, напр[иклад] український переклад книжки [К.] Тіле: "Manuel de l'histoire des religions" (я думаю, що переклади таких наукових речей, яких нема ані в російській, ані в польській мові, найкраще можуть підняти в чужих людей пошану до нашої мови) та "Словар quasi-полонізмів", себто вибірка таких сучасних українських слів, які зустрічаються в южно-руських пам'ятниках <u>до</u>*2 прилучення України до Польщі, а тим часом вважаються деким за польський вплив (бо, бачте, таких слів нема в мові російській!). До речі, можу ще додати, що не знаючи про намір [М.] Уманця видати незабаром російсько-український словар, я був потратив доволі часу на поповнення словаря*3 [М.] Левченка, як вибіркою слів з инчих писателів, так і самостійним зібраннєм матеріялу просто з уст народніх. Очевидячки, <u>тепер</u>*2 тая моя робота не має вже ніякісінької ваги. А в тім, дещо з зібраного матеріялу я недавнечко надіслав [М.] Уманцеві.

Наостанці похвалюся, що під моїм доглядом вже надруковано одним з московських лубочників дещо по-вкраїнськи, а надрукується й ще.

Зостається ще сказати хіба про своє ймення. Звусь я αγαθάγγελος, по російській вимові – Агафангел, а в дитинстві мене вдома звали Хванько.

Бувайте здорові. Ваш щирий прихильник

А. Кримський.

P.S. Коломийське видання моїх повісток, завдяки усяким друкарським перешкодам, посувається дуже поволі. Та швидко я постараюсь надіслати Вам хоч перші листи.

ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2383, арк. 59–68 зв. Автограф.

---

* Квадратні дужки поставлено автором.

*2 Підкреслено автором.

*3 "Опыт русско-украинского словаря. Составил Михаил Левченко". – К., 1874.

№54

А. Кримський до М. Павлика 28 серпня 1893 р.
[Звенигородка]*

Високоповажаний Добродію!

Разом з цім посилаю Вам розписку з чайні. Як бачите, пішло саме 5 крб.

Мій адрес ще довго буде той самий (мабуть, ще місяців 2 з половиною), та, на жаль, корсспонденцію я одержуватиму вже лиш тричі на тиждень. Через те й коректурні листи я могтиму Вам одсилати нс того самого дня, а так – днів за три. Дальший рукописний матеріял надішлю, десь, певнс, цими днями. Чи буде в новім шрифті друкарні буква "ї"?*2

Ваш щирий прихильник
А. К[римський].

P.S. 35 прим[ірників] 1-шого аркуша збірки, спасибі Вам, одержав. Будьте ласкаві, таким само способом вислати стілько ж прим[ірників] 2-го та 3-го аркуша. А 4-го я маю тільки 5 прим[ірників].

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 60–60 зв. Автограф.

№55

А. Кримський до М. Павлика 27 жовтня 1893 р.
[Москва]*3

Вельмиповажаний Добродію!

Я одержав 7 прим[ірників] 5-го листу: цензура дозволила. Будьте ж ласкаві прислати опрочі 43 прим[ірники]. Сподіваюся, що присланого тексту стане на 6-й аркуш, та за три дні я надішлю більше. Дякую за все.

Ваш щирий прихильник
А. К[римський].

P.S. Завважу́, що буквою "Е" я віддаю рос[ійське] "Э", польськс "Е". А звук "je" я пишу "Є". Ця увага – задля коректури.

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 64. Автограф.

---

* Місце відправлення встановлено за листом від 3 червня 1893 р.

*2 Підкреслено автором.

*3 Місце відправлення листівки встановлено за відбитком штемпеля.

№56

А. Кримський до М. Павлика [18 листопада 1893 р.]*
[Москва]*2

Високоповажаний Добродію!

Посилаю 50 крб. Книжки, які Ви бажаєте мати, покуплю зараз. Коли робитимете рахунок, то не забудьте, що я ще не всю пренумерату заплатив: зостався винен 1 крб.

Звістіть мене, чи стане рукописі на 9-й аркуш, чи ні*3. Як я вже Вас звіщав, всього мабуть назбірається аркушів 14; та оповідання "В народ!", що піде на кінці, можна буде друкувати (за малими одмінами) з друкованого примірника, – то й дуже великої трудности коректурної воно нє дасть. Поки що я дуже Вам дякую за Ваші клопоти.

Коли Ви ще мені не вислали 6-й лист, то вишліть, усі 50 прим[ірників] одразу. Так само й 7-й.

Ваш щирий прихильник А. К[римський].

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 64. Автограф.

№57

А. Кримський до М. Павлика 22 листопада 1893 р.
[Москва]*2

В[ельмиповажаний] Д[обродію]! Ще я пришлю до друку аж три оповідання, аркушів на 5–6, та аж тоді заголовок укупі з коротесенькою передмовою. 6-й аркуш шліть, будьте ласкаві, а коли готовий і 7-й, то й сьомий. Зараз поспішаю, та за декілька день сподівайтесь од мене посилки.

Ваш щирий прихил[ь]ник
А. К[римський].

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 63. Автограф.

---

* Датовано упорядником за відбитком штемпеля, у автора дата 18 грудня.
*2 Місце відправлення листівки встановлено за відбитком штемпеля.
*3 Підкреслено автором.

№58

А. Кримський до М. Павлика [1893 р.][*]
[Москва][*2]

В[и]с[око]п[оважний] Д[обродію]! Посилаю коротесеньку замітку задля часописі. Коли здасться, надрукуйте, а коли ні, то подайте сами суть висловленої в ній думки.

Щодо мого оповідання, присланого до Вас [І.] Фр[анк]ом, то що ж діяти! Як не випадає його видрукувати, то й не випадає. Я ваших законів та звичаїв не знаю, тай через те роблю отаку плутанину.

Чи вдоволені Ви з чаю? чи треба буде і вдруге того самого висилати?

Ваш щирий прихильник
А. К[римський].

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 61. Автограф.

№59

А. Кримський до М. Павлика 23 січня 1894 р.
[Москва][*2]

Високоповажаний Земляче!

Ви мені писали, що 7-й аркуш друкується, – то чи не прислали б Ви вже мені його, всі 50 прим[ірників] одразу? – [В.] Чайченкові ви прислали те число часописі, де була перша половина рецензії на його твори, а другої половини рецензії Ви не прислали: прислали тільки шматок 23–24 ч[исла] ст[орону] 309–328, себто саме той шматок, де нема рецензії. Коли ласка, то пришліть з числа 23–24 сторону 298–302.

Шлю 3 крб. передплати, та не пам'ятаю, чи виплатив я вже того 1 крб., що я був винен ще за торішнє. Звістіть.

Ваш А. К[римський].

P.S. В Петербурзі видають повну збірку творів Гюї[*3] де Мопасана. Ціна на місці 3 крб., а до Вас мабуть винесе 6 крб. Опістля ціна буде підвищена.

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 65. Автограф.

---

[*] Дату встановлено за суміжними документами в архівній справі.
[*2] Місце відправлення листа встановлено за відбитком штемпеля.
[*3] Так у автора.

№60

А. Кримський до М. Павлика 25 лютого 1894 р.
[Москва]*

Високоповажаний Добродію!

Не приходить часопись до мене! За цей рік я не маю повнісінького числа. Не здобув я також кінця критики на [В.] Чайченка. А що з моїми оповіданнями? Якщо не можна їх швидко друкувати, то це ще нс біда, а коли вже який аркуш вийшов, то пришліть, будьте ласкаві. В мене останній – 6-й.

Посилаю 2 крб. на "Листи на Наддн[іпрянську] Укр[аїну]"[138], – може, стане; а як не стане, то, звісно, решту я дішлю.

Адрес мій усе той самий.

Ваш щирий прихил[ь]ник А. К[римський].

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 66. Автограф.

№61

А. Кримський до М. Павлика 28 лютого 1894 р.
[Москва][2*]

В[и]с[око]п[оважаний] Д[обродію]! 2-е ч[исло] зараз одержав, – тож пришліть тільки перше, – найкраще, коли б рекомендовано.

Ваш А. К[римський].

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 67. Автограф.

№62[*3]

А. Кримський до О. Огоновського 23 березня 1894 р.
М[осква]

Високоповажаний Добродію!

Відповідаючи на Ваш лист (з 16 березня), скажу Вам сумну

---

* Місце відправлення встановлено за відбитком штемпеля на конверті.

*2 Місце відправлення встановлено за листом від 25 лютого 1894 р.

*3 Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 147–148.

новину. Наказом 16 лютого цензура петербурська "безусловно воспретила" мабуть чи не всі галицькі часописі, а саме: "Зорю", "Дзвінок", "Учитель"[139] (про ці я знаю напевне) та ще якісь*. Якщо южні губернії одержували "Зорю" й у марті, дак це тільки через те, що наказ не швидко розіслано по других цензурах; може бути, що деякі цензури ще й досі не знають про його. Я маю-таки спромогу читати "Зорю", бо "Этнографич[еское] Обозрєніє" здобуває її задля етнографічних потреб, а я ж-таки подаю її зміст в "Библіографии." А як би Вам здобути дозвіл на одержування закордонних часописів, я сказати не можу. Думаю, що найкраще буде вдатися просто до тієї цензури, з якої йдуть чужоземні книжки в Катеринодар: напишіть прошєння, долучіть свої друковані праці, коли можна, то й якє-небудь завірєння од комітєту, чи од когодругого. Нема в кого тут і розпитатися гаразд про це діло: мої знайомі ж, котрі одержують закордонні часописи, то і мають право на тє, бо вони на те професори.

Вчора я був на засіданні Етнограф[ического] отделу*2 Общества любителей єстествозн[ания] etc, де бачився з нашим сєкрєтарем [М.] Янчуком і спитався в його, чому він нє вислав Вам програму. Дак бачте, Ви ж адреса свого йому не подали. Програм зосталося вже дуже мало, тільки ж Вам він би вислав був, якби знав куди. Тай я пишу до Вас навмання: нє знаю, чи дійде лист. Тому ж то пишу й так мало.

Ваш щирий прихильник
А. Кримський.

P.S. Чи Ви вжє бачили "Житє і Слово"[140]. Симпатична часопись! Вона й у Москві сподобалась. Радю Вам неодмінно зробитися її співробітником.

P.P.S. Мій адрєс – самє той, що Ви написали, і довго щє буде той самий, – хіба що хазяї змінять квартирю. Та коли б, часом, наше листування урвалося, а потім Вам знов треба було написати лист до мєне, то мій повсякчасний адрєс ось який: Москва. Политєхническій музей, въ Этнографич[єский] отделъ любителей єстествознанія, антроп[ологии] и этнографіи, мені.

ЦДІАЛ України. ф. 309, оп. 1, спр. 2383, арк. 70–71. Автограф.

* Підкреслено автором.

*2 Так у автора.

№63

А. Кримський до В. Левицького 22 квітня 1894 р.
М[осква]

Вельмишановний Добродію!

Карткою, а не листом я Вам був одвітив не через що [інше], як тільки через те, що по-під руками марки почтової не було, а писав я Вам той лист із села*: я бо деякий час зовсім не жив у городі, а бував тільки наїздами. Теперечки я знов живу в М[оскві], вже оце четвертий день.

Зайти до [П.] Шібанова я ще не мав часу, бо мав силу других, дуже спішних справ. Взавтра буду й у [П.] Шібанова. тільки ж, мені здається, він не такий* шахрай, як Вам здається: попросту безладний, а не крутій. Мені дуже часто доводиться купувати в його книжки (то для себе, то для [І.] Франка), то я й помітив, що він совістніший од других антікваріїв.

"Артиста" переглядати охоче згоджуюся, тільки ж не треба висилати мені за те "Зорю" в ковертах. Будьте ласкаві, напишіть адміністрації, щоб вона мій примірник (NB: починаючи од [числа] 7)*2 посилала звичайним шляхом*, опаскою, а не в ковертах, на той адрес, який я долучую до листа. Я маю певну надію, що з тим адресом примірник "Зорі" йтиме в Росію спокійно, бо це не мені, а в бібліотеку вченого товариства. Коли б, паче чаянія, цензура і на той адрес не пустила, тоді вже я б скористав з Вашого предложення, себто прохав висилати в ковертах.

Що таке приключилося [Г.] Коваленкові[141], і сам не знаю. Цими днями одвідаю його особисто. Перед Різдвом я написав до його лист, а відповіди не було. А він болісний, можна всього боятися.

Фотографії свої Вам не посилав попросту через те, що давніщу Вашу просьбу про неї не вважав за правдиве бажання, а думав був, що Ви пишете так собі. Як же Ви висловлюєте своє бажання вдруге; то я охоче посилаю її.

Багато я мав би побалакати з Вами про те, щоб може тепер пособити "Зорі", і та щоб викликати, може, дискусію про це діло, я краще візьму тай пошлю цілу статейку або до "Народа", або до Вас (не знаю тільки, чи знайде "Зоря" для неї місце. (Хіба в фей-

---

* Підкреслено автором.

*2 Фразу: "NB: починаючи од ч[исла] 7)" вписано автором поверх рядка.

летоні). Заборонила цензура "Зорю" тому, що наказ 1876 року виразно прикладавсь і до галицьких видань*, тільки що цензура тоді це прогавила. Теперечки, вже два роки, орудує в Петербурзі новітній цензор. Щоб виявити свою пильність, він на перший рік позаборонював багато французьких та німецьких часописей (між инчим Kladderadatsch, що був такий росповсюджений в Росії) і українську "Буковину"; а тепер оце надійшла черга на всі руськоукр[аїнські] видання. Мені власними очима довелось бачити наказ, датований 16 февр[аля]: там згадано про "Зорю", "Ілюстровану бібліотеку для молодіжі", "Дзвінок", "Дзвонок" (себто "Дзвонокъ"), "Учитель"*. Про "Читальню"[142] згадки не було там; цікаво б знати, чи і її не пускають.

Посилаю витинки з передніщої книжки "Этн[ографического] Обзор[енія]", бо остання книжка вийде аж страстного четверга. [М.] Янчук виїхав з Москви на два тижні, а як вернеться то, може, Вам вишле не витинки, а цілий річник.

Посилаю число "Нов[ого] Дня"[143] *2, де є портрет [М.] Садовського[144] і [М.] Заньковецької[145]. Кожне кліше можна купити в редакції за 3 крб., або найбільше – за три з половиною крб. Майте на увазі.

Ваш щирий прихильник

А. Кримський.

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 61, спр. 644, арк. 1–3 зв. Автограф.

№64

А. Кримський до М. Павлика 24 квітня 1894 р.
Звенигородка

Високоповажаний Добродію!

Посилаю 30 крб. Будьте ласкаві дати мені квиток ось який: Коломыя, – дня – року. Ивану Юльевичу Шульцу в Москве.

"Симъ удостовѣряю, что Агаф[ангел] Ефим[ович] Крымскій изъ Звенигородки, письмомъ своимъ отъ 12/24 іюня с.г., прислалъ отъ

* Підкреслено автором.
*2 Потрібно: "Новости Дня".

Вашего имени на мои руки 30 рублей, въ дополненіе къ прежнимъ и на прежнюю цель. По его желанію, дается сія расписка на Ваше имя". Підпис.

Пришліть мені цей квиток [в] рекомендованому* листі та заразом, за одним засилом, покладіть у коверт іще що-небудь: або бракуючі числа, або нове ч[исло]. Та будьте ласкаві повідомити мене (не подаючи детального рахунку)*: на скільки листів друку вистарчать ті гроші, що досі я Вам поприсилав? Я ще маюсь Вам прислати матеріялу на один печатний аркуш та ще передмову (на три печатні сторінки), – отож, чи багато грошей я маю ще* дістати? Звісно, вилічіть так, щоб і кошти пересилки туди увіходили.

"Після тієї та знов тієї". Вибачте, що знов теревеню про давню річ. Ото, нещодавно, [І.] Франко спитав мене, що, каже, можна було б притулити до збірки оповіданнячко: "Сирота Захар"*2. Це вже він сам, перший, до мене про це діло* написав. Значиться, – подумав я собі, – це вчинити таки можна? – Тим-то (дуже просою вибачення, Добродію) ще раз питаюся в Вас тай обіцяюся, що це вже хай буде найостатніший раз: Чи [І.] Франко помиляється, чи Ви? Або, може, новітні закони про печать, що я за їх дещо вичитав з російських часописів, теперечки полекшали? Навчіть, шановний паночку, щоб я вже біл[ь]ш не мав сподіванки марної.

7-й і 8-й (1 прим[ірник]) мені переслали сюди: на йому стоїть припечатка: "дозволено". Коли часом Ви ще не послали до мене умовлених 49 прим[ірників] тих самих листів, то й не посилайте їх на тутешній мій адрес, а зашліть краще на Москву: швидче буде, бо там цензура вже не триматиме довго.

Дуже* Вам дякую, що ці-о листи так хутко надруковано. Коли б і дальші пішли негаючись, то було б гаразд, бо можна було б розпочати друк якогось живого научного твору, знов на ті самі цілі.

Ваш щирий прихильник, вдячний за всі Ваші турботи,
А. К[римський].

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 73–74. Автограф.

---

* Підкреслено автором.
*2 "Сирота Захарко" – друга назва оповідання А. Кримського "В обіймах старшого брата".

№65

А. Кримський до М. Павлика 25 квітня 1894 р. [Звенигородка]*

Високоповажаний Добродію!

Вже 25 апр[еля], я досі маю з часописі тільки ч[исло] 2, не маю обгортки зі змістом до минулого року, не маю жадної звістки про друкування збірки, а також не здобув "Листів на Надн[іпрянську] Укр[аїну]", на які я був вислав 2 крб. Отже, будьте ласкаві мене про все повідомити тай то рекомендованим листом: що його розпечатають, я про те не турбуюсь. А от про збірку оповідань: якщо друкарня не має черенків і часу, то чи не краще було б кінець видрукувати у Львові? На яку ціль друкуються ті оповідання, Ви й самі, здорові, знаєте; можна було б іще дещо надрукувати на ту саму ціль (напр[иклад], переклад наукового твору), та що ж діяти, коли руки зв'язані, бо й ця збірка ще не готова!! Зрештою, про те, де далі друкувати, можна буде побалакати опісля, а поки що повідомте мене ласкаво про дотеперішню долю збірничка.

Посилаю статейку. Коли схочете її друкувати, то неодмінно всю*2, без випусків.

Ваш щирий прихильник
А. Хв[анько].

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 68–68 зв. Автограф.

№66

А. Кримський до В. Левицького 25 травня 1894 р. М[осква]

Високоповажний Добродію!

Посилаю Вам виписки з "Артиста" з деякими увагами; швидче дайте мені на них відповідь, щоб я встиг ще в Москві залагодити справу.

З листом Вашим я вдався до [П.] Шібанова, та він мені одка-

---

* Місце відправлення встановлено за листом від 24 квітня 1894 р.

*2 Підкреслено автором.

зав, що вже днів із троє тому, як він передав усі гроші "Книговеденію"* [146]. Я ще не бачився з редактором "Книговедения", то й не міг взяти в його те, що йде понад передплату. Сьогодні, може, з їм побачусь. А в тім, хто знає, чи не дорожче коштує "Книговсденіе" для заграниці? Та вже ж про результати незабаром до Вас напишу.

Біографічних дат [М.] Садовського ніде не одшукав.

1-го юня ст[арим] ст[илем]* їду в Київщину, де першим ділом напишу довженьку рецензію на "З вершин і низин" тай зашлю до Вас.

В Разсохіна буду сьогодні й про все розвідаю.

Адрес мій до кінця місяця – той, що був досі, а по маї – Кіевская губ., г. Звенигородка, мені.

Ваш щирий прихильник
А. Кримський.

Чи одержали витинки* з "Этногр[афического] Обозр[енія]"? Я послав не*рекомендовано.

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 61, спр. 645, арк. 1–1зв. Автограф.

№67

А. Кримський до М. Павлика 29 травня 1894 р.
М[осква]

Високоповажаний Добродію!

Ви пишите, що 7-й аркуш вже готовий. Коли так, то будьте ласкаві прислати мені його 50 прим[ірників] (всі одразу) рекомендованою* опаскою, на адрес: "Москва, Моросейка, Спасоглинищ[енский] пер., д. Торнтона, кв. Шульца", мені. Також і 8-й аркуш (тільки ж, коли 8-й уже готовий, вишліть його не вкупі з 7-м, а так – днів через три). А для часописі одтепер моя адреса така: Кіевской губ. г. Звенигородка, мені. Туди ж і листи.

Ваш щирий прихильник.
А. К[римський].

У Звиногородку вишліть мені і теє завірсння, якого форму я

---

* Підкреслено автором.

долучаю. На видання, коли пам'ятаєте, я Вам поприсилав досі більше-менче 140 крб. В мене записано от що: 26 січня 1893 – 10 крб., 27. січ[ня] (чай) – 6 крб., 28 січня – 20 крб., 19 лют[ого] – 15 крб., 1 квіт[ня] – 5 крб., 22 кв[ітня] – 20 крб., 1 мая (Ґрін) – 10 крб. 15 к[оп.], 18 мая (Інґрелі та біогр[афію] [М.] Доброл[юбова]) – 3 крб. 90 к[оп.], 2 серп[ня] (чай) – 2 крб., 27 падол[иста] – 50 крб. Не знаю, чи точно це все, але в мене саме так записано. Дак от, будьте ласкаві прислати мені записку дословно* ось яку (по-російськи):

Коломыя 1894-го года, мая (число NN).

Удостовереніе.

Симъ удостоверяю, что Аг[атангел] Еф[имович] Крымскій изъ Москвы прислалъ въ редакцію "Народа" 140 (сто сорокъ) рублей отъ имени Ив[ана] Юльев[ича] Шульца на изданіе книги, чтобы доходъ съ нея былъ употребленъ редакціей въ интересахъ русскаго крестьянскаго населенія Галичины".

Редактор (підпис).

Варто було б, щоб на цім "удостоверенни" Ви поставили штемпель, чи печать редакції. Жаднісінького слова не додавайте до цього "удостоверенія", бо не можна: перепишіть дословно, виставте тільки день, місяць та свій підпис. Та будьте ласкаві, вишліть лист рекомендовано*.

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 69–70. Автограф.

№68

А. Кримський до М. Павлика 19 червня 1894 р.
Звенигородка

Високоповажаний Добродію!

Спасибі Вам за розписку, яку Ви мені прислали. Та от, я мусю ще застерегти Вас, що [І.] Шульц, може бути, сам напише до Вас лист, заявляючи, що він нічого про все діло не знає. Діло, бачте, стоїть ось як: я цілих півтора року вчив його сина, то й ті гроші, які я був Вам поприсилав на видання, я заробив іменно од його. Тепер мій ученик не здав екзамена, провалився. Його лихо зробило на мене, недужого чоловіка, таке вражіння, що я геть рознемощів. Хоч

* Підкреслено автором.

я знаю, що я вчив свого ученика дуже совісно, та мені прикро, що мої заходи не досягли своєї мети і, що я брав гроші ніби задурно. Тому ж-то я й попрохав Вас написать мені "удостовереніе" на Шульцове ймення, щоб він знав, що гроші, які я од його позаробляв, я вжив не на себе, ще й в його імени. [І.] Шульц, я знаю, людина дуже гарна: може бути, він не схоче, щоб його вважали жертвувателем тих грошей, які він посилав; можлива річ, що він до Вас напише лист, де скаже, що гроші на видавництво ідуть од мене, а не од його. Коли дивитись на діло формалістично, то воно правда, що здається, ніби гроші дав я; але ж я ані крішечки не сумніваюся, що Ви сами мене за жертвувателя не[*2] вважатиметс, бо й справді, я не маю жадного морального права на те; коли од продажі книжки прийдуть дсякі гроші до Вашої розпорядимости, то так і знайте, що дав їх [І.] Шульц, а нс я. Ось хіба тільки на остатні аркуші прийдуть гроші справді од мее[*]. А [І.] Шульцеві, якщо він до Вас напише[*2], будьте ласкаві одвітити ось що дословно:
"Милостивый Государъ!

Деньги, о которыхъ Вы пишите, были присланы А. Е. Крымскимъ съ заявленіемъ, что онъ ихъ посылаетъ отъ Вашсго[*2] имсни; потому-то и расписка дана мною на Ваше имя. Если Вы здесь усматриваете какое-либо недоразуменіе, то благоволите обратиться за разъясненіями къ самому г[осподи]ну Крымскому".

(Підпис).

Сподіваюся, що така-о форма відповіді буде й для Вас найзручніша[*]. А взагалі, прохаю вибачення, якщо Вас уся ця історія нелюбо вражає. Ох, гірко мені! коли б Ви знали, як гірко, то запевне не гнівились би на мене. Скільки я енергії загубив, скільки я нервів зопсував, вчачи того хлопця! а як він випадком[*2] (!) не видержав екзамену, то знайшлись людці, котрі[*2] мене обвинуватили тай зробили деякі ображаючі здогади…[*3] Од несподіванки я аж заслаб, тим-то й рукопис не зараз до Вас вислав, а вже аж звідси.

От що, Добродію: тепер звідси до Вас почта йде нсдовго, – чи не можна було б коректу засилати до мене? А в тім, чиніть, як Вам буде зручніш.

---

[*] Так у автора.

[*2] Підкреслено автором.

[*3] Примітка автора: "Якби Ви хтіли що-небудь друге одвітити, то попереду напишіть про те мені, будьте ласкаві".

Часописи я майжє зовсім не маю цього року: багацько чисел не дійшло до менє. Будьте ласкаві, посилайте рекомендовано: я нічого не боюся. Та ще пришліть і бракуючі числа: 1, 3, 4, 5, 7, 8, неодмінно рекомендуючи їх. Кошти перєсилки возміть поки що з тих грошей, які є в Вас для видання, а далі я пришлю іщє тай [І.] Франко Вам перєшле, бо він мені винен. Пришлю гроші влітку: хоч би й не було, то позичу.

Коли ще не вислали мені 7-й і 8-й аркуші книжки, то вишліть їх на московський адрес: там цензура не така люта. А я ще й не бачив тих листів.

Ваш щирий прихильник
А. К[римський].

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 71–72 зв. Автограф.

№69

А. Кримський до М. Павлика 12 серпня 1894 р.
М[осква]

Високоповажаний Добродію!

Пишу до Вас з М[оскви]. Я тут гостюю на хуторі. Питався я в цензурі про вислані од Вас бандеролі: мені одвітили, що їх одіслано до Петербургу, де їх, десь, певне, заборонять. Якщо це буде справді так, то московська цензура вернє їх Вам. Очевидячки, доведеться тоді висилати їх у ковертах (тільки неодмінно рекомендованих).

Вжє я багацько разів просив Вас: пришліть мені 1, 3, 4, 5, 7, 8 ч[исла] часописі, тай то рєкомендовано*, бо проста корєспонденція тільки в ряди-годи доходить до менє.

А що з "Листами на Наддн[іпрянську] Укр[аїну]"? Скільки аркушів моєї збірки надруковано вжє? Якщо справа посунулась, то не висилайте мені нічого, доки не звісна буде доля 7-го і 8-го листа в цензурі. Щодо [Д.] Дрепера[147], то тут біда ось у чому: очєвидячки, друкуваннє того твору коштувало б 600 крб., не менше, а я можу запевнити тільки* 200 крб.

NB. Коли скінчитє друкувати "Із записок старого гріховоди",

* Підкреслено автором.

то зараз по тім тра буде друкувати "В народ!" Тільки ж далі піде не "Сирота Захар", а інакшеє оповідання, що я його Вам ще надішлю.

Ваш А. К[римський].

Адрес: Москва. Рыбный пер., контора И. Ю. Шульца, для мене.

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 75–76. Автограф.

№70

А. Кримський до М. Павлика 26 серпня 1894 р. [Москва]*

Високоповажаний Добродію!

Сьогодні мені сказали в цензурі, що більше не дозволять жадного листа збірки, а ті 50 прим[ірників] 7-го і 8-го одсилають знов до Вас. Очевидячки, довведеться Вам їх посилати мені в ковертах (рекомендованих)*2. Страшенно дорого буде – та що діяти?! Чергуйте ось які адреси:

1) Рыбный пер., конт[ора] [И.] Шульца, мені.

2) Мыльниковъ пер., д. Морозовой, кв. Леве, мені.

3) Политехнич[еский] музей, редакціи "Этнографич[еского] Обозренія". На останній адрес тільки "Листи".

Я Вас не зрозумів. Ви пишите: "надруковано більшу частину "Мемуарів" – шліть швидко конець і заголовок". Що Ви розуміли під словом "конець?" найостанніше оповідання, з якого я ще не прислав ані рядочка? чи конець "Мемуарів"? Якщо Ви розуміли конець "Мемуарів старого гріховоди", то це мене дуже дивує. Адже я вже давно вислав*2 Вам рекомендовано*2 конець "Мем[уарів]" і оповіданнє "В народ!" Напишіть, чи здобули.

(NB. Вибачте, що стилістично фраза дуже вийшла поганою).

Коли ж у Вас єсть під руками цілі "Мемуари" і виправлене є "В народ!", то друкуйте їх. Я незабарюся надіслати ще один рукопис, бо й самому дуже хочеться швидче скінчити справу, щоб можна було дбати про друк [Д.] Дрепера. Поки, знов, перша книжка не готова, братися за другу не випадає.

---

* Місце відправлення встановлено за листом від 12 серпня 1894 р.

*2 Підкреслено автором.

Моїх творів я бачив остатній лист 8-й: може, будете ласкаві прислати негайно хоч один примірник дальших?

Жадані книжки покуплю й поприсилаю. Щодо рос[ійських] класиків, то я радив би Вам от яку штуку (далеко дешевше буде): я купуватиму Вам їх не в книгарнях, а в антікварах та по букіністах. Хочете? Чи, може, Ви бажаєте неодмінно новісенькі примірники? Тільки ж і в антікварів книжки не подерті, – попросту, розрізані, тай годі!

Про [Д.] Дрепера маю я ще докладніш побалакати, та вже до другого разу.

Ваш А. К[римський].

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 79–80. Автограф.

№71*

А. Кримський до М. Павлика 22 листопада 1894 р.
Москва

Високоповажаний Добродію!

Останній раз одписував я Вам, здається, в августі. Після того я дуже заслаб тай досі нездужаю: иноді здається, що зовсім помираю, та слава Господеві – вже тепер мені якось полекшало.

Перш усього нагадаю Вам, що в мене нема ось яких чисел часописі: 1, 3, 4, 5, 7, 8, 18. Оце я бажав би мати перш за все. Вислати треба на адрес: Москва, Трубная площадь, 1-ый Знаменскій пер., д. Вишнякова, кв. № 1, мені. То мій теперішній адрес.

"Листи"*2 треба вислати на такий адрес: Москва, Политехническій музей, члену Этнографическаго отдела А. Е. Крымскому.

Оповідань моїх цензура тепер не пускає під опаскою. Висилайте мені їх (хоч і як це дорого) в ковертах, наліплюючи кожен раз гульденову марку, раз на тиждень. Адреси для цього: а) 1-ый Знаменскій пер., б) контора [И.] Шульца.

Тільки ж не забувайте геть усе рекомендувати. Та записуйте скільки коштуватиме пересилка, а вже якось порахуємося. – Я прохав [І.] Франка оддати Вам 10 крб., які він винен мені. Очевидячки, він досі вже оддав Вам.

---

*Опубліковано.Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 157–158.

*2 "Листи на Наддніпрянську Україну".

Посилаю Вам ще книжок. Будьте ласкаві прислати мені ті почтові марки, які наліпляно на посилці оцій і, які були наліпляні на попередній (там була марка на 70 коп.) А ось рахунок:

1) Про [С.] Ковалевську[148] (дві книжки), вкупі з оправою 3, 20; 2) [І.] Янжул[149]: "В поисках" 1, 80; 3) [М.] Лермонтов[150] – 30; Пересилка їх – 70; 4) [П.] Шеллі[151], з оправою 1, 15; 5) "Фауст" 2, 30; 6) [Д.] Дрепер 2 крб.; Пересилка № 4–6 – 12 крб. 15 коп.

З опер не купив Вам жадної, бо Ви не написали, чи на фортепіано, чи до співу. Посилаю каталог [П.] Юрґенсона[152]. З російських джерел найкращими вважаються "Жизнь за царя" і "Руслан и Людмила" [М.] Глінки[153], "Русалка" [О.] Даргомижського[154], "Демон" [А.] Рубінштейна[155], "Пиковая Дама" і "Евгеній Онегин" [П.] Чайковського[156], "Снегурочка" [М.] Римського-Корсакова[157] і т. ин.

Тепер я нашукую для Вас [Ф.] Достоєвського. Новий примірник у книгарні коштує 12 крб., та я хочу купити дешевшого. Чи Ви маєте [І.] Тургенєва[158] (в книгарні 15 крб.), [М.] Гоголя (6 крб.), [І.] Гончарова[159] (13 крб. 50 коп.), [М.] Щедріна[160] (20 крб.), [М.] Помяловського[161] (2 крб. 75 к[оп.]), [О.] Писемського[162] (30 крб. – 20 томів), [О.] Пушкіна[163] (1 крб. 50 к[оп.]), [О.] Островського[164] (16 крб.), [М.] Некрасова (5 крб.), [С.] Надсона[165] (2 крб.), [В.] Короленка[166], [Г.] Мачтета, [І.] Потапенка[167] і т. ин.? Я зазначив книгарські ціни, але, звісно, зможу покупити дешевше. Ви б написали, кого Ви хочете мати найшвидче.

Дуже шкода, що загубився рукопис моїх оповідань, бо в мене тут немає чернетки. Я написав додому, щоб розшукали та заслали сюди, тільки ж, звісно, через те справа мусить ще на довше затягтися. Чи єсть у Вас виправлений примірник мого оповіданнячка: "В народ!"?* Я був вислав, – та чи не загубився він?

Бувайте здорові! Ваш щирий
А. К[римський].

P.S. Переховуйте гєть усі марки, які я наліплюватиму на листах і посилках до Вас.

PPS. Чи Вам одіслала цензура ті примірники збірки, які Ви вислали були влітку (здається 7 та 8)?

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 77–78. Автограф.

---

* Підкреслено автором.

№72

А. Кримський до М. Павлика 16 січня 1895 р.

[Москва]*

Високоповажаний Добродію!

Тепер мені вже не висилається часопись більше. Що це за знак? Ви десь, певне, не рекомендуєте? Чи, може, на почті губиться?

Найперш за все я прохав би Вас прислати мені ті ч[исла], яких не стає за минулий рік, а то: 1, 3, 4, 5, 7, 8, 20, 22, 23, 24.

Книжки, що я для Вас покупив, Ви, очевидячки, вже поодержували, бо я посилав усе рекомендованими опасками. Просю вернути мені наліпляні там марки*2. Один том [М.] Щедріна та [В.] Короленка надішлю незабаром, вкупі з Франковими книжками. Вони вже давно лежать у мене. Як перешлю, тоді й порахуємось.

А що моя збірка?

Чекаючи на скору одповідь, зостаюся Ваш щирий прихильник

А. К[римський].

Адрес мій – або той, що Ви маєте, або візміть у д[обродія] [І.] Франка.

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 81–81 зв. Автограф.

№73

А. Кримський до М. Павлика 1 лютого 1895 р.

[Москва]*3

Високоповажаний Добродію!

Недавнечко я до Вас був заслав листа, де прохав, щоб нічогісінько мені не висилалось на адрес контори [І.] Шульца. Ще раз просю про те саме. Будьте ласкаві, звістіть мене, чи не вислали Ви мені чогось на той адрес в январі. А надто: чи не вислали Ви бракуючі числа? Звістіть мене про це неодмінно: це дуже важлива річ. Якщо вислали (я ж нічогісінько од Вас не маю вже од двох місяців), та й то рекомендовано, то зробіть заяву в Львівську ди-

---

* Місце відправлення встановлено за суміжними листами в архівній справі.

*2 Підкреслено автором.

*3 Місце відправлення встановлено його за змістом листа .

рекцію почт, що я нічого не здобув, тай пришліть мені засвідчення, яке дасть львівська почта; а я вже з тим завіренням вдамся до тутешньої почти. Мій адрсс одтепер такий: Москва. Трубная площадъ, 1-й Знаменскій пер., д. Вишнякова, кв. Щскиной, мені.

Тепер можу Вам подати рахунок за покуплені для Вас книжки. Як я Вам уже був писав, [П.] Шеллі, [С.] Ковалевська, [І.] Янжул, [Д.] Дрепер, [М.] Лермонтов і "Фауст" коштували з пересилкою 12 крб. 15 коп. Дальший рахунок:

[О.] Пушкін – 70 коп.

(Пересилка 42 коп.).

[Ф.] Достоєвський 11 крб. 50 коп.

[М.] Некрасов – 4 крб. 50 коп.

[В.] Короленко, т. І – 1 крб.

[М.] Щедрін – 18 крб.

[М.] Гоголь – 3 крб. 50 коп. (додаток: [О.] Кольцов – дурно).

Пересилка: а) І-[й] т. [М.] Нскрасова та 12-го т. Ф. Достоєвського; б) 2 т. М. Некрасова та IX і X [Ф.] Достоєвського; в) [Ф.] Достоєвськ[ого] IV, V, VIII, XI; г) [Ф.] Дост[оєвського] І, II; [В.] Короленка І [т.]; [О.] Кольцова – 3 крб. 4 коп.

Пересилка: [М.] Щедр[ін] V; [М.] Гоголь IV – 72 коп.

Перссилка а) [Ф.] Дост[оєвський] III; [М.] Гог[оль] III; [М.] Щедр[ін] І; б) [М.] Гог[оль] І, II; [М.] Щедрін VII; в) [Ф.] Дост[оєвський] VI, VII; [М.] Щедр[ін] X; д) [М] Щедр[ін] VIII, XII – 3, 12

Пересилка: а) [М.] Щедр[ін] IV, IX; б) [М.] Щедр[ін] III; в) [М.] Щсдр[ін] II, VI – 1, 75

[В.] Короленко, т. 2 – 1 крб. 35 коп.

Пересилка [В.] Кор[оленка] [т.] II – " 21 коп.

Пересилка [М.] Щедріна [т.] XI – " 41 коп.

———————

50, 22

+12, 15

62 крб. 37 коп.

Сподіваюся, що Ви нс погніваєтесь на тс, що дсякі місця [М.] Щедріна я порозтинав.

Деякі книжки я посилав укупі з Франковими, але попереду зважив, скільки чиї книжки важать.

Оціх грошей Ви, очевидячки, нс вертайте мені, а припишіть до

мого фонду, що в Вас мається на видання та на пересилку, та на другі мої видатки. А що із збіркою? Чи друкується вона далі? Коли знов надруковано декілька аркушів, то я пришлю рукопис далі. Звістіть.

Ваш щирий прихильник
А. К[римський].

Будьте ласкаві вернути мені зужиті марки*.

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 82–83. Автограф.

№74

А. Кримський до М. Павлика 18 лютого 1895 р.
Москва

Високоповажаний Добродію!

Чому Ви не одповідаєте на мої листи? Між иншим, я дуже прохав Вас написати мені, як іде друк збірки, а треба мені було знати теє от нащо:

Один росіянин К. Фрейтаг[168] згодився дати 500 крб., щоб Ви їх ужили на видання книжок (між иншим, на видання "Поступу"). Попереду треба буде скінчити друк збірки* і вислати умовлені примірники, – це – conditio sinequanon*2, а потім можна буде заходитися й коло других видань. Вибір залежить од Вас, тільки ж треба буде моєї згоди. (Бажалось би видати [К.] Тіле: "Іст[орія] рел[ігій]", та хто зна, скільки коштуватиме печатання). – Як я Вам писав в остатньому листі, книжки, що покуповано для Вас останнім часом (з літа), коштували з пересилкою 62 крб. 37 коп., – рахуймо для зручности 62 крб. Оті гроші давав К. Фрейтаг, а тепер він додає ще 438 крб., щоб було якраз 500 крб. Ви їх здобудете взавтра або просто на своє мня*3, або через д[обродія] [І.] Франка. Звольте зараз, по одержанню, послати [К.] Фрейтагові отаке повідомлення (не змінюйте ані слівця, бо знаєте, які тепер часи):

"Милостивый Государь!

За пожертвованные Вами 500 рублей приношу искреннюю бла-

---

* Підкреслено автором.
*2 Незаперечна умова – лат.
*3 Так у автора.

годарность во имя целей, на которыя деньги даны. Отчетъ въ расходованіи денегъ я буду Вамъ присылать черезъ то лицо, черезъ которое оне были мне присланы. Съ истиннымъ почтеніемъ. – Съ искреннимъ почтеніемъ". (Підпис і дата).

Оцей-о лист Ви одішліть на адрес: "Москва. Рождественка. Центральные номера, Его Высокоблагородію К.А. Фрейтагу", а після того не вдавайтеся до його з ніяким листом: не можна*. За всякими справами вдавайтесь після того тільки* до мене. Звісно, "отчета" точного не треба буде і попросту звіщатимете мене в ряди-годи, що, мовляв, Ви витратили на такий або такий друк стільки чи стільки; так само й про пересилку збірки звістите з кінцем-кінців зовсім загально.

(NB. Бога ради, висилайте швидче те, що вже давно надрукувалося, себто аркуші 7-й і дальші. Адрес мій візьміть у д[обродія] [І.]Франка).

Тільки з тієї збірки, що тепер друкується, треба буде поприсилати 50 прим[ірників] (перші 6 аркушів вже прислано), а з опрочих видань треба буде прислати лиш по кілька прим[ірників]. Дохід, який буде з продажі книжок, нехай піде на ті самі цілі, на які піде й дохід од збірки. Правду кажучи, д[обродій] [К.] Фрейтаг бажав би, щоб зиск із продажі книжок ішов на нові видання. Звістіть мене*, що Ви про це думаєте. Я, знов, думаю, що доки спродадуться всі книжки, то змине безрік*[2]. Зрештою, напишіть мені свою думку: на що Ви* хтіли б уживати дохід з будучих книжок?

Ваш щирий прихильник А. Хв[анько].

Пишіть тільки* рекомендованими листами.

NB. NB.

[К.] Ф[рейта]г, прочитавши Ваш лист до мене, подумав, що Ви не хочете братись за видавання [К.] Тіле. Невже так? Адже ж влітку Ви мені писали, що й сами колись хотіли зробити це. Якщо і тепер Ваше хотіння не щезло, то все [ж] треба буде попереду докінчити збірку*. Прочитайте уважно ст[орінку] 67, – то Ви зрозумієте, через що [К.] Ф[рейта]г цікавиться долею її. А тії два оповідання, яких я Вам ще не прислав, мають задля його ще більшу вагу, бо кажуть про дещо, дуже йому відоме. Коли я писав до Вас у минулому листові, що насамперед* тра скінчити збірку та, що

* Підкреслено автором.

*[2] Так у автора. Тут: "без чогось рік".

це – conditio sinequanon, то я не стільки писав од свого ймення, скільки од Ф[рейтаг]ового.

Бракуючі ч[исла] часописі будьте ласкаві вислати на такий адрес: Москва. Петровская линія, гостинница "Россія", К. А. Фрейтагу. Якщо вага пакету не перейде ціни 2 гульд[ени], то шліть одним пакетом, – а то розбийте його на два рази.

Зараз по "Записках гріховоди" має піти "В народ!", – доки воно друкуватиметься, я надішлю далі рукопис. Тим часом пришліть на мій адрес Ваш переклад [К.] Тіле, щоб доповнити його з найновіщого французського видання. Про все те докладно до вас пише сам [К.] Ф[рейта]г. Не знаю тільки, чий лист дійде до вас швидче: мій чи його.

Ваш щирий А. К[римський].

Чи не буде Ваша ласка прислати мені ті марки, які я наліплював.

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 84–86. Автограф.

№75

А. Кримський до М. Павлика 28 лютого 1895 р.
[Москва]*

Високоповажаний Добродію!

Бракуючі ч[исла] Я, спасибі Вам, усі одержав, та не одержав "Змісту"*2 1894 [р.]. Дуже просою прислати.

Заїздив до мене [К.] Ф[рейт]аг. Новина тая, що і в мене тепер є 300 крб. на 1-й т[ом], а що в Вас є стільки само, то значиться з матеріяльного боку 1-й том [М.] Др[агомано]ва забезпечено. – Мені довелося мати з [К.] Ф[рейта]гом велику баталію за мою збірку: у мене є тільки два*2 неповних примірника, а він і тії хтів собі забрати. Та я не дав, і він казав, що сам Вам нагадає про ті 50 прим[ірників], за які я вже Вас багацько разів прохав. [К.] Ф[рейт]аг узяв у мене і адрес, щоб переслати Вам.

Вже як він був одіслав лист до Вас, прийшов лист од д[обродія] [І.] Франка про те, що практичнійше буде триматися иншого способу видання [М.] Др[агоманов]а, ніж наш. [К.] Ф[рейт]аг на

* Місце відправлення встановлено за змістом від 18 лютого 1895 р.
*2 Підкреслено автором.

те поручив мені одписати Вам, що він на все дає Вам* вольну волю: яким способом схочете, таким і друкуйте...*2 аби швидче.

Рукописних творів [М.] Д[рагомано]ва я не берусь Вам одшукати; а все, що друкувалося* в Росії – найду в Москві. Та коли Ви згодитесь на Франків спосіб видання, то моєї помочі Вам і не тра буде, бо всі матеріяли для 1-го тому будуть у Вас на руках.

Ваш щирий А. К[римський].

P.S. Я ще й досі не маю 1-го (I) аркушу! Вишліть його ще на Звиногородку.

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 94–94 зв. Автограф.

№76

А. Кримський до О. Огоновського 15 березня 1895 р.
Москва

Високоповажаний Добродію!

За поприсилані ч[исла] "Ведомостей" та за Шевченків патрет щире Вам спасибі. Швидко вже вийде декільки моїх книжок, – то вважатиму дуже любою своєю повинностю презентувати їх Вам.

На превеликий жаль мій, ні сам я не пам'ятаю про той реферат, якого Вам треба, і ніхто другий. А ті, знов, твори, які мені відомі – всі такі, що Ви, десь певне, краще за мене знаєте про їх. Та таки випишу, що знаю:

1) Передмова до 2-го тому Міклошичевої "Laut-und Form bildungslehre" (але це річ давня, застаріла); на пам'ять, може, перекрутив заголовок

2) Brugmann: Grundriβ der verybichenden Grammatik, t. I.

3) Sievers: Grundzüge der Phonetik*.

NB. 4) Дещо, пам'ятаю, розкидано по "Zeitschrift der vergleichenden Sprachforschung".

Очевидячки, це все така література, що Ви про неї й самі здорові знаєте добре.

Задля "Кіевск[ой] Стар[ины]"[169] перекладаю дуже цікавий

---

* Підкреслено автором.

*2 Крапки поставлено автором.

арабський манускрипт: "Подорож антіохійського патріарха Макарія по Козаччині та Московії".

Єсть там багацько дивниць, – не знати тільки, чи не бреше, бува, автор.

Ваш щирий прихильник А. Кримський.

ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2383, арк. 72–72 зв. Автограф.

№77

Б. Грінченко до А. Кримського 27 березня 1895 р.
Чернігів

Любий Земляче!

Все сумне Ви мені пишите. Не дбаєте про своє здоровля, тим ото так Вам і стається. А чи ж годиться так робити? Ви не даєте собі відпочинку, – яке ж тут здоровля може бути?

Книжки відібрав – спасибі. Посилаю ті 7 р[ублів] та 25 коп. (марками), що я Вам винен. Марки поздирав і теж посилаю, скільки до мене дійшло, бо з деяких бандеролів їх ужс й без мене поздирано. "Ж[итє] і С[лово]" я дуже прохав би прислати пакунком: тут особливі обставини. Може таки трапиться Вам нагода й Ви зможете зробити.

Я Вам посилав "Батько та дочка" та "Підпал". Що з їми? Коли нікуди Вам продати, то може можна вернути (пакунком, бо бандеролею дорого).

Моя "Етнографія"[170] й досі не додрукувалася. Складають 18-й аркуш, а буде 19. Та тоді ще морока з цензурою. Не знаю, коли побачить книга світа. Оце Вам і відмова на те, чи можу я видрукувати записи д[обродія] Малинки. Коли ніщо не стане на перешкоді я, у всякому разі, маю видати ще дві книжки "Етнографії" – пісні й прозу. Складати другий випуск почну зараз після першого, як він вийде. Але чи скоро ті два випуски вийдуть – не можу сказати, бо тут не друкарня, а отрута душі авторській. Коли при таких обставинах можна добути записи д[обродія] Малинки, то я залюбки їх візьму, аби цікаві.

Посилаю Вам (бандеролею) три нові свої видання народні. Друкую ще дві книжки. У цензурі п'ять рукописів. Чи дозво-

лять хоч один? [Т.] Зіньківського вже шість аркушів видруковано.

Чи надрукували Ви хоч одну свою роботу? Коли надрукували й пришлете – дякуватиму.

Пишіть!

Міцно стискаю Вашу руку. Ваш Б. Грінч[енко].

ІР НБУВ, ф. XXXVI, спр. 249, арк. 1–2. Автограф.

№78

А. Кримський до В. Левицького. 15 квітня 1895 р.
Звенигородка

Високоповажаний Добродію!

Яка шкода, що Ви мені не зараз одвітили на мій останній лист! Ваш лист прийшов у Москву тоді, коли мене вже не було там; сьогодні його переслали сюди. Ну, а в нашому невеличкому місті небагато вдієш. Перш усього "Артист" – не знаю, чи роздобуду я його тутечки; взавтра через почту розвідаю, може хтось його тут передплачує. – Про "Книговеденіе" скажу, що видають його дуже порядні люде, молоді московські вчені, натурально люди чесні. Редакторів у "Книгов[еденіи]" є не один, а декільки. З одним я дуже добре знайомий, та, на жаль, він був на якийсь час виїздив з Москви, то й я його не бачив в маї. Я сподівався, що [П.] Шібанов гаразд витолкує адміністрації, що вона має чинити з Вашим примірником, та коли бачу, він того не зробив, то я сам рівночасно пишу лист до Москви і посилаю його рекомендовано; вже готовий. – [Г.] Коваленко живе в Москві на самім краю (в факультетській клініці); бажаючи його одвідати, я спершу послав до його лист, але відповіди не здобув, так само як не здобув відповіди давніш. Звідси я гадаю, що його тепер зовсім у Москві немає. – З [М.] Янчуком я багато разів бачив[ся] і говорив також про Ваші справи. Повість свою він думає Вам прислати влітку*. Що ж до "Этногр[афического] Обозренія", то він каже: "Я не розумію, чому В. Лукич залишив мінятися. "Этногр[афическое] Об[озреніе]" охочо було б мінялося з "Зорею", тільки ж В. Лукич мав претензію проти того, що журнал йому висилається ніби неакуратно. Але ж нехай він довідається, що

* Підкреслено автором.

"Этн[ографическое] Обозр[еніе]" не має означеного дня для виходу в світ кожної книжки: ми дбаємо тільки про те, щоб було 4 книжки на рік, а не про точний речинець". От Вам його слова. Коли хочете мати "Этн[ографическое] Обозр[еніе]", то звеліть висилати "Зорю" (не* в ковертах) на адрес: Москва, Политехнический музей*. На цей адрес жадна цензура не заборонить. Та, до речі, залагодьте і мою справу: на час літа нехай зроблять так, як я просю в приложеній записці. – Про московські лубочні "метелики" нічого не чув.

Ваш щирий прихильник

А. К[римський].

Мій адрес:
"Кіевской губ. г.Звенигородка
А.Е. Крымскому".

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 61, спр. 646, арк. 1–2. Автограф.

№79

А. Кримський до М. Павлика 12 травня 1895 р.
М[осква]

Високоповажаний Добродію!

Я марне чекав, чи не пришлете Ви тих чисел часописі, які бракують, тай од'їхав не дочекавшись. Якщо не посилали, то й не посилайте до М[оскви]*, бо [К.] Фр[ейтаг] їде до Харкова (досі вже мабуть і поїхав), а перешліть їх сюди, до Звиногородки. Трохи необачно Ви зробили, що послали до [К.] Фр[ейтага] звістку про зміну адреса: це має характер листа, а листів [К.] Ф[рейта]г прохав не засилати до його. Мій адрес одтепер: Кіевск[ая] губ. г. Звенигородка, мені.

Ваш щирий прихильник

А. К[римський].

Не пишу до N*2, бо не маю часу, а инакшої причини нема ніякої: адже я багато разів писав Вам, як стосуюся я до N2*.

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 92. Автограф.

---

* Підкреслено автором.

*2 Особу не встановлено.

№80

А. Кримський до М. Павлика 23 травня 1895 р.
М[осква]

Високоповажаний Добродію!

[К.] Фрейтаг уже давно наставав на мене, щоб я швидче написав Вам одповідь, та я за всякими справами ніяк не міг, а потім цілий тиждень мене не було в городі.

[Д.] Дрепера він видати не хоче через те, що чув од [О.] Пипіна, котрий, як Вам відомо, колись дуже клопотався коло російського перекладу [Д.] Дрепера, – що ця праця – геть не научна, і що тепер* сам [О.] Пипін ані пальцем не був би поворухнув, щоб її перекласти. Опроче, [К.] Ф[рейтаг]ові дуже хочеться бачити якнайшвидче [К.] Тіле в слов'янськім перекладі (чезр.*2 українськім). Перечитавши Ваш лист, він надумався помістити [К.] Тіле в серію "Літер[атурно]-Наук[ової] бібл[іотеки]" [І.] Франка (звісно, зоставляючи Вас* хазяїном готових книжок), та ще пожертвував на укр[аїнське] видання папір, що коли його продати за доброго курсу, то буде карбованця з 200. З тої суми сто крб. мають піти на Франкові видання, а другі 100 крб. мають піти до Вашої повної безконтрольної розпорядимости, але: 1) допіру по скінченню* друку [К.] Тіле, 2) по скорім* скінченню.

З мого боку задержки не буде. Якщо иноді ніби спізнювався з рукописом, так це виходило попросту через те, що я боявся посилати рукопис великими шматками, а надто після того, як друкарня загубила дещо. До того ж я й не бачив потреби поспішати, бо, звичайно, друк тягся страх як довго. Тепер Ви мені прислали ар-к[уш] 15-й, – зостається з Вас скрипту*3 ще аркушів на двоє, але я вже почав переписувати твір далі і швидко, саме на час, пришлю Вам. До кінця збірки ще знайдсться матеріялу на 2 з половиною –3 арк., а там зараз піде [К.] Тіле.

[К.] Фр[ейта]г казав, що Вам напише, щоб Ви не боялись слати "Н[арод]" на його адрес (Він навіть каже, що лист в його давно вже готовий, тільки він жде ще на мій* лист, щоб послати вкупі). До його не можна слати листи*: це він рішучо заборонив, – а часопись можна, бо він, в разі халепи, може сказати: "Чим же я винен, що мені шлють?!". Про листи такого не скажеш.

---

* Підкреслено автором.

*2 Авторське скорочення упорядником не прочитано.

*3 Мається на увазі: "рукопису".

Треба вислати ось які ч[исла] з минулого* року: 1, 3, 4, 5, 7, 8, 20, 22, 23, 24. А з цього* року: 6, 8. Адрес от такий: Москва. Трубная площадь, 1-й Знаменскій пер., д. Вишнякова, кв. №1, К.А.Фрейтагу.* Пошліть або все заразом, або двома посилками, в рекомендованих* ковертах, та не гайтесь, а шліть заразісінько* (якщо буде дві посилки, то другу – за 3–4 дні), бо незабаром [К.] Фр[ейтаг] поїде на "дачу", тож коли посилки прийдуть без його, то зчиняться великі прикрости: на почті їх розпечатають.

Починаючи з 4 ч[исла], шліть часопись на адрес: Кіевской губ. г. Звенигородка, мені*. Туди ж зачніть пересилати й збірку творів, починаючи з 7-го аркушу. На перший раз пошліть з п'ятеро примірників 7-го арк[уша], далі 5 прим[ірників] 8-го арк[уша] і т.д., а потім знов доведеться почати з 7-го, аж доки в моїх руках нс буде 50 прим[ірників] кожного аркуша. [К.] Фрейтаг Вам уже писав, що пересилка йде його коштом* (адже це єдина зарплата мені за перскладарську працю), – тому-то записуйте кошти пересилки та одчислюйте од тих грошей, що Вам передав [І.] Франко.

Радю Вам: не гайтеся з друкуванням, щоб [К.] Тіле вийшов у світ, якнайшвидче. Будьте певні, що крім тієї сотки крб., яка вже лежить про Вас, [К.] Фрейтаг дасть іще* грошей! Людина з його добра і щира, тільки жива, гаряча й нетерпляча*: з остатньою рисою дуже треба рахуватись.

А от [К.] Фр[ейтаг] прийшов. Кінчаю.

Ваш А. К[римський].

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 88–90. Автограф.

№81

А. Кримський до М. Павлика 24 червня 1895 р.
[Звенигородка]*2

Високоповажаний Добродію!

Тому три дні заслав я до Вас остатні сторінки рукопису збірки. Будьте ласкаві переслати мені якнайшвидче аркуші: 7-й і т.д., аж

* Підкреслено автором.
*2 Місце відправлення листа встановлено за листом від 23 травня 1895 р.

кінчаючи 17-м, та ще 19-й і далі аж до кінця, бо я їх зараз зовсім не маю (NB. 17-го Ви й не посилали мені), а треба буде переглядіти їх, щоб подати спис помилок. Як здобуду я од Вас аж най-остатніший лист, то заразісінько пришлю заголовок і передмову, ще до неї буде долучено й спис помилок друкарських, а заразом і початок [К.] Тіле.

Дуже просю Вас: пришліть же нарешті ті ч[исла], яких я просю вже цілий рік. До того спису бракуючих ч[исел], який Ви маєте, додам ще 9-е ч[исло] ц[ього] р[оку]. Висилайте яким хочете способом: чи всі одразу, чи двома разами, чи скільком схочете, – тільки ж висилайте! та рекомендовано.

Ваш А. К[римський].

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 93–93 зв. Автограф.

№82*

А. Кримський до Б. Грінченка 24 червня 1895 р.
Звенигородка

Любий Земляче!

Вчора я одержав Вашу кореспондентку, оту, що Ви направили на Москву. Ну, я вже дещо так і зробив, як Ви бажаєте, себто одіслав Вам "Ж[итє] і Сл[ово]" та ще додав "Кон[отопську] Відьму"*2. Од Вас "Думи і пісні"171 здобув, – спасибі Вам за пам'ятку! Чепурненьке видання. Передні Ви поприсилали мені: "Робінзона", "Батька та Дочку", та "Підпал", а других книжок, про які Ви писали мені, що присилаєте їх, я не дістав*2: десь певне погубилися дорогою. Швидко й я Вам дечим оддячуся. Мабуть, в середині юля буде вже готова моя збірка*2 (tandem*3, адже три годи друкується!), – всього аркушів з 24. Та у [І.] Франка друкується мій переклад (з англійського, з моїми додатками): "Народні казки та вигадки*2. Як вони блукають та перевертаються" Clouston'a*4. Праця,

* Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 176–178.
*2 Підкреслено автором.
*3 Тут: "нарешті". Йдеться про "Повістки і ескізи з українського життя".
*4 В. Клоустон "Popular tales and fictions, their migrations and transformations". Переклад його праці зроблено А. Кримським.

як на фоклор* – першої ваги, а російською мовою її немає. З "Шах-наме"*2 робиться*3 відбитка (цікаво мені почути Вашу гадку про*3 мій переклад). Перший шматок моєї розвідки про перський містіцизм уже давно готовий, та друкарня не дає, доки не вийде цілий том "Трудов Вост[очной] Комиссіи" (моя книжочка – відбитка звідти). Про [І.] Франкову дісертацію я подав довгу, докладну критику[172] до "Кіевск[ой] Стар[ины]": лаю. Кажуть, що [І.] Франко посварився за те зо мною, та я не вірю.

Мене вирядило "Общество люб[ителей] ест[ествознанія], антр[опологіи] и этн[ографіи]" на літо робити досліди поміж караїмами, та я за своїм нездоровлям не поїхав і почав робити всякі археологічно-етнограф[ічні] екскурсії тутечки (по церквах, горищах і т.ин.). Багато придбав цікавого, та що найдорожче – збірка старецьких віршів українських з кінця минулого століття. Навмисне, щоб розпитати про се, про те, поїхав я на три дні в Київ (16–20 юня) до [П.] Житецького і радився з їм. Показалося, що моя збірочка – дуже цінна річ. Я її видам у світ з великою передмовою*3. Довідавшись, що я етнографую теперечки, [П.] Житецький дав мені велику-величезну (з пуд буде ваги) колєкцію казок*3 українських, записаних одним писарем за 70-их років. Матеріял – зовсім незвісний і од нікого не обслідуваний. Багато є порнографії, що її видати в світ не можна, та куди більше гарних фабльо та "мітичних" казок. (А в тім ще побачимо, чи то міти! Щоб, бува, тії міти та не позичено з [А.] Радивиловського[173] або [І.] Галятовського[174]!). Сподіваюся, що в Москві дадуть мені гроші на видання; том буде більший, ніж у [П.] Чубинського[175]. Ще ж дав мені [П.] Житецький між иншими важливими паперами власноручні рукописи [С.] Руданського*3, що всі думали, ніби вони загубилися. Друкуватиму в "Житі і Слові" та в "Зорі". Сьогодні вже послав до "Ж[итя] і Сл[ова]" розвідку "Про рукописні редакції творів [С.] Руданського, про їх відносини між собою та про листи поетові"[176] (дуже цікаві листи [С.] Руданського до брата його – Грицька).

Був і в Семена Жука*4. Він несподівано*3 спитав мене, чи не

* Тут і далі так у автора.

*2 "Шах-наме, або Іранська книга царів. Написав Абу-аль Касим Фірдоусі Туський" (Львів, 1896).

*3 Підкреслено автором.

*4 Один із літературних псевдонімів О. Кониського.

візьму я катедру руської мови і словесности. Правду кажучи, я не* від того, хоч [П.] Житецький одраджує та вговорює зостатися в Москві, де був [О.] Бодянський[177], [М.] Максимович[178] і инші. Чогось [С.] Жук на Вас ніби скоса дивиться. Що такс скоїлося? Чи, може, секрет?

Вернувши з Київа, я був занедужав: звичайне з дороги, і слабував два дні* так, що нічого ані читати, ані писати не міг. Та потім як одужав, то знов кинувся в працю. Роблю. Мені гарно. Чи довго ще житиму, я про те тепер не думаю ані крихітки. Я знаю, що мені тепер гарно на душі, – ну, тай годі. Значця, тра працювать і далі з усії моці, щоб було так само гарно.

Напишіть мені, скільки треба книгорові*2 заплатити за ті книжечки, які Ви прислали* були на комісію, – бо я забув.

Ах, ота недавня смерть![179] Отая смерть!* Я, відколи довідався, не можу ані на день забути про таку втєрю. Ще ж до того мої фоклорні праці – всі такі, що раз-у-раз згадується тая всликая людина. На мою думку, після Тарасової смерти щс не було такої гіркої втрати для нашої батьківщини. Пєром йому земля!

Бувайте здорові. Ваш А. К[римський].

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37889, арк. 1–3. Автограф.

№83

А. Кримський до М. Павлика 28 червня 1895 р.

[Звенигородка]*3

Sehr geehrter Herr! Seien Sie so gut, mer es zu schicken, warum ich Sie gebeten habe.

Hochachfungsooll[180].

А. К[римський].

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 98. Автограф.

---

* Підкреслено автором.

*2 Так у автора.

*3 Місце відправлення встановлено за листом № 82.

№84

А. Кримський до М. Павлика [16 липня 1895 р.][*]
[Звенигородка][*]

Дорогий Добродію!

Це вже другий лист пишу я до Вас сьогодні: першого я попереду був хтів писати тільки для Вас, та якось сам собою він так написався, що можна його й до друку дати. Тим-то пишу вдруге.

Здобувши звістку про Михайлову[*2] смерть, я зараз заходився з думкою, чи не можна було б видати повну збірку його творів, очевидячки хронологічним розпорядком. Написав я в цій справі два листи до [К.] Ф[рейт]ага. Не одразу, та таки він згодився, щоб оті гроші, які він дав на [К.] Тіле, обернути на видання писань [М.] Д[рагоманов]а. Тільки ж виставив дві умови: 1) можна обернути ті гроші на видання власних писань[*3] [М.] Д[рагоманов]а, та не можна обернути на щось инше, напр[иклад], на книжки про[*3] [М.] Д[рагоманов]а; 2) треба, щоб Ви не пізніш од 1-го августа ст[арим] ст[илем] дали остаточну відповідь, себто чи на [М.] Д[рагоманов]а мають піти гроші, чи на [К.] Тіле: після 1-го авг[уста] гроші мають піти тільки[*3] на [К.] Тіле. Повідомлення пришліть мені, а я вже завідомлю [К.] Ф[рейтаг]а.

Я сподіваюся, що [К.] Ф[рейта]г таки не покине своєї думки про [К.] Тіле, і після нового року (тоді в його будуть гроші) знов схоче видати його. Тим-то я не жалкую своєї праці над перекладом і навіть перекладатиму далі. Та навіть хоч би моя праця мала й пропасти, то я не жалкуватиму, бо видання творів [М.] Д[рагоманов]а тепер потрібніш, ніж що. А в тім, усе залежить од Вас і рішайте сами, що хочете видавати: чи [М.] Д[рагоманова], чи [К.] Тіле. Звісно, тих грошей, що ми маємо, не стане на повне видання, та нехай надрукують хоч два перші томи, а там знов щось ізвідкілясь капне!

Що ж до моєї збірки, то вона мусить додрукуватись і переслатись мені (50 прим[ірників]) таким самим способом, як і передше ми були погодились. І [К.] Ф[рейта]г виразно Вам написав, що воно так має бути. Сьогодні я одержав ст[орінки] 97–320,

---

[*] Дату і місце відправлення встановлено за відбитком штемпеля на конверті.
[*2] Михайла Драгоманова.
[*3] Підкреслено автором.

шліть мені й далі те самс плюс конець. (Та бракуючі числа часоп[ису]!). Як буде готова окладинка*, то пришліть мені один примірник*: може, решту пощастить мені надрукувати й у Росії: адже ж окладинка не книжка і цензури не має боятись; а один примірник – то треба на зразок.

Передмову, заголовок і спис помилок пришлю заразісінько після того, як дістану од Вас лист 21[-й].

Ваш А. К[римський].

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 1–2. Автограф.

№85

А. Кримський до М. Павлика 17 ст. ст. червня 1895 р.
[Звенигородка]*2

Я сидів у глухому закутку Вкраїни, коли як стій вичитав з російських газет про смерть [М.] Драгоманова.

Мов грім побив мене.

Не стає ані сліз, ані слів.

Бідна Україна! Сиротятами зостаються українці, помер їх батько.

Після Тарасової смерти Україна ще не зазнала такої великої втері…*3

Важко й писати далі…*3 Перо випадає…*3

А. Хванько.

На листі помітка А. Кримського: "В[исоко]п[оважаний] Д[обродію]! Можете цей лист надрукувати". Потім тим самим чорнилом помітку закреслено.

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 234, арк. 16. Автограф.

---

* Підкреслено автором.

*2 Місце відправлення встановлено за листами №№ 82, 84.

*3 Крапки поставлено автором.

№86

А. Кримський до М. Павлика 3 серпня 1895 р.
[Звенигородка]*

Високоповажаний Добродію!

Два дні вилежав я слабий, тай то дуже, тим-то фізично не міг одіслати переднього слівця. Оце посилаю та просю, щоб разом з надрукованим примірником Ви мені прислали і окладинку: тільки одну на показ бо, мабуть, нс можна буде і в Росії за цензурним дозволом надрукувати ще 50.

Що [К.] Ф[рейт]аг деспотичний, дак се Ви кажете щиру правду. Капризів у його є таки доволі. Та кого гроші не зопсують? Я мирюся з усіма його примхами (иноді просто дитячими), бо рівночасно добачаю в нім гарне серце, і думаю, що й Вам варто було б миритися з ними, бо тоді міг би бути з нього мецєнат для нас. – Що гроші, які в Вас, підуть уже на [К.] Тіле, дак це вже вирішено; з Ф[рейтаг]ового листу я бачу, що він тепер звабився отією новою ідєєю мов би цяцькою, бо вже дає грошей аж на цілий том. Але Ви кажете, що справа піде нс швидко, і кажете, щоб я попереду добре розважив усе. Чи не можете сказати точніш: коли*2 більше-менче Ви б могли розпочати друк! Бо коли справді Ви особисто можете зачати друк лише дуже*2 не швидко, то можна було б заложити цілий комітет для цього діла: Ви б передали туди ті гроші, що в Вас, а я б туди діслав решту [200 крб. є в мене і зараз]*3. Не стільки для догоди [К.] Ф[рейта]гові, скільки для загально-українського добра – і я б сам стояв за тим, щоб з друком того тому не гаятись. Звісно, найкращий редактор був би не з кого, як з Вас; та коли справді Ви думаєте дуже*2 затягти цю справу, то Ви мене страхаєте! Звістіть, справді, як Ви думаєте постановити цю справу, себто: чи беретесь, чи краще радите вдатися до кого иншого?

Ваш А. К[римський].

P.S. Та за бракуючі ч[асописі] не забувайте.

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 99–100. Автограф.

---

* Місце відправлення встановлено за відбитком штемпеля на конверті.

*2 Підкреслено автором.

*3 Квадратні дужки поставлено автором.

№87

А. Кримський до М. Павлика 6 серпня 1895 р.
[Москва]*

Високоповажаний Добродію!

Коли б Ви знали, як Ви мене смутите! Я можу по-щирості сказати, що раз-у-раз відносився до Вас дуже прихильно: згадайте, напр[иклад], про ті гроші, які я випрохав у [К.] Ф[рейт]ага на видання книжки для цілей Вам любих; адже попереду [К.] Ф[рейта]г хотів видати [К.] Тіле російською мовою і, звісно, був би мав собі*2 з того і грошеву користь і душевну втіху*3. Потім я, бажаючи Вам*2 догодити, вижебрав у [К.] Ф[рейтаг]а дозвіл повернути гроші на видання писань [М.] Д[рагоманов]а, а Ви навіть не одвітили ані слівця на мою пропозицію. Не забудьте, що 1-го авг[уста] ст[арим] ст[илем] я мусю дати точну відповідь жертвуватслеві, чи друкуватиметься [М.] Д[рагомано]в, чи ні; коли ж не одвітю, то втеряється надія на видання [М.] Д[рагоманов]а…*4 хіба, що знов доведеться впрохувати та розпинатися! та хто його знає чи буде на той раз знов згода.

Іще більше Ви мене смутите тим, що ніби ховаєте од мене свою часопись. От скоро два роки буде, що я прохаю в Вас та благаю деяких чисел тай доблагатися не можу! З того (1894) року в мене немає ч[исел] : 1, 3, 4, 5, 7, 8, 20, 22, 23, 24, а з сього року: 6, 9, 11, 12 і т.д. Будьте так ласкаві, пришліть зараз, не гаячись, бо коли я виїду звідси, то мені вже не так зручно буде, щоб до мене приходили товсті коверти з-за границі.

Така сама біда з моєю збіркою. Ви мені може скажете: "Та ти повинен дякувати мені, а не докоряти, бо я ж і коректуру тобі правлю, і з друкарнею клопіт маю". Ох, добродію! що й казати – я Вам дуже*2 вдячний за всі Ваші турбації, і тільки ж скажу Вам правду, що повільний друк збавив мені нервів бодай не казати скільки! Знов же й те сказати: я дозволив собі покористуватись Вашою ласкою через те, що видання все буде Ваша власність; коли продасте хоч жидам на папір, то й тоді якісь грошенята Вам таки капнуть! А остатніми

---

* Місце відправлення листа встановлено за змістом.

*2 Підкреслено автором.

*3 Слова: "душевну втіху" вписано автором поверх рядка.

*4 Крапки поставлено автором.

часами, коли зостається так мало друку, тай той не кінчається, нерви мої аж шматуються. Опроче, і компромітація мені тепер велика: як Ви собі думаєте, що мусить думати про всю справу [К.] Ф[рейта]г, давши гроші ще в февралі і не бачучи досі поступу в тій справі?! А я ще й у марті з'їв од нього чимало докорів, як Ви були не хтіли друкувати [К.] Тіле. Гай-гай, добродію! Ми плачемося, що в нас меценатів не гурт, а прийде якийсь, то ми й того одіпхнем.

Компромітація виходить мені і з того, що Ви не присилаєте готових уже аркушів. Адже [К.] Ф[рейта]г дав гроші на пересилку; а коли Ви не присилаєте і коли я не можу дати йому скількохсь-там примірників, то хто знає, чи не подумає він, що я сказав Вам ужити ті гроші на щось инше? або чи не подумає він, що я такий невдячний, що навіть йому не хочу дати тих декількох примірників? або чи нє подумає він...* ат, не можу далі писати, бо з тих здогадів аж лице паленіє.

Добродію! вибачте, що пишу так гірко, але й на душі гірко. Я колись був прохав Вас, щоб Ви оддали друк моєї збірки [І.] Франкові (він був би охоче й швидко поскінчав усе), прохав Вас, щоб і Тілеві гроші Ви оддали йому (правду казати, дак це не я прохав, а сам [К.] Ф[рейт]аг); та Ви самі одмовили обидва рази, що того не треба, себто, що Вам неважко доглянути того друку. Коли неважко, то нащо ж Ви мене мучите?

Вибачте, коли яке слово я написав не до ладу, та змилосердуйтесь надо мною і не робіть мені компромітації, не робіть мене підозрінною людиною в чужих очах. Отже: 1) пришліть часопись, 2) пришліть 21-й аркуш, щоб я міг його переглядіти та швидче прислати Вам передмову і спис помилок, 3) пришліть готових аркушів 7–21 скількись примірників, а за три–чотири дні знов скількись і т.д., 4) звістіть, чи хочете друкувати [М.] Д[рагомано]а, чи нехай уже [К.] Тіле.

Я сподіваюся, добродію, що Ви хоч тепер вважите на моє справедливе прохання, і в тій надії зостаюся Вам щиро прихильний

А. К[римський].

P.S. Річ очевидна, що до мене можна посилати щось тільки як <u>рекомендоване</u>*2, бо нерекомендоване все губиться.

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 101–101а. Автограф.

---

* Крапки поставлено автором.

*2 Підкреслено автором.

№88

А. Кримський до М. Павлика 8 серпня 1895 р.
[Москва][*]

Hochgeehrter Herr! Nachdem ich heute im "Leben und Wort" (Buch 4) gelesen habe, dass man eine volle Ausgabe von "L-s". Werken unternimmt, so habe ich es dem Herrn Freyftag gleich mitgetheilt. Ach, ich bin sehr froh, dass ich die Antwort zu rechter Zeit geben kann! Und was Sie betrifft, so haben Sie nur mit den Herausgebern sich zu verständigen. Die ganze Frage, hoffe ich, ist also schon entschieden. Die Bedindunden hängen von Ihnen ab.

Hochachtungsvoll.

А. К[римський].

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 102. Автограф.

№89

М. Павлик до А. Кримського 11 серпня 1895 р.
Львів

В[ельми]п[оважаний] Добродію!

Учера я післав Вам більшу посилку, де було й те, що я годжусь вернути гроші на видан[н]є [М.] Др[агоманова]. Сегодня получив від Вас [лист], де є непорозумін[н]є: в "Ж[итї] і Сл[ові]" тільки виказано бажан[н]є[*2], щоби товариші і прихильники [М.] Др[агомано]ва видали єго твори. Отже, певніще це, що я Вам написав і напечатав, т[о]є[сть], що видан[н]є мусить бути, але під доглядом сі[м'ї] небіжчика і моїм; на це, певно, згодяться і всі ті, котрі давали би далі[*2] гроші на виданнє. Усе ж-[та]ки є найбільше умов єго і єго твори.

Значить, діло рішене, що решта грошей [К.] Ф[рейта]га має піти на твори [М.] Др[агомано]ва, – і добре сталося, що Ви не порозуміли "Ж[итє] і Сл[ово]" і написали в час [К.] Ф[рейта]гу рішуче слово, – а то, хто зна, чи моя посилка дійде в час. Тепер скажу ...[*3]

---

[*] Місце відправлення листівки встановлено за відбитком штемпеля.

[*2] Підкреслено автором.

[*3] Крапки поставлено упорядником. Далі слово не прочитано.

мені дуже чудно читати знової умови з боку [К.] Ф[рейтага] є...* рішайтесь по август – не далі. Речинець, очевидно, даний тільки ним самим і залежний від него самого, мені просто лихо робиться як я собі подумаю, що від такого волоска може залежати і найважнійща для України справа. Спізнись моя відповідь на мінуту – і все пропало! Хто ж, шануючий чужі думки й обставини*2, чуже добро, дає такі умови?! Що він людина деспотична – це видно і з того, що він ніяк не хотів узяти в толк, що тепер для Г[аличини] й Укр[аїни] є й важнійщі твори, як [К.] Тіле. Та мусимо брати так, як є, і [К.] Тіле потрібний.

NB. Це все я кажу про нас, а не для відомости [К.] Ф[рейта]-га. Ось чому мені лєчно брати єго гроші на видан[н]є творів [М.] Др[агомано]ва, котрі не можуть початись зараз, – і я просив Вас: добре розважити – чи не краще давати єго гроші тільки на те, на що він їх згори призначив? Б[у]л[о] ще добре порозумітись з ним, аби після того не було нарікань на Вас і, особливо, на мене.

Ваш М. Павлик.

ІР НБУВ, ф. XXXVI, спр. 412, арк. 1–2. Автограф.

№90*3

А. Кримський до М. Павлика 11 серпня 1895 р.
[Звенигородка]*4

Дорогий*5, високоповажаний Добродію!

Ви слабуєте на нерви, Ви знаєте, що воно таке тії нерви, – тим-то я сподіваюся, що Ви простите*5 й мені те, що вчинили мої нерви. Якби Ви, дорогий Добродію, були до мене обізвалися листом передше, то не були б діждали од мене того негарного листу, який я Вам недавнечко послав, не були б почули гірких слів, з якими я до Вас тоді вдався, тай сам я не був би дізнав тих болів, які зараз відчуваю. Коли Ваше серце ще не запеклося, то

* Крапки поставлено упорядником. Так у автора. Можливо: "єсть час".
*2 Фразу: "думки і обставини" вписано автором поверх рядка.
*3 Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 192–194.
*4 Місце відправлення встановлено за відбитком штемпеля.
*5 Підкреслено автором.

простіть, простіть мене!! Маленьким вибаченням буде для мене тая свідомість, що я провинив перед Вами, дбаючи про ту саму справу, яка й Вам лежить на серці*. А саме: час зминав; я боявся, що не встигну к 1-му августові повідомити [К.] Ф[рейт]ага про те, що є охочі люде до видання [М.] Д[рагоманов]а; боявся, що термін змине, а од Вас листу не буде. З того чекання нерви мої були страх як напружені! Коли ж нарешті і [К.] Фр[ейт]аг спитав мене про дещо, то з одчаю я й написав до Вас той лист. – Позавчора прийшло "Ж[итє] і Сл[ово]", звідки я вичитав, що єсть* якісь люде, котрі охотяться видати [М.] Д[рагоманов]а. (Поки Ви не прислали листа, то "Ж[итє] і Сл[ово]" було для мене найпершим джерелом). Як стій я зараз начеркав лист до [К.] Ф[рейт]ага, що, кажу знайшлися* редактори*2) і що, значця, гроші мусять піти на [М.] Д[рагоманов]а, а не на [К.] Тіле. Рівночасно я написав і до Вас кореспондентку (по-німецьки, бо в мене такий звичай виробився, дякуючи [В.] Чайченкові), і до [І.] Франка лист. [І.] Франкові я написав у тім листі, щоб він перебалакав з Вами, бо якісь обставини не дають Вашим листам дійти до мене (інакше я не міг собі вияснити Вашої мовчанки) і, що коли 1-й том [М.] Д[рагоманов]а Ви захочсте* видавати, то нехай хоч він мене сповістить про це, а коли Ви сами од себе не* захочсте (задля будь-яких причин), то аж тоді нехай береться за цю справу він. Сьогодні я пишу до [І.] Франка, що нехай він Вас про ніщо не питає, бо я вже маю од Вас лист, а нехай краще Вам поможе в Вашій роботі.

Тепер справа з виданням стоїть от як. Узавтра я Вам вишлю заголовок, передмову і спис помилок. Ви додрукуйте збірку, будь ласка, якнайшвидче тай ненастанно пересилайте мені листи: 7 – кінець плюс передмову (про часопись теж не забувайте). Коли все попересилаєте, то Вам видко буде, скільки в Вас зосталося грошей. Не присилаючи мені ніяких* рахунків, назвіть тільки цифру решти*, більш нічого; це на те, щоб я міг показати [К.] Ф[рейт]агові той лист, та щоб ми знали, скільки треба буде іще* Вам прислати для закінчення сподіванного 1-го тому [М.] Д[рагоманов]а. Далі, зачинайте лагодити до друку той 1-й том. На мою і на

* Підкреслено автором.
*2 Примітка автора: "Я написав йому: "во главе редакціонного комитета стоят [М.] П[авли]к и [И.] Ф[ран]ко", хоч нічого певного ще не знав!".

Ф[рейт]агову думку спосіб видання мусить бути хронологічний (адже треба показати світові постепенність* і всесторонність розвою дорогого небіжчика), та коли б Ви захтіли видавати инакшим способом, то на те Ваша воля. От і все. Ні, не все, треба ще от про що додати: про ужиток доходу з видань. Моїй збірці, Ви вже те знаєте, Ви повний хазяїн: можете їй визначити яку хочете ціну (я радив би якнайдешевшу, бо швидче спродасте) і всі гроші з неї обернути куди хочете. Те саме скажу й про 1-й том [М.] Д[рагоманов]а, хоч і не зовсім те саме. Бачте, [М.] Д[рагомано]в іде зам[ість] [К.] Тіле*, а дохід з [К.] Тіле мав бути увесь Ваш*, тим-то справедливість вимагає, щоб і 1-й т[ом] [М.] Д[рагоманов]а був так само Ваш. Але, з другого боку бажалось би, щоб із продажі 1-го тому прийшли гроші на 2-й* том [М.] Д[рагоманов]а. Мені здається, що як на [К.] Тіле треба було б тільки 300 крб., а на 1-й т[ом] [М.] Д[рагоманов]а тра буде 600, то дохід з 1-го тому можна буде вживати так, що половину Ви беріть собі, а половину ховайте для 2-го тому. Ну, та коли то ще воно буде!

Далі, Ви ще пишете: "боюся, аби [К.] Ф[рейт]агу і Вам не задовго було ждати, доки мені можна буде (фізично!) почати друк І т[ому] [М.] Д[рагоман]ова". Кажу Вам щиро: оці слова Ваші вдарили мене ножем у серце. Будьте певні, дорогий Добродію, що слабому ніхто не докорятиме. Дай Вам Господь швидче очуняти, дай Вам Господь віку довгого, і не дай Господь, щоб я чи [К.] Ф[рейт]аг укоротили Вам віку!! Але може б зробити от як? – [І.] Франко, побачивши виразну волю Ф[рейт]агову на хронологічне* видання, очевидячки, примириться з тим фактом, і він міг би Вам дуже допомогти в заходах коло видання. Значця, Ви і він могли б узятися за редаґування вдвох*, а це була б для Вас велика полекша, і для діла було б краще, бо спільна праця завше краща і швидче йде. Я про це до нього написав.

Чекаючи од Вас одповіди, зостаюся Ваш щирий прихильник*

А. К[римський].

P.S. Не забувайте про арк[уші] 7–22 та про часопись, то й не буде ніяких непорозумінь. [М.] Др[агоман]ов коли-то, коли-то ще

---

* Підкреслено автором.

вийде!, а тим часом зробіть так, щоб я міг хоч свою збірочку показати [К.] Ф[рейт]агові зараз готову.

Бувайте здорові! та здорові!*

P.P.S. З [К.] Тіле 1-шу частину (ассірійці і єгиптяне) я вдруге* перекладаю з найновіщого нім[ецького] вид[ання], що вийшло в юні с[ього] р[оку]. Коли [К.] Ф[рейт]аг не дасть на [К.] Тіле грошей, то я зажду один рік, а там у мене самого будуть гроші, то й видам своїм коштом.

Іще раз просю: на сердьтесь же на мене.

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 103–106 зв. Автограф.

№91*2

А. Кримський до В. Левицького 14 серпня 1895 р.
Звенигородка

Вельмишанований Добродію!

"Співомовками" звав [С.] Руданський усе, що поетові "мовить Співа (Муза)", або "що мовиться на співочий лад"*3, себто вірші; всякі історичні поеми – то в нього такі самі співомовки, як і дрібні приказки. Очевисте діло, що в такім разі Ваш поділ ІІ-го тому на а) Співомовки, б) Приказки, в) Поеми історичні. г) Переклади – не годиться. Ще, я бачу, титулової картки для І-го тому нема; тим-то я б радив Вам назвати його: "Співомовки [С.] Руданського", т[ом] І*, а сподіваний ІІ-й т[ом] був би в такім разі "Співомовки", т[ом] ІІ. Коли ж Ви неодмінно хочете затитулувати том 1-й "Нові поет[ичні] твори"*, то затитулуйте так само й 2-й. Опроче, Ваш т[ом] ІІ-й міститиме в собі: співомовки всі справді нові, бо й ті 56 приказок, які давно видав [І.] Франко[181], Ви могтимете надрукувати з дійсного оригіналу, а не з поганого списку*. А що в [І.] Франка був тільки список, дак се певна річ. В мене є автографи [С.] Руданського з усяких періодів: з 1851-го року до 1870-го*, тим-то я руку [С.] Руданського зучив гаразд, і можу запевнити, що оригінал

* Підкреслено автором.

*2 Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 195–196.

*3 Фразу: "або "що мовиться на співочий лад" вписано автором поверх рядка.

приказок, друкованих од [І.] Франка в "Зорі" 1886-го року писано не рукою [С.] Руданського*. [І.] Франко не звик до російських характерів письма, тим-то й помилився. Далі: дата: "1869-го року, Петербург"*2 – писана тим самим* почерком і тим самим чорнилом, що й увесь манускриптик; а ввесь манускриптик писано рукою Стрільчевского. Далі: про фальшивість цього документу свідчать грубі помилки, яких не міг би допуститися автор; ([І.] Франко, як друкував ті приказки, то иноді мусів сам складати нові вірші). Одно слово, скажу Вам: Франків оригінал – не автограф [С.] Руданського. І на тім кінець.

Тепер заходить питання: як же буде найкраще зредактувати другий том? Перш усього скажу про І-й. Додавати до його нічого не тра, хіба тільки той "Перегляд змісту", який я зладив (recte*3 переписав з додатками)*4 для Вас і який рівночасно засилаю; і неодмінно треба надрукувати мою "Увагу до перегляду", бо вона вияснює всю справу*. В "Перегляді" Вам треба буде позазначати сторінки, бо Ви ж мені прислали не всю, цілу збірочку, а тільки до ст[орінки] 64-ої. Числа (№№) кожного, надрукованого тут, віршу я поставив, дивлючись на Ваш списочок, що Ви мені прислали. Я дуже й дуже Вас просю надрукувати цілий перегляд*, бо він надається тільки* для 1-го томику. Що він цікавий, дак про те нема чого й казати, бо хіба ж не цікаво подивитися, як сам [С.] Руданський поділяв свої вірші?! Дуже цінні для нас і ті "голоси", які він наводить у чернетках і з яких видко нам його літературні впливи, чи взірці. Деякі його вірші (котрі з порнографічних) навряд чи можна буде колись де надрукувати; в "Перегляді" є про них хоч згадка, а це вже теж важлива річ для студій над постом. Міг би я багато навести ще других рацій, що, мов, треба надрукувати в 1-[і]м томику цілий* "Перегляд", та сподіваюся, що Ви вже й так переконалися.

Тепер про другий томик. Як знаю я тепер весь матеріял, який Ви обладуєте, та знаю те, що є в мене*5, то можу сміливо сказати, що найкраще буде друкувати його хронологічним розпорядком*. А то

---

* Підкреслено автором.

*2 Слово: "Петербург" вписано автором поверх рядка.

*3 Належним чином – лат.

*4 Фразу: "recte переписав з додатками" вписано автором поверх рядка.

*5 Те саме: "та знаю те, що є в мене" вписано автором поверх рядка.

чому? бо хронологічний розпорядок буде заразом і систематичним*, – сам собою так складається. План мій от який для II-го тому: 1) "Два трупи", 2) "Вечорниці", 3) "Упир", 4) "Хрест на горі", 5) "Розмай", 6) "Люба"*2 (цими гарненькими*3 поемами [С.] Руданський розпочав свою літературну кар'єру), далі – дрібні співомовки (спершу ті що в мене, бо вони вчаснійші, а далі ті, що в вас є; те, що було в "Зорі" 1886 [р.] та "Правді" 1892 [р.], я залічую до своїх), а нарешті "Слово"*4, історичні поеми і т.д. Що скількись там*5 дрібних приказок поміститься аж після історичних поем, дак це не біда. Одну річ я тут випустив: довгу поему "Світові байки", бо не знаю, чи схочете друкувати*; її місце – по "Любі". Хронологічний разпорядок – це, на мою думку, єдино розумний, бо ми зовсім не зрозуміємо поета і не могтимем його оцінити. Якщо Ви не від того, то зробім так: першу половину другого тому зредагую я* (твори з 1851-го року до липня 1859-го р[оку]), а другу – Ви (з того рукопису, що в Вас є, себто за конець року 1859-го та 1860-й); а тоді я Вам пришлю комедію [С.] Руданського "Чумак", писану вже в Ялті*.

Я б дуже був радий, коли б Ви згодилися на хронологічний спосіб видання (тим паче, що, кажу, він сам собою був би майже сістематичний щодо змісту). Коли згода то звістіть; тай зараз* по одержанню Вашого листу я пошлю до Вас товстий (уже переписаний) первий*6 зошит творів [С.] Руданського*, який можете розпочати друком хоч зараз-таки. В нім твори з р[оків] 1851–1856.

По тім здоровлю Вас щиро і дякую за прислані аркуші I томика (не висилайте потрохи, вишліть увесь конець одразу*, бо я нічого не лякаюся: аби зарекомендували, то дійде!). Ваш щирий прихильник

А. Кримський.

P.S. В "Русько-Укр[аїнській] Бібл[іотеці]"[182] подано ті самі вірші, що є і в других рукописах, тільки що заголовки не ті.

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 61, спр. 647, арк. 1–6. Автограф.

---

* Підкреслено автором.

*2 Фраза: "6) "Люба" вписано автором поверх рядка.

*3 Те саме: "гарненькими".

*4 Те саме: "слово".

*5 Те саме: "скількись там".

*6 Те саме: "первий".

№92*

А. Кримський до М. Павлика 5 вересня 1895 р.
[Звенигородка]*2

Високоповажаний Добродію!

Сьогодні в Вашій посилці не стає аркуша 11-го, а якось давніш Ви були не вислали 16-го та 17-го. Тим-то найближчу посилку зложіть от як:

а) арк[уші] 11-й, 16-й, 17-й, 19-й, 20-й, 21-й;

б) арк[уші] 7–21;

в) два*3 прим[ірники] заголовку та два*3 списи помилок.

Висилайте посилки все на два адреси, так воно буде швидче, ніж на один.

Ваш А. К[римський].

P.S. В усіх некрологах [М.] Д[рагомано]ва, які друкувалися по рос[ійських] часописях, стоїть, ніби покійник під кінець живота зірвав з українством*3, бо не міг добачити в нім ніякої надії на поступ.*4) Оці звістки беруться з "Энц[иклопедического] Словаря" Брокгауза и Ефрона, а там статтю "Драгоманов" писав не хто, як наш спільний знайомий...*5 Non–ego*6! Він боявся, щоб його самого не залічили часом до українофілів (адже це річ страшенна!), того й накрутив і того, і сього, і оного, і ового...*5.

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 107–107 зв. Автограф.

№93

А. Кримський до В. Левицького 22 вересня 1895 р.
М[осква]

Вельми поважаний Добродію!

Я до [М.] Павлика вже написав, щоб він Вам прислав мою

---

* Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 197.

*2 Місце відправлення встановлено за змістом.

*3 Підкреслено автором.

*4 Примітка автора: "Увидел несовместимость украинофильства с прогрессом".

*5 Крапки поставлено автором.

*6 Псевдонім К. Арабажина.

збірку. Звістіть мене*, чи зробив він це. А я в Вас прохатиму, щоб Ви мені прислали кінець 1-го тому [С.] Руданського (по* ст[орінку] 160-у) та окладинку, – за що щиро дякуватиму Вам. Та чи точно приходить до Вас “Этнографическое Обозреніе”?*

Засилаю деякі виправки до друкарських помилок.

Ваш щирий прихильник

А. Кримський.

Адрес:
“Москва. Покровка, Машковъ пер., д. Меркулова, кв. Леве, А.Е. Крымскому”.

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 61, спр. 648, арк. 1. Автограф.

№94

А. Кримський до М. Павлика 23 вересня 1895 р.
[Москва]*2

Високоповажаний Добродію!

Щось Ви прислали мені декілька примірників збірки тай перестали. Шліть, будьте ласкаві, далі, коли не для мене, то хоч для [К.] Ф[рейт]ага.

І часописі я вже більш не достаю!

Будьте ласкаві, одішліть 1 прим[ірник] моєї книжки в Станіслав*3 В. Лукичеві, а один дайте [І.] Франкові. Все те йде в рахунок моїх 50 прим[ірників].

Ваш А. К[римський].

Шліть мені збірку і сюди, і на Зв[енигородку].

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 108. Автограф.

---

* Підкреслено автором.
*2 Місце відправлення встановлено за змістом.
*3 Тепер: м. Івано-Франківськ.

№95*

А. Кримський до М. Павлика 24 вересня 1895 р.
Москва

Дорогий Добродію!

Свершися!

Наскільки я сумую про це з погляду громадського, настільки радію про Вас. Вам таки треба спочинку, треба втихомирити свої нерви, треба набратися здоров'я. Якщо Ви покинете на якийсь час журнальну працю, то видужаєте. Поки що нехай для Вас буде потіхою звістка, що минула Ваша праця не була чимсь ефемерним; бо я знаю, що ті прим[ірники] №№, які є на Вкраїні, ходять з рук до рук, пильно перечитуються, не вважаючи, чи то щось новіще, чи ще з 1890 року.

Але ж коли я довідався од Вас про Ваше матеріяльне бідування, то мене аж жах узяв. Я багато міркував, чим би Вам допомогти, та наміркував не гурт. Перша моя гадка була про [К.] Ф[рейт]ага; тільки ж одне, що його тепер немає тут (він верне так під кінець сентября ст[а]рим ст[илем]), а друге – що аж до января од нього нічого чекати не тра, – це річ певна. Друга моя думка от яка: спродайте в яку-н[ебудь] книгарню мою збірку за чверть ціни (по 15 крб.), мабуть же на таку ціну знайдуться покупці! тай візьміть ті гроші не на які-небудь громадські цілі, а на свої власні потреби: хоч і небагато, та все ж буде з того якась хвилева підмога. Третій спосіб от який: моє місячне вдержання (30 крб.), яке я був наготовив собі на октябр, я оце засилаю до Вас; як забагатієте колись тоді й порахуємось. Мені соромно, що я так мало посилаю, але ж і сам я живу наче метелик, не знаючи, що буде взавтра, і не маючи ніяких запасів, як воно буває в муравлів.

Посилки досі були приходили точно, та раптом перервалися. З Вашого листу довідуюся, що то Ви самі залишили їх посилати. Шліть далі, в обидва міста: аби рекомендоване, то дійде! А звіщати Вас про кожен раз, то річ довга.

Ваш А. К[римський].

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 109–110. Автограф.

---

*Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 202–203.

№96

М. Павлик до А. Кримського 29 вересня 1895 р.
Львів

Любий Добродію і Друже!

Позвольте мені від тепер мати Вас за те*. Ваш поступок зрушив мене до сліз, тим більше, що я особисто нічим не заслужив собі на це у Вас. Ваші гроші вирятували мене з крайньої крайности, бо не було за що навіть переїхати на нову квартиру. Вважаю це за довг, бо і Ви чоловік бідний! А щодо Вашої збірки, то не знаю, що й робити, – єк узагалі не знаю, з чого мені далі жити. Мені, правда, запевнено на 1 рік по 25 р[ублів] у місяць, але ж, перше. се тільки половина того, чого конче потрібно на житє: сама квартира і прислуга буде мені коштувати 20 г[ульденів] у місяць, значить на житє мені з матір'ю остає[ть]ся 12 г[ульденів] у місяць. Та і з того треба буде віддати деякі довги, котрі я мусів наробити як редактор і "шеф" – видатки були страшенні (роз...,*2 а тут мислю тільки ділові – а на те у мене не було грошей). Що й прикрости були і є страшенні – цего Вам не потребую і говорити. А після-ж року? Й не получу ніякого офіційного місця, і в газету ніяку не піду, – хоть би яка редакція змилосердилась надо мною, – бо не вмію кривити душею. За свою особу я зовсім не дбав би, бо моє особисте житє – одні муки, особливо від 1890 р. Отже я за себе і рад був би, якби хоть зараз "почил со миром". Але ж я обов'язаний: 1) показати землєкам, що таке "[М.] Др[агомано]в" і "др[агоманів]щина" – обов'язаний попрацювати над описом єго житя і єго справи, тим більше, що се мій єдиний вірний друг і товариш, і ніхто инчий не знає так ані єго, ані справи єго. Се ж робота велика і довга – по крайній мірі на 2–3 роки ненастанної праці. 2) Я обов'язаний написати свої "Споминки" – бо се мусить бути історія гал[ицької] культури за 20 років. Се теж довга робота, бо я хотів би єї написати і артистично і пресоб'єктівно. До 1) і 2) видати треба і кілька томів сирих матеріялів (переписки і т.ин.) ...*3

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 80, спр. 92, арк. 1–2. Автограф.

---

* Така фраза в автора. Можливо: "другом".

*2 Крапки поставлено упорядником. Далі слово не прочитано.

*3 Те саме. Далі текст листа в архівній справі відсутній.

№97*

А. Кримський до М. Павлика 4 жовтня 1895 р.
[Москва]*2

Любий Друже!

Як і тепер, і раз у раз, високо шанував Вас за Ваше самозреченнє, а через те титул "друга" приймаю для себе як велику честь од Вас.

Щодо задуманих Вами праць, дак це правда, що ніхто опроче Вас їх не може поробити. А праці, знов, такі, що можна сказати: "насущні". Я сподіваюся, що й здоровля Ваше і матеріяльне становище поліпшиться як-небудь, і Ви спокійно і "безмятежно" могтимете довести до кінця всі Ваші наміри.

Висилаю 20 крб., щоб Ви могли пересилати "Пов[істки] і еск[ізи]" (одразу в два місця). Це гроші [К.] Ф[рейта]гові.

Будьте ласкаві, вишліть 1 прим[ірник] В. Лукичеві та дайте 1 прим[ірник] [І.] Франкові, та один до бібл[іотеки] "Просвіти".

Бувайте здорові! поспішаю кінчити лист, бо дуже зайнятий сьогодні.

Ваш А. К[римський].

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 111. Автограф.

№98

Б. Грінченко до А. Кримського 20 жовтня 1895 р.
Чернігів

"І не бийте мене, і не лайте мене", любий земляче. Бо вже ж я Вам пишу. Ну, я дуже радий, що Ви так про мою "Етнографію" думаєте. Ваших рецензій дожидаю нетерпляче і хотів би прочитати їх перш, ніж оддам до друку другий випуск. – Як бачите, "Етнографія" друкувалась додатком до "Земского Сборника". Послав я до цензури, щоб окремі відбитки дозволила. Аж Главн[ое] упр[авленіе] заборонило!! Пожалівся міністрові –

---

* Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 205.

2* Місце відправлення встановлено за суміжними листами.

не знаю, що буде. Скажіть: чи не могло б – "Этн[ографическое] Обозр[еніе]" надрукувати мою "Етнографію" – так, щоб і окремі відбитки були, і щоб тих одбитків і мені сотні 3–4 дати? Питаюся, боячись, що тут уже може не доведеться друкувати. *напишіть*[*] про се.

Ваша знахідка про звук *дж*[*] певне матиме чимале значіння для філологів українських, та тільки не впевнить мабуть таких, як ті Соболевські, бо їм певне "о щось инше ходить"...[*2]

Рецензію Вашу на [І.] Ф[ранка][*3] прочитав усю залюбки, бо написано дуже цікаво. Але в їй мені сподобалась не стільки Ваша ерудиція велика (хоч я се вельми поважаю), скільки те, що в їй, як і в Ваших оповіданнях, є щось оригінальне, таке, що ні в кого иншого його нема. Оце мені найбільше подобається. Книги Ф[ранково]ї я не читав, тим і не можу про суть речі казати, хоча про більшість уваг, і не читавши тії книги, можна сказати, що Ви правду кажете. Коли б я був учений, то я бажав би, щоб мені так детально показали на всі мої помилки. Але ж [І.] Франкові ця рецензія не могла сподобатися: стиль її гострий...[*2] Коли Ви не мали чогось особливого на меті, то можна було б усе те сказати инакше з більшою прихильністю до автора, ні, не так: жаліючи його сказати, а Ви його не жаліли. Я не дивуюсь, що він образився, хоча певне се минеться...[*2]

Переглядав ізнову Ваші оповідання. Найбільше подобається мені "Та хто ж справді тут винен?" Перша половина так гарно написана, що тільки Г. Барвінок[183] та М. Вовчок уміли так просто і так колоритно по народному писати; в другій половині часом стрівається вже літературщина. Деякі місця з "Виривків з мемуарів одного ст[арого] гріховоди" вражає своєю силою, але ціле оповідання не видержане...[*2] "Перші дебюти" читавши не перестаючи реготавсь. Я так одвик сміятися (тільки [Г.] Сінкевич[184] та Б. Прус[185] уміють тепер заставити сміятися – я кажу про слов'янські письменства – про те, що читав, звісно), – дак я так одвик сміяться, що читати цю річ було мені великою втіхою. Тільки кінчик...[*2] "І він, як був, ув' одній сорочці, пірнув у чужий садок...[*2] Сааді й каже: "З чорної хмари ллється ясний дощ". Кінець такий, що не наверта на цю думку...[*2]

---

[*] Курсивом виділено автором.

[*2] Крапки поставлено автором.

[*3] Див. примітку до листа № 82.

Думку мою про "В народ" та "Захарко" – Ви знаєте: за для такої теми треба було взяти дорослiших людей. "Батькiвське право"...* ох, це питання дуже складне...* Менi б на цю тему хотiлось роман або трактат написати...* "Iсторiя одної подорожi" – це теж складна дуже рiч, чи нi, не складна, а нс так трохи питання стоїть...* Там українськi книжки чи до речi? Сс, мабуть, якби цiлий роман Ваш був, дак би там вони були до речi, бо, псвне ж, i цей хлопець Олександер i хлопцi по инших оповiданнях – це одно...* "Psych[o]pat[ia]"*2 – дуже цiкаво читається. Кiлька сцен, що не можна нс реготатися, кiлька сторiнок щиро поетичних...*! I кiлька речей, що суперечать иншим мiсцям п'єси. "Не порозумiлися" – щось не до краю доказане є...* Здається, про всi оповiдання сказав: тепер про їх гуртом. А самс ось що: [П.] Мирний нс пишс, останнi повiстi [I.] Левiцького (панськi) поганенькi, "Пани й люди" [В.] Левенка[186] – не вироблена й уривнова*3 рiч, [М.] Коцюбинський[187] – симпатичний, але трохи сентимсптальний i не новий...* [I.] Франкове "В потi чола" i Вашi "Повiстки" найкраще з усього, що дали нам останнi рокiв 10. (Кажучи се, я нiтрохи не забуваю деяких Ваших вад). От через вiщо буде*4 дужс жалко, коли Ви кинете бслєтристику. Не кидайте її, але пишiть об'єктивнiше i хай у Вас буде простiша мова*4. Оце мої бажання. Може вони й недоладнi, алс таке моє враження.

Як же Ваше*4 здоровля? Напишiть про це докладно. Якi плани про професуру?

Не забудьте прислати Вашi рос[iйськi] працi. Та пришлiть їх i нашiй "Общественн[ой] Библ[иотеке]" – вона дуже вбога, але симпатична. Присилайте просто на менс, бо я член вiддiлу. За це Вам дякуватимсмо.

Я злаштував збiрник нар[одних] казок з друкованих*4 етн[ографiчних] мат[ерiялiв] (про дiти). Коли би сей збiрник подати до цензури вiд "Этн[ографического] Обозр[енiя]", то чи не лекша була б цензура? (Згадую, бачите, свою "Етнографiю"). А чи не можна цього зробити? А чи можна буде тодi друкувати його мснi в Чернiговi, напр[иклад]?

---

* Крапки поставлено автором.

*2 Оповiдання А. Кримського "Psychopatia nationalis", 1895.

*3 Так у автора. Можливо: "уривкова".

*4 Пiдкреслено автором.

Та ще от що: подайте мені адресу "Этн[ографичсского] Обозр[снія]" – ніде в Чернігові, не вишукаю, а хочу передплатити.

Пишіть. Стискаю Вашу руку. Ваш Б. Г[рінченко].

От що прохатиму: скоро відберете "Ж[итє] і Сл[ово]" за сей рік усе, то пришліть мені. А на той рік чи можна скористуватися з Вашої добрости?

У цензурі в мене драма, ще драму й комедію туди готую; там мої оповідання (дитячі) та "Пасіка". І ані телень.

Зараз переглядаю Уманців "Словарь" на "П" (кінчаючи "подкуривать"). З нового року почне друкувати[сь].

Чи скоро вийде Ваш Clouston?[188] У Черн[ігові] не можна знайти [О.] Пипіна "Очеркъ литер[атурной] ист[ории] [ста]р[инных] повестей и сказок [русских]". Чи не можна в Москві сю книгу купити? Дорого? А коли ні, то може можна у Вас її на деякий (не на короткий) час позичити?

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 80, спр. 59, арк. 1–3 зв. Автограф.

№99

М. Павлик до А. Кримського 1 листопада 1895 р.

Львів

Дорогий Друже!

Що таке, що від Вас нема звістки? Я ж писав Вам не раз, що без того й не можу нічого далі слати, і Ви знаєте, що так воно мусить бути. Остатнім разом й післав повний екз[емпляр] [М.] Д[рагомано]ва, а тепер прошу сказати мені, що значать Ваші слова: "зовсім не маю 1-го листа", якого? Коли то справді 1-лист тексту, то не знаю, що й буде, бо я ж Вам післав усі 50 екз[емплярів] всіх перших листів, від 1–6, і після переспису оказалосє, що в мене і єго ще не стало. Коли справді Ви не получили 1-го ...* нічого, як слати Вам повні екз[емпляри]. Щодо всего виданя, то я позволив узяти собі 150 екз[емплярів], з котрих вільно продав, а решту дав до книгарні, відки взяв собі за них потрібні мені виданя. Всі инчі

* Крапки поставлено упорядником. Далі фразу не прочитано через згасання тексту. Можливо: "не лишилось".

екз[емпляри] я даю на фонд для піддвигненя* Уг[орської] Русі, – так вони й швидче будуть розпродані. На той же фонд призначена й виручка з нього*2 про М[ихайла] П[етрови]ча, що вже вийшла. (Треба Вам сказати, що після товчка від М[ихайла] П[етрови]ча [Драгоманова] у нас тепер дуже жваво занялись Уг[орською] Рус[сю], навіть народовці, за котрими мабуть підуть і москвофіли, – і чеї так розбудило Уг[орську] Русь. Скажу я Вам, що я аж тоді єк слід порозумів вагу У[горської] Русі для нас, єк побачив єї прекрасну землю).

Жінка пок[ійного] М[ихайла] П[етрови]ча пише мені про Хв[ань]ка: "Шчирость його дійшла до самого мого серця. Якщо можете передайте йому, шчо в ті хвилини, коли мене обгорне найважчий сум і безисходна туга, то всякий раз згадую його і дякую йому".

Та горе, що вони зовсім без засобів остались. Можна би й їм помогти, єкби хто купив бібліотеку (на ту ціль, що я писав), – я шукаю такого принца, та доси не найшов.

Чи слать Вам книгу про М[ихайла] П[етровича] [Драгоманова][189]. Щодо єго творів, то діла пішли на ширший обсуд, тай доси не рішено навіть, в якій мові видавати їх, – чи всі в укр[аїнській], як я раджу, чи так, як котр[ою] була надрукована; не рішено і в якім пор[я]д[ку], і чи вибратим видавати, чи тілько один том, і що в тім томі печатати. Як бачите, Вам і [К.] Ф[рейтагу] треба святої терплячки, – поки що буде рішено. Супротів того, мені нараз хочесь попросити Вас і [К.] Ф[рейта]га, сказати рішучо від себе: так і так печатайте, те і те. Тоді вже не було би й розмови. А инакше, їй-богу, не буде й кінця. На мою думку, треба би почати формально з першого т[ому] і печатати все в хрон[ологічному] порядку, – й, розуміється, по-укр[аїнськи]. На Галичині [всі] за укр[аїнською] мовою, так само і на Украйні, окрім декого.

Відпишіть мені якнайскоріш.

Ваш щирий М. Павлик.

ІР НБУВ, ф. XXXVI, спр. 413, арк. 1–2 зв. Автограф.

---

* Тут: "розвитку, підйому".
*2 Тут: "з видання".

№100

А. Кримський до М. Павлика [12 листопада 1895 р.][*]
[Москва][*2]

Високоповажаний Добродію!

Будьте ласкаві! шліть швидче ч[асописів] № та аркуші збірки.

Ваш А. К[римський].

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 96. Автограф.

№101[*3]

А. Кримський до М. Павлика 3 грудня 1895 р.
М[осква]

Дорогий Друже!

Я допіро вчора трохи одужав од інфлюенци, тим-то одповідаю аж сьогодні, хоч мені дуже хтілося дописати Вам якнайшвидче.

Перш усього скажу про видання творів [М.] Д[рагомано]ва. Коли Вам справді не хочеться згодитись на чийсь чужий план, то не забувайте, що рішуче слово в цій справі – тільки у Вас. Держіться такого плану, який Вам[*4] здається найкращим, і не робіть собі нічого з того, що хтось там радить щось инше. Адже [К.] Фр[рейт]аг написав це Вам дуже виразно, тай ніхто не сміє Вас примусити чинити инакше, ніж як Вам здається за найкраще. Та от, так місяців за пару, [К.] Ф[рейт]аг їде до Відня; дорогою він може заїхати до Львову, тай тоді Ви сами перебалакаєте з ним. Але краще було б, якби Ви зараз[*4] почали спокійненько видавати, не вважаючи на нікого, а знаючи, що тому виданню пан тільки Ви самі.

Щодо того вжитку, який Ви зробили з моїх оповідань, то мені здається, що Ви себе дуже покривдили. Нема чого казати, що святе воно діло – дбати про Уг[орську] Русь, але ж не менше святе діло, щоб і Вам[*4] була якась підмога. 100 прим[ірників], які Ви взяли для себе, це ж дуже мало; коли ще не пізно, візьміть собі

---

[*] Дату відправлення листівки встановлено за відбитком штемпеля.

[*2] Те саме: місце відправлення листівки.

[*3] Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 213–214.

[*4] Підкреслено автором.

більше (або й цілий наклад), бо Ваше здоровля – це ж діло громадської ваги! Я б був дуже радий, коли б Ви увесь зиск із видання взяли собі*, бо хоч і невеличка це поміч, а на разі й вона здалась би.

Ви мене не зрозуміли, коли я писав, що мені не стає першого* аркуша: першого – себто заголовка та передмови, а не тексту. От я Вам повиписую, які в мене дефекти, а Ви, будьте ласкаві, – пришліть їх разом з якимсь комплєтним (під "компл[єтом]" я розумію не цілу збірку, а без перших шістьох аркушів):

1) В двох* примірниках не стає заголовного листка та спису помилок;

2) В одному примірникові не стає аркушів: 3-го, 5-го, 6-го, 17-го;

3) Окрім того, ще в одному не стає арк[ушів] 5-го і 6-го.

Нарешті додам, що єсть у мене 11-й та 12-й аркуш лишні.

Я дуже Вас просю – слати все негайно, тай на два адреси одразу. Не чекайте неодмінно після кожної* присилки Вашої, щоб я Вас сповіщав: я Вас сповіщатиму за 3–4 рази.

Ваш А.К[римський].

P.S. Чи не прислали б Ви мені своєї фотографії, коли є?

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 112–113. Автограф.

№102

М. Павлик до А. Кримського 9 грудня 1895 р.
Львів

Дорогий Друже!

Велике спасибі Вам за відповідь, – стану сповняти Ваші бажаня, а поки що про видавництво скажу, що навіть рішившис[ь] (що буде) цими днями на те, що печатати, та не можу зараз почати друку, бо треба ж ті всі речі добути і багато їх попереводити. Та, на всякий случай, я тепер беруся за те сам але і Вас, у свій час, попрошу помочі мені. При нагоді пошлю фотографії, ще осталась одна – ще з ліпших часів. Чому Ви не написали, чи прислати Вам книгу про М[ихайла] П[етрови]ча?

Друге діло таке. [Я] писав Вам про свій економічний стан, що жити мені нічим (бо на все життє і розкоші єго в мене 11 гуль-

* Підкреслено автором.

д[енів] 50 кр[ейцерів], а так тепер половина їх мусить іти на дрова (холодно у мене, до біса), то жити нам приходиться картофлями і хлібом, та і того не раз нема. Але, хоть так воно не причиня[є]т[ь]ся до мого здоров'я та ще т[я]жке діло – [давлять] мене довги, котрі не да[ю]ть мені супоко[ю] і мучать мене до божевіля. Наробив я їх і тим, що вже був хори[й], і ще більше тим, що був "шефом партії" – політіка в законі річ коштовна, а тим більш, шеф партії мусить бути багач. Таким чином, у мене доси набралось довгів: гульденів 1064 і рублів 483. Віддати їх тепер усі в мене нема ніякої змоги, то я задумав їх бодай сконвертувати, а так [як] у мене нема якого одного банку чи багача, – я мушу обертатися до знайомих і просити їх, щоби мені позичили під застав праці. Та і таких знайомих у мене в Галичині нема, і я поневолі мушу обертатися у Росію. Одним із таких людей я мушу вважати і д[обродія] [К.] Ф[рейта]га, і от я прошу Вас сказати єму твердо і попросити єго від мене, чи не міг би він позичити мені до кінця року 1896 рублів 500, – сума, якої мені треба непремінно, щоби мати який мені душевний спокій і не опинитись без мебелі, книг і т.ин. і без усего, на вулиці, або в домі божевільних. Здоров'є моє плачевне – болі невралгічні в усім тілі, що і ходити [мушу] мов по ножах.

Через рік я надіюсь добути гроші за працю коло [М.] Др[агомано]ва і т.ин. – от і тепер я готовлю до друку свою з ним переписку і до котрої думаю написати і свої спомини про нього, – і того вийде величезний том – усе важне про гал[ицький] рух за 1876–1895 [роки]. Грошей на виданє того тому, як і других таких (що я думаю приготовити), нема, – але я певний, що найдуться де в Росії, аби тілько те все налагодив.

Найдеться чей і хтось такий, що мені за працю коло того заплатить, тілько так я й зможу і жити, і довги сплатити. Мені не легко обертатися з новою просьбою до д[обродія] [К.] Ф[рейта]га, бо він і так чимало дає на діло, – та нехай увійде в мій стан, і зважить, що з мене, чоловіка хорого, може вийде ще щось тілько в такім разі, так я не буду так гірко бідувати фізично і морально, остатнє – найбільше від свідомости про довги. Я дуже рад, що він буде за гран[ицею] і непремінно прошу єго заїхати і во Львів, тоді про все переговоримо, і я думаю, що він буде довольний моєю працею.

Ваш щирий М. П[авлик].

ІР НБУВ, ф. XXXVI, спр. 414, арк. 1–2 зв. Автограф.

№103

А. Кримський до М. Павлика 14 грудня 1895 р.
[Москва]*

Дорогий Друже!

Листи Ваші, мої та [К] Ф[рейта]гові все розминалися. – Очевидячки, коли Ви хочете друкувати переписку [М.] Д[рагоман]ова, то я нічогісінько*2 не маю проти цього. Ваша правда, що таке видання найшвидче попродасться та дасть матеріяльну поміч жінці покійниковій.

Про відповідь [К.] Ф[рейт]агову щодо 500 крб. я Вам уже написав.

Будьте ласкаві, звістіть мене, яка ціна бібліотеці [М.] Д[рагоман]ова. Я вже зачав листуватися де з ким про цю справу, та кожен насамперед питається, яка їй ціна?".

Книжку про Мих[айла] Петр[овича] одержав, дуже дякую, а за фотографію ще біл[ь]ш.

Ваш А. К[римський].

На листі помітка автора: "Не маю під рукою паперу, пишу на тій мерзості, яка трапилась".

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 114–114 зв. Автограф.

№104

М. Павлик до А. Кримського 28 грудня 1895 р.
Львів

Я толкував Вам довго і широко, що том [М.] Д[рагомано]ва доси не друкує[ть]ся через те, що зразу важко було рішитися на вибір, а коли ми рішились, – нема і дві неділі тому, – на том переписки, і рукопись іще не готова (бо не можна ж починати друкувати, поки бодай текст не готовий до найменчих подробиць). На сю єдину причину недрукованя у мене є доволі свідків – від [І.] Франка до жінки небіжчика і з рос[ійських] українців, котрим було поручено прислати мені річинець. Значить, гроші [К.] Ф[рейта]га тут ні

---

* Місце відправлення встановлено за відбитком штемпеля.

*2 Підкреслено автором.

при чім. Позаяк рукопись і доси не готова і я не можу сказати місяця, а не хочу наразитися на закид, буцім-то я здержуюся з працею, як доси, задля того, щоби могти довше держати у себе Ф[рейтаго]ві гроші, – то прошу Вас подати мені єго загр[аничний] адрес і я або віддам єму єго 300 рублів, або зложу їх у того, на кого він мені вкаже. Я ж буду і далі займатися упорядкуваням до друку праць [М.] Д[рагомано]ва і матеріялів до єго біографії, як і самою біографією, – і як тілько на який том буде готово рукописі, – я заявлю публічно, і тоді і д[обродій] [К.] Ф[рейта]г нехай зголошуєся до адміністратора виданя, якого собі вибере він спільно з [за]інтересованими.

Бл[агаю] напишіть єму це все. Ваших 45 р[ублів] віддам при найближчій нагоді. Чи получили мою посилку про [М.] Д[рагоманова] і після того дві?

Ваш щирий М. П[авлик].

Зважіть і Ви, і д[обродій] [К.] Ф[рейта]г за турбацію з моїми описами свого стану і просьбою, і бл[агаю] більше турбуватися про те.

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 80, спр. 93, арк. 1–3. Автограф.

№105

П. Житецький до А. Кримського 5 січня 1896 р.
Київ

Молодий друг мій,
Агафангел Єфимович!

Годів 12 тому назад я з [О.] Соболевським[190] видержав дві публічні діспутації в Общес[тве] Літопис[ця] Нестора[191] з поводу питання, котре вибралі Ви темою Вашої дісертації. Засідання були дуже прилюдні – не менш 500 чоловік в кождому, та й ото, йдучи на засідання, я робив деякі замітки – звичайно на скору руку, бо на свою слабку пам'ять я не міг положитись в такій матерії, котра потрібує дрібних фактів. Публіка була наелектризована сією, нібито сухою, матерією, хоч й мало розуміла науковий механізм її. З того часу я не теряв надії поговорити з [О.] Соболевським при умовах більш спокійних про сю-таки матерію, а потім погнався за

иншими матеріялами, все одкладаючи свій замір до зайвого часу, а тепер уже не до того...* З сего оповідання бачите Ви, яка близька до мого серця робота Ваша. Щасти Вам, Боже, довести до краю те діло, котре випало із рук моїх. Так отож й посилаю Вам: 1) газетну нісенітницю про другу діспутацію, 2) замітки мої для першого турніра, 3) замітки для другого турніра. Для першого турніра я мав всего день, щоб приготовиться, для другого – шість днів, при обичних 36 уроках в неділю: через те записі мої зложені аби-як, – тілько ж, здається мені, вони можуть навести Вас на деякі думки. Давно вже я упустив із виду се питання, Вам лучше знать новий матеріял, що придбала наука з того часу, а оце недавно в "Записках Товариства імені Шевченка" прочитав дуже цікаву статтю [О.] Колесси про "Житие [св.] Саввы Освященного из XIII в."[192]: зверніть увагу. Потім теж розміркуйте як слід про "Поучення Єфрема Сирина". [О.] Соболевскому дуже не довподоби думка [І.] Срезневского, що воно відноситься до XIII в. Він мостить єго в XV в. Се діло треба добре розжувати. Зупиніться також на самій редакції питання: "Як говорили в Києві в XI в.?" Адже Київ не обгорожений був китайською стіною од Київського князжества, од Київської землі...* Натякаю Вам про те й инше, тільки ж бачу, що письмо має свої рамки, а матерія ся дуже сложна. Жаль, що не прийшлось нам побалакати про неї літом.

Тепер ось що. З погляду практичного дуже пожаліть можна, що в роботі сій не можна обійтись без полеміки. Виступаючи, як-то кажуть, в світ, Ви зразу наживете собі ворогів і дуже злющих. Говорю се по своєму опиту. Тепер розвелись скрізь по університетах шовіністи-філологи, котрі на всякий самостійний і чесний дослід в науці дивляться, як на "измену отечеству". А [О.] Соболевський, між нами, – не послідній ярига, Ерш Щстинников, про котрого кажуть у казці. Як побачить, що біда, зараз у хворост, а потім вискочить у новім місці, та й знов галасує з цинізмом п'яного городового. Через те я зовсім згоджуюсь з [Р.] Брандтом[193], що полеміку дуже [треба] вести з великим самоволодінням. Я вже не кажу про аргументацію, треба дуже подумати над її формою. Дуже боюсь я, щоб Ви не погарячились через міру. А се дуже можлива річ, як взяти на увагу, що Ви й з дісертацією поспішаєте, а не з екзаменом. Головніше діло экзамен, то й наляжте на єго. А з дісер-

* Крапки поставлено автором.

тацією треба зупинитись. Повірте, що так буде краще і для дісертації, і для екзамену. А що найважніше – то здоров'ю не зробіте шкоди. У Вас і без того єго небагато, а Ви єго вкінець добиваєте не економним розпорядком времені.

ІР НБУВ, ф. XXXVI, спр. 273, арк.1–2 зв. Автограф.

№106

Б. Грінченко до А. Кримського 7 (19) січня 1896 р.
Чернігів

Любий земляче!

Звістка в кінці Вашого листа, що Ви вже одужали, мене звеселила, а то я вже був ізлякався. А тепер як Ви ся маєте? Бережіть своє здоровля та швидче подавайтесь до Львова рятувати Галичину й узагалі наше письменство і від галицьких телят, і від московських хватальних во образі соболівщиків. А в тім, я думаю, що [О.] Соболевському могло б тільки тоді пощастити, коли б з нашого боку не робилось ніяких заходів свого чоловіка туди посадити. То ж коли Ви щиро заходитесь коло сії справи то, певне, що матимете чого хочете. Ох, як же-то мені хочеться бачити Вас на львівській кахведрі!

Тепер про "Э[тнографическіе] мат[еріалы]". Не знаю, нащо показувати у варіянтах такі речі, як "Яйце – райце", "Царівна-жаба", "Вес[елий] оповідач", адже все це я попередруковував уже з друкованого. ([І.] Рудченко, Номис* та ин[ші]), маючи на меті зовсім не науку, – народне читання. Хіба тільки, щоб зазначити, що був і такий передрук? Так саме й про "Молодик"[194] – адже з його [І.] Рудченко передрукував у 2-му томові казок. Хіба, щоб усі видання, де був той варіянт зазначити? А от Мордовцевого збірника*2 я ніколи не бачив. Там 4 казки: "Ох", "Івашко та відьма", "Коза-дереза" та "Королева Катерина". Перші три – звісно що; а що се ся "Королева Катерина"? Чи Ви не знаєте? Які се казки [І.] Новицького?[195] Я знаю пісні його, що в "Сб[орнике] Х[арьковского] И[сторико-Ф[илологического] О[бщества]",

* Літературний псевдонім М. Симонова.
*2 "Малорусский литературный сборник" (1859).

а про казки його знаю тільки те, що в історії [М.] Сумцова[196] написано. От [В.] Ястребова ніяк не можу добути![197] Але силкуюсь. У другому томові показиватиму варіянти, опріче книжок, що згадував уже І-му т[омі], ще в оцих виданнях: "Харьковскій Сборник", "Ж[итє] і Сл[ово]", "Этн[ографічний] зб[ірник]" [І.] Грушівського (Ви пишете – [І.] Франка: це одно?), "Сборникъ Харьковск[ого] Ист[орико]-Ф[илологического] Общ[ества]" (6 томів), "Кієвская Старина". Силкуватимусь іще добувати. Згадуючи Вашу прихильну пропозицію, що можете придбати мені "Этн[ографическое] Об[озрение] по 3 р[ублі] за рік, тепер користуюся з неї[*].

Лиха година робити яку наукову роботу в такому місті як Чернігів: ні книжечки не добудеш – усе треба купить. – Ні, не посилаю 20, тільки 10 руб., бо нема грошей. Прошу купити мені той рік, де стаття[*2] [М.] Сумцова про збірники [О.] Кольберга та Мошинської і передплати на р[ік] 1896-й. Що зостанеться (коли зостанеться), – повернете за [О.] Пипіна книгу. Я Вас із передплатою на р[ік] 1896-й турбую тим, що однак Ви будете в редакції, купуючи той рік, де [М.] Сумцова стаття, то вже, спасибі Вам, і за р[ік] 1896-й заплатіть гроші. [О.] Афанасьева у Черн[ігові] нема, – а можна його тепер купити? І де? Покажчик змісту NN з обох випусків ізроблю. Про "Песни пинчуковъ"[198] напишу до Київа, щоб прислали.

З "Байок" я не вдоволений. Хочу кращої форми. А все ж цікавий знати Вашу думку – хоч кілька слів. Незабаром маю прислати Вам ще дещо.

Свої видання я послав на виставу у Москву. От що пише один, що був на виставі: "Книжки були поміщені у такому тісному місці і між великою купою московських лубочних книжок, що їх там і не видно було, а іще й тому їх постоянно заворочували другими книжками. Кожного дня видавець "Поср[едника]" І.І. Горбунов-[Посадов] вираховував їх – і знов робилось те ж. Самі експерти на їх і не дивились, бо ніхто з їх (як вони казали [І.] Горбунову-[Посадову]) не знав по-

---

[*] Далі автором викреслено текст: "Посилаю Вам 20 рублів і прошу купити мені "Этнографическое Обозреніе" кінчаючи роком 1895 (здається воно ще сьомий рік видається, то там буде шість років). Коли не стане на пересилку, то пришлю скільки треба. Чи не буде дешевше посилати через "Россійское Общество"?

[*2] "Малорусские сказки по сборникам Кольберга и Мошинской" (1894).

вкраїнськи. Я сам був там тіко останнього дня, і то на годину, і найшли ми з [І.] Горб[уновим-Посадовим] тіко – і то з трудом – тіко, здається, 6 книжок, а останніх уже й не було. Ось чого ми достукались?" Другий пише: "Був я дуже обурений на Моск[овський] ком[ітет] гр[омадський] за Ваші видання". Здається там дали награди усякому експонентові, а про Ваші видання ані слова. Здається, ви ж писали, що видаєте сами і на свої власні гроші для того, щоб дати народові читання на рідній мові...* Хіба цього мало, коли і змісту не второпали вони, щоб хоч що-небудь сказати. Особливо, узявши на увагу, кому тамечки тільки наград не давали...*" – Мушу ще до цього додати, що свої видання послав і до Петерб[урзького] комітету, і до двох педагогічних журналів, а потім до шістьох чи сьомох "товстих" журналів послав або всі NN (лічучи й "П[існі] та Думи" та "Этн[ографическіе] Мат[ериалы]" або тільки "Пісні та Думи" та "Этн[ографическіе] Мат[ериалы]". Петерб[урзький] комітет прислав листом подяку, а з журналів тільки "Р[усское] Богатство"[199] (Южаков) обізвалось, а ті – ані телень!...* Невже всі ці видання такі кепські, що можна рецнзувати книжечки Сытина, Губанова etc., а моїх ні?

Ч[исла] 10 та 11 своїх виданнів посилаю Вам.

Дуже стискаю Вашу руку.

Ваш Б. Грінчсн[ко].

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 80, спр. 60, арк. 1–4. Автограф.

№107

М. Павлик до А. Кримського 8 січня 1896 р.
Львів

Наші остатні листи розминулися і я узнав про Вашу згоду на печатанє переписки після того, як писав про те у своїм листі.

Щодо нашого нещасного cazusy, то Ви даремне ображаїтеся на мене. Ви мене основно не зрозуміли. За шість місяців толкую Вам про одну причину того, що доси не почалося печатанє тому, – а Ви зняли розмову про другу, котра тут ні при чім. Не знаю, як для Вас, а для мене в[о]но значить, що я Вам шість місяців брешу

* Крапки поставлено автором.

про змістову причину непечатаня[*]. Станьте Ви на моїм місці, будьте Ви найсуровішого цноту і найсправедливішою людиною або і ангелом із найміцнішими нервами, або і без нервів, – а це і Вас би взбісило. Вважаючи на Вашу думку про мене, як про брехуна (Ви, мабуть, того не думали, та фактично воно так виходить), – я і мусів зняти шилю[*2] нашого приятельства в користь Вашу, і написав так свої два остатні листи, – все про ту ж першу причину, але Ви мені все відповідаєте про другу – вхопилися за неї і розводитеся про неї і не замічаючи, що ріжете мене без ножа, – воно болить тим дужче, чим щиріще таке робиться. Я взагалі шанував і шаную Вас і не думав Вас ображати, а писав щиро, що мусів написати, – так би, певне, і Ви мені написали; коли ж Вас що образило – простіть. Найменче я думав ображати Вас словами: "Ваших 45 р[ублів] віддам Вам при найближчій нагоді". Адже ж це довг, а мене всякі довги печуть гірше пекельної смоли, особливо довги приятелям (тямлю і я, що на грошах провалюїться і любов!). Тимто я і поспішився сказати Вам, що віддам Вам позичені мені 45 р[ублів], як тілько буду мати гроші. Мусів же сказати про се, бо мені тоді було гірко приймати від Вас 45 р[ублів], гірко з огляду на себе[*3]. От я і побажав швидче налагодити це: віддати Вам гроші і сказав це Вам. Де ж тут образа, та ще і неделікатна? Я писав це щиро, так щиро Ви мені посилали ті гроші, а що і дякував Вам щиро, маєте доказ у моїх листах. Я і тепер Вам дякую за ті гроші і за все добро Ваше для мене і близьких мені і Вам. Тілько ж прошу: помилуйте і пожалійте і мою душу, і прийміть до відома ось таку заяву: 300 р[ублів] Ф[рейтагов]их у мене і я їх віддам із процентом на те, на що вони призначені, як тілько буде готова рукопись[*3], – а коло неї я роблю раз-у-раз, – віддам їх, кому скажете, тут[*3] тому, хто буде адміністрували видавництвом. Я так і думав зробити, і згори заявив жінці Неб[іжчи]ка, що адміністрацією видавництва займатися не буду. Значить, нема Вам найменчої причини заявляти що-небудь у "Зорі", – бо 600 р[ублів] на виданє властиве є і мусить бути. І на сім точка. Це тепер моя єдина, найбільша, перва просьба до Вас обох[*3], – а все инче лишнє. Додам, що і доси том не почався печатати[ся] єдине через те, що не готова рукопись[*3].

---

[*] Фразу: "про змістову причину непечатаня" дописано автором поверх рядка.
[*2] Тут: "долю", "частину".
[*3] Підкреслено автором.

Якби була готова, друк начавбись був давно і бсз Ф[рейтагов]их 300 р[ублів]. Противно, те не могло було статися навіть, якби я був мав Ф[рейтагов]их 3000, і в додатку своїх 6000 р[ублів]. Починати набирати твір поодинокими уступами, з повириваними із середини і не нумерованими, та тримати їх так, поки все буде готово, – на те треба би бути тисячним паном і мати на услугу цілу фабрику друкарську (так, напр[иклад], і робить Реклю – і то все на кошт Гашетта, а сам має чистих 25.000 (!) фр[анків] у рік). Зважте ж це все, і звиніть за лишню турбацію щодо моєї особи.

Про ціну бібліотеки спитав жінки Неб[іжчи]ка. Мав я Вам писати про справу, рішаючу для Вас і других, – та коли Ви мені сами про те нс згадуєте, – не маю права. Зрештою, може воно тільки така чутка.

Ваш щирий М. П[авлик].

Книжки буду посилати як досі – тай загалом усе робити.

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 80, спр. 94, арк. 1–7. Автограф.

№108

М. Павлик до А. Кримського 23 січня 1896 р. Львів

Дорогий Друже!

Спасибі за лист. Рукопись радий закінчити якнайшвидчс, в інтересі власнім, бо зо мною незабаром може вийти катастрофа, та окрім цього, як знаєте, мені забезпечено ½ життя ще тільки на 7 місяців. Отже, за той час я бажав би скінчити і друк, а в усякім разі виготовити рукопись.

Певний я що це моя остатня праця, – та далі мої бажання тепер не ідуть. Робота моя спиниться моєю безсильністю, переписуванєм, а також тим, що наші рутєнці повот* шлють мені листи М[ихайла] П[етрови]ча.

Щодо Вас, то ніхто не думає, щоби Ви зрікалися своїх переконань для катедри, ані назви москвофіл про Вас я не чув. Справа ця остатнім часом стала тут доволі звична. Тут я позволю

*Так у автора. Можливо “назад”.

собі сказати Вам, що назначити Вас (або кого-небудь) професором, це – смерть д[окто]ра [О.] Колесси, котрий доцентує і мав надію стати професором. Професори єго люблять і взагалі він має за себе наукові рекомендації (Ягича і т.ин.), та "ново-ерці" єго не люблять через те, що не іде їм під лад. Вони, впрочім, ше перед назначенєм [О.] Колесси і серед кандидован[н]я [І.] Франка старалися випхати кого инчого, – аби не [І.] Фр[анк]а і не [О.] Колессу, бо вони радикали; мав бути [К.] Студинський[200], та він провалився на габілітації, – хоть, кажуть, инче – надієтся дійти свого на Краків. Коли вони звернули увагу на Вас то тілько для того, щоби сконфіскувати Вас радикалам, вони бачуть, що Ви один не рухаєтеся літературно і науково, то і бажали би мати Вас для себе. Звісно, Ви на це не підете, але фактично Ви тут були би ними дуже стіснені, і це було би Вам тим важче, що Ви чоловік щирий і не поділяєте їх політичних думок. Опроче, я певний, що голови "ново-ерців" роблять це не щиро і хто зна, чи тілько не для того, щоби в свій час могти сказати у "Правді", що ось-то радикали оберталися до них, "коли їм треба було вийти в люди!". Що вони спосібні на це, – доказ Вам, як вони витягли від пок[ійного] М[ихайла] П[етрови]ча програмову статтю для "Правди", в той же час думаючи іти діаметрально напротів, і таки чоловіка скомпромітували (і єму це було страшенно), – за тим вони ж післали єму запросини вступити в члени Тов[ариства] ім. Шевченка, а як він зголосився, – напечатали, що і не думали просити і т.д., і т.д. Зваживши всі обставини, я не радив би нікому з українців іти на катедру укр[аїнської] літ[ератури] у Львові. М[абуть], й зверніть увагу на те, що про нову обсаду катедри дбають зовсім не професори (котрі бажали [І.] Ф[ран]ка, а після того раді двигнути [О.] Колессу), а політики* з-поза університету, м[абуть], н[аші] й польські консерватори до самого [К.] Бадені, і на котрих через теє професори філос[офського] фак[ультету] (окрім одного!) дивляться як на аттентаторів на їх автономію. Вони були дуже люті, що не допущено до доцентури [І.] Ф[ран]ка, а тепер теж не раді, що ідуть на [О.] Колессу. Воно дуже сумно, що [І.] Ф[ран]ко не став доцентом і [О.] Колесса не такий образований, але граматику знає краще, а зрештою молодий, пильний і може дістати, – до того і радикал. На него нарікають, що він

* Підкреслено автором.

пошкодив [І.] Ф[ран]ку, пішовши теж на доцентуру рівночасно з ним, – та це не слушно: [І.] Ф[ран]ко був би не получив доцентури і в такім разі, якби був кандидував однісінький. Треба би було хіба – знищити усю свою гарну минувшість, – та хто знає, чи і тоді неуки були би простили єму і згодились на него. [І.] Ф[ран]ко на те не пішов і – пренатурально, що єго не прийнято. На мою думку, то тепер і [І.] Ф[ран]ко повинен підпирати [О.] Колессу. Не знаю як у Вас, а тут треба пройти чимало прикрого, щоби стати чим-небудь, навіть учнів[ським] проф[есором]. Для заграничного чоловіка всі вступні особисті прикрости відпадають, бо за него роб[и]ть діпломатія, та після того він більше зависить ніж тузємець.

Якби я був певний, що Вас не кинуть де за границю, або в дикі закутки Росії, що будете Ви займати катедру ор[ієнталістичних] мов у такім центрі – Москві чи Пет[ербурзі], – я не радив би Вам махнути рукою на льв[івську] катедру, – бо я певний, що так Ви будете стояти ліпше особисто і більше зробите для справи.

Зрештою, це моє переконане, котре може бути і безоснівне, бо може я зачорно дивлюся на Барвінських і т[ому] п[одібних] (Ваші ініціятори* мабуть тут ні при чім). Але я обов'язаний сказати Вам це.

Книжки посилав Вам і на К[иїв]. Тепер трохи мені потерпіть, а після того я вп'ять стану слати швидко.

Ваш щирий М. Павл[ик].

Про свою катедру справтеся ще в инчих людей. Я постараюся дізнатися, як дивиться на це [О.] Барв[інський] і напишу Вам.

В [О.] Колесси записано 100 слухачів, а ходить половина – річ у нас нечувана!

Моя праця сеї зими дужа мабуть і тим, що в мене сибірський холод – така будова хати.

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 80, спр. 95, арк. 1–9. Автограф.

* Підкреслено автором.

№109

А. Кримський до М. Павлика 6 березня 1896 р.
Москва

Дорогий Друже!

Я нездужав досі, тим-то не міг полагодити Ваших справ. Ну, тепер здається, що діло пішло на лад і, що Ви можете статися дописувателем "Русск[их] Вед[омостей]"[201]. Для цього Ви зробіть дві речі:

1) пошліть на адрес: "Москва, Университетъ, профессору юридич[еского] факультета Чупрову", свої "Читальні"[202] (рекоменд[ованою] опаскою), – це, щоб він познайомився з Вашим напрямом і здібностю, 2) пришліть на мій адрес яку-небудь допись на взір (на мою думку можна було б або про недавні вибори, або про еміграцію, або про селянську партію; тільки дивіть[ся], щоб на перший раз допись не була занадто довга), – я її переложу і дам прочитати кому слід; а про результати повідомлю якнайшвидче.

Посилаю лист не рекомендований, (бо хочеться сповістити Вас швидче, а до почти не можу піти). Тим-то повідомте мене неодмінно, чи одержали.

Ваш А. К[римський].

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 197–197 зв. Автограф.

№110

А. Кримський до В. Левицького 12 серпня 1896 р.
Зв[енигородка]

Вельми шановний Добродію!

Лист Ваш прийшов іще вчора, але я ледві сьогодні можу одвітити щось, бо несподівано впала на мене одна обов'язкова робота (в справі моєї командировки на Схід), і я вже два дні працюю над нею мов божевільний, аби швидше скінчити. Мався я Вам іще позавчора одіслати рукопис [С.] Руданського, та вже простіть: мусю спізнитися аж на чотирі дні. Це буде мені наука – не одтягати висилку аж до остатньої хвилини – наперед* треба буде одразу вислати Вам дуже довгий шматок, щоб вистарчив на скількись чисел.

* Слово: "наперед" вписано автором поверх рядка.

Коли Ви звете згадані поезії [С.] Руданського "чистою порнографією", то це справедливо кажете. Тільки ж я думав, що коли закрапкувати відповідні місця, то можна їх друкувати (так зроблено з рос[ійськими] виданнями [О.] Пушкіна, [М.] Лєрмонтова і ин.). Бажавши, щоб порнографічні поезії [С.] Руданського увійшли в друк хоч обкраяні, я мав на оці інтереси етнографів, фоклористів: теми [С.] Руданського – бродячі, і вони для фоклориста просто дорогоцінні. Та коли Ви говорите, що згаданих поезій навіть прокураторія не пропустила б, то, звісно, викиньте їх. Тільки ж ізробіть, будьте ласкаві, одну річ: викидаючи котрусь поезію, зазначте*, що вона тут була* та через порнографічність не могла пійти до друку.

Питаєтеся, чи багато ще є порнографії в [С.] Руданського. Небагато. Коли її і викинути, то другий випуск другого тому буде таки дуже грубий, – більше-менче такий, як перший томик (Комарівський).

Поки що – бувайте здорові.

Ваш щирий
А.Кримський.

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 61, спр. 649, арк. 1–2. Автограф.

№111*2

А. Кримський до В. Левицького 20 вересня 1896 р.
Звенигородка

Високоповажаний Добродію!

Ще в августі послав я до Вас доволі великий шматок [С.] Руданського та літературну характеристику: "М. Х. Комар[а]". Як я їх зарекомендував, то Ви, очевидячки, їх давно вже маєте в своїх руках (коли не помиляюся, в 17-ім ч[ислі] "Зорі" друкується дещо вже*3 з моєї найостатнішої присилки).

Але ще мабуть у юлі послав я до Вас довгу рецензію на

---

* Підкреслено автором.
*2 Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 251–252.
*3 Слово: "вже" вписано автором поверх рядка.

"Абу-Касимові Капці" [І.] Франка[203]; що вона не загубилась, дак це певне, бо опаска була зарекомендована. І от, про неї ні слуху ні духу. В остатніх числах "Зорі", бачу, Ви вже й перекладаєте рецензії з російської мови, – значить, на них посуха. Тим-то дозволю собі запитати Вас про долю своєї рецензії. Нею я цікавлюсь особливо через те, що це ж із обсягу моєї спеціяльности – орієнталістики.

Далі, дивує мене, що Ви не присилаєте 14-го арк[уша] II т. [С.] Руд[анського] і слідуючих. Передше, як брошурувати, неодмінно треба буде додати спис друкарських помилок. І треба зробити це до* мого виїзду з Росії (а виїду я, певне, 21 сентября ст[арим] ст[илем]), бо того примірника (13 арк[ушів]), який у мене є і на якому я поробив зазначки, я не можу* вивезти з Росії.

Щодо III тому, то й там є дещо таке, про що я неодмінно мусю знати, і будьте ласкаві повідомити мене про це. А саме: 1) в "Зорі" (ч[исла] 16 і 17) не подано заголовків тих п'єс, котрі подав д[обродій] [М.] Комар в I томі*2. В "Переднім слові" (ст. 11–12) сказано було, що "пропускаючи їх, я на відповіднім місці таки за них згадуватиму, що от, мовляв, тут або тут повинна надходити з черги така, або така п'єса", і справді досі так і робилось (порівн[яйте] т. II, ст. 51, ст. 59 і "Зоря" 1895 [р.], ст. 364, 366) тай то не в долині, а в тексті. Та в остатніх ч[ислах] "Зорі" таких поміток уже немає. Чи їх нема і в відбитці?*

2) Ви вже мене звіщали, що порнографічних п'єс [С.] Руд[анськ]ого не можна друкувати, хоч би й крапкуючи їх. Але ж я бачу з 16 і 17 ч[ислах] "Зорі", що не друкуються і такі п'єси, котрих порнографічними назвати не можна. Напр[иклад], візьмімо "Що рабин робить?"* (8-го квітня 1858-го року). Я розумію, що для самої "Зорі" вірш той міг бути й непридатним, та сподіваюся, що в відбитку він таки увійде. Звістіть про це, будьте ласкаві, і порозганяйте мої сумніви.

На коли Вам треба мати статтю про Лесю Українку? Для мене було б зручніш, коли б не на сентябр, а на октябр. А в тім, якщо треба неодмінно прислати її в сентябрі, то постараюся.

Ваш щирий прихильник
А. Кримський.

---

* Підкреслено автором.

*2 Фразу: "в I томі" вписано автором поверх рядка.

P.S. Я був би Вам дуже вдячним, якби Ви мені подали адреси [К.] Білиловського і [М.] Коцюбинського та ще [І.] Стешенка.

[Без підпису]

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 61, спр. 650, арк. 1. Автограф.

№112

П. Житецький до А. Кримського 26 вересня 1896 р.
Київ

Дорогий Агафангел Юхимович!

Посилаю Вам з матеріялом і коротеньку опись єго, з котрої Ви довідаєтесь, що се тільки капля в морі з тихісточників, з котрих ще нужно вибірать и вибірать слова. Через те я й думаю, що в Сірії Вам не можна буде працювать над...* словарем, бо не можна Вам мати під рукою тих незчислених книжок, з котрих треба доповняти те, що єсть, – я уже и не говорю про рукописний матеріял, котрий можна мать тілько на місці. Розміркуйте сами: чи можна писать історію слова, не маючи всіх документів, котрі відносяться до сії історії?

Так отож, я совітую і прошу Вас – не возіть з собою по всім світам – того, що Вам тільки буде мулить в дорозі.

Звертаючись до інтимноі сторони передачі Вам сего наслiддя мого, маю до Вас моє сердечне прохання – обвертайтесь з ним бережно, і як побачите через які-небудь причини незмогу працювати, передайте єго якому-небудь розумному, чесному и работящому чоловікові, як я Вам передаю єго.

Колись, в давні года життя мого, я носив в серці своїм думку присвячать всі сили мої до сего труда, до котрого, здається мені, сходяться всі питання нашої української справи – не тілько наукової і літературної, а навіть політичної.

И мріялось мені, що сей труд буде для мене alter ego*2.

Вибачайте за нав'язчиву пораду, але ж мене дужє безпокоїть Ваше здоров'я.

---

* Крапки поставлено упорядником. Далі слово не прочитано.

*2 Другим я – лат.

Тепер про мою суперечку[204] з [М.] Сумцовим. Правда, пишете Ви, що проти аргументів моїх ніхто нічого не має. Факти після виправки остались не скасовані за винятком одного, що [М.] Сумцов не має сталого поняття о думах (стор.16). Не скасовані факти, але порушені*, бо з цілої статті виняті логіческі узли мислі, ті винти і труби, без которих факти [і] мислі ті пишуть, як ті п'яні люде, котрі бредуть сами не знаючи куди. І, що чуднiш всего – моя редакція сих "узлів мислі" – сама безобідна для [М.] Сумцова. Сам не люблю я в політиці вразливих речей, і дуже дякую редакцію за те, що повикидала вона такі речі, котрі показались ій вразливими – тільки мені дуже не хотілось би дражнити читателя недомовками. Моральне достоїнство [М.] Сумцова не порушиться, як буде видержана логічеська конструкція в моїй статті. Через те дуже прошу я Вас, голубчику, переговоріть Ви з добродієм редактором і попросіть єго згодитись з моїми увагами відносно деяких дрібниць. А щоб Ви знали, про що йде тут річ, я подаю Вам копію листа, котрий я написав до єго.

"Я искренне уважаю побуждения, заставившие редакцию "Этн[ографического] Обоз[ренія]" сделать некоторые изменения в моих "Заметках". Вижу я, что она руководствовалась чувством справедливости, выраженном в известной пословице: audiatur et [altera pars]*2. Вот во имя этого чувства я просил бы о восстановлении некоторых фраз, необходимых для логической конструкции моей статьи и совершенно безобидных для г[осподина] [Н.] Сумцова.

На стр. 3-й я предложил бы на место зачеркнутой фразы: "но это менее, чем ничего" – такую: "Но все ли то, что быть должно?" Без этой последней фразы речь обрывается.

[Без підпису].

ІР НБУВ, ф. XXXVI, спр. 274, арк.1–3. Автограф.

---

* Підкреслено автором.

*2 Вислухати іншу сторону – лат.

№113*

А. Кримський до В. Левицького 27 вересня 1896 р.
Звен[игородка]

Високоповажаний Добродію!

Вчора Вам вислав і спис друкарських помилок та пропусків, і дальший текст [С.] Руданського, і рецензію на "Русскіе Народы"[205]. Нехай отая рецензія викупить мій гріх, що я трохи забарився з відповіддю. Та як розглянете рукопис [С.] Руданського, то побачите, що я не міг не забаритися, бо мусів мало не все попереписувати сам*2, бо зайшла була помилка: тая особа, якій я давав переписати оригінал*3, взяла тай переписала те, що вже*4 надрукував [М.] Комар! – ну, звісно, довелося мені братися самому за працю, аби швидше. Радю Вам не розшивати зошиту, а то як розшиєте, то він так і порозпадається на листочки.

В списі друкарських помилок я поставив і слово "самозвук" зам[ість] "фонема", бо це ж два неоднакові терміни. "Самозвук" – vocalis, а "фонемою" зветься ціле*5 слово або комплекс звуків, де стрічається той звук, на який ми звертаємо увагу.

Як буде в Вас остатній аркуш*2 II т. [С.] Руд[анськ]ого, то будьте ласкаві, пришліть якнайшвидше. Мені чогось здається (хоч може я й помиляюся), що я там зробив одну двозначну увагу, яку можна зрозуміти і так, і сяк. Коли воно справді так, то я бажав би поправитись (значиться, додати ще одну зазначку до спису помилок і пропусків).

В "Ж[иті] і Сл[ові]" я прочитав рецензію [І.] Франка на Галіпові "Перші зорі"[206]. Мені здається*2, що критика тая одностороння. Сам я "Перших зір" не читав, але з других (дрібних)*6 писань Галіпових добачаю в нього чималий талан[т]. Коли не помиляюся, [Т.] Галіп був колись москвофілом*2, – і отож критика Франкова, замість піддержати його український напрям, може його знеохотити і привернути знову до москвофільства. Отже, є ще один резон,

---

* Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 254.
*2 Підкреслено автором.
*3 Слово: "оригінал" вписано автором поверх рядка.
*4 Те саме: "вже".
*5 Те саме: "ціле".
*6 Те саме: "(дрібних)".

щоб хтось переглянув "Перші зорі" зовсім безсторонньо і, замість знеохочувати автора, показав би йому, що йому тра робити для розвою свого талану. Таку рецензію хочу написати я*. Але не маю "Перших зір". Чи не написали б Ви до [Т.] Галіпа, щоб він мені прислав примірник (звісно, в рекоменд[ованім] коверті)? Або подайте його адрес, – то я сам напишу.

Бувайте здорові та полагодьте ті мої "справушки", про які я згадував у минулім листі.

Ваш щирий прихильник
А.К[римський].

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 61, спр. 650, арк. 1–2. Автограф.

№114

[А. Кримський] до М. Павлика [3 жовтня 1896 р.]*
[м. Відін]*2

Уважаемый г[осподи]нъ [М.] Павликъ

Я не отвечалъ на ваше письмо до сихъ поръ потому, что дело совсем запуталось, какъ видно. А я написалъ туда, чтоб сообщили мне по такому точному адрессу. Сообщилъ все то, что вы мне писали, а оттуда никакого ответа…*3 что б могло это значить?! Во всякомъ случаю я сообщаю вамъ свой новый адрессъ: Bulga[ria] – Ломъ*4, учитель гимназии. Примите мой искренний приветъ.

Ваш [підпис]*5

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 234, арк. 15. Рукопис.

---

* Дату встановлено за відбитком штемпеля. "VIDIN" – місто в Північно-Західній Болгарії (порт на р. Дунай). 12 жовтня А. Кримський був у Салоніках.

*2 Місце відправлення встановлено так само.

*3 Крапки поставлено автором.

*4 Підкреслено автором.

*5 Підпис змінено автором.

№115

А. Кримський до М. Павлика 12 жовтня 1896 р.
[Москва–Салоніки]*

Дорогий Друже!

Я так довго не одписував Вам, бо все хотів довідатись, що з [К.] Ф[рейта]гом. І от що знаю тепер:

В кінці січня він жив у Ніцці в "Hotel des Iles Britanniques". Грошеві його справи стояли вже віддавна не дуже добре, і ото в Ніцці, поблизу Монако, йому прийшла в голову фатальна гадка: спробувати щастя на рулєтці. За дуже короткий час він програв усе, що мав*2, і зостався старцем. До рідних і знайомих йому було дуже соромно писати, – він мусів зробитися простим рибалкою і поїхати до Алжиру. Був там до юля. В юлі познайомився з одним іспанцем і той пожалів, що інтеліґентна людина мусить так поневірятися, і дав йому спосіб дістатися до Іспанії, до Толози. Тепер він або в Толозі, або в Севільї.

До мене не пише, бо йому соромно. Все, що я Вам списав, я довідався з листу його брата Андрія. Адресу його він мені не подав.

Як бачите, на дальшу поміч од нього рахувати не можна, принаймні тепер (а пізніше його обставини можуть змінитися на добре, бо він має в Москві багатих родаків). Тії ж гроші, що він уже дав, лежать у мене в "процентній бумазі".

На тім і скінчу лист, бо за годину виїздю з Росії.

Ваш А. К[римський].

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 198–198 зв. Автограф.

№116

А. Кримський до М. Павлика 13 жовтня 1896 р.
Москва*3

Не сердьтесь на мене, дорогий Добродію, коли я так сильне був вразив Вас. Те все було нехотячи. Отже, й Ви нехотячи були

* Місце відправлення встановлено упорядником за біографічними даними.
*2 Підкреслено автором.
*3 Місце складання листа.

образили мене дуже, – то будьмо квит, тай забудьмо всі прикрости, які кому довелося зазнати, а станьмо знову щирими приятелями. – "А кто старое помянет, тому глаз вон", каже російське прислів'я.

Щоб остаточно скінчити з усією справою, я скажу, як я тепер бажав би розуміти становище. От як: Ви маєте в себе 300 крб. Ф[рейтаг]ових, маєте право вжити їх як схочете, ніякісінького речинця ніхто не має права Вам визначити. Чи згода? Коли згода, то я дуже радий. Робіть усе так, як сами вважаєте за найкраще, і пам'ятайте, що ніхто й не подумає Вас прискоряти.

Тепер про бібліотеку [М.] Д[рагомано]ва. Неодмінно розвідайте, яка їй ціна, а я вже вдамся з закликом до кого слід. Сподіваюся, що "Стара громада"[207] зробить усе, що треба.

"Збірки" 1 прим[ірник] іще дістав. Спасибі Вам, і шліть далі. (Чи посилаєте в Київщину?)

Ви іще згадуєте в листі про "одну справу, рішаючу для мене й для других", та нє пишете нічого виразно. Мабуть, Ви маєте на думці мою кандідатуру на катедру [О.] Огоновського? Коли Вам це цікаво буде знати, то я Вам скажу, що влітку С. Жук* предложив мені поміч свою і своїх прихильників, коли б я згодився кандідувати на тую катедру. Я спершу не згоджувався кандидувати, потім порадився з [В.] Чайченком тай згодився. А я вже передше готувався був на катедру арабську, і оце, в маї мав їхати до Єгипту для остаточних студій. Коли [О.] Барв[інськ]ий написав (в ноябрі чи октябрі) (добре не пам'ятаю коли) до С. Жука, що може в маї ще не звісно буде нічого певного про результати моєї львівської кандідатури, то я написав [В.] Чайченкові (а він найбільше заохочував мене кандідувати), що в такім разі я ждати не стану тай поїду собі до Єгипту. [В.] Чайченкові це припало не до вподоби, він зараз удався до своїх знайомих, і вони написали мені колективний лист, прохаючи старатися про катедру [О.] Огоновського, а рівночасно послали відповідний лист до [О.] Барвінського. Що*2 вони написали [О.] Б[арвінськ]ому, я не знаю; думаю, одначе, що дещо могло не сподобатись йому напр[иклад]), могло не сподобатись те, що з підписаних лиш одна половина були правдяне, а друга –

* Псевдонім О. Кониського.

*2 Підкреслено автором

дуже відома – радікали). Які будуть результати всіх тих заходів, я навіть не догадуюсь, тай узагалі я відносюся до всіх тих заходів дуже пасивно; єдиний непасивний вчинок, який я зробив, то була рішуча моя заява, що я ніякісінькихх обіцянок не даю і ніякісіньких зобов'язань на себе не беру, а застерігаю собі повну волю виголошувати ті пересвідчення, яких я тримаюсь, а не ті, яких тримаються ті люде, що хтять посадовити мене на катедру.

Мусю додати дуже велику похвалу про С. Жука: хоч він добре знає мої пересвідчення і хоч я багато разів* казав йому і писав, що на компроміси ніякі не піду, він спокійнісінько одповідав мені: "Катедра – не політична арена. Ми бажаємо бачити Вас у Львові не як помічника нашій політиці, а як ученого, що може високо підняти славу катедри русько-української літератури і мови". Чи справді я вартий тих похвал, які оце чуєте, то вже інша річ; але це справді акт великої безсторонности з боку С. Жука, коли він ладен ігнорувати політичний порядок кандідата, якого вважає за корисного для розвою української науки.

Чи буду я справді колись професорувати уві Львові не знаю, тай не дуже турбуюся знати. Я навіть дуже скептично дивлюся на всі заходи українців і швидче можу думати, що вони ні до чого не доведуть. Перед якимись двома тижнями я ще міг думати, що з того вийде дещо (були деякі дуже надійні звістки, але тепер щось нічого не чувати, опроче хіба того, що хтось там у Вашім Львові постарався оголосити мене москальофілом.

Я б був дуже радий почути од Вас от що: як ведеться вся оця справа уві Львові? чи голосно, чи тихенько? чи багато людей знають про мою кандидатуру та українські заходи, чи тільки малесенька купка? чи не набрехав хтось чого-небудь на мене, напр[иклад], буцім я обіцявся зректися деяких своїх принципів? Остатня річ була б для мене дуже сумна*, бо я на тисячі ладів повторяв, що обіцянок – як себе тримати – я не можу дати ніяких. Єдина річ, яку я справді казав, була та сама, яку я і Вам не раз повторяв: "Я не політичний діяч, я до активної* політики не здатний, я людина кабінету, а не політики активної". Ну, та на Вкраїні мені цього ще ніхто досі не брав за зле, а навпаки – це мабуть і була причина, що під колективним листом однаковісінько підписалися, напр[иклад],

---

* Підкреслено автором.

і [А.] Верзилов[208], і [В.] Самійленко[209], і [О.] Русов[210], і [І.] Шраг, і др., не кажучи вже про заходи С. Жука.

А як Ви* дивитесь на все це?

Ваш А. К[римський].

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 194–196. Автограф.

№117*2

А. Кримський до В. Левицького 4 листопада 1896 р.
Бейрут

Високоповажний Добродію! Вранці я послав був Вам лист – одповідь на Вашу давнішу картку, яку мені переслав сюди з Вами батько; а ввечері здобув Вашого листа. На Ваш сьогоднішній запит про виписи з "Царя-Солов'я" і "Старочсських співів" мушу, на жаль, одвітити, що швидко це зробити ніяк не можна. Дякуючи тій закулісности, в якій одбувається в Росії наша справа, історія рукописів [С.] Руданського була остатні роки рядом інтриг і більш нічим. Довго було б оповідати про це в листі, але вірте тільки одному: треба діпломатії*2, щоб здобути "Царя-Солов'я" і "Староч[еські] співи". Я можу з цілою певностю сказати, що таки я їх здобуду*2, але ж на те треба буде з півроку. Значиться, ті твори зложать окремий томик (завбільшки з І т[ом]).

"Чумака" висилаю рівночасно, рекомендованою бандероллю. Як покористуєтесь, то будьте ласкаві, верніть мені первопис, бо я дав слово [П.] Житецькому вернути йому. – Дуже, дуже мені шкода, що Ви більше не можете редакторувати, але сподіваюся, що наші відносини і надалі не порвуться. – До речі завважу, що австрійська почта на сході – найакуратніша і найшвидша од усіх инших почт, та ще й вона зовсім вільна од турецької цензури, так само як і од московської.

Щиро до Вас прихильний Аг[атангел] Кримський.

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 61, спр. 643, арк. 3. Автограф.

---

* Підкреслено автором.

*2 Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 258.

№118*

А. Кримський до В. Левицького 6 листопада 1896 р.
Бейрут

Високоповажаний Добродію!

Приїхав я в Бейрут і оселивсь у нім. Скоро-но порозпаковував свої скрині, зараз наготував дещо для Вас (шматок рукопису [С.] Руданського) і сьогодні посилаю. Як побачите з рукопису, то трохи чи не ввесь переписав його сам я. Дещо, правда, давніш попереписувала сестра, та одно – що вона проминала всі місця, яких не могла відчитати (напр[иклад], московські розмови), а друге – поплутала багацько, і я, здебільша, все сам мусів зробити. Не сердьтесь, що спізнився. Провина тут не моя, а азіяцька: Бейрут далеченько од Європи, і я півмісяця (17 днів)*2 їхав з Росії сюди.

Конець рукопису і оперету "Чумак" (для Вашого IV т.) пришлю другим разом*3. А од Вас прохатиму от чого: звеліть адміністрації "Зорі", щоб одтепер*4 мені часопись із словарем*5 приходила не в Росію, а*6 сюди*3, на адрес: "Beyrouth (Syrie, Tuquie d'Asie), a Monsieur Agathangelos Krymski". Точнішого адреса не треба, бо тут не розносять почту, а кожен сам приходить і питається, чи нема йому чого. Звеліть вислати починаючи з того числа, де сильветка [М.] Комара[211] (здається, це буде ч[исла] 18). Нема чого казати, що треба висилати вже не в ковертах, а опаскою, бо хоч тут і є цензура, та не російська, а турецька.

Чи не знаєте Ви: вже вийшов у світ перший випуск моєї "Шахнаме"*3 [212], чи ні? [І.] Франко нічогісінько не одвітив мені на це.

Нагадаю Вам, що Ви мені не прислали ще остатнього аркушу II т.*3 [С.] Руданського, змісту і заголовного листка.

В відповідь на Ваш запит про [І.] Рєпіна[213] мусю сказати, що російська "Енциклопедія" дійшла ще тільки до букви "О". Є, правда, давніщі або коротші енциклопедії, та я їх і не бачу ніколи.

В рубріці "Хроніка" можна буде помістити звістку, що мені

---

* Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 259–260.

*2 Фразу: "17 днів" вписано автором поверх рядка.

*3 Підкреслено автором.

*4 Слово: "одтепер" вписано автором поверх рядка.

*5 Те саме слово: "із словарем".

*6 Те саме фразу: "не в Росію, а".

пощастило побачити в Києві[*] ті рукописи [С.] Руданського[214], які вважались загубленими: 1) "Цар-Соловей" (63 листочки, або 126 сторінок, 1857 р., писано 10–18 декабря); змісту я добре не розглянув, та помітив, що фабула такая: Цар-Соловей має трьох синів, помірає, дає їм заповіт свій, а вони, не всі його слухають, тільки менший; найголовніщий інтерес – відносини братів поміж собою, бо брати – то репрезентанти слов'янських племійв[*2]. Поема ділиться на чотирі частини. – 2) "Старочешські співи" – 32 листочки дуже дрібного письма (64 стор.); дата: "Петропіль, 29 ноября 1860 года". Це перепис з "Кроледвірського рукопису". – Я зовсім певний, що їх добуду-таки, та не знаю, коли пощастить.

Бувайте здорові! Ваш щирий прихильник А. Кримський.

Ос[ип] Маковей прислав мені скількись чисел "Буковини", незвичайно для мене цікавих, бо я допіру побачив "нову еру" в инакшім освітленню, ніж досі. Я ще побалакаю на цю тему печатно в тій самій "Буковині"[*3].

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 61, спр. 652, арк. 1–3. Автограф.

№119

А. Кримський до М. Павлика 28 листопада 1896 р.
[Бейрут][*4]

Дорогий Друже!

[К.] Ф[рейта]г зараз у мене пише лист до Вас, а я од себе докину два рядочки. Ви мене були питали, чи не прислати мені книжку про [М.] Д[рагомано]ва. Дуже просю[*3], бо мені треба писати широкий його некролог. В один коверт, мабуть, не увійде, – то пришліть попереду кінець, де є спис творів.

Ваш А. К[римський].

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 116. Автограф.

---

[*] Слово: "в Києві" вписано автором поверх рядка.

[*2] Так у автора. Потрібно: "племен".

[*3] Підкреслено автором.

[*4] Місце відправлення встановлено за суміжними листами.

№120

А. Кримський до В. Левицького 3 грудня 1896 р.
Бейрут

Високоповажаний Добродію!

Вашу картку з 3 листопада, висланую на Звиногородку, я прочитав сьогодні. Можу Вас завірити, що я не дуже винен щодо перепинки. Виї[жд]жаю[чи] на схід, я Вам вислав, як здавалось мені, велику пайку віршів [С.] Руданського і сподівався, що того стане на скількись чисел, доки я доїду сюди в Азію. Незабаром, по приїзді сюди (а їхав я щось днів із два[д]цятеро), я Вам знов вислав частину, а за скількись днів – конець. Рецепіс на першу посилку в мене загубився, а на другу є цілий, і я Вам його посилаю.

Щодо сильветки Лесі Українки, то я справді винен, але й то не зовсім. Натурально, я мав би написати її ще доки був у Росії, бо брати з собою сюди українські книжки я не міг (цензура назад не пустила б). Але російське міністерство освіти наказало мені їхати сюди швидче, ніж я був сподівався, – і сильветка зосталась не написана.

Рецензії[215], які я мав би послати Вам, я не посилаю з тої причини, що однаково вони не могтимуть увійти до "Зорі" цього року, а на той рік, як пишете, редактором Ви не хочете бути більше. Я, знов, не знаючи, хто буде новітній редактор, здержуюся.

Здоровлю Вас щиро і жалую не менше щиро, що Ви кидаєте впорядковування "Зорі". Чи могтиме другий редактор вести часопись добре?! Про те можна дуже сумніватись.

Стискаю Вашу руку.

Ваш щирий прихильник А. Кримський.

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 61, спр. 653, арк. 1. Автограф.

№121

Б. Грінченко до А. Кримського 3 (15) лютого 1897 р.
Чернігів

Дорогий та любий товаришу!

Що я – свинота, то се певне. Вилаявши так себе, я вже сміливіше буду Вам писати далі. Всі Ваші три листи я відібрав. На перший

нє відмовляв тому, що ви не подавали в йому ніякої адреси. Другий відібрав з початку декабря, все лагодився щодня відповідати, носив лист у кишені, учора вже був до пера брався, але прийшли гості (річ у нас надзвичайна, бо до нас дуже зрідка люде ходють) і не дали писати. А сьогодні й третій Ваш лист.

Найсамперед дякую за "Этн[ографическое] Обозр[еніе]", а ще більше за "Шах-намé". Се мені дуже любий подарунок. Щодо ціни на "Этн[ографическое] Обозр[еніе]", то в мене нема тепер того листа, де Ви писали про ціну, – можу сказати тільки з голови. А голова рече, що Ви писали, що все мені коштуватиме 11 крб. Може вона правду каже, а може й бреше. То Ви вже розберіть сами. – За торік я відібрав "Этн[ографическое] Обозр[еніе]" тільки одну книжку. Мабуть і не виходило більше? А Ваша рецензія на мою "Етнографію"? Її мені дуже треба і я їй надаю велику вагу. Були рецензії (на 2-й том) у "По морю и [по] суше", "Кіев[ской] Стар[ине]", "Вестнике Европы" (на обидва тома). Все балаканина рецензентська, ні одного слова такого, щоб варто було на його звернути увагу.

Ваші звістки про арабів дуже мене цікавлять. Коли будете мати час і бажання, то пишіть більше і про себе, і про все, що бачите. Сподіваюся, що Вам уже тепер не треба листуватися замість розмови, шо Вам уже не відмовляють "нахв" і Ви таким арабином изробилися, що можете зовсім купатися в арабщині. Заздрю я Вам дуже! – "Що тут добре – тепло!" – пишите. Ох, як я давно цього добра бажаю! Ненавиджу зиму, і якби я багатий був, то щозіми жив би в Італії, чи в якій иншій теплій країні. Чи впорядкувалися ж Ви з своєю їжею? І яка там їжа? Рослинна більше чи мнясиво? Коли рослинна, то мені було б добре, бо я мняса не вживаю. А Ваш ревматизм? Чи вже кинув Вас? Вельми кепська штука! (Мене – хоч і не дуже – се літо теж прикрутило, дак я й знаю). І взагалі, яке Ваше здоровля?

Хто ж то там нас лає [у] "Б[атьківщині]" і за віщо?[216] Чи не могли б й Ви мені прислати той клаптик (або клаптики) часопису, де напади тії? Бо я свого видання ніколи не бачу. Вашу ж одповідь сподіваюся прочитати, бо маю змогу. Добре Вам, що можете все читати! А я тепер од Галичини відбився трохи (У "Зорі" друкується моя драма "Ясні зорі". Як викінчиться, то дуже прошу Вас написати про неї хоч кілька слів – цілком по правді, як думаєте. Я й сам добачаю в їй чимало дечого, але писав од щирости і хотів би знати Вашу думку).

А Ви ж тепер що робите: а) щодо своєї спеціяльности; б) щодо вкраїнського письменства? чи перекладаєте далі "Шах-намé"? Не кидайте, конче не кидайте сього діла, дайте ціле! За се Вам велика дяка буде.

Що ж Вам про наші новини написати. З сенату й досі нема відповіді на мою "жалобу" за "Казки народні". Опріче того, цензура заборонила: 1) "Дикі лебеді", "Свічка", – дві казки Г. Андерсена; 2) "Як вигадано книги друкувати" (моє); 3) мій переклад "Марії Стюарт". Зате дозволила "Думи кобзарські" – 18 дум історичних і не історичних. Ось-ось маю друкувати. Вважаю се за великий здобуток – я вже щось років із 12 усе клопочуся з цензурою, щоб досягти цього, да ніяк не щастило, а це...* До цього листа додаю "Правдиве слово", "Як вигадано машиною їздити" та "Від чого вмерла Мелася". Як дозволено було Стефенсона, то я мав надію, що стануть пускати науково-популярні книжки. То й послано було до цензури:

1) [Б.] Грінченко. "Як вигадано книги друкувати". (Наново написав, а не те, що в "Просвіті").
2) [Б.] Грінченко. "Сахара".
3) [Б.] Грінченко. "Ів[ан] Котляревський" } Теж наново
4) [М.] Загірня*2. "Жанна д'Арк".
5) "Страшні забавки", "Оповідання про римський цирк".

Отож, уже й бачите, що першу заборонено.

Посилаю з Чернігова книжку, щоб дозволено видавати народній тижньовик українською мовою – "Правда". Одказано, що сяя супліка "нс подлежитъ удовлетворенію". Є ще в цензурі збірка моїх оповіданнів (у Росії не друкованих), а в драматичній цензурі лежать "Ясні зорі". Поки всі і, мабуть, усе заборонять...*

Третій том "Етнографії" (пісні) посувається вельми мляво за всякими иншими справами й перешкодами, хоча все ж посувається. Коли він досунеться до краю – не відаю. (У мене є пісень тисячів зо три, але хоч би 500–600 набрати до друку).

Чи маєте вже Ви перші два аркуші словаря "Кіевской Старины". Що Ви про їх скажете?

М. Загірня написала в беллєтристичній хвормі про шахти (от так, як "Добра порада"). Є надія, що пусте цензура.

---

* Крапки поставлено автором.
*2 Літературний псевдонім М. Грінченко.

В Київі виходять книжки народні дрібні. Я за той рік маю кілька збірничків (один добрий – з М. Вовчка, Г. Барвінка та О. Федьковича складений, инші теж до читання годящі), потім "У тісної баби" [О.] Кониського та "Хрестонос" Л.Д[ніпрової]-Чайки[217].

Марки посилаю Вам усі з обох ковертів і далі так робитиму. І що Ви з їми робите? А російських і инших марок іще Вам треба?

"Марії Стюарт" кінця не посилаю, бо, мабуть, се краще зробити, як Ви дома будете, А коли ж Ви вернетеся додому? Напишіть про се!* Бачите, й забув: [І.] Левицького "Не той став" у Київі видруковано. А в тім – Ви се мабуть знаєте.

Бажаю Вам усього найкращого на Вашій чужині! Не ремствуйте, що мовчав довго. Чимало причин перешкоджало, – між иншим, і нездужав. Я міг би, звісно, відповідь до Вас написать, щоб за мною не було, дак я ж до Вас ніколи офіціяльних листів не пишу, а пишу тільки тоді коли схочеться.

Дуже, дуже стискаю Вашу руку.

Ваш щирий Б. Грінченко.

Дякую й за "Пов[істки] та еск[ізи]" – здадуться.

А що Ви скажете про "Життя Магометове" В. Ірвінга? Чи можна з його користуватися? А де можна добути [Р.] Дозі[218]?

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 80, спр. 61, арк. 1–4 зв. Автограф.

№122

А. Кримський до Ф. Корша[219] 5 жовтня 1897 р.
Ліван

Многоуважаемый Федор Евгеньевич!

Письмо Ваше я получил давненько, но не отвечал потому, что не был уверен, в Москве ли Вы летом. Теперь то уж, наверное, в Москве.

Письмо Ваше замечательно интересно, начиная даже с адреса на конверте, где Вы мое имя пишите "Agathange". Я пишу свое имя "Agathangelos" потому, что современные греки транскрибируя свои имена по-французски, никогда не отбрасывают "os", а так-как греков много есть в Марселе, то и французы привыкли к

* Підкреслено автором.

такой транскрипции. Но очень часто у меня являлось желание писать "Agathange" и теперь я очень рад был увидеть, что и Вы пришли к той же мысли.

Относительно современных арабских текстов, скажу, что я их наготовил уже несколько тетрадей как по наречию бейрутскому, так и по горному: писал под диктовку рассказчиков, а затем читал им же и проверял...*

Перейду теперь к вопросу о малорусской литературе. Вы составили себе очень много совершенно неверных представлений о ней. Так, Вы пишите, что у украинцев едва ли есть потребность в переводах классических произведений: они переводят очень мало (и то "з німецького через великоруське"), а собственно занимаются этим галичане. – На самом деле мы видим не то. Первая малороссийская книжка была Виргилиева "Энеида", – род перевода; второй по времени малороссийский писатель – [П.] Гулак-Артемовский[220] – "перелицьовав Горація". В 30-х годах Амвр[осий] Метлинський (Могила)[221] издал "Думки і пісні", где половина – переводы; с 40-х годов занимается стихотворными переводами [Н.] Костомаров (из Байрона, "Краледв[орской] рукописи" и др.), [П.] Кулиш[222]. Как видите, в самом зародыше украинской литературы были уже переводы. Наступают 60-е годы, – в Галичине молодые русины избавляются от власти "старых" (твердых) и основывают украинофильский журнал "Правда", который продержался до 1880 года, 13 лет. И вот, если Вы пересмотрите за все 13 лет "Правду" (как это я сейчас сделал), Вы увидете, что из переводов классических произведений там нет ни одного галицкого: исключительно украинские. Это обстоятельство опровергает Вашу мысль, будто переводческий толчок в малорос[сийской] литературе дали галичане (я все продолжаю говорить о поэтических классических произведениях).

К нашему времени на малороссийский язык переведено классических произведений очень много. Коснусь некоторых из них (десятка), причем, имена переводчиков-галичан буду подчеркивать.

Одиссея – П. Нищинский[223].

Иллиада – [С.] Руданский, [П.] Нищинский, [В.] Самийленко.

Эзоп – [Т.] Зиньковский, Цупкый.

Софокл: [П.] Нищинский (Антигона), [И.] Франко (Эдип).

---

* Крапки поставлено упорядником. Далі частина тексту відсутня в архівній справі.

Овидиевы "Метаморф[озы]" – [И.] Сердешный (= [И.] Стешенко[224]).

Данте – [В.] Самийленко.

[В.] Шекспир – [П.] Кулиш, [М.] Старицький[225] (Гамлет).

[Ф.] Шиллер – [Б.] Гринченко (Мария Стюарт, В. Телль), [К.] Билиловский[226] (Песня о колоколе), П.Грабовский – лирич[еские] произведения), [В.] Кмицикевич (Вильгельм Тель), Горницкий* (Орлеан[ская] дева).

[Й.] Гете – [И.] Франко, [В.] Риленко.

[Р.] Байрон – [П.] Кулиш (Дон-Жуан), [П.] Грабовский (разные поэмы), [М.] Старицкий (Мазепа); мелкие произведения переводили Копытько, [П.] Грабовский, [В.] Боровик[227], я.

[Г.] Гейне – [П.] Кулиш, [М.] Старицкий, Яковенко, [П.] Чубинский, Олена Пчилка[228], Леся Украинка (племянница [М.] Драгоманова), Славинский, я, [П.] Грабовский, [Б.] Гринченко и др.

В этом перечне есть действительно два ужасных галичанина: [В.] Кмицикевич[229] и Горницкий, переведшие каждый по одной драме: Шиллера. Третий галичанин – [В.] Риленко[230] – поставил себе целью писать чисто по-украински.

Наконец – [И.] Франко, для пущей важности, отдавал свои переводы для исправления украинцам, чтобы они ему отмечали каждое слово, неудобное на их взгляд. Все остальные переводчики – украинцы. Насколько у галичан слабо желание переводить на малороссийский язык классические произведения, настолько оно сильно у украинцев. В Киеве года четыре тому назад образовался специальный кружок для переводов и, как я имею известие, в самом скором времени начнет издавать свои труды – переводы (т[ак] н[азываемая] серія "Всесвітньої Бібліотеки"). Добавлю, наконец, что за редкими исключениями, всякий украинский писатель бывал всегда и переводчиком. Вы обвиняете украинцев в том, что они переводят не с подлинников, а с великорусского. Из переводчиков выше перечисленных десяти классиков я не имею сведений только о [П.] Грабовском (он живет в Сибири, и никто из моих знакомых не знает о нем ничего); о всех остальных переводчиках я наверное знаю, что они прекрасно знакомы с иностранными языками.

---

* Горницький – можливо псевдонім П. Куліша.

Галичан классики интересуют довольно мало. Они их не читают ни на каких языках, – станут ли переводить на свой! Самое важное дело у них – политика...* Вся почти литературная производительность их устремляется на политику; при этом в политических же целях, переводятся разные вещи и с иностранных языков, и, например, в нынешнем году на злость клерикализму издан перевод совершенно устарелого [Д.] Дрепера*2). Далее, так-как у галичан есть свои малорусские гимназии, учительские семинарии и шесть университетских кафедр, то они поневоле должны были перевести многое, что служит пособием, напр[имер], [И.] Тэна[231]; но и в этой области половина труда падает на украинцев, и, напр[имер], многотомная "Історична Бібліотека" представляет собою исключительно украинские переводы (вероятно, потому, что "Істор[ична] Бібл[іотека]" выходит из разряда необходимейших пособий). Далее, т[ак] к[ак] легкое чтение галичане любят, то они в изобилии переводят романы. Конечно, и в этой области им усердно помогают украинцы. В числе переводимых галичанами романов попадаются и такие, которые считаются классическими, но это всегда является в виде исключения.

Из того, что я до сих пор сообщил в этом письмс, Вы можете видеть, насколько несправедливо мнение, будто украинцам не нужны переводы. Мнение это порождено несколькими статьями [Н.] Костомарова, который в начале 80-х годов стал писать (с целью "одурити москаля" и склонить начальство к уничтожению указа о воспрещении малорусской литературы), что у малороссов и нет и не должно быть стремления переводить Шекспиров, Байронов, и т.п. (т.е. образовывать самостоятельную литературу), что появляющиеся опыты подобного рода должны быть так или иначе отнесены на счет галичан, а украинцы заботятся же исключительно о просвещении народа. На деле же существует противное.

---

* Крапки поставлено автором.

*2 Примітка автора: "Мне прислан этот перевод, и я начал его перелистывать, сперва без всякого внимания, но затем заинтересовался. Я читал Д. Дрепера во дни отрочества своего, и тогда мне казалось, что эти книги выше его. Читаю теперь – и – что-же! Платон у Д. Дрепера вышел юродивым, а не философом; вся греческая философия очерчена грубейшим, дубовым способом; происхождение ислама и история его – чистейшая фантазия, и т.д. Просто не хочется верить, что о переводе Д. Дрепера на русский язык заботился никто иной, как [О.] Пыпин".

Стремление переводить классиков на малор[оссийский] язык должно быть признано чисто украинским явлением; к нему примкнул и галичанин [И.] Франко; – отсюда опровергается и та догадка, будто всестороннее развитие малорусской литературы поощряется поляками и держится их помощью. В Галичине поляки только мирятся с малор[усской] литературой, и то со скрежстом зубовным, в чем Вы легко убедитесь, если прочтете 2–3 №№ любой галицко-польской газеты кроме социалистической)...* Однако, мы видим, что литературное малорусское движение – дело украинцев, а не галичан; а поддерживать украинцев и оказывать на них влияние поляки никоим образом не могут: нет никаких путей для этого. Самый*2 характер украинской литературы – польсконенавистнический – ярко опровергает всякие подозрения в польском воздействии.

Вы спрашиваете: что заставляет малороссов (а по положению дел это выходит: "украинцев") заботиться о переводах классических и изящных произведений, вм[есто] того, чтобы развивать свою литературу согласно духу нации?

Ваш вопрос, а такжс Ваше воззрение на то, что надо считать истинным духом малороссийской народности, ясно мне показывают, что Вы в тысячу раз больший украинский национал, чем я и вообще украинское поколение, выработавшссся за последние 15–20 лст. Вас можно с полным правом отнести к разряду "украинофилов", – к разряду уже исчезающему; я нс вижу большой разницы в Вашем отношении к малорусской литературе и, например, в отношение к ней [П.] Житецкого. Между тем, мы совсршенно не украинофилы; мы себе просто украинцы, и только. Все эти "духи народности" – нечто такое неуловимое, что не стоит и труда улавливать их, а тем более строить на них, на неизвестной величине, свою деятельность. Например, Ваша характеристика малорусского юмора чрезвычайно остроумна, и в первую секунду кажется, что вот, наконец, Вам удалось схватить суть; но стоит прибегнуть к сравнительному методу, и обнаружится, что указанная Вами черта малорус[ского] юмора (эксплоатация глупости) не оригинальна. У немцев ведь есть целый ряд анекдотов о глупых народах (Шильдбюргерах, Швабах, Вендах) с такими же темами, как у

* Крапки поставлено автором.

*2 Так у автора.

малороссов; Тиль Уленшпигель – это прототип большинства малорусских анекдотов эксплоатации глупости. Нет, уж лучше оставить в стороне вопросы о сущности народного духа! – в стороне от практической деятельности.

Я пишу по-малорусски очень много (не беллетристические произведения), но без малейших националистических побуждений. Я, как и мои ровесники, придерживаемся мнения, что для успешного экзосмоса и эндосмоса необходима одна общая литература для народа и интеллигенции. Русской литературной речи не понимает даже великорусский крестьянин, а малорусский и подавно; поэтому нам необходимо и говорить между собою и писать для себя малорусским языком. Это – теоретическое обоснование нашего усердия к переводам на малорусский язык всяких классических произведений. Есть еще и другое, которое никаким теориям не поддается – бессознательное побуждение. Когда мне было всего 15 лет и мы в классе переводили "Одиссею", у меня явилось совершенно безотчетное желание перевести читаемое стихами, чтобы лучше почувствовать его красу; я начал приводить свой план в исполнение, взялся за перо и стал писать, и вышло так, что сами собою написались слова малорусские, а не русские. Так и всякий, в ком русская школа не убила мышления на малорусском языке, пишет по-малорусски потому, что это ему легче и приятнее. [Б.] Гринченко (Чайченко), например, написал недавно очень недурную драму "Ясні зорі". По Вашему определению, такое произведение не подходит к духу малорусской народности. Но [Б.] Гринченко ведь не китаец, а сам малоросс и, по его словам, написал эту драму потому, что она "сама вылилась у него из сердца". (Драма трагическая). На каком основании я мог бы сказать, что его трагедия не в духе малорусской народности? 60–50 лет тому назад, когда по-малорусски было написано уже немало юмористических произведений, а серьезные, полные чувства произведения только, что начали появляться, много людей заявляло; "Ничего не выйдет из этих новых попыток! По-малорусски может выйти только юмористический рассказ, а поэзия чувства – совсем не в духе малорусской речи. В числе таких людей б[лагодетель] [П.] Гулак-Артемовский, нападавший на [Г.] Квитку за его "Марусю". Прошло 50–60 лет малорус[ские] писатели, не обращая вним[ания] на подобные предостережения, продолжали писать так, как им душа говорила. И вот теперь Вы уж ясно высказываетесь, что для лирического излияния нет языка удобнее

малорусского, но предостерегаете нас от эпоса и трагедии. Поверьте, многоув[ажаемый] Фед[ор] Евг[еньевич], что еще через 50 лет другой знаток признает малорус[ский] эпос и трагедию в числе произв[едени]й, чрезвыч[айно] подходящих к духу языка и народности потому, что малорус[ские] писатели будут продолж[ать] писать то, что у них "само выливается из сердца", и, когда таких произ[ведени]й будет много и притом они будут отличаться достоинствами, тогда самим фактом своего существования они будут говорить за себя.

Получил письмо от [М.] Никольского. Из этого письма оказывалось, что мои "бодрые" письма возбуждают в нем юношескую энергию (откуда мне сие!?), далее шел привет князю Гагарину...*

В прошлом году [М.] Никольский ударял в мое "русское" чувство, указывая на пребывание армянина в секретарях Восточной Комиссии.

По-моему все это "жупел" и больше ничего: и сам [М.] Никольский пугается напрасно и других старается напугать напрасно. Да кроме того с какой стати нам благополучным россиянам, самим записываться в выискивателей и потребителей "крамолы"? Неужели и без нас не найдутся в изобилии "бичи, темницы, топоры"? Кончаю.

Искренне Вас уважающий
Аг[атангел] Крымский.

Науковий архів Російської академії наук (далі Науковий архів РАН), ф. 558, оп. 4, спр. 170, арк. 6. Автограф.

№123*2

А. Кримський до Б. Грінченка 9 жовтня (ст. ст.) 1897 р.
с. Шусйр, Ліван

Дорогий Товаришу!

Ще тижнів з двоє тому буде – лагодився написати до Вас, та як стій занедужав на малярію. Тільки сьогодні допіро одужав. Восе-

---

* Крапки поставлено автором.

*2 Опубліковано в купюрах. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 287–289.

ни недобре в горах, бува багато туманів, через те я незабаром маю з'їздити в Бейрут, дарма що там тепер стоїть ще спека, гірша од нашої спасівської. Тіл[ь]ки як згадаю я собі, що треба буде ось-ось кидати Ліван, то серце так і защемить: страх не хочеться, зазнавши щирих, нелукавих гірняків, знов опинитися серед лицемірних бейрутян.

Буде тому місяць з трьома днями, послав я довгу рецензію на Ваші "Этногр[афическіе] Матеріалы". Рецензія дуже прихильна, бо Ваша праця того варта. Про присуд конкурсової комісії Ви дізнаєтеся, певне, швидче од мене (напр[иклад], з "Русских Ведомостей" між (16–20 окт[ября]), – повідомте мене про результат, бо ця справа мене цікавить може не менче, як Вас.

Літо зминуло в мене дуже затишно серед тутешнього гірського люду. Зосталося чимало часу для читання тих творів на нашій мові, яких в Росії я не читав. Перечитав я стару "Правду" (тую, що виходила до 1880 р.) і тільки тепер зрозумів як слід усю заслугу [М.] Драгоманова коло тієї Авгієвої стайні. Ми й тепер звикли до всяких диких думок і вчинків у галичан, але ж те, що тоді* чинилось, переходить усяку міру. Часом, читаючи, на душі ставало так гидко, що доводилось кидати на чашку журнал. – Дочитавсь я і таких видань, як "Хіба ревуть воли", "Пан-народолюбець" і инші тамошні видання[232]. З-поміж них тільки те, що писав сам редактор, справді робить ефект. Особливо, статті про нар[одню] школу такі, що чимало здались би Вам в додаток до Ваших.*2 Що ж до [П.] Мирного, то я дуже розчарувався. Досі я не читав його "Волів", а тільки багато наслухався про них; прочитав же – й побачив, що не такі-то вже вони мудрі, як про них слава йде; що ж до "Лихих людей" і "Пана-народолюбця", то й не розбереш, чи то художницькі твори, чи політичні або публіцистичні статті та памфлети. [П.] Мирний виїжджа на знатті народнього побуту та на тенденції, а артизму*3 в нього далеко-далеко менче, ніж у його сучасника – [І.] Левіцького. З надзвичайною втіхою перечитав я Кулішів "Дзвін". От де сила поезії! От де сила таланту! Я зовсім не сердячись читав лайки проти козаків, хвали Петрові і Катерині і т.ин. (в дусі "Хуторної поезії"), бо поруч того всього на кожнім

* Підкреслено автором.

*2 Речення вписано автором зверху аркуша.

*3 Так у автора.

ступіні видко сліди могутнього художника. Прочитав, між инчим, і ту славнозвісну "Курку", яку – каже [Д.] Мордовець[233] – К. Біли-ловський трохи не зарізав до свого борщу. Справді, граціозна п'єса. Чи Ви бачили коли "Руську Хату"[234] Д. Млаки[235]? Отам [П.] Куліш надрукував свій переклад "Пісні пісней". Ах, який же гарний переклад! Я, живучи на Лівані, оцінив його як слід і часто, дивлячись на які-небудь чудові картини тутешньої природи, подумки цитую собі уривки з того перекладу. У Вас, певне, "Руської Хати" нема (бо на неї Ви не здаєтесь* в "Этн[ографіческих] Матер[іалах]", – то я наведу Вам хоч що-небудь. Дівчина марить про свого любого і одразу схоплюється з місця, бо щось почула в далині:

– Чую, чую любий голос!…
Ой, се ж він біжить по горах,
Се він скаче по узгір'ях!
Милий мій – мов лань у полі,
Мов сугак на вольній волі.
(далі таємничо:)
Ось він дибле по-під муром,
До віконця припадає,
Серед крати, проміж листя
Заглядає, промовляє:
"Встань, дівчино уродлива!
Вийди, вийди, моє диво!…..
Ось бо вже зіма минула,
Від дощів земля осянула,
Почала квітками грати, –
Час пісні розпочинати!
Квилить горлиця в садочку,
Висять фиги в зеленочку,
Виноград цвіте, буяє,
Любу пахощ розливає.
Встань, дівчино уродлива!
Вийди, вийди, моє диво!".

Скоро південь прохолоне
І в тінях долина втоне, –
Тоді сарною по горах,

* Тут: "посилаєтесь".

Агатангел Кримський в молодості.
1889 р.

Михайло Коцюбинський,
Іван Франко, Володимир Гнатюк.
Львів, 1905 р.

Фото Івана Франка. Львів, 1891 р.
На звороті в оригіналі – дарчий напис
«Хв[аньку (Агатангелу)] Кримському.
Ів[ан] Франко»

Борис Грінченко.
Чернігів, листопад 1901 р.

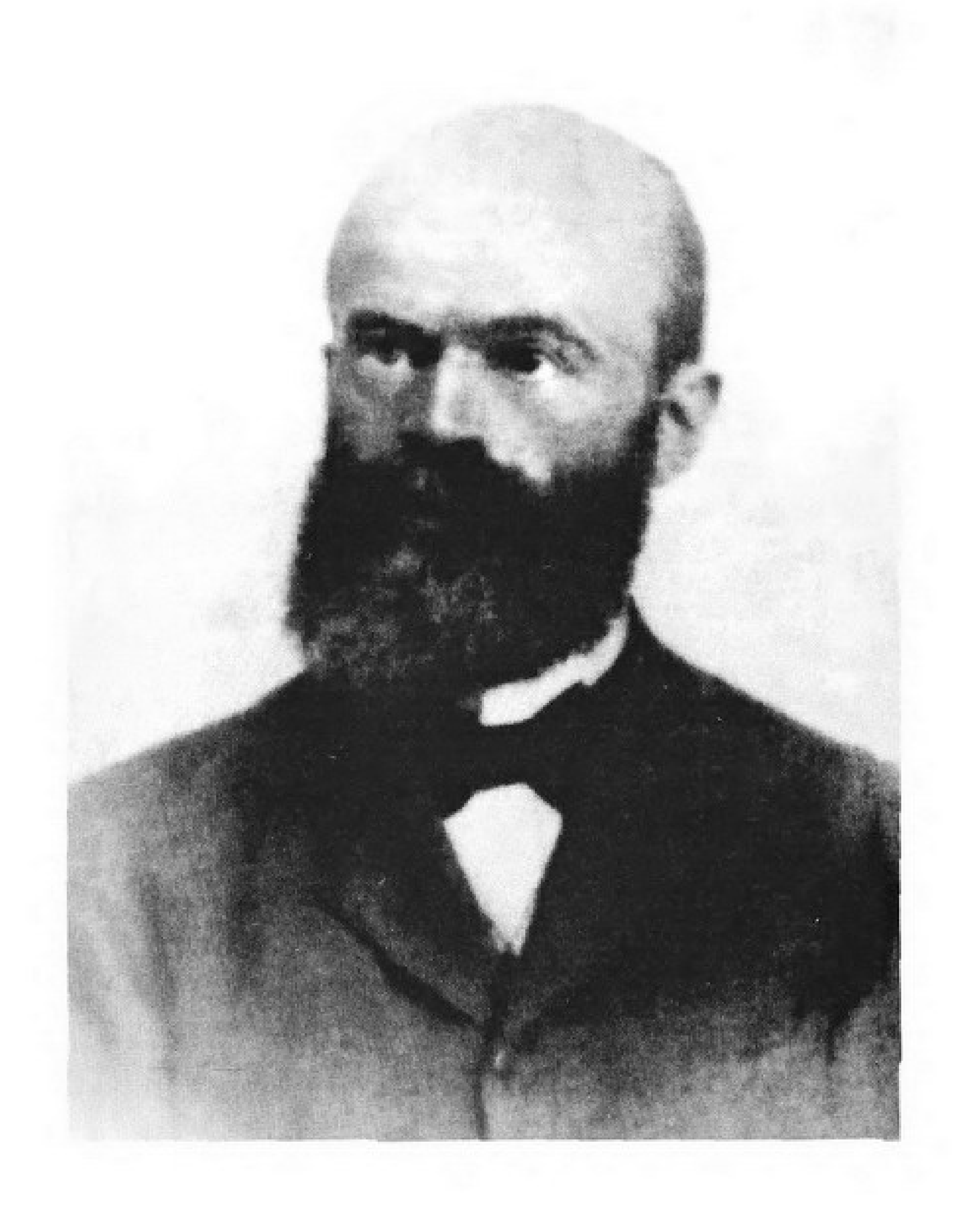

Михайло Павлик.
1900-ті роки

Будинок Агатангела Кримського
у Звенигородці

Юхим (Сіма) Кримський з дружиною Марією, батьком та сестрою

Юхим Кримський
(батько Агатангела Кримського)

Аделаїда Кримська
(мати Агатангела Кримського)

Агатангел Кримський
із сестрою та Марією Орчинською

Борис Кримський,
син Марії та Юхима Кримських

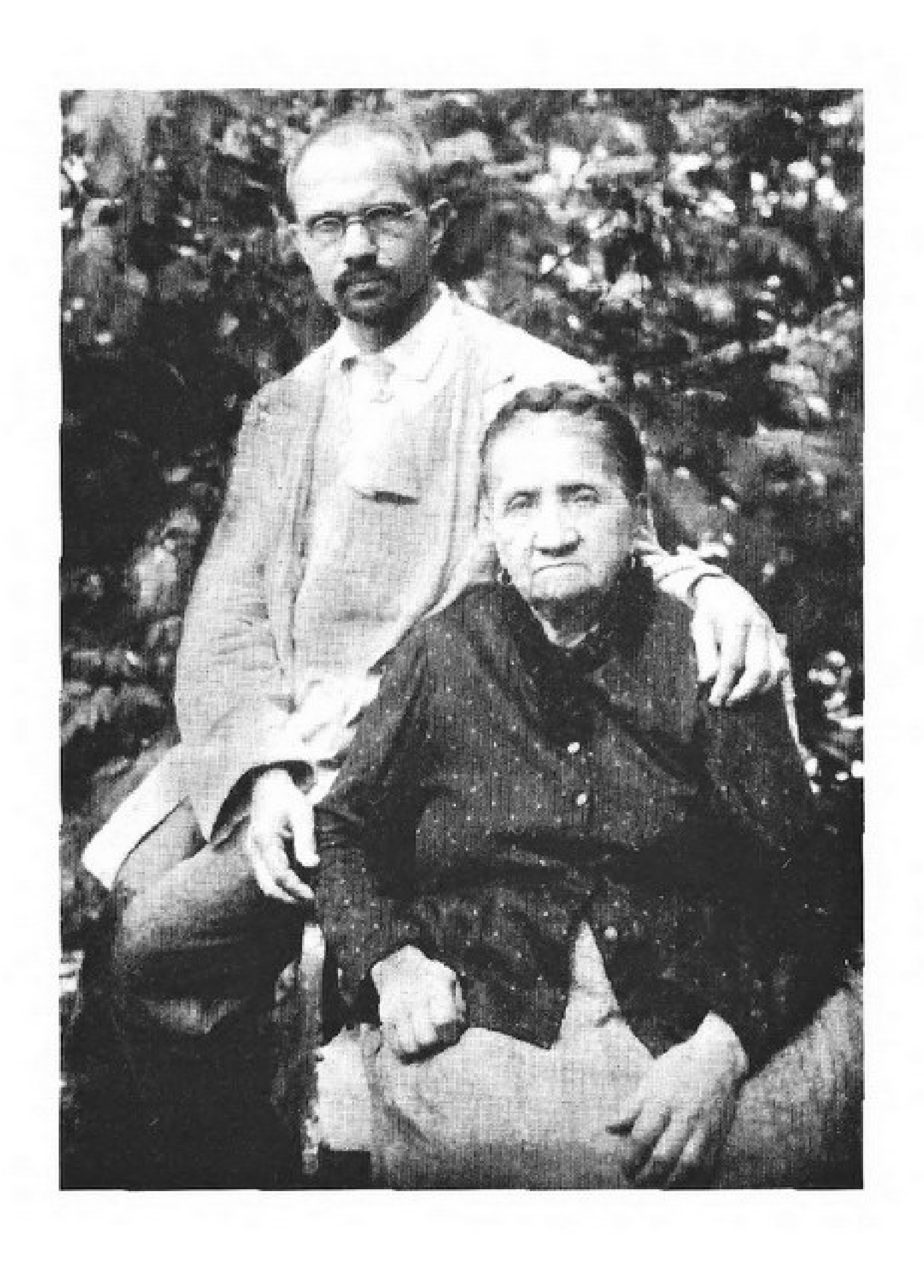

Агатангел Кримський
із матір'ю, Аделаїдою Матвіївною

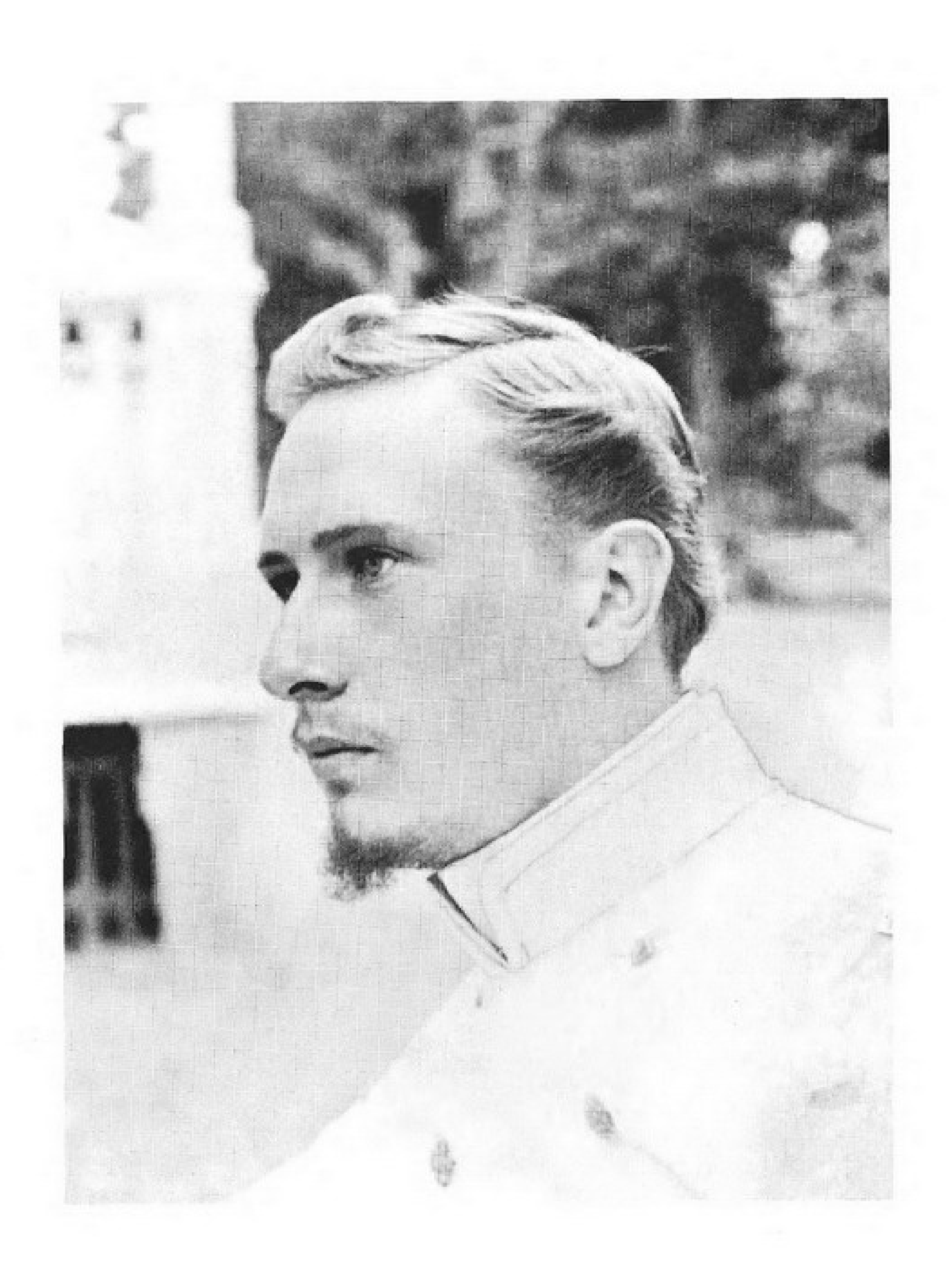

В. Міллєр.
1902 р.

Княгиня Марія Яківна Гагаріна.
Бейрут, 10 січня 1889 р.

Князь Олександр Олександрович Гагарін.
Бейрут, 10 січня 1889 р.

О.М. Веселовський

Сугаком по тих узгір'ях,
Що нас різнорозрізнили,
Прилини до мене, милий!

Райські яблука там спіють,
Всякі пахощі там віють,
Камфора злилась із нардом,
Нард розлився із шафраном;
Кассія і цинамони
У саду тім достигають;
А з Ліван – гори дзюркоче
Проходлодний бистернь чистий.

Кожен розділ цієї драми (бо [П.] Куліш зробив з "Пісні Пісень" драму, йдучи за [Ж.–Е.] Ренаном) починається хором:

Здивувався цар премудрий,
Здивувалися його дуки,
Що нема на світі сили
Над дівоче серце щире.
Не загасять серця води,
Ані любовців – потоки.
Хто б хотів любов купити,
Насміється вона з нього.

Ну, та цілого п'єси* однаково не переписати, – годі вже тих цитат!

Пишите про Ваш клопіт із цензурою. Є спосіб видати велику збірку хитрощами. Треба послати до цензора не одразу багато оповідань в одній*2 збірці, а зробивши їх на три–чотири рукописи. Проти маленьких збірок цензор навряд що матиме і дозволить їх, а Ви тоді візьміть і надрукуйте їх усіх вкупі, однією книжкою. Знаю напевне, що закон того не заборонює.

Своїх оповідань якось нема охоти переписувати, бо переписування – гірш од каторги. Опроче, на душі лежить непереписана книжочка "Исламъ"[236] (для московського видання: "Вопросы науки, литературы, искусства и жизни") – треба спершу переписати її. Як

---

* Підкреслено уподядником. Так у автора.

*2 Підкреслено автором.

надрукується, пришлю Вам. Провідна думка така, що сам собою іслам непогана віра (у арабів, персів), але в тюркського плем'я він виллявся в такі форми, що став ворогом усякого поступу.

[С.] Руданського "Цар-Соловей" і "Краледвірська рукопись" у мене. Не знаю, чи писав Вам про це.

Ваш А. К[римський].

За тиждень буде тому рік, як я в Азії, а мені здається, що я вже десять літ тут. Швидче вже хочеться додому.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37823, арк. 1–3. Автограф.

№124*

А. Кримський до В. Левицького 25 жовтня 1897 р.
с. Шуейр на Лівані

Високоповажаний Добродію! Рад би я вволити Вашу волю і прислати рукопис [С.] Руданського, та тепер не можу. Той рукопис положено в скриню, де лежать словарні матеріяли П.Г. Житецького. Скриню тую привезено до мене додому на Вкраїну, а ключ переслано мені сюди, в Сірію. Я обіцявся [П.] Житецькому пильнувати його словарних матеріялів (довголітньої праці), як свого ока і через те нікому не можу дозволити перегортати тую скриню; алс що рукопис [С.] Руданського там, то це річ зовсім певна, бо сам [П.] Житецький власними руками поклав його туди. В маї я їду з Сірії додому, – то аж тоді могтиму переслати Вам рукопис або рукописи. Тоді могтиму скопіювати і непристойні п'єси [С.] Руданського, а тепер не можна: я не взяв з собою рукописів [С.] Руданського, бо на поворотнім подоріжжю, як я в'їду в Росію, всі мої рукописи підуть до цензури, а вона була б сконфіскувала [С.] Руданського. – Щодо помилок в 3-ім томі, то справді краще буде виправити їх аж у 5-ім томі.

Ваш щирий прихильник А. Кримський.

В маї буду в Київі, то певне й "Ілліяду" добуду, т. V. [К.] Паньківський[237] мені не прислав, але я послав на нього гроші в Т[оварист]во, то дістану.

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 61, спр. 643, арк. 2. Автограф.

*Опубліковано в купюрах. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 290.

№125

А. Кримський до Ф. Корша. 18 листопада 1897 р.
Бейрут

Многоуважаемый Федор Евгеньевич!

В 1898 г. почитатели Ив[ана] Франка будут праздновать двадцатипятилетний юбилей его литературной деятельности. Между прочим, они задумали издать альманах, куда всякий, симпатично относящийся к [И.] Франку, дал бы какую-нибудь статейку. Не найдется ли у Вас чего-нибудь? Быть может у Вас есть какое-нибудь, хоть коротенькое стихотворение, или небольшая филологическая или историческая заметка, или что бы то ни было (на каком угодно языке, кроме восточных, т[ак] к[ак] во Львове не найдется восточных букв). Было бы очень и очень желательно, чтоб именно Вы что-нибудь дали для этого сборника.

[И.] Франко, как Вы, конечно, знаете, безпрестанно борется пером за сближение галицких малоросов с русскими. Он больше всех потрудился для того, чтобы популяризовать в Галичине общерусскую литературу и науку. За это он пользуется ненавистью шовинистической малорусской партии (органы "Правда" и "Руслан"[238]), которые даже отказывают ему в праве называться малороссом. Издание в его честь альманаха, в котором будут фигурировать, между прочим, такие имена как Ваше, будет с одной стороны ободрением и наградой для [И.] Франка, а с другой стороны пристыдит шовинистов.

В уверенности, что Вы не откажете исполнить мою просьбу, остаюсь с истинным уважением.

Аг[атангел] Крымский.

Рукописи нужно посылать на имя Владимира Гнатюка (Львов, Зыбликевича, №27, II), а то можно и на мое: я уж перешлю. Срок – до 15 февраля.

Науковий архів РАН, ф. 558, оп. 4, спр. 170, арк. 5. Автограф.

№126

А. Кримський до Б. Грінченка 29 листопада (ст. ст.) 1897 р.
[Бейрут]*

Дорогий Товаришу!

Сьогодні прийшов до мене лист од проф[есора] Всев[олода] Міллера[239], і між инчим, він пише ось що:

"В засєданіи Этнографическаго отдела 10-го н[оя]б[ря] была получена Ваша рецензия на труд [Б.] Гринченка.

Она будет напечатана в "Этнографич[еском] Обозреніи".

А я, вірячи, що навіть турецька почта не може спізнюватись більш як на тиждень, вислав її 4–5 сентября. Аж виходить, що прийшла вона вже по присудженню премії.

Мене неначе хто дубиною вдарив, як прочитав я оте місце в листі Міллеровім. Очевидне діло: судили конкурсові книжки, не маючи тієї рецензії, і через те може не Вам, а Нікіфоровському дали премію. Ради Бога, звістіть мене швидче, кому-бо тепер ця справа пече мене більш, ніж Вас. Ваші "Матеріяли" настільки важна научна праця, що вони не повинні зостатися без премії. Знов же й з національного боку вони цінні, і я, як українець, страждаю од думки, що суджено їх не в належних умовах, без моєї рецензії, яка підкреслює їх велику научну вагу.

Скоріш одписуйте, бо без пересади*2 кажу Вам, що ця справа мене печe*3.

Ваш А. Кр[имський].

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37822, арк. 1–1 зв. Автограф.

№127*4

А. Кримський до В. Гнатюка 12/24 грудня 1897 р.
Бейрут

Високоповажаний Добродію !

Перш усього звіщу Вас про ті 20 фр[анків], які я вислав був

---

* Місце відправлення листа.

*2 Тут: "без перебільшення".

*3 Підкреслено автором.

*4 Опубліковано в купюрах. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 296–298.

давнійше. Ви питаєте, чи я їх вислав*, чи маю* вислати. На те скажу, що рецепіс мені дано 22 ноября [за] нов[им] ст[илем], – виходить, більше як місяць назад. – Сьогодні висилаю 25 франків. Будьте ласкаві прислати мені "Мій ізмарагд", рекомендованою* опаскою, а решту грошей візьміть на видання Франкового альманаху. (Ці гроші, бачте, прийшли мені за одну літературну роботу російською мовою; коли здобуду ще якийсь гонорар за таку саму працю, то ще раз надішлю що-небудь на видання альманаху, а коли не здобуду, то сьогоднішня моя присилка буде останньою на ту ціль).

Що українці Вам не одповідають в скорості, я не дивуюся. Це вже така українська гадка, що, мовляв, "скорість потрібна, щоб блохи ловити, а справи поважні робляться повагом". Знов же бояться й поліції. Щоб українці були противні святкованню ювілею, я того не думаю, бо за винятком товариства [О.] Кониського всі [І.] Франка шанують. Попросту недбалість винна. Велика шкода, що помер [М.] Ковалевський[240]. От у кого була енергія на збірання підписів, грошей і т[ому] п[одібне]! На мою думку, тепер найкраще візьмуться за це діло чернігівці. Чи Ви вдавалися до [Б.] Грінченка і [Г.] Коваленка? Хоч я й од себе писав до [Б.] Грінченка, та варто, щоб Ви самі теж удалися до нього. Пишучи до нього або до [Г.] Коваленка, попросіть, щоб вони написали лист в Полтаву: там є чимало Франкових прихильників. Я до тих українців, які відомі в Галичині, майже не писав, а писав тільки до таких, що бояться мати зносини з галичанами особисто.

Великих грошей* сподіватись од українців нема чого, бо багатші люди або побояться дати (адже [І.] Франко – une chose illégale*[2]), або й пожалують. Ганебна історія з пам'ятником І. Котляревському, на який складки були законно* дозволені, показує Вам найкраще стан українців: жертви складались переважно людьми зовсім убогими, а наші багатирі ([Н.] Терещенко, напр[иклад]) не дали ані копійки. Пишете, що на закуплю дому для Франка треба було б 10000. А чи знаєте, що на пам'ятник Котляревському ще не зібрано таку сумму? Очевиста річ, що потайним способом не можна буде зібрати навіть 1000 з[олотих] р[инських].

Питаєтеся, до кого вдатися з багатших людей. Щиро скажу,

* Підкреслено автором.

*[2] Особа нелегальна – франц.

що не знаю. Багато міг би зробити [В.] Антонович, але чи схоче? В усякім разі спробуйте (його адрес: Київ, уголъ Жилянской и Кузнечной, собств[енный] домъ), – він без великих заходів міг би здобути немалі гроші. Має вплив на багатирів* і [О.] Кониський, але про того шкода й балакати. Далі: "Стара громада" могла б дати скількись сот карбованців (адже ж позаторік була надія, що вона дасть 200 крб. на давнійше "Житє і Слово"), до неї варто написати, – може щось путнє вийде (тільки я боюсь, що слова "ювілей літературної і публіцистичної*2 діяльности" перелякають "Громаду"; чи не можна було б викинути слово "публіцистичної"*3 із запросин?). Лист пошліть на ім'я [В.] Науменка[241] (Київ, Кузнечная ул., д. № 14) і попросіть, щоб він підбивав "старших людей" до цієї справи; окрім того напишіть і до Павла Игнатієвича Житецького (Київ, Кудрявскій пер., д. № 23) і попрохайте його теж, щоб він вплинув на "старших людей з української громади". Мабуть чи не найбільше надій можна покладати на Євгенія Харлампієвича Чикаленка[242] (станція Мардаровка Юго-Западной железной дороги), – не можна сказати, щоб він був дуже багатий, але таки дещо має і до письменства українського дуже прихильний.

Мені здається, що комітет зробив чималу помилку, згадуючи перед українцями про публіцистичну працю Франкову. Навіть ті, що їй прихильні, боятимуться її святкування. Для більшості ж українців [І.] Франко – тільки славний письменник руський, а до його політики їм байдужісінько. Є, нарешті, й такі, що політикові – [І.] Франкові попросту ворожі, але його беллєтристичні і научні писання вони шанують. – Тим-то, вдаючись до українців, випадало б назвати ювілей просто "ювілеєм*4 письменської праці [І.] Франка"; свого характеру ювілей через те не втратив би (бо ж і публіцистичні писання теж письменська праця), а для російських обставин тая назва була б відповіднішча. Вам, що живите на вільнішій землі, все оце може здатися смішною дрібницею, бо Ви не знаєте, яка казуїстичність виробилась в українців підо впливом їх потайного жит[т]я, що не сміє показуватись на світло сонця, – особливо в Київі. Будьте певні; "Правдяне" зуміють із слова

---

* Фразу: "на багатирів" вписано автором поверх рядка.

*2 Підкреслено автором.

*3 Слово: "публіцистичної" вписано автором поверх рядка.

*4 Далі автором викреслено слово: "літературної".

"публіцистичної" зробити таку страшну картину, яка Вам і не снилась. Знаючи це, не варто давати їм повод для їхніх казуїстичних витолковувань.

Щодо статті моєї, то будьте певні, що з кінцем липня вона буде в Ваших руках. Але про громадянську* працю Франкову я не можу дати докладного огляду; я одведу їй в своїй статті три-чотирі сторінки щонайбільше, себто обмежусь чисто загальним поглядом; сам я в Галичині ніколи не жив, знаю її тільки з листів, часописей і книжок, а вже ж таке знаття не може бути повним. Про громадську діяльність Франкову може написати добре тільки галичанин.

Коли* думаєте видавати "Антологію"? "Цар-Соловей" справді у мене, але я не міг його взяти сюди, бо на повороті з Росії всі мої книжки і рукописи розгляне цензура в Одесі; хто його зна, – може б вона захтіла сконфіскувати поему! Через те я її не привіз сюди. Мій "командировочний лист" (од Меністерства просвіти і Москов[ського] археологічного т[оварист]ва) дає мені право привезти з собою в Росію недозволені книжки тільки научного* змісту. Значиться, раніш од липня не можу прислати виписок з "Царя-Соловея"*2.

З щирим поважанням Аг[атангел] Кримський

P.S. Коли не помиляюсь, комітет думає видати також бібліоґрафічний покажчик усіх писань Франкових. Такий покажчик був би мені дуже до ладу, і я б прохав Вас прислати його мені заразісінько по його напечатанню.

ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2275, арк. 135–137. Автограф.

№128*3

А. Кримський до Б.Грінченка 25 грудня 1897 р.

Б[сйрут]

Дорогий Товаришу!

Про те, що премія дісталась не Вам, я довідав[ся] за два дні перед Вашим листом. Обвинувачують мене, бо, пишуть, я спізнивсь з рецензією. А я Вам уже поясняв, що винна турецька почта, а не я.

---

* Підкреслено автором.

*2 Так у автора.

*3 Опубліковано в купюрах. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 298–304.

Рецензія моя в усякім разі надрукується (я, до речі сказати, попрохав, щоб мені прислано відбитки). Не може бути найменшого сумніву, що слідуючим разом премія присудиться Вам. Це буде 15-го мая 1899 р., – значиться, саме тоді, коли й 3-й том "Матеріялів" буде готовий*.

У мене велика радість*. Після смерти [Г.] Кананова[243] директором Лазаревського інституту постановлено проф[есора] Всев[олода] Міллера*, і мого величезного приятеля. За покійного [Г.] Кананова Інститут був дуже підупав, особливо за остатні два роки. Новий директор – людина високовчена й енерґічна, підніме науку дуже. А широкість його поглядів, брак шовінізму і повна національна терпимість зроблять те, що усім професорам служитиметься під його управою зовсім добре. Знов же й тому я радію, що [В.] Міллер не тільки нічогісінько не має проти мого розкидання по декількох спеціяльностях, а навпаки, – похваляє. Покійний [Г.] Кананов був невдоволений не тільки з того, що я цікавлюся славістикою, а навіть з того, що я цікавлюся східньою* історією! На його думку, моя повинність була тільки тая, щоб я був філологом-семітистом, а більш нічим. [В.] Міллер, навпаки, сильне мене похваляє іменно за те, що я не можу закопатися в якійсь одній* специяльности; в остатнім своїм листі він (вибачте, що я про це пишу, але ж я зовсім не маю думки, щоб хвалитися) зве мене "крупною научною силою". Вже два місяці скоро буде, відколи я довідавсь, що мені доведеться служити під Міллеровим начальством, а й досі я не можу зробитися байдужим до цього свого щастя. [П.] Житецький (може, я Вам про це й писав) оддав мені свої великі словарні матеріяли для Історичного словаря української мови* і взяв з мене обіцянку, що я неодмінно доведу теє діло до кінця. Якби [Г.] Кананов був живий, він напевне був би страшенним ворогом такої моєї праці і затроював би мені життя; [В.] Міллер хіба підбадрюватиме мене в тім ділі, а не ганитиме.

Хочеться швидче вже покинути Бейрут і вернути в Москву. Тут мене дуже сердить тая обставина, що я втягся в політикування*. Ще й торік я потроху, навіть проти своєї волі, зачав розплутувати інтриги і крутійства драгомана російського консульства Шхаде; і заплутав мене ніхто, як сам консул (кн[язь] [О.] Гагарін). З Лівана зачали були приходити всякі скарги на Шхаде, писані арабською

---

* Підкреслено автором.

мовою. До кого було консулу вдатися? Адже справа дуже секретна. Він і вдався до мене за порадою (бо Шхаде був би перекладав йому усе не так, як слід). Потроху-потроху я втягся в ліванські справи, а за ними – і в усякі другі. Влітку я сам особисто добре пізнав Ліван. Часті листи, які до мене приходили на село од "бринса" (так звуть араби князя [О.] Гагаріна, себто "prince"), далі – моя довгенька гостина у нього в августі, далі – його телеграми до шуейрського попа з наказом, щоб той звіщав його про стан мого здоровля (тоді як я був слабий), – все оте звернуло велику увагу гірняків. Не диво, що зачали вдаватися до мене безпосередньо, прохаючи вплинути на консульство в однім, другім, третім ділі. Отак воно й досі йде, з тим хіба додатком, що тепер я мусю вдаватися ще в справи бейрутинців. А консул теж удається до мене за поміччю в важких випадках. Весь мій вільний час іде на політику, на доходження усяких заплутаних обставин православної громади і її відносин до других, на розбір питань про хабарювання того або инчого урядника і т.ин., – нарешті, останнім місяцем, на церковні, (себто архіполітичні) справи. Тутешній православний митрополит не сьогодні-взавтра помре. В Туреччині митрополит має велику урядову силу, а вибирається він під великим впливом рос[ійського] консульства. Інтриги за декількома кандидатами йдуть тепер такі, що й розказати не можна. Драгоман Шхаде був зовсім уже пересвідчив князя, що найкращим кандидатом був би Хомський (з Хомсу) митрополит Афанасій (це така людина, що з нею Шхаде легесенько впорається і забере в свої руки). Я сердився на тую кандидатуру і доводив консулові, що він повинен розвинути агітацію за архімандритом Рафаїлом, великим арабським патріотом і ворогом греків (я з Рафаїлом познайомився ще в Москві, як він був настоятелем Антіохійського подвір'я). Шхаде, знов натуркував князеві, що з Рафаїла надто гарячий національ, небезпечний для Росії (завважу, що сам Шхаде – араб і навіть національ, але Рафаїла боїться, бо той – незвичайно енергічна людина і не піде Шхадеві в руку). Нарешті, верх став мій: консул згодився на Рафаїла і взявся писати донесення до посла, щоб і Порта була за Рафаїлом. Для характеристики Рафаїла – треба було дати послові огляд усіх його писань на мові арабській і російській. Праця, очевидячки, впала на мене. Треба було також подати його життєпис в прихильнім для нього

дусі. На Шхадеві звістки покладатися не випадало, – знов я мусів це зробити: ото я цілий тиждень діпломатичним способом заводив розмови з усякими людьми, що знали Рафаїла (тепер він у Америці). Під кінець тижневої пропасної діяльности я нарешті зовсім зденервувався, бо не маю ані хвилини спокою: то мусів працювати по командировочній програмі, то клопотався агітацією за Рафаїлом.

Як часто я вночі докоряю собі і обіцяюсю, що не буду більше встрявати в тутешні справи! Та нічого не виходить: ледві скінчиться щось одне, надходить друге, і я не можу видертися з того ланцюга, яким обкрутився. А як часто благословлю я долю, що не дістався професором у Львів*, отак би й там був ринувся у політику і гаяв би марне час, або – краще сказати – часу не гаяв би, та й вільної часинки не мав би. Щасливий я, що я зостанусь в Росії*!

З тутешнім консулом мої відносини дуже тісні. Якби не він і не його жінка, то я б не мав з ким і побалакати тут щиро, бо бейрутян ненавидю. Недавнечко прийшло назначення: кн[язь] [О.] Гагарін має їхати секретарем діпломатичної місії в Марокко і поїде туди в кінці січня. Хоч з одного боку ця звістка мене дуже заболіла (бо Ви не заєте, що то значить добра знакомість на чужині), але з другого боку я можу й радіти, бо видеруся з тієї сітки інтриг, турбот, хвилювань і навіть спліток, в якій я обертаюся тепер. З новим консулом, наскільки це од мене залежатиме, силуватимуся не знайомитися. А в тім, хіба можна з[а] себе ручитися тут? Тільки тоді, коли я буду далеко звідсіля, в чисто вченій обстанові Москви, – тільки тоді я здихну зовсім легко.

Сказав, що Ви не оцінуєте, яку силу має тут, на чужині, знайомість із якоюсь родиною, де Ви себе почуваєте добре. Тільки той, хто сам жив на чужині, зрозуміє мене*. Торік тут була ціла колонійка людей з Росії: аж семеро. Цього року колонійка роз'їхалась, і в мене опроче родини князів Гагаріних не зосталося російських знайомих. Торік я ще міг добачати в Гагаріних хоч деякі хиби, – тепер я ніби осліп: не бачу в них нічогісінького окрім доброго. А як почув од них, що незабаром вони од'їжджають, то в мене наче серце надвоє передерлося з жалю. Я в Росії до нікогісінько не міг такечки прив'язатися, як отут до них. Оце скількись

---

* Підкреслено автором.

днів я ходю зовсім таки слабий: доки гадка зайнята коло книжки, то щє нічого, але в ночі – то аж спати не можна з болів у серці.

Знов же, й політика мене денервує. Я швидко наново занедужаю так, як воно бувало в Росії.

27 дек[абря]

Вчора не міг писати, бо пішов дощ, а разом з ним вернулася моя малярія*. Живу я в дуже* бідній сім'ї, яка не могла знайти собі доброї хати, збудованої на європейський лад, себто з сіньми, з товстими стінами. Моя кімната виходить* дверима просто на подвір'я, і через те аби дощ – то вже й вогкість іде в хату. Додати треба, що вся світлиця більше скидається на альтанку, ніж на житло: скрізь (понад вікнами зверху) непозасклювані кватирки (я вже їх позатикав ряденцями, та то мало пособля), скрізь щелини – коло вікон і дверей. Доки світить сонце, то й тепло, а часом навіть спека (35° по Реомюру); але піде дощ – і температура спускається до 10 градусів: а вже ж 10 градусів та ще серед вогкости – суща смерть для тих, у кого пропасниця, ревматизм або що. Груб, розуміється, немає. Був би покинув я цю сім'ю та оселився де-ин-де, але ж, кажу Вам, бідна вона така, що аж страх, а люди з них дуже добрі і полюбили мене, як свого рідного. Шукали ми инчих квартир – нема тепер. Треба терпіти, терпіти аж до февраля (бо в февралі вже вертає спека).

Прийшов до мене сьогодні Ваш коротенький додатковий лист. Питаєтеся про Вашу справу з [М.] Старицьким*. Признатися, я не розумію, до чого він видумав суд чести*. Він же заявив, що ніби в нього є фактичні доводи, якими він, по скінченню процеса свого з Александровським*2, поб'є Вас печатно. А коли так, то чого він нетерпеливиться? Нащо якийсь там закулісний суд чести, коли він, як каже, може прилюдно, печатно позбивати всі Ваші думки і навіть засоромити Вас? – Це одно. Але вже як пішло на суд чести, то і [М.] Старицького і Ваша честь однаково вимагають, щоб публіка, яку повідомлено про початок того суду, довідалася і про його результати. Особливо того вимагає Ваша* честь, бо [М.] Старицький викликає Вас уже не як обвинувачений, а як обвинитель, і заздалегідь каже читачам, що тріюмфуватиме він. В "Зорі" видно, що Він Вам не одвітив нічого на Ваше

---

* Підкреслено автором.

*2 Потрібно: В. Александровим.

передложення: мабуть не хоче, щоб* присуд був оголошений. Я не можу зрозуміти мотивів того нехотіння. Сказати б, що є яка небезпечність супроти російського правління, – але ж ні! Ніякісінької* небезпечности нема. А може бути не [М.] Старицький, а судді не хочуть, щоб їх суд зробився звісний усім? Не знаю, хто ті судді*, скажу тільки, що, на мою думку, ті люди, які в суді над чужою честю зугарні тільки вимовляти свої присуди, а одкрити своє ім'я світові бояться; не можуть бути суддями чести. Ще якби справа була хоч трошечки небезпечна, то можна було б їх якось виправдати. А то ж ні: ця сама справа розбіратиметься публічно в російськім суді. Якби я був на Вашім місці, то я на суд страхополохів-масок не став би, а якби був на місці [М.] Старицького, то теж пошукав би инчих судців.

Оце моя думка, яку я виробив собі на підставі тих звісток, що були в "Зорі". Про закулісний бік справи я не міг од нікого довідатися (Ви мовчите). Мені трохи здається, що ця* історія (третейський суд) має якийсь зв'язок із тими псевдонімними нападами, які ведуться проти Вас або в*2 "Правді", або в "Буковині"*. Ніяких доводів нема в мене, але чогось так мені чується.

Мусю перервати писання: треба лягти полежати, бо в ногах мов оливо налито.

Як одбуватиметься "суд чести", то чи не могли б Ви між инчим зачепити двох питань, які приносять чисту ганьбу нашому письменству. Одно – чому [М.] Старицький дозволяє собі друкувати свої твори в вуличній газеті "Московскій Листокъ" Це ж така газета, що про неї порядні люди навіть не згадують, а до всього того дуже ворожа українському письменству. Друге: порадьте йому, щоб він не писав мовою московських лубочників. Як читаєш що-н[ебудь] написане [М.] Старицьким по-російськи, то аж бридота бере од тієї макарднічної мішанини що нею він пише; але найгірше те, що росіяне, читаючи такі твори, привчаються до думки, що українська мова однаковісінька з московською, тільки що декотрі слова не ті. За сім літ життя свого в Москві я добре помітив той шкодливий вплив, який роблять писання, подібні до писань з московською мовою [М.] Старицького.

* Підкреслено автором.

*2 Далі викреслено фразу: "недавно помершій".

Та навряд чи Вам пощастить доторкнутися цих двох питань: приключки не буде. Хотів я був сам надрукувати про це декілька слів*, та тепер аж боюся: годі з мене усякої бейрутської полемики, щоб я мав брати собі на шию ще один тягар. А коли Вам даю поради, дак це через те, що Ви вже однаковісінько вплуталися в цю історію.

Додам ще хіба от що: невже [М.] Старицький тільки допіро довідався, що його вважають за плагіятора? Мені досі з ним не доводилося стрічатися, напр[иклад], на українських спектаклях в Москві, раз-у-раз доводилось чути думку, що [М.] Старицький – письменник зовсім не самостійний і що його поводження з чужими п'єсами "не зовсім благородне". Мені здавалося, що про це вже й горобці цвірінькають. Аж бачу – [М.] Старицький про це й не догадувався. Mundus vult decipi, – ergo decipiatur (Le monde vent se tromper, – qu'il se trompe!)*2

Перейду тепер до инакшої теми. Чи в Вас робляться які приготови до Франк[ового] юбілею?* Адже ж треба, щоб це свято вийшло якнайкращим. Ювілейний комітет скинув на мене статтю* про беллетрестичну і научну діяльність [І.] Франка; я дуже того не хотів, бо це ж робота не невеличка, та конець-кінцем мене вмовили. В комітету є, між инчим, думка: назбірати грошей на те, щоб покупити [І.] Франкові хату*, де б він міг жити спокійно, не поневіряючись на роботі в польських та німецьких часописях. Грошей треба з 10 000 з[олотих] р[инських]. Я їм порадив і не розпочинати цього збірання, бо опроче скандалу нічого не буде: на дозволений од начальства пам'ятник [І.] Котляревському не зібрано 10 000 з[олотих] р[инських], – то де ж там потайне збірання дасть стільки, або хоч півстільки?! Але треба хоч чимсь меншим виявити своє поважаннє до [І.] Франка: от, адресами, посвятами своїх творів і т.ин., а також – грішми на виданнє юбілейного альманаху і инчих юбілейних видань.

Чи дозволена, чи ні "Руська Хата", того не знаю. Здається, в "Правді" 1877 р. я ніби читав, що цензура її заборонила.

"Складки" я ще не бачив. Куплю аж тоді, як верну додому. Коли мені пришлете свою рецензію на неї, буду* вдячний. "Під землею"* Ви мені не прислали, і я буду радий, як пришлете.

---

* Підкреслено автором.

*2 Світ бажає помилятися – нехай помиляється – лат. та франц.

"Царя-Солов'я" і "Краледворський рукопис" приладю до друку вже як верну додому.

У мене є от яка просьба до Вас: чи не могли б Ви приїхати до мене на літо? Я сподіваюся вернутися в кінці юня*. Ви і для себе не без користи провели б час у мене, бо в моїй бібліотеці Ви знайшли б дуже багато цікавих книжок.

(Мусів перервати писання, бо до мене зайшов, чи то пак, заїхав*2, Хамський (з Хами) консул Камсаракан. Я дуже добре знаю, що він заразом воєнний агент і приїхав надовго до Бейруту на те, щоб вивідати добре воєнний стан тутешньої Туреччини. Я Туреччині величезний ворог, а сам консул, як особа, мені сподобався; але його професія дуже нагадує шпигунство, і через те усі його люб'я[з]ні розмови мене тільки розтривожили. Вже я передчуваю, що мене знову хтять втягти в якесь політичне діло, бо я маю те, чого ніхто з тих агентів не має: володію арабською мовою і близько здибуюся з тутешньою людностю. Але помагати шпигунству, хоч би й проти Туреччини, мені страх як не хочеться, і я мого новітнього знайомого навіть лякаюся. Кн[язя] [О.] Гагаріна я тільки через те і міг полюбити, що він не має повинности бути воєнним агентом. Ох, коли б Ви знали, як оцей візит погано одбивсь на мені!).

Засилаю до Вас вирізки з газет*, де сказано про Ваші п'єси. Може бути, буде ще одна рецензія в "Руслані" (на "Ясні Зорі"). Про рецензії "Діла" скажу, що де в чому їхня правда, але заразом вони примусили мене згадати прислів'я: Was versteht der Bauer vom Gurken-Salate*3!

А чи не схотіли б Ви теперечки мати "Листи", про які я Вам колись писав?

Весь Ваш А. Кримський.

Марки, як звичайно, перешліть.

ІР НБУВ, ф. ІІІ, спр. 37820, арк. 1–13. Автограф.

---

* Підкреслено автором.

*2 Примітка автора: "Консул на Сході така велика птиця, що було б образою для нього, як би хто думав, що він ходить, а не їздить. Ні, він їздить, тай то раз-у-раз із кавасом, пишно вдягненим".

*3 Що розуміє селянин у салаті з огірків – нім.

№129*

А. Кримський до Б. Грінченка 28 березня (ст. ст.) 1898 р.
Б[ейрут]

Дорогий товаришу!

Здобув Вашого листа і "Під землею!". Цікаво написана книжечка. Здається, річ орігінальна, не переробка*2?

Лист Ваш застав мене у великім смутку. Кн[язь] [О.] Гагарін і його жінка, з якими я тут дуже заприятелював, поїхали, і я допіро відчув, як мені було добре, доки вони тут жили. Княгиня (дочка Якова Лазаревського), хоч не вміє добре говорити ані українською, ані російською мовою, мене трошки лучила з Україною; та не так мені шкода її, як її чоловіка: з ним я чимало й сварився, але чимало мав і любих розмов, і тільки через нього я не почував себе в Бейруті зовсім самим. Щоб Ви зрозуміли, на скільки можна було прив'язатися до [О.] Гагаріна, скажу Вам, що в усіх наших сварках перший ступінь до примирення робив він, а не я; думаю, що самісінької оцієї риси буде з Вас, щоб оцінити добрість його вдачі.

Новий консул [К.] Лішин – людина стара, і в мене, мабуть, нічого нема спільного з ним. До всього того мене одпихає од нього одна річ – він має нахил українофільствувати*2. Не знаю, як для Вас, а для мене такі люди гірші од ворогів українства. Як почую я од таких людей або якийсь вірш [Т.] Шевченка (частіще, зрештою, не [Т.] Шевченка, а [І.] Котляревського, бо там є сміхотвірні матеріяли), або як почую анекдот про дурного Дениса, оповіданий нашою мовою, то в мені кров зачинає кипіти і, замість симпатій до такого земляка, з'являється злість. Чи вмисне, чи невмисне, тільки ж [К.] Лішин як говорить, то вимовляє все з великим "малоросійським" акцентом; а я, чуючи це, мимоволі зачинаю вимовляти дуже чисто по-великоруськи, або й просто переходжу на французьку мову: язик мій не повертається в роті, щоб сказати якесь українське речення на відповідь...*3 "О, бодай ти був або холодний, або гарячий, аби не теплий!" думаю я собі не раз.

Якби я жив собі в Москві, то мене зовсім не цікавила Лішинова вдача, ба може навіть він міг би здаватися мені в Москві трохи

---

*Опубліковано в купюрах. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 312–314.

*2 Підкреслено автором.

*3 Крапки поставлено автором.

симпатичним; а коли б здавався не симпатичним, то я б попросту не мав з ним зносин. Але за границею так міркувати не можна: тут треба, чи хочеш, чи не хочеш, числитися з індивідуальностю кожного росіянина і неодмінно мати зносини з ним. [К.] Лішину я, здається, далеко не подобаюся, а проте він дуже часто запрошує мене до себе і я йду. А иноді бува так, що днів чотирі і не побачиш його, – то на п'ятий вже самому хочеться йти до нього, хоч добре знаєш, що вернувшись од нього буде на душі чимало недоброго чуття. Не знаю, як Ви живете в Чернігові*, в провінції, але мені здається, що Ваші почування мусять бути близькі до моїх тутешніх, себто, що й не хотілось би мати ніякого діла з людьми, які Вас окружають, але ж заразом нема змоги не мати з ними діла*. Зрештою, мені гірше, як Вам, бо Ви ж таки маєте хоч декілька людей для вибору, а мені нема з чого вибірати: в Бейруті тільки й є, що двоє чоловіків з Росії, – я і консул (секретаря ще й досі нема), і через те, проти своєї волі, мусимо триматися один одного, зучувати один одного, миритися з несимпатичними рисами один одного.

Ох, як часто згадую я ті дні, коли жили тут Гагаріни! Але "die schöne Tage in Aranjuez sind fort!.."*2

Про Гагаріних я згадую Вам неспроста, а от через що. По їх од'їзді мене напала така туга, наче я втратив когось із своїх рідних. Щоб розважити себе, я блукав по доохресних кутках Бейруту і часом писав вірші. Ті вірші я Вам посилаю; скажіть щиру свою думку, чи подерти їх (коли вони дуже особисті), чи може вони мають хоч* якусь вартість. Зайшов до мене один араб, побачив на столі папір з писаними віршами і спитався, що воно таке. Я йому переложив дещо на арабську мову, і він сказав, що мої картини сірійської природи говорять йому просто до серця. Та треба пам'ятати, що то людина тутешня. Хтілось би знати, чи не будуть ті самі вірші німими задля не сірійця*.

Працюю я тепер більш за все над народньою словесностю сірійських арабів. З-поміж багатьох тем, які мені хочеться обрати для маґістерської дісертації, я спинюся, певне, на народній словесності арабів. Написав я також (по-арабськи) статтю[244] до арабського журналу: "аль-Машрик" про те, як повстали деякі одміни між арабськими наріччями; в тій статті я торкнувся української мови і

---

* Підкреслено автором.

*2 Чудові дні в Аранхуесі минули! – нім.

вияснив арабам, що вона таке. Вряди-годи (не щодня) пишу статтю або, краще сказати, розправу[245] для "Київської Старини" проти [О.] Соболевського; це дуже довга річ, і через те ніяк не можу прийти до краю. На душі важким тягарем лежить брошура про [І.] Франка*, яку я обіцявся зложити "Ювілейному комітетові"; тут я не маю ані часу, ані книжок, щоб почати її, але свідомість, що треба* писати тую брошуру, гнітить мене.

В політику тутешню не плутаюся, бо новий консул, хоч уже місяць, як живе в Бейруті, ще не брався за діла, – то й мені нема, на моє щастя, приключки плутатися не в своє діло. В середині мая думаю рушити звідси і попрощатися з Бейрутом і Сірією не скажу, щоб мені не було шкода кидати Сірію: тут така розкішна природа, що через неї не можна не полюбити самий край. Але люди, яких я пізнав тут "у жару політики", такі гидкі, що, здається, ніби я й сам убрався в усякий бруд, живучи разом з їми.

Трошки вище я згадав Вам, що їду звідси в середині мая* (не юня, як був писав давніщ); то, може, це буде для Вас догідніш, щоб приїхати до мене? Коли, пишете, нема в Вас змоги приїхати до мене в юлі, то приїздіть хоч в юні. 28 мая я вже, напевне*, сподіваюся бути вдома.

Посилаю Вам шматок з газети, де є трошечки про Вашу комедію*. Хоть рецензія оця ніякісінької ваги не може мати (бо голословна), та вже ж авторові бува цікавим усе*, що про нього пишуть.

Галицькі етимологи (з партії "Діла") можуть розсердити хоч кого. Торік сойм звелів "Просвіті" завести фонетику, грозячи одібрати субсидію. Цього року, знаючи, що сойм поновить свою вимогу, орударі "Просвіти", за скількись днів до бюджетової росправи, самі голосно постановили змінити етимологію на фонетику. Але розійшовся сойм – і "Просвіта" пішла давнім ходом. Довідуюся, що "Добра порада" Вашої жінки вийшла знов етимологією!

"Руслан" (наступник "Правди"), хоч держиться національности твердо, та за те скрізь, де треба і де не треба, співа гімни католицтву і воює проти "шизми". Один раз я розсердивсь був тай послав замітку до торішньої "Зорі" (може, навіть Ви й читали її). А тепер, як дійду в "Руслані" знов до чогось такого, то вже мовчки клюю. Остатнім часом "Руслан" завів війну проти "Літературно-Наукового Вістника". З газетних натяків можу вгадувати,

* Підкреслено автором.

що напади на "Літ[ературно]-Наук[овий] Вістн[ик]" виходять з-під пера Василя Щурата, який не ввійшов у склад редакції "Вістника" (NB. Посада редакторова – платна). Сатира про Бессервісера* в III ч. "Вістника" – відповідь на його атаки. Всякі такі цікаві речі я переховую в себе. Коли б Ви приїхали до мене, мали б що почитати.

1 апріля.

Задля деяких арабів я мусів тут зняти з себе фотографію*2. Посилаю і Вам одну карточку, хоч і не дуже доброї роботи. Вірш, який я написав на другім боці, один з тієї низки віршів, яку долучаю до листу.

Увесь Ваш А. Кримський.

Про марки нагадую.

ІР НБУВ, ф. ІІІ, спр. 37819, арк. 1–7. Автограф.

№130

А. Кримський до Б. Грінченка 9 червня 1898 р.
Звенигородка

Дорогий Товаришу!

Я приїхав пізніщ, як сподівався, а через те Ваш лист давно уже дожидався мене. Спасибі Вам за Ваші книжки; нагадаю хіба, що кінця "Марії Стюарт" Ви мені не прислали. В мене є зайвий примірник "Листів на Наддн[іпрянську] Україну", – можу його Вам презентувати. Коли б Ви захтіли до мене приїхати, то може б знайшли ще деякі небезінтересні для Вас дублети. Опроче, в моїй бібліотеці Ви могли б почитати чимало дечого цікавого. Радю Вам: знайдіть таки час тай приїдьте до мене! Буду я тут до 20–25 августа. Виїжджаючи сповістіть мене, зрештою, коли й не сповістите, то й те не біда, бо я нікуди з дому не їздитиму.

Щодо [О.] Кольберга і [В.] Левіцького, то зараз, на мій превеликий жаль, не можу нічого зробити. Всі професори вже пороз'їздилися з Москви і повернуть до неї тільки в кінці літа. [М.] Янчук иноді живе в Москві аж до половини юня, але ж і його навряд чи застануть Ваші книжки. Що робити! Заждіть до

* І. Франко "Доктор Бессервісер" // ЛНВ, 1989. – Т. 1, кн. III. – С. 367–372.
*2 Підкреслено автором.

кінця августа. Дайте адрес такий: "Москва. Политехническій Музей на Лубянской площади, Въ Этнографическій отделъ Императорскаго общества любителей естествознанія". (Нічийого прізвища на адресі не повинно бути). Я зараз таки напишу д[обродієві] [М.] Янчукові, що, м[оже] б[ути], прийдуть на цей адрес згадані книжки, дак щоб переслав мені; та я майже певний, що й [М.] Янчука тепер в Москві немає і, що лист мій чекатиме на нього аж до августа.

Як буде готовий 3-й том, то пошліть його на премію.

"Запорожської Старини"[246] в мене нема.

Чи не знаєте адресу [К.] Біліловського?

Ваш А. Кримський.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37818, арк. 1–2. Автограф.

№131*

А. Кримський до В. Гнатюка 27 червня 1898 р.
Звенигородка

Високоповажаний Добродію !

Вашу посилку (дуже цікаву) я Вам вернув рекомендованою опаскою з Константинополю. Картку Вашу мені переслали з Бейруту сюди. Буду Вам дуже вдячний, коли пришлете покажчик писань Франкових тепер-таки*2. Що ж до цілої збірки, то й її я хочу мати. Будьте ласкаві, перешліть її сюди, на адрес: "Кіевск[ая] губ. г. Звенигородка А.Е. Крымскому", в рекомендованій*2 коверті. (Та й покажчик треба буде переслати так само, себто рекомендовано і в коверті). Всякі трати я Вам верну з вдячністю.

М[оже] б[ути], альманах друкуватиметься на двох сортах паперу: тонкім (для заграниці) і звичайнім. Щодо мене, то я б бажав мати примірник, друкований не*2 на тонкім папері.

З щирим поважанням А. Кримський.

P.S. Як був я в Вадесі*3, то [М.] Комар казав мені, що в Вадес зовсім не прислано відозви про купівлю фільварочка для [І.] Франка

---

* Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 314–315.

*2 Підкреслено автором.

*3 Так у автора. Йдеться про Одесу.

(я одержав таку відозву, підписану чотирма підписами, в тім числі [М.] Грушівського). Тим часом в Вадесі і коло Вадесу є багатенькі українські патріоти, що могли би дати свою лепту.

28 юня

Прийшов Ваш лист. Здебільша на нього відповідь Ви знайдете в тім, що я написав вище. Ще раз повторю свою просьбу про покажчик*. Що ж до моєї статті, то я постараюся прислати її в половині юля ст[арим] ст[стилем] "Листи"[247] [Я.] Окуневського я Вас попрохаю вислати мені пізніщ, – як я буду вже в Москві, бо тоді цензура пустить мені їх. А яка їх ціна?

Адрес мій вічний*2 от який:

1) літом*2 (юнь, юль, август ст[арим] ст[илем]): Кієвской губ[ернії] г. Звенигородка, А.Е. Крымскому.

2) зімою*2 (також осінню і весною, – з сентября до кінця мая): Москва, Лазаревскій институтъ восточныхъ языковъ, А.Е. Крымскому.

ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2275, арк. 138–138 зв. Автограф.

№132*3

А. Кримський до В. Гнатюка 30 липня 1898 р

Звенигородка

Високоповажаний Добродію !

"Альманах" давно вже прийшов, спасибі Вам. Чепурненьке видання. Наліпляно на нім марок на 2 с[рібні] г[ульдени]; посилаю Вам 2 крб., бо австрійських грошей не маю. За місяць або за півтора матиму ще одно прохання до Вас: покупити мені "Правду" у д[обродія] Онишкевича та "Листи" [Я.] Окуневського, – речі, які можна буде мені перевести і через цензуру. Та про це ще побалакаємо пізніш; не забувайте тільки про Онишкевичеву "Правду", щоб її часом хтось инший не перекупив.

Стаття моя про [І.] Ф[ранк]а здебільша готова, та велика мені перепона в тім, що я не маю покажчика його творів. Сподіваюся,

---

* М. Павлик "Спис творів Ів. Франка за перше 25-ліття його літературної діяльности" (1898 р.).

*2 Підкреслено автором.

*3 Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 320–321.

що Ви мені його незабаром пришлете. Окрім того, попрошу в Вас вияснити мені от що:

1) З якого місяця до якого був [І.] Ф[ран]ко на Віденськім у[ніверсите]ті?

2) Якого року і якого місяця зложено* його драматичні твори, роман "Основи суспільности" і "Для дом[ашнього] огнища"?

3) Коли [І.] Ф[ран]ко кандидував до Ради державної (і до сойму, якщо кандидував до сойму)?

4) Яке було життя Ф[ранк]ове по втраті роботи в "Kurj[eri] Lwow[skim]"[248]? (я два остатні роки з [І.] Ф[ранк]ом не листуюсь, і ті два роки для мене темні).

Статтю я хтів би зложити якнайкоротшу, та бачу, що менше як на 4 аркуші її не вмістю. Може бути, що треба буде й шість арк[ушів] (друкованих) або й вісім*2. План статті такий: 1) Дитячі роки (коротесенько); 2) Парубочі писання; 3) Писання р[оків] 80-х; 4) [І.] Франко – політик 1890–1892 р. (коротка глава, та й то виключно з погляду українського); зроблено увагу, що про Ф[ранк]ову політ[ичну] діяльність пише галичанин осібно); 5) [І.] Франко – учений; 6)*3 Писання остатніх трьох років; 7) Загальні уваги.

Звістіть мене, який може бути максимальний* об'єм статті? Я, переписуючи, зможу її й укоротити, коли треба.

Весь Ваш А. Кримський.

ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2275, арк. 139–140. Автограф.

№133

А. Кримський до В. Гнатюка 31 липня 1898 р.
[Звенигородка]*4

В[и]с[око]п[оважаний] Д[обродію] ! Три тижні я мав атропін в очах і не міг нічогісінько ані писати, ані читати: свідками можуть Вам бути усі кияне і, між инчим, Ваш земляк, д[обродій] [К.] Паньківський.

---

* Підкреслено автором.
*2 Фразу: "або й вісім" вписано автором поверх рядка.
*3 Тут автором викреслено слово "Остатні".
*4 Місце відправлення листівки встановлено за відбитком штемпеля.

Сьогодні їду в Москву, звідки постараюся прислати Вам рукопис якнайшвидче.

Увесь Ваш А. К[римський].

Мій новий адрес:
Москва. Долгоруковская ул., Косой пер[еулок], д. Воскресенского, кв. № 1, мені.

ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2275, арк. 141–141 зв. Автограф.

№134

А. Кримський до Б. Грінченка 18 серпня 1898 р.
З[венигородка]

Дорогий Товаришу! Зробіть велику ласку, покупіть в Оглобліна (а коли нема, то в Рогова, чи де) Петуховъ: "Серапіонъ Владимірскій" (це його дісертація) та київського професора [П.] Владімірова[250]: "Введеніе въ исторію русской словесности (історія кіевского періода русск[ой] литер[атуры]") 1896". Дуже потрібні мені зараз* обидві книжки, а в Москві їх нема, – пишуть, що тільки мабуть у Київі й можна їх покупити, (бо в Оглобліна вони, певне, на складі)*2. Гроші за них (і за пересилку) Ви зможете стягти з мене "наложенным платежом", – це, мабуть, буде найшвидче.

Зостаюся тут до 5-го сент[ября]. В Києві буду 6-го (в суботу).

Стискаю Вашу руку

Ваш А. Кримський.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37734, арк. 1. Автограф.

* Підкреслено автором.
*2 Фразу в дужках вписано автором поверх рядка.

№135

А. Кримський до Б. Грінченка 12 січня 1899 р.
[Москва]*

Дорогий Товаришу!

Винен я дуже перед Вами, що так довго не обзиваюся, та причини прості: дохну і працюю без передиху. Деякі книжки прийшли вже досі, мабуть, та я ще не був у Музеї (святки, – зачиняю[ться]). А на Інститут нічого не приходило: [В.] Гнатюк пише, що він і не висилав на Інститут. Рукопису Вашого ("Хв[иля] за хв[илею]") не хочу ще оддавати до цензури, доки не дадуть мені резолюції про "Давню пригоду" (вона ще в СПб*2). За "Этн[ографическое] Обозр[еніе]" Ви винні справді 5 р[уб.] 60 [коп.] – "Нечестиве кохання" – моє (не автобіографічне), то мені хтілося знати Вашу щиру думку.

Увесь Ваш А. Кримський.

Придбав "Правду" за 1867, 68, 69, 70, 72, 74, 75 (усі – бібліогр[афічна] рідкість).

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37815, арк. 1. Автограф.

№136*3

А. Кримський до Б. Грінченка 2 квітня 1899 р.
Москва

Дорогий Товаришу!

У мене на 29 марта визначено було мій екзамен маґістерський, тільки ж заколоти в Петербурзькім у[ніверсите]ті наробили те, що факультет не міг зібратися, і екзамен мій перенесяно на 26 апріля. Таким способом, я й досі ще не вільний і через те не міг досі прочитати гаразд Вашого третього тому "Матеріялів", який (велике Вам спасибі!) здобув од Вас. Иноді тільки дещо

---

* Місце відправлення листа встановлено за його змістом.

*2 Санкт-Петербург.

*3 Опубліковано в купюрах. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 334–335.

вхопив з Вашої книжки, як тая коза каже: "Бігла через місточок – Ухопила кленовий листочок. Бігла через гребельку – Ухопила води крапельку. – Тілько ото їла й пила." Отак і я, вхопивши з Вашої поважної праці хіба якісь кленові листочки, і не розібрав іще, в чому там сила. Бачу тільки, що праця Ваша прекрасна і що її залюбки читатимуть не самі-но етнографи, а й звичайнісінькі читачі з поетичним чуттям ([П.] Чубинського не легко читати просто для естетики: треба мати, читаючи, ще якусь иншу мету). А етнографічну премію Ви неодмінно здобудете.

Про мої "реверанси" перед благами російської культури Ви пишете далеко несправедливо. Публіка російська добре вміє читати поміж рядками і добре розуміє, де автор говорить езоповою мовою, а де щиро. Тут мені докоряють багато-хто, що моя книжка пересякла ворожнечею* проти великоруської народности! Що ж до "благ" російської культури* в Середній Азії, то вони таки справді є блага для того краю; тай не російська там культура насаджується, а спільно-руська, ба навіть, щоб Ви знали, російські діячі в Сер[едній] Азії – переважно українці зроду. Що ж до політики* російської, то свої неґативні погляди на неї я зовсім виразно зазначив у багатьох місцях своєї книжочки (напр[иклад], ст. 49–50).

В кінці января здобув од Вас гроші за "Этногр[афическое] Обозр[еніе]" і заразом записочку, де Ви мене питаєтеся, чи не взявся б я написати розділ про науки в "Русинах у кінці XIX в." Ні, це для мене річ неможлива. У мене ще недодрукована розвідка про [О.] Соболевського і [І.] Франка, а ще ж треба працювати над дісертацією. Мої українські роботи тепер хіба такі, що иноді, шпаціруючи, перекладаю вірші декотрих арабських поетів; а в тім, і на таку працю не стає снаги: здебільша почуваю себе таким потомленим, що, як одірвуся од книжки, хочеться тільки не думати ні про що і спочивати своєю гадкою.

Із цензури ніякісіньких новинок немає. Од [Г.] Коваленка одібрав лист, де між иншим він пише, буцім цензура пускає "Літ[ературно]–Наук[овий] Вістник". Певне це правда? Я сам власними очима читав циркуляр (торік увосени), що в нім була заборона "Вістникові".

---

* Підкреслено автором.

Прочитав у газетах, що під час студентських розрухів у Київі проти "забастовок" стояли "русскіе націоналісты". Хто вони такі, оті "націоналісти"? Великоруси чи українці, і якого одтінку? Мабуть українці?

На тім поки що й скінчу.

Увесь Ваш А. Кримський.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37813, арк. 1–4. Автограф.

№137*

А. Кримський до Б. Грінченка 4 липня 1899 р.
Звенигородка

Дорогий Товаришу!

Екзамени в мене (їх було п'ятеро) одбувалися двома наворотами. Остатні (історія семітів, арабська історія і історіографія та "письмовий екзамен по арабскій філології") одбулися 18-го і 19-го мая; отже бачите, що з Москви я й не мав часу Вам одписати, бо по своїх*2 екзаменах, де екзаменовано мене*2, я мусів приїхати в Москву та екзаменувати своїх студентів, далі – впорядкувати інститутську бібліотеку, а увесь юнь за винятком остатнього тижня пішов у мене на працю для "Энциклопедич[еского] Словаря".

Студенти остатнього курсу, як виявилося, дуже мене злюбили. Вони на своїй фотографії помітили тільки*2 мене (поминувши навіть професорів, як [О.] Веселовський[251], [В.] Міллер, [Ф.] Корш, [В.] Гер'є). Певна річ, що тієї фотографічної групи я вже не могтиму нікому з своїх товаришів показувати, бо це була б річ неделікатна з мого боку; правду кажучи, мені навіть трохи прикро, чому студенти поминули таку прекрасну людину і прекрасного професора, як [О.] Веселовський (за остатній рік найприязнійші зносини були в мене саме з [О.] Веселовським). Тільки ж одно мене радує: я бачу, що мої лєкції не падають на неплідний ґрунт, а зоставляють свій слід в душах молодіжі.

Ну, а тепер замість відповіди на Ваш запит про общеруську культуру, я сам завдам Вам питання: Яку ж оце я культуру

---

* Опубліковано в купюрах. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 335–337.

*2 Підкреслено автором.

насаджую в інституті? великоруську? – Ви кажете, що російська і общеруська – це одне і те саме. А я про себе скажу, що мене справді виховували деякі російські впливи (виключно т[ак] зв[аних] "западників"), але ж сформували мене впливи українські, а ще більше – західно-европейські. Продуктом общеруським я себе вважати не можу, а російським – нізащо. Великоруська мова, якої я часто вживаю, річ зовсім другорядна, і Ви проти цього вже ж не споритиметесь. От і Вам частенько доводиться писати по-російськи, але ж не російську, а общеруську культуру Ви тим збагачуєте, – общеруську, в якій Ви не можете бачити собі щось чуже. Ви заразом і чиновничу працю робите, але ж не російську, а общеруську машину Ви рушаєте...* Деякі вітки російської науки, напр[иклад], слав'янознавство, руська філологія, етнографія держались і держаться мало що не виключно працею не великоруських елементів, переважно ж працею українців, – і було б дивно і нерозумно, якби ми зрікалися тієї своєї праці і казали, що то все – великоруське. І взагалі в усіх галузях науки, в усіх галузях культури, яка розвивається в тій державі, де офіціяльна мова – російська, українці так багато вклали своєї праці, що не можуть здобутків звати инакше, як загальноруськими*2.

А вже ж про тих чиновників, що насаджують культуру в Середній Азії, менш усього можна сказати, що вони проводять культуру специяльно-російську. Здебільша це українці зроду, що виросли під звуки українських пісень, що жили були безвиїздно на Україні, серед народів українських, ба навіть і мови української ще не забули, або не зовсім забули; широких ідеалів у них немає, але не російське панування тут винне: це такі люди, що були б вузькоглядними або й кар'єристами однаковісінько під будь-чиїм пануванням. Культура, яку вони могли б заносити на Схід (вироблена, між иншим, великою співучастю українців), сама собою не погана, але ці люди – не найкращі люди і через те роблять чимало погані. Але за тую погань однаково несправедливо буде винуватити "російську" культуру, як і "українську" культуру.

Ну, та годі! Про таке питання в листі не випишеш усього.

---

* Крапки поставлено автором.

*2 Підкреслено автором.

"Куліша" Вашого читав дуже залюбки, дивуючись однак, що і в провінції цензура дещо дозволяє говорити. Чи Ви пустите його в продаж нарізно? Це річ дуже потрібна, щоб руйнувати дуже спопуляризовані, але зовсім несправедливі думки про [П.] Куліша. – Окрім того, що в Вас дуже рельєфно обмальовано Кулішів образ у його постепенному розвитку, Ви дуже добре дозволяєте читачеві перенестися в ті обставини, серед яких жив [П.] Куліш. Отак, у Вас вийшли прегарними ті сторінки, де Ви малюєте становище талановитої людини серед товариства, що його вона перевершає цілою головою. "Дало б ся" ще багато дечого иншого про ту Вашу книжочку написати, та вже мій лист і так "задовгий".

Посилаю Вам ті книжки, що мені прислано. М[оже] б[ути], [К.] Паньківський не на всіх книжках, що присилає, ставить моє прізвище, а тільки на верхній. В такім разі решта штемпелюється бібліотекарем Т[оварист]ва і вже мені не оддається.

Деякі книжки "Л[ітературно]-Н[аукового] Вістн[ика]" посилались мені без додатку на адресі: "Профессору", – то ті московська цензура позаборонювала, і я мусів їх виписувати вдруге, нагадавши, щоб одправителі зробили потрібну приписку.

З рукописів цензура заборонила той, що про друкування (подано не од мого ймення). На перегляді в неї зостаються: "Хвиля за хвилею" (подав я), "Шах-наме" (подав не я) і Ваш остатній рукопис, – забув, як він зветься точно (подав не я). "Песни Украйны" я покажу московським видавцям уже восени, бо в маї не було вже тих людей, кого треба.

Кінчаю цими днями першу половину моєї розвідки про "Погодиньську гипотезу" і попросю ред[акцію] "Київ[ської] Стар[ини]", щоб оцю першу половину пустили осібною відбиткою. Я б Вас дуже попрохав, щоб Ви прочитали оті* усі мої п'ять статей і прислали мені свої додатки: я їх надрукую в кінці першої частини*[2] відбитки. Ви, працюючи остатні роки дуже пильно над народніми матеріялами, можете значно збагатити тую низку прикладів, які понаводив я.

Увесь Ваш А. Кримський.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37812, арк. 1–6. Автограф.

* Слово: "оті" вписано автором поверх рядка.
*[2] Те саме слова: "першої частини".

№138*

А. Кримський до Б. Грінченка 21 серпня 1899 р. Звенигородка

Дорогий Товаришу!

Цім разом уже таки посилаю книжки; ще ж до того разу, то я був покинув звечера на столі конверт з листом і книжки, прохаючи – через наймичку – переказати сестрі (що встає рано) одіслати все те до Вас у посилці. Наймичка не сказала, що треба зробити посилку, – лист пішов, а книжки зосталися. – Посилаю почтову квітанцію за ті книжки, які вислав ще з Москви в апрелі.

Поновляю своє прохання: як надрукується в "Київ[скій] Старині" моя остатня стаття (це буде або в августовій книжці, або в сентябрській, то будьте ласкаві прочитати всі статті спочатку і подайте свої уваги; я їх надрукую в кінці 1-го випуску, вказуючи, що ті або ті звістки я придбав од Вас. – Дуже мене дратує тая моя стаття. [О.] Соболевський – нахабний шарлатан, і його брехні на нашу мову – очевидні кожному, хто знає нашу мову (от сьогодні я знов ізнайшов у нього антик: "український" (infinitivus "печь", зам[ість] "пекти", "печи", "пекти"), але ж великоруська публіка не вдоволиться, якщо я попросту скажу: "Соболевський бреше". Через те треба багато прикладів наводити, треба напружувати свою пам'ять, щоб згадати, де яке слово я коли зустрічав. Тому-то кожна моя стаття проти [О.] Соболевського дуже мене втомляє, дарма що всі кажуть, що на філологічні речі в мене пам'ять феноменальна.

Цими днями написав статейку для юбілейного збірника Вс[еволода] Міллера. Статейка з обсягу української філології (про деякі випадки, в яких задержується звук "е", хоч ми ждали б "і"). – А то увесь час працював над дісертацією. Бажалось би зімою вже видрукувати її, щоб мати більше часу вільного на українські праці; а в тім, може ще й на цілий рік стане мені тієї роботи над дісертацією.

На археол[огічний] з'їзд я не поїхав. Як був я в Києві (в маї), їдучи з Москви, то набрався певности, що [В.] Антонович зречеться участи в з'їзді, якщо укр[аїнську] мову заборонять. Тепер з часописей бачу, що він там собі любісінько предсідателює. – А [Д.] Багалій[252] вичитав панегірика [Д.] Іловайському[253]. Дивна діла Твоя, Господи!

---

*Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 339–341.

Про Вашу думку, щоб кинути посаду секретаря і взятися за вільний заробіток, скажу Вам, що вона здається мені небезпечною для Вас. Тая українська літературна робота, яку Ви робите попри канцелярську службу, зовсім не мала, а вільний заробіток – щось дуже непевне; можлива річ, що на неофіційній посаді Ви не матимете для укр[аїнської] праці й того часу, який у Вас є тепсречки. А в тім, Вам видніш, що і як. Я ж песимістично дивлюсь на Ваш намір.

Кажете, щоб прислав папір з цензури про заборону рукопису. До кого ж за цім удатися? в Москву чи Петербург? і чим мотивувати своє бажання? чи мають право мені не видати того паперу?

28-го їду в Москву. Адрес мій – або Лазаревський институт восточных языков, або – Машков переулок, д. Веселовской, кв. Левс.

Увесь Ваш

А. Кримський.

23 авг[уста]

Сьогодні прийшла "Кіев[ская] Стар[ина]" із статтею Михальчуковою. Оце добрий зразок того, як не* треба писати філологічних статей: здається, ніяке "зілля сонляще і дрімляще" не нажене такого сону, як ота стаття. А пишу я Вам про все це от чому. Як був я в Київі, то [О.] Кониський сказав мені, що [К.] Михальчук посилав свою статтю до "Вест[ника] Европы", та [М.] Стасюлевич[254] одписав, буцім тая стаття дуже спеціяльна для "В[естника] Е[вропы]"; тільки ж, мовляв, треба в Стасюлевичевій одмові шукати инакшого дна, і теє дно – ворогуваннє проти українства...*2

Тепер, маючи Михальчукове писання перед очима, дозволю собі не шукати инакшого дна в Стасюлевичевій одповіді. Аж досада бере: ясну, просту справу – тай так затуманити! ясне, очевисте діло – тай так розмазати! Неначе в нього не було часу, щоб написати менше!

Невже й мої філологічні питання отакі самі розляпані й "сонлящі-дрімлящі"?! Коли б це було так, то не варто й писати!

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37811, арк. 1–4. Автограф.

---

* Підкреслено автором.

*2 Крапки поставлено автором.

№139*

А. Кримський до В. Гнатюка 24 серпня (ст. ст.) 1899 р.
Звенигородка

Дуже я винен перед Вами, Високошановний Добродію, але повірте, що мені самому не менче, ніж Вам, прикро не сповняти свого слова. Як євангельський довжник, взиваю до Вас: "Потрьпи на мне, и азъ ти въздам".

В кінці апріля один раз і в кінці мая – другий одбувалися в мене в Петербурзі мої маґістерські іспити. Літо я вжив потроху на те, щоб дописати першу половину своєї розвідки про [О.] Соболевського (в сентябрі пустю перший випуск відбиткою і не писатиму до "Киевской Старини" місяців з чотирі), потроху – писав статті для "Энциклоп[едического] Словаря" (бо ще цілий рік я буду суплєнтом[*2]), потроху ж, знов, – писав маґістерську дісертацію. 28 авг[уста] ст[арим]ст[илем] їду звідси до Москви, 1–4 сентября екзаменуватиму тих студентів, котрі в маї не екзаменувалися, а після того маю намір засісти за статтю про [І.] Франка і переписати її. Сподіваюся, що ніякої перепони мені не буде, і я допишу її за сентябр. А тоді пришлю й "Руданського" зараз-таки, якщо з "Энцик[лопедического] Словаря" не дуже на мене налягатимуть із статтею "Семитическіе языки".

Повірте мені, шановний Добродію, що я не з недбальства спізнююся із своїми обіцянками. Живу я анахоретом, рідко коли кого й бачу в Москві (а тут – і по[го]ті[в])[*3], все працюю, – а часу таки не стає. Додати ж треба, що з Інституту маю платню поки що зовсім мізерну і не працювати (за гроші)[*3] для "Энцикл[опедического] Словаря" не можу. А в Інституті східні люде, мої товариші, (таких є троє: вони – лєктори)[*3] теж на мене навантажують працю, од якої втекти не сила моя: один складає перську граматику – я мусю бути його помічником, другому треба, щоб я держав турецькі коректури або виясняв йому по-французьки деякі одтінки російської мови, третьому треба, щоб я йому виправляв стиль його писань. Це все такі просьби, що од них не відможешся. До обов'язкових праць належав торік іще й екзамен, а те-

---

* Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 341–342.

*2 Викладач-практикант.

*3 Фразу в дужках дописано автором поверх рядка.

пер – дісертація. От і виходить, що для писання про рідну мову (в “Кіев[скую] Стар[ину]”) або рідною мовою мені зостається тільки вкрасти в себе одну-другу годину, які я мав би проходитися на чистім повітрю. Я так і роблю, доки серце не розболиться. Звісне діло, що з часом це все одміниться, і в мене буде змога чимало працювати на рідній* ниві, але ж тепер – зле мені. І навряд чи буде справедливо сердитись на мене за мою повільність.

Велике Вам спасибі за Ваші клопоти з моїми порученнями. Так виходить, що за “Мету” [С.] Руданського etc*2 мені не треба буде нічого Вам досилати? “Мету” Ви дешево покупили: я думав, вона коштуватиме дорожче. Книжок видавн[ицтва] “Спілки”[255] маю три. Що це за знак, що [О.] Кобилянської повістку вкорочено? в “Вістнику” друкувалася вона повніш? А гарні видання тієї “Спілки”!

4-у книжку вид[авництва] “Спілки” Ви, мабуть, послали до Москви, де вона, очевидячки, лежить дожидається мене. Посилайте туди і всі дальші ч[исла], а порахуємося заразом пізніщ.

Ваш щирий прихильник А. Кримський.

Коли що слатимете на Інститут, то надписуйте на адресі:

“Профессору* А.Е. Крымскому”, з таким написом цензура нічого не заборонить, хіба щось ярко політичне.

Чи не знаєте: можна ще покупити річники “Народа” 1892, [18]93, [18]94? Звістіть мене про цеє, а вже тоді я Вам про це напишу більше.

А. К[римський].

В “Академічну Громаду”[256] я повинен доставити якісь цікаві українські книжки в обміну за “Правду” 1867 р. Поки що посилаю “[Н]аські українські казки” [О.] Бодянського і “Українську квітку” [О.] Шишацького–Ілліча[257]. Знайду ще щось – пришлю.

ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2275, арк. 142–143 зв. Автограф.

---

* Підкреслено автором.

*2 І таке інше – лат.

№140*

А. Кримський до Б. Грінченка 17 жовтня 1899 р.
М[осква]

Дорогий Товаришу!

Будьте ласкаві, звістіть мене якнайшвидче, чи Ви прислали в "Этногр[афическій] отдѣл Общ[ества] люб[ителей] ест[ествознанія]" свій 3-й том "Матеріялів" на премію. Секретар (Богданов) каже, що ні. Премія зосталась неприсудженою, бо те, що прислано було, не варто було премії; отож Ви можете ще здобути її, тільки пришліть рекомендованою бандероллю свій 3-й том і надпишіть: "На премію імени Сергія Александровича".

В середині дозволеного цензурою рукописа я поклав і дві объявки про заборону Гуттенберга та "Олесі та Злодія"[258].

Ви мене питалися, яке остатнє число Ваших видань в мене є. Зараз сказати не можу, бо половина книжок лежить запакована в скринях, а знаю тільки, що нема в мене ані "Клопоту в Балашівці"[259], ані "Степових Квіток"[260], ані "Котляревського"[261]. Коли пришлете, щиро дякуватиму.

Кумедне і прикре вражіннє робить рецензія Коваленкова[262] і виглядає так, ніби він мав проти Вас якісь особисті рахунки. Та мабуть воно так і є?

Ваш А. Кримський.

Прохав я колись прочитати мої статті про [О.] Соболевського, – чи не подасте мені нових фактів з укр[аїнської] діалектології. Та коли нема часу в Вас, то беру своє прохання назад.

[О.] Колесса тут у Москві, але до мене не заходить. Він студіює ті великоруські рукописи, яких я торкався в своїх статтях, бо він, повіривши [О.] Соболевському, вважав деякі з них за київські, збудував на них*2 свою (комічну) статтю про "щироукраїнський дух старо-київської літератури", і тепер йому нелюбо, що я виявляю фальсифікації [О.] Соболевського. [К.] Студинський зве [О.] Коллесу "неуком в філології", і справді він як філолог шага варт. Він балакав тут з [Ф.] Коршем, [Ф.] Корш – розуміється – зовсім згоджується з моїм аналізом і каже [О.] Колессі, що, напр[иклад], написання "небесный" не може бути українізмом;

---

* Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 344–345.

*2 Підкреслено автором.

[О.] Колессі шкода зріктися своєї нової статті про старо-руську літературу, і він висловлює [Ф.] Коршеві такі філологічні резони, що той тільки рота роздявляє.

Адрес мій:

Лазаревскій институт вост[очных] языков, мені.

ІР НБУВ, ф. ІІІ, спр. 37810, арк. 1–2. Автограф.

№141

Б. Грінченко до А. Кримського 24 жовтня 1899 р.
Чернігів

Я щось загаявся з одповіддю Вам, дорогий Товаришу, і, здається, не подякував Вам за прислані книжки. Роблю [т]еє тепер, коли не зробив попереду.

Найсамперед про Вашу розвідку про "Погодинську теорію" й [О.] Соболевського. Я її залюбки прочитав з тією метою, що Ви казали, але – на диво Вам, може – згадав дуже мало прикладів, майже нічого. Ви кажете, що надрукувавши стільки етнографічного матеріялу, мушу мати в голові багато прикладів. Отже, помилилися! Я свої збірники, коли хочете, знаю гірше, ніж той, хто їх уважно попрочитував. А се того, як я лаштую їх, то всю ввагу свою повертаю в один бік: держу в голові теми та вишукую паралелі. Через те все инше минає мені майже непомітно, і щоб знати свої збірки, я мушу їх ще прочитати, а я ...* досі цього не зробив.

Ось через що моя поміч Вам буде ніяка. Якби не насували чергові земські збори, то я міг би поперекидати деякі книжки і, мабуть, дещо цікаве Вам знайшов би, але тепер я до кінця зборів, і аж поки надрукую їх протоколи – "білий арап" у неволі канцелярській. До того ще сього року й нове діло насунули.

Певне, Ви знаєте, що В.В. Тарновський одказав свій гарний музей нашому земству. Т'але ж наші хами завсігди виявляють своє хамство. Ще як він живий був, то подарував*2 сей музей, і торішні збори призначили гроші на будинок і на адміністрацію його. Але

* Крапки поставлено автором.
*2 Підкреслено автором.

ж ізнайшлися такі добродії, що виявили проти цієї постанови протеста, мотивуючи його цілком по хамському: земство не має права сього робити, бо се значить, що воно самоправно прибільшує свої права і т.ин.!* Адміністрація не проминула сього протесту "унтеръ-офицерской жены", яка вже справді "сама себя высекла" і опротестувала постанову. Хоча місцеве "Губернское по земскимъ деламъ присутствіе", розглядаючи справу, озвалося за земство, але все ж адміністрація віддала справу до розгляду міністрові. Досі звістки ніякої нема.

Тим часом [В.] Тарновський умер і відказав уже духовницею музей земству, визначивши "душеприказчиками" трьох осіб, з яких одна вмерла, друга не мішається, а фактично керує сією справою тільки третя – презус нашої управи Уманець. З його бажання і з дозволу управи я їздив до Києва, перевірив увесь музей, позаписував чого не було в каталозі тай оддав музей на рік до схову "Кіевскому обществу древностей и исскуствъ", Але ж як у будівлі цього "Общества" (новій, тільки збудованій) дуже вогко, то довелося бібліотеку, рукописи, гравюри й літографії і Шевченків відділ забрати до Чернігова. Каталог є тільки до Шевченкового відділу, тай то старий і значно не повний. Доводиться упорядкувати все це (а в самій бібліотеці тисячі зо три книг), скласти каталоги etc., щоб речі були цілі, не погубилися, не погинули та і діждалися того часу, як нарешті ся справа влаштується і в музея буде своя хата. Отож, і мушу тепер робити се, бо нема кому иншому. Таким робом сього року доводиться мені до звичайної секретарської роботи додати ще й сю.

Сей музей примусив мене лишитися на своїй посаді ще на сю сесію зборів земських. Відбуду її, а там...*2 і сам ще добре не знаю – що буде там*3.

---

* Примітка автора: "Я сей протест надрукував у офіціяльних "Журналахъ" умисне з усіма підписами: Да вѣдаютъ потомки православных, які ледаща були їх батьки і діди! Вони ще й приватні всякі заходи робили в адміністрації".

*2 Крапки поставлено автором.

*3 Примітка автора: "Ви не радите мені кидати посади, бо може бути ще гірше. Добре се знаю, але є надія, що може бути ліпше. Того й боюсь, що надія одурить. Кажете – на розвагу мені, – й та вкр[аїнська] праця, яку роблю – "зовсім немала". Може. Але хіба б я так і стільки міг зробити, якби мав час увесь до свого, а не до панського вжитку?".

Цікаво мені знати, у якого Сірка очей повинен позичати [О.] Соболевський після Вашої статті? Чи "поганому виду нема стиду"? Добрі очі все переморгають!

А як посувается Ваша дісертація?

Що [В.] Антоновичеві і всім українцям треба було зректися бути на археологічному з'їзді після заборони нашої мови, то що вже тут і казати! Але мене не здивувало, що вони його зоставили ся. Де ж таки! Хіба ми доросли до сього!? Не дивує мене й [Д.] Багалій, що як кажете – співає панегирики [Д.] Іловайському. Ви його особисто не знаєте? Якби знали, то не дивувались би.

Питаєте, чи послав третій том "Этн[ографических] матеріаловъ" на премію тому "Обществу". Ні, не послав і не пошлю, бо вони тоді зробили зо мною не по правді: вони прийняли від мене перші два томи на конкурс*, а раз прийняли, то могли вони мені премію дати або не дати, але не мали права лишити книгу без розгляду*2. (Що Ваша рецензія через поштові пригоди спізнилася, те їх правими не чинить: могли відсунути присуд, підождати, телеграфувати Вам etc.). Дак після цього тепер уже годі мені до їх посилати.

Дякую дуже за присланий рукопис "Хвилі за хвилею". Дуже мені шкода, що ззіла цензура Вашого "Сироту Захарка". Не пособило й те, що я повикидав гостріщі місця. Але все ж Ви пришліть нам щось до другого тому – він складається. Коли б яке оповідання – дуже добре було б – оповідання й вірші. А як уже не можна оповідання, то хоч самі вірші.

Питаєтесь, чи не особисте щось викликало Коваленкову рецензію на "Котлярев[ського]". Мені здається, що щось особисте (принаймні його поводіння тепер таке), але не можу зрозуміти що. Я не можу себе ні за що докорити перед їм. Навпаки! Я завсігди досі дбав про те, щоб стягати до Чернігова своїх людей, які блукають по чужині, клопотавсь через впливових знайомих, щоб добути їм посади і т.ин. [Г.] Коваленко теж належав до таких,

---

* Примітка автора: "Що вони прийняли, – се видко з того, що "Отделъ" прислав мені папір ще і прохав вислати ще півтора, чи два десятки примірників кожного тому, опріче того, що прислано. Я послав, здається, 15 примірників – тобто удовольнив їх".

*2 Підкреслено автором.

якого я сам притулив у Чернігові, скориставшися з помочі одного доброго чоловіка, впливового і до мене прихильного. По змозі відплачував своєю поміччу у всяких формах [Г.] Коваленкові за ту поміч, яку він давав мені у виданнях, і думаю, що не винен йому нічого. Силкувався пособляти йому там, де він сам не мав змоги почати діло (напр[иклад] – видання портретів) і т.ин. За що тепер він на мене узлився не можу зрозуміти. (Навіть побічних якихся причин не могло бути, бо моя сім'я була з його сім'єю в найліпших відносинах). Прочитавши рецензію, я написав до його листа, просючи його показати які я факти вигадував. Він мені відповів, що я вигадав, що [І.] Котл[яревський] купався etc. – зрештою, він дуже дивується, бо я ж і сам це повинен знати. Тоді я написав ото до редакції "Вістника".

Книжки мої нові, яких у Вас не стає, пришлю бандеролею.

А є ще в мене до Вас прохання. У мене є невеличка збірка автографів творів* наших письменників. Чи не були б Ви такі ласкаві, що подарували б мені який Ваш рукопис український*, такий що Вам його вже не треба, напр[иклад], рукопис Ваших надрукованих уже оповіданнів. Та ще, коли ласка, й надписали б, що мені даруєте, то се була б мені люба про Вас згадка.

Грошей, що винен Вам за почту, тепер не посилаю, бо буду прохати, щоб вислано мені ще дещо, дак тоді вже відразу.

Чи Ви знаєте, це я переробив дуже "За батька" (скориставшися з Ваших уваг) і цензура дозволила до вистав під заголовком "Степовий гість". Виставляли аматори тут у Чернігові. "Нахмарило" драм[атургічна] цензура теж дозволила. У мене є ще нова драма з життя сьогочасньої інтелігенції. Думка надрукувати свої драми вкупі ("Ясні зорі", "Нахмарило", "Степовий гість", "Серед бурі", "Пташка").

Стискаю Вашу руку.

Ваш щирий Б. Г[рінченко].

Напишіть мені – що тепер пишете взагалі, а вкраїнською зосібна. Чом нічого не даєте до "Вістника"?

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 80, спр. 62, арк. 1–4 зв. Автограф.

---

*Підкреслено автором.

№142

А. Кримський до В. Гнатюка 30 жовтня (н. ст.) 1899 р.
Москва

Високоповажаний і любий Добродію!

Приїхавши до Москви я, звичайно, заслаб, а далі накинуто на мене безліч усяких робіт, що призбиралися за літо*, а до того всього напер на мене "Энциклопедич[еский] Словарь". Зараз працюю над статтєю "Сирійская литература"[263] тай, щоб одпочити, взявся за перо і пишу до Вас. Я невимовно мучуся, що досі не прислав Вам "Франка", але даю Вам слово чести, що скінчивши біжучі*2 обов'язкові роботи не візьмуся за ніяку инчу, опроче тієї.

Експедиторові "Этногр[афического] Обозренія" я сказав двічі, що Т[оварист]во ім. Шевч[енка] не дістало торішнього журналу. Він мені сказав, що він точно одсилав, але в усякім разі вишле вдруге. Сповістіть, чи вислав.*2

Фотографію свою посилаю, та прохатиму, щоб і Ви прислали мені свою: вся Ваша діяльність збуджує в мені не саме-но поважаннє, але й глибоку сімпатію, і мені буде дуже любо мати Вашого портрета.

Рецензію на Ваші "Етн[ографічні] матеріяли" надрукую неодмінно, та коли – не можу сказати. Узагалі про видання Т[оварист]ва я мушу подавати звістки до "Этн[ографического] Обозр[енія]", і мені часто про те нагадують. Що ж до Ваших*2 збірок і писань, то в мене вже й пороблено чимало уваг про них, і треба тільки стулити все те до купи...*3 Та, крутячись як муха в окропі, не можу знайти й двох-трьох годин вільних, щоб те зробити. Думаю однак, що за два-три тижні одзволюсь од деякої праці, і тоді візьмуся за "Франка" і Ваше.

Чи приїду до Львову на Різдво, не знаю. Зрешт[ою] мені хочеться приїхати і, таким способом, одсвіжитися од московської атмосфери і московської крутнечі. ("Крутнечі" не треба розуміти так, що мовби мені доводиться бігати з одного місця в друге. Ні, я раз-у-раз сиджу вдома, і вдома не знаю, за що братися швидче).

Тепер про книжки.

---

* Примітка автора: "Між инчим, коректура кіргізьких текстів, – праця убийча, нудна і втомлююча".

*2 Підкреслено автором.

*3 Крапки поставлено автором.

1) "Народ" будьте ласкаві вислати на такий адрес Москва*. Въ Этнографическое отдѣленіе Румянцевского музея[264].

2) Книжечки "Спілки" адресуйте: Москва*2. Профессору Лазаревскаго института восточныхъ языковъ. А.Е.Крымскому. (Маю тільки 4 ч[исла]). На тую ж адресу просю Вас прислати мені 1-й і 4-й томик [С.] Руданського та 2 прим[ірники] моєї "Шах-наме" (гроші долучую) і "Синю Книжечку" – [В.] Стефаника.

3) На адрес: "Полит[ехнический] музей, Этнографич[еский] отделъ Императорскаго общ[ест]ва любителей естествознанія" (з написом на книжках: "Отъ Крымского") вишліть:

1) "Розвідки" Мих[айла] Драгоманова, 2) "Русько-укр[аїнська] література" – [І.] Франка, 3) "Гадки про потреби українців", 3) "Записки Т[оварист]ва Шевченка" т[ом] 3-й, 4-й, 5-й, 6-й, 8-й, 11-й, 23-й, 24-й, 31-й. Щодо "Записок", то мусю сказати, що я акуратно платив гроші щорічно (не знаю тільки, чи заплатив за 1899-й рік), але мені вислали не всі томи. Деякі з бракуючих томів вислано мені в Бейрут, але отих, які я виписав, не вислано. Зрештою, коли треба щось приплатити, я приплатю.

Іще подам Вам один адрес: можна речі, призначені мені, посилати "Въ библіотеку Лазаревскаго института восточных языковъ", – вони до мене дійдуть, бо я теж один з бібліотекарів.

Посилаю 5 крб., а скільки треба буде – дошлю.

Ви хтіли були писати до мене "в одній важній справі". В такім разі зарекомендуйте лист, на всякий випадок, хоча, здається, мою кореспонденцію ніхто не торка.

Ваш щирий прихильник А. Кримський.

[О.] Колесса в Москві, але до мене не заходить. Од проф. [Ф.] Корша я довідався, що [О.] Колесса працює тут по рукописних бібліотеках. [Ф.] Корш (відомий філолог) силувався йому витолкувати, що "гал[ицько]-вол[инське] не має в собі нічого малоруського, але [О.] Колесса не хоче вірити.

ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 235, арк. 1–2. Автограф.

---

* Підкреслено автором.

*2 Слово: "Москва" вписано автором поверх рядка.

№143

Б. Грінченко до А. Кримського 22 березня 1900 р.
Чернігів

Дорогий Товаришу!

Чи Ви не хворі? Що з Вами сталося, що від Вас так довго нема ніякої звістки? Озовіться хоч словечком!

Як будете писати, то напишіть мені, чи видається й сього року "Этнограф[ическое] Обозрѣніе", бо я того не знаю.

Чи прийшли до Вас задля мене книжки? Коли прийшли, то пришліть їх, спасибі Вам, бо їх незабаром треба буде для нового тому фольклорних матеріялів. Його вже видруковано шість аркушів.

"Хвилі за хвилею" половину майже видруковано.

Посилаю Вам дві книжечки: "Наталя" та "Народные спектакли".

Складаю каталог Музею В. Тарновського (гравюри та инші малюнки Шевченка, рукописи).

В земстві не служу. Певне про се читали по газетах.

Адреса: Чернігів, мені.

Стискаю Вашу руку.

Ваш Б. Грінченко.

Від Вас не мав одповіді на два листи. Може вони загинули?

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 80, спр. 63, арк. 1–1 зв. Автограф.

№144*

А. Кримський до Б. Грінченка 27 березня 1900 р.

Дорогий Товаришу!

Великоруська співанка каже:

Как Кузькина мать
Собиралась умирать.
Умереть не умерла,
Только время провела.

*Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 345–346.

Отак і я: живу – не живу, вміраю – не вміраю, а більш того, що вміраю. Все менє тягне на південь, з цього ненавидного клімату, а сімпатії не пускаюсь звідси. Тут, за таким начальником, як [В.] Міллер (мій найщиріший приятель), я набіраюся новітніх сил дуже часто, і тоді зчезають усякі хороби; але треба найменчої прикрости – і я хорію. Иноді буває так, що зранку встаю в повній надії, що сьогодні має прийти смерть, опівдні находить така бадьорість, що, здається, що тисячу літ виживу; надвечір знов поміраю; лягаю спати здоровісінький. Кажуть: "нерви". А я думаю: попросту клімат.

Посилаю Вам купу своїх робіт та робіт моїх учеників, – з них побачите, над чим я працюю офіціяльно. [Щодо "Матеріалов" [І.] Лаптєва[265] то скажу, що я над ними попрацював більше, ніж хто][*]. А неофіціяльна праця, себто українська, – то переважно праця над словарем та докінченнє дечого розпочатого. Послав до редакції "Вістника" велику низку віршів, та боюся, що ідея не сподобається редакції. На тім тижні одішлю конець [С.] Руданського.

З великою цікавостю і приятностю перечитав те, що Ви поприсилали. Попрохав би Вас, щоб Ви свої "Народные спєктакли" послали [О.] Вєселовському (Лазаревскій институт восточных языков, проф[єссору] Алексею Николаевичу Веселовскому), бо й він дуже цікавиться цім питанням (див. його статтю в "Этюдах и характеристиках") і в дальших своїх працях користуватиметься з Вашої книжки. – Чи знаєте, що в "Archiv fur slavische Philologie"[*2] була дуже похвальна рецензія на Ваші "Этнографическіе матеріалы" (т. XXI, 1899, ст. 263–285)? Писав проф[есор] Празького у[ніверсите]ту [Ї.] Полівка[266] і вказав, між инчим, на філологічну вагу Вашого видання.

Бажали Ви мати якусь мою чернетку. Посилаю все, що знайшов: так якось зосталось не знищеним.

Чув я в Києві од [І.] Шрага[267] і од других те, що одбувалося в Вас у Чернігові. Бажав би, щоб теперішнє Ваше становище було кращим. Але з чого Ви живете? (вибачайте за питання). Признаюся щиро, не дуже я вірю в т[ак] зв[ану] вільну працю, коли вона не дає щомісячної, з гори означеної платні.

---

[*] Квадратні дужки поставлено автором.

[*2] "Архів слов'янської філології" – нім.

[М.] Янчук прочитав і передав мені Ваш лист про "Думу за княгиню-кобзаря". Як писатиму розбір "Юбилейного Сборника" Міллерового, то зужиткую Ваш лист і поставлю справу на дневне світло. Друкуватиму в "Этнограф[ическом] Обозреніи"; його перша книжка за цей рік вийде в апрілі.

Посилаю з присланих Вам книжок те, що прийшло давніш. [В.] Гнатюк[268] пише, що висилає іще дещо; але сьогодні я питав у Музеї, і не було ще нічого. Доведеться Вам трохи заждати, бо я їду взавтра до Ставрополю (Адрес: Кавказъ, Ставрополь, Барятинская 42, мені). Буду там цілий апріль.

Пишіть про себе, як влаштували своє становище.

Увесь Ваш

А. Кримський.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37809, арк. 1–2 зв. Автограф.

№145[*]

А. Кримський до Б. Грінченка 1 вересня 1900 р.
Ставрополь

Дорогий Товаришу!

Я приїхав сюди, в Ставропіль, на скількись днів до брата, і тут мені моя сестра передала Вашу картку од 7 юля, адресовану на Звиногородку. Раніще не можна було того зробити, бо мій адрес нікому не був звісний. Жив я літо на Кавказі, в сім'ї Міллеровій, що для мене стала за рідну, бо ще ні од кого я не бачив такої щирої прихильности до мене, тай їздив скрізь по Кавказу вкупі з тією гарною сім'єю: по Черкещині, Абхазії, Мінґрелії, Імеретії, Грузії і т.ин. Набрав силу вражінь, а що найважніще – поправивсь на здоровлє, хоч і не зовсім, і от тепер знов вертаю до Москви. Коли того здоровля[*2], що я надбав за літо, мені стане на зіму, то я не покину Москви і раз-у-раз їздитиму лікуватись кудись на південь; коли ж розслабуюся перед кінцем зіми, то зовсім перейду служити[*2] на Кавказ і кину

[*] Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 346–349.
[*2] Тут і далі в листі підкреслення зроблено фіолетовим олівцем іншою особою – не автором.

свою професорську катедру. Втратити професуру мені не шкода, бо научної праці я однаково ніколи не покину, а на Кавказі, де-небудь у Кутаїсі абощо, швидче подокінчаю купу розпочатих робіт: словар, збірки подільських казок [А.] Димінського[269] і т.ін.; додам, до речі, що по М. Білозерському[270] мені припали його багаті колєкції лексікальних* і етноґрафічних матеріялів, – буде скринь з чотирі (недавнечко прислано мені остатню). Отак, як бачите, хочу з надією дивитися на те, що буде...*2 Тільки ж сумні перечування мене не хтять покинути і боюся я, що смерть моя ближче стоїть до мене, ніж я думаю. І не самої смерти я боюся, – ні, мені до неї байдужісінько, – а попросту шкода, що я не пороблю всього того, до чого маю снагу й охоту і що вважаю за корисне, от, як історичний словар української мови[271]. До речі: Ви питалися, що то за словар. [П.] Житецький год із сімнайцятеро збірав матеріяли для такого словаря, черпаючи їх з усяких пам'яток нашого письменства, починаючи з Галицько-Волинської літописі; чимало він поробив виписок із нідє не друкованих архівних документів XVII–XVIII в. Багато ще треба буде призбірувати дальшого матеріялу, але й те, що дав мені [П.] Житецький, уже має величезну вагу. Я часто марю про те, яке б велике було щастя, коли б той словар був уже готовий! Тоді не було б ніякісіньких змагань про нашу мову, бо кожне сучасне українське слово мало б у словарі коло себе всю свою історію: там би цілий ряд ретроспективних виписок і речень пам'яток XVIII, XVII, XVI–XI в.*3, де таке або таке слово трапляється. Великоруська мова ще не має такого словаря, і ніхто ще й не заходився працювати над ним.

За літо я мало дечого зробив, бо Міллери навмисне не давали мені працювати більше, як години 4–5 на день, а в деякі дні дак і нічогісінько не можна було робити, особливо під час переїздів з одного місця в друге. Не дуже я тоді жалував, бо в товаристві таких високо-інтеліґентних і естетичних людей, як Міллери (а вони ж до того, кажу, обгорнули мене всякою можливою ласкою і опікою) я почував себе зовсім гаразд; але тепер стає шкода прогаяного часу. Академія наук доручила мені

---

* Так у автора. Тут: "лексичних".

*2 Крапки поставлено автором.

*3 Так датовано автором.

скінчити програму для збірання звісток з української діалектології, розпочату [К.] Михальчуком[272], – я й того не зробив. Все, що я напрацював за літо, стосується до історії арабської літератури для лекцій і для статей в "Энцикл[опедическом] Словаре" Брокгауза та Єфрона. І нема мені похвалитися перед Вами чимсь українським, опроче хіба усяких ліричних віршів та поемок. Тай тих не друкуватиму тепер, бо "Літ[ературно]-Наук[овий] Вістник" мене таки образив. Я написав цикл віршів під заголовком "Нечестиве кохання", де героєм поставив одного з професорів Бейрутського університету; на тлі картин із сірійської природи я зобразив його безталанне кохання і протест проти пересудів громадських. Редактори не згодилися редагувати тієї поеми, і їхня цензура мене настільки обурила, що я хочу надрукувати свої вірші окремою книжочкою, себто разом із другими своїми віршами, яких я досі не оголошував друком. Надрукую своїм коштом; сподіваюся, що котрась друкарня згодиться взяти цю працю.

Немає в мене тут із собою Archiv'у, бо я в Ставрополі тільки переїздом, а через те не посилаю Вам адресу того видавництва. За чотирі дні буду в Москві, – пришлю звідти. Та найкраще було б Вам удатися до проф[есора] Юрія Полівки (Jiři Polivka), що його адрес – Прага, Чеський університет, тай попрохати, щоб Вам прислав відбитку своєї рецензії на Вашу працю; він – людина ввічлива, вволить Вашу волю охоче. – З Москви надішлю Вам і всі книжки, які мали поприходити за літо; я виїхав з Москви в середині маю. Там полагодю і всі инчі справи, про які Ви згадуєте в листі.

Яке тепер Ваше матеріяльне становище?

Що ж до історії з земством, то смішно було б робити собі з неї щось: справа занадто ясна, і шкода тільки, що не завжди можна буває втікати од усякої огидної буденщини, і доводиться мати близьке діло з такими людьми, на яких не варто було б і дивитися.

Увесь Ваш

А. Кримський.

А от іще. В Ставрополі, як Вам відомо, багато українського елементу, а в тутешніх книгарнях книжок українських дуже мало. Я заходив у "Книжный магазин Траубе на Николаевском проспекте" і питався чом немає Ваших видань. Каже, що не знає

Ваших умов, та коли Ви їх пришлете, то продаватиме Ваші видання охоче. Друга книгарня – "З.К. Клестовой на Воронцовой улице". Це – новоодкрита, але дуже підприїмчива, і випадало б Вам адресуватися й до неї. В Катеринодарі заходив до книгарні Марчеєва (Красная улица), – бачив там тільки три чи чотирі ч[исла] Ваших видань. А вже ж на Кубанщині український елємент аж кишить.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37808, арк. 1–4. Автограф.

№146

А. Кримський до В. Гнатюка 19 вересня (ст. ст.) 1900 р. М[осква]

В[и]с[око]п[оважаний] Д[обродію]!

Вашого листа одержав. Посилаю 7 крб. за книжки; з мене, правда, належиться 8 крб. 5 коп., але не маю під руками паперових грошей, а золоті гроші треба було б зашивати в шкуру, – з цім довга морока. Будьте ласкаві вислати мені "Із днів журби" та книжки "Спілки" ч[исло]16 s.q.*, [М.] Драгом[анова] т. II, "Бурю" [О.] Островського та ще раз "Думи і мрії" Лесі Українки. Все те на Пол[ітехнічний] Муз[ей] з написом, що до мене. Дуже хтів би додрукувати ще за свого життя книжечку про [І.] Франка. Літо перебув на Кавказі і, здавалося, видужав, – дак от же, скоро приїхав до Москви, знов рознемощів. Зіму ще потяну, се напевне, а що буде в весну, не хочу й думати: живу, заплющивши очі та працюю, як запряжена коняка. Слідуючим разом пришлю гроші на пару уділів у "Спілці".

Сповістіть мене, будьте ласкаві, через що "Літ[ературно]-Наук[овий] Вістник" не хоче друкувати цикл моїх віршів під заголовком "Нечестиве кохання"?*2 Чи може він думає надрукувати їх далі, пізніщ ?

Коли ж порішено не друкувати тих віршів, то зробіть мені велику ласку: перешліть мені мій рукопис в рекомендованій коверті. Кошти пересилки я, очєвидячки, верну. Зробіть цеє, будь-

---

* Цього року – лат.

*2 Підкреслено автором.

те ласкаві, бо я в такому становищі, що переписать ті вірші знову є вже для мене велика, втомлююча праця.

Ваш щирий прихильник А. Кримський.

Адрес: Лаз[аревский] инст[итут] вост[очных] языковъ.

ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2275, арк. 144–144 зв. Автограф.

№147

Б. Грінченко до А. Кримського 6 березня 1901 р.
Чернігів

Високоповажаний Добродію!

Вже п'ятий рік, як умер П. Куліш, і дедалі все видніще й видніще стає – яку велику вагу в нашому письменстві має се славетне ім'я; а яку матиме тими славетними роботами, що тільки тепер виявляються на світ, – про те вже можна догадуваться. Могучий майстер української мови й творець українського правопису, благородний поет "Досвіток", перекладач Шекспірових і Байронових творів та Біблії, автор "Записок о Южной Руси", "Чорної Ради" і сили инших коштовних праць має право на нашу велику вдячність і повагу. Перед цими його заслугами забуваються тепер ті помилки, які йому траплялося робити, як і кожному, а виступає потреба пошанувати його працю.

Чернігівці хочуть виявити сю пошану, видавши на спомин про П. Куліша альманах[273]. Редакційний комітет сього альманаху, що складається з Михайла Коцюбинського, Миколи Чернявського[274] та Бориса Грінченка, приручив мені прохати Вас, Високоповажний Добродію, пособити нам у сій справі, давши до альманаху Ваш* твір з красного письменства, віршом або прозою. Автори мають одержати за кожну друковану картку свого твору по 1 примірнику книги. Висилати твори просимо не пізніше 1 травня (1.V.) сього року.

З правдивим поважанням Б. Грінченко.

Адреса: Чернігів, Б.Д. Грінченко.

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 80, спр. 64, арк. 1–3. Автограф.

---

* Підкреслено автором.

№148

Б. Грінченко до А. Кримського 2 травня 1901 р.
Чернігів

Дорогий Товаришу!

Вашу карточку з написом про те, що Ви хворі, я відібрав. Там Ви писали, що зараз напишете з Ялти, але, певне, було Вам сей час не до листування...* Щирим серцем бажаю Вам придбати здоровля і сили на добро собі і на радість усім, хто Вас любить. Коли будете писати, прошу Вас якомога дрібніше сказати мені все про Вашу хворобу й сьогочасне здоровля, й життє Ваше. Ваша коротенька й сумна звістка була мені дуже тяжка й невесела.

Я давно б уже послав до Вас цього листа, та хотів привітати Вас подарунками, – новою своєю книгою – "Литература украинского фольклора" (покажчик). На лихо друкарня, як звичайно, забарила справу, і книга піде між люде, хіба, в кінці травня. Спасибі Вам за прислану з Вашим любим написом книгу і за "Этнографическое Обозреніе", і клопіт з їм. Але Ви не написали скільки я Вам винен, і я не можу через те вислати Вам грошей. Прошу Вас зробити се.

Поки я живу в Чернігові, хоча дуже радий був би втекти з його. Адміністрація пеклом дише на мене, і не дозволила моїй жінці завідувати Музеєм [В.] Тарновського тільки через те, що має такого незручного чоловіка. На лихо, сила непроданих виданнів, які дуже незручно тягти з собою, а найбільш – потреба дати дочці скінчити сьомий клас гімназії примушують нас ще на рік зостатися в Чернігові, в отому увілому*2 городі, де свої люде або гипокрити*2, або просто ледарі (один-два винятки, не відмінюють), а чужі...* але до тих мені було б байдуже, якби й їм було байдуже до мене...*

Не зважувався б нагадувати Вам [про] запросини до чернігівського альманаху на спомин про [П.] Куліша, якби не приручила мені сього комісія редакційна, що хотіла б знати – чи можна сподіватися від Вас чого.

Я не можу собі в'явити, щоб така діяльна людина, як Ви, сиділа зовсім нічого не роблючи: Ви не маєте сили не робити. Через

---

* Крапки поставлено автором.

*2 Так у автора.

те, дуже хотів би знати, що саме тепер у Ялті робите і як Вам робиться.

Та видужуйте, видужуйте швидше і – найголовніше – зовсім, ґрунтовно, дорогий товаришу! Звеселіть же мене хоч звісткою, що Вам ліпше, і що в Криму не дурно світить сонце і плеще море.

Стискаю щиро Вашу руку.

Ваш Б. Грінченко.

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 80, спр. 65, арк. 1–4. Автограф.

№149

А. Кримський до Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка у Львові

14/26 червня 1901 р.
Звенигородка

Я маю надрукувати своїм коштом збірку поезій: "Пальмове гілля"[275] і посилаю початок рукопису. Найважнійша моя умова: остатня коректура повинна присилатися мені рекомендованим листом[*] і, доки я не поставлю свого imprimatur[*2], жоден аркуш не повинен друкуватися. Само собою розуміється, що друкарня не сміє робити самовільних змін у моїм рукописі.

Книжка складатиметься з шістьох або сімох аркушів[*3] формату "Видавничої Спілки" (Шекспіра, Гавлічка і т.ин.), а що се буде текст віршований і зложений таким письмом, як, напр[иклад], "Вибір поезій Гавлічка" або "Думи та мрії" Лесі Українки, то складачі могтимуть упоратися з ним швиденько. І для мене і для д…[*4] буде. Про ціну не хочу дбати: нехай дорожче, аби гарно.

Друкувати 600 примірників.

Щодо за[р]плати, то, коли друкарня схоче, я висилатиму гроші зараз по надрукуванню кожного аркуша; а коли їй зручнійше, щоб

[*] Підкреслено автором.

[*2] Тут: дозволу.

[*3] Далі фразу: "формату Видавничої Спілки" (Шекспіра, Гавлічка і т. ин.) вписано автором поверх рядка.

[*4] Крапки поставлено упорядником. Можливо: "друкарні".

гроші вислано всі одразу, то я їх вишлю по надрукуванню цілої книжки.

Заголовок і зміст не треба зараз складати, а вже на кінці.

Жду скорої присилки коректури.

З поважаннєм проф[есор] А. Кримський.

Адрес (все посилати рекомендовано)* Кіевской губ. г. Звенигородка, профессору А.Е.Крымскому.

На листії помітка автора: "В друкарню* Наук[ового] Т[оварист]-ва ім. Шевченка".

ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 235, арк. 3–3 зв. Автограф.

№150*2

А. Кримський до В. Гнатюка 16 червня 1901 р.
Звенигородка

Високоповажаний Добродію!

Не знаю, чи Ви ще у Львові, а через те адресую лист не просто до Вас, а*3 на Товариство. Спасибі Вам за всі орудки, що Ви полагодили; дуже я радий, що пощастило знайти 1-й т. "Іст[орії] літ[ератури] руської". Що ж до [Є.] Желехівського[276], то не треба шукати; у мене єсть [Є.] Желехівського аж два примірники, а той, що я хтів був виписати з "Книгарні" Т[оварист]ва, призначався був не для мене.

Рівночасно засилаю до друкарні початок рукопису своєї збірки поезій: "Пальмове гілля". Друкуватиметься вона форматом "Вид[авничої] Спілки", тільки на инакшому, дуже доброму папері. Ви писали, чи не оддав би я її до серії "Спілки". З великою охотою. Умови мої такі: всіх примірників буде 600; із того числа я собі беру 100 прим[ірників] (пересилка, очевидячки, піде теж на мій кошт), а 500 прим[ірників] дарую "Спілці" на повну власність; який буде дохід з продажі, "Спілка" може його обертати на що схоче.

З Москви в маї я заслав до бібліотеки Т[оварист]ва "Русскую

---

* Підкреслено автором.

*2 Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 352–353.

*3 Далі автором викреслено слова: "до друкарні".

историю” [В.] Ключевського[277]. Лекції написано стенографічно і надруковано потай [від] автора, бо він заборонює їх друкувати.

Приїхати в Галичину сього літа не можу, бо місяць побуду в Звиногородці, а далі їду на Кавказ, на виноградне ліченіє (у мене сконстатовано величезну малокровність).

Будьте ласкаві роздобути мені “Верхи и низы малорусской поэзии” (стаття [Ю.] Яворського[278] про [І.] Франка в “Беседе”[279]) та тую заграничну збірку казок [М.] Щедріна, де єсть “Орелъ меценатъ” (здається, тая збірка зветься: “Сказки для дѣтей изрядного возраста”). Буду Вам невимовно вдячний. Щоб не було воло-во-дження з цензурою (довелось би листуватися з нею та давати підписку), пришліть мені і [Ю.] Яворського і [М.] Щедріна в рекомендованій коверті*: так воно буде швидче. Грошей не висилаю, бо не знаю, скільки-то Вам коштуватиме все.

Про “Словар” скажу Вам, що бувши в Київі я дуже впрохував [П.] Житецького, щоб він дозволив одіслати його матеріяли до Т[оварист]ва. Він не згодився, а чому – дак боюся про те й писати, бо така дражлива справа, принаймні для д[обродія] [О.] Колесси (я ніколи не думав, що [П.] Житецький так низько ставить його ерудицію і талан філологічний). А як я спитав, що ж я маю одвітити Вам, він сказав: “Одпишіть, що той матеріял зараз потрібний тут, на місці”.

Бувайте здорові. Щиро стискаю Вашу руку.

Ваш А. Кримський.

ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2275, арк. 145–145 зв. Автограф.

№151*2

А. Кримський до Б. Грінченка 19 червня 1901 р.
Звенигородка

Дорогий Товаришу!

Ось я знов у Звиногородці. Перебуду тут із місяць, а там поїду на Кавказ до Міллерів, саме під сезон виноградного лічення.

На Ваші листи (одного я здобув у Ялті) я довгий час не міг

* Підкреслено автором.

*2 Опубліковано в купюрах. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 353–357.

поодписувати не з якоїсь недбалости, а попросту з фізичної немоготи. Цілий рік у мене так погано склався, що я або гоюсь, або працюю надмірно, щоб повернути все те, що був занедбав, як гоївся. Робота переважно обов'язкова: я, здається, був писав Вам, що окрім професури на катедрі арабської словесности я обійняв також професуру східньої історії (по [В.] Ґерьє* [280], що був читав дати), і отож, цілий рік пішов у мене на літоґрафування курсів: 1) Семітські мови, 2) Історія Ірану, 3) Історія ісламу, 4) Арабська історіоґрафія. З тих курсів жоден не додруковано: всі, через мою хоробу, спинились або на середині, або наприкінці, – і отож, мені на будучий рік кінчати їх (бо студентам я поробив тільки умовні, неостаточні іспити), та ще треба буде складати і літоґрафувати другі курси: 1) Арабська поезія, 2) Арабська філологія, 3) Ар[абська] філософія. Історії я на той рік тимчасово не читатиму: [В.] Ґерьє згодився знов почитати ще один рік (1901–1902), а я за той трохи вільний час впораю хоч курс арабської словесности. Робота це дуже, дуже важка, бо немає ніякісіньких підручників на жодній європейській мові, а є тільки матеріяли. – Далі, на свою біду я згодився зредагувати для Пантелеєва переклад "Essai sur l'historie de l'islamisme"*2 [Р.] Дозі[281], переклад – поганий, і я мушу виправляти кожен*3 рядок (досі таким способом виправлено 160 ст[орінок], а всіх 560, чи що), а що книга і неповна, і трохи застаріла, то доводиться робити рясні додатки, які збільшують переклад трохи чи не на половину первопису. – Далі, я редактор (і коректор!) серії орієнталістичних видань Інституту; от, я Вам прислав був [М.] Ашмаріна "Очерк литер[атуры] каз[анских] татар"[282], а тепер пораюся коло "Семитских языков и народов" (це – вибірка із статей [Т.] Нельдеке[283] та [Ж.] Ренана[284], збагачена моїми екскурсами в три рази більше проти оригіналів). – Далі: я – секретар у Восточной комиссіи Импер[аторского] археологич[еского] общества, – то доводиться дбати про матеріял для засідань: і самому писати, і пособляти другим, і підганяти їх до праці. – Далі: доводиться багато пособляти студентам у їх працях, а як вони подадуть їх "для зачёта", то переглядати та читати на засіданнях професорських свої рецензії. – До обов'язкової праці я залічую і статті для "Энциклоп[едического] Словаря" Брокгауза і Єфрона.

---

* Так у автора. Потрібно: "Ґер'є".

*2 "Очерк истории ислама" – франц.

*3 Підкреслено автором.

От, Ви бажали знати, на що йде мій час, – то бачите. Додам й ще, що й читання лекцій, і екзаменування (асистенство теж)* – усе воно тож само одбірає час. А скільки дрібних робіток накидають на мене! Коли треба комусь у Москві яку-там справку з обсягу східньої філології, етнографії і т.ин. – то неодмінно вдаються до мене, – і добре ще, коли в своїй друкованій праці тая людина згадає, що, мовляв, "Этим собраніем мы обязаны Кр[ымско]му"; а частійше буває так, що задля якоїсь справки я переворушу цілу бібліотеку, згаяв на те скількись годин (иноді навіть днів!*2), а про теє ніхто й не знає опроче тієї людини, для якої я це вчинив. Скажете: "можна одмовитись од таких робіток. А я скажу, що одно прихильне слово, один ласкавий погляд – і мене зможе запрягти, і погнати усякий, хто схоче; іще добре, що остатніми часами сім'я Міллерів*3 попросту не дозволяє мені занадто розбиватися на дрібниці і, де можна, силує мене зрікатися тої або тої накинутої роботи.

Не диво, що для української праці у мене зовсім мало зостається часу, бо коли хочеться покинути орієнталістичну працю, так це найчастіш – на те, щоб зовсім*4 одпочити мозком. Найбільшу тоді осолоду я маю з того, що непо664ворушно сидю в кріслі, одкинувши голову на спинку крісла, та тупо дивлюсь в небо, в хмари, а коли вночі – то в нічну темряву. Скоро є трохи снаги і хочеться тож само*5 одпочити, то я йду до Міллерів, де з годину послухаю музики або разом з молодими Міллеровими парубками, що невимовно мене люблять, почитаюсь кого-небудь із европейських поетів. Отак побудеш там з годину, зійде з мозку якась вагота, а далі – знов до себе, знов за давню роботу. Се ж тоді, як я, скажємо, здоровий; ну, а як слабий, то лежу собі на ліжкові, в півзабуттю; вряди-годи підведешся, засядеш до столу, попрацюєш, – от і знов находить отупіннє, і знов требя лягти в постелю.

В Криму та по Кавказі я оце тягався немало півтора місяці, або й більш. Приїхав я в Алупку і оселився там разом із старшим Міллеровим сином, що поїхав зо мною. В мене мало крові, а за

* Фразу: "асистенство теж" вписано автором поверх рядка.
*2 Підкреслено автором.
*3 Фразу: "сім'я Міллерів" вписано автором поверх рядка.
*4 Те саме: "зовсім".
*5 Те саме: "то ж само".

зіму крові ще поменчало, і був я геть стомлений і виснажений. Тим-то я зовсім легко міг лінуватися в Алупці тижнів з двоє: і вдень, і ввечері сидів собі в парку та дивився на море. Швидко почали вертати до мене мої сили, з 10 апріля знов зачав працювати чималенько (коло лекцій, бо треба було одсилати їх до Москви студентам, щоб мали з чого готуватися до екзаменів), але й на прохід ходив таки акуратно. Далі поїхав на Кавказ до брата, в маї вернув до Москви, а в юні приїхав сюди додому, куди менс дуже закликали батьки.

В Москві, кажу, для української праці мало було в мене часу. От, хіба, зредаґував V т. [С.] Руданського, написавши для нього статтю про Корольодвірський* і инчі чеські рукописи, та дав (у V кн. "Вістника") дрібну*2 статейку про Олексу Стороженка[285], де пристав до тієї характеристики, яку даєте [О.] Стороженкові Ви. – В Криму понаписував деякі вірші. Цього добра, правду кажучи, я пишу взагалі чимало, але звичайно роблю так: напишу, покину, а за місяць, чи що, прочитаю тай трохи чи не раз-у-раз нищу. Спитаєтеся, нащо й писати, коли нищити? Пишу, бо пишеться, отак само як підходю до п'яніна, як хочеться грати, дарма, з мене музика зовсім поганий...*3 Ну, але иноді деяку низку віршів – то й не знищу, і сховаю папірчики кудись докупи. Таким побутом у мене за остатніх два роки понабіралася ціла купка віршів, і задумав я, їдучи в Звиногородку, взяти їх з собою і переписати начисто. Один цикл переписала мені сестра, і його я засилаю до Вас. Заголовків і нумерації я йому не подавав і провізорично понадписував усе олівцем, а не чорнилом. (Схочете – давайте свій власний заголовок, який уважатимете за відповіднійший)*4. Назвав я той цикл "Коханнє по-людському", бо хтів дати антитезу до свого циклу віршів "Нечестиве коханнє", надрукованого в "Вістнику" 1900, кн. XII. Коли сей цикл – цілий або частками – придасться Вам для альманаху на честь [П.] Куліша, або на яку инчу збірку, то візьміть його, тільки ж під умовою: <u>верніте мені рукопис</u>*5, бо тії клаптики паперу, на яких я був понаписував ті вірші, я всі подер. Переписа-

* Так у автора.

*2 Слово: "дрібну" вписано автором поверх рядка.

*3 Крапки поставлено автором.

*4 Фразу в дужках вписано автором поверх рядка.

*5 Підкреслено автором.

ти оддайте, коли щось придасться, якнайшвидче, щоб можна було й список моєї сестри вернути мені якнайшвидче.

Окрім того я переписав собі инчі свої вірші, і вийшла із них збірка, аркушів на шість. Назвав я її "Пальмове гілля" і заслав до Галичини, щоб пустили у світ осібною книжкою. [В.] Гнатюк писав, ще не* читавши мого "Пальмового гілля", щоб я оддав його до бібліотеки "Спілки". Я згодився, тільки ж не знаю, чи підійдуть мої вірші своїм напрямом під загальний характер видань "Спілки". А раді мусить не сподобатися передмова, де я кажу, що моїх екзотичних поезій нехай не читають люди, які не зугарні втішитися звісткою про новітній, свіжий паросток на гімалайськім кедрі-деодарі більше, ніж телеграмою про зниженнє такси на сіль. Правда, я далі роблю низькі реверанси перед поезією з горожанськими мотивами, та так думаю, що моє "Пальмове гілля" в кінці-кінців "Спілка" вважатиме за непідхоже для себе. В усякім разі збірка моя надрукується.

Переписавши "Пальмове гілля", я сів за статтю "1001 ночь" (для "Энц[иклопедического] Слов[аря]"), а скоро скінчу, зараз візьмуся за книжку про [І.] Франка[286] (що вже давно з неї надруковано перших 4 арк[уші]) та за свої статті проти [О.] Соболевського[287]. Сил, поки що, стає. Бажав би ще цім літом прилаштувати для друку збірку "Бейрутські оповідання"[288] та другу збірку "Із азіятських поетів"[289]. Все те треба не тільки переглянути та виправити, але й переписати власною рукою, бо инакше не можна. Та боюся, що цього остатнього діла не встигну зробити, бо єсть іще одна робота, теж українського характера, яку треба неодмінно поробити до 1-го августа. [І.] Стешенко[290] послав свою книжку про [І] Котляревського до Академії наук на Пушкінську премію, а Академія попрохала мене дати розбір його книжці та сказати, чи можна дати премію, чи ні. Совість мені каже, що книжка не варта премії, і я це покажу безстороннім, академічним розбором, що отож його й треба буде дослати к 1-му августу в Академію. З великою неохотою писатиму я той розбір, бо раз, що він мене одірве од цікавіщої роботи, а два, що [І.] Стешенко напевне довідається, хто автор розбору, – і от матиму собі ворога.

З величезним зацікавленням перечитав Ваше "Изъ народныхъ устъ". Яка багата ще й досі Чернігівщина на всякі забобони! Це

* Підкреслено автором.

найбільше б'є в очі з Ваших етноґр[афічних] видань, – більше, ніж з яких. Тай другі відділи цікаві; а з рукописів я скористав і для цілей чисто філологічних. До всього того, – незвичайно гарного вражіння набірається читач із Вашого бібл[іографічного] покажчика. Писали Ви мені, що в Вас друкується "Етногр[афічний] Покажчик" осібною книгою. Заздалегідь сподіваюся, що це буде взірцева праця. Яка мені шкода, що Ви не присилаєте своїх праць на премію!

Ну, бувайте здорові. Спиню свій лист, бо вже дуже розтягся.

Весь Ваш

А. Кримський.

Оце хтів був не читати Вашого роману[291] (в "Кіев[ской] Ст[арине]"), аж доки не дійде до кінця, щоб не розбивати враження, та не встерігся і зачав читати. Дуже мені хочеться знати, чи це з давніх праць Ваших, чи тут геть усе написано тільки теперечки. І коли це у Вас час знайшовся, щоб написати той роман? Не знаю, як буде конець, а поки що мені здається, що це має бути найкраща з Ваших довгих повістей.

Адрес:

Кіевской губ. г. Звенигородка, мені.

Вірші Ви, мабуть, одержите не рівночасно з листом, а пізнійще, бо, здається, почта одійде зараз.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37807, арк. 1–7. Автограф.

№152

Б. Грінченко до А. Кримського 23 червня 1901 р.
Чернігів

Звеселили Ви мене сьогодні своїм листом, дорогий Товаришу! Сумно мені було не мати від Вас стільки часу звістки і думати, що там і як там з Вами. З Вашого ж листу бачу тепер, що хоч Вам і поліпшало, та Ви таки не каєтесь і не бережете свого здоровля. Чи то ж не можна Вам хоч на половину зменшити число тих робіт і "робіток", од яких нема Вашому здоровлю впокою? Спасибі хоч добрим Міллерам, що потроху не дають Вам у сьому волі, а то б Ви ще гірше чинили! Розумію я се добре, як може чоловік просвітку не мати за роботою і пориватися все більше й більше роби-

ти, але ж...* Кінчаю на сьому, бо певне вже докучив Вам сими шаблоновими впевненнями (які Ви й без мене добре знаєте), хоч викликало їх моє щире почуваннє.

Спасибі Вам за вірші Ваші.

Я вже прочитав їх і деякі мені дуже – справді дуже*2 – сподобалися і своєю поетичністю, і своєю оригінальністю, про деякі ж я зробив би вваги, хоча переважно щодо форми (зміст мені скрізь подобається, образи також*3 і я тільки не кінчав би тим сумним "Епілогом"). Зустрів і кількох своїх старих знайомих, здавна мені любих. А що я не сам редактор альманаху, а нас аж троє (опріче мене: [М.] Коцюбинський та [М.] Чриєвський)*4, то мушу трохи підождати нашої збірки редакційної, щоб сказати Вам чи всі вірші підуть до альманаху, чи частина. Я взяв би всі, опріче однієї п'єси, не можливої з погляду цензурного*2, тієї*5, що кінчається:

І цілий світ здається

Великий лупанар.

(М[ожливо] треба б: Великим лупанаром!*2)

Хоч я цілком розумію психічне становище, яке могло викликати такий вірш.

Я дуже радий, що Ви хочете видати свої вірші одним томиком. Чи не можна, одначе, зробити сього не за кордоном, а на Вкраїні російській? Мені здається, що з деякими маленькими жертвами тепер можна було б се зробити. (Жертва – задля цензури, звісно). А то – хто ж його в нас прочитає, коли видано буде за кордоном? Звісно, колись...* Але ж людина "колисьом" не живе, а хоче й "заразу"*6.

Чи знаєте Ви, що проф[есор] [М.] Сумцов у своїй рецензії на "Вік"[292] дуже хвально сказав за Ваші вірші, які там видруковано? Пишу про це Вам, бо авторові здебільшого цікаво знати, що про його кажуть люде – хоч великі, хоч малі.

V том [С.] Руданського я відібрав і, побачивши на йому штемпель з Москви, не знав куди ж мені до Вас писати, щоб подякувати

* Крапки поставлено автором.
*2 Підкреслено автором.
*3 Примітка автора: "Опріче одного винятку, – де мила засолоджує море своєю слиною: погано вражає".
*4 Потрібно: М. Чернявський.
*5 Слово: "тієї" вписано автором поверх рядка.
*6 Так у автора. Тут: "відразу".

за любий дарунок. Хотів був у Ялту, але потім спинивсь...* Роблю се тепер (тобто: дякую)*2. Вашу дуже цікаву розвідочку про чеські "старі" рукописи залюбки прочитав. А от того, що про [О.] Стороженка – ні. Бо "Вістник"*3, починаючи з V книги, вже не пускають до Росії, і я не маю змоги його відбірати навіть у ковертах: в Чернігові тепер узагалі великий нагніт на українців, а спеціяльно на мене, бо вважають мене за особу, яка, здається, має відлучити Вкраїну від Росії. Я не жартую, – це справді виявилось у справі моєї жінки, яку*3 не пущено завідувати Музей [В.] Тарновського тільки через мене*3! Щоб зрозуміли Ви з якими людьми доводиться мати діло, то я Вам скажу, що одна з моїх незчисленних провин се та, що наша наймичка (у нас більш нема "слуг") чай п'є й обідає вкупі з нами. Досі се не перешкожало мені бути вчителем, секретарем управи etc., а тепер –

Відразу стало страх небречно
І для Россії небезпечно,
Бо від такого – боронь, Боже! –
Небіжка розвалитись може.

Я, одначе, збочив, нагадавши собі сих любих добродіїв, які й без того так часто мені про себе нагадують, так часто, що мені иноді хочеться крикнути їм. Гейневим куплетом:

Ihr Thoren, die ihr im Koffer sucht!
Hier werdet ihr nichts entdecken!
Die Kontrebande, die mit mir reist,
Die hab ich im Kopfe stecken!

Вертаюсь таки до Ваших віршів. Мені не подобається, що Ви їх палите, і як би я міг з Вами бачитися, то може б силкувавсь запобігати якось, щоб того поетичного автодафе*4 не бувало...* принаймні так часто*5.

А що міститиме збірка "Із азійських поетів"*6? Звісно, переклади, але чи буде серед їх "Шах-наме" і як стоїть справа з цим вельми гарним перекладом? Я все дожидаюсь його далі...* Нехай же Бог

---

* Крапки поставлено автором.
*2 Фразу в дужках вписано автором поверх рядка.
*3 Підкреслено автором.
*4 Дослівно: інквізиційне дізнання – ісп.
*5 Слово: "часто" вписано автором поверх рядка.
*6 Так у автора.

поезії прихилить Вас до того, щоб Ви якомога швидче приготували до друку і "Азіятських поетів", і "Бейрутські оповідання", яких хоч я й не читав ні одного, але з тим більшим інтересом їх дожидаюся.

Се було б справді ліпше якби Вам пощастило* виготувати ті дві книги, ніж писати рецензію на Стешенкову працю. Спочуваю*2 Вам у сьому випадкові.

Дуже радий, що Вам подобається "Из усть народа". Книга могла б бути ліпшою, як би хоч трохи кращі тут обставини були щодо спеціяльних книг. А то все май у себе, а чого не маєш, то ніде не добудеш. Посилаю Вам і свою "Літер[атуру] укр[аїнського] фольклора", яку Ви заздалегідь ознаймили*3 "взірцевою працею". Вона, бідна, зовсім не може претендувати на таке почесне ім'я уже через те, що се поки тільки матеріял*4 до покажчика, а не сам покажчик*5. Чому петербурзька "Публ[ічна] бібліотека" не приїде в гостину до Чернігова хоч би на місяць?

Дуже хочу почути Вашу думку про "Серед темної ночі". В VII книзі повісток кінчається, і Ви тижнів через яких два вже матимете змогу прочитати й кінець. Я скажу тільки, що не обробив її так, як би хотів. Написав я її торік восени, а обробляв між двома тяжкими хворобами моєї жінки й серед усякого клопоту з поводу недозволу бути їй у Музеї, а ще до того ж я мусив поспішитися послати її до "Кіевской Старины", бо...*6 я ж тепер "живу з літератури" (як голосно!), а "К[іевская] Ст[арина]" має заплатити мені за аркуш по 40, аж, карбованців – цифра надзвичайна задля вкраїнського письменника!

Повість я всю*4 написав торішньої осени, але через віщо се Вас так цікавить? Скажіть мені, бо й мене зацікавила Ваша цікавість. Не забудьте ж одписати про це*4.

Тепер я редактую до друку оповідання Ганни Барвінок. Думав зробити швидко, аж справа забарна. Бо, бачите, треба оповідання, друковані в "Основі"[293] й "Кіев[ской] Стар[ине]" двома мовами,

---

* Фразу: "вам пощастило" вписано автором поверх рядка.

*2 Тут: "співчуваю".

*3 Тут: "назвали".

*4 Підкреслено автором.

*5 Примітка автора: "Колись я думаю видати сю книгу знову, зробивши з неї справжній покажчик. Чи не докинули б і Ви чого".

*6 Крапки поставлено автором.

переробити зовсім по-вкраїнському. Ганна Барвінок пише* прегарною мовою оповідання з народнього життя, але з свого московського* тексту перекладає* так, що я мушу все* писати наново, або-таки цілком не можна й подумати пустити таке до друку. От і не знаю, чи не погнівається ще вона на мене.

Чи буде друкуватися й шостий том [С.] Руданського? (Ілліада?) Годилось би, щоб усе вже видати. А може й ще чого є? – Вашої книги про [І.] Франка давно вже дожидаюся, так саме як і кінця дуже цікавої (навіть мені, профанові в філології)* статті проти [О.] Соболевського. Прошу вибачити, коли доведеться трохи забаритися з рукописом віршів, бо дати його переписувати можу тільки після того, як його перегляне редакц[ійний] комітет. Але силкуватимуся зробити се якнайшвидче, щоб і Вам швидче вернути рукопис.

Відписуючи мені (коли матимете змогу писати), подайте й свою адресу кавказьку, коли тоді [вже] знатимете*2.

Щиро й міцно стискаю Вашу руку.

Ваш Б. Грінченко.

За "Этногр[афическое] Обозр[еніе]" 1899 р. я Вам винен 5 р[ублів], а за одну книгу з р[оку] 1848? А за почту? Напишіть, щоб я врешті міг виплатитися перед Вами (бо в мене ще й за давні почтові трати Вам не заплачено). А нічого мені більш не присилано з Галичини? ("Записок" або "Етн[ографічного] Зб[ірника]" т[омів] VII і далі, другого тому Франкових апокрифів).

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 80 спр. 66, арк. 1–10. Автограф.

№153*3

А. Кримський до Б. Грінченка 24 липня 1901 р.
Звенигородка

Дорогий Товаришу!

30 юля я виїздю звидси на Кавказ до Міллерів, і тоді мій адрес: Кавказъ, Сочи, Черноморской губ., мені. Тільки ж коли б Ви встиг-

---

* Підкреслено автором.

*2 Така фраза у автора.

*3 Опубліковано в купюрах. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 357–359.

ли вернути мені мої вірші ще сюди, в Звиногородку, то це було б мені краще, бо вони мені ще знадобились би. Мабуть, лист із відси до Чернігова йде не більше як день.

Кінця "Серед темної ночі" не прочитав, бо, здається, юльська книжка "Кіев[ской] Ст[арины]" вийде разом з августовою.

Рецензії [М.] Сумцова не читав. Коли б Ви мені покупили (через харк[івських] знайомих) те число "Ю[жного] Края"[294], де вона друкувалася, був би вдячний. Із тих звісток, які були в "Вістн[ику]" та "К[іевской] Стар[ине]", виходило б, що у [М.] Сумцова в його рецензії є чимало чуднот.

"Вістник" і всякі инчі книжки, які Вам треба, кажіть вислати мені в Політ[ехнічний] музей. Що ж до пересилки книжок, за які Ви мені хочете вернути кошти, то я не пам'ятаю, скільки вони коштували, та думаю, що якби Ви забажали мені вертати почтові розходи, то для справедливости мусів би і я вертати Вам Ваші трати: Ви ж мене засипаєте своїми виданнями, що багато коштують сами собою, та немало коштує і пересилати їх.

Заїздив до мене [С.] Єфремов, – казав, що цензура дозволила "Люборацькі"[295] А. Свідницького. Казав (horribile dictu![*]), що в проговім[*2] "Віку", де будуть маловарті оповідання [М.] Грушівського, не буде [О.] Кобилянської, не буде й Лесі Українки, не буде й Олени Пчілки. [І.] Франка вперли просто з конечности, а то були голоси, щоб і його не брати. Нехай земля пером [О.] Кониському, бо зробив він добра чимало, тільки ж <u>отакі</u>[*3] його тенденційні вчинки діскредітують наше письменство. Ще мене вразило, що я пропустив коло вух, що взято в мене, здається, "Не порозуміються". Сам [С.] Єфремов – людина симпатична, і мені його візіт був любою несподіванкою.

Питався я в Вас, коли Ви писали своє "Серед темної ночі" тому, щоб зміркувати, чи розвивається Ваш талан. Дуже радий з того, що це річ новітніх часів, бо в нашім письменстві єсть ходяча аксіома, що укр[аїнський] письменник, скоро йому стане літ трийцять, зачинає нидіти і йти наз[ад]. В Вашім "Серед т[емної] ночі", знов, я добачаю вже <u>дуже</u>[*3] міцну руку і, щиро Вам кажу, бачу в нім більше талану, ніж у нашім звіснім, на всі боки розхваленім

---

[*] Жахливе твердження – лат.

[*2] Так у автора. Очевидно: "прозовім".

[*3] Підкреслено автором.

"Хіба ревуть воли". А це мене радує, бо показує, що ті Ваші повісти й повістки, "які здавна заслуговують на узнанє", то ще не є найкраща річ якої ми можемо од Вас сподіватися, бо щонайкраще – то Ви ще напишите. Я боявся, що Ви звернули на драму через те, що вичерпуються в Вас теми повістярські; отже ж тепер сміливо можу сказати, що це не так. Повість – то і єсть Ваш власний "фах", в повісті Ви робите суцільне* вражіннє, тим часом у драмах Ваш талан виявляється нерівно, оазисом.

В прозі, взагалі, Ви хоч би почали писати про щось не з області красного письменства, усе в Вас виходить дуже жваво, колоритно, по-художницькому. Вкажу, напр[иклад], на Вашу "Укр[аїнська] книжка на селі", що читається як роман, і кожен раз – з одинаковим інтересом. Те саме скажу і про "Яко нар[одна] школа". А от, до речі. Чи не написали б Ви на підставі своєї "Нар[одної] школи" і чужих статей ([М.] Драгом[анова] в "Громаді", Глаголя*2 – в "Правді") колоритну статтю по-російськи, щоб надрукувати в "Вестнику Европы" (сподіваюся, що [О.] Пипін візьме її, бо маю на те підстави і, опроче, на нього впливатиме ще й [Ф.] Корш, що часто бачиться з ним в Академії); а коли не в "В[естнике] Евр[опы]", то в якійсь педаґ[огічній] часописі. Великоруси тільки тоді робляться прихильнішими до нашої мови, коли бачуть, що без неї виходить шкода у шкільництві; недурно ж [М.] Драгом[анов]і в "С[анкт]-П[етер]б[ургских] Вед[омостях]", і скрізь – найбільше напирав на цю точку, і недурно "Новое Время"[296] упорно і нахабно ричить, що діти розуміють і великор[уську] мову. Об'єктивна, практично-утилітарна стаття з яркими фактами, могла б зараз вчинити чимало; рівночасно се був би для Вас і літер[атурний] заробіток.

Ваш щирий прихильник

А. Кримський.

Моєї збірки "Пальмове гілля" надруковано 80 сторінок, – в серії "Спілки". Читав коректуру, – і иноді, всміхаючись, роздумував: невже справді в мені таке сильне моє азіяцьке походженнє? (До речі: сюди в Звиногородку приїхала сестра моя в других, дочка старшого батькового брата, і вона мені переказала, що папери мого прадіда писано по-арабськи; лежать вони зараз у Мстиславі).

* Підкреслено автором.

*2 Псевдонім І. Нечуя-Левицького.

За “Этногр[афическое] Обозр[еніе]” Ви мені нічого не винні, бо редакція з мене нічого не взяла.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37806, арк. 1–2 зв. Автограф.

№154

Б. Грінченко до А. Кримського 30 липня 1901 р.
Чернігів

Дорогий Товаришу!

І досі ще “редакційна комісія” альманаху не переглянула як треба Ваших віршів і через те я й досі не можу Вам сказати, чи всі вони підуть до збірки, чи тільки деякі. Не діждавшись ріш[е]ння я просто дав переписати ввесь рукопис і вертаю Вам Ваш. На жаль, тільки не міг поспіти вислати Вам його в Звиногородку. Вибачайте, що так сталося, ба не від мене се залежало.

Я вже написав до Харкова, щоб добуть там рецензію [М.] Сумцова. Скоро матиму, – зараз пришлю.

Спасибі Вам щире за дозвіл одержати на Вас книги. Одначе, не можу згодитися, щоб Ви своїм коштом пересилали їх мені: то ж зовсім не те, що ми міняємося своїми* книжками. За “Этнографическое Обозреніе” прошу Вас переказати редакції велику подяку. Я вислав уже їй “Изъ устъ нар[ода]” и “Литературу”. Коли б треба їй було, то послав би й III т. “Этн[ографических] Мат[еріалов]” (перші два я туди посилав).

Дивно справді, що до прозового “Віку” могли думати не взяти [І.] Франка! Це вже скандал був-би! [О.] Кобилянської треба було щось узяти. Лесю Українку дуже шаную як поета – віршом, новеліст з неї так собі...*2 Олена Пчілка...*2 мабуть щось знайшлось би годяще, хоч певне не знаю...*2

Ваша думка про “Серед темної ночі” дуже мені цінна, веселить і зосмілює мене признатися Вам, що й сього року написав ще одну повість (тепер виробляю її), також з сільського життя, мабуть, трохи більшу за “Серед т[емної] ночі” і – здається мені –

---

* Підкреслено автором.

*2 Крапки поставлено автором.

цікавіщу (хоч автори – відомо – часто помиляються щодо своїх творів). Сподіваюся сього року зовсім її виробити, то може на той рік притулю у "К[іевскую] Ст[арину]"

Про школу тепер не писатиму, бо раз, що в мене нема тих книжок, по яких треба писати, а друге – затягають мене всякі инші роботи, переважно повістярські. До останнього кварталу 1900 року я не міг як треба працювати ні для поезії, ні для белєтристики вже кілька років. Тепер я ледві починаю відпочивати і робитися здатним до чогось більшого од писання статей до "Земск[ого] Сборника" та до редактування фольклорних матеріялів (хоч не вдержусь і буду знов їх видавати, коли матиму змогу, тобто: коли прийме "Зем[ский] Сборникъ" або ще яке видання). І через те опанувало мене бажання багато всячини висловити в повісті чи в драмі. Може з цього бажання нічого путящого й не буде, а може...* (Але все ж тема, про яку кажете, стільки мені цікава, що якби мав час – я таки не маю його, то писав би. Та й не знаю ще певне, чи не писатиму)*2.

Саме в той час, як я не знав де Ви і що Ви, довелось мені писати про Вас. У нас був такий антракт в листуванні, що я вже не згадаю, чи казав я Вам, що д[обродій] Южаков запрохав мене писати українську літературу (життєписи письменників та загальний огляд XIX в.) та фольклор (історію) до своєї "Большой Энциклопедии" (почав я не з А, а пізніще). Мусив писати про Вас. Хоч Ви мені й подали широку звістку про Ваше минуле життя і хоч усе, що Ви до мене писали, в мене ціле, та так сталося, що я не міг з його користуватися, не можу й досі. Не можучи ніде піймати Вас, щоб попитати, написав я що міг. Але не знав ні року коли Ви народились, ні деяких инших дат. Легко міг проминути яку Вашу роботу московською мовою. Одначе я знаю, що досі ще те писання не друковане. Коли б Ви подали мені свою коротеньку автобіографію та реєстрик найважніших Ваших творів, то я, пододававши все те до своєї статейки, послав би її знову до словаря, а ту б сказав би покинути.

Я досі не знав, що Ваш прадід був зо сходу. Як се так?

---

* Крапки поставлено автором.

*2 Фразу: "(Але все ж тема, про яку кажете, стільки мені цікава, що як би мав час – я таки не маю його, то писав би. Та й не знаю ще певне, чи не писатиму)" вписано автором на полях аркуша.

“Пальмове листє”* дужє*2 мене цікавить. А Ваші оповідання бейрутські?

А що скажете про “Литературу укр[аинского] фольклора”?297

Стискаю Вашу руку.

Ваш щирий Б. Грінч[енко].

Доки будете на Кавказі?

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 80, спр. 67, арк. 1–6. Автограф.

№155

А. Кримський до К. Студинського 4 серпня 1901 р. Звенигородка

Високоповажаний Добродію!

Прочитав я в “Записках” неприхильну і, як мені здається, несправедливу рецензію Стешенкову на Ваші “Літ[ературні] Замітки”, і захотілося самому прочитати Вашу книжку. Вдався до книгарні Т[оварист]ва, – не вислано мені книжку, – виходить, що Ви не оддавали її туди на склад. Через те вдаюся до Вас із проханням: чи не прислали б її Ви сами ? Адрес мій (з 10 авг[уста] н[овим] ст[илем]): Россия, Сочи, Черноморской губ., профессору А.Е.Крымскому*2 (рекомендованою бандероллю до мене дійде, і цензура не спинить). Натомість і я б Вам оддячився якоюсь із своїх праць, друкованих в Росії, а коли б час мені дозволив (влітку се річ можлива), то й написав би дещо проти [І.] Стешенка.

Ваш щирий прихильник проф. А. Кримський.

До 10 авг[уста] мій адрес: Звенигородка, Кіевской губ.

ЦДІАЛ України, ф. 362, оп. 1, спр. 324, арк. 1. Автограф.

---

* Так у автора. Мається на увазі: “Пальмове гілля”.

*2 Підкреслено автором.

№156*

А. Кримський до Б. Грінченка 17 серпня 1901 р. Сочі

Дорогий Товаришу!

Збирався був Вам одписати швиденько, та ледве приїхав на Кавказ, заслаб на пропасницю: в мене кров затруєна з давньої малярії, і через те я так легко занедужую. Гарна країна, де я зараз, і виїздить з неї не хочеться, та от тільки пропасниці тутечки – чиста кара Божа.

Здобув висланий Вами рукопис, спасибі Вам. Може бути, що восени зроблю вибірку із своїх віршів і зашлю до цензури. – Одержав незброшурований примірник свого "Пальмового гілля": якраз саме 10 друкованих аркушів; надруковано дуже чепурно. Мені припадає 100 примірників та я не знаю, що з ними чинити, бо стільки знайомих не маю. Коли в Вас знайдуться охотники до українських книжок, то напишіть, скільки їх, – а я Вам вишлю відповідне число примірників. – Прислав би Вам першому той примірник, що є в мене зараз, та він дуже замазаний, бо вже побував у багатьох руках тут-таки. Зрештою зміст мало дасть Вам нового, – і може бути, що найцікавійшими вийдуть для Вас мої переклади з [Г.] Гейне (3 аркуші), які я поробив цім літом в юні.

Хтіли мати автобіографійку. Посилаю її; а щоб зручнійш було переробити, то пишу її по-російськи. Хоч вона й коротесенька, та можна буде вкоротити її ще більше, – тільки ж Ви це зробіть уже сами, бо я й так написав брудно, а якби ще захтів укорочувати, то Ви зовсім не зрозуміли б тієї ляпанини.

Про Ваш "Фольклор" неодміннó напишу (прихильну) оцінку в "Этн[ографическом] Об[озреніи]".

Роблю поки що мало, більше похо[д]жаю по горах та коло моря (коли не лежу, розуміється)*2. Знайшли ми (я і студент Міллер) одного турецького співака з багатим репертуаром, і записуємо пісні (з нотами), щоб видати їх в "Працях" Інституту, з французьким перекладом. Турецька людність тут переважує всі инчі.

До речі, питаєтеся, яким робом з мене татарин. Наскільки мені вияснилося, перший наш прадід, виходець із ханства, мав охрес-

---

* Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 359–361.

*2 Фразу в дужках вписано автором поверх рядка.

титися більше-менче 1698 року у Мстиславі в Могилівщині. Це я так виводжу з запису на старовиннім молитовнику. В сентябрі сестра моя в других перешле мені наші арабські документи (її батько був найстарший, і через те папери позоставалися в нього), – тоді все знатиму точно.

Зоставайтеся здорові. Стискаю Вашу руку.

Ваш А. Кримський.

Житиму в Сочі до половини сентября і тільки в ряди-годи робитиму екскурсії з сім'єю Міллерів на день-два в не дуже далекі околиці.

Адрес: Кавказъ, Сочи. Черноморской губ.,
Московская улица, дача проф. Миллера, мені.

Вкладыш.

Крымский Агафангел Ефимович – профессор араб[ской] словесности и исторіи мусульманскаго востока в Лазар[евском] инст[итуте] вост[очных] яз[ыков] в Москве и секретарь Восточной комиссіи Московскаго археологич[ескаго] общества – род[ился] 3 янв[аря] 1871 г. во Владимире-Волынском, среднее образованіе закончил в 1889 г. в Кіеве* в Коллегіи Павла Галагана, где на выработку его научных интересов в области малорусской филологіи имел большое влияние П.Г. Житецкий; в 1892 г. окончил*[2] специальные классы Лазаревскаго института вост[очных] яз[ыков] в Москве, а в 1896 – ист[орико]-филол[огический] факультет Моск[овскаго] у[ниверсите]та; уже предназначенный Р.Ф. Брандтом для оставленія при кафедре славяно-русской филологіи, он, однако, согласно предложенію совета профессоров Лаз[аревскаго] инст[итута], был отправленъ по Высочайшему повеленію*[3] на два года в Сирію (1896–1898) для подготовленія к профессуре по арабской словесности. В 1898–1900 г. читал лекціи в Институте как приват-доцент, с начала 1901 г. утвержден в экстра-ординатуре; за это время им литограф[іей] изданы

* Слово: "в Киеве" автором було написано після фрази "Колегіи Павла Галагана", а потім курсором вказано на перенесення його, так як це й зроблено упорядником.

*[2] Фразу: "в 1892 г. окончил" вписано автором замість закресленого: "высшее образованіе получил".

*[3] Фразу: "по Высочайшему повеленію" вписано автором поверх рядка.

соответствующіе курсы лекцій: "Семитскіе языки", "Арабская словесность", "Исторія сасанидскаго Ирана" и "Исторія мусульманства"[298]. По своим научным интересам и направленію (востоковеденіе, языковеденіе, фольклор, славистика) Крымскій оказывается близким учеником* В.Ф. Миллера, что [с] особенной очевидностью проявилось в тех его*2 статьях*3, к[ото]рыя помещены в "Юбилейном Сборнике" В. Миллера (М., 1900)[299]. Крымскій – постоянный сотрудник "Энциклопед[ическаго] Словаря" Брокгауза и Ефрона (по отделу мус[ульманской] исторіи и литературы), сотрудник "Восточных Древностей" (в 1895 г.: "Очерк развитія суфізма"[300]), "Этнографическаго Обозренія", "Кіевской Старины" ("Іоаннъ Вышенскій", 1895; "Филологія и погодинская гипотеза", 1898), редактор или сотрудник большей части изданій Лазаревск[аго] института; отд[ельно] издано: "Мусульманство и его будущность" (М., 1899). По-арабски Крымский пишет в бейрутском журнале "аль-Машрик". По-малорусски его статьи и переводы с восточных и европ[ейских] языков*4 в галицких журналах: "Зоря", "Правда", "Народ", "Житє і Слово", "Буковина", "Зеркало", "Дзвінок", "Літерат[урно]-Наук[овий] Вістник". Отдельно изданы: "Повістки і ескізи" (Л[ьвов], 1895), – сборник беллетрист[ических] произведеній), "Пальмове гілля", "Екзотичні поезії" 1897–1901 (Льв[ів], 1901), "Шахнаме, або Іранська книга царів Фірдоусія" (Л[ьвів], 1896), [переклад] Клоустона – "Народні казки і вигадки" (по фольклору, Льв[ів], 1896), "Переклады" (Л[ьвів], 1900) II, III и V тт. "Сочиненій" [С.] Руданскаго (Льв[ів], 1895–1899), "Иван Франко, его жизнь и литерат[урная] дѣятельность" (печатается).

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37805, арк. 1–3. Автограф.

* Слово: "учеником" вписано автором поверх рядка.
*2 Те саме: "его".
*3 Далі викреслено фразу: "его и его учеников".
*4 Фразу: "его статьи и переводы с восточных и европ[ейских] языков" вписано автором поверх рядка.

№157*

А. Кримський до В. Гнатюка 20 жовтня 1901 р.
М[осква]

В[и]с[око]п[оважаний] Д[обродію]!

Одержав Ваш лист з 16 жовтня. Щодо коштів друкарських, то я беру на себе і ті 600 прим[ірників], які "Спілка" сказала ще додрукувати од себе, – себто з мене належиться друкарні ще 32 [крб.] 15 к[оп]. Сі гроші я вишлю разом з тими, які я повинен буду заплатити за пересилку моїх*2 (поки що 60 прим[ірників]) в Росію. Я Вас прохатиму вислати 18 поодиноких прим[ірників] (рекомендовано,*3 очевидячки) на ім'я всяких професорів і членів Академії, що їх адреси я повиписував на осібнім аркушику, а решту (поки що тільки 42 прим[ірники])*4 треба буде вислати десятками на адреси наукових інституцій. Рецеписи*3 на ті примірники, які Ви скажете вислати професорам, будьте ласкаві переслати мені*3 разом з рахунком за них, бо це мені треба для пам'яті. Як поприходять до мене і до тих, на чию адресу посилатимуться, мої 60 прим[ірників], то я заразісінько надішлю Вам гроші. Отже, скажіть книгарні прислати рахунок.

Хтів би я видати своїм коштом, теж на користь "Спілці", прозаїчну збірку: "Бейрутські оповідання" А. Кримського та "Чужі гумористи". "Бейрутські оповідання" – то ті, які я написав у Бейруті (побутово-гумористичні), а буде їх на 4–5 аркушів; знов же "Чужі гумористи" – то переклади з усяких мов, які почасти вже й друкувалися в "Зеркалі" і "Календарі Зеркала"[301], тільки літом я повиправляв ті переклади дуже значно; їх буде аркушів на 7. Звістіть мене, скільки мало б коштувати таке видання: 11–12 аркушів прозаїчного тексту (формату "Спілки"), 1200 прим[ірників], з яких 100 – на веліновім папері. Остатню коректу я мав би держати сам; лист сюди приходить на 3-й або, часом, і на 4-й день. В місяць можна було б друкувати аркушів з двоє, – то я щомісяця міг би й сплачувати кошти друкарські, і це мені було б не дуже важко.

Серпневої (VIII) книжки "Літ[ературно]-Н[аукового] Вістни-

---

* Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 362–364.

*2 Далі автором викреслено цифру "100".

*3 Підкреслено автором.

*4 Фразу: "(поки що тільки 42 прим[ірники])" вписано автором поверх рядка.

ка" і жовтневої (X) так само – мені не вислано або, може, хтось цікавий перехопив. Скажіть, з ласки Вашої, щоб адміністрація журналу висилала мені кожну книжку рекомендовано,* і це слово "Eingeschrieben" варто навіть надрукувати раз і навсігди*2 на моїм адресі, який наліплюється на опасці. Бо цензура мені книжок не затримує, але на почті можуть знайтись аматори на них.

Щодо оповідань [М.] Щедріна, то я не знаю, де вони друкувалися. Знаю тільки, що там є "Три медведя" і, мабуть, там само*3, "Орелъ–Меценатъ" (переложено на нашу мову в "Ділі" (1897, ч[исло] 11). Такі видання продаються у Штура (Stuhrsche Buchhandlung S.Gerstmann, Berlin, Unter den Lienden 61). Був би Вам дуже вдячний, якби їх можна було виписати.

Ваш щирий прихильник
А. Кримський.

P.S. Вже написавши лист, я переложив дві поезії з арабського і одну з Ф. Рюккерта[302]. Посилаю Вам, – здадуться для "Літ[ературно]-Н[аукового] Вістн[ика]".

Адреси для висилки "Пальмового гілля"*:

Рекомендовано*

1) Петербургъ. Академія наукъ, академику А.Н. Пыпину.

1 прим[ірник].

2) Рекомендовано.*

Петербургъ. Академія наукъ, академику Ф.Е. Коршу.

1 прим[ірник].

3) Рекомендовано.*

Петербургъ. Академія наукъ, академику А.А. Шахматову.

1 прим[ірник].

4) Рекомендовано.*

Кіевъ. Кудрявскій пер., 23. члену Императорской Академіи наукъ П.И. Житецкому. 1 прим[ірник].

Рекомендовано*

5) Москва. Въ библіотеку Румянцевского музея. 1 прим[ірник].

6) Рекомендовано.*

Москва. Библіотека университета. 1 прим[ірник].

7) Рекомендовано.*

---

* Підкреслено автором.

*2 Словосполучення: "раз і навсігди" вписано автором поверх рядка.

*3 Те саме: "там само".

Харьковъ. Профессору университета Н.Ф. Сумцову.
1 прим[ірник].
NB. В цю опаску треба покласти також мої "Повістки і ескізи" та [С.] Руданського т. 1-й і т. 4-й. Заплачу за них я.
8) Рекомендовано.*
Нежинъ Черниговской губ. Профессору лицея М.Н. Сперанскому[303]. 1 прим[ірник].
9) Рекомендовано.*
Харьковъ. Профессору университета Д.И. Багалею.
1 прим[ірник].
10) Рекомендовано.*
Москва. Профессору университета Р.Ф. Брандту. 1 прим[ірник].
11) Рекомендовано.*
Казань. Профессору университета Ф.Г. Мищенко[304].
1 прим[ірник].
12) Рекомендовано.*
Кіевъ. Его Превосходительству директору Коллегіи Павла Галагана, профессору университета А.И. Степовичу.
Два* прим[ірники]. Та ще треба покласти в цю опаску 2 прим[ірники] V т. [С.] Руданського.
13) Рекомендовано.*
Москва. Профессору университета В[севолоду] Ф. Миллеру.
2 прим[ірники].
14) Рекомендовано.*
Харьковъ. Профессору университета Е.К. Редину.
1 прим[ірник].
15) Рекомендовано.*
Москва. Профессору университета Д. [И.] Эварницкому[305].
16) Рекомендовано.*
С.-Петербургъ. Столярный пер. 6. Его Превосходительству Даніилу Лукичу Мордовцеву. 1 прим[ірник].
17) Москва. Въ Восточную комиссію Императорского московского археологического общества. 10 прим[ірників].
18) Рекомендовано.*
Москва. Въ Библіотеку Лазаревскаго института восточныхъ языков. 20 прим[ірників].
19) Рекомендовано.

* Підкреслено автором.

Москва. Политехническій музей. Въ Этнографическій отделъ Императорского общества любителей естествознанія. На кожнім примірнику повинен бути напис олівцем: "Отъ Крымскаго"*. 12 прим[ірників].

Рецеписи прошу переслати мені разом з рахунком.

На мій* адрес треба вислати VIII і X кн[иги] "Літ[ературно]-Н[аукового] Вістн[ика]", – рекомендовано.*

ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2275, арк. 146–149. Автограф.

№158

А. Кримський до Б. Грінченка 24 жовтня 1901 р.
М[осква]

Дорогий Товаришу!

І Вашого кавказького листа, і – оце – остатнього я одібрив. Дякую Вам за "Серед темної ночі", – так зручнійше буде перечитувати, ніж кожен раз заглядати до "Кіев[ской] Стар[ины]" – "Читанку" Кулішеву я переслав Вам за те, що Ви краще знатимете, до чого вона здасться, ніж я. Вона досталася мені од [П.] Житецького, – була між його словарними матеріялами.

Тепер про "Коханнє по-людському". Як прочитав я, котрі саме вірші не будуть друковані, то побачив, що то й є найхарактернійші для цього циклу, а через те згодитися на пропуск не можу. Цей цикл умисне писався як антитеза до "Нечестивого кохання"[306], скрізь можна найти паралелі, а особливо в епілогах в "Нечестивім коханню" конець (III частина) – повний тихого, лагідного суму, але таки не позбавлений надії несвідомої прихильности до людей; в "Коханні по-людському" конець – безнадійний, дарма що герой силується себе підбадьорити всякими високими ідеями альтруїзму і патріотизму...* Так отже, коли хочете друкувати цей цикл, то увесь, без найменчих змін*2. А в тім, я бачу теперечки, що він підійде хіба для якого инакшого видання, а не для Кулішевого альманаху, бо я вже його надрукував у збірці "Пальмове гілля".

---

* Крапки поставлено автором.

*2 Підкреслено автором.

Щодо тієї збірки, то мені сьогодні прислано її скількись примірників. Посилаю один примірник Вам.

Будьте ласкаві подати мені адреси: [О.] Катренка[307], [Г.] Хоткевича[308], Дніпрової-Чайки, Ол[ени] Юхименкової, [Г.] Григоренко[309], "Приднепровскаго края"[310].

Для рос[ійського] видання "Пальм[ове] гілля" вже переписано, тільки ж сам я подумав–подумав, тай поклав, що не варто друкувати.

Зле мені зараз, бо знов груди болять. Та од усіх ховаю свою хоробу, бо ще ходю; в ноябрі напєвне звалюся, – ну, тоді вже од нікого не сховаєшся.

Увесь Ваш А. Кримський.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37804, арк. 1–3. Автограф.

№159

А. Кримський до М. Павлика 6 листопада 1901 р.
М[осква]

До в[и]с[око]п[оважаного] д[обродія] М. Павлика

Дорогий друже! Мені треба 40 прим[ірників] своїх "Повісток і ескізів"[311]. Звістіть, будь ласка, скільки це мені коштуватиме. Та ще розпитайтеся, на милость, у Ставропі[гі]йської книгáрні, чи не згодилась би вона мені продати 50 прим[ірників] "Шах-наме" за недорогу ціну.

Ваш А. Кримський.

ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 218, арк. 117. Автограф.

№160*

А. Кримський до Б. Грінченка 12 листопада 1901 р.
М[осква]

Дорогий Товаришу!

Я два тижні нездужав (груди болять), через те й нє одписував, а до всього того не міг побачити д[обродія] [Д.] Яворницького,

* Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 365.

щоб узяти в нього підпис під листом до Т[оварист]ва Шевч[енка]. Тепер одсилаю Вам той лист.

Спасибі за подані адреси!

Дозволені цензурою три мої повістки ("Не порозуміються", "Батьк[івське] право" та "Хто ж винен?") хтіли були кияне друкувати, але я випрохав рукопис сюди до себе, щоб виправити мову, тай оддав і друкувати тут у Москві-таки. Друкую під заголовком "Із повісток і ескізів". "Нудьгу" – заборонили, хоч заслано до цензури друкований примірник.

Велике до Вас прохання. Чи не знайдеться в кого в Чернігові "По морю и суше" за 1895 рік, а саме – те число (в сентябрі, чи що), де друкувався переклад мого "Сироти-Захарка"? За це число, яке мені зараз дуже* потрібне, я б охоче оддячився якими-небудь галицькими книжками, котрі до Росії не доходять.

З поводу свого "Пальмового гілля" здобув скількись листів. Деякі з них зводяться на ось що: "Дякую за екзотичні* поезії, але бажав би, щоб Ви писали рідні"*. Неначе можна собі звеліти!...*2 Бачу поки що, що виймаючи деякі одиниці, які мають вдачу більше-менче інтернаціональну, наша українська суспільність неохоче дивиться на щось екзотичне.

Весь Ваш

А. Кримський.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37803, арк. 1–1 зв. Автограф.

№161

А. Кримський до В. Гнатюка 4 лютого 1902 р.
Москва

В[и]с[око]п[оважаний] Д[обродію]!

Перш усього полагодимо справи книгарські. Пишете, що моїх грошей у Вас зоставалося 9 кр[б]. 5 [коп.]. Посилаю сьогодні 31 крб.*3 і прохаю зробити от що:

а) Студенти були там щось винні в книгарню Т[оварист]ва за

---

* Підкреслено автором.

*2 Крапки поставлено автором.

*3 Примітка автора: "стільки, скільки маю паперових грошей під руками".

книжки (мабуть, карбованців з десятеро; не хочеться розшукувати рахунок). Треба той довг погасити.

б) Покупити в Ставрокнизі 50 прим[ірників]. "Шах-наме" вислати рекомендованою опаскою* на адрес: "Въ Восточную комиссію* Императорского московского археологического общества".

в) Вислати рекомендованими опасками на адрес: "Москва. Въ библіотеку Лазаревского института восточныхъ языковъ":

1) Ювілей [М.] Драгоманова. + +*2
2) Переписка [М.] Драгоманова. +
3) Галицько-руське письменство [М.] Драгоманова. + +
4) Листочки до вінка на могилу Шевченка. –
5) Три примірники* [А. Кримський] – Пальмового гілля. + +
6) [І. Франко]: З вершин і низин. + +
7) "Розвідки" – [М.] Драгоманова. + +
8) Чудацькі думки. + +
9) Твори [Т.] Зіньківського. +
10) 2 прим[ірники]* Бесіди про часи козацькі на Україні [В. Антоновича]. + +
11) [О.] Огоновський: Моєму критикові. +
12) [С.] [Смаль-]Стоцький[312]: Буковинська Русь. + +
13) [В.] Стефаник: Дорога; + +
14) " Синя книжечка. + +
15) [М.] Грушівський: Хмельниччина. + +
16) Стефан Ковалів: Дезертир. +
17) " Громадські промисловці. +
18) [М.] Уманець "Спілка": Російсько-укр[аїнський] словар. +
20) [В.] Коцовський і [О.] Огон[овський]: Методична грам[атика] руськ[ої] мови.
21) [С.] Смаль-Стоцький: Граматика. .
22) [М.] Грушівський[313]: Історія Руси I–II.

г) На адрес: "Москва. Политехническій музей. Въ Этнографическій отдѣлъ Императорского общества любителей естествознанія". На кожній* книжці повинен бути напис олівцем: "Отъ Крымского": (Рекоменд[ованою] опаскою*).

1) Ювілей [М.] Драгоманова. +
2) Переписка [М.] Драгоманова. +

---

* Підкреслено автором.

*2 Плюсами показано, очевидно, кількість наявних примірників.

3) [М.] Павлик: Читальні. –
4) [І.] Франко: Посми. +
5) “ Перехресні стежки.
6) “ В поті чола. +
7) “ Для домашнього огнища. +
8) “ Без праці. +
9) “ Основи суспільности. +
10) “ Мій ізмарагд. +
11) “ Із днів журби. +
12) “ Полуйка. +
13) “ Зів’яле листя. +
14) “ З вершин і низин. +
15) “ Сім казок. +
16) [М.] Драгоманов: Листи на Наддніпр[янську] Україну.
17) Леся Українка: Думи і мрії. +
18) “ На крилах пісень. +
19) “ Книга пісень (2 прим[ірники])*.
20) [А.] Кримський: Повістки і ескізи (2 прим[ірники])*.
21) [Т.] Зіньківський: Твори. +
22) [І.] Левіцький: Світогляд укр[аїнського] народу. +
23) 2 прим[ірники]*: Бесіди про часи козацькі на Україні. +
24) Вартовий*2: Яка тепер школа. +
25) [О.] Кониський: Тарас Шевченко I–II. +
26)*3 [А.] Кримський: Пальмове гілля (2 прим[ірники])*. +
28) Огляд укр[аїнської] літератури 19-го віку. +
29) [О.] Колесса: Століття укр[аїнської] літератури. +
30) Орест Авдикович: Оповідання. +

[Ви просите, щоб я сповістив Вас – хто ті люде, котрих я намалював. Добродію, вірте мені, я й сам не міг би показати на окремих людців – хто з них там обмальований, а тільки скажу – до гуртової психології української інтелігенції я приглядався пильно в протязі кількох літ, з біллю серця свого стежив за ними і те, що Ви бачите – є квінтесенція моєї праці у цьому напрямі. Дай Боже, щоб я по...].*4

---

* Підкреслено автором.

*2 Псевдонім Б. Грінченка.

*3 Автором викреслено: “Барвінський: Ілюстр[ована] історія Руси”.

*4 Квадратні дужки поставлено упорядником. Текст не стосується даного листа, але підшитий до архівної справи.

д) На адрес: "Москва. Профессору Лазаревскаго института восточныхъ языковъ А.Е. Крымскому" неодмінно рекомендованою* опаскою.

1) Літ[ературно]-Наук[овий] Вістник, січень 1902

2) [А.] Кримський: Повістки і ескізи.

3) [О.] Огоновський: Іст[орія] літ[ератури] [руської], ч[астина] IV (Етнографія).

4) [В.] Гнатюк: Етн[ографічні] мат[еріяли]* з Угорщини [ч.] I–III.

5) Галицько-[руські] анекдоти.

Що ж до вкладин в Т[оварист]во, то дозволю собі запримітити, що за 1899 рік, в усякім разі, я заплатив, та, мабуть, заплатив і за 1900 рік. Гроші вислав, здається, на адрес книгарні.

[О.] Пипіна редаґувати не можу[314], бо перш за все шукаю вільної хвилини, щоб переписати* (!) розділу*2 про [І.] Франка і (по-рос[ійськи] для "Кіев[ской] Стар[ины]") про вол[инські] пам'ятники. Зараз увесь мій час забірається[ся] тр[ь]ома книжками, що вже друкуються 1) "Історія мусульманства", 2) "Історія семітських мов", 3) "Труды Восточной Комиссіи Археолог[ического] Общ[ества]" (бо я там секретар і редактор). Особливо з "Исторієй мусульманства" морока, бо я її не просто собі друкую, але зараз і обробляю: кожна коректура збільшується також вдвоє і втроє. А на душі більш усього тя[г]не довідка про [І.] Франка: писав я її на подертих клаптиках паперу, на шматочках конверт і т.п., дрібненько-дрібненько, та ще й з тисячею скорочень і замалювань переписати я міг би все те днів за чотири або тиждень, тільки ж треба працювати, не одриваючись для якоїсь инакшої роботи, щоб не розгубити гадок. І ото, на своє лихо, я не можу, доки я в Москві, знайти собі підряд скількись днів таких, щоб не вплутувалась іще инакша робота.

Посилаю до Т[оварист]ва рисунок Шевченка*. Посилаю і програму етноґрафічного концерта, що був у ноябрі, та ще заміточку для хроніки "Вістника".

N.B. Коли була де-небудь рецензія на моє "Пальмове гілля", то чи не пришлете мені теє число часопису?

Ваш щирий прихильник А. Кримський.

ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2275, арк. 49–49 зв., 49 а, 49 б. Автограф.

* Підкреслено автором.

*2 Так у автора.

№162

А. Кримський до Б. Грінченка 7 березня 1902 р.
М[осква]

Дорогий Товаришу!

Буде тому два місяці, як Ви мені прислали листа. Не мав часу одписати, бо друкування лєкцій задля* студентів одбірає в мене весь час: замість літографій пускаю їх другим, – ну, тай [Є.] Губанова* не міг якось побачити, – посилаю Вам свідоцтво тільки од себе. Пам'ятаю, що в умові, яку я (або Юліян Карпович*2) писав з [Є.] Губановим, була точка, що видання повинно бути одноразове* (це напевне!!!); але автором "Веселого Оповідача" названо в тій умові, мабуть-таки, не кого, як мене (або Юліяна Карповича: бо не згадаю, хто саме з нас підписував тую умову). Дякую Вам щиро за поприсилані книжки. Посилаю й Вам свої "Із повісток і ескізів"*; тут "Батьківське право" значно переробляно. Додаю ще й "Шах-наме" та [В.] Клоустона, – може, комусь знадобиться.

Ваш щирий прихильник А. Кримський.

3-ої кн[иги] "Вістн[ика]" для Вас іще не прислано.

Удостоверяю, что составитель книги "Веселый Оповидачъ", которая въ 189...*3 году была, при моемъ посредстве, продана для изданія московскому книгопродавцу-издателю Е.А. Губанову, является Борисъ Дмитріевичъ Гринченко. Удовтоверяю также, что, продавая г[осподину] [Е.] Губанову рукопись "Веселого Оповидача", я совершенно ясно поставилъ условіе: г[осподин] [Е.] Губановъ получаетъ право только на одно* изданіе.

Агафангелъ Ефимовичъ Крымскій,
э[кс]-о[рдинарный] профессоръ Лазаревского института
восточныхъ языковъ въ Москве.

ІР НБУВ, ф. ІІІ, спр. 37802, арк. 1–3. Автограф.

---

* Підкреслено автором.

*2 Особу не встановлено.

*3 Крапки поставлено упорядником. В листі число відсутнє.

№163*

А. Кримський до Б. Грінченка 15 листопада 1902 р.
Москва

Дорогий Товаришу!

Перш усього дякую за книжки. Брошур іще не перечитав, а д[обродія] [В.] Барвінка[315] переглядів і побачив, що одкрив Америку, – неначе якого зовсім новітнього письменника читаєш!...*2 Але до діла:

З циклом віршів робіть, що хочете. На мою думку, варто було б узяти звідти зовсім мало*3 п'єс, – аби й моє ім'я було серед тих, хто шанує пам'ять Кулішеву.

Що ж до Вашої сподіваної статті про мене, то, коли хочете, пришліть її попереду мені самому: я Вам в листі тоді напишу, чи нема у Вас яких фактичних помилок. Що ж, і знов до Вашого запиту про те, які я мови знаю, то на це не одразу можу одписати, бо я ніколи їх не лічив: я раз-у-раз виучую собі ще яку-небудь (от і зараз студіюю абіссінську), – тим-то треба попереду посортувати їх сім'ями. Отже ж, почнімо з слов'янських:

Слов'янські*3 – знаю добре всі, разом з літературними наріччями. Само собою розуміється, що дуже добре знаю й мертву – стару церковно-слов'янську.

Із класичних мертвих*3 мов – дуже добре знаю грецьку і латинську, а філологічно – санскрит.

Новогрецьку*3 (друковане читаю легко, а розмову розумію погано).

Романські*3 – зовсім добре – французьку і італьянську, зле – іспанську (зрештою, газети і научні книжки читаю легко).

Германські*3 – зовсім добре – німецьку і англійську, гірше – голландську і датську. Шведську почав був учити, але ж як вона не хтіла швидко вкладатися в голову, покинув до вільнійшого часу; шведські книжки для мене, т[ак] ск[азати], зачиняні.

Із іранських*3 мов зовсім добре знаю тільки перську (почасти – з її наріччями); розумію літературну*3 афганську (але не*3 чисто-народню*3); з опрочих іранських мов знаю тільки граматичну їх частину.

---

*Опубліковано в купюрах. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 366–468.

*2 Крапки поставлено автором.

*3 Підкреслено автором.

Із семітських* мов зовсім добре знаю старо-арабську і ново-арабську (сирійське наріччя знаю так, що й говорю їм, а другі – ново-арабські наріччя знаю теоретично). Філологічно знаю мову жидівську і крамейську (точніш – т[ак] зв[ану] сірську); з ассірійської та тіопської (абісс[инської]) мови знаю самісіньку граматику.

Грузинську вчив, але багацько з неї забув, і краще сказати, що її не знаю, бо не можу розуміти текстів.

З урало-алтайських* мов знаю турецько-татарську. Найкраще, розуміється, знаю наріччя османське, бо доводиться завсігди мати практику.

Здається, всі перелічив, не проминув жадної. Міг би додати, що єсть іще й такі мови, які я розумію більше-менче, хоч і не вчив їх (напр[иклад], португальс[ь]ку). Тут у Москві, правду кажучи, самі обставини складалися так, що тягли мене до виучування всяких мов, бо, як бачиш, що всі навкруги знають по скількись десятків усяких мов ([Ф.] Корш, [В.] Міллер etc.), то сама собою береться звідкись охота – зайнятися тим самим; а виучуються мови легко; до того ж раз-у-раз жива практика. (Деякі з моїх студентів, заметившись*2 од [Ф.] Корша, мене, [В.] Міллера і др[угих], непомітно йдуть іще далі, ніж ми, тай виучують такі мови, яких і ми не знаємо).

Питаєтеся про марки. Коли що буде, пришліть. Я їх здам комусь із аматорів, а покуплю для бібліотеки Т[оварист]ва Шевч[енка] які-небудь книжки, або яку-неб[удь] книжку.

Я, можна сказати, зовсім здоровий, тільки трохи втомляний, бо хтів би цім роком поскінчати усі свої книжки, що друкуються, тай мати вільні руки. Дещо пришлю Вам, мабуть, на тім тижні.

Стискаю Вашу руку. Перекажіть моє привітання Вашій сім'ї.

Ваш А. Кримський.

Як писатиме, то сповістіть, чи я Вам прислав [В.] Мінорського[316] про сучасних козаків у Туреччині та свої "Лекціи по исторіи семитскихъ языковъ"[317]?

ІР НБУВ, ф. ІІІ, спр. 37801, арк. 1–3. Автограф.

---

* Підкреслено автором.

*2 Тут: "захопившись", "запалившись".

№164*

А. Кримський до Б. Грінченка 7 грудня 1902 р.
Москва

Дорогий Товаришу!

Перечитав Вашу розвідку і скажу одно: Ви мене добре знаєте*2. Але деякі додатки я поробив збоку: схочете скористуватись їми – гаразд, а ні – дак ні (до ст[орінки] 2). Свою "Історію мусульманства"[318] і "Семитскіе языки"[319] я датую: [роком] 1903, бо зброшуровані вони будуть аж у январі 1903-го р[оку] (хоч уже поддруковані, або, принаймні, зложені до кінця, і коректури остатніх аркушів я уже одержав). [Як посилатиму їх до Вас, то получу ще й деякі курси своїх лекцій, що друкувалися літографічно (машиною Ремінґтоновою)]*3. Друковані "Сем[итскіе] языки" і літоґрафовані "Лекціи по ист[оріи] сем[итских] яз[ыков]" – це дві неоднакових роботи, так само як друк[ована] "Историія мус[ульманства]" и літоґр[афована] "Старейшая исторія ислама"[320].

(До ст[орінки] 24). Дуже прохав би Вас додати: "быть может – родному брату, быть может – близкому приятелю". Вам*2 признаюся, що, хоч я й завіряю читачів, що в "Нечестивім коханню" немає нічого суб'єктивного, та на превеликий мій жаль, дещо суб'єктивне там було. Підставу для циклу дав бейрутський професор Р.*4, але скінчив я цей цикл вже не в Сірії, а на Кавказі: я приїхав у Ставропіль слабий, помираючий, до мене дуже гарно віднеслася жінка мого брата, я зачав дивитися на неї, як на свого янгола-охоронителя, тільки ж заразом почував, що моя прихильність до неї є ніби злочин супроти мого брата, – і от, щоб заспокоїти[ся], я написав (або дописав) цикл "Нечестиве кохання". Фабула зосталася бейрутська, але ліричного чуття я взяв багацько із власної душі. Тільки ж через оте власне чуття чимало подробиць, які для мене*2 були самі собою ясні, позоставалися задля читачів незазначеними, недоказаними. "Руслан" на підставі неясностей заявив, що я не поет, а поетка, і що я – "половий мішанець". Тим-то я прохав би Вас додати отих двоє рядочків, які я виписав зверху.

Дякую Вам за Вашу прихильність. Серед моєї самоти, як

---

* Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 368.

*2 Підкреслено автором.

*3 Фразу в квадратні дужки взято автором.

*4 Особу не встановлено.

почуєш про себе яке-небудь добреє слово, то на душі стає відрадісно, бо почуваєш, що можна, й цураючись людей, робити для них що-небудь любеє, коли і не дуже-то кориснеє.

А з живими людьми у мене справді щось чудне продіється*. Торік у мене була знайома сім'я: Міллери. Тепер (буде вже місяців з десятеро) мені й з їми важко мати зносини, та я й з їми порвав усяку знайомість. Зачали, бачите, повставати в голові всякі притичні думки про них, – мені стало страшно, щоб не розвіялася тая ілюзія або те ідеальне світло, в якім я їх завсігди собі бачив, – і от, щоб навіки заховати про них дуже гарну, ясну згадку, я перестав заходити до них, заявивши, що нікуди не виходитиму, доки не покінчу деяких праць. – З ким я ще бачусь, дак тілько із своїми вчениками-студентами, бо не можу не давати їм усяких влучних вказівок.

Ваш щирий прихильник

А. Кримський.

Мій привіт Вашій сім'ї.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37800, арк. 1–1зв. Автограф.

№165

А. Кримський до Б. Грінченка 15 грудня 1902 р.

М[осква]

Дорогий Товаришу!

Болгари, не маючи дієслова "виходити", кажуть про свої часописи, що вони "излазять". А я про свої праці, хоч і єсть у нас дієслово "виходити", теж мушу казати, що кожна з них не виходить, тільки "излази". Вчора з друкарні "излезе" моя "Исторія мусульманства", принаймні один її примірник, – посилаю його Вам. Як і все, що й друкую, "Исторія мусульманства" не має кінця, хвоста...*2

Іронізую, а в самого коти по серці шкрябають. Бо оті хвости моїх видань, які мені ще доведеться додруковувати, заберуть у мене час на цілий 1903-й рік, а тим часом, душа моя аж рветься до праць українських.

Посилаю Вам також 1-й випуск "Лекціи по Корану" і 1-й ви-

---

* Так у автора.

*2 Крапки поставлено автором.

пуск “Лекции по исторіи сем[итских] яз[ыков]”. Вони ще не зброшуровані, 2-й випуск – “излази”. Инших курсів своїх лєкцій Вам не посилаю, бо одні з-поміж них видані (студентами) нечепурно, а других не передплачував (між иншим – дуже великого курсу: “Старейшая исторія ислама”). Чи я Вам посилав “Арзакиды, Сасаниды и завоеваніе Ирана арабами”? Ці у мене є, і видані вони незле. Зрештою, посилаю і їх Вам. Коли вони в Вас, то верніть мені цей примірник, бо наклад невеликий.

Ціми днями “излази” ще одна моя книжиця: “Источники для исторіи Мохаммеда, I–II вѣка гижры” (подаючи Вам бібліографічні дати, я й забув подати про неї). Зосталося надрукувати ще тільки обгортку.

Ваш щирий прихильник А. Кримський.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37798, арк. 1. Автограф.

№166

А. Кримський до Б. Грінченка 28 грудня 1902 р.
М[осква]

Дорогий Товаришу!

Листа Вашого одержав і швидче одписую. Рівночасно шлю до Вас свої “Источники для ист[оріи] Мох[аммеда]” и програму Інституту, щоб Ви показали тому семінаристові. Додам, що лєкції ведуться в Інституті негаразд. Приміром кажучи, бар[он] Штакельберг зовсім глухий, а акад[емік] [Ф.] Корш здебільша сидить у Петербурзі, – тим-то історію перської словесности студенти, звичайно, зовсім не знають, доки я їм (вже в курсі “Исторіи востока”) не прочитаю її. Арабська катедра обставлена тут найкраще – з погляду научного; дак зате ж арабська словесність, незвичайно важка взагалі, робиться задля студента ще важчою через мою суворість (а я не можу не бути суворим екзаменатором, бо переважна частина студентів І курсу набірається з найогиднійших кар'єристів, яким мріються посольства, консульства і т.ин., але працювати вони не хтять, – ну, й доводиться прочищувати щороку І курс тай пускати на II курс яких-небудь 8–9 чоловіка з-поміж тих чотирьох десятків, що вступають на І курс).

Коли ж той семінарист людина працьовита, то в нього єсть два способи скінчити наш Інститут з правами. Перший спосіб: він може восени 1903 р. вступити до нас т[ак] зв[аним] вільним слухачем, а в весну 1904 р. рівночасно держати і екзамен з I курсу на II-й, і екзамен доспілости тут само в Інститутові, тільки не в ліцейських, а в гімназіяльних класах (у Лаз[аревському] інст[итуті] є ліцей і гімназія); тоді восени 1904 р. він буде повноправним студентом II курсу.

Але єсть другий спосіб, легший. Можна піти попереду в С[анкт]-П[етер]б[урзький] у[ніверсите]т на східній факультет (туди семінарісти приймаються студентами на підставі закону), а в середині октября перейти в Інститут вже не вільним слухачем, а справжнім студентом без усяких екзаменів*; багато хто так і робив.

Курс у нас на 3 роки, а в Петербурзі – на 4; але в нас щодня або 5, або 4 лекції, а в Петербурзі – 3. Більша половина студентів наших не може через те впоратися з програмою і мусить сидіть на якомусь курсові два роки, – себто вчитися чотирі-таки роки, а не три. А коли так, то краще одразу йти до Петербургу, тай спокійно, без надмірної праці, скінчити собі курс там, ніж збавляти собі нерви в Інститутові і рискувати, що не встигнеш скінчити за три роки. Стипендію мати на I курсі не можна, а на II і III – зовсім легко, й мати добрі одмітки.

Додам іще, що контингент студентів у Петербурзі інтеліґентніший, ніж у нас в Інституті: у нас 3/4 кар'єристи найчистішої води.

Тепер про те, що Вам був послав.

"Ист[орія] мус[ульманства]" могла б була складатися виключно з моїх власних статей, але тоді вона мала б друкуватися моїм власним коштом або коштом Лаз[аревського] інституту. А тепер вона друкується здебільша коштом д[обродія] [В.] Каменського, бо він, бажаючи визначитись якою-небудь літературною працею наукового характеру, переложив "Essai sur l'histoire de l'islamisme" Dozi*2 і впрохав мене зредаґувати його переклад, надати йому зовсім научний вигляд, доповнити своїми власними розвідками і т.п., а за те він видрукує "Исторію мусульман-

---

* Фразу: "без усяких екзаменів" вписано автором поверх рядка.
*2 "Ессе до історії мусульманського світу" – франц. (Р. Дозі).

ства" своїм коштом (під фірмою Лаз[аревського] інститута, бо видання Лаз[аревського] інститута не підлягають цензурі). Я згодився. Всіх томів "Ист[оріи] мус[ульманства]" буде чотирі, а частин або випусків – вісім-десять. Чверть того матеріялу буде складатися з "Essai" Dozi, трохи менше, ніж чверть, із Гольдцієра, а більше, ніж половина, буде чисто моя. Конець II частини зачну друкувати влітку, а скінчу в октябрі або сентябрі 1903 р., коли не швидче.

"Лекцій по Корану" не буде другої частини ще два роки.

Вітаю Вашу сім'ю.

Ваш щирий прихильник А. Кримський.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37797, арк. 1–3. Автограф.

№167

А. Кримський до Б. Грінченка 22 липня 1903 р.
Звенигородка

Дорогий Товаришу! "Энциклопедическій Словарь" Брокгауза і Ефрона прохає мене написати статтю "Шевченко" (речинець – 20–25 авг[уста]), тільки ж я не маю на те часу. Чи не схотіли б Ви взяти на себе цю статтю (Вам заплатять три з половиною крб. за стовпець)? Коли згода, то одпишіть мені якнайшвидче, а я замість себе порекомендую "Энц[иклопедичному] Словареві" Вас.

Ваш А. Кримський.
Звиногородка в Київщині.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37796, арк. 1. Автограф.

№168*

А. Кримський до В. Гнатюка 23 липня 1903 р.
Звенигородка

Високошанований Добродію!

Будьте ласкаві передати членам Товариства ім.Шевченка мою щиру подяку за тую честь, яку воно мені зробило, вибравши мене

* Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 370–371.

своїм дійсним членом. Рівночасно посилаю рекомендованою опаскою найголовнійші дати* свого життя, які Ви бажали мати од мене, і опис замітнійших своїх научних праць і статей; само собою розуміється, що, написавши більше як 500 статей, я не можу подавати повний їх опис; – навіть і сей, який посилаю, займе в Вас багато місця*2.

Долучаю й 10 крб., як свою вкладку за 2 роки.

Вас особисто, високоповажаний д[обродію] Гнатюку, щиро вітаю з нагоди Вашого іменовання членом-кореспондентом Російської Академії наук. Я завсігди дуже високо* цінив Ваші праці і тепер незвичайно радий, що Академія наук Вас пошанувала. (Вам, мабуть, відомо, що в члени-кореспонденти Російської Академиї наук не легко попасти, і що така честь припадає далеко не кожному видатному російському вчєному, а тим паче – заграничному*3). Може бути, що якось, спроможусь і надрукую свою (давно вже написану, тільки не переписану) оцінку Ваших праць, які, знов кажу, шаную дуже високо.

Ваш щирий прихильник
проф[есор] А. Кримський.

P.S. Прохав би прислати коректуру* мого бібліографічного покажчика мені на перегляд, бо буде, без того, багацько помилок друкарських.

На листі помітка автора: "До рук в[и]соко[п]оважаного д[обродія] В. Гнатюка"*.

ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2275, арк. 150–150 зв. Автограф.

№169

А. Кримський до Б. Грінченка 23 серпня 1903 р.
Звенигородка

Дорогий Товаришу!

Взавтра я кидаю Звиногородку й виїздю на Кавказ, а 15 сен-

---

* Підкреслено автором.

*2 Опису праць у архівній справі не виявлено.

*3 Фразу: "а тим паче – заграничному" автором вписано поверх рядка.

тября буду знов у Москві[*]. На од'їзді пишу до Вас скількись слів.

Шкода, що Ви не взялися написати для "Энц[иклопедическо-го] Слов[аря]" статтю "Шевченко". Напише її, тепер [М.] Сумцов, – тож, напевне, деякі точки зостануться в нього неосвітлені, напр[иклад], яку вер[сію] русько-українську має Шевченко. Ну, та що сталося, [те] сталося.

На дозвіллі перечитав Вашу статтю про мен...[*2][321] В однім місці єсть lapsus calami[*3]: ідеал Данте звалася не Лаура, а Беатріче. Перечитав підряд і "Дубове листє", і по-щиросги скажу, що – дуже гарне й цікаве видання. Не шкода часу, що Ви на нього згаяли. До речі, сподіваюся, що Ви нічого не одповідатимете на тую балаканину, яку надруковано про "Дубове листє" в "Кіевской Старине". На такі речі не варто й увагу звертати, і час гаяти, тим більше, що Ваш[*4] час – дуже дорогий.

За літо я значно поздоровшав і набрався сили задля московської зіми. Працював ціле літо, немало, над самісінькою історією староукраїнської мови; не знаю тільки, коли я все те повидруковую. Дальші частини "Филологии [и] погодинской гипотезы" – тії здам у друк заразісінько, як приїду в Москву.

Привіт Вашим. Ваш щирий прихильник А. Кримський.

P.S. Колись ми мали розмову про "жоден". Покинувши Вас, я зараз надумав та вже не встиг Вам, розуміється, сказати, що "жоден" найточнійше було б переложити "какой-либо", а вже од цього первісного значення виводити два другі: 1) "какой-угодно", "всякий" і 2) "никакой" (у негативних реченнях). – Що ж до філологічного складу цього слова, то Ви, либонь, знаєте, що воно складається з же[*4] (із **ѰЖЄ**, польське "że", рос[ійське] "что") і "оден" або "єден".

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37795, арк. 1–2. Автограф.

---

[*] Примітка автора: "Коли б несподівано Вам треба було мені щось написати, то мій адрес: Сочи, Черноморской губ. (Кавказ) мені".

[*2] Крапки поставлено упорядником. Далі слово не прочитано. Можливо: "мене".

[*3] Прикра помилка – лат.

[*4] Підкреслено автором.

№170

А. Кримський до Б. Грінченка 5 жовтня 1903 р. М[осква]

Дорогий Товаришу! Не знаю, чи Ви вже приїхали до Львову, але послав вам своє нове видання ("Сем[итскіе] яз[ыки] и народы"). Сам я приїхав недавнечко і ще не очуняв з дороги. Статтю Вашу в "К[иевской] Ст[арине]" прочитав уже: гарно й об'єктивно написана стаття, – має значення не просто літературно-стилістичне, але й научно-філологічне, тай то дуже. Адрес Гордлевського (Владимира Александровича)[322] – "Специальные классы Лазаревского института восточных языков": він туди щодня заходить навмисне, щоб забрати кореспонденцію (це мій колишній ученик, що окінчив курс, буде тому 4 роки).

Ваш А. Кримський.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37794, арк. 1. Автограф.

№171

А. Кримський до Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка у Львові 8 січня ст. ст. 1904 р. Звенигородка

NB. Прошу прочитати мій отсей лист на Загальних зборах[323].

До Відділу Наукового т[оварист]ва імені Шевченка у Львові.

Подаю до відомости св[ітлому] Відділові, що на Загальних зборах Т[оварист]ва замість мене має голосувати, задля моєї неприсутности, проф. [М.] Грушевський, до якого я вже вдався окремим листом; коли б задля якихсь причин він не міг перейняти на той час мій голос, я його прохаю передати мій голос комусь инчому із членів, хто схоче перейняти його, щоб голосувати за проектом Статуту д[окто]ра [І.] Франка проти проекту проф. [С.] Дністрянського[324], д[обродія] [М.] Павлика і проф. [В.] Шухевича.

Бажав би тільки зазначити, що вважаю одну точку § 16 проекту Франкового за незручну. Там сказано: "Один член може заступати лиш одного* заграничного члена або одну інституцію".

---

* Підкреслено автором.

Се дуже несправедливо з огляду на наші обставини. Візьму, наприклад, себе: я довірив голосувати замість себе проф. [М.] Грушевському (або кому він скаже), бо проф. [М.] Грушевський, якого я знаю особисто, і для мене у Львові* майже єдина людина, яку я смію турбувати в сій справі, користаючи з свого*2 права особистої знайомости. Ну, правда, з листування я доволі близько знаю ще д[окто]ра [І.] Франка, д[окто]ра [В.] Гнатюка і д[окто]ра-проф[есора] [К.] Студинського, до яких теж міг би вдатися з просьбою, щоб голосували замість мене. Але ж ці чотирі особи – найпопулярнійші з наукового погляду на цілу російську Вкраїну, – і нема сумніву, що до них чотирьох (зглядно трьох, бо д[обродій] [В.] Гнатюк, читаю з газет, виїхав на полуднє) вдадуться окрім мене дуже багато других українців, передаючи їм (переважно проф[есору] [М.] Грушевському) своє право голоса. І, певне ж, через те, що, приміром, до проф[есора] [М.] Грушевського з таким проханням, з яким удався я, вдасться, по затвердженню Франкового проекту*3, ще один українець, – один з нас має втеряти свій голос через § 16 того Франкового проекту?

Се ж була б велика несправедливість! – Добре! Тепер я прохаю д[обродія] [М.] Грушевського винайти в такім разі замість себе когось инчого, хто захтів би голосувати замість мене; – але ж чи не простійше було б одразу вияснити в самім*4 Статуті сю річ виразно і не забороняти одному львівському членові заступати собою скількись*5 українських членів, котрі до нього вдадуться? Адже взагалі ті люди, яким вірять багато других*5 людей, навіть a priori не можуть бути людьми, не вартими довір'я; а коли ми кинемо апріорність і подивимося, хто вони, то побачимо такі заслужені, загально поважані і славні ймення, як, наприклад, проф[есор] [М.] Грушевський, д[окто]р [І.] Франко і ин.

Так отож, знов кажу, бажав би я, щоб Загальні збори розглянули цеє питання і, ухваливши проект д[окто]ра [І.] Франка,

---

* Слова: "у Львові" вписано автором поверх рядка.
*2 Те саме: "користуючи з свого".
*3 Фразу: "з яким удався я, вдасться, по затвердженню Франкового проекту" вписано автором поверх рядка.
*4 Те саме, слово: "самім".
*5 Підкреслено автором.

викинули* з нього згадане речення, що мовляв, "один член може заступати лиш одного члена".

Що ж до проекту проф[есора] [С.] Дністрянського, проф[есора] [В.] Шухевича і д[обродія] [М.] Павлика, то, на мій погляд, д[окто]р [І.] Франко зовсім справедливо скритикував той проект в усіх точках, а надто в точці про заборону українцям передавати свої голоси комусь із львов'ян. Я попросту не розумію, як можуть автори проекту запевнювати публіку, буцім українцеві нема жодної великої трудности приїздити самому на збори! Так казати може тільки той, хто зовсім не знає російських відносин!* Я промину політичну небезпечність цієї справи, бо це річ для всіх очевидна*, а згадаю тіл[ь]ки невимовні паспортові трудности, які ставить російська поліція, хто їде за границю; знов же й те треба знати, що окрім поліції ставляться перепони ще й з инчого боку, бо паспортова процедура в Росії – річ дуже складна й довга. Для ілюстрації наведу приклад з власного досвіду.

Хто на державній службі (а таких інтелігентів є найбільше), той, хотячи поїхати за границю, мусить попереду взяти відпустку у свого начальства. Буде тому трохи більше як рік, я хтів на Різдвяні святки приїхати до Львову, – тому-то послав до міністра народної освіти ще 23 ноября подання, прохаючи його дати мені відпустку за границю. Відповідь прийшла допіро 5 января, себто вже по святках*2, а що була б іще довга морока з поліцією і паспорта я б добився дуже не швидко*3, то я мусів покинути свою думку і зостався в Москві, нікуди не поїхавши.

А от другий приклад, теж із власного досвіду. Задля научних цілей я був одкомандированний за границю "Императорскимъ высочайшимъ указомъ" (sic!), себто найвищим авторитетом. З тим указом я вдавсь до поліції, точніш-до губернатора, прохаючи*4, щоб мені якнайшвидше видали паспорт. І що ж? Я, маючи навіть царський указ, мусів чекати паспорта цілих 13 днів! – Подумайте ж, добродії; скільки ж то часу мусить згаяти, доки доб'ється паспорту той, кого поліція вважає за незовсім "благонадьожнаго"!

Таким способом, заборона українцям передавати своє право

---

* Підкреслено автором.

*2 Фразу: "себто вже по святках" вписано автором поверх рядка.

*3 Те саме, фразу: "і паспорта я добився б дуже не швидко".

*4 Те саме, слово: "прохаючи".

голосувати комусь із львов'ян була б рівнозначна з цілковитим виключенням України із Товариства імені Шевченка.

З щирим поважаннєм
професор Лазаревського інституту східніх мов
Аг[атангел] Кримський.

ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 235, арк. 4–5 зв. Автограф.

№172

А. Кримський до Б. Грінченка 27 січня 1904 р.
Звенигородка

Дорогий Товаришу!

Зараз одержав лист од одного з редакторів "Энц[иклопедическо-го] Словаря" Брокгауза и Ефрона – С.П. Венгерова[325], де він прохає мене написати статтю "Южно-русская литература" (себто, українська разом із стародавньою), або порадити, до кого б він міг удатися. Я ніяк* не можу взятися за це діло, бо речинець – 40 днів, а у мене зараз у Москві призбіралася купа всяких робіт; але Ви могли б це зробити, бо вже в Вас була стаття про укр[аїнське] письменство, – отож, треба її тепер тільки поширити, – ну, скажемо, збільшити в два рази, чи в три; в усякім разі, кістяк статті у Вас зовсім готовий. Коли ж би й Ви в ніякім разі не могли взятися за це, то впрохайте д[обродія] [С.] Єфремова*, – нехай він напише цю статтю...*2 Тільки ж, будь-що-будь, треба неодмінно зробити так, щоб ця стаття вийшла з-під наших* рук, бо вона буде на дуже довгий час і для дуже широких кругів найважнійше інформаційне джерело: Ви ж, мабуть, знаєте яке широке розповсюдження має "Энц[иклопедическій] Словарь" Брокг[ауза] и Єфрона; – була [б] велика шкода, коли б "дотична" стаття вийшла з-під пера неприхильного або легковажного. На мою думку, тільки Ви або д[обродій] [С.] Єфремов могли б зложити таку статтю як слід. А може б її розділити на двох людей? Щоб один написав про стародавнє письменство (хоч би й за [О.] Пипіним), а другий про нове.

* Підкреслено автором.
*2 Крапки поставлено автором.

Одпишіть*, будь ласка, якнайшвидче* чи згода, або взагалі як; зарекомендуйте лист.

Друге прохання – моє особисте. Мені зараз страшенно треба 2-го тому "Словаря древне-русского* языка" [І.] Срезневського (видання Академії Наук). Зайдіть, на милость, до Оглобліна на Хрещатику тай покупіть і сами* вишліть мені, – або бандероллю (рекомендованою), або, коли велика книжка задля ваги не надається на бандероль, то посилкою. Зверніть тільки увагу, що треба том 2-й, а не 1-й. Вони продаються нарізно. Можлива річ, що у Оглобліна той 2-й том мається не осібною книжкою, а випусками, – то повинно бути чотирі* випуски. Коштує, певне, карбованців з 4; 3 крб., що маю папірцем, посилаю й зараз.

Додаю й свою карточку, якої Ви бажали.

Ваших – вітаю.

Весь Ваш А. Кримський.

ІР НБУВ, ф. ІІІ, спр. 37793, арк. 1–2. Автограф.

№173

Б. Грінченко до А. Кримського 10 лютого 1904 р.
Київ

До сього листика додаю квиток, а Ви з його побачите, що я Ваше приручення виконав і книжку відіслав.

Пишу до Вас не тому тільки, щоб про се подати звістку, а більше через те, що...*2

...*2 бо часом буває так, що і думаєш, і чомусь не скажеш – чи не поспішишся вчасно, чи не зумієш на ту мить. То скажу тепер, що мене здивували Ваші слова: адже Ви не можете не знати здавна, що належите до тих людей – ні, до тієї дуже, дуже* малої купки людей, – яких я маю собі за рідних духом і яких через те люблю, а про людину, яку любиш, цікаво знати все. Отже, не могло мені бути не цікавим і те, що Ви оповідали. А що з сього виходить, то тепер уже Ви знаєте.

---

* Підкреслено автором.

*2 Крапки поставлено упорядником. Далі частина листа в архівній справі відсутня до слів: "бо часом".

Як же Ви доїхали до своєї Москви (мені зараз стає холодно, як я пишу це слово), а найголовніше – як ся маєте на здоровлю і чи покинула Вас Ваша пропасниця? Напишіть про се, коли матимете вільну хвилину, два слівця.

Жінка засилає Вам своє щире привітання. Стискаю Вашу руку.

Ваш щирий Б. Грінченко.

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 80, спр. 68, арк. 1–4. Автограф.

№174

А. Кримський до Б. Грінченка 11 березня 1904 р.

Дорогий Товаришу!

Простіть, що так довго не присилав "Вістника": одно – що на його знайшлося багацько читачів окрім мене, друге – що довгий час я вилежав слабий. Що зо мною, не можу зрозуміти: знову груди щемлять, серце ломить, часто тратю притомність і вмліваю; але, навчений досвідом, не смію й вірити в близьку смерть і думаю, що ще довгенько житиму, – звісно, "битий посуд два віки живе", мовляли.

За "Географію", що послали батькові, дякую дуже. Гроші вертаю.

Посилаю Вам дещо нове із свого, тай "Стих[отворенія] Эминьбея", не нецікаві задля вас. Другі книжки попрохаю доручити д[обродію] [С.] Єфремову і, коли трапиться нагода, [П.] Житецькому; 8 примірників "Із повісток і ескізів" будьте ласкаві оддати "Видавничій Спілці" (або, що те саме, в книгарню "Кіев[ской] Стар[ины]"): мені вони не потрібні, а в книгарні, казав Степаненко, більше немає.

До д[обродія] [С.] Єфремова маю дві просьби:

а) вдатися з листом до [О.] Лотоцького[326] в Петербург, щоб підгонив цензора швидше розглянути друкований* (!) примірник "Із повісток і ескізів", який у цензурі стирчить з початку январяя.

б) Взяти у д[обродія] [В.] Науменка мій рукопис: передмову* до "Филологіи и погодинской гипотезы" і рекомендованою*

* Підкреслено автором.

бандероллю переслати мені. Тая обставина, що рукопис отой лежить у [В.] Науменка, де зовсім легко може пропасти, страшенно мене нервує. Відбитки моєї розвідки друкарня Корчак-Новіцького загубила, – тож мусю все наново друкувати в Москві, але коли загубиться ще й рукописна передмова (з купою всяких поправок до тексту, друкованого в "Кіев[ской] Стар[ине]", з багатьма виписками із часописей, які я мусів пильно перструшувати), то вже тут не буде жадного виходу, як наново переробляти оту копотливу* роботу, а це для мене була б чиста смерть!

Ваш А. Кр[имський].

Вітаю Вашу дружину.

ІР НБУВ, ф.ІІІ, спр. 37792, арк. 1–3. Автограф.

№175

А. Кримський до Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка у Львові

24 червня 1904 р.
Звенигородка

До св[ітлого] Відділу Наукового товариства імени Шевченка у Львові.

Не можучи приїхати особисто на Загальні збори Товариства, прохаю, щоб замість мене голосував проф. М.С. Грушевський.

З поважанням проф[есор] Аг[атангел] Кримський.

ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 235, арк. 6. Автограф.

№176

А. Кримський до Б. Грінченка

13 липня 1904 р.
Звенигородка

Дрогий Товаришу! Коли д[обродій] [С.] Єфремов ще не поїхав, то перекажіть йому, а коли поїхав, то, будьте вже ласкаві, сами якось, подати звістку до книгарні "Кіев[ской] Старины", що мені треба ще 50 прим[ірників] "Филологии и погод[инской] гипотезы", бо в мене вже нічого не зосталося, а єсть іще багацько російських істо-

---

* Тут: "кропітку", "загайну".

риків і філологів, котрим я мусю цю книжицю вислати. За Вашу ласку буду Вам дуже вдячний. Д[обродію] [С.] Єфремову перекажіть теж мою щиру подяку за всі його заходи, що він для мене вчинив. – Щодо грошей за пересилку тих 50 прим[ірників], то нехай книгарня "Кіев[ской] Старины" одержить їх з мене "наложеннымъ платежомъ". – Вітаю Ваших сім'ян, а Вам стискаю руку.

P.S. Кліше, про яке мені писав д[обродій] [С.] Єфремов, уже вислано в друкарню [П.] Барського.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37791, арк. 1. Автограф.

№177

А. Кримський до В. Гнатюка 15 липня 1904 р.
[Звенигородка][*]

В[и]с[око]п[оважаний] Д[обродію]! Я вже й телеграмою звістив Вас, а оце й листом додаю, що жадної[*2] коректури я не одержав[327]. Певне, послано простим листом, а не рекомендованим, тим часом, як треба послати неодмінно рекомендовано[*2]. Дальший рукопис – готовий, але я послати його не можу, бо треба попереду побачити або зложені, або й готові тії аркуші, які становлять початок III розділу.

Ваш щирий прихильник
А.Кримський.

ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2275, арк. 150–150 зв. Автограф.

№178[*3]

А. Кримський до В. Гнатюка 17 липня 1904 р.
Звенигородка

В[и]с[око]п[оважаний] Товаришу!

Зараз оце (17[-го] ст[арим] ст[илем], в 8-й годині ввечері)

---

[*] Місце відправлення листа встановлено за змістом листів від 24 червня та 17 липня 1904 р.

[*2] Підкреслено автором.

[*3] Опубліковано в купюрах. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 387–388.

здобув коректуру і негайно її переглядів; взавтра рано в 8 з половиною годин ся коректура виїде з почтою із нашої Звиногородки. Як бачите, не загаявся; даю слово чести, що жадної коректури не спиню, – аби дійшла до мене. А щоб дійшла, то треба, щоб Ви її посилали в рекомендованому конверті* та ще й у середині виразно зазначали: "коректура", бо тепер, через війну, переписки довго розглядаються в цензурі, а рекомендовані листи иноді розпечатуються на границі, щоб вивірити, чи то, часом, не "Освобожденіе"[328].

Дальший рукопис вишлю взавтра, та не із*2 завтрішньою почтою, бо хочу нашвидку ще раз переглянути.

Чи маєте рідку книжечку [О.] Бодянського: "Наські українські казки"?[329] Посилаю Вам, а коли в Вас уже є, то оддайте комусь або в бібліотеку "Просвіти", якщо там немає.

[В.] Ягич бажає од мене, щоб я написав для "Славянской Энциклопедии"[330] статтю про малоруську*3 діалектологію та другу статтю – про історію літературної малоруської мови аж з XI століття. Може бути, що другу статтю я й напишу (коли він дасть багато часу), але статтю про малоруську*3 діалектологію в усякім разі не писатиму і порадив йому, щоб він запросив Вас. Він мені одписав, що вдасться до Вас, тільки ще мусить заждати, що йому одпише [К.] Михальчук: може бути, що Ви з [К.] Михальчуком [за]хочете поділити* цю працю, а може бути, що [К.] Михальчук (через недугу) зовсім одкинеться од неї, – то тоді [В.] Ягич пересправлятиме тільки з Вами самим. – Пишу Вам про це заздалегідь, щоб Ви заздалегідь могли всю справу обміркувати. [І.] Верхратському[331] [В.] Ягич теж хоче дати якусь працю (рубрику) в тій "Энциклопедии", – щось про угорські говори.

Чи Ви пороздавали мою "Филологію и погодинскую гипотезу" всім адресатам. А що Ви скажете про ті уваги, які я мусів поробити про "Merkmale"*4 [О.] Колесси ? Я довго вагався, чи не буде то компромітацією для української справи – виявляти перед усіма (чужинцями), що на українській катедрі сидить попросту неук; та потім мусів рішити, що шарлатанство скрізь мусить бути попят-

---

* Підкреслено автором.

*2 Фразу: "взавтра, та не із" вписано автором поверх рядка.

*3 Тут і далі в листі слово: "малоруську" вписано замість закресленого: "українську".

*4 Зауваження – нім.

новане і що жаліти його – се буде патріотизм фальшивий. А Ви як думаєте?

Ваш щирий прихильник
А. Кримський.

ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2275, арк. 152–153. Автограф.

№179

А. Кримський до В. Гнатюка 8 серпня 1904 р.
[Звенигородка]*

Шановний Товаришу! Вашу картку, де повідомляєте, що вислали коректу 112–144, зараз одержав (увечері 21 авг[уста]). Очевидячки, коректа прийде аж за дві почти, нешвидко. Сьогодні Вам вислав рукопис – про освіту арабів та персів; завтра вишлю ще дальшу частину – про освіту російських татар, тай аж до кінця.

Ваш А.Кримський.

ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2275, арк. 154. Автограф.

№180*2

А.Кримський до Б. Грінченка 17 серпня 1904 р.
Звенигородка

P.S. Зостануся тут більше-менче до 10 сентября.

Дорогий Товаришу!

Не знаю, чи д[обродій] [С.] Єфремов ще в Києві, а через те вдаюся до Вас: може, Ви будете такі ласкаві, що виповните мою просьбу, а саме – розвідаєте, чи одержала друкарня [П.] Барського з залізниці висланий мною весь наклад: “Изъ повистокъ и эскизовъ” (600 прим[ірників]). Я, бачте, їх тут не оддав брошурувати, бо тут не вміють, а переслав сфальцовані аркуші і обгортку в Київ (так у нас було умовлено з д[обродієм] [С.] Єфремовим), а

* Місце відправлення листівки встановлено за відбитком штемпеля.
*2 Опубліковано в купюрах. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 388.

накладную вислав рекомендованим листом П. Барському. Та не звісно, чи сказав д[обродій] [С.] Єфремов наперед [П.] Барському, що я маю вислати йому ціле виданнє для брошурування. Коли Ви не маєте діл з тією друкарнею, то може б сказали про се комусь инчому з членів "Видавничої Спілки", бо я се виданнє цілком дарую "Спілці".

Та ще про одну річ прохатиму в Вас поради, а саме: як держав я коректуру своєї книжки, то несподівано засіла мені в голову думка – написати роман[332] на одну тему, що вже давно носилася в голові. Хоч у мене були тоді дві пильні праці (одна – для Львову, зредаґувати й переробити наново своє "Мусульманство", а друга – тая праця, що мені доручив її П.Г. Житецький[333]), та я поклав собі – залишити їх на деякийсь час, а натомість написати хоч план задуманого роману. Взяв написав план; план вийшов дуже докладний, з подробицями, се – цілий конспект, а не план; задуманий роман* сам собою розпався в тім плані на очевистих три*2 романи, зовсім самостійні, – одно слово, на трилогію. Хоч саме складаннє того конспекту забрало в мене тижднів з двоє, я, захоплений своєю роботою, взявся обробляти й далі свою тему (роблячи додатки до конспекту)*3; потім, зовсім забувши про навислі над душею научні праці, зайнявся писаннєм самого роману, – і от тепер перша частина (282 ст[орінки]) задуманої трилогії зовсім готова, ба, навіть із другої частини написано вже скількись розділів. А тим часом од [В.] Гнатюка прийшов лист, де він вимагає, щоб я швидче прислав йому зредагований рукопис "Мусульманства", бо друкарня Т[оварист]ва ім. Шевченка не може довго ждати з коректурами.

Лист той наче збудив мене од спання. Я й не зоглядівся був, а вже літу конець! Довелося кинути другу частину трилогії та й взятися за "Мусульманство". Це я й зробив. Таким способом конець літа піде в мене на переробку "Мусульманства"... *4 Ну, а що мені вдіяти з тою роботою, яку я обіцявся був [П.] Житецькому прислати ще в юлі?!

Ця гадка, це питаннє мене аж гнітить. Доведеться, як їхатиму

---

* Фразу: "се – цілий конспект, а не план; задуманий роман" вписано автором поверх рядка.

*2 Підкреслено автором.

*3 Фразу: "(роблячи додатки до конспекту)" вписано автором поверх рядка.

*4 Крапки поставлено автором.

через Київ, знов не заглянути до нього, бо сором в очі йому дивитись! І ото ж моє проханнє до Вас: як будете в нього, розкажіть йому про те затьміння, що мій розум потьмарило і примусило ще раз показатися брехуном. В мене самого не стає ані сили, ані совісти написати до нього про се особисто. Свою провину я вважаю за непрощенну ще й через те, що саме тоді, як ладнався я писати роман, я написав [В.] Яґичеві, що не можу взяти участи в "Славянской Энциклопедии", бо не маю часу! На статтю про історію літературної української мови не стало часу, а на роман, за скількись днів по тім листі, знайшовся великий час!...* [П.] Житецький, що вважає моє повістярство за ніщо, не простить мені сього*2.

А от іще до Вас проханнє. Чи законним способом, чи незаконним, але роман уже зродився на світ, і хочеться дати цьому "плоду любви преступной" якусь опіку. Як я Вам сказав уже вище, перша частина (так само, як і друга й третя) – то зовсім окрема повість, яка становить зовсім осібну літературну цілість. Зветься тая перша частина трилогії – "Туапсе". В ній 23 розділи, що містяться на 282 сторінках дрібного письма зошитового формату; знаючи своє письмо, я можу думати, що й друкованих сторінок (формату моїх закордонних "Повісток і ескізів") буде теж 282. Проти мого звичаю цей чорновик написано й розбірливо. Вчора і позавчора я підряд перечитав цілу повість і можу сказати, що з технічного боку вона мені вдалася добре: фабула – займаюча, читається плавко і*3 легко; щодо висловлених в ній ідей – то тут, звісно, судець не я, а читачі. Щоб її надрукувати, треба переписати. Коли це маю зробити я, то напевне можна сказати, що повість ніколи світу не побачить, а піде на ту полицю, де вже стоїть чимало усяких написаних та непереписаних научних праць, перекладів і т.ин. (між иншими і "Бейрутські оповідання", і праця про [І.] Франка). Виходить, що треба оддати її для переписки переписчикові, та й то такому, що розуміє українську мову, себто не в Москву, а в Київ чи куди. Далі: звичайно, коли я переписую що-небудь сам, то роблю й усякі виправки, поліпшення і т.ин., бо переписуючи, легко можу зосередити свою увагу на кожнім реченню; тепер, коли переписуватиме хтось

---

* Крапки поставлено автором.

*2 Примітка автора: "Постараюсь в Москві перш усього зробити те, що обіцявся [П.] Житецькому зробити ще тепер".

*3 Фразу: "плавко і" вписано автором поверх рядка.

инчий, я не могтиму віднестися до кожного речення з такою самою увагою, а через те мусю замінити вигоди особистого переписування чимсь инчим, а саме: треба, щоб повість була переписана не рукою, а пишучою машинкою, бо читаючи отак* переписану повість (себто переписану друкованими буквами) я зовсім легко могтиму подбати про виправки в ній; сами здорові, знаєте, що коли читаєш друк, а не рукопис, то кожна недоладність сама собою кидається в вічі, аж б'є. – Де знайти такого переписчика, щоб мав пишучу машину і розумів нашу мову? Чи не знаєте? Чи не можете напитати? Може, д[обродій] [О.] Коваленко[334] знає? Бо на залізницях буває багацько переписчиків. Щодо плати, то се мені байдуже, аби було переписано.

Посилаю Вам примірник "Изъ пов[истокъ] и еск[изовъ]". В цім виданню я знов поробив деякі виправки (переважно в мові). Вітаю Ваших сім'ян.

Ваш А. Кримський.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37790, арк. 1–5. Автограф.

№181

А. Кримський до В. Гнатюка 18 серпня 1904 р.
[Звенигородка]*2

Шановний Товаришу !

Посилаю конець коректури та ще заміточку для "Вістника".

Мабуть сьогодні ж таки вишлю дальшу рукопись, а зараз не висилаю, бо хочу ще раз переглянути.

Ваш А. Кримський.

P.S. Як бачите,сим разом таможня задержала коректуру не так довго, як той раз. Виходить, що найкращий спосіб – посилати рекомендованою перепискою.

P.P.S. Таких вставок, які я зробив сьогодні, в дальших коректурах не буде, бо я вже подбаю про те, щоб усе одразу містилося в первопису. Але цім разом, будьте ласкаві, догляньте, щоб ті встав-

* Підкреслено автором.
*2 Місце відправлення встановлено за суміжними листами.

ки пороблено, та й прокоригуйте їх, щоб не було друкарських помилок.

ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2275, арк. 155. Автограф.

№182*

А. Кримський до Б. Грінченка 8 вересня 1904 р.
Звенигородка

Дорогий Товаришу! Дуже дякую Вам за Ваші заходи коло переписувача. Заїздив до мене [В.] Доманицький, – казав, що в Управлении Юго-Зап[адных] дорог, в канцелярії начальника єсть переписчиця з машиною-самопискою, українка з Уманщини, на прізвище він не знає як, а на ймення Неоніла Йванівна: її знає д[обродій] Ромінський (якого я не знаю. Може, хтось із Ваших знайомих знає?).

В суботу (11-го сентября) рано буду переїздом у Києві, – загляну на часинку до Вас. І от, може б, знов ласка Ваша? Чи не розвідаєте Ви про Косачів: у Києві Олена Пчілка й Леся Укр[аїнка], чи ні? Особливо про п[ані] Лесю мені се треба знати, бо випадало б її побачити особисто, а що часу в мене в Києві не буде, то треба дорожити кожною хвилиною, і отож Ви мені зробили б велику прислугу, коли б наперед розвідали, чи вона є, і таким способом дали б мені змогу не заїздити до них на квартирю марно, якщо їх у Києві нема. Вітаю Ваших сім'ян.

Ваш А. Кримський.

ІР НБУВ, ф. ІІІ, спр. 37789, арк. 1. Автограф.

№183

А. Кримський до Б. Грінченка 27 вересня 1904 р.
М[осква]

Дорогий Товаришу!

Рівночасно засилаю до Вас ще один зошит повісти: був дуже

* Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 391.

заклопотаний цім тижнем*, то не зміг більше переглянути та переробити. Взагалі переробки роблю дуже сильні. Але не можу сказати, щоб зоставався зовсім задоволений навіть тією формою, яку повість набуває по тих переробках, бо бачу, що можна було б іще чимало попереробляти.

До Вас єсть у мене прохання. Переглянувши всю повість побіжно, я бачу, що взагалі вона відповідає тим технічним*2 вимогам, які ми ставимо до повісти, тільки ж перші два зошити (або навіть самісінький перший)*3 зостаються в мене під великим сумнівом*2, бо я не можу бути для них судією. Діло, бачте, в тім, що я, знаючи натурально дальший хід повісти, знаю через те, що все, списане в тих двох*2 зошитах, потрібне*2 для дальшого розвою фабули. Тільки ж не звісно, чи так само й читач, іще не знаючи, що має бути далі, вважатиме все, що там написано, за справді потрібну річ. Інакше сказати: чи не нудитиметься читач, як приступить до читання повісти?

І отож, удаюся з великим проханням до Вас або до д[обродія] [С.] Єфремова*4. Як буде переписаний машиною перший зошит, будьте ласкаві, Ви або [С.] Єфремов, прочитати 10–15 перших початкових сторінок*2 (більше й не треба) тай сказати мені якнайщирійше і якнайсуворійше свою думку, а саме: чи матиме охоту читач, прочитавши перші 10–15 сторінок, читати повість далі? Чи зацікавлюють читача оті перші сторінки, чи може – вони здаються йому поки що скучними? Се знати – мені дуже важно, бо сам я свого питання розв'язати не можу. Коли Ви або д[обродій] [С.] Єфремов скажете, що варто початок переробити, я неодмінно перероблю*2. Вибачайте, що я Вас турбую такими проханнями та порученнями, але я сподіваюся, що дуже багато часу се в Вас не одбере, бо доведеться читати вже по друкованому на машині.

Як читатимете повість, то в Вас, я знаю, майне в голові думка, що це щось автобіографічне. Але воно не так. Звісне діло, декільки рисів (несвідомо) могло вдертися автобіографічних; пр[оте] для

---

* Примітка автора: "Окрім своїх звичайних праць я мусів написати статтю "Шевченко" для "Галереи русских писателей", що друкується тут у Москві (Lumus-Ansgab)".

*2 Підкреслено автором.

*3 Фразу: "(або навіть самісінький перший)" вписано автором поверх рядка.

*4 Примітка автора: "Подякуйте йому за прислані книжки".

психології професора-поета я, очевидячки, смів зачерпнути дещо з себе самого. Тільки ж узагалі, взявши ввесь* образ і всеньку* історію того професора разом, треба сказати, що повість – не* автобіографічна. Перед Вами* таїтися я б не мав чого, і думаю, що Ви мені повірите ...*2 (а в тім, центральна фіґура цілої повісти – то вже швидше не професор, а Володимир).

Вітаю Вашу дружину.

Ваш А. Кримський.

P.S. Коли переписувачка переписуватиме одразу, а не з другої копії, то будьте ласкаві, знайдіть коректора-українця, щоб вивірив разом з нею або з ким иншим, чи не поплутала вона чого. Он, я зараз друкую лекції, писані по-московськи і переписані московкою, – то й тут помилок безліч: плутає вона мої букви к, п, и, н. Вдаюся з цім проханнєм знов до Вас-таки, бо тут у Москві коректора-українця я не зможу знайти. А може б краще таки було зробити так, як я писав в попередньому листі? Себто, щоб спершу українець переписав геть усе, а вже тоді – переписувачка машиною.

Коли б Вам знати, як мені соромно накидати на Вас усякі поручення, знаючи, що в Вас ані хвилини нема вільної!

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37787, арк. 1–2. Автограф.

№184

А. Кримський до Б. Грінченка 15 вересня 1904 р.
М[осква]

Дорогий Товаришу! Рівночасно засилаю Вам рекомендованою опаскою початок своєї повісти. Я її переглянув, поробив багацько виправок – і дуже боюся, чи можна буде тепер переписувачеві прочитати мій текст, бо вийшов він дуже замазаним. Неодмінно оповістіть мене про це, щоб я знав, чи присилати й дальші зошити, які теж само будуть отако поперекреслювані та вмазанні, як оції, що посилаю.

Ваш А. Кр[имський].

P.S. Мені здається, що найкраще буде зробити ось як. Варто, щоб

* Підкреслено автором.

*2 Крапки поставлено автором.

попереду переписав мою повість якийсь звичайний переписувач (не на машині), тільки аби він добре знав українську мову*. А тая переписчиця, про яку Ви казали, нехай уже переписує з його копії, а не з мого орігіналу. А що в мене буде не одна, а дві копії (рукописна й машинна), дак це для мене ще кращ, бо придадуться обидві.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37788, арк. 1. Автограф.

№185*2

А. Кримський до Б. Грінченка 29 жовтня 1904 р. М[осква]

Дорогий Товаришу!

Посилаю для Вас і д[обродія] [С.] Єфремова нову свою плюс чужу книжку. Вашого "Сковороду" ще на якийсь час задержу.Прочитав Вашу статтю в "Кіев[ских] Откликах"[335]. Гарно написана, нема що й казати, – та чи дійшла до тих, кому "о том ведать надлежит?"

Будьте ласкаві: як буде переписана тая частина повісти, що вжє Вам прислано, перешліть її мені разом із моїм первописом, бо мені важко переглядати дальшу частину не маючи початку. – Питаєтеся, чи пишу другу повість. Хіба на Різдво, бо зараз нема часу. Так само не роблю нічого для [П.] Житецького, але на те єсть іще й психологічна причина: два рази був підступав до Євангелії – тай обидва рази знеохочений кидав; не лежить моє серце до тієї книжки, перекрученої попівством, тай частійше, ніж колись, находить у голову думка: "Ет! Чи варто нам дбати, щоб народ мав у своїх руках тую книжку, де побіч ідеальних навчань є безліч небезпечної нісенітниці?" – "Хто не зо Мною, той проти Мене"...*3 – та вже одна оця наука може збавити цілісіньку книжку!

Сподіваюся, що досі Ви вже дописали словар[336]. Що ж до перечитування, то я б Вам порадив не дуже* про се дбати: однаково, як друкуватимете, то все повиправляєте, а академічні рецензенти не звернуть уваги на копіїстичні* помилки чи недогляди. Та про се можна й наперед написати [О.] Шахматову[337], а я, коли хочете,

---

* Підкреслено автором.

*2 Опубліковано в купюрах. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 391–392.

*3 Крапки поставлено автором.

застережу про се й [Ф.] Корша (найголовніший рецензент буде, очевидячки, він). А в тім, можна й a priori думати, що рукописних помилок є в Вашій праці дуже мало. В усякім разі, напружуватися та перевтомлятися Вам навряд чи варто.

Вітаю Вашу жінку.

Ваш А. Кримський.

ІР НБУВ, ф. ІІІ, спр. 37786, арк. 1–1 зв. Автограф.

№186

А. Кримський до Б. Грінченка

5 січня 1905 р.
З[венигородка]

Дорогий Товаришу! Посилаю дальший рукопис, але такий перероблений і перемазаний, що переписувачці буде величезна морока. Перекажіть їй, будьте ласкаві, що вона мені зробить величезну ласку*, коли накине ціну за свою переписку, бо коло такого орігіналу, як оцей мій, праці буде безмежно більше, ніж коло иншого. Скоро буде переписано те, що я послав, будьте ласкаві, назад переслати мені разом з чорновиком. А я тим часом присилатиму дальший рукопис, кожен раз частками, а не увесь до кінця. Розходи на (рекомендовану) пересилку я верну вже разом з платою за пересилку, або як-небудь раніше.

Вибачайте, що завдаю Вам клопоту. Ваш

А. Кримський.

ІР НБУВ, ф. ІІІ, спр. 37785, арк. 1. Автограф.

№187

А. Кримський до Б. Грінченка

7 січня 1905 р.
Звенигородка

Дорогий Товаришу! Адрес Алексея Александровича Шахматова – Импер[аторская] Акад[емия] Наукъ, С[анкт]-П[етер]б[ург]. – Я живу вдома нічого собі, тільки частенько слабую: доки був у

* Підкреслено автором.

Москві, то напружена енергія якось дозволяла триматися, а оце тепер почуваю себе втомляним; до того й перестудився десь дорогою. Повість свою сьогодні допереглянув до кінця: геть чистове попереробляв; – тай ото всієї моєї праці за ті тижні, що я вдома! Рукопис я Вам не посилаю, бо жду попереду, щоб Ви прислали те, що вже вислано для переписування.

Коли буде яка-небудь радісна для нас звістка, сповістіть мене. Бо я дивлюся на те, що має бути, з величезним песімізмом, – сподіваюся страшенних репресій узагалі, а для вкраїнського письменства – і зосібна, і особливо.

Ваш А. Кримський.

ІР НБУВ, ф. ІІІ, спр. 37784, арк. 1. Автограф.

№188

А. Кримський до Б. Грінченка 30 січня 1905 р.
Звенигородка

Дорогий Товаришу!

Спасибі Вам, одержав переписану частину. Тільки ж це не є все, що я був послав для переписування: в переписувачки повинні ще зоставатися ст[орінки] 140–187 мого первопису. З Вашого листу виходило би, що в неї нічогісінько не зосталося. Невже ст[орінки] 140–187 вона загубила?! Засилаю далі для переписування ст[орінки] 187–226, але дуже й дуже просю розвідати, яка доля отих двох зошитів (ст[орінки] 140–187), що становлять непереписану лакуну.

Будьте ласкаві також написати через що "К[иевскіе] Отклики" не обговорюють тієї частини журналу Комітету міністрів, де кажеться про знесеннє утисків над нами. Чи се тому, що ніхто там не мав ще часу взятися за це, чи тому, що Сидоров не дозволяє? Коли друге, то треба цей акт цензорської самоволі оголосити в "Нашихъ Дняхъ", – газеті, що охоче дає місце українським питанням, коли вони ігнорують загальну самоволю бюрократії. Може бути, я й сам тоді напишу про це скільки рядків. Тай узагалі, "Наши Дни" одводять місце й спеціяльно вкраїнським питанням (там пише [І.] Шраг, Лесевич і ин.). Нам,

письменник[ам]*, неодмінно треба б було гуртом*2 надрукувати там скількись статей-заяв*2 про вагу вкраїнського письменства, про невідповідний склад комісії Кобеко (де нема відпоручника од українського письменства, а є тільки Пихно), і т.ин. та про це побалакаю з Вами особисто (буду в Києві, мабуть, рано в суботу).

Не забудьте ж, будьте ласкаві, черкнути мені негайно пару слів про те, куди поділися ст[орінки] 140–187 мого рукопису.

Ваш А. Кримський.

Про инші питання, які порушуєте в листі, не одписую, бо хочу здати свій лист іще на сьогоднішню почту. От тільки про 2000–3000 крб. на видавництво…*3 ні, вже й тепер напевне можу сказати, що такої людини не знайду.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37783, арк. 1–1 зв. Автограф.

№189

А. Кримський до Б. Грінченка 4 лютого 1905 р.
З[венигородка]

Дорогий Товаришу! Несподівана обставина (страйк наших студентів) дозволяє мені зостатися вдома ще на тиждень. Тим-то, коли переписувачка доручила Вам що-небудь, то адресуйте, з ласки Вашої, сюди в Звиногородку. Бандероль сюди доходить днів за двоє, посилка йде часом чотирі дні, часом три (це рідше). Вибачайте, що клопочу Вашу голову.

Ваш А. Кримський.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37780, арк. 68–68 зв. Автограф.

---

* Слово: "письменникам" вписано автором поверх рядка.
*2 Підкреслено автором.
*3 Крапки поставлено автором.

№190

А. Кримський до Б. Грінченка 3 березня 1905 р.
К[иїв]

Дорогий Товаришу! Коли рукопис уже переписано (а мабуть уже), то будьте ласкаві, переслати його мені, разом з первописом, бо вже потрібний.

Вітаю Вашу дружину
Ваш А. Кримський.

Чи вже...* губ[ернські] і у...* дали свою відповідь?

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37779, арк. 67–67 зв. Автограф.

№191

А. Кримський до Б. Грінченка 4 квітня 1905 р.
Миколаїв

Дорогий тов[аришу]! Швидче сповістіть, чи придалась би для "Нов[ої] Гром[ади]" популярно писана філологічна стаття: "Коли в укр[аїнській] мові замість "о" мусить бути "і"?

Ваш А. Кр[имський].
Цвірюво (на шляху до Звиногородки).

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37782, арк. 70. Автограф.

№192

А. Кримський до В. Гнатюка 7 серпня 1905 р.
Звенигородка

В[и]с[око]п[оважаний] Товаришу! В додаток до свого недавнього листу посилаю Вам ще короткий запит: який зараз адрес проф. [М.] Грушевського? Мені треба б було дещо до нього написати про нове видання його "Історії" (декотрі орі-

* Крапки поставлено упорядником. Далі слово не прочитано.

єнталістичні уваги), передше ніж воно вийде в світ по-німецьки.

Ваш А. Кримський.

ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2275, арк. 37. Автограф.

№193

А. Кримський до Б. Грінченка 18 серпня 1905 р. З[венигородка]

Дорогий Товаришу! Ціле літо перебував у Звиногородці, тай тепер не поїду нікуди аж до остаточного од'їзду. Хтів бути в Катеринославі, дак і львівські коректури, не пускають (друкується 13-й арк[уш] повісти[338] та розвідка "Критерії для староруських рукописів"[339]), і ще деяка робота[340], якої в Москві вже не буде часу робити. А що Ви пороблили?

Ваш А. Кримський.

P.S. Чи не пустила б цензура українського перекладу "Положенія о Госуд[арственной] думе"?

Ніхто не пробував питатися в неї?

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37781, арк. 69–69 зв. Автограф.

№194*

А. Кримський до В. Гнатюка 21 вересня 1905 р. Звенигородка

Вельмишановний Товаришу!

Будьте ласкаві, накажіть друкарні, щоб висилала мені (вже в Москву) <u>два</u> <u>примірники коректури</u>*2, бо в дальшому*3 рукопису мойому повно лакун, які я повинен буду при коректурі заповнити зсилками на друковані попередні сторінки. От уже й у другому

* Опубліковано в купюрах. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 395.
*2 Підкреслено автором.
*3 Слово: "дальшому" вписано автором поверх рядка.

аркуші (ст[орінки] 9–16) я вже мав скількись зсилок на ст[орінки] 1–8, а мусив їх покинути без цифр, бо не мав під рукою ст[орінки] 1–8 ані коректурної, ані чистової.

Висланих Вами "Коломийок"[341] не одержав: виходить, що київська цензура затримала. Коли Ваша ласка, то вишліть до Москви: там, на місці мого офіціяльного побуту, моєї катедри, цензура мені нічого не затримає; а для київського цензора я особа не імпонуюча.

Той клаптичок паперу, що посилаю, оддайте проф[есору] [М.] Грушевському, – може, мої обидві уваги придадуться йому для німецького видання.

Дуже велике прохання до Вас.* Чи немає в Товаристві скількись примірників квестіонара* [342] для збірання етнографічних звісток? Або якої програми? Це мені треба для моїх кореспондентів із окружних сіл. Пам'ятаю, що колись був виданий "Квсстіонар"* редакцією "Народа", а не знаю, чи видало такий квестіонар або програму Т[оварист]во ім.Шевченка. Чим більше примірників змогли б Ви для мене роздобуть, тим краще. Чи не можна б їх покупити хоч антікварним способом, коли нема на продаж у Т[оварист]ві?

Ваш щирий прихильник
А. Кримський

P.S. Зужитий оригінал моєї статті "Критерії", скажіть, щоб друкарня не нищила*: я прохатиму Вас, щоб Ви мені його переслали назад, як буде він Вам уже зовсім не потрібний. Я попрохаю когось із студентів, щоб поміг мені порівняти його з видрукуваною вже статтею, чи не закралися туди якісь помилки в цифрах, що відносяться до сторін рукописів та книг. Коригуючи перші три аркуші (стор[інки] 1–24), я міг завважити, що деякі помилки на цифрах коректа в собі містить-таки. Що міг, те при коректурі виправив, та боюся, що дечого не доглядів; от чому верніть мені рукописний оригінал.

ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2275, арк. 156–156 зв. Автограф.

---

* Підкреслено автором.

№195*

А. Кримський до Б. Грінченка 30 жовтня 1905 р.
Москва

Дорогий товаришу!

Зараз одержав Ваші запросини – і зараз одписую. Розуміється, що в нашій*2 часописі[343] я візьму широку участь, тай то навіть в області публіцистики, не тільки науки або поезії, – отже можете, очевидячки, надрукувати й моє ім'я в списі співробітників (могли б Ви про це й не питати мене, а самовільно помістити мене в листу спіробітників!).

Будьте ласкаві, черкніть мені хоч на картці: чи є дозвіл*2 на часопись, чи є тільки надія*2 на дозвіл, чи видаватиметься вона без дозволу явочним порядком? Бо коли є офіційний дозвіл*, то це для мене був би щасливий знак, що заповіджена констітуція не є гола обіцянка, дана тільки для проволóки*3. У нас в Москві малохто вірить в щирість [С.] Вітте. Часописи, такі як "Русс[кіе] Вєд[омости]", з обов'язку і з політичного такту пишуть про довіру до правительства, але ж я добре знаю, що й ті, хто отак пише, мають велику непевність у душі своїй; що ж до менше "академічної публіки", то вона ладна вважати ввесь маніфест 17 окт[ября] за провокацію...*4 Коли в Вас є вже дозвіл*2 на укр[аїнську] часопись, сповістіть мене про це якнайшвидше: бо це хоч трохи підбадьорило б мене в моїм величезнім песімізмі. Черкніть хоч один рядочок! А я не вірю, щоб була дозволена преса нам*2.

Коли прочитаєте мою повість "Андрій Лаг[овський]", то напишіть теж одно слово: чи можлива вона для читання, чи ні? Сам я не можу бути судцем над деякими її місцями і боюся, що вони вийшли не беллєтристичними, а фізіологічними.

Коли б "Гром[адське] Слово" було не тільки мрія, а більшеменче можливий факт, я б міг приєднати для нього декілька номінальних*2 співробітників з поважаними ім'ями (прим[іром], про-ф[есора] [В.] Вернадського[344], проф[есора] [О.] Веселовського і инш[их]) – з-поміж великорусів.

Ваш А. Кримський.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37778, арк. 1–1 зв. Автограф.

*Опубліковано в купюрах. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 396–397.
*2 Підкреслено автором.
*3 Наголос поставлено упорядником.
*4 Крапки поставлено автором.

№196

А. Кримський до Б. Грінченка 7 січня 1906 р.
Звенигородка

Дорогий товаришу!

Як переїздив Київом, поїзд дуже спізнився, – не зміг я зазирнути до Вас, як звичайно. А сильно того хтілося, бо було б про що перебалакати.

Дякую редакції "Громадської Думки" за прислані числа (ч[исла] 1–12). Шкода тільки, що дальших чисел не здобуваю. Певне, хтось викрадає на почті або на залізниці. Чи не буде ласка прислати ч[исло] 13?

Посилаю троє дописів для "Громадської Думки". Це – щоб оддячитися за часопись; присилатиму й ще. (Само собою розуміється, що моє співробітництво буде завсіди безнаст[ан]ним*). Сидю тай пильно працюю над українською граматикою[345]. Дуже багацько забірає часу ця праця, та вона мені дуже люба. Ширше про неї довідаєтеся з дописі.

Що з д[обродієм] [С.] Єфремовим? Чи випущено його? Знов же нічогісінько не знаю й про Вашу сім'ю. З того, що я підхопив із швидкої розмови в Київі, виходило б, що Ваша дочка Соня на волі. Чи так?

Добре виглядає "Громадська Думка": цікава, гарні статті. Та боюся, що занадто сміливі. Може б випадало трохи постерегтися місяців з двоє, аж доки публіка й адміністрація позвикають до укр[аїнської] преси, а вже аж тоді писати вільніш?

Коли ласка, перекажіть "Вид[авничій] Спілці", щоб вислала мені наложенним платежем календар "Веселку"[346].

Переписаний рукопис етн[ографічних] мат[еріялів] перешліть, будь ласка, до Звиногородки, де я перебуду аж до 10 февраля. Зазначіть, скільки я винен переписувачці.

Ваш щирий прихильник А. Кримський.

Чи виходитиме журнал-місячник*?

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37777, арк. 1–1 зв. Автограф.

---

* Підкреслено автором.

№197

А. Кримський до Б. Грінченка 1 лютого 1906 р.
[Звенигородка]

Дорогий Товаришу!

На швидкоруч одповідаю, щоб лист пішов з відворотною почтою. Проф[есор] [М.] Погодін, як особа, є людина зовсім певна* і може бути дуже непоганим* співробітником для часописи. Інакша річ – його вчені праці: я їх не люблю за безсистемність і, часто, поверховність.

Чи не будете ласкаві, прислати мені (разом з переписаним рукописом етн[ографічних] мат[еріялів]) от які ч[исла] "Гром[адської] Думки": 13-е, 20-е*, і всі дальші?

Ваш щирий А. Кримський.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37776, арк. 1. Автограф.

№198

Б. Грінченко до А. Кримського 1 лютого 1906 р.
Київ

Дорогий Товаришу!

Між тією карткою, що я Вам послав, скоро відібрав Вашого листа, з цім листом трапилось стільки подій, що иноді стільки й за півроку не трапляється.

Дещо з того буде і Вам цікаве – саме про "Гро[мадську] Думку".

Заборонено її за другу вступну статтю в 21-му числі. Це була остання крапля, бо цензор Нікольський давно вже звів би її і щодня посилав генерал-губернаторові номер газети з попідкреслюваними місцями.

Цензура позвала вже редакцію до суду за 8 справ, – не знати тільки, чи згодиться прокуратура.

Можете сами зрозуміти, як багато руйнує заборона газети!

Одначе [В.] Леонтовичеві якось пощастило умовити генерал-губернатора, і "Гр[омадська] Думка" почне виходити знову з 3-го лютого, якщо все буде далі так, як досі.

---

* Підкреслено автором.

Ваші дописи два, як бачите, вже надруковано. Третій не можна: про військо, про автономно-федеративний лад, про націоналізацію чи соціалізацію землі ми нічого не можемо писати. А у Вас, там військо. От як бачите! …* Скільки в нас цікавих дописів про "усмиренія" і всі лежать! Але пишіть ще, будьте ласкаві, пишіть! Давайте щось і до журналу! Нещастя з цим журналом! [С.] Єфремова нема, а друкарня мала і не може швидко робити, а видавці нічогісінько не роблють, щоб залагодити сю справу. Перша книжка уже спізнилась, а коли буде друга?…*

Сподіваюсь, що газету одержуєте? Напишіть про се.

Посилаю "Досвіт[ні] Огні".

Як їхатиме, конче заїдьте:

Мор.-Благов.*2, № 67, кв. 8. В цьому дворі два будинки: попереду менший, позаду більший, іти треба в більший, в праві двері (бо є двоє), і на самісіньку гору.

Стискаю Вашу руку

Ваш щирий Б. Г[рінченко].

Дочка й досі не дома. [С.] Єф[ремов] також.

Бач – трохи не забув за клопотом. Страшенно треба граматики української, і я вельми зрадів, довідавшися, що Ви взялися до цього діла. Чи багато вже у Вас написано? Чи скоро вийде журнал, де буде се друкуватися? Якби швидче!

ІР НБУВ, ф. XXXVI, спр. 250, арк. 1–2 зв. Автограф.

№199

А. Кримський до Б. Грінченка 3 квітня 1906 р.

Звенигородка

P.S. В мене заховалися листи [О.] Кониського до мене, дуже цікаві. Чи не оголосити їх у "Новій громаді"? Компроміту в них нема нічогісінько нікому, окрім хіба [О.] Колесси, що воровався*3 проти катедри [К.] Студинського.

---

* Крапки поставлено автором.

*2 Так у автора. Скорочення не прочитано.

*3 Так у автора. Тут: "протидіяв".

Дорогий товаришу!

Дуже радію за честь, яку Вам зробила Академія, тай сподіваюся, що вже відтепер відносини Ваші з Академією не перериватимуться й надалі. Щодо премії [М.] Гоголя, то Ви можете подробиці прочитати в "Кіевской Старинe", іюнь, 1905. А в тім, здобудете з Академії ще й друкований примірник "Положенія" – в відповідь на Вашу згоду. Писати "отзывъ" можете або й зовсім коротенький (отак, як рецензію), або й цілу книжку: це полишається на Вашу волю. Пам'ятайте тільки, що, коли Ви не* присудите премії, то Ваш одзив не* друкуватиметься, а коли Ви присудите або премію, або хоч "почетный отзывъ" з Академії*, то Ваша рецензія друкуватиметься в одному з академічних видань; дак отже, маючи се на увазі, обміркуйте сами, чи варто Вам писати довгу роботу, чи можна обмежитися на коротенькій рецензії. "Матеріялів" [О.] Мали[н]ки ще не бачив. Чи це тії, що друкувалися в "Этногр[афическом] Обозр[еніи]" та инших періодичних виданнях?

Дуже дякую, що обіцяєтеся розпитатися в губерн[атора] про "Звениг[ородщину]". Мені треба того дозволу не стільки для етнографії, скільки для того, щоб друкувати в "Звениг[ородщині]" другу й третю частину "Укр[аинской] грам[матики]". Бо в "Зорі" (це вже видко) за рік надрукується не більш, як третина курсу, або й менш: адже, судячи по дотеперішньому, тра думати, що "Зоря" виходитиме раз на два місяці!

Почуваю себе зле: знов занедужав тай не можу навіть догадатися, що зо мною й звідкіля. Але болить серце і дихати важко, і спання немає. Десь певне, щось малярійне. Виснажує мене цяя слабість страшенно, не дає працювати, а коли я не працюю, в голову всякі невеселі гадки приходять. Чиста біда з тим моїм здоровлям!...*2 І зробив я за цей час мало. І "Бейрутських оповідань" не переробив і не переписав.

Поздоровляю Вашу дочку й д[обродія] [С.] Єфремова, що їх випущено на волю. "Нова Громада", яка й досі була, на мій погляд, дуже цікава, мусить тепер ще покращати. Та не знаю я чи не буде риском – ота полєміка проти "Шершеня"[347], що в 4-ій книжці. Адже "Шершень" одлаюватиметься. Порадив би я д[обродію] [С.] Єфремову, коли б він захтів одповідати на тую, сподівану*

---

* Підкреслено автором.

*2 Крапки поставлено автором.

лайку "Шершенєву", – не робити того в 5-ій книжці, а трохи пізніщ: нехай-би не* в кожній книжці була полєміка проти свого ж-таки вкраїнського видання. Радю се тому, що боюся, якби не вийшло, з полєміки, прикрого враження для новітніх українських читачів, що допіро знайомляться з українськими часописями...*2 А в тім, хто його зна! Може, якраз ота приперчена полєміка (писана, мусю сказати, дуже жваво й гумористично) найбільше придбає передплатників і зацікавить новітніх читачів?

Ваш А. Кримський.

Не забувайтеся, з ласки своєї, про 1–2 ч[исла] "Світової Зірниці" та "Хлібороба".

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37773, арк. 1–2. Автограф.

№200

А. Кримський до Б. Грінченка 11 квітня 1906 р.
[Звенигородка]

Високошановний Редакторе!

Ще з Москви був я ладнався написати до Вас про одну річ, та допіро оце тут у Звиногородці зміг знайти собі на те час. А про що я мав до Вас писати, дак це про те, що Ви (простіть мені за мою смілу щирість) негаразд редактуєте "Громадську Думку": в ній, не інакше, як через редакторський недогляд – з'являються статті, які (вибачайте мені на цім слові) апотеозують зрадництво або байдужість, близьку до зради. На одну з таких статей уже печатно звернув був увагу д[обродій] [М.] Грушевський в "Л[ітературно]-Наук[овому] Вістн[ику]": я маю на думці некролог проф[есора] [М.] Стороженка. І от, не встигло ще призабутися нелюбе враження од Стороженкового некрологу, друкованого в "Гром[адській] Думці", як з'являється в ній стаття про д[обродія] Ол[ександра] Лазаревського, де д[обродія] [О.] Лазаревського виставлено на ідеал для кожного вкраїнця!...*2

Добродію! Що це?!...*2 Ляпас по щоці всім тим людям, що дивляться на вкраїнську справу поважно й свідомо?!...*2 Глум?!

---

* Підкреслено автором.

*2 Крапки поставлено автором.

Я розумію: задля вчених заслуг д[обродія] [О.] Лазаревського в обсягу (хоч і дуже-дуже вузькому) української історії українці сміють *прощати** [О.] Лазаревському його *злочини** супроти українства (инакшого слова й не доберу, як злочини) і можуть, через оті заслуги, поминати його "не злим, тихим словом". Але ідеалізувати тип д[обродія] [О.] Лазаревського, наче щирого українця, і ставити його за зразок українського діяча...*2 – ох, добродію! ca n'a pas e nom*3!

Я вірю, охочо вірю, шановний Редакторе, що стаття оцяя дісталася до "Гром[адської] Думки" тільки через помилку, через недогляд і подумати, що Ви свідомо могли б її надрукувати, я й не смію. Та боюся, що через такі недогляди "Громадська Думка" втратить громадську сімпатію*4, і через те пишу до Вас про це. Ви не можете й уявити собі, яке обуреннє викликала серед читачів Вашого часопису ота стаття про Ол[ександра] Лазаревського!

Ще раз прохаю вибачення, що без усякої діпломатії пишу Вам про оцю справу. Та вірте, що лист мій – продиктований щирісінькою прихильністю до Вашого часопису.

З щирим поважанням А. Кримський.

Це писано до редактора "Гр[омадської] Думки".

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37774, арк. 1–2. Автограф.

№201

А. Кримський до Б. Грінченка 20 квітня 1906 р.
Звенигородка

Дорогий Товаришу!

Не знаю вже що й робити: немає тутечки в мене ані підхожих готових*5 рукописів, ані потрібних матеріялів, щоб прислати для "Нов[ої] Гром[ади]" таку научну статтю, якої Ви бажаєте. Тай узагалі, думається мені, що я могтиму давати для "Нов[ої] Гр[омади]"

---

* Слово виділено автором.
*2 Крапки поставлено автором.
*3 Це не є ім'я – франц.
*4 Підкреслено автором.
*5 Слово: "готових" вписано автором поверх рядка.

тільки спеціяльні філологічні статті; можу їх писати популярно, се так, – тільки ж не йнакше, як на спеціяльні теми.

Зате знайшов тут рукопис "Бейрутських оповідань". Треба, бачу, їх чимало переробляти. Та мабуть, що встигну-таки теперечки переробити хоч перше з-поміж них тай послати до Вас.

Од губернатора ще й досі немає дозволу. А вже проминуло більше як місяць, відколи я послав свою заяву! Дякую Вашій жінці, що була поклопоталася про мене; але чи не можна буде, при нагоді*, ще раз розпитатися, чому мені немає дозволу на "Звенигородщину" отую.

Ваш А. Кримський.

Будьте ласкаві, надрукуйте прислану заяву*.

Посилаю також коротеньку допись*.

P.S. Ще згадав! Чи не згодився б хтось із киян одступити мені 1-е і 2-е ч[исла] "Світової Зірниці"[348]? або хоч 1-е число? Коли знайдеться хтось охочий, заплатіть з ласки своєї з карбованець, чи що, за тих пару чисел і вишліть мені, а я негайно верну Вам Вашу втрату.

Так само я охоче був би покупив 1-е ч[исло] "Хлібороба".

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37775, арк. 1–1 зв. Автограф.

№202

Б. Грінченко до А. Кримського 24 квітня 1906 р.
Чернігів

Дорогий Товаришу!

Шкода, дуже велика шкода, що не можете дати історико-літературної чи критичної статті "Н[овій] Громаді"[249]. Бо філологичні речі ледві чи зацікавлють ту публіку, на яку рахує "Н[ова] Гр[омада]" А публіки цієї й треба, бо...*2 передплатників у неї так мало, що...*2 То правда – тепер усім місячним журналам – лихоліття, але виданню старому легше пережити його, а тому, що тільки народилось – вельми важко.

"Бейрутські оповідання" дожидаємо. 20-го вийшла з тюрми дочка, а 22-го – [С.] Єфремов[350]. Редактувати "Н[ову] Гр[о-

* Підкреслено автором.

*2 Крапки поставлено автором.

маду]" мусить він, і мені здається, що тепер справа значно поліпшає.

Ваш прегарний лист з приводу статейки про [О.] Лаз[аревського][351] вельми сподобався нам усім, починаючи з [Ф.] Мату-ш[евського][352], і вельми "розгнівив" [В.] Леонтовича, – він б'є поклони перед українофільськими пічкурами і через щось дуже тепер став їх поважати. Кажу: тепер*, бо попереду про тих самих людей він висловлювався зовсім инакше і одного разу навіть сказав: "з їх більша частина таких, що їм і пекла мало". Він навіть лагодиться писати до Вас листа.

Редактування газети і офіціяльне передає він [Ф.] Матушевському, сам лишається видавцем. Те саме буде мабуть* і з журналом, – передасть [С.] Єф[ремо]ву.

Щодо "Звенигородщини", то треба Вам сказати, що губ[ернатор] задержує такі справи і по три місяці*2.

Заяву і допис Вам передаю до "Гр[омадської] Д[умки]"[353].

За "Св[ітову] Зірн[ицю]" і "Хлібороба" розпитаюся. Є надія добути.

[М.] Синицький[354] обіцяв довідатися від свого батька про [С.] Руданського (його батько не родич [С.] Р[удансько]му, але товариш) і записати, бо сам батько не напише. Боюся тільки, що цього довго доведеться ждати. Він (син) радить Вам удатися до оцих людей, що на його думку, можуть подати відомости про [С.] Руд[анського]:

1) Піп Василь Васильович Боржковський (се батько того етнографа): Вінниця, Мизяківські хутори; 2) Піп Олександер Руданський (і поетів брат): м. Немирів, Брацл[авський] пов[іт], с. Чуков; 3) Піп Микола Сімашко: (на Поділлю)*3, ст[анція] Синява, с. Теліжинці.

Поки як секрет*. Одержав від "Непр[еменного] секр[етаря] Ак[адемии] Наук" С. Ольденбурга[355] таке: "М[ногоуважаемый] Г[ринченко] Б[орис] Д[митриевич], на соисканіе наградъ имени Н.В. Гоголя въ 1906 г. в И[мператорскую] Ак[адемию] Наукъ, между прочимъ, поступило сочин[ение] А.Н. Малинки подъ

---

* Підкреслено автором.

*2 Примітка автора: "Ми розпитаємося ще в канц[елярії] губ[ернатора], але Ви напишіть до їх тепер і підженіть, щоб швидче, – це поможе".

*3 Слова: "(на Поділлю)" вписано автором поверх рядка.

загл[авием]: "Сборникъ матер[иалов] по малор[оссийской] фольклори[стике]". Академія была бы весьма признательна, если-бы могла опереться въ своемъ приговоре объ этомъ сочиненіи на авторитетное мненіе Ваше. Вследствіе сего покорнейше прошу почтить меня уведомленіемъ, угодно ли будетъ Вамъ принять на себя разсмотреніе препровождаемаго при семъ труда г[осподина] [А.] Малинки, съ темъ, чтобы рецензія была доставлена въ Академію не позже 1 окт[ября] 1906 г. Примите и[скренний] пр[ивет]". Посилаю [С.] Ольденбургові* свою згоду, а Вас прошу подати мені фактичні відомости про сі "награды им. Н.В. Гоголя" – звідки вони взялися, які вони і т.д. – се мені треба знати, щоб знати, що наприкінці рецензії написати. Взагалі познайомте мене яко мога більше з сією справою, дуже дякуватиму.

Стискаю Вашу руку. Ваш щирий Б. Г[рінченко].

Щодо чорносотенних брошурок, то ще їх добути маю надію, хоч і малу.

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 80, спр. 70, арк. 1–4. Автограф.

№203*2

А. Кримський до Б. Грінченка 12 червня 1906 р.
Звенигородка

Дорогий товаришу!

Сьогодні вранці вислав я на адрес редакції кінець рукопису "Бейрутських оповідань" (себто кінець тільки 1-го оповідання, бо в мене єсть іще пара). Як будете в редакції, нагадайте, щоб мені неодмінно прислали <u>коректуру</u>*3 і потурбувалися про <u>відбитки</u>*3.

Коли пришлю рукопис 2-го оповідання, ще не знаю, бо мабуть не всидю тутечки. Я переслабував цілу весну, а в маї мусів відбути в Москві таку важку душевну трагедію, яка мене зовсім дорізала;

---

* Прізвище: "Ольденбургові" вписано автором поверх рядка.
*2 Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 399.
*3 Підкреслено автором.

трагедія – такого сорту, що про неї нікому й не розкажеш, а треба в собі сховати та перетерпіти. Тепер удома я бажав би хоч-трохи спочити на самоті, аж цьому стоїть на перепоні приїзд мого брата із своєю сім'єю: хоч і люблю я його сім'ю, та мусю признатися, що не раз він дуже дратує мої нерви. А до того має приїхати ще й сестра із своєю сім'єю; це вже, значця, ніде мирного куточка собі не знайдеш! Повна господа людей, та ще до того пустотливих діток! Вже наперед чую, що доведеться незабаром кудись тікати. Ну, а за тими переїздами хто його й зна, коли перепишу друге "Бейрутське оповідання"!

Хоч я зараз і нездужаю, та одну річ, яку обіцяв для "Нової Громади", таки впораю: статтю про "Малороссію", про "волю" в якутській мові[356] і т.ин. Вона вже готова, тільки написана олівцем і не сістематизована. Неодмінно перепишу її ще тутечки, передше, ніж виїду.

Щоб не довелося мені[*] затримувати коректуру другої половини "Ростління нравів", коли б друкарні[*2] довелося висилати їх мені з Київа в якесь далеке місце (може, в Сочі, чи кудиинде на Кавказ), то варто було б, щоб друкарня прислала мені тую коректуру зараз[*3]. Це міг би бути 1-й аркуш 7-ої книжки! До прибережного Кавказу почта йде з Київа днів шестеро-семеро, та назад – стільки само (иноді, пам'ятаю, лист ішов і днів дев'ятеро!). А до Звиногородки, як знаєте, почта з Київа йде одну днину. Виходить, що лучше було б упорати цю справу заразісінько.

Долучую коротенький допис для "Гром[адської] Думки".

Ваш А. Кр[имський]

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37772, арк. 1–1 зв. Автограф.

---

[*] Слова: "довелося мені" вписано автором поверх рядка.

[*2] Те саме слово: "друкарні".

[*3] Підкреслено автором.

№204

А. Кримський до Б. Грінченка 7 липня 1906 р.
Звенигородка

Дорогий Товаришу!

Я хтів би допомогти київській* "Просвіті"[357] матеріяльно, а саме – подарувавши їй свою "Українську граматику", яку надрукую своїм коштом. Книжка розійдеться швидесенько, і для "Просвіти" це не буде дарунок номінальний, яким бувають, часом, инші книжки. Але для цього я мусю видрукувати книжку якнайшвидче*2.

На "Зорю" – надії мало. 5–6 чч. (для яких я вже давно, дуже давно,*2 продержав свою коректуру) ще не вийшли, а 7-е ще й не зложене. Через те я в "Зорі" надрукую тільки 6 аркушів, і відбитка зватиметься "випуск 1-ий". А випуск 2-ий, так само на 6–7 аркушів, я хочу видрукувати цим місяцем*2, щоб був це "випуск 2-ий". Т[аким] сп[особом], перші 12 аркушів "Граматики", що в них міститиметься найважнійша основа, могли б вийти в світ рівночасно, к початку августа, і я їх зараз би й запрезентував "Просвіті", зоставивши собі лиш по півсотні примірників для знайомих.

Та в Звиногородці друкувати не можу, бо тут нема букв із наголосами (á, é, ó, ý, я, ю, и, í, ï), ба навіть нема "ї" (без наголосу, та з двома точками). Чи згодилась би котрась київська друкарня (resp.*3 Гиричева або Корчака-Новіцького) видрукувати мені 6 арк[ушів] протягом цього місяця? ну, скажемо, до Спаса? В крайнім разі можна речинець іще трохи одкласти. Шрифт – той, що в "Новій Громаді", папір – теж той самий; 600 прим[ірників]. А формат – 16°. Зразок присилаю. Коректуру треба присилати до мене*2: це – conditio sine qua non*4.

Може б Ви перебалакали з друкарнею?

На ціну – я заздалегідь пристаю на таку, про яку Ви зараз-таки домовитеся.

Ваш А. Кримський.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37779, арк. 1–1 зв. Автограф.

---

*4 Слово "київській" вписано автором поверх рядка.

*2 Підкреслено автором.

*3 Напр[иклад] – лат.

*4 Обов'язкова, необхідна умова – лат.

№205

А. Кримський до Б. Грінченка 12 липня 1906 р. Звенигородка

Дорогий Товаришу! Дякую за клопіт. Посилаю рукопис на 2 арк[уші]. Шрифт – байдуже, аби були в ньому наголошені* букви всі (ю, у́, і́, я, и, ї і т.ин.); боюся, що нема в друкарні "ї", – ну, то якось перебудемося! Щодо страйку, то…*2, воля божа! В усякім разі друкування нехай починається! А що буде – то буде. А от перекажіть, з ласки своєї, щоб друкарня не забувала двох умов:

а) з кожної коректури треба до мене прислати пару* примірників, бо один повинен зостатися в мене;

б) разом з коректурою тра присилати й оригінал*;

в) першу коректуру – в гранках, не зверстану.

Пакунок Ваш прийде взавтра. Заздалегідь дякую, хоч не знаю, що в нім.

Питаєтеся про найдальший термін. Maximum – кінець августа; бо далі почнуться в мене лекції. Коли друкарня не впорає всього до того часу, то можна буде зробити випуск тонкіший (приміром: з 7–8 аркушів – випустити 5 арк[ушів] чи там скільки буде готових). Боюся тільки, що, коли друкарня забариться, то доведеться остатні коректури висилати на Кавказ. А втім, я й сам не вірю, щоб довелося мені на Кавказ поїхати, бо на Кавказькій морській лінії не перестають страйки.

Ваш А. Кр[имський].

P.S. Де живе Ворон-Вільчинський, автор фельєтону "На зажинках" у "Гром[адській] Думці"?

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37768, арк. 1. Автограф.

* Підкреслено автором.

*2 Крапки поставлено автором.

№206

А. Кримський до Б. Грінченка 13 липня 1906 р.
Звен[игородка]

Дорогий Товаришу!

Дуже-дуже дякую Вам за всі Ваші заходи. Довг за переписування – 17 крб. 80 коп. – вертаю, та заразом долучу ще 2 крб. для ад-міністрації "Гром[адської] Думки", щоб прислала мені рекомендовано* ч[исла] 1–71* (включно), а коли є 130-е (сконфісковане), то й його. Мене, бачте, обікрадяно на залізниці, і в тій багажній скрині, що її вкрадяно, були так само ч[исла] 1–71 "Гром[адської] Думки".

Граматичного рукопису я сьогодні посилаю*2 тільки на 2 аркуші до друкарні; так часто губили мої рукописи, що більше посилати я не зважуюся. Коли Ваша ласка, то я прохав би, щоб Ви навіть і цей шматок оддали до друкарні не увесь разом, а двома разами. Вибачайте, що Вас клопочу своїм дрібним клопотом, дак для мене ж він не дрібний!

"Кіев[ской] Стар[ины]" я не маю кн[иг] 5–6 (десь, певне, заслано їх до Москви), – через те не можу судити, наскільки Ваше "Необх[одимое] объясненіе" вичерпує справу. А так – то воно читається добре, і написано його з тактом. Два-три місця я дозволив собі виправити (олівцем). Вертаю його разом з рукописом "Граматики", що зоставсь учора неодісланий.

Чи не буде Ваша ласка прислати мені остатню книжку "Нової Громади"* (6-у), де є початок "Бейр[утських] оповідань"? Мені її не прислано.

Ваш А. Кримський.

P.S. Виходить, що 1-у кн[игу] "Нової Громади" теж украдено в мене! То чи не пришлете й 1-ої книжки?

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37769, арк. 1–1 зв. Автограф.

---

* Підкреслено автором.

*2 Примітка автора: "Вчора я був налаштував рукопис, щоб одіслати, а тим часом почта одійшла. Шлю сьогодні; рівночасно листа. Оце як писав листа, то довідався, що вчорашня моя бандероль не пішла".

№207

А. Кримський до Б. Грінченка 24 липня 1906 р.
Звенигородка

Дорогий Товаришу! Повідомте мене, з ласки своєї, двома-трьома словами (одкриткою), яка доля мого рукопису ("Граматики"), що я одіслав Вам для друкарні [М.] Гирича. Коли в друкарні страйк, то може б Ви кращє були взяли рукопис до себе?

Весь Ваш А. Кримський.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37767, арк. 1. Автограф.

№208

А. Кримський до Б. Грінченка 28 липня 1906 р.
Звенигородка

Дорогий Товаришу! Питаєтеся, чи довго ще перебуватиму в Звиногородці. Не знаю, бо їхати теперечки Чорним морем не можна (страйки). В усякому разі до половини юля мусю* зостатися, бо набігла робота, яку кинути не можу. Мабуть, що незабаром пришлю ще й друге "Бейрутське оповідання", бо вже переглянув і переробив його. Не забувайте про коректуру*, що мені її треба б самому прочитати. Підзаголовок* у віршах ("бурж[уазно]-нац[іоналістичний]") можете, коли хочете, викинути, бо Вам з боку видніщ, чи до ладу оті слова. Почуваюся поганенько, але працювати можу. А Ви?

Ваш А. Кр[имський].

Може, цими днями напишу подрібніш.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37771, арк. 1. Автограф.

* Підкреслено автором.

№209

А. Кримський до Б. Грінченка 25 серпня 1906 р.
З[венигородка]

Дорогий Товаришу!

Дуже Вам вдячний за Вашого листа, бо я, за звісткою в "Кіевлянине"[358], яку мені показав батько, малював собі справу ще гірше, ніж вона є! Але й те, що скоїлося, річ гнітюча. Значиться, ми не маємо вже свого органу! А бідний [С.] Єфремов! Невже ж його не випустять? Повідомте мене хоч коротенько, коли його доля поліпшиться.

Я слабую вже четвертий тиждень на гарячку й ревматизм: мабуть, брюшний тіф. Загалом кажучи, ціле літо зминуло для мене аби-як. Я й приїхав недужий, а перебуваннє братове ще гірш нервувало мене: події остатніх часів зробили з нього найпоганшого чорносотенця, великого прихильника "Кіевлянина", і я аж зрадів, як він нарешті поїхав звідси, хоч сім'ю його я дуже й люблю. Та от, учепилася лиха хороба (це в нас тут пошесть по людях ходить).

Годин з пару на день (тай то не щодня) можу працювати; та роблю тільки механічну роботу: переписую далі свою граматику, щоб якнайбільше випустити в світ перед академічним роком (бо далі підуть лекції, і справа загається) та виправляю коректуру. Це – maximum усієї роботи, яку я здужаю робити: на більше не годен. Через те й думати не можу, щоб міг Вам дати статтю про укр[аїнські] катедри. Чи Ви знаєте той доклад, який зробив [М.] Сумцов в у[ніверсите]ті (в факультеті) на цю саму тему? Він мені прислав його (здається, це вирізка з "Южного края", – не можу встати з місця, щоб розшукати). Може б це* здалося?

Скільки буде всіх аркушів 1-ої ч[астини] "Граматики", не знаю точно. Вже зараз друкарня склала аркушів із п'ятеро, а в мене єсть готового зовсім переписаного* матеріялу ще на 5* арк[ушів] очевидячки, 1-а частина міститиме в собі 80 сторінок московських та аркушів 10–12 київських. Це курс, обрахований на учеників старших класів гімназій чи семінарій; але скоро вийде в світ ота 1-ша частина, я заразісінько зладнаю архипопулярний курс задля простих людей. Надрукувати його (а бажав би до* Різдва) можна буде найлучше так само в [М.] Гирича, бо там уже всі черенки

---

*[2] Підкреслено автором.

будуть. Обидва курси (і більш научний, і популярний) я жертвую "Просвіті".

Гонорара за "Бейр[утські] опов[ідання]" – не хочу. Але я прохав був зробити моїм коштом* відбитки; – то, коли вони недорого* коштують, нехай це буде мені замість гонорару, а коли дорогенько, то я заплатю.

Поспішаю скінчити, бо наближається пароксізм. "Вільну Укр[аїну]"[359] (спасибі Вам велике*, що не забулися про мене!!) пришліть сюди: я не думаю, щоб я міг звідси виїхати раніш од 8-го сент[ября], бо навряд, чи видужаю. Думаю навіть, що виїду пізніщ* од 8-го сент[ября].

Стискаю Вашу руку, бо вже зовсім стає час[у].

Весь Ваш А. Кр[имський].

Не забудьте ж повідомити про [С.] Єфремова.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37766, арк. 1–2 зв. Автограф.

№210

Б. Грінченко до А. Кримського 28 серпня 1906 р.

Київ

Дорогий товаришу!

Кепські звістки подаєте Ви про себе. Чи є ж надія, що Ви скоро поздоровішаєте? Бо Ви й так їхали з Москви недужі, а тут знову на Вас лихо наскочило. Ми вже кажемо, що, мабуть, на українців біду якусь наслано – за малим не в кожного якесь лихо: у одного хвороба, у другого – ну, от, як у [С.] Єфремова. Поки що нічого не відомо про його долю, про становище його справи. Редакцій "Гр[омадської] Д[умки]" та "Н[ової] Гр[омади]" ще не відпечатали. "Рада" ще в великому тумані, і я не знаю чи буде вона, бо на неї треба грошей, а гроші в багатих людей, а не тих, хто писатиме в "Раді"...*2

Звичайна річ, що мусять Вам зробити відбитки, – я про це скажу тому, "кому сіе ведать надлежитъ".

Заздалегідь щиро дякую за дар "Просвіті" (до речі: її шахва з книгами стоїть зараз запечатана в редакції "Гр[омадської] Д[умки]").

---

* Підкреслено автором.

*2 Крапки поставлено автором.

А Ваш замір написати "архипопулярну" вкраїнську граматику просто чудовий. Сього дуже, дуже* треба!

Посилаю "В[ільну] У[країну]" і 4-те число "Боротьби"[360] – здається, у Вас його нема, а купити його вже не можна. Посилаю також кінець переписки, який я, відсилаючи того разу, якось лишив у себе на столі, а також пару своїх книжок. Незабаром буде ще дещо.

"Просвіта" вже має свою кватирю, але ще не має дозволу завести бібліотеку. Думка розпочинати видання.

Якщо матимете змогу, – писніть пару слів про Ваше здоровля, що дуже нас турбує.

Коли якісь новини будуть у справі газети й [С.] Єфремова, зараз подам Вам звістку.

VIII-ма книга "Н[ової] Громади" додруковується і вийде, трохи припізнившись. Жінка вітає. Стискаю Вашу руку.

Ваш щирий Б. Грінчен[ко].

Пишете про біду з родичем через його погляди. Ох, тепер сього в кожній сем'ї є! Одні пішли в чорносотенники, а другі – ну, хоч у соціял-демократи: сі вже нас вважають за чорносотенників...*2 Багато б ся далося о тоє росправляти*3, та годі!

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 80, спр. 72, арк. 1–4. Автограф.

№211

А. Кримський до Б. Грінченка 2 листопада 1906 р.
М[осква]

Дорогий Товаришу! Я, як їхав через Київ, покинув Вам був шматок рукопису "Граматики". Будьте ласкаві, перешліть його мені (рекоменд[овано]). А знов же, зведіть друкарні, щоб пошукала, чи нема в їх хоч якогось дрібного клаптика мого рукопису*, або вставних додатків, – нехай усе* до послідню*4 перешлють мені. Річ у тім, що друкарня прислала мені тепер таку коректуру, якої я сам

* Підкреслено автором.
*2 Крапки поставлено автором.
*3 Підкреслено упорядником. Тут: "Багато можна було б про те говорити".
*4 Так у автора.

не розумію[*]! Все – поплутано, один параграф перекручено з другим (тай то, навіть не з сусіднім!), рядки помішано, безліч лакун[*2]) (видко, що декотрі гранки зовсім пропали десь!), не стає декількох розділів. Може, як матиму весь[*] свій орігінал перед собою, могтиму впорядкувати все наново тай заповнити наново ті лакуни, які поробила друкарня.

Ваш А. Кримський.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37764, арк. 1. Автограф.

№212

Б. Грінченко до А. Кримського 8 листопада 1906 р.
Київ

Дорогий Товаришу!

Коли Ви ще не відібрали свідоцтва на видання "Звенигородщини", то вдайтеся до Вашого справника: воно вже мусить лежати в його, бо послано було йому ще 29 квітня за № 2991, – ці відомости маю від того урядовця, що завідує газетним оддлілом у канцелярії губернатора.

Дякую Вам за звістки й відомости про роботу для Академії. Рецензія моя буде не коротенькою, а так статтєю більшою; матеріяли [О.] Малинки такі, що у всякому разі чимсь та треба йому подякувати за працю; точніше можу сказати тільки тоді, коли проштудірую їх як треба. Робота ся мені до вподоби, тільки тепер я маю дуже мало вільного часу. Хоч редактування журналу я вже передав Сергієві Олександровичові [Єфремову], та все ж роботи багато, а надто, що почуваю себе таким утомляним, як ніколи, – треба було б одпочити, та ніколи. Звістки, які подаєте в листі про Ваше здоровля, трохи мене стурбували. Та може чудова весна зуміє Вам запомогти. Напишіть – як тепер почуваєтеся і чи вже подужчали.

Дочка й д[обродій] [С.] Єфремов дуже дякують за Ваше привітання. Певна річ, що з "Шершнем" полеміки більше не буде – так мені здається.

---

[*] Підкреслено автором.
[*2] Примітка автора: "яких не було в 1-ій коректурі". Підкреслено автором.

Дуже добре буде, коли Ви якомога швидче надрукуєте свою граматику. Так її треба! Але, що це з "Зорею"? Чи не пише Вам чого редактор? Чи виходитиме вона, чи ні?

Про листи [О.] Кониського напишу трохи пізніще.

Я збіраю матеріял до двох розвідок: а) [П.] Дорошенко; б) [І.] Мазепа – в красному письменстві (нашому й чужому).

Дуже прошу Вас порадити мені, що є в якому письменстві про ціх двох людей. Про [П.] Дорошенка я знаю: Зотовъ*: "Таинств[енный] монахъ"; [М.] Костомаровъ: "Черніговка"; [Д.] Мордовцевъ*: "Крымская неволя"; московська поема: "Дорошенко" – невідомого автора, [Т.] Шевченко*: "Заступила чорна хмара"; [І.] Тобілевич*: "Гандзя", "Дорошенко" – вірші в "Ужинку з р[ідного] п[оля]"; народ[на] пісня: "Ой на горі та женці жнуть"...*2 А ще?

Про І. Мазепу: [Д.] Мордовецъ*: "Царь и Гетманъ", "Палій", "Беглый король" (?), "Царь Петръ" (?); [Т.] Булгаринъ*: "Мазепа" (де добути?), деякі*3 німецькі твори (Зогталя та ин. – про їх у Rut. Rer.*4 1904), Байрона* поэма, "Mazeppa" В. Гюго (в "Les Orientales")*5, Словацького*2 драма, укр[аїнські] нар[одні] твори. А у поляків, французів etc? А у шведів*6?

Тепер* мені треба про [П.] Дорошенка*, бо про його першу розвідку. Чи не порадите чого? Може знаєте? Дуже дякував би.

Д[бродій] Шемет обіцяв мені добути № 1 "Хлібороба", "Св[ітової] Зірниці" перше число, здається, буде, а за друге – не знаю, але є надія.

Стискаю Вашу руку.

Ваш щирий Б. Грі[нченко].

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 80, спр. 71, арк. 1–4. Автограф.

---

* Підкреслено автором.

*2 Крапки поставлено автором.

*3 Слово: "деякі" написано автором поверх рядка.

*4 Назву видання упорядником не прочитано.

*5 Те саме фразу: «"Mazeppa" В. Гюго (в "Les Orientales")».

*6 Те саме фразу: "а у шведів".

№213

А. Кримський до Б. Грінченка 15 листопада 1906 р.
М[осква]

Дорогий Товаришу! Будьте ласкаві, скажіть друкарні, щоб вона мені прислала разом геть усе*, що є в неї з "Граматики", себто й те, що зложено, і ті шматочки рукописні, яких друкарня ще не складала або не складатиме зараз. Треба ж дати якусь раду тому хаосові, який мені вчинила друкарня. Од Вас я рукопис одержав, та це – самий кінець, і він не дозволяє ще зорієнтуватися як слід в усьому матеріялі.

Весь Ваш А. Кр[имський].

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37765, арк. 1. Автограф.

№214

Б. Грінченко до А. Кримського. 2 грудня 1906 р.
Київ

Дорогий Товаришу!

Я не відібрав ніякої відповіді на мій до Вас [запит] з приводу Вашої "Граматики".

Я писав Вам, що друкарня [М.] Гирича збанкрутувала, я мусів видобувати з руїни ті праці, які в неї були. Що можна було, – передав до иншої друкарні. Тим часом, друкарню [М.] Гирича взяла инша компанія. Тепер є змога закінчити ті роботи, які вже там почато.

Вам висилаю:

а) рукопис од мене,

б) рукопис з друкарні,

в) коректу.

Напишіть, чи відібрали все це. Чи ввесь рукопис маєте? Я просив, щоб Ви мені дали якісь інструкції щодо цієї справи.

Тепер знову прошу Вас – чи не можна як-небудь посунути цю справу швидче. Друкарня дуже просить дати їй змогу надрукувати початок роботи*, щоб визволити хоч частину шріфту. Тепер такий момент у друкарні, що їй дуже треба грошей і вони

* Підкреслено автором.

поспішились би з роботою. Щоб підогнати її, я сказав, що "Просвіта" (яка їй винна гроші) не заплатить їй ні копійки доти, поки не скінчиться справа з Вашою "Граматикою". Коли б Ви поспішилися тепер дати коректу, – можна було б швидко погнати діло.

Мені в великій мірі ця історія прикра. Друкарня поробила й мені багато лиха, але найприкріще мені все ж те, що сталося з Вашою "Граматикою". Мене систематично дурив завідующий друкарнею Хандивський, брехав у живі очі, що те й те робив, а потім вийшло, що нічого...*

Будьте ласкаві, пишіть що треба з приводу цього робити і поспішіться, коли можна, самі.

Стискаю Вашу руку. Ваш Б. Г[рінченко].

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 80, спр. 74, арк. 1–4. Автограф.

№215*2

А. Кримський до Б. Грінченка 5 грудня 1906 р.

[Звенигородка]*3

Дорогий товаришу!

Був здоровий, почувавсь добре – і знов занедужав: морози дошкуляють, не можу вийти з хати, а через те – зле. Та якось терплю й працюю.

Дуже мене смутить звістка про "Раду" і "Нову Громаду". Чи, може, справа змінилася на ліпше?

Ваш рукопис ("Грамат[ики]") одібрав, але з друкарні нема звістки. Друкарня, як я писав був Вам, прислала мені якусь поплутану хаотичну масу, де взагалі важко щось розібрати (бо не тільки гранки поплутано, ба навіть рядки перемішано в кожній гранці); але, що найгірше, прислала мені не все*4. От, не стає всіх*4 тих сторінок, які вже зверстано*4 (може, їх уже розібрано й розкидано по касах?*5); не стає декотрих гранок і не стає деяких моїх руко-

* Крапки поставлено автором.

*2 Опубліковано в купюрах. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 400.

*3 Місце відправлення встановлено за листом від 12 червня 1906 р.

*4 Підкреслено автором.

*5 Примітка автора: "Тим часом, саме з них і треба починати друкування!".

писних* сторінок (яких я не бачу й у зложеному наборі). Коли б мені мати в руках геть увесь* набор до найостатнішого рядочку, то, мабуть, я зміг би якось упорядкувати той хаос; а так – важко. Я сам радніщий визволити шрифт якнайшвидче, бо мене ця справа обтяжує і не дозволяє працювати далі.

В Москві за осінь я написав і друкарня зложила коротку історію звуків української мови, починаючи з XI віку. Вийшло аркушів з десятеро, та ще стільки само буде фонетики. Це разом становитиме І частину граматики. Зверстаю цим тижнем, щоб ік Різдву книжка вийшла в світ.

(Ця І частина буде заразом моєю наче відповід[д]ю на ті сумніви, про які я довідався із резюме лекції [В.] Розова[361], друкованого в "Раді").

Для "Просвіти" маю дати чимало книжок із своєї бібліотеки. Може, хтось їхатиме з Москви, то й забере. А ні, то й сам привезу або перешлю залізницею.

Ваш А. Кримський.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37763, арк. 1–1 зв. Автограф.

№216

А. Кримський до Б. Грінченка 15 грудня 1906 р.

[Звенигородка]*2

Дорогий Товаришу!

Здобув я коректуру, спасибі Вам (і нащо Ви мали мордуватися, складаючи все докупи?!) Не стає декотрих рядків, не стає з десяток зсилок (петітних); але все те відновити не важко. Біда мені в тім, що й Ви не прислали 1-го аркуша*, саме того, з якого тра розпочати друкування. Той аркуш зветься: "Урокъ четвертый. Склоненіе именъ городовъ, мъстечекъ и селъ на ів (*овъ, евъ*)". Він складається з §§ 34–49. Його вже зверстано*, – це виходить ст[орінок] 97–124. Треба, щоб друкарня дала остаточну, рішучу відповідь: чи цілий отой набір, чи його помилкою розкидано. Якщо він уже розкиданий, то нехай друкарня сповістить мене, чи є в неї про запас шрифт, щоб наново зложити оті (зверстані й загублені)

---

* Підкреслено автором.

*2 Місце відправлення встановлено за суміжними листами.

ст[орінки] 97–124. Коли ж набір одшукається, то нехай друкарня перешле мені дві відбитки нього негайно.

Попрохаю Вас надрукувати в "Раді" мою заяву, яку долучаю.

Мабуть, буду в Київі на другий або й на перший день Різдва. Раніш виїхати звідси не можна, бо я в суді присяжних.

Весь Ваш А. Кр[имський].

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37762, арк. 1–2 зв. Автограф.

№217

А. Кримський до Б. Грінченка 3 січня 1907 р.
З[венигородка]

Дорогий товаришу! Я послав до друкарні Гиричевої, двома наворотами, більше як 2 аркуші коректури. Більш од цього посилати боюся*, – нехай попереду зверстають це. Заявіть, з ласки своєї, друкарям, що за мною* перепинки не буде. Нагадайте їм, що тра висилати мені два примірники* кожної коректури. Але найважніша річ, через яку я до Вас пишу, це тая, щоб вони не розкидали набору тих сторінок, які в моїй коректурі обкреслено червоним олівцем: вони потрібні, тільки підуть не в ціх аркушах, а в инакшому місці. Нехай же вони одіб'ють мені тії сторінки зовсім окроме*.

Ваш А. Кримський.

Простіть, що турбую Вас, – тільки ж Ви дозволили цеє.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37761, арк. 1. Автограф.

---

* Підкреслено автором.
*2 Так у автора.

№218

А. Кримський до Б. Грінченка 11 січня 1907 р.
З[венигородка]

Дорогий товаришу! Я повиправляв і дальші аркуші коректури, позаповнював лакуни[*] і міг би переслати до друкарні, та тільки боюся. Бо друкарня не вертає мені навіть тих двох аркушів, які я одпровадив до неї будє тому десять днів[*2]! А вже ж там було виправок не такто й багацько, принаймні, в 1-му аркуші. Страшенно турбуюся, щоб друкарня знов не загубила коректури.

Зостається в мене не виправлена частина фонетична, та це не з моєї вини. Бо щоб її впорати треба, щоб друкарня попереду мені прислала відбитку з тих фонетичних сторінок "Урока 3-го", які я позазначував червоним олівцем, і які мають викинутися з "Урока 3-го", а піти в фонетичну частину (це § 38). Як будете випадком у друкарні, то підженіть її, будьте ласкаві! Нагадайте їй, що для неї ж ближче посилати до Звиногородки, ніж до Москви!

Чи були на 3-ій лекції Стешенковій? Я про ню тільки й знаю, що з "Ради".

ІР НБУВ, ф. ІІІ, спр. 37760, арк. 1. Автограф.

№219[*3]

А. Кримський до Б. Грінченка 20 січня 1907 р.
Звенигородка

Дорогий Товаришу!

Вчора прийшов Ваш лист, сьогодні знов була почта і знов не було коректури од [М.] Гирича! Зробіть милостиву ласку, вчиніть щось!

Друкарню можна заспокоїти тим міркуванням, що за мої додатки вона може накинути[*2] скільки там доведеться[*4]. Але,

---

[*2] Примітка автора: "P.S. Величезну мені поміч дав згуртований Вами коректурний текст!"

[*2] Підкреслено автором.

[*3] Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 401–402.

[*4] Примітка автора: "В Москві в таких випадках лічать, скільки годин витрачено на додаткову коректуру, – і, таким способом, ніяких непорозумінь не бува".

будьте ласкаві, зверніть її увагу, що велика частина виправок виникає через недбальство самої-таки друкарні: поперекидано букви догори ногами, замість скобок наставляно "марашск" (чорних шпок), густо-часто натикано марашок замість наголошених літер, і т.ин., і т.ин., а до всього – переважна частина виправок, які я був поробив у першій* коректурі, зісталася невиправлена*, і через те в другій коректурі мусів поробити їх наново!

Опроче, не стає часами цілих шматків набраного тексту.

Коли друкарня бажає, щоб швидче одзволити шрифт, дак це ж од неї самої й залежить. Можу чим завгодно ручитися, що я перепинок не чинитиму. В мене дальша коректура лежить готова, та я її не присилаю, бо бачу, що доки друкарня не видрукує перших двох аркушів, вона не може* виправляти дальших коректур: треба попереду одзволити ті акцентовані* літери, які зайнято під два перші аркуші і яких, очевидячки, більше не стає в касах.

Простіть, що Вас турбую так сильно. Але ж це не тільки моя власна справа, ба й справа доходу для "Просвіти".

Питаєтеся про Марка Проклятого. І я, так само як і Ви, не знаю ані вкраїнського, ані руського оповідання про нього у фоклорі*2. Пам'ятається мені, що, начебто*, писав трохи про це [М.] Халанський[362] у своїй нудній праці "Славян[скіе] сказанія о Марке Королевиче". Та я не пам'ятаю сього гаразд, бо ніколи не мав терпіння перечитати цю вкучну*3 й довгу працю (в "Рус[ском] Филол[огическом] Вестн[ике]"[363]), повну вопіючих натяжок, а тільки перегортав її. Точніші звістки могтиму Вам подати з Москви, де між иншим, скільки пам'ятаю, трохи цікавився приказкою про Марка в пеклі Вс[еволод] Міллер, як збірав був звістки про бродячі "мотивы нисхожденія въ адъ" (Іздубар-ассірійський, Геракл і Цербер, і т.ин.)

Чи не пришлете мені 1-ої кн[иги] "Літ[ературно]-Нау[ко]вого Вістника"? Як їхатиму, привезу Вам. Бо купувати (виписувати одну книжку) нема рації, а мій передплатний примірник пішов, звичайно, до Москви.

Чи були на лекції [І.] Стешенка? Що таке він набалакав про "антідемократичний" напрям[?]

Ваш весь А. Крим[ський].

---

* Підкреслено автором.

*2 Так у автора.

*3 Тут: "скучну".

P.S. Коли б друкарня одтягалася з коректурою, то нехай це скаже рішуче[*]: тоді я знатиму, що треба буде мені вдатися до якоїсь московської друкарні (...[*2] Гатцукової або Гербекової), а для цього я повинен буду заздалегідь написати до Москви, щоб часу дурно не гаяти.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37759, арк. 1–2 зв. Автограф.

№220

А. Кримський до М. Грінченко 21 січня 1907 р.
Звенигородка

Високошанована М[аріє] М[ихайлів]но! Зараз вичитав з "Ради" про трус у Вас і про те, що Бориса Митр[ови]ча заарештовано. Сподіваюся, що зараз-таки його й випущено, та, в усякім разі, сповістіть мене й заспокійте. Які ж можуть бути причини, щоб його довго держали?

Ваш А. Кримський.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37758, арк. 1. Автограф.

№221

А. Кримський до Б. Грінченка 22 січня 1907 р.
Звенигородка

Дорогий Товаришу! Зараз оце вичитав у "Раді", що Вас випущено, тай легше зітхнув. Бо, хоч я й не вірив був, щоб Вас могли справді заарештувати на довгий час, та історія з [С.] Єфремовим показувала, що часом трапляються несподіванки.

Ваш А. Кр[имський].

P.S. А од [М.] Гирича й сьогодні нема коректури.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37757, арк. 1. Автограф.

---

[*] Підкреслено автором.

[*2] Крапки поставлено упорядником. Одне слово не прочитано. Можливо: "resp." – напр[иклад].

№222

А. Кримський до Б. Грінченка 31 січня 1907 р.
З[венигородка]

Дорогий Товаришу! Вранці 3 февр[аля] (в суботу) думаю бути в Києві й зазирнути до Вас. Тим-то добре було б, якби друкарня [М.] Гирича приставила Вам на той час коректуру 2-го листа: я б міг його в Вас-таки й переглянути (бо там мало що й зісталося непевних рядків), тай підписати до друку. До речі, друкарня знову забарилася і не шле мені нічого. Один аркуш я підписав*, 2-ий не можна було підписати, бо зверстано його так, що пститні уваги (зсилки) позіставалися серед* тексту! 3-го аркуша навіть не зверстано, – або, принаймні, мені не прислано. Ой, підженіть друкарню, з ласки Божої! – До речі: питалася вона мене про папір, на якому друкувати. Я влітку* був писав: на такому, як "Нова Громада". Будьте ласкаві, скажіть, що коли достоту такого самого паперу нема, то можна ж узяти якийсь підхожий. Невже ж і це стане перепоною!

Звідки той вірш [В.] Гюго, не пам'ятаю

До близької зустрічі! Ваш А. Кримський.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37756, арк. 1. Автограф.

№223

А. Кримський до Б. Грінченка 6 лютого 1907 р.
М[осква]

Дорогий товаришу! Ось зараз у вагоні перегляну коректуру, яку вже був Вам покинув підписану, тай побачив іще ось які помилки.

Ст.89, рядок 3-й. Треба: "звука*"

Ст.90, рядок 4-й. Треба: "глагола*".

Ст.94, рядок знизу 3-1 (в тексті*). Треба: "уклонившіяся*".

Ст.96, рубрика в, рядок 4-й. Має бути: "требованіями".

Перечитав статтю [О.] Левіцького[364]...*2 От, страхіття!! І як [В.] Науменко зважився друкувати це ідіотство?!...*2

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37755, арк. 70 зв. Автограф.

---

* Підкреслено автором.

*2 Крапки поставлено автором.

№224

А. Кримський до Б. Грінченка 28 лютого 1907 р. Москва

Дорогий Товаришу!

Біда з Гиричевою друкарнею! Вже давненько прислала мені (тай то, мабуть, не вона, а Ви) видрукувані ст[орінки] 65–96 ([буде] л[истів] 5–6) тай більше не шле. Правда, є в мене на руках* скількись початкових сторінок з аркуша 7-го, та нічого з ними зробити не можна, доки друкарня не набере того рукопису*2 (буде з 0,5 арк[уша]), який лежить у неї і з якого повинна заповнитися в 7-му листі прогалина*2 між видрукуваними листами*3 (себто ст[орінка] 96) і останніми зложеними гранками*2 ([буде] л[истів] 8–9). Будьте ласкаві, витолкуйте друкарні, що, коли вона визволить мені аркуш 7-й (се ж той, де є рукописна прогалина), то аркуші 8-й і 9-й можна буде зверстати завсім негайно, бо там, сказати б, і правок ніякісіньких немає, – і таким способом можна буде пустити 8-й і 9-й аркуші в друк попереду,*3 заразісінько*2, навіть не дожидаючися, доки будс готовий 7-й арк[уш] – тож разом визволиться чимало шрифту. Витолкуйте друкарні, що, доки я не маю в руках набраного*4 7-го аркуша, то зістається незвісною паґінація 8-го і 9-го аркушів, – і через те їх набор*5 стоїть і не рушиться, на досаду друкарні.

Коли ж нема надії, щоб 7-й аркуш міг бути зложений зараз*2, то візьміть у друкарні мій рукописний оригінал тай перешліть мені: я точно (або більше-менче з точністю) обрахую, скільки буде в нім сторінок, порівняю з тими гранками, які в мене є, тай матиму зміркувати, звідки повинні починатися дальші*2 аркуші (8-й, 9-й). Можна буде їх зверстати тай пустити їх у друк зараз-таки, а тоді вже донабрати 7-й аркуш. Це можу обчислити тільки я, не хто инший, – через те треба прислати оригінал мій мені самому, щоб я сам точно вичислив усе.

Простіть, що Вас цім турбую.

---

* Слово: “на руках” вписано автором поверх рядка.

*2 Підкреслено автором.

*3 Слово: “попереду” вписано автором поверх рядка.

*4 Слово: “набраного” вписано автором поверх рядка.

*5 Слово: “їх набор” вписано автором замість закресленого “вони”.

А тепер про Марка, що товчеться по пеклі. Ви не згадуєте в листі, чи скористувалися Ви з тієї вірші, яку видруковано в "Кiев[ской] Стар[ине]" [року] 1885, август, ст[орінки] 684–692 (з Кубанщини). Серед усього вкраїнського матеріялу, який з'аналізовано у [М.] Сумцова ("Сказки и легенды о Мари[ке] Богатом", Этногр[афическое] Обозр[ѣнiе], 1894, кн[ига] 1, ст[орінка] 9), це – єдина річ, яка підходить до Стороженкової повісти хоч трошечки.

Щодо праці [М.] Халанського, то її Вам не варто й торкати: все, що Вам може бути годяще, вже єсть у [М.] Сумцова.

Ваш А. Кримський.

P.S. Знов про "Граматику". Не давайте, просю Вас, [М.] Гиричеві того оригіналу, який я Вам покинув, аж доки я Вас сам не повідомлю, що можна вже йому дати. Нехай попереду впорає те, що в нього вже єсть, себто 7-й аркуш.

ІР НБУВ, ф. ІІІ, спр. 37754, арк. 1–2. Автограф.

№225*

А. Кримський до Б. Грінченка 18 березня 1907 р.
М[осква]

Дорогий Товаришу! Спасибі Вам за Ваші книжки, з яких "Перед широким світом" я перечитав не одриваючися зараз-таки*2, як був розпакував посилку. Ви знаєте мою думку: це одна з найкращих Ваших речей, яка сміливо може стати поруч белєтристичних писань. – Що ж до друкарні [М.] Гирича, то, не вважаючи на мої листи і Ваші заходи, не присилає вона мені коректури. Будьте ласкаві, візьміть у неї мого рукописа і перешліть мені, – то я зміркую, з якої сторінки можна верстати те, що вже набрано; а рукописа можна буде набрати пізніщ і вставити. Або вже якось дам собі раду, – тільки аби мати рукопис у руках, бо позаочі нічого не зміркую. – Перечитав граматику [Є.] Тимченкову[365] тай заспокоївся про себе*2: Ні! Ще не такий антипопулярний! Хто з читачів подужає виклад Тимченків, для того мій виклад повинен здаватися

* Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 403–404.
* Підкреслено автором.

архипопулярним. А то, бачте, досі я був сердився на ссбе, що "Граматика" моя виходить дуже вчена.

Весь Ваш А. Кримський.

"Вістник" наваживсь надрукувати чорним по білому, що він інтересніший од "Нової Громади"!

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37752, арк. 1. Автограф.

№226

А. Кримський до Б. Грінченка 20 березня 1907 р. М[осква]

Дорогий Товаришу! Ледві написав Вам листа вчора – як прийшла коректура. Зараз я її виправив тай долучив до неї коректуру ще й дальшого (8-го) аркуша. Т[ака] сп[рава], друкарня має в своїх руках двойко* аркушів, які можна було б визволити якнайшвидче. Треба тільки, щоб я ще раз* побачив коректуру обох тих аркушів, бо друкарських помилок було там чимало. Тієї коректури, що є в Вас, поки що не давайте в друкарню. – Спасибі Вам за всі Ваші клопотання.

Цікаво б мені знати, які в Вас є доводи на те, що вірша про "Марка" – підробляна. В мене було таке враження*, але виключно через мову* тієї вірші та через її форму. А в Вас єсть реальніщі* доводи?

Ваш А. Кримський.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37753, арк. 1. Автограф.

№227

А. Кримський до Б. Грінченка 19 червня 1907 р. З[венигородка]

Дорогий Товаришу!

Перссилаю накладну на 1-ий том "Укр[аинской] Грам[матики]". Треба Вам буде потурбуватися, щоб забрати тюки з залізниці

---

* Підкреслено автором.

негайно, бо доведеться платити за перележале. (Вислано з Москви, "большою скоростью", ще 9 юня).

Як цеє видання я "Просвіті" подарував*, то, звісне діло, вона має право розпоряджатися їм, як знає: себто, робить книгарням таку скидку, яку сама вважатиме потрібною, і т.п. Тільки ж про одну річ я дуже б прохав "Просвіту": не роздавати* мо[є]ї "Граматики" нікому дурно*, опріч членів президіума; а звичайні члени "Просвіти" нехай купують за гроші. Це я Вас (як голову) попрохаю заявити од мене, навіть офіціяльно, на найближчім засіданню. Мотиви, якими я керуюся, дуже ясні: весь дохід з "Граматики" повинен піти на матеріяльне збагачення "Просвіти", щоб вона мала із чого друкувати видання спеціяльно для простого народу, та т.ин., отжеж, кожен дурно подарований комусь примірник буде втратою задля популярних видань.

Прохаю Вас повідомити мене точно*, скільки примірників 1-го і скільки примірників 2-го тому вислано Вам з Москви. Коли я як слід розумію сьогоднішній лист мого слуги, що впаковував та одпроваджував 1-ий том з Москви до Києва, то виходить, начебто скількись примірників І тому не влізло в ящик, і через те лишилося в друкарні в Москві. Отож, мені треба знати нарізно точну цифру примірників 1-го тому і цифру примірників II тому, знати, скільки я маю шукати примірників у друкарні задля скомплєктування цілого видання.

Поки що, я друкую в Москві один з пропащих аркушів, якого мені пощастило потроху відновити. Коли не буде друкарських забастовок, то можна сподіватися, що з московських друкарень вийде в світ к осені ще два випуски І-го тому, бо обидві друкарні обіцяються не баритись. Але чи є надія на київську друкарню? Послав я до неї рукописного оригіналу на 1 арк[уш] (треба, бачте, видрукувати попереду аж двоє аркушів нових*, а вже аж тоді можна буде верстати тую коректуру, яку вони ще торік набрали). Послав – буде тому більш як тиждень. Відповіди – нема.

Як здоров'я Вашої дочки! Та й Ваше як? Перекажіть Вашій жінці, що Ібсенів переклад її я вважаю за зразок для всіх перекладів: читається, як мовляють москалі, "без сучка и задоринки".

Стискаю щиро Вашу руку.

Ваш А. Кр[имський].

Вибайте, що так нерозбірно пишу: поспішаю дуже.

---

* Підкреслено автором.

P.S. Чи не буде Ваше ласка подати мені адрес [В.] Перетца[366]?

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37751, арк. 1–2 зв. Автограф.

№228

А. Кримський до Б. Грінченка 21 серпня 1907 р.
Звенигородка

Дорогий товаришу! Чи не попався в ті ящики, в яких вислано "Укр[аинскую] гра[м]матику", товстенний том "Матеріялів" [М.] Никольського*[367] (про рукописи XI в.), в жовто-гарячій (або може в малиновій) обгортці? Коли так, перешліть мені.

Як писав Вам учора, то забувся попрохати, щоб Ви наділили "Укр[аїнську] граматику" д[обродіям] [С.] Єфремову та [В.] Дурдуківському[368].

Ваш А. Кримський.

Чи "Рада" виходить, чи ні? Мені давно не присилають (хоч передплату я вислав). Мабуть, припинили?

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37750, арк. 1. Автограф.

№229

А. Кримський до Б. Грінченка 28 серпня 1907 р.
З[венигородка]

Ах, дорогий товаришу! Не міг я досі*2 одписувати Вам, бо був сильне заклопотаний усякими справами: і научними, і – потім – иншими. Оті "инші" справи ще й досі не перeминули. Найгірша поміж ними – тая, що в нас іде будування: геть усю хату зруйнували, щоб поставити нову, – і, отож, довелося нам тулитися по всіх закутках (сінцях тощо), де ледві можна переночувати; а щоб написати листа, то треба попереду зробити тисячу приборів та

* Підкреслено автором.
*2 Слово: "досі" вписано автором поверх рядка.

заходів. Ну, та вже взявся за перо, допався до паперу, то вже можу писати.

Одписую попереду на Ваш позавчорашній лист. Звичайно, що в Вашім альманасі, як і в кожному Вашому виданню, Ви завсіди можете рахувати на мою літературну поміч, хоч би й невеличку. Дати можу, поки що, самісінькі вірші, та й то ось які: "Із поезії Джеляледдина Румійського" (перекл[ад] з перськ[ої] – сторінок на двоє; – "Із Хамаси"[369] (з арабського) – скількись віршиків; – свої власні ліричні віршування, не дуже великий цикл, під заголовком "Сезаме, одчинися!" (або можна назвати й инакше, коли – на Вашу думку – не всі повинні розуміти ці магічні слова). Що, на Вашу думку, найлучче підійде до Вашого "Альманаху", те й пришлю. Прозу навряд чи могтиму дати тепер, бо, хоч у мене є цілий роман "За святим Єфремом Сирином"[370], з якого декотрі розділи мають зовсім самостійну цілість, та не можна мені дібрати часу, щоб обробити їх і переписати ані зараз, ані в Москві аж до Різдва.

Ну, тепер одпишу на Вашого літнього листа. Пишете, що для стімологізування орфографії "Грінченко" можна згадати слово "грінка". Чому ні? Звичайно, можна. Тільки ж це буде така сама штучна етімологія, як ім'я гори "К*а*рмиль" для вияснення московського прізвища "К*а*рмиловъ". Є 99 шансів на 100, що Ваш предок звався "Грин[ь]ко", а не "Грінка". Якщо в Вас заховалися папери, ну – скажемо – прадіда, то напевне Ви там найдете орфографію "Гр*и*нченко", а не "Гр*е*нченко" і не "Гр*о*нченко").

Далі. Пишете, що С.О. Єфремов покупив "Граматику". Я б бажав, щоб йому "Просвіта" вернула гроші, бо Вам і йому я маю за принцип "преподносить" свої писання. А в тім, я вже більше не хазяїн подарованого видання.

[М.] Гирич недавно прислав мені зверстаний аркуш, – то я йому послав для зверстання ще один, дальший аркуш. Підженіть його, будьте ласкаві, бо треба, щоб 2-ий вип[уск] І тому вийшов у світ не дуже спізнюючись. Думаю, що публіка й так не дуже-то купує мою "Граматику" (адже ж не скінчена), а коли й дальші випуски нечасто виходитимуть у світ, то й зовсім ніхто не купуватиме, а це ж – не в інтересах "Просвіти". Щоб можна було випустити в світ 2-ий випуск, треба підігнати самісіньку* Гиричеву друкарню,

---

* Підкреслено автором.

бо аркуші московські і звенигородські – вже готові. Кінчатися повинен цей 2-ий випуск сторінкою 536-ою.

Ви пишете: а та й довга ж вона, Ваша "Граматика"! А довга. Вкоротити її – не довго і як укоротиться вона, то вийде дужє легкий для вивчення курс, зложений методою Otto-Gaspey-Sauer. Тоді цеє, теперішнє виданнє буде "руководствомъ для учителя", а вкорочене – "руководствомъ для учсника". Я свою завдачу* дуже добре розумію: я повинен дати підвалину*2 для української граматики, пристосованої до сучасних потреб, а спопуляризують – може й инчі.

Може, Вам цікаво буде довідатися, що я здобув чимало прихильних листів з поводу своєї "Граматики" од інтелігентних українців (між инчим – од Ор[еста] Левіцького) і од росіян, а зате зустрів найпростіше ворогування (в листах) од галичан. Друковану рецензію [І.] Франка Ви, певне, читали. До речі сказати – шарлатанська рецензія! Я ніколи й не думав був, що [І.] Франко – здатний на свідоме*2 шарлатанство. (Може, Ви завважили: він, що розуміє порівнюючу філологію стільки, скільки одна пані – апельсини, радить мені*2, вченикові й товаришеві найлуччих російських лінґвістів, користуватися порівнюючою філологією, "аби "уникнути деяких баламутних вияснень!"). Мені сором за [І.] Франка. Не критика нелюба (он і [В.] Розов критикує), а нелюбо те, що критика Франкова є, кажу, шарлатанство.

Ах, за [В.] Розова. Пришліть мені, з ласки своєї, остатню книжку (т. 78) Записок Т[оварист]ва Шевченка, про яку я вичитав у "Раді", ч. 193. Там є стаття [В.] Розова: "Трилогія проф[есора] Кримського", яку мені дуже хочеться прочитати. Їхатиму через Київ, привезу Вам Вашу книжку. (А їхатиму аж 9-го сентября).

Ваш А. Кримський.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37749, арк. 1–2 зв. Автограф.

* Так у автора.
*2 Підкреслено автором.

№230

А. Кримський до Б. Грінченка 7 вересня 1907 р.
Звенигородка

Дорогий Товаришу! Листа Вашого здобув, тай думав був зовсім не одписувати, бо сподівався побачити Вас особисто в суботу. Аж обставини склалися так, що я виїду не цеї, тільки теї п'ятниці, себто 14 сент[ября], а Вас матиму побачити 15-го. Поїзд на Москву з Київа одходить тепер, коли не помиляюся, трохи раніш, ніж було колись, та в усякім разі годин троє я в Київі перебуду напевне: побачить[ся] могтимем.

Ваш А. Кримський.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37748, арк. 1. Автограф.

№231

А. Кримський до Б. Грінченка 7 вересня 1907 р.
[Звенигородка][*]

Дорогий Товаришу!

Мав би чимало дечого написати, але такий заклопотаний, що обмежуся на чисто діловім листі:

а) Посилаю дублікат накладної на книжки (3 ящики). Лишаю все на Вашу волю, що схочете, – оддайте до "Просвіти"; що схочете – оддайте до Наук[ового] т[оварист]ва; а що схочете – зовсім викиньте;

б) Друкарня [М.] Гирича вже два місяці не посила[ла] мені коректур, а править авансом гроші!

Один аркуш у друкарні зверстано, а другий – навіть не зверстано. Чи не могли б Ви через когось розвідати про долю тих коректур?

в) Коли остатній[*2] речинець – присилати щось до Вашого альманаху?

д) Як їхав я з Москви на літо додому, то був прохав свого слугу, що мав одіслати в Київ "Укр[аинскую] грам[матику]" залізницею,

---

[*] Місце відправлення встановлено за змістом листа.

[*2] Підкреслено автором.

покинуті для мене в Москві 5 прим[ірників] І-го тома і 5 прим[ірників] 2-го тома (щоб оддати тутешнім славістам для ріцензії). А він лишив ту[т] 10 прим[ірників] самісінького II-го тому, а І-го тому зовсім не лишив, решту ж одіслав на Ваше ім'я. Чи не можна, щоб "Просвіта" прислала мені 5 прим[ірників] 1-го тому, а я вишлю їй 5 примірників II-го тому?

Весь Ваш А. Кримський.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37747, арк. 1. Автограф.

№232*

А. Кримський до Б. Грінченка 17 грудня 1907 р.
Москва

Дорогий Товаришу!

Не сердьтесь, що я не одписував Вам на Ваші листи. Я і фізично слабував, і душею страждав. Через що – це для Вас річ не цікава, бо, щоб зрозуміти треба б знати точні подробиці мого московського побуту; а писати про їх – довго, тай не варто. Загально скажу, що страждання мені завдає сім'я Міллерів, з якою – мовлять – чорт мене мотузочком зв'язав. Не перший, тай, мабуть, і не остатній раз росходюся я з їми, і кожен раз отая процедура розлуки одбувається з мученням, з тратою нервів. Надто близько порідниввсь*2 з їми, щоб вірить, ніби розлучаюся з ними вже на віки; от і тепер – пірвав з тею сім'єю, а знаю, що не промине й рік, як знов вони притягнуть мене до себе, і знов упаду я до них в лоно; а коли знаєш це, то тільки нервуєшся і сердишся на свою прив'язчивість до людей, що через неї не можна швидко забути тих, з ким розійшовся.

А не розійтися зараз – не можна було, бо далі вже невидержка мені...*

Ет! не варто Вас загаювати ціми дрібницями...* Можу тільки сказати, що для роботи це все вийшло на дуже велику користь. Заживши собі самітним життям, я невсипуще працював тай

* Опубліковано. Кримський А.Ю. Твори. – Т. V, кн. 1. – С. 404–406.

*2 Підкреслено автором.

* Крапки поставлено автором.

працював. Між иншим, і для граматики зробив чимало*. Сподівався випустити в світ 2-ий вип[уск] I тому к Різдву, та не пощастило. Київський остатній піваркуш готовий буде, очевидячки, вже аж після Різдва; в Москві в мене зостається незверстаних ще три аркуші, що к Різдву їх допіру зверстають, а видрукують аж в январі. В усякім разі ждати вже недовго.

Погано тільки, що й пропасниця моя мене не кидається. Страшенні, люті морози; навіть здоровісінькій людині важко вийти подихати чистим повітрям, а з пропасницею – то вже й поготів. Знесилився дуже. Виїду звідси, мабуть, на 1-й день Різдва. Якщо снігові заноси не переб'ють, могтиму Вас побачити на 2-й день Різдва. Сподіваюся, що январ, який я перебуду в Звиногородці, верне мені мою силу й здоров'я.

З газет бачив, що і в Вас не все вийшло рівнісенькою стежечкою. Хоч би, ота ідіотська справа з "Рідним Краєм"[371] з поводу Вашої драми...*[2] І як не сором був кому-кому, а то Олені Пцілці*[3] – не тільки допускати гидоту в свою газету, ба ще й свою*[4] примітку додавати "Од редакції" (примітку до Вашого листа)! Це щось неймовірне, нечуване рівняти Вашу п'єсу до "переробок" [М.] Старицького! Та й я напевне*[5] знаю (згадуючи те, що сам чув колись од самої-таки О. Пчілки), що вона не могла написати свою примітку инакше як задля кумівства, бо віри*[5] в свої слова у неї бути не*[5] могло!...*[2] Ви не повірите, як сильне обурила мене оця вся справа,...*[2] обурила не скільки навіть з прихильности до Вас, скільки з болю за нарушену справедливість, свідомо*[5] нарушену!...*[2] А поза цім одиначним оголошеним фактом інтуїтивно вгадуєш цілу низку всяких инакших схованих фактів, відносин і т.ин. – і вгадуєш, що Ви не могли жити цю осінь і зіму рівненьким, безтурботним життєм, насолоджуючись тільки "красою душ людських".

Тепер про літературні справи.

---

* Примітка автора: "Коли хто погляне на ту безліч виписок і стародавніх рукописів, яка міститься в історичній частині моєї "Граматики", то найменше прийде йому в голову думка, що всі оті виписки "изъ тумана столетий" обкипали кров'ю мого серця і, що воно стогнало й кричало".

*[2] Крапки поставлено автором.

*[3] Так у автора.

*[4] Слово: "свою" вписано автором поверх рядка.

*[5] Підкреслено автором.

Дуже гарні в Вас і Вашої жінки переклади з Ібсена і др[угих]. Розмови йдуть такою природною мовою, що наводять ілюзію, ніби це орігінальна річ, а не переклад. (До речі. Я якось із уст народа* чув слово "марево" не в значінню "міраж" або "фата-моргана", але в значінню російського "призракъ". М[оже] б[ути], замість "Примари" кращий заголовок був би: "Марево"?).

Фольклорного мотіва на пісню "Ой на горі та женці жнуть" не можу згадати, і од других не довідавсь. Пригадуються псіхологічно близькі мотіви з "1001 ночі" (Нуреддін і прекрасна персіянка), та там нема типа Сагайдачного. "Розумний бреше, щоб правди добути" – це есть староруське оповідання. Див[іться] у [О.] Веселовського в "Соломонѣ и Китовласѣ" – "Притча о судахъ Соломоновыхъ". Там уся літературна історія.

Питалися про слово "мазепа". По перськи مازه ("mâзé") – спина, хребет, а پا ("пâ") значить "нога", а прикметник "mâзепâ" дословно значить "хребтоногий", себто неповорітливий, "неуклюжий" – як сказали б по-російськи. Єсть і друге перське слово "mŷзîпâ"; воно по-російськи близенько передається словом "озорникъ", себто "шко́дний" (як кажуть у нас про котів, що крадуть харч із кухні, про котів, що залізають у город, і т.ин.). Те слово складається з арабського причасника "mŷзî" (موذی) = шкодний, шкодливий, та знов з того самого слова "па" پا = нога. Та я не думаю, щоб наше "мазепа" пішло з "mŷзîпâ"; воно, очевидячки, вийшло з "mâзепâ".

Маю до Вас прохання. Як я приїду в Київ, то буде свято; книгарня – зачиняна. Покажіть мені, з ласки Вашої, 4-й том "Історії" [М.] Грушівського (2-е вид[ання]), а коли вийшов 6-й том, то й його. Вибачайте, що турбую своїм дорученням.

Весь Ваш А. Кримський.

ІР НБУВ, ф. ІІІ, спр. 37746, арк. 1–2зв. Автограф.

---

* Підкреслено автором.

№233

А. Кримський до Б. Грінченка 10 січня 1908 р.
Звенигородка

Дорогий Товаришу!

Посилаю Вам віршик для "Сам своє щастя робив" (коли вподобаєте) та посилаю ще й свою фотографію, яку бажало мати видавництво.

Живу тут, на щастя, не в вогкій, а в обсохлій хаті, а через те не хворію. Навпаки, почуваю зовсім виразно, як привертається до мене здоров'я. А в тім – тут і моральні ліки мають силу: рідна земля. Часом як згадаю, що знов треба їхати в Москву та оддавати проти своєї волі* свої нерви їй, її відносинам, її людям, то аж потерпаю (Це кажу зовсім без переборщувань: потерпаю*2, тай аж холодний жах пориває). Самісінька сім'я Міллерів скільки моїх нервів з'їла!...*3 і чи продуктивно?! Одна днина в Київі, що я перебував з Вами більше дала для моєї душі, ніж місяці в Москві.

Тепер багато працюю і робота йде надзвичайно легко й залюбки. Ну, звичайно, що коло "Граматики" працюю щодня. Та окрім того прилаштував для друку 2-ий томик "Пальмового гілля", куди включив немало нового, ще недрукованого матеріялу, а ще не переробив дещо з давніх писаннів, між иншим турецькі народні пісні. Тільки ж тутешня друкарня гаїться, та й навряд, щоб видрукувалось тут до мого од'їзду більш як три аркуші. Додрукую в Москві, не тут.

Не втерпів та й витяг чорновика своєї повісти: "За святим Єфремом Сирином". Посидів над ним скількись днів; дописав трохи чи не все, що зоставалося досі не викінчене, а було так – тільки накидано в плані. Коли б час, – переписав би цю повість тепер-таки, бо є зараз охота й настрій. Та боюся; що не зчуєшся, як і январ змине, – і все неспішне доведеться покинути.

Ви не можете собі й здумати, яку величезну моральну міць дає людині рідна*2 обстанова. Кожне слово вкраїнське, яке я тут чую, кропить мене сцілющою водою, бо я таким способом відчуваю свій зв'язок нє з поодинокими особами, як у Москві, а з народом.

---

* Фразу: "проти своєї волі" вписано автором поверх рядка.

*2 Підкреслено автором.

*3 Крапки поставлено автором.

В Москві я раб. З народом московським я не чую нічого* спільного*2; а що душа людська має потребу прив'язатися до когось рідного, то суроґатом рідного елєменту являється якась сім'я (з якою зріднивсь), – і отож така сім'я, без якої важко стає перебутися, стає за найгірше ярмо, – і нерви марне збавляються на ню, на її вузькіші інтереси. Тут на Вкраїні кожне слово, кожне враження – все жваво нагадує мені про мою спільність із тею сферою, серед якої я обертаюся. А в московській сфері я завсігди зостаюся й чуюся "чужорідним тілом", яке чисто механічно обертається в московськім організмі і не може зростися з ним.

І щороку ота моя чужорідність в московському організмові робиться для мене рельєфнішою. І щороку приїзд на Вкраїну робиться для мене любішим і органічно потрібнішим. [А.] Міцкевич добре казав, що батьківщина – як здоров'я: тільки тоді й складеш йому ціну, як позбудешся його.

Але щось я не під пору розбалакавсь. Покину свої "взгляд й нечто", тай щиро стисну Вам руку.

Ваш А. Кримський.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37745, арк. 1–4. Автограф.

№234

А. Кримський до Б. Грінченка 10 січня 1908 р.
Звенигородка

Дорогий Товаришу! В суботу буду переїздом у Київі. Чи не могли б взяти в Серг[ія] Олекс[андровича] [Єфремова] кліше* (для видань "Видавн[ичої] Спілки" – віньєтку), щоб я завіз із собою в Москву? Це для обгортки "Пальм[ового] гілля".

Весь Ваш А. Кримський.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37743, арк. 1. Автограф.

---

* Підкреслено автором.
*2 Примітка автора: "Чи повірите? Навіть з етнографічного погляду великоруси мене менче цікавлять, ніж турки, перси, араби!".

№235

А. Кримський до Б. Грінченка 14 січня 1908 р.
Звенигородка

Дорогий Товаришу! Наші листи розминулися.– Та сьогодні посилаю Вам ще й друкований (виправлений коректурний аркуш: “Сам своє щастя розбив”, щоб лекш було Вам передрукувати. Там побачите деякі зміни супроти “Нової Громади”, та ще ж додав я з четверо поезій, яких, для особистих усяких причин, не хтів друкувати 1906 р[оку] в часописі, а тепер – можу. Через свою технічну форму вони Вам, знаю, припадуть до вподоби, – в стилі романсів. – Дуже Вас прохаю* прислати мені львівське* видання мого “Пальмового гілля”, щоб я міг переписати звідти “Віцлі-Пуцлі”[372] для тутешньої друкарні, бо за чотирі-п’ять днів черга надходить на “ Віцлі-Пуцлі”. Будьте певні, що верну Вам книжку чисту, а коли б поплямувалася, то пришлю Вам з Москви новішого*2 чистісінького примірника того самого ...*3 Даю слово! Тільки не забаріться*, прохаю Вас дуже! Або, чи не позичить львівського видання Серг[ій] Ол[ександрович] [Єфремов]? – Незвичайно хтів би прочитати його огляд в 1 ч[ислі] “Кіев[ских] В[едомостей]”, бо не читав, а Вашим листом Ви мене зацікавили сильне. – Щодо назв місяців, то декабр звався “студеный” в староруському письменстві часто (між иншим, у Галицькому Євангелії 1144 р.), але “жовтня” я не пригадаю, бо на сентябр казали “рюинъ”, “рюєнь”.

Весь Ваш А. Кр[имський].

Хата моя зовсім суха й тепла, а через те чуюся в ній добре.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37744, арк. 1. Автограф.

* Підкреслено автором.

*2 Слово: “новішого” вписано автором поверх рядка.

*3 Крапки поставлено упорядником. Далі одне слово не прочитано через фізичне пошкодження аркуша.

№236

А. Кримський до Б. Грінченка 7 березня 1908 р.
[Москва]*

Дорогий Товаришу!

Маю до Вас велике прохання. Попросіть, будь-ласка, в д[обродія] Ор[еста] Левіцького той знімок (на прозорім папері) з грамоти київ[ського] кн[язя] Семена Олельковича 1459 [року], що переховується в архіві Археол[огической] ком[иссии], тай перешліть мені сюди на один день*2. Можна послати на адрес "Бібліотека Специальныхъ классовъ Лаз[аревского] инст[итута] вост[очных] яз[ыков]", – і я спишу й*3 сфотографую тую грамоту так само в бібліотеці-таки, а далі, негайно, бібліотека названою посилкою одішле її назад до Археол[огической] комиссии. Отже ж нема чого й боятися, що грамота тая повернеться до Київа*4 не в повній шаності.

Простіть, що Вас тим турбую, тільки ж це треба для діла (одної вченої роботи), яке має й громадську, принаймні національну вагу. Окрім того я не можу випустити в світ і свою "Граматику", доки не вивірю своїх цитат з теї самої грамоти 1459 р. А вже випуск готовий, – треба тільки підписати "imprimatur"*5 і друкувати. Користуватися, знов, неточним виданням [В.] Антоновича на цей раз не можна, бо вся вага моїх цит[ат] оцім разом спирається саме на те, чого нема в друкованім виданню.

Посилаю картку од харківського магазина Суворіна, де він прохає прислати "Укр[аинскую] Грам[матику]". Окрім того, "Книжный складъ Харьковского историко-филологического общества" прохає прислати на комісію штук 10 тієї самої "Граматики" (пересилка Ваша). Од московських книгарень бували не раз запити, та я одпроваджував їх до "Укр[аїнської] Книгарні" (безак...*6 14).

Ваш А. Кр[имський].

---

* Місце відправлення встановлено за змістом.
*2 Підкреслено автором.
*3 Фразу: "спишу й" вписано автором поверх рядка.
*4 Те саме фразу: "повернеться до Київа".
*5 Imprimatur – дослівно: заклеювати – лат.
*6 Крапки поставлено упорядником. Далі слово не прочитано.

Не маю часу більше написати. Будьте ласкаві, одпишіть про результат моєї просьби якнайшвидче.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37742, арк. 1–1 зв. Автограф.

№237

А. Кримський до Б. Грінченка 9 травня 1908 р.
Звенигородка

Дорогий Товаришу! Адрес Владіміра Владиміровича Каллаша такий: Москва, Самотека, д. Корсакова, кв.2.

Здається, що я буду в Києві в суботу, 17 мая (переїздом). Може, цей раз пощастить мені Вас побачити. Коли б я мав переїздити трохи пізніщ, я Вас оповістю кореспонденткою.

Ваш А. Кримський.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37739, арк. 1. Автограф.

№238

А. Кримський до Б. Грінченка 15 травня 1908 р.
Звенигородка

Дорогий Товаришу! Мусів одкласти свій виїзд до вівторка, буду в Києві в середу, зазирну до Вас. Треба було б, щоб Ви заздалегідь наготували примірників з 30-ть 1-го випуска "Укр[аинской] грамм[атики]", нехай би я їх поздавав у моск[овські] книгарні на комісію.

Ваш А. Кр[имський].

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37741, арк. 1. Автограф.

№239

А. Кримський до Б. Грінченка 7 липня 1908 р.
Звенигородка

Дорогий Товаришу!

Зараз оце приїхав до Звиногородки – й знайшов листа од Г. Кістяківського[373], де він з обуренням оповідає один епізодик, незвичайно характерний для редакцій російських ліберальних часописів, скоро діло торкнеться поляків. Як Ви знаєте, ми вже зовсім були домовилися, що Сергій Ол[ександров]ич [Єфремов] напише статтю про І т. [М.] Драгоманова для "Русск[их] Вед[омостей]" і вишле на ймя [М.] Сперанського. Про це довідався Заремба (член редакційного комітету) і підняв гембель, заявляючи, що д[обродій] [С.] Єфремов – один із стовпів "Ради", а "Рада" часто не шанує "Русских Вед[омос]тей", а до того Hier liegt der hund bergraleus* в відносинах до поляків стоїть на нетерпимім становиці, і що "Русскія Вед[омос]ти", коли надрукують будь-яку статтю за підписом [С.] Єфремова, тим самим дозволяють не одному читачеві думати, буцім у відносинах до поляків*2 вони поділяють думки "Ради", полякожерної "Ради".

Пишучи мені все цеє під секретом, [Г.] Кістяківський прохає, щоб я якось діпломатично застеріг д[обродія] [С.] Єфремова, що, з решпекту до поляків, "Русск[іе] Вед[омости]" не можуть надрукувати його статті.

Будьте ласкаві, оповістіть про це Сергія Ол[ександрови]ча якнайшвидче. Я не знаю його адреса, бо в Лебедині нема почти, а куди лебединці посилають коней по кореспонденцію, не можу зміркувати точно.

Ваш А. Кримський.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37737, арк. 1–1 зв. Автограф.

---

* Фразу: "Hier liegt der hund bergraleus" (ось де собака зарита – нім.) вписано автором поверх рядка.
*2 Підкреслено автором.

№240

А. Кримський до Б. Грінченка 8 липня 1908 р.
З[венигородка]

Дорогий товаришу!

Московський адрес акад[емика] Хведора Євгеновича Корша: Остоженка, 2-ой Ушаковскій, д. Шабардина. Літувати він думав у Вороніжчині, а туди його адрес такий: Бобровскій у Воронежской губ., ст[анція] Анна Воронежская* (Ю[го]–В[осточная] ж[елєзная] д[орога]), Новокурлакская экономія (там є "почтовое отдѣленіе"). Сподіваюся, що він і досі там.

Правопис у моїм додатку змініть так, щоб ї*2 не було, – це мені байдуже, – інфінітивну форму на ть*2 можна переробити ось як:

"Звичайно, треба згодитися з д[обродієм] [В.] Гнатюком, що не слід нам цуратися нашої інфінітивної форми на ти*2. Але хто ж хоче її цуратися! Адже всі ми добре тямимо, що це й повинна бути наша нормальна літературна форма, а інфінітивна форма на ть*2 то тільки паралельна, побічна. Не раз, задля ясности стилю, треба буває писати неодмінно ти*2, а не ть*2, щоб на письмі не плутати etc. – як в рукопису (Коли думаєте, що й цього мало, то переробіть уже самі*2 той уступ так, як треба; нехай ніхто не думає, що я вважаю форму на ть*2 за нормальнішу од ти*2).

А заразом зробіть, з ласки своєї, два дуже важні додатки.

1) Там, де я наводю з Ізборника Святослава*2 1073 р[оку] інфінітив на ть*2, допишіть ще ось який приклад: "И придеть съ славою судить*3 живыимъ и мрътвымъ" (л. 245а). І тут само, якщо я не навів приклада з другого Ізборника – 1076 року – допишіть ось як: "В другім київськім Святославовім Ізборнику 1076 року: "хочеть сътворить*3" (л. 195а). – Тільки ж, мабуть, чи не вписав я вже оцього остатнього прикладу.

2) Трохи*4 далі, де я переходжу до виписок галицько-буковинських*5 з формами на ть*3, вставте куди-небудь дві дуже важні виписки із Слов Григория Богослова"*2 XI в. Я вже не пам'ятаю, якою фразою

---

* Примітка автора: "М[ожливо] це не зайвий додаток, бо єсть Анна Графская".

*2 Підкреслено автором.

*3 Підкреслено автором червоним олівцем.

*4 Слово: "трохи" вписано автором поверх рядка.

*5 Те саме: "галицько-буковинських".

починається в мене перехід до вживання ть* в стародавніх гал[ицько]-буков[инських] пам'ятниках, – через те, лишаю все на Вашу волю: Ви вже самі краще побачите, куди треба буде встромити два згаданих приклади з "Григ[ория] Богослова". Може, найкраще буде почати ось як:

"Що ж до стародавніх пам'ятників галицьких та буковинських, то й там ми бачимо інфінітив на ть* вже й у найстарішому південно-галицькому пам'ятнику – Словах Григория Богослова XI віку: "достоѣнии слышять*2 (л. 199б; по-грецьки: ἀκούειν ἄξιοι, – ті, що достойні слухати), "вѣруи дрьжять"*2 (л. 302а; по-грецьки: πείσθητι ἔχειν).

Оцю виписку мені неодмінно* треба подати галичанинові д[обродію] [В.] Гнатюкові, – через те я дуже-дуже прохаю Вас притулити її до відповідної рубріки, а коли треба буде, для цілости стилю, якесь слово чи речення в моїм викладі переробити – то вже переробіть, будьте ласкаві.

А чи не можна було б прислати мені остатню (або й яку-небудь) коректуру на розгляд? Я б не загаяв її.

Пишу страшенно хапаючись, аби лист мені пішов з відворотною почтою, а через те весь мій лист – такий почерканий.

Ваш А. Кримський.

P.S. Питаєтеся, чи можна в відбитці пустити й мені додаток. Та вже ж! Варто було ще й питатися дозволу!?

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37735, арк. 1–2. Автограф.

№241

А. Кримський до Б. Грінченка 12 липня 1908 р.
Звенигородка

Дорогий Товаришу! Будьте ласкаві, додайте до Вашої статті в рубріку про "ся" (чи в нотатці під текстом, чи десь у тексті) ось які дані:

"Вже й з київського "Ізборника" великого князя Святослава 1073 року можна бачити, що кияни XI віку не вважали "ся" за

---

* Підкреслено автором.

*2 Підкреслено автором червоним олівцем.

осібне слово, бо писар Ізборника 1073 р. писав: "наричется" (л. 9б), "являєтся" (л. 9 об., а), "падется" (л. 36 об., а) і т.ин. Коли б писар 1073 р. мав "ся" за самостійне слово, то був би він викинув букву ь або ъ перед ним".

Якщо рубріка про "ся" вже пішла в друк, то вмістіть цю нотатку десь у кінці статті, аби неодмінно читачі побачили її.

Ваш А. Кримський.

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37733, арк. 1. Автограф.

№242

А. Кримський до Б. Грінченка 26 липня 1908 р.
Звенигородка

Дорогий Товаришу!

Вашу статтю перечитав дуже давно, і додатка свого давно дописав до неї (будьте ласкаві, верніть мені мій оригінал*2, як буде він надрукований, бо він мені ще буде потрібний). Уваги або виправки*3, які я повставляв в середину Вашої*2 статті, не зазначуйте моїм ім'ям, бо й Ви самі були б їх поробили, коли б перечитали свого чорновика; от тільки документальні дані з XI в. про скорочення "ся" в "сь" можете позначити моїм ім'ям, бо справді я перший видобув їх на світ.

Загаявсь я через рукопис про Могаммеда*4: хтів був поробити на полях більше вваг. Та вже не робитиму того, а висилаю Вам назад; історичні помилки виправити можна б було (хоч вони й грубі*2, та їх не дуже багацько), тільки ж український стиль в цій брошурці такий кепський, що кращ буде, мабуть, не друкувати її зовсім.

Що роблю, питаєте? Здебільша готуюся до свого славяно-руського маґістерського іспиту. І цікава й гарна програма, дак незвичайно ж велика. Самі апокріфи – океан. Иноді аж страх мене бере: "Та чи перечитаю я все, що треба?! "А гаяти часу не можна.

А я знов до Вас за своїм давнім ділом: чи нема в Симінського

---

* Слово: "давно" вписано автором поверх рядка.

*2 Підкреслено автором.

*3 Слова: "або виправки" вписано автором поверх рядка.

*4 Так у автора.

"Введенія въ исторію русской словесности" [П.] Владімірова* (Київ, 1896)? Паскудна книжка, але вона мені иноді бува потрібна, а свого власного примірника я не маю.

Який літній адрес [В.] Перетца? На ім'я він Володимир Миколаєвич?

Ваш А. Кримський.

Як у Вас у сім'ї? Чи втихомирилися Ви душею?

ІР НБУВ, ф. ІІІ, спр. 37736, арк.1 зв. Автограф.

№243

А. Кримський до Б. Грінченка [1908 р.]*2

Дорогий Товаришу!

Щоб лист пішов з відворотною почтою, я не гаючись перечитав кінець Вашої статті, зробив дві уваги тай посилаю на почту: ще піде сьогодні.

Само собою ясно, що й з кінцевою Вашою аргументацією я згоджуюся (окрім питання про апостроф перед твердими співзвуками).

Ваш А.Кр[имський].

На листі помітка рукою [Б. Грінченка]: "Це про "Три питання нашого правопису"".

ІР НБУВ, ф. ІІІ, спр. 37738, арк. 1. Автограф.

№244

А. Кримський до Б. Грінченка [1908 р.]*3

Дорогий Товаришу!

Посилаю накладну (пассаж...*4 скорость) на Ваше ім'я, бо не знаю, чи [С.] Єфремов у Київі. Тут – "Пальмове гілля". Або оддайте

---

* Слово: "Владімірова" вписано автором поверх рядка.

*2 Дату встановлено за поміткою Б. Грінченка на листі.

*3 Дату встановлено за листом № 243.

*4 Далі слово не прочитано. Можливо: "пассажирская".

комусь із видавців "Віка", або – в книгарню "Кіев[ской] Старины". Вибачайте, що Вас турбую тим.

Буду в Київі в п'ятницю. Коли поїзд не спізниться, то приїду в Київ мабуть коло 7-ої год[ини] веч[ора] (точно не пам'ятаю розпису). Якщо в Вас засідання, то перекажіть, будьте ласкаві, через свою дружину, чи єсть надія на Єв[ангеліє] 1411 р.

Ваш А. Крим[ський].

ІР НБУВ, ф. III, спр. 37740, арк. 1. Автограф.

№245

М. Грінченко до А. Кримського 27 травня 1910 р.
Київ

Високоповажаний Добродію Агафангеле Юхимовичу!

Сталося щось незрозуміле мені і тяжке: Ви перестали писати моєму чоловікові і перестали заїздити до нас. Йому це було тяжко, бо він Вас любив. Щоб вияснити цю справу, я написала Вам з Оспедалетті, написала без його відома. Замість відповіді од Вас, одержала картку від невідомого студента, – писав, що в Вас болять очі. Ще одержала дві книжки Ваші. Дати їх Борису Дмитровичу не могла, бо були без напису.

Через віщо це все сталося? Борис Дмитрович Вас любив і ніколи ні найменшого лиха Вам не заподіяв. Хіба може несвідомо, так що й сам про те не знав?

Скажіть же, що сталося, бо це мучить мене.

З ушануванням М. Грінченко.

Не знаю, де Ви тепер і через те копію цього листа посилаю в Звиногородку.

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 80, спр. 75, арк. 1–2. Автограф.

№246

М. Грушевський до А. Кримського 28 лютого 1914 р.
Київ

Високоповажаний добродію,
Агатангеле Юхимовичу!

З початку цього року звертались ми до Вас, [з] проханням приняти участь в нашім новім трьохмісячнику "Україна"[374], але не дістали від Вас відповіди. Посилаючи тепер Вам першу книжку, поновляєм наше проханнє і сподіваємось, що не відмовите надіслати нам на другу книжку щось з статей, рецснзій або з відділу питань мови. Просимо з тим Вас позволити умістити Ваше ім'я в числі співробітників.

З високим поважаннєм

М. Грушевський
Д. Дорошенко[376].

На листі помітка: "Українське Наукове Товариство в Києві".

ІР НБУВ, ф. XXXVI, спр. 581, арк. 1. Автограф М. Грушевського.

№247

Б. Грінченко до А. Кримського 15 листопада 1915 р.
Київ

Дорогий Товаришу!

Ці прокляті друкарні можуть кожного з світу зігнати.

Друкарня [М.] Гирича збанкрутувала. Звичайно се сталось потроху, в друкарні ставав усе більший та більший нелад і, нарешті, катастрофа. Наробило се багато прикростей нам усім, а також і Вам. Тепер перейшла вона до инших рук і, здається, можна буде покінчати ті роботи, які вже почато. (Инше все я звідти позабірав).

Будьте ласкаві, напишіть мені, чи одержали Ви:

а) Ваш рукопис од мене,
б) –"– з друкарні
г) коректу.

Питаюся про це, бо друкарня раз-у-раз дурить: скаже, що зробила, і не зробить. Повідоміть мене про те, як тепер стоїть

справа, дайте мені інструкції, щоб я міг піти в друкарню і підганяти її.

У нас невеселі речі. "Рада" (чи може инше яке назвище) буде мабуть видаватися й з нового року, але [В.] Леонтович однімає газету в цієї компанії. Грошей на журнал також не дає. [М.] Грушівський (він тепер тут) і старі, всі сердиті на "Гр[омадську] Думку", "Раду" й "Нову Громаду", запомагають йому в цьому замірі.

Коли небесні сили не встрянуть у це діло, – "Н[ової] Громади" з нового року не буде, але [М.] Грушівський перевозить сюди "Л[ітературно]-Н[ауковий] Вістник". Що це буде тільки на шкоду справі – я в цьому певен.

Як ся маєте? Що пишете? Пару слів про Ваше здоровля доточіть до того листу про "Граматику", як будете його писати – більшого не вимагаю.

Ах, так мені сумно за "Н[овою] Громадою"!

Стискаю Вашу руку

Ваш щирий Б.Г[рінченко].

Пришліть "Просвіті" Книша.

Щире спасибі за покажчик.

ВРФТ Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 80, спр. 73, арк. 1–4. Автограф.

№248

А. Кримський до [В. Гнатюка]* б/д

Шановний Добродію!

Перед декількома днями я Вам вислав рекомендованою опаскою своє оповідання, а сьогодні посилаю переклад. В моїм перекладі "Тещі" коректор скрізь замість "всенький" поставив "всякий", – скажіть, щоб так не робили: "всенький" значить "геть увесь", "цілий", "цілісенький"; якщо в Галичині це слово не вживається, то варто замість його поставить не "всякий", а "весь".

Шановний земляче! Будьте ласкаві, вишліть мені те, чого я

* Адресата встановлено за суміжними листами в архівній справі.

не одержав: 10-е ч. "Зеркала"* та частину "Кандидата"* (од ст. 41–48).

В Вашій шановній часописі було оголошено, що зараз по "Кандидаті" друкуватиметься "В народ!" Тим-то я тепер-таки вдаються до Вас із просьбою: чи не можна б було примірників з десятеро одкладати задля мене? Тільки просив би я посилати їх не вкупі з часописою, а окромо; гроші на пересилку я пришлю (звісно: коли Ви попереду*2 згодитесь подарувати мені ті 10 прим[ірників]). Знаю, що моя просьба не надто делікатна, та коли хочеться мати скількись примірників свого твору! Якщо десять – багато, то пристаньте хоч на п'ять: "Зоря" мені давала стільки, коли там друкувалося одно моє оповідання.

Та от іще: я знаю, що чим більше* примірників друкується, тим дешевше коштує* друк. Отож, якби поверх того наклада, який Ви задумуєте, надрукувати ще 30 примірників, то чи дорого вони б коштували? Будьте ласкаві, звістіть мене про це; якщо це річ не надто коштовна, то я б стягся на гроші тай вислав Вам скільки треба.

В мене є ще два гумористичні оповідання; трохи пізніще перепишу їх та пришлю Вам, може на щось здадуться.

Бувайте здорові, шановний земляче! Ваш щирий прихильник

А. Кримський.

ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 235, арк. 7–7 зв. Автограф.

№249

А. Кримський [до В. Гнатюка]*3 б/д

[Звенигородка]

[...]*4 – 5

В мене є написаний і начисто переписаний роман: "Андрій Лаговський". Важко зараз визначити точно його об'єм, але можна

* Підкреслено автором.

*2 Слово: "попереду" вписано автором поверх рядка.

*3 Адресата встановлено за суміжними листами в архівній справі.

*4 Лист в архівній справі без початку. Подається із зазначеної автором "– 5 –" сторінки.

напевне сказати, що в ньому не менше, як 15, і не більше, як 20 аркушів* такого формату і письма, яким друкується "Беллєтристична бібліотека" "Вид[авничої] спілки". Я хочу тепер надрукувати той роман у Львові, в друкарні Т[оварист]ва ім. Шевч[енка], на* такому папері*, на якому друкувалося моє "Пальмове гілля" (веліновому)*, в скількости 600 прим[ірників]*. Щодо паперу, то може б знайшовся в Вас у Львові ще гарнійщий? Та навряд, бо кажуть, що тільки в Росії виробляють справді гарний, красивий папір, добірного сорту, а в Австрії – ні. Чи знайшовся б у Вас у Львові такий самий*2 папір, як на вкраїнському виданню моїх "Повистокъ и эскизивъ" або на вкраїнському виданню "Пальмового гілля"?

Але се ще не все. Найважнійша річ для мене, щоб друкарня зобов'язалася дотримати ось які неминучі умови:

1) Друкувати буква в букву так само, як написано в мене, і не змінювати ані точечки супроти мого первопису. Себто: друкувати, приміром, "взявся", а не "взяв ся", "мені", а не "міні", і т.ин. Кожне відступлення од мого первопису повинне вважатися за друкарську помилку, яку я ревно кориґуватиму*3, і воно повинне потягти за собою новий* мій перегляд коректури, аж доки я не пересвідчуся, що аркуш зложено й виправлено зовсім так, як я бажаю. Тоді я напишу "imprimatur".

2) Без мого "imprimatur" не друкувати. Себто треба посилати до мене коректуру кожного аркушу. Оригінал мій написано чітко (не моєю рукою, а каліґрафічною); коли складачі не мудруватимуть і самі не перекручуватимуть "взявся" на "взяв ся" або "філологія" на "фільольоґія", то я зовсім певний, що мені не доведеться читати більш, як одну однісіньку коректуру. Але в разі потреби друкарня повинна мені прислати й другу коректуру, щоб не допустити жодних друкарських помилок. Ще раз і ще раз, і ще раз нагадую, що найгіршою* помилкою я вважатиму власне отакі ортоґрафії, як "взяв ся (зам[ість] "взявся"), "міні (замість "мені"), "льоґіка" (зам[ість] "логіка") і т. ин., і з ними нізащо не помирюся.

Коли друкарня згоджується на ці дві умови (складати буква в

* Підкреслено автором.
*2 Слово: "самий" вписано автором поверх рядка.
*3 Далі автором викреслено фразу: "ба навіть така".

букву і присилати до мене коректури), то нехай пришле мені приблизний рахунок на те, скільки коштуватиме таке виданнє.

Адрес мій до 2 февраля ст[арим] ст[илем] – Кіевской губ. г. Звенигородка, а далі – Москва, Лазаревский институт вост[очных] яз[ыков].

Стискаю Вашу руку.
Ваш щирий прихильник
А. Кримський.

ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 235, арк. 8–8 зв. Автограф.

№250

Б. Грінченко до А. Кримського б/д

Дорогий земляче,

мушу одмовляти Вам аж на 4 Ваші листи. Правда, я недавнечко послав Вам картку кореспонденційну у Москву, але не певний, що Ви її одержали. Не відмовляв так довго тим, що дожидався Вашої літньої адреси, бо не зав, де Ви, а Ваш рекомендований лист з бандеролями міг тільки тепер одержати.

Найсамперед дуже дякую Вам за портрети – дорогий мені дарунок. Якщо ніщо не перешкодить поїхати мені у Х[арків], то звідти одержите й мого, бо тепер його не маю. Потім дякую Вам за книжки і за всі Ваші клопоти про видання.

Я переглянув книжку. На мій погляд, три речі робили б це видання кращим.

а) Якби заголовок був один.

Селянин не дивиться на зміст, а тільки на заголовок. Стріваючи “Олесю” він потім “Грицька” полічить за нову книжку і може купити. Книгоноші будуть, звісно, цьому тільки раді і таким коштом одурюватимуть людей.

б) Якби папір у книзі був складений краще. А то він згорнений так, що три картки (в примірнику “Олеся” останні, а в инших – середні) випадуть, скоро книжка розріжеться, бо їх не можна пришити. Селяне не звикли обережно поводитися з книжками, – та ледві чи й можуть се робити. Тим треба давати на село книжку добре зброшурованою, а ця зброшурована навіть гірше, ніж звичайно.

в) Якби на обгортці був малюнок і напис, що видання [Є.] Губанова.

Книгоноші беруть охочіш книжки, видані відомим "лубочником" – це їм рекомендація. Так саме охочіше беруть вони і книжки з малюнками, бо книжка з малюнком на обгортці завсігди швидче купиться, ніж без його.

Я дуже дякував би Вам, любий земляче, як би дві перші умови поставлені були надалі [Є.] Губанову яко неодмінні*, а остання – яко річ дуже бажана. Простіть, що накидаю на Вас усе новий клопіт, але ж...*2, але ж Ви самі були такі добрі, що схотіли його на себе взяти.

Посилаю Вам книжку і скільки було у мене марок. Ви все ж не вияснили мені питання: я цілком розумію, що можна збірати колєкцію, але нащо деякі люде збірають просто дуже багато усяких марок – так, що однакових у їх бувають сотні, а часом і більш.

Бач, то мусив би сказати найсамперед, кажу тільки тепер. Поздоровляю Вас щиро, дорогий земляче, з кінцем курсу і бажаю Вам усякого щастя і на далі. Боюсь тільки, що Ви справді запроторите себе ще на який факультет...*2

Вкупі з цим листом я одсилаю д[обродію] Лукачеві свою одмову Вам та иншим моїм опонентам з поводу Г*3 віршів. Не сердьтесь, коли що не до вподоби припаде. Я звик поважати чужі погляди (аби чесні, звісно), але також звик і свої боронити, скілько стане розуму й змоги.

Своїх книжок до бібліотеки "Просвіти" досі не посилав, а оце пошлю трохи бандероллю. Навчіть, як краще посилати, щоб можна було послати всі.

За що ж це Вас так не помилувала прокураторія? А я вже був так розласувавсь на книжечку, аж воно он що! Дуже велика шкода! А чи не поможе протест? Адже це можна. Може й одкинули б конфіскату.

Ви листуєтесь з [І.] Франком? Скажіть, будьте ласкаві, на що він завів при своїй газеті отой московський додаток, що я про його читав у "Зорі"? Річ дуже несимпатична! В цьому бачу я, що у [І.] Франка не було тоді, як він це зважився робити,

---

* Підкреслено автором.

*2 Крапки поставлено автором.

*3 Особу не встановлено.

почування власної національної достойности. Це велика шкода. Я мало знаю Франкові писання (себто: не знаю зовсім того, що він пише по-польському і дуже мало те, що він пише у своєму виданню); але все ж де з чого можна бачити, що було б краще, якби він не воював з тим, що, навпаки, вимагало б помочі. Я кажу про націоналізм. Я розумію війну з націоналізмом німецьким, московським, бо там він переходить у бурбонський шовинизм. Але зовсім инша річ націоналізм наш: завсігди демократичний і, навіть, часом (у [Т.] Шевченка) радикальний. Все, що маємо ми гарного, повстало з нашого національного руху. Не було б українського националізму – не було б і самого [І.] Франка такого, як він тепер є. Гризня Франкова з націоналізмом нагадує мені невдячність синову до батька-матері. Я не розумію, через віщо [І.] Франкові неодмінно треба заводити гризню, як неначе й без неї він не міг проповідувати свої теорії і вщасливлювати народ проєктами "фільваркової господарки". Я не знаю, які тепер його проєкти, але цей ще не з великих. Це одначе не перешкожає мені признавати, що Франкова часопись – річ корисна, – якби тільки без сварки вона (і сварки часом цілком особистої!...*). Я зовсім не вірю в те, щоб націоналізм і праця на користь убогому були ворожі. Досить згадати, як у [Т.] Шевченка ладнали і націоналізм, і революційний демократизм. Я думаю собі, що багато де чого, що пише [І.] Франко з Т[оварист]вом зовсім не така потрібна річ, щоб без неї не можна було перебутися, а єсть це наслідком просто їх нетактовности. Яко приклад наведу, напр[иклад], таку річ, що вони проповідують народові, що Бога з неба треба звести на землю! Хто хоч трохи знає наш народ, той зрозуміє, що казати це – се значить здіскредитувати себе перед їм. Та й чи така то вже потрібна річ знищити релігію задля "фільваркової господарки"?...*

Та виходить – уже не чіпляється до правопису? А що, є надія, що дозволять ті рукописи?

Знаю, як Вам скрутно було останніми часами, і через те не ремствую, що Ви досі не написали мені про себе того, що обіцялися; але я не забув Вашої обіцянки і дожидаюся досить нетерпляче, щоб Ви додержали слова.

* Крапки поставлено автором.

Цей лист, мабуть, ще який час полежить, поки я матиму змогу одіслати пакунок. Чи не набрехав я в адресі. Не забудьте написати цього, а також і нову свою адресу, якщо буде, одміно*. Моя адреса і далі буде все однакова (NB. Не посилайте до мене укр[аїнських] книжок бандеролями: я в такому становищу, що мені це незручно).

Поки бувайте здорові та набірайтесь сили за літо.

У мене є трохи літературщини старої – такої, що поміж народом писана блукає. (Між иншим – є варіянт повісти "О мудрому младенці"). Окремо друкувати – не варто, бо мало. Я хочу видрукувати додатком до 2-го тому "Этн[ографических] М[атериалов]". Що Ви про се думаєте*2?

Я мушу*2 зараз (цими днями) дати друкарні перші три відділи другого тому, бо тепер друкарня вільна, а потім їй ніколи буде, то треба користуватися з цього часу. Тим я дуже Вас прохатиму: коли можна то не вагайтесь вислати той рік "Этн[ографического] Обоз[ренія]", де стаття [М.] Сумцова. І сором турбувати Вас, та вже Ви сами чатилися*3.

Melusine забажала помінятися виданнями, і я посилаю їй 2 прим[ірники] своєї книги за 2 роки (1896–[189]7) журналу.

[Без підпису].

ІР НБУВ, ф. XXXVI, спр. 251, арк. 1–6 зв. Автограф.

---

* Так у автора. Можливо: "неодмінно".

*2 Підкреслено автором.

*3 Тут: "готувалися", "збиралися".

КОМЕНТАРІ ТА ПРИМІТКИ

1. **Павлик Михайло Іванович** (псевд. Молодик Г.Р., Хмара, М. Коломийчук, Максим, Михайло, М. Покуцький, Ткаченко Михайло) (1853–1915) – письменник, публіцист, громадсько-політичний діяч. Спільно з І. Франком видавав журнал "Громадський друг" (1878), альманахи "Дзвін" і "Молот". За свої політичні погляди був п'ять разів ув'язнений, перебував під слідством 30 разів. Рятуючись від чергового арешту, 1879 р. виїхав до Женеви, де разом з С. Подолинським допомагав М. Драгоманову видавати до 1882 р. літературно-політичний збірник "Громада". У 1889 р. був редактором народовської газети "Батьківщина". Разом з І. Франком, М. Драгомановим та ін. 1890 р. став засновником Русько-української радикальної партії. Брав участь у виданні журналів "Народ" (1890–1895), "Хлібороб" (1891–1895), "Громадський голос" (1898–1903). У 1897–1904 рр. – перший бібліотекар НТШ; дійсний член НТШ (з 1897). У 1914 р. – заступник голови Головної української ради. Автор повістей "Пропащий чоловік", "Вихора", численних оповідань, праць "Потреба етнографічно-статистичної роботи в Галичині" (1876), "Про русько-українські народні читальні" (1887), видавець листів і творів М. Драгоманова та ін. Активно листувався з І. Франком, М. Драгомановим, А. Кримським.

2. **"Народ"** – український двотижневик соціалістичного спрямування. Видавався І. Франком та М. Павликом (1890–1895): у Львові (січень 1890 – жовтень 1892), Коломиї (до серпня 1894) і знову у Львові (до серпня 1895). З 1890 р. до 1893-го – орган Русько-української радикальної партії. Розглядалися аспекти літературно-культурницької тематики, суспільно-політичні проблеми, зокрема, національного питання в Австро-Угорській та Російській імперіях, розвитку соціалістичного руху в Європі тощо. Серед активних авторів були М. Драгоманов, С. Данилович, В. Будзиновський. З виданням співпрацювали Ю. Бачинський, О. Кобилянська, Н. Кобринська, А. Кримський, Л. Мартович, В. Стефаник, Леся Українка та ін.

3. **Франко Іван Якович** (1856–1916) – поет, прозаїк, драматург, публіцист, критик і дослідник літератури, громадсько-політичний діяч. Доктор філософії Віденського університету (з 1893),

редактор або член редакції журналів “Друг” (1875–1877), “Громадський друг” (1878), “Світ” (1881), “Зоря” (1883–1886), “Правда” (1888), “Товариш” (1888), “Народ” (1890–1895), “Житє і Слово” (1894–1897), “Літературно-Науковий Вістник” (1898–1907), газет “Praca” (1879–1881), “Діло” (1883–1886), “Przyjaciel Ludu” (1886), “Kurjer Lwowski” (1887–1897), “Przegląd spoieczny” (1886), “Хлібороб” (1891); збірників “Дзвін” (1878), “Молот” (1898). Автор близько 4000 літературних, публіцистичних творів та наукових розвідок. Серед найвідоміших – вірші “Каменярі” (1878), “Вічний революціонер” (1880), “Не пора, не пора...” (1880); поема “Мойсей” (1905); повісті “Борислав сміється” (1881), “Захар Беркут” (1883), “Основи суспільности” (1895), “Для домашнього вогнища” (1897), “Перехресні стежки” (1900); драма “Украдене щастя” (1893); казка-поема для дітей “Лис Микита” (1890). У його набутку також історичні дослідження, публікації першоджерел, численні статті, передмови, рецензії та ін. (зокрема, перша в українській історіографії праця у жанрі історичної біографії “Життя Івана Федоровича та його часи” (1883). Найповніші видання творчої спадщини І. Франка: Твори у 30 тт. (Київ, 1924–1931), Твори у 20 тт. (Київ, 1950–1956), Твори у 20 тт. (Нью-Йорк, 1956–1962), Зібрання творів у 50 тт. (Київ, 1976–1986).

4. **“Правда”** – український літературно-науковий і політичний часопис. Виходив у Львові: 1867 – тричі на місяць, 1868–1870 – 4 рази на місяць, 1872–1878 – двічі на місяць, 1879 – щомісячно, 1880 – не регулярно, 1884 – 1 том за редакцією В. Барвінського та І. Франка, 1888–1893 – щомісячно, 1894–1896 – двічі на місяць. Редакцію видання очолювали Л. Лукашевич (1867, 1876), І. Микита, А. Вахнянин (1869–1870), О. Огоновський (1872–1876), В. Барвінський (1876–1879). Після 4-річної перерви видання “Правди” було відновлено з ініціативи В. Антоновича та О. Кониського для підготовки польсько-українського порозуміння в Галичині. Фінансову допомогу у виданні журналу надавали П. Куліш та О. Кониський. До заснування “Діла” (1880) часопис був провідним органом народовців. У 1860–1870-х рр. XIX ст. в журналі співпрацювали майже всі відомі українські громадсько-культурні діячі й письменники з Галичини, Буковини, Наддніпрянської України, зокрема, І. Франко, О. Огоновський, О. Барвінський, В. Барвінський, С. Воробкевич, О. Партицький, В. Навроцький, Ю. Федькович, М. Подолинський, О. Терлецький, О. Кониський, М. Драгоманов, П. Куліш,

Г. Барвінок, Марко Вовчок, М. Старицький, Панас Мирний, І. Карпенко-Карий, І. Нечуй-Левицький, С. Руданський.

У 1890-х рр. XIX ст. часопис відстоював ідеологію правої течії народовського руху. В ту пору його редагували Є. Олесницький (1888), І. Стронський (1889), П. Кирчів (1890–1891), А. Березинський (1891–1896). Видавцем і фактичним редактором був О. Барвінський. Серед авторів журналу тоді були Б. Грінченко, М. Коцюбинський, А. Кримський, О. Маковей, Ю. Романчук та ін.

5. **"Зоря"** – літературно-науковий і громадський двотижневий часопис. Виходив у Львові (1880–1897). З 1885 р. став органом Літературного товариства ім. Т. Шевченка, яке 1893-го реорганізовано в Наукове товариство ім. Т. Шевченка – НТШ. Редакторами працювали: О. Партицький (1880–1885), О. Калитовський (1886), Г. Цеглинський (1887–1888), О. Борковський (1889), В. Левицький (1890–1896). У 1883–1886 рр. у редагуванні журналу брав участь І. Франко. У часописі друкувалися твори та літературно-критичні статті Б. Грінченка, М. Вороного, О. Кобилянської, М. Коцюбинського, Лесі Українки, І. Франка, М. Грушевського, А. Кримського, В. Щурата та ін. У 1883–1885 рр. виходила "Бібліотека "Зорі" (в 11 тт.). З 1898 р. "Зорю" перетворено на "Літературно-Науковий Вістник".

6. **Левицький Володимир Лукич** (псевд. Василь Лукич, Домонтар) (1856–1938) – публіцист, громадський діяч, видавець, дійсний член НТШ (з 1926), почесний член Львівського товариства "Просвіта" (з 1925). У 1881 р. разом з І. Франком брав участь у виданні зібрання української поезії – "Антології руської". Був співробітником журналу "Друг", альманаху "Дністрянка" (1876), редактором довідника для селян "Руський правотар домовий" (1885), альманаху "Ватра" (1887), журналу "Зоря" (1890–1896) та ілюстрованих літературних збірників "Квітка" (1890), "Рідний зільник" (1891), видань "Просвіти", зокрема, щорічних календарів на 1880–1885, 1890, 1893, 1916–1918 рр. Брав активну участь у виданні "Творів" С. Руданського в семи томах (Львів, 1895–1903).

7. **Гладилович Дем'ян Ромуальд** (1846–1892) – український громадський діяч, голова Літературного товариства імені Т. Шевченка (1886–1892).

8. **"Зеркало"** – сатирично-гумористичний журнал. Виходив у Львові під такою назвою в 1882–1893, 1886, 1889–1909 рр. У 1883–1885, 1910 рр. з'являвся друком під назвою "Нове зеркало".

9. **"Просвіта"** – українське культурно-освітнє товариство, засновано у Львові групою народовців 8 грудня 1868 р. Основним завданням Товариства було сприяння просвіті українського народу в культурному, національно-політичному та економічному напрямах. Головами "Просвіти" були А. Вахнянин (1868–1870), Ю. Лаврівський (1870–1873), В. Федорович (1873–1877), Ом. Огоновський (1877–1894), Ю. Романчук (1896–1906), Є. Олесницький (1906), П. Огоновський (1906–1910), І. Кивелюк (1910–1922), М. Галущинський (1923–1931), І. Брик (1932–1939), Ю. Дзерович (1939).

За 60 років "Просвіта" випустила у світ близько 1000 назв видань, серед якихтакі: 22 підручники для українських гімназій (1869–1876), перший український молитовник (1878), 28 томів серії "Руська письменність" (1904–1928), 8 книжок "Просвітні листки" (1907–1927), 38 книг "Народної бібліотеки" (1907–1927), 9 книг "Учітеся, брати мої..." (1921–1929), 10 книг "Історичної бібліотеки" 53 книги серії "Бібліотека "Життя і Знання" (1925–1939); 7 періодичних видань, зокрема: "Письмо з "Просвіти" (1876–1879, 1891–1894, 1907–1914, 1921–1933), "Читальня" (1894–1896), "Аматорський театр" (1925–1927), "Бібліотечний порадник" (1925–1926), "Народна просвіта" (1922–1927) та ін. Редакторами книг і періодичних видань були відомі громадські й культурні діячі, зосібно, Ю. Романчук, О. Партицький, Я. Веселовський, І. Франко, С. Шах, В. Левицький, О. Огоновський та ін.

"Просвіта" відновила свою діяльність з 1989 р. як Товариство української мови (ТУМ), а згодом як Всеукраїнське товариство "Просвіта" ім Т. Шевченка.

10. **Каллаш Володимир Володимирович** (1866–1918) – етнограф, історик російської літератури, мистецтвознавець, зокрема, театрознавець.

11. **"Этнографическое обозрение"** – періодичне видання "Этнографического отдела императорского Общества любителей естествознания, антропологии и этнографии, состоящего при Московском университете". Виходило у Москві чотири рази на рік (1889–1916).

12. **Янчук Микола Андрійович** (1859–1921) – етнограф, драматург, редактор журналу "Этнографическое обозрение".

13. **Мачтет Григорій Олександрович** (1852–1901) – російський письменник. Народився в Луцьку. Автор нарисів з життя

Північної Америки та Німеччини, повістей, оповідань, романів, поезій, громадянської лірики (в т. ч. "Замучен тяжелой неволей").

14. **"Газета Гатцука"** – виходила у Москві протягом 1875–1890 рр. Видавав газету О. Гатцук.

15. **"Живописное Обозрение"** – журнал. Виходив у С.-Петербурзі протягом 1872–1905 рр.

16. **"Артист"** – ілюстрований журнал, уміщував хроніку театрального життя Москви. Виходив протягом 1889–1895 рр.

17. **"Новь"** – двотижневий вісник. Видавався у С.-Петербурзі в 1884–1898 рр. Публікував новини науки, літератури та мистецтва.

18. **"Всемирная Иллюстрация"** – журнал. Виходив один раз на тиждень. Видавався у С.-Петербурзі протягом 1869–1898 рр.

19. **Вольський Іван Петрович** (1817–1868) – живописець.

20. **Їжакевич Іван Сидорович** (1864–1962) – український живописець і графік, народний художник України (з 1951). Ілюстрував твори класиків російської та української літератури.

21. **Пащенко Володимир Михайлович** (1854–?) – скульптор, вихованець Паризької школи мистецтв.

22. **Шевченко Тарас Григорович** (1814–1861) – уславлений український поет, прозаїк, художник. Протягом 1838–1845 рр. навчався в С.-Петербурзькій Академії мистецтв (у К. Брюллова), яку закінчив зі званням "некласного вільного художника", одержав три срібні медалі. У Петербурзі почав писати вірші (1836–1837). У 1840 р. вийшов збірник його поезій "Кобзар", 1841 р. – поема "Гайдамаки". Автор таких визначних творів, як "Причинна" (1837), "Тарасова ніч" (1838), "Катерина" (1838), "Тополя" (1839), "Іван Підкова" (1839), "Розрита могила" (1843), "Тризна" (1843), "Сон" (1844), "Заповіт" (1845), "Єретик" (1845), "Великий льох" (1845), "Кавказ" (1845), "І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Украйні і не в Украйні моє дружнєє посланіє" (1845), "Наймичка" (1852–1853), "Княгиня" (1853), "Варнак" (1853–1854), "Капитанша" (1855), "Художник" (1856), "Прогулка с удовольствием и не без морали" (1856–1858) та ін.

23. **Наумов Олексій Аввакумович** (1840–1895) – живописець.

24. **Сергєєв Микола Олександрович** (1855–?) – пейзажист, "почетный вольный общник" С.-Петербурзької Академії мистецтв (1887), академік пейзажного живопису (з 1910).

25. **Гоголь Микола Васильович** (1809–1852) – письменник. Став відомим після виходу збірника "Вечера на хуторе близ

Диканьки” (1831–1832). Автор творів: “Миргород”, “Арабески” (1835), “Шинель” (1842), “Ревизор” (перша вистава у театрі – у 1836), “Мертвые души” (1842), “Выбранные места из переписки с друзьями” (1847).

26. **Соколов Петро Петрович** (1821–1899) – російський живописець та графік. Навчався в С.-Петербурзькій Академії мистецтв (1840–1843). Багато мандрував Росією. Був військовим кореспондентом на російсько-турецькій війні (1877–1878). Ілюстрував твори І. Тургенєва, М. Гоголя.

27. **Гєллер Петро Ісаакович** (1862–1933) – живописець.

28. **Панов Іван Степанович** (1845–1883) – ілюстратор та офортист.

29. **“Гусляр” –** ілюстрований журнал. Виходив один раз на тиждень у Москві протягом 1889–1890 рр.

30. **Огоновський Омелян Михайлович** (1833–1894) – філолог, громадський діяч, чл.-кор. Краківської АН (з 1881). Навчався у Львівській духовній семінарії. З 1863 р. викладав релігію й українську мову та літературу в Академічній гімназії у Львові. Після закінчення Львівського (1865) і Віденського (1870) університетів працював на кафедрі руської (української) мови та літератури у Львівському університеті. Один із засновників “Просвіти” (її голова 1877–1894 рр.), Народної ради (1885) і Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Автор поезії “Хрест” (1860), драм “Федько Острозький” (1861), “Настасія” (1862), українського перекладу “Слова о полку Ігоревім” (1876), біографії Т. Шевченка (1893), шеститомної “Історії літератури руської” (1887–1894) та ін.

31. **Пипін Олександр Миколайович** (1833–1904) – російський літературознавець, академік С.-Петербурзької АН (з 1898). Творив у дусі культурно-історичної школи про російську літературу XVIII–XIX ст., досліджував життя та творчість В. Бєлінського, М. Салтикова-Щедріна, М. Некрасова, зарубіжних слов’янських письменників. Студіював й українську літературу.

32. **“Історія літератури руської”** – фундаментальна наукова праця Ом. Огоновського, видана шеститомником у Львові (1887–1894).

33. **“Діло”** – щоденна газета, виходила у Львові (1880–1939). Була заснована групою народовців на чолі з Ю. Романчуком. Перший редактор – В. Барвінський, співробітники – І. Белей, Ю. Романчук, А. Вахнянин, М. Подолинський та ін. При газеті виходила

"Бібліотека найзнаменитіших повістей" (до 1936 р. – 74 тт., у 1936–1939 рр. – 48 тт.). Проводила ідеологію народовської течії, відстоювала на своїх сторінках політичну лінію Народної ради (з 1886), Української національно-демократичної партії (з 1899), Української трудової партії (з 1919), Українського національно-демократичного об'єднання (з 1925).

34. **"Вестник Европы"** – літературно-політичний журнал. Виходив у С.-Петербурзі в 1866–1918 рр. (4 томи на рік). Редагував журнал до 1908 р. російський історик, журналіст та громадський діяч М. Стасюлевич.

35. **Лазаревський інститут східних мов –** навчальний заклад у м. Москві, який було засновано 1815 р. на кошти родини Лазаревих (Лазарян). 1827 р. перетворено в Інститут. Викладалася арабська, перська, турецька, вірменська, азербайджанська, грузинська мови. З 1919 р. – Вірменський інститут, з 1921 р. – Московський інститут сходознавства. У ньому працював А. Кримський.

36. **Нечуй-Левицький Іван Семенович** (псевд. Нечуй Іван, Глаголь, Баштовий) (1838–1918) – український письменник, публіцист, фольклорист, етнограф, педагог. Автор творів "Микола Джеря", "Кайдашева сім'я" та ін. Серед них публіцистична розвідка "Світогляд українського народу".

37. **Грінченко Борис Дмитрович** (псевд. Василь Чайченко, Л. Яровенко, П. Вартовий, Б. Вільхівський, Гримач та ін.) (1863–1910) – письменник, громадсько-політичний діяч, фольклорист, мовознавець, педагог. Навчався в реальному училищі у Харкові. З 1881 р. вчителював на Слобожанщині й Катеринославщині. У 1891–1892 рр. був одним із засновників Братства тарасівців. Організував видання популярних книжок українською мовою "Про грім та блискавку", "Велика пустиня Сахара", "Жанна д'Арк", життєписів І. Котляревського, Є. Гребінки, Г. Квітки-Основ'яненка та ін. З 1902 р. жив і працював у Києві. З 1904 р. – один із лідерів новоствореної Української демократичної партії. За дорученням київської Громади редагував "Словар української мови" (тт. 1–4, 1907–1909), з 1906 р. – співробітник газети "Громадська думка", редактор журналу "Нова Громада". У 1906–1909 рр. очолював київську "Просвіту". Автор близько 50 оповідань та п'єс: "Чудова дівчина" (1884), "Сама, зовсім сама" (1885), "Олеся" (1890), "Сонячний промінь" (1890), "На розпутті" (1891), "Украла" (1891), "Серед бурі" (1897), "Степовий гість" (1897), "Дзвоник" (1897),

“Серед темної ночі” (1900), “Під тихими вербами” (1901) та ін. Перекладав твори Ф. Шіллера, Й. Гете, Г. Гейне, В. Гюго та ін. Впорядкував і видав у трьох книгах “Етнографічні матеріали, зібрані в Чернігівській і сусідніх з нею губерніях” (1895–1899). Йому належать збірники народної творчості “Пісні та думи” (1895), “Думи кобзарські” (1897), “Веселий оповідач” (1898) та ін. Свої педагогічні погляди виклав у працях: “Яка тепер народна школа в Україні” (1896), “Народні вчителі і вкраїнська школа” (1906), “На беспросветном пути. Об украинской школе” (1906) та ін. Створив ряд шкільних підручників, серед яких “Українська ґраматика”, “Рідне слово”. Брав безпосередню участь у виданні у Києві першої частини “Украинской грамматики” (1906–1907) А. Кримського.

38. **Кониський Олександр Якович** (псевд. Семен Жук, О. Верниволя, Ф. Горовенко, В. Буркун, Перебендя, О. Хуторянин та ін.) (1836–1900) – письменник, публіцист, педагог, громадський діяч. Друкуватися почав у “Черниговском листке” (1858). Служив чиновником у Полтаві, де організував недільні школи, писав для них підручники. Брав участь у роботі київської Громади. Як член Київської міської думи домагався запровадження в школах української мови. Внаслідок переслідування царизмом українських діячів був висланий у Вологду (1863), потім у Тотьму. З 1865 р. жив за кордоном, а у 1872 р. повернувся до Києва, де працював у “Киевском телеграфе”. О. Кониський був одним із фундаторів Літературного товариства ім. Т. Шевченка у Львові (1873), а пізніше – ініціатором перетворення його в Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Літературну діяльність почав у 1858 р. У поезіях, повістях, драмах, оповіданнях обстоював українську національну ідею, проголошував теорію малих справ. Автор популярних поезій “Я не боюся тюрми і ката”, “На похорони Т. Шевченка”, оповідань “Півнів празник”, “Млин”, “Спокуслива нива”, “Хвора душа”, “Старці”, “За книгою”; повістей – “Семен Жук і його родичі”, “Юрій Горовенко” та ін. Автор ґрунтовної біографії поета “Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя”, тт. 1–2 (1818–1902). Для недільних шкіл видав популярні книжки й підручники “Українські прописи” (1862), “Арифметика, або щотриця” (1863), “Перша граматика, або читання” (1863). Помер у Києві.

39. **Губанов Є. А.** – книготорговець та видавець українських лубочних книжок у Москві.

40. Очевидно, йдеться про статтю А. Кримського "Українсько-руські видання московських лубочників", опубліковану в ж. "Зоря" (1890, № 21).

41. **Мирний Панас** (справжнє ім'я Панас Якович Рудченко) (1849–1920) – письменник. Автор відомих творів: романів "Хіба ревуть воли, як ясла повні?" (1880), "Повія" (ч. 1–2, 1883–1884; ч. 3–4, публікація 1928), повістей, оповідань, п'єси "Лимерівна" (1899).

42. **Трегубов Єлисей Кипріянович** (1849–1920) – діяч "Старої Громади". Викладав у колегії Павла Галагана.

43. **Колегія Павла Галагана –** приватний навчальний заклад у Києві, заснований 1871 р. Галаганом у пам'ять про свого померлого сина Павла. Навчальний заклад був розрахований на навчання і проживання в інтернаті 70 вихованців. Колегія виховала плеяду визначних учених, юристів, медиків, літераторів. Серед них В. Липський, А. Кримський, В. Грабар, М. Максимейко, П. Филипович, М. Драй-Хмара, М. Зеров. У 1920 р. колегію перетворено на Першу трудову школу.

44. **Рудченко Петро Іванович –** син Івана Білика.

45. **"Квітка"** – ілюстрований літературний збірник. Вийшов у Львові (1890). Видав В. Левицький під псевдонімом Василь Лукич.

46. **Грабовський Павло Арсенович** (псевд. Павло Граб) (1864–1902) – український поет. За участь у революційних подіях у 1888 р. був засланий до Східного Сибіру, де й помер. Автор поетичних збірників лірики "Пролісок" (1894), "З Півночі" (1896), "Кобза" (1896).

47. **Верга Джованні** (1840–1922) – італійський письменник. Автор творів "В лагунах" (1863), "Недда" (1874), "Родина маловолля" (1881), "Сільська честь" (1884), "Майстер дон Джезуальдо" (1889) та ін.

48. **"Хвиля за хвилею"** – неперіодичний літературний альманах, що видавався Б. Грінченком.

49. **Руданський Степан Васильович** (1833/1834–1873) – український поет, лікар за фахом. Основу літературної спадщини становлять три рукописні збірки: "Співомовки козака Вінка Руданського. Книжка перша, з 1851 року по 1857", "Співомовки козака Вінка Руданського. Книжка друга, 1857, 1858, 1859", "Співомовки Вінка Руданського, 1859–1860. Петрополь". Автор багатьох романсів і пісень "Ти не моя", "Мене забудь", "Повій,

вітре, на Вкраїну", "Сиротина я безродний", "Згадай мене мила", "Голе, голе моє поле", "Ой, чому ти не літаєш"; писав і на історичні теми – "Хмельницький з ляхами", "Запорожці у сенаті", "Кошовий у цариці", "Козацькі ксьондзи" та ін. Багато займався перекладацькою діяльністю. Над дослідженням і оприлюдненням його творів працював А. Кримський.

50. **"Етнографічний збірник"** – серія неперіодичних видань Наукового товариства імені Т. Шевченка (НТШ) у Львові (з 1898 р. – Етнографічної комісії НТШ). Виходив спочатку раз на рік, згодом – переважно двічі. Перші два томи вийшли за редакцією М. Грушевського, наступні – за редакцією І. Франка, В. Гнатюка, О. Колесси, С. Людкевича. Протягом 1895–1929 рр. вийшло 40 томів. Друкувалися етнографічні та фольклорні матеріали, зібрані в основному на західноукраїнських землях.

51. **"Дзвінок"** – ілюстрований двотижневик для дітей і молоді, виходив у Львові (1890–1914) спочатку як видання В. Шухевича, з 1892 р. – орган Руського, згодом Українського педагогічного товариства. Редактори: В. Шухевич (1890–1895), В. Білецький (1896–1902, 1904–1908), К. Малицька (1903), К. Гриневичева (1909–1911), І. Крип'якевич (1912–1914).

52. **Леся Українка** (справжнє ім'я Косач-Квітка Лариса Петрівна) (1871–1913) – видатна українська поетеса, прозаїк, драматург, публіцист, перекладач, літературний критик та фольклорист. Дебютувала як поет-лірик у 1884 р. у львівському журналі "Зоря", де під псевдонімом Леся Українка були опубліковані вірші "Конвалія" і "Сафо". Автор багатьох поетичних книг – "На крилах пісень" (1893), "Думи і мрії" (1899), "Відгуки" (1902); драматичних поем і драм "Одержима" (1901), "Осіння казка" (1905), "В катакомбах" (1905), "Кассандра" (1907), "Лісова пісня" (1911), "Камінний господар" (1912), "Оргія" (1913) та ін.

53. **"Батьківське право"** – оповідання А. Кримського, вперше опубліковано 1891 р. в часописі "Зоря".

54. **Антара** – арабський поет кінця VI ст. н.е. "Моаллака" Антара в перекладі А. Кримського друкувалася в ж. "Правда" протягом 1890–1891 рр.

55. **Тисовський Василь** (1851–1919) – один з редакторів ж. "Зоря" у 1890–1891 рр.

56. **Федькович Юрій (Осип) Адальбертович** (псевд. Ігор Гординський) (1834–1888) – український поет, прозаїк, драматург,

перекладач, фольклорист та громадсько-культурний діяч. У 1846–1848 рр. навчався в Чернівецькій нижчій реальній школі. Протягом 1852–1863 рр. перебував на службі в австрійській армії, підпоручик. Брав участь у походах в Італію, де написав свій перший вірш "Нічліг" (1859). З 1861 р. друкувався у львівській періодиці – "Слово", "Вечорниці", "Мета", "Нива", "Русалка" та ін. У 1866 р. створив "Буквар" для народних шкіл. З 1871 р. жив у Львові, де працював на посаді редактора видавництва популярних книжок товариства "Просвіта". Автор віршованих збірок: "Поезії Іосифа Федьковича" (1862), "Співаник для господарських діточок" (1869), "Дикі думи: думав гуцул-невір" (1877); повістей: "Люба-згуба" (1863), "Казки для руського народу" (1873), "Дністрові кручі" (1885); комедії "Так вам і треба" (1865); драми "Довбуш" (1869, 1876); трагедії "Богдан Хмельницький" (1886–1887) та ін.

57. Йдеться про вірш А. Кримського "Весняна розмова", надрукований у ж. "Зоря" (1891).

58. **Гафіз** (Хафіз Ширазі) Шамседдин (біля 1325–1389) – перський поет. Майстер газелі. "Діван" Хафіза складався в основному з творів цього жанру і був проникнутий гедоністичними і бунтарськими мотивами у формі суфійських повчань.

59. **Сааді** (між 1203 і 1210–1292) – перський письменник і мислитель. Більш як 20 років мандрував в одязі дервіша мусульманським світом. У своїх піснях, газелях, касидах порушував важливі релігійні, філософські та етичні питання. Відома його любовна лірика, поеми "Бустан" (1257), "Гулістан" (1258) та ін.

60. **Антонович Володимир Боніфатійович** (1834–1908) – історик, джерелознавець, археограф, археолог, етнограф. Закінчив медичний (1855) та історико-філологічний (1860) факультети Київського університету. Був одним з організаторів і головою київської Громади. У 1863–1880 рр. – головний редактор Тимчасової комісії для розгляду давніх актів у Києві. З 1878 р. – професор історії Київського університету Св. Володимира. У 1881 р. очолив Історичне товариство Нестора-літописця при Київському університеті. Автор багатьох праць з історії України: "Содержание актов о козаках (1500–1648)" (1863), "Последние времена козачества на правой стороне Днепра (по актам с 1679 по 1716 г.)" (1868), "Исследование о гайдамачестве по актам 1700–1768 г." (1876), "О происхождении шляхетских родов в Юго-Западной

России" (1867), "Уманский сотник Иван Гонта" (1882), "Киев, и его судьба и значение с XIV по XVI столетие (1362–1569)" (1882); з археології: "Раскопки в стране древлян" (1893), "Археологическая карта Киевской губернии" (1895), "Археологическая карта Волынской губернии" (1901); з етнографії: "Колдовство" (1877), разом з М. Драгомановим – "Исторические песни малорусского народа" (1874–1875). Зібрав і видав 9 томів документів у серії "Архив Юго-Западной России" та ін.

61. **Марко Вовчок** (справжнє ім'я Марія Вілінська, Маркович, Лобач-Жученко) (1834–1904) – українська письменниця, автор багатьох соціологічних оповідань.

62. **"Театральная библиотека"** – щомісячний журнал з драматургії та сценічного мистецтва. Виходив з перервами протягом 1879–1898 рр. у Москві.

63. **"Библиограф"** – бібліографічний журнал. Виходив у С.-Петербурзі протягом 1884–1894 рр. за редакцією М.М. Лісовського. Складався спочатку з двох частин: наукової та довідкової. У 1886 р. приєднано відділ Rossica (очолював Межов В.І.).

64. **Скабичевський Олександр Михайлович** (1838–1910) – російський критик та історик літератури.

65. **Костомаров Микола Іванович** (псевд. Ієремія Галка) (1817–1885) – український історик, етнограф і письменник.

66. **"Ілюстрована Україна"** – рубрика у ж. "Зоря", під якою 1891 р. А. Кримський публікував бібліографічні відомості про картини з української тематики, надруковані в російських журналах: "Новь", "Живописное обозрение", "Звезда", "Север", "Всемирная иллюстрация" та ін.

67. Йдеться про статтю А. Кримського "Дещо про білорусофільство в Росії. З поводу брошури під заголовком "Сыгнал, альбо разказ аб том, як дабро перемагло зло у чалавека". Переложено з малими перемінами з разказа Вс. Гаршина. Москва, 1891". Опубліковані в ж. "Народ" (1892, №№ 5, 6) під псевдонімом "А. Хванько".

68. **Драгоманов Михайло Петрович** (псевд. Кирило Василенко, Волинець, М. Галицький, Учитель, Турист, М. Кузьмичевський, М. Петрик, М. Толмачов, Українець, Чудак та ін.) (1841–1895) – видатний український публіцист, історик, літературознавець, фольклорист, економіст, філософ, громадський діяч. Закінчив гімназію в Полтаві й Київський університет (1863), в котрому з

наступного року працював як приват-доцент, а з 1873 – як штатний доцент на кафедрі античної історії. Брав активну участь у діяльності київської старої Громади. В той період опублікував низку статей у журналі "Вестник Европы", що виходив у С.-Петербурзі, про ставлення українців до внутрішньої та зовнішньої політики Росії. За діяльну участь в українському русі та гострі виступи у пресі М. Драгоманов був звільнений з університету (1875). За домовленістю з Громадою виїхав за кордон (1876). У Женеві, де поселився, заснував вільну політичну друкарню й почав видавати збірник "Громада" (вийшло 5 випусків), брошури українською, російською, західноєвропейськими мовами. У зв'язку з його надто радикальними виступами відбувся розрив (1886) зі старою Громадою, яка побоювалася репресій царизму проти українського руху. Він прийняв запрошення (1889) стати професором Вищої школи (згодом університету) в Софії. Великою була його роль в активізації радикального руху в Галичині та створенні (1890) Русько-української радикальної партії. Того часу його статті друкувалися в журналі "Народ" та інших львівських виданнях. Для поглибленого пізнання поглядів і діяльності М. Драгоманова сприяють його "Австро-руські спомини, 1867–1877" (Львів, 1889–1892), "Автобіографічна замітка" (1883) та до неї "Добавлення" (1889), а також його листування з І. Франком, М. Павликом, М. Бучинським, В. Навроцьким, Т. Окуневським та з київською старою Громадою. Виступав за єднання наддніпрянських і галицьких українців, за їхній вільний розвиток в умовах демократизації й федералізації Росії та Австро-Угорщини.

69. **"Кістяки Гольбайна"** – повна назва книги В. Масляка "Кістяки Гольбайна. Образки галицького життя" (Львів, 1891). А. Кримський написав рецензію на цей твір; опубліковано в ж. "Зоря" (1891, ч. 24).

70. У другій половині 80-х рр. XIX ст. у Москві набув поширення випуск дешевих книжечок з української тематики з примітивними, звульгаризованими сюжетами. Тексти друкувалися з численними порушеннями українського правопису та синтаксису. Належну оцінку цим виданням дав А. Кримський у статтях: "Українсько-руські видання московських лубочників" (ж. "Зоря", 1890), "Про лубочну українську літературу" (ж. "Зоря", 1893). Він також порушив питання про необхідність друкування дешевих книжечок і в Україні, а для московських видань намагався

особисто добирати оповідання українських письменників, зосібно Б. Грінченка, Г. Квітки-Основ'яненка, І. Франка. Домагався, щоб їхні твори виходили з дотриманням тогочасного українського правопису.

71. Очевидно, йдеться про статтю А. Кримського "Наша язикова скрута та спосіб зарадити лихови". Надруковано в ж. "Зоря" (1891) під псевдонімом "А. Хванько".

72. **"Веселий оповідач"** – збірник народних анекдотів та жартів, упорядкований Б. Грінченком. Книга вийшла друком 1892 р. в серії лубочних видань Є. Губанова. Була кілька разів перевидана.

73. **Гомолинський С**. – книговидавець.

74. **"Посредник"** – російське просвітницьке видавництво. Засновано Л. Толстим 1884 р. в С.-Петербурзі. Керівниками були В. Чертков, П. Бірюков, а у 1897–1925 рр. – І. Горбунов-Посадов. 1892 р. видавництво переїхало до Москви, де проіснувало до 1935 р. Займалося виданням доступної за ціною для народу художньої та повчальної літератури замість лубочної. В основному це була художня і повчальна література, періодичні видання, зокрема, "Маяк", "Свободное воспитание" та ін. Після 1917 р. – книги для дітей.

75. **Кононенко Мусій Степанович** (псевд. Школиченко) (1864–1922) – український письменник. Першою його публікацією була поема "Кохання" (1883). Свої поетичні та прозові твори друкував у львівських журналах "Зоря", "Правда", "Літературно-науковий вісник". Видав п'ятитомне зібрання свого віршованого доробку "Хвилі" (1917–1918). Окремі його поезії, як "Вечір", стали народними піснями.

76. **"Ілюстрована бібліотека для молоді"** – журнал для молоді та юнацтва. Видавався у 90-х роках XIX ст. у Львові.

77. **Писарєв Дмитро Іванович** (1840–1868) – російський публіцист і літературний критик, філософ. Закінчив Петербурзький університет (1861). За публікації проти тодішнього державно-економічного ладу був заарештований і ув'язнений у Петропавлівську фортецю (1862–1866). Виступав за знищення кріпосного права, за побудову суспільства на зразок утопічного соціалізму. В кращих літературно-критичних творах – "Стояча вода", "Писемський, Тургенєв і Гончаров" (1861), "Базаров" (1862), "Мотиви російської драми", "Реалісти" (1864), "Роман кисейної панночки",

"Мислячий пролетаріат" (1865) – Д. Писарєв відстоював розвиток реалістичної літератури і мистецтва, різко критикував прихильників теорії "мистецтва для мистецтва". Високо оцінював творчість Т. Шевченка, Марка Вовчка. У свою чергу І. Франко написав про нього доброзичливу статтю, закликав до поширення його творчості серед українських читачів. Уривок одного з творів Д. Писарєва надрукував львівський часопис "Зоря" (1890, ч. 13).

78. **Українське товариство "Громада"** знаходилося у Женеві, видавало одноіменний український літературно-політичний збірник, який виходив за редакцією М. Драгоманова протягом 1878–1882 років. (Див. лист № 154).

79. **Устиянович Корнило Миколайович** (1839–1903) – український художник, письменник. Мистецьку освіту здобув у Відні, де у 1858–1863 рр. навчався в Академії образотворчого мистецтва. У 1882–1886 рр. редагував та ілюстрував сатирично-гумористичний часопис "Зеркало", що видавався у Львові. Автор монументальних розписів на релігійні теми – "Христос перед Пілатом" (1880), "Мойсей" (1887), "Хрещення Русі", "Володимир Великий", "Св. Ольга", численних ікон, іконостасів тощо. Створив низку історичних полотен: "Василь Теребовельський" (1866), "Козацька битва" (1890), "Літописець Нестор" (1901), "Шевченко на засланні" та ін.

80. **Золя Еміль** (1840–1902) – французький письменник. Автор романів "Пастка" (1877), "Жерміналь" (1885), трилогії "Троє міст" (1894, 1896, 1898). Перші українські переклади і статті про нього належать І. Франкові.

81. **Гейне Генріх** (1797–1856) – німецький поет і публіцист, визначний майстер ліричної й політичної поезії. Його твори перекладали І. Франко – поему "Німеччина. Зимова казка", Леся Українка – поему "Атта Тролль". Ще 1891 р. у двох числах львівського часопису "Зеркало" з'явився друком переклад А. Кримського шести поезій Г. Гейне, а в ілюстрованому літературному збірнику "Рідний зільник" – "З Гейневих пісень". Пізніше переклади А. Кримського з Г. Гейне на українську публікувався в "ЛНВ" (1900); книзі "Пальмове гілля" (1901), газеті "Буковина" та ін.

82. **"Русское богатство"** – щомісячний суспільно-політичний, літературний і науковий журнал. Виходив у Петербурзі у 1876–1918 рр.

83. **"Буковина"** – найпопулярніша українська газета (1885–1918) одноіменного краю. Видавалася до 1910-го в Чернівцях, 1911–1912 – не друкувалася, 1913–1914 – виходила під назвою "Нова Буковина"; 1915–1917 – тижневик у Відні. 1918 – знову в Чернівцях. Заснована буковинськими народовцями. Мова газети спочатку була народною, з 1888 – друкувалася за фонетичним правописом. Періодичність не була сталою. Газета публікувала матеріали з історії Буковини, з питань українського шкільництва, культури, літератури. Читачем і автором "Буковини" був А. Кримський, він друкував на її сторінках свої переклади з Г. Гейне та з віршів арабської поезії, опублікував "Листи з Сірії", статтю "Ще дещо про общеруське єдинство язикове".

84. Рецензія А. Кримського на книжку "В поті чола. Образки з житя робучого люду. Написав Іван Франко". Надрукована у двох числах ж. "Зоря" (1891) під псевдонімом "А. Хванько".

85. Перший допис до львівського журналу "Правда" А. Кримський надіслав 17 травня 1890 р., в якому висловив свою незгоду з думками М. Драгоманова в його статті (ж. "Народ", 1890, № 10, 15 травня), спрямовані проти "Правди". 8 жовтня того ж року він написав новий допис з політичними міркуваннями. Обидва було опубліковано "без підпису" ("Правда", 1890, т. III, вип. VIII, жовтень, с. 127–130; 132–135). Та раніше висловлені погляди значно переглянув і уточнив у листах від 23 листопада й 15 грудня того ж року за підписом "Один з прихильників "Правди" ("Правда", 1890, т. III, вип. X, грудень, с. 263–269).

86. **Барвінський Олександр Григорович** (1847–1927) – політик, історик, педагог. Був співзасновником журналу "Правда". У 1868 р. отримав посаду заступника учителя в Бережанській гімназії, видав українську читанку для гімназій. З 1871 р. викладав у Тернопільській учительській семінарії. На початку 1880-х рр. розробляв програму народовського руху, стояв біля витоків газети "Діло". З 1886 р. розпочав видання "Руської історичної бібліотеки". Із 1888 р. – професор Державної вчительської семінарії у Львові. У 1891–1907 рр. був послом до Державної ради, яка працювала у Відні, обирався також депутатом до Галицького сейму (1894–1904). Керував діяльністю Наукового товариства ім. Т. Шевченка (1892–1897), Українського педагогічного товариства (1891–1896), був заступником голови товариства "Просвіта" (1889–1895). Як член Крайової шкільної ради (1889–1918) сприяв запровадженню

українського фонетичного правопису. В 1918–1919 рр. – державний секретар у справах освіти і віросповідань в уряді Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). Після падіння ЗУНР відійшов від політичної діяльності, зосередився на літературознавчих дослідженнях. Похований у Львові на Личаківському кладовищі.

87. **Зіньківський Трохим Абрамович** (псевд. Певний Т.) (1861–1891) – український письменник і публіцист. Співробітник галицьких часописів "Зоря" і "Правда".

88. **Достоєвський Федір Михайлович** (1821–1881) – російський письменник. Автор романів "Бедные люди" (1846), "Униженные и оскорбленные" (1861), "Игрок", "Преступление и наказание" (обидва – 1866), "Идиот" (1868), "Бесы" (1872), "Подросток" (1875), "Братья Карамазовы" (1880), багатьох повістей та оповідань.

89. **Мальтус Томас Роберт** (1766–1834) – англійський економіст, священик, засновник мальтузіанства. Іноземний почесний член С.-Петербурзької АН (1826).

90. **Кокурудз Ілля** (1857–1937) – український педагог і літератор, народознавець.

91. **Гребінка Євген Павлович** (1812–1848) – письменник-романтик, родом з Полтавщини. З 1834 р. жив у С.-Петербурзі. Викладав літературу у військових школах. Активно допомагав викупові Т. Шевченка з кріпацтва і виданню "Кобзаря" 1840 р.

92. **Ставропігія** – тут мається на увазі друкарня при Ставропігійському інституті – громадській релігійній організації, яка діяла у Львові в 1790–1939 рр. Ця друкарня від часу заснування і до 1820-х рр. випускала у світ в основному релігійну літературу; з 1830-х рр. – також літературу світського характеру, підручники для народних і середніх шкіл; першою серед друкарень Львова використала світський шрифт (1837). Також друкувала праці відомих галицьких істориків та першу в Галичині газету українською мовою "Зоря Галицька" (1848–1851).

93. **"Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка"** ("ЗНТШ") – видання Наукового товариства ім. Т. Шевченка (тт. 1–155, Львів, 1892–1937). Перші 4 тт. вийшли у 1892–1894 рр. як неперіодичні збірники наукових статей з математики, біології, медицини за редакцією О. Кониського. У 1897–1913 рр. "ЗНТШ" стали органом тільки Історико-філософської і філологічної секції

НТШ і з'явилися у світ за редакцією М. Грушевського. В них друкувалися монографії, дослідження, історичні документи, присвячені історії, філології, етнографії, подавалося багато бібліографії, вміщувалися огляди журналів, що виходили в Австро-Угорщині, Російській імперії та інших країнах. У "ЗНТШ" співпрацювали відомі українські вчені. З 1914 р. "ЗНТШ" почали виходити як неперіодичні збірники наукових праць, а з 1924 – поділені на видання окремих секцій – Історико-філософської (редактор І. Крип'якевич) та Філологічної (редактори – К. Студинський, Я. Гординський, В. Сімович). З 1948 р. видавалися за кордоном. З 1991 р. відновлено видання "ЗНТШ" в Україні. Редактор – О. Купчинський.

94. **"Сліпці"** – переклад А. Кримського з казок "1001 ночі", надруковано у ж. "Дзвінок" (1892, № 17).

95. **Шухевич Володимир Осипович** (1849–1916) – український учений-етнограф, громадський діяч. Дійсний член НТШ з 1908 р. Закінчив Львівський університет. Працював учителем у Львові, хоронителем музею ім. Дзедушицьких (1902–1908), в якому заснував відділ природничих наук та етнографії. Організатор і голова просвітницьких товариств – "Руська бесіда" (1895–1910), "Боян" (1891), Музичного товариства ім. М. Лисенка (1903–1915); редактор журналів "Дзвінок" (1890–1895), "Учитель" (1893–1905). Автор українського підручника з хімії (1894) та кількох навчальних посібників, 5-томної монографії "Гуцульщина" (1899–1908).

96. **Квітка-Основ'яненко Григорій Федорович** (справжнє прізвище Квітка, літ. псевд. Грицько Основ'яненко) (1778–1843) – перший видатний прозаїк нової української літератури, відомий громадсько-культурний діяч. Здобув домашню освіту. Автор багатьох творів на народні теми: "Маруся" (1834), "Козир-дівка" (1838), "Сердешна Оксана" (1841); роману "Пан Халявский" (1840); повісті "Жизнь и похождения Петра Ивановича сына Столбикова" (1841), "Ганнуся", "Панна Сотникова", "Головатий" (1839), "Украинцы" (1841) та ін.

У листі йдеться про твори Г. Квітки-Основ'яненка, коректуру яких А. Кримський опрацьовував особисто і розміщував у серії лубочних видань у Москві. З 1890 р. А. Кримський був активним діячем у справі видання творів українських письменників у Росії.

97. Мається на увазі оповідання А. Кримського "В обіймах старшого брата", видане І. Франком у Львові в 1892 р. Після конфіскації твору І. Франко змінив його назву на "Сирота Захарко". Під

цим зоголовком вийшло друком у збірці оповідань А. Кримського "Повістки і ескізи з українського життя" (Коломия – Львів, 1895). Б. Грінченко висловив стосовно нього критичні зауваження (див. лист № 38). Друкувалося за радянських часів, зокрема, опубліковано в купюрах у виданні: Кримський А.Ю. Твори в п'яти томах. – К., 1972. – Т. 2.

98. Кандидатська дисертація А. Кримського мала назву "Філософія арістотеліка аль-Фарабія X в.".

99.**"Червоная Русь"** – москвофільська газета. Виходила у Львові протягом 1888–1891 рр. Іронічно її називали "Рижа".

100. **"Страхопуд"** – ілюстрований сатирично-гумористичний журнал москвофільського напряму. Виходив у Відні та Львові в 1863–1905 рр.

101. **Охримович Володимир Юліанович** (1870–1931) – громадсько-політичний діяч, учений, журналіст. Дійсний член Наукового товариства ім. Т. Шевченка (з 1899), чл.-кор. С.-Петербурзької АН. Протягом 1902, 1906–1907 і 1924–1925 рр. редагував газету "Діло", редагував (1900) і співпрацював (1907) із щотижневиком "Свобода". У 1921–1925 рр. – професор Львівського (таємного) українського університету, декан юридичного факультету; був віце-президентом НТШ і головою статистичної комісії. Автор низки праць з етнографії: "Значення українських весільних обрядів і пісень в історії розвитку сім'ї" (1891, 1893), "Знадоби до пізнання народних звичаїв і поглядів правних" (1895), "Звідки взялася назва "бойки"?" (1895), зі статистики: "З поля національної статистики Галичини", "Русини латинники" (1912), "Фактичні і фіктивні втрати русинів в демографічнім балансі Галичини за десятиліття. 1900–1912" (1912) та ін., що друкувалися в "Записках НТШ" та інших наукових виданнях.

102. **"Труды Восточного отделения императорского Русского археологического общества"**. Видавались у С.-Петербурзі з 1855 р.

103. **"Московские ведомости"** – одна з найстаріших російських газет, була заснована 1756 р. Московським університетом, виходила до 1917 р. (з 1859 – щоденно). У 1779–1789 рр. за редакцією М.І. Новікова. У 1840-х рр. за редакцією Ф.Є. Корша стала провідною ліберальною газетою. З 1863 р. виходила за редакцією М. Каткова та П. Леонтьєва, змінивши напрям на реакційний, пропагуючи монархістсько-націоналістичні й великодержавно-шовіністичні ідеї. З 1905 р. – орган чорносотенців.

104. **Потебня Олександр Опанасович** (1835–1891) – видатний український філолог. У 1856 р. закінчив історико-філологічний факультет Харківського університету. В 1860 р. захистив магістерську дисертацію, а в 1874 – докторську, яка значною мірою ґрунтувалася на матеріалах із царини української мови. З 1875 р. – професор Харківського університету. Розробляв питання теорії мовознавства, фольклору, етнографії, головним чином загального мовознавства, фонетики, морфології, синтаксису, досліджував проблеми взаємовідношення мови й мислення, мови й нації, походження мови. Автор праць: "Думка і мова", "Записка про малоруське наріччя" (1870), "Із записок з російської граматики" (тт. 1–2, 1874; т. 3, 1899; т. 4, 1941), "Мова і народність" (1895) та ін.

105. Дослідження І. Франка (під псевдонімом – Мирон) "Іван Вишенський і його твори" (Львів, 1895). А. Кримський написав рецензію на цю працю "Иоанн Вышенский, его жизнь и сочинения". Опубліковано в ж. "Киевская старина" (1895). Див. лист № 82.

106. Очевидно, йдеться про збірку оповідань А. Кримського "Повістки і ескізи з українського життя" (Коломия – Львів, 1895).

107. **"Літературно-наукова бібліотека"** – серія видань, заснована з ініціативи І. Франка. Видавалася на його кошти протягом 1889–1898 рр. у Львові.

108. **Верн Моріс Луї** (?–?) французький реформатор, богослов та публіцист, професор Паризького університету.

109. **Липа Іван Львович** (1865–1923) – український письменник, культурний діяч, за фахом лікар.

110. Рецензія А. Кримського "Аз-буки-віди" на поему Б. Грінченка "Професор Пшик", надрукована в ж. "Народ" (1893, №№ 3, 4).

111. **"Хлібороб"** – український часопис, що видавався у Галичині з квітня 1891 р. до вересня 1895 р. Виходив двічі на місяць. Відіграв помітну роль у поширенні ідей Русько-української радикальної партії, в політичній та правовій просвіті широких верств українського населення. Редакторами часопису були І. Франко (1891); І. Гарасимович (1891–1892); С. Данилович (1892–1895, з перервами); М. Павлик (1893–1894). Виходив у Львові, пізніше продовжував друкуватися в Коломиї. Основна увага в "Хліборобі" приділялася суспільно-політичній та правовій проблематиці. Серед авторів часопису були М. Драгоманов, І. Франко, К. Трильовський, І. Гарасимович, В. Стефаник, Л. Мартович та ін.

112. **“Чудацькі думки”** – твір М. Драгоманова.

113. **“Галицкая Русь”** – щоденна газета, що фінансувалася російським урядом, виходила у Львові у 1891–1892 рр. Редактором газети був О. Марков.

114. **Кант Емануїл** (1724–1804) – філософ, засновник німецької класичної філософії, професор Кенігсберзького університету.

115. Мається на увазі стаття А. Кримського “Співробітництво українців у галицьких часописах”. Надруковано в ж. “Народ” (1893, № 6).

116. **Невестюк Яків** (1868–1939) – письменник і журналіст, лікар, діяч Русько-української радикальної партії. Заарештований у червні 1892 р. за перевезення через кордон забороненої літератури.

117. **Арабажин Костянтин Іванович** (псевд. Non-ego) (1866–1929) – український та російський публіцист, театральний критик.

118. **“Батьківщина”** – газета, друкований орган партії народовців. Виходила у Львові протягом 1879–1896 рр.

119. **Стороженко Микола Ілліч** (1836–1906) – російський історик літератури, професор, автор праць про життя і творчість Т. Шевченка.

120. **“Рижский вестник”** – щоденна політична, літературна та торгова газета. Видавалася в Ризі з 1869 р. Засновник – Є. Чешихін.

121. **Тіле Корнелій Петер** (1830–?) – нідерландський богослов, професор Лейденського університету. М. Павлик переклав його твір “Істрія релігій”. А. Кримський цю працю оцінив позитивно, мав бажання її відредагувати, особливо з погляду орієнталістики, й видати на меценатські кошти К. Фрейтага. Див. лист № 80.

122. **Тимченко Євген Костянтинович** (псевд. Богун) (1866–1948) – український учений-мовознавець, історик української мови, діалектолог, лексикограф, педагог, перекладач, чл.-кор. АН СРСР (1929), професор Київського університету (1919–1932), директор Комісії зі складання Історичного словника української мови Української Академії наук у Києві (з 1919). Автор праць: “Російсько-малоруський словник” (2 тт., 1897–1899), “Українська граматика” (1907, 1917, 1918), “Вказівки, як записувати діялектичні матеріяли на українськім язиковім обширі” (1925) та ін.

123. **Уманець Михайло** (справжнє ім’я Михайло Федорович Комаров, псевд. Михайло Комар) (1844–1913) – український бібліограф, критик, фольклорист і лексикограф.

124. **“Profession de foi молодих українців”** – програма української молоді Східної України. Надрукована в ж. “Правда” (1893, № 4) як програма “Братства Тарасівців”, прихильників аполітичного культурництва. Закликали до просвітницької роботи “в межах, дозволених урядом”.

125. У журналі “Народ” протягом 1893 р., крім згаданої статті А. Кримського “Співробітництво українців у галицьких часописах”, були надруковані ще три його статті: “За ким стоїть Україна”, “Оригінального чи перекладного?”, “Ну хто ж таки політикує?!”.

126. **Житецький Павло Гнатович** (1836/1837–1911) – філолог, фольклорист, дійсний член НТШ, чл.-кор. С.-Петербурзької АН (з 1898). У 1864 р. закінчив історико-філологічний факультет Київського університету. Протягом 1864–1867 рр. викладав російську мову в Кам'янець-Подільській гімназії, в 1867–1880 – працював у навчальних закладах Києва, в 1880–1882 рр. – у С.-Петербурзькому університеті. У 1882 р. повернувся до Києва і викладав у колегії Павла Галагана. Був членом київської Громади, співробітником “Киевской старины”. Автор таких праць: “Описание Пересопницкой евангелии 16 в.” (1876), “Очерк звуковой истории малорусского наречия в 17 и 18 вв.” (1889), “Литературная деятельность И. Вышенского” (1890), “Нарис історії української мови в 17 в.” (1914) та ін.

127. **Фарабі (аль-Фарабі) Абу Наср ібн Мухаммед** (870–950) – філософ, учений-енциклопедист, один з головних представників східного аристотелізму та неоплатонізму. Мешкав у Багдаді, Алеппо, Дамаску. Основні праці: “Гемми премудрості”, “Трактат про погляди мешканців доброчинного міста”, “Трактат про класифікації наук”, “Велика книга про музику”.

128. **Виноградов Павло Гаврилович** (1854–1925) – російський історик, академік Російської АН (член Петроградської АН з 1914 р.). Фахівець з історії середніх віків та історіографії.

129. **“Энциклопедический Словарь”** – найбільший з енциклопедичних словників на той час у Росії. Видавався в С.-Петербурзі у 1890–1907 рр. німецьким видавцем Ф. Брокгаузом та російським друкарем-підприємцем І. Єфроном. Основна частина статей з орієнталістики, вміщених у словнику, належить А. Кримському.

130. **“Календар Зеркала”** – збірник. Виходив у Львові протягом 1882–1893 рр. за редакцією Корнила Устияновича.

131. **Кольцов Олексій Васильович** (1809–1842) – російський поет. Автор віршів "Не шуми ты, рожь" (1831), "Песня пахаря" (1831), "Косарь" (1836), "Лес" (1837) і багатьох інших, які близькі за своєю поетикою до народних пісень, природи, чимало з них покладено на музику. Його вірші друкувалися і в журналі "Зоря".

132. **Некрасов Микола Олексійович** (1821–1877/1878) – російський поет. У 1847–1866 рр. – редактор-видавець журналу "Современник", з 1868 р. редагував разом з М. Салтиковим журнал "Отечественные записки". Автор творів "Коробсйники" (1861), "Мороз – Красный нос" (1864), "Русские женщины" (1871–1872), "Кому на руси жить хорошо" (1866–1876), "Современники" (1875–1876) та ін.

133. **Фірдоусі Абу-ль Касим** (біля 940–1020 або 1030) – перський і таджицький поет. Найвідоміша його поема "Шах-наме", яка вмістила в себе національний епос персів і таджиків, значно вплинула на літературу Сходу своєю відточеною поетичною формою, справедливістю та гуманізмом, ідеєю боротьби з тиранами.

134. **Омар Хайям** (близько 1048 – після 1122) – перський і таджицький поет, математик і філософ. Його всесвітньо відомі філософські рубаї проникнуті волелюбністю.

135. **Абу-ль-Ала аль-Ма'аррі** (973–1057) – арабський поет і мислитель. Написав збірник філософсько-гуманістичних віршів "Обов'язковість необов'язкового", трактати "Послання про прощення" (1033), "Послання про ангелів".

136. **Авіценна** (Ібн Сіна) (980–1037) – вчений, філософ, знавець медицини, музикант. Мешкав у Середній Азії, Ірані, був лікарем і візиром при різних правителях. У своїх працях з філософії продовжував традиції арабського аристотелізму та неоплатонізму. Основні праці: "Книга зцілення", "Книга вказівок і настанов", "Канон лікувальної науки" (в 5 ч.).

137. **Левченко Михайло** (1830–1892) – етнограф і лексикограф, співробітник "Основи", автор російсько-українського словника ("Опыт русско-украинского словаря", 1874).

138. **"Листи на Наддніпрянську Україну"** – праця М. Драгоманова, надрукована в журналі "Народ" (1893, № 15–22; 1894, № 1–2). Окремою книжкою вийшла у Коломиї (1894).

139. **"Учитель"** – педагогічний журнал. Виходив у Львові протягом 1889–1914 рр.

140. **“Житє і Слово”** – літературно-науковий, громадсько-політичний журнал. Виходив за редакцією І. Франка у Львові протягом 1894–1897 рр. Видавцем була Ольга Франко.

141. **Коваленко Григорій Олексійович** (1868–1934) – український письменник, етнограф та громадський діяч.

142. **“Читальня”** – двотижневий журнал. Виходив у Львові в 90-х рр. XIX ст.

143. **“Новый день”** (“Новости дня”) – щоденна ілюстрована газета. Виходила у Москві з 1883 р.

144. **Садовський Микола Карпович** (справжнє прізвище Тобілевич) (1856–1933) – видатний український актор і режисер, один із засновників українського професійного театру.

145. **Заньковецька Марія Костянтинівна** (уроджена Адасовська) (1854–1934) – видатна актриса, народна артистка України (з 1922). У 1906 році брала участь у створенні першого українського стаціонарного театру в Києві.

146. **“Книговедение”** – щомісячний бібліографічний журнал. Орган Бібліографічного гуртка, організованого молодими вченими Москви. Виходив у Москві з 1894 р.

147. **Дрепер Джон-Уїльям** (1811–1882) – американський учений, автор праць із фізіології, хімії, фізики, історії. Його книгу “Боротьба науки з релігією” переклав і видав у Львові М. Павлик (під назвою “Історія боротьби між релігією (на обгортках: “між вірою”) і наукою”. А. Кримський написав на неї репліку й рецензію (“Зоря”, 1897, ч. 20, с. 398–399; ч. 23, с. 456–457).

148. **Ковалевська Софія Василівна** (уроджена Корвин-Круковська) (1850–1891) – математик, письменниця і публіцист.

149. **Янжул Іван Іванович** (1846–1914) – російський економіст і статистик. Дійсний член С.-Петербурзької АН (з 1895). Активно співпрацював з журналами “Вестник Европы”, “Отечественные записки” та ін.

150. **Лермонтов Михайло Юрійович** (1814–1841) – російський поет. Автор ліричних віршів, поем, драматургічних і прозових творів.

151. **Шеллі Персі-Біш** (1792–1822) – англійський поет-романтик.

152. **Юргенсон Петро Іванович** (1836–1904) – російський музичний видавець. З 1861 року видавав ноти, а з 1866 – також книги з музики. В 1867 р. заснував нотну друкарню. Володів музичними фірмами у Москві, С.-Петербурзі, Ризі, Одесі, Лейпцигу.

153. **Глінка Михайло Іванович** (1804–1857) – російський композитор. В історії російської музики виступив як основоположник нового мистецького періоду: його твори визначили світове значення російської музичної культури. Творчість М. Глінки глибоко національна: вона виросла на ґрунті російської народної пісенності, увібрала традиції давньоруського хорового мистецтва. У творчості М. Глінки представлено майже всі музичні жанри, і перш за все, оперний ("Життя за царя", "Руслан та Людмила").

154. **Даргомижський Олександр Сергійович** (1813–1869) – російський композитор. Нарівні з М. Глінкою – засновник російської класичної музичної школи. Автор опер, зокрема, "Русалка", "Есміральда", романсів "Я вас любив" та ін. Намітив нові шляхи в оперному та камерно-вокальному жанрах.

155. **Рубінштейн Антон Григорович** (1829–1894) – російський піаніст, композитор, диригент, музично-громадський діяч. Мав славу одного з найвизначніших піаністів світу. За його ініціативою були створені Співоча академія (1858), Російське музичне товариство (1859), Петербурзька консерваторія (1862).

156. **Чайковський Петро Ілліч** (1840–1893) – російський композитор, диригент, педагог. Його творчість представлена майже всіма музичними жанрами, але головними були опера та симфонія. Зміст музики П. Чайковського універсальний: охоплює образи життя і смерті, кохання, природи, дитинства, побуту.

157. **Римський–Корсаков Микола Андрійович** (1844–1908) – російський композитор, диригент. Автор 15 опер, серед них – "Псковитянка" (1872), "Майская ночь" (1879), "Снегурочка" (1881), "Шахерезада" (1888), "Садко" (1896), "Царская невеста" (1898), "Кащей бессмертный" (1902), "Сказание о невидимом граде Китиже..." (1904), "Золотой петушок" (1907).

158. **Тургенєв Іван Сергійович** (1818–1883) – російський письменник, чл.-кор. С.-Петербурзької АН (з 1860). Автор творів "Записки охотника" (1847–1852), "Рудин" (1856), "Ася" (1858), "Дворянское гнездо" (1859), "Накануне" (1860), "Отцы и дети" (1862), "Дым" (1867), "Вешние воды" (1872), "Стихотворения в прозе" (1882) та ін.

159. **Гончаров Іван Олександрович** (1812–1891) – російський письменник, чл.-кор. С.-Петербурзької АН (з 1860). Автор романів "Обломов" (1859), "Обыкновенная история" (1847), "Обрыв" (1869), у яких відображено різні верстви російського суспільства XIX ст.;

циклу нарисів, у т. ч. “Фрегат “Паллада” (1855–1857); літературно-критичних статей, у т. ч. “Миллион терзаний” (1872).

160. **Салтиков-Щедрін Михайло Євграфович** (справжнє прізвище Салтиков, псевд. М. Щедрін) (1826–1889) – письменник-сатирик, публіцист. У 1868–1884 pp. – редактор журналу “Отечественные записки”. У своїй творчості відображав гротескно-сатиричний образ російської бюрократії. Автор книг: “Губернские очерки” (1856–1857), “Помпадуры и помпадурши” (1863–1874), “Пошехонская старина” (1887–1889), “Господа Головлевы” (1875–1880) та ін.

161. **Помяловський Микола Герасимович** (1835–1863) – російський письменник. Автор повістей “Мещанское счастье” (1861), “Молотов” (1861), “Очерки бурсы” (1862–1863) та ін.

162. **Писемський Олександр Феофілактович** (1821–1881) – російський письменник. Автор романів “Боярщина” (1844–1846), “Мещане” (1877), “Тысяча душ” (1858), “Люди сороковых годов” (1869); драми “Горькая судьбина” (1859) та ін., повістей та оповідань, дорожніх нарисів, фейлетонів, драматургічних творів та критичних статей.

163. **Пушкін Олександр Сергійович** (1799–1837) – російський поет. Автор багатьох ліричних віршів, роману в віршах “Евгений Онегин” (1833), поем “Руслан и Людмила” (1820), “Цыганы” (1824), “Полтава” (1828), “Медный всадник” (1833) та ін.; казок у віршах; трагедії “Борис Годунов” (1825); прозових творів.

164. **Островський Олександр Миколайович** (1823–1886) – російський драматург, чл.-кор. С.-Петербурзької АН (з 1863), засновник і голова Товариства російських драматичних письменників та оперних композиторів (1870). Автор п’єс: “Свои люди – сочтемся!” (1849), “Доходное место” (1856), “Гроза” (1859), “Горячее сердце” (1868), “Лес” (1870), “Волки и овцы” (1875), “Снегурочка” (1873), “Бесприданница” (1878) та ін.

165. **Надсон Семен Якович** (1862–1887) – російський поет-лірик. У своїй творчості відображав скорботу чесного інтеліґента, співчуття “страдающему брату” – “Друг мой, брат мой…”.

166. **Короленко Володимир Галактіонович** (1853–1921) – російський письменник. У 1900 р. обраний почесним академіком С.-Петербурзької АН, у 1902 – склав із себе це звання. Автор багатьох оповідань та повістей, публіцистичних статей та нарисів, літературно-критичних розвідок та спогадів.

167. **Потапенко Ігнатій Миколайович** (1856–1929) – російський письменник. Автор багатьох повістей та оповідань.

168. **Фрейтаг Костянтин Андрійович** (1874–?) – учень А. Кримського. Пізніше філолог-орієнталіст. Матеріально допомагав видавати журнал "Житє і Слово" та літературно-публіцистичну спадщину М. Драгоманова.

169. **"Киевская старина"** – щомісячний історико-етнографічний журнал національно-демократичного напряму. Виходив у 1882–1907 рр. у Києві (останній рік видавався українською мовою під назвою "Україна"). Був заснований Ф. Лебединцевим, О. Лазаревським, В. Антоновичем, П. Житецьким на кошти В. Симиренка як неофіційний орган київської Громади. В журналі публікувалися праці з історії, археології, етнографії України, історичні джерела, твори художньої літератури, фольклорні матеріали. В ньому друкувалися В. Антонович, Д. Багалій, В. Винниченко, Д. Яворницький та ін. Журнал відіграв значну роль у розвитку української культури і формуванні національної свідомості українського народу.

170. Йдеться про перший том праці Б. Грінченка "Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях" (Чернігів, 1895). Рецензія А. Кримського на цю книгу "До етнографії Чернігівщини" була опублікована в ж. "Этнографическое обозрение" (1898).

171. **"Думи і пісні"** – збірка поезій Б. Грінченка. Правильна назва – "Пісні та думи", видана у Чернігові (1895).

172. Рецензію А. Кримського "Иоанн Вышенский, его жизнь и сочинения" на книжку "Іван Вишенський і його твори. Написав д-р Іван Франко" (Львів, 1895) було опубліковано в ж. "Киевская старина" (1895, кн. 9; кн. 10). Передруковано у виданні: Кримський А.Ю. Твори в п'яти томах. – К., 1972. – Т. 2.

173. **Радивиловський Антоній** – проповідник XVII ст. Про нього написав розвідку М. Марковський – "Антоний Радивиловский, южнорусский проповедник XVII в. (опыт историко-литературного исследования его сочинений и обзор звуковых и формальных особенностей его языка)" (Київ, 1894).

174. **Галятовський (Голятовський) Іоникій** (?–1688) – громадсько-політичний і церковний діяч, український письменник, Видатний промовець, автор трактатів, збірників проповідей і оповідань.

175. **Чубинський Павло Платонович** (1839–1884) – етнограф, фольклорист, поет, громадський та культурний діяч. Автор вірша "Ще не вмерла Україна", що був покладений на музику М. Вербицьким. Нині Державний Гімн України.

176. Дослідження А. Кримського "Про рукописи Руданського, про їх відносини між собою та про поетові листи. (З додатими двох листів Руданського до єго брата)" опубліковано в ж. "Житє і слово" (1895, т. IV, кн. V). Того ж року в ж. "Зоря", № 17 видруковано розвідку А. Кримського "Нові поетичні твори Степана Руданського. Переднє слово". Ці статті вміщено у виданні: Кримський А.Ю. Твори в п'яти томах. – К., 1972. – Т. 2.

177. **Бодянський Осип Максимович** (псевд. Запорожець, Ісько Материнка, М. Бода-Варвинець, І. Мастак та ін.) (1808–1877) – поет, філолог, фольклорист, історик, перекладач. Протягом 1829–1931 рр. написав вірші та байки "Епітафія п'яниці", "Епітафія самому собі", "Сухая ложка", "Орел і черепаха", "Козацька пісня", "Напис до портрета Богдана Хмельницького", "Епітафія Богданові Хмельницькому", "Кирилові Розуму", "Пісні". Після завершення навчання у Переяславській духовній семінарії (1831) вступив на словесний відділ Московського університету, який закінчив у 1835 р. Продовжуючи літературну діяльність, переклав уривок з поеми О. Пушкіна "Руслан і Людмила". 1835 р. у Москві вийшла його книжка "Наські українські казки запорожця Ісько Материнки". Протягом 1842–1868 рр. був професором Московського університету, очолював кафедру слов'янської історії та літератури. Обирався секретарем Московського товариства історії й старожитностей російських, редагував його видання "Чтения", де опублікував "Історію Русів", "Реєстр усього Війська Запорозького", "Літопис Самовидця", "Літописну розповідь про Малу Росію" О. Рігельмана, драму "Милість Божа" та ін.

178. **Максимович Михайло Олександрович** (1804–1873) – український учений-природознавець, історик, фольклорист, етнограф і письменник. У 1834–1835 рр. – перший ректор Київського університету Св. Володимира, одночасно декан філософського факультету.

179. Мова про смерть М. Драгоманова, яка сталася 24 червня 1895 р.

180. "Вельмишановний пане! Дуже добре те, що ви мені прислали об чім я вас просив. З глибокою повагою А. Кримський".

181. І. Франко видав деякі твори С. Руданського, зокрема в ж. "Зоря" (1886).

182. **"Русько-українська бібліотека"** – серія видань, у якій було опубліковано "Поетичні твори С. Руданського" (Львів, 1896).

183. **Барвінок Ганна** (справжнє ім'я Олександра Михайлівна Куліш, уроджена Білозерська) (1828–1911) – українська письменниця, авторка оповідань з народного життя. Дружина П. Куліша.

184. **Сенкевич Генрік** (1846–1916) – польський письменник, чл.-кор. (з 1896), почесний академік С.-Петербурзької АН (з 1914). Автор історичних романів. Лауреат Нобелівської премії (1905).

185. **Прус Болеслав** (справжнє ім'я Олександр Гловацький) (1847–1912) – польський письменник. Автор творів "Форпост" (1885), "Лялька" (1887–1889), "Фараон" (1895–1896) та ін.

186. **Леонтович Володимир Миколайович** (псевд. В. Левенко) (1866–1933) – український громадсько-політичний діяч, письменник. Співпрацював у журналі "Літературно-Науковий Вісник", меценат газети "Рада". Автор повістей "Пани і люди" (1883), "Старе і нове", "Спомини утікача" (1922), "Хроніка родини Гречок" (1922), разом із С. Єфремовим підготував видання "Російсько-українського словника" (1917, 1919).

187. **Коцюбинський Михайло Михайлович** (1864–1913) – український письменник і громадський діяч. Друкувався у журналах "Дзвінок", "Правда", "Зоря". Автор таких творів: "Андрій Соловейко, або Вченіє світ, а невченіє тьма" (1884), "Наша хата" (1890), "Причинок до біографії Шевченка" (1891), "На віру" (1891), "У путах шайтана" (1899), "Цвіт яблуні" (1902), "Fata morgana" (ч. 1–2; 1907–1910); "Тіні забутих предків" (1911).

188. Йдеться про працю В. Клоустона (W. Clouston "Popular tales and fictions, their migrations and transformations"). А. Кримський здійснив її переклад – "Народні казки та вигадки і їх мандрівки та переміни". Видано в серії "Літературно-наукова бібліотека" (Львів, 1896). Див. лист № 163.

189. Йдеться про книгу "Михайло Петрович Драгоманов. 1841–1895, його юбілей, смерть, автобіографія і спис творів. Зладив і видав М. Павлик" (Львів, 1896).

190. **Соболевський Олексій Іванович** (1857–1929) – філолог, академік С.-Петербурзької АН (з 1900). Один із ініціаторів вивчення історії російської мови. Багато праць з палеографії,

топоніміки, етнографії, давньоруської, української, білоруської писемності, поезії, мистецтва.

191. **Історичне товариство Нестора-літописця** засновано у Києві 1873 р., спочатку при Київському університеті, з 1920 р. – увійшло до складу Всеукраїнської академії наук. Займалося дослідженнями в галузі археології й історії України, розробкою питань історії українського та російського права, церкви, літератури тощо. Видавало "Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца" (1879–1914). Припинило діяльність у 1929 р.

192. **Колесса Олександр Михайлович** (1867–1945) – український літературознавець, мовознавець, громадсько-політичний діяч, член НТШ, професор Львівського університету. В листі мова йде про його рецензію на книгу В. Мочульського "К истории малорусского наречия: "Житие св. Саввы Освященного по пергаментной рукописи XIII в." (Одеса, 1894), яка була опублікована у "Збірнику Наукового товариства ім. Т. Шевченка", 1895, т. III.

193. **Брандт Роман Федорович** (1853–1920) – славіст, професор Московського університету.

194. **"Молодик"** – український літературно-художній альманах. Виходив у Харкові та С.-Петербурзі у 1843–1844 рр. за редакцією І. Білецького.

195. **Новицький Іван** (1844–1890) – історик, етнограф, співробітник Київської археографічної комісії.

196. **Сумцов Микола Федорович** (1854–1922) – фольклорист, етнограф, літературознавець, мовознавець, педагог.

197. Йдеться про працю В.М. Ястребова "Материалы по этнографии Малороссийского края, собранные в Елисаветградском и Александровском уездах Херсонской губернии" (Одеса, 1894). На цю працю А. Кримський написав рецензію "До етнографії так званої Новоросії", надруковану в ж. "Житє і Слово" (1895, т. IV). Опубліковано у виданні: Кримський А.Ю. Твори в п'яти томах. – К., 1973. – Т. 3.

198. **"Песни пинчуков"** – повна назва книги: "Белорусское Полесье. Сборник этнографических материалов, собранных М. Довнар-Запольским. Вып. 1. Песни пинчуков. С приложением карты северной части уезда и статьи о говоре" (Київ, 1895). А. Кримський написав рецензію "До етнографії Полісся" (ж. "Киевская старина", 1896, т. 52, кн. 1). Опубліковано у виданні: Кримський А.Ю. Твори в п'яти томах. – К., 1973. – Т. 3.

199. **“Русское богатство”** – щомісячний політичний, науково-літературний журнал. Виходив у С.-Петербурзі протягом 1876–1918 рр.

200. **Студинський Кирило Йосипович** (1868–1941) – учений-літературознавець, професор, дійсний член НТШ у Львові (з 1899), академік ВУАН (з 1929). Один з керівних членів Християнсько-суспільної партії.

201. **“Русские ведомости”** – громадсько-політична газета. Виходила у Москві протягом 1863–1918 рр.

202. **“Читальня”** – двотижневий журнал. Виходив у Львові в 90-х роках XIX ст.

203. **“Абу-Касимові капці”** – поема І. Франка, написана на основі фабули арабської казки. Видано у Львові 1895 р. руським товариством педагогічним. А. Кримський дуже високо оцінив її (“Зоря”, 1896).

204. Йдеться про полеміку П. Житецького в його статті “Заметки о разных методах изучения народных Малорусских дум” (“Этнографическое Обозрение”, 1895, кн. 27) з М. Сумцовим щодо викладених ним поглядів стосовно українських дум у праці “Заметки о малорусских думах и духовных виршах” (“Этнографическое обозрение”, 1895, кн. 24).

205. У листі йдеться про рецензію А. Кримського на книгу “Русские народы” (М., 1894), видану за редакцією проф. М. Зографа. Відгук надруковано в ж. “Зоря” (1896).

206. **Галіп Теодот** (1873–1943) – адвокат, письменник. “Перші зорі” – перша книжка його прози, видана в Чернівцях (1896).

Очевидно, в листі йдеться про рецензію А. Кримського на неї, надруковану в ж. “Зоря” (1897).

207. **Громади** – організації української інтелігенції у 2-й половині XIX – на початку XX ст. в Україні, які вели національно-культурну та громадсько-політичну діяльність. Існували таємно в Києві, Полтаві, Харкові, Одесі, Херсоні, Чернігові та ін. містах України. В 1861 р. Громада виникла у Києві, до її складу входили В. Антонович, М. Драгоманов, П. Чубинський, Т. Рильський, Ф. Вовк, М. Лисенко, М. Старицький, І. Нечуй-Левицький та ін. Громадівці вважали, що їхнім основним завданням є поширення освіти та пробудження національної свідомості народу. Вони брали участь у роботі недільних шкіл, видавали українську популярну і наукову літературу, збирали матеріали з етнографії та фольклору,

активно співпрацювали у Південно-Західному відділенні Російського географічного товариства та ін. За Емським указом 1876 р. діяльність Громади була забороненою. Частина громадівців на чолі з М. Драгомановим емігрувала за кордон, де почала видавати збірник "Громада" (1878–1882). У 80-х рр. XIX ст. нові громадівці в Україні об'єдналися навколо журналу "Киевская старина" (1888–1906). До київської Громади увійшли молоді діячі: Є. Тимченко, С. Єфремов, І. Стешенко, Л. Жебуньов та ін. Активно працювали Громади в Одесі (В. Мальований, О. Андрієвський, Є. Борисов, Ф. Щербина), у Харкові (Д. Пильчиків, В. Александров, П. і О. Єфименки), Чернігові (І. Шраг, М. Коцюбинський, Б. Грінченко), Полтаві (М. Дмитріїв) та інших містах України. У 1897 р. у Києві з ініціативи В. Антоновича та О. Кониського відбувся з'їзд членів Громади, на якому було засновано Загальну українську безпартійну демократичну організацію. До новоствореної організації увійшли всі Громади, що існували в 20 містах України. Діяльність Громад в Україні продовжувалася до 1917 р.

208. **Верзилов Аркадій Васильович** (1867–1930) – історик і педагог, науковий співробітник Історично-філологічного відділу Української АН.

209. **Самійленко Володимир Іванович** (псевд. Сивенький, Іваненко, Полтавець, Смутний, Сивий з Лисим та ін.) (1864–1925) – драматург, поет, перекладач, публіцист.

210. **Русов Олександр Олександрович** (1847–1915) – статистик, фольклорист, етнограф і громадський діяч.

211. Мається на увазі стаття А. Кримського "Михайло Комар" у ж. "Зоря" (1896).

212. "Шах-Наме або Іранська книга царів" – поема класика перської й таджицької літератури Фірдоусі. Переклад на українську мову здійснив А. Кримський. Уперше неповний переклад поеми друкувався у ж. "Житє і Слово" (1895, т. III, кн. 2, стор. 250–264; кн. 3, стор. 416–429, т. IV, кн. 5, стор. 231–248; кн. 6, стор. 338–345). 1896 р. у Львові в серії "Літературно-наукової бібліотеки" (№ 7) вийшло окреме, доповнене видання перекладу.

213. **Рєпін Ілля Юхимович** (1844–1930) – видатний живописець, з 1878 р. – член Товариства передвижників, із 1893 р. – дійсний член С.-Петербурзької АМ. Автор полотен "Українська селянка" (1880), "Запорожці пишуть листа турецькому султану" (1878–1891), "Гайдамаки" (1902) та ін.

214. "Цар Соловей", "Краледвірська рукопись" – первописи творів С. Руданського, передані А. Кримському П. Житецьким.

215. Очевидно, мається на увазі рецензія А. Кримського на збірку оповідань Т. Галіпа "Перші зорі".

216. У листі мова йде про статтю, надруковану в газеті "Буковина" (1897) за підписом "Лепер" (псевд. О. Кониського) з критикою окремих статей "Російсько-українського словаря" М. Комарова, одним із упорядників якого був Б. Грінченко. А. Кримський згодом написав статтю-відповідь, у якій спростовував окремі, на його погляд, недоречні випади проти авторів.

217. **Дніпрова Чайка** (справжнє ім'я Людмила Олексіївна Василевська, уроджена Березіна) (1861–1927) – українська письменниця.

218. **Дозі Рейнхардт** (1820–1883) – голландський сходознавець, автор численних праць з арабістики, історії ісламу та ін.

219. **Корш Федір Євгенович** (1843–1915) – філолог, академік С.-Петербурзької АН (з 1900), професор Лазаревського інституту східних мов з 1892 р., учитель А. Кримського. Автор праць із класичної філології, типологічних та порівняльно-історичних досліджень індоєвропейських, тюркських, фіно-угорських мов.

220. **Гулак-Артемовський Петро Петрович** (1790–1865) – український поет і культурно-освітній діяч.

221. **Метлинський Амвросій Лук'янович** (псевд. Земляк, Іздатель, Мітла, Амвросій Могила, Михайло Петренко та ін.) (1814–1870) – фольклорист, літературознавець, поет, перекладач, видавець.

222. **Куліш Пантелеймон Олександрович** (псевд. Панько Казюка, Данило Юс, Павло Ратай, Хуторянин та ін.) (1819–1897) – український поет, прозаїк, історик, етнограф, літературний критик та перекладач.

223. **Ніщинський Петро Іванович** (псевд. Петро Байда) (1832–1896) – класичний філолог, письменник-перекладач, композитор.

224. **Стешенко Іван Матвійович** (псевд. І. Сердешний, І. Степура, І. Січовик, Світленко) (1873–1918) – громадсько-політичний діяч, педагог, літературознавець, письменник. Був членом літературно-мистецького гуртка "Плеяда". Опублікував українською мовою "Метаморфози" Овідія та власну поему "Мазепа" (1896). Був членом київської старої Громади, брав участь у роботі РУП, належав до Української демократичної партії, пізніше –

УСДРП. Досліджував творчість І. Котляревського, відредагував його поему "Енеїда". У 1898–1900 рр. видав кілька досліджень: "Поэзия И.П. Котляревского", "И.П. Котляревский, автор украинской «Енеиды»", також збірки поезій "Хуторні сонети" і "Степові мотиви"; наукові розвідки "Історія української драми" (1908), "Украинские шестидесятники" (1908); уклав "Українсько-російський словник" (1909). У 1913–1914 рр. редагував педагогічний часопис "Сяйво". У 1914–1918 рр. досліджував творчість Т. Шевченка – "Т. Шевченко яко великий митець слова" (1914), "До характеристики творчості Т. Шевченка" (1915), "Життя і твори Т. Шевченка" (1918) та ін.

225. **Старицький Михайло Петрович** (1840–1904) – український поет, драматург, прозаїк, театральний діяч.

226. **Білиловський Кесар Олександрович** (псевд. Цесар Білило, Цезарко, Кадило Іван та ін.) (1859–1934) – лікар, письменник, перекладач. Працював в Ірані.

227. **Боровик Віталій** (справжнє прізвище Гаврилович; псевд. Біла) (1864–?) – громадський діяч та письменник, один із засновників "Братства Тарасівців".

228. **Пчілка Олена** (справжнє ім'я Ольга Петрівна Косач, уроджена Драгоманова) (1849–1930) – українська письменниця, публіцист, етнограф. Мати Лесі Українки. У 1907–1916 рр. – редактор журналу "Рідний край" (1916 журнал заборонено). Друкувала вірші, байки, поеми, оповідання, п'єси, праці про український народний орнамент.

229. **Кміцикевич Володимир** (1864–1942) – педагогічний діяч, учитель гімназії. Автор "Німецько-українського словаря" (1912), "Грецько-українського словника" (1922–1923); перекладав на українську мову Ф. Шіллера, Платона.

230. **Ріленко Василь** (справжнє ім'я Дмитро Йосипович) (1867–1942) – поет, співробітник журналів "Зоря" та "Літературно-науковий вісник", перекладав Ф. Шіллера, Й. Гете.

231. **Тен Іполит** (1828–1893) – французький філософ, історик, теоретик мистецтва та літератури.

232. Йдеться про твори Панаса Мирного "Хіба ревуть воли, як ясла повні?" (Женева, 1880); "Пан-народолюбець"(Женева, 1878); "Лихі люди" (Женева, 1877).

233. **Мордовець (Мордовцев) Данило Лукич** (1830–1905) – письменник, історик. Працював у Саратові та С.-Петербурзі

редактором газети, цензором. Літературну діяльність розпочав ще в студентські роки, переклавши у віршах українською мовою "Краледворський рукопис". Багато творів присвячено історії минулого України – "Козаки і море" (1859), "Самозванці і низова вольниця" (1867), "Гайдамаччина" (1870), "Дві долі", "Цар і гетьман" (1880), "Великий розкол" (1881), "Сагайдачний" (1882), "Палій" (1902) та ін.

У листі йдеться про критичні статті К. Білиловського, Д. Мордовця на твір П. Куліша "Дума про курку з курчатами на спомин про Дорнових під Віднем та про генерала Дубельта і графа Орлова (староруські думи і співи)" (Женева, 1893).

234. **"Руська хата"** – перший буковинський альманах, виданий 1877 р. Данилом Млакою (С. Воробкевичем).

235. **Воробкевич Сидір Іванович** (псевд. Данило Млака) (1836–1903) – композитор, письменник, громадський діяч на Буковині; православний священик.

236. **"Іслам"** – праця А. Кримського "Ислам, его возникновение и старейший период его истории. Пособие к лекциям по истории Востока, читанным на 2 курсе Лазаревского института". (Москва, 1901).

237. **Паньківський Кость Федорович** (1855–1915) – громадський діяч, журналіст і видавець, член-засновник Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Народився у с. Рушкова Воля Ярославського повіту (тепер Польща). Вчився в університетах Львова та Відня. Був адміністратором і редактором відділу новин газети "Діло". В 1888–1906 рр. – управитель Інституту Св. Миколая. Член управи товариств "Просвіта", "Руська бесіда", Руського товариства педагогічного. Редагував журнали "Письмо з Просвіти", "Читальня", "Зоря", "Зеркало" (1891–1893), "Батьківщина" (1897), "Дзвінок" (1899–1900). Видавав книжкову серію "Дрібна бібліотека". З 1904 р. – директор музею "Просвіти". У червні 1915 р. був депортований. Помер 16 листопада 1915 р. в Києві.

У листі йдеться про семитомне видання творів С. Руданського, що в той час готувалось у Львові.

238. **"Руслан"** – українська релігійна газета. Виходила у Львові протягом 1897–1914 рр.

239. **Міллер Всеволод Федорович** (1848–1913) – російський фольклорист, мовознавець, етнограф, археолог, академік С.-Пе-

тербурзької АН (з 1911). Професор Московського університету (з 1884); директор Лазаревського інституту східних мов (1897–1911). Організував низку наукових експедицій на Кавказ. Основні праці його стосувалися російської мови і фольклору, індоіранських мов. Вивчаючи народний епос, розробляв підґрунтя історичної школи у фольклористиці.

240. **Ковалевський Микола Васильович** (1841–1897) – український громадський діяч.

241. **Науменко Володимир Павлович** (1852–1919) – громадський і педагогічний діяч, учений-філолог, літературознавець. Народився у м. Новгород-Сіверському Чернігівської губернії. До 1873 р. навчався в Київському університеті Св. Володимира. Викладав у навчальних закладах Києва. Належав до членів старої Громади, з 1875 р. – скарбник Громади. У 1893–1906 рр. редактор журналу “Киевская старина”, з 1907 р. – часопису “Україна”. В 1914–1917 рр. очолював Українське наукове товариство у Києві. В березні–квітні 1917 р. виконував функції заступника голови Центральної Ради України. У 1918–1919 рр. займався науковою роботою в Українській Академії наук. Улітку 1919 р. був заарештований і розстріляний. Автор праць: “Новеллы Бокаччо в южнорусском стихотворном пересказе 17–18 вв.” (1885), “Слово о полку Игореве как памятник дружинной поэзии” (1895), “Обзор фонетических особенностей малорусской речи” (1889), “Нові матеріяли для історії української літератури 19 ст.” (1919, 1924) та ін.

242. **Чикаленко Євген Харлампійович** (1861–1929) – український діяч культури, меценат, видавець газети “Рада” та інших часописів.

243. **Кананов Георгій Ілліч** (1830–1897) – російський філолог, професор, з 1881 р. – інспектор, пізніше директор Лазаревського інституту східних мов у Москві.

244. Очевидно, йдеться про статтю А. Кримського “Лафз алджім інда ал-араб, агуа халкий кама фі Миср ам шаджрій кама фі біляд ал-Шам” (ж. “аль-Машрик” (Бейрут), 1898, червень).

245. Йдеться про працю А. Кримського “Филология и погодинская гипотеза”, що була надрукована в журналі “Киевская старина” (1898, т. 61, кн. 6; Т. 62, кн. 7; 1899, т. 64, кн. 1; т. 65, кн. 6; т. 66, кн. 9). У 1904 р. вийшла окремою відбиткою. Опублікована у виданні: Кримський А.Ю. Твори в п’яти томах. – К., 1973. – Т. 3.

246. **“Запорожская Старина”** – збірник, виданий Ізмаїлом Срезневським, вийшло 6 випусків у Харкові (1833–1838). Вміщено історичні пісні, переклади, думи, матеріали до історії козаччини, значна частина яких є витвором гурту харківських романтиків 1830-х рр.

247. **Окуневський Ярослав Іполитович** (1860–1929) – громадський діяч і письменник, адмірал австрійського військово-морського флоту, лікар. Автор спогадів у газеті “Діло”: “Листи з чужини” (1898, ч. 1), (1902, ч. 2).

248. **“Kurjer Lwowski”** – щоденна газета. Виходила у Львові з 1883 р.

249. **Онишкевич Степан** (1861–1945) – громадсько-політичний діяч, греко-католицький священик. Діяч Національно-демократичної партії. Депутат Австрійського парламенту (1907–1918). Член Нацради ЗУНР.

250. **Владимиров Петро** (1854–190?) – російський історик літератури, професор Київського університету Св. Володимира. Працював над історією українського письменства. Відомі праці: “Великое Зерцало” (1884), “Доктор Франциск Скорина” (1888), “Обзор южно-русских и западно-русских памятников письменности от 11 до 17 столетия” (1890) та ін.

251. **Веселовський Олексій Миколайович** (1843–1918) – російський літературознавець, професор Московського університету та Лазаревського інституту східних мов у Москві.

252. **Багалій Дмитро Іванович** (1857–1932) – історик, архівознавець, громадський діяч. Народився у Києві. Академік Української Академії наук (з 1918), голова Історично-філологічного відділу Всеукраїнської Академії наук (1918–1920, 1929–1930). У 1920 р. – декан Академії теоретичних знань у Харкові, 1921–1927 – професор історії України в Харківському ІНО, голова Харківського наукового товариства (1921–1922), голова Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури (1922–1929), керівник Центрального архівного управління УРСР (1923–1924), директор НДІ Т. Шевченка НКО УСРР (1926–1932), голова Українського центрального бюро секції наукових працівників (1925–1932), заступник голови, член президії Укрнауки. Автор більше 600 праць, головним чином у

галузі історії Слобідської, Лівобережної, Південної України XV–XVII ст., української історіографії, джерелознавства, архівознавства, археографії, історії географії, археології. Автор ґрунтовних досліджень, присвячених історії Харкова і Харківського університету: “Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам)” (1893–1904, тт. I–II) та нарисів з історії фізико-математичного, історико-філологічного та медичного факультетів. Автор праць, у яких висвітлюється життєвий та творчий шлях Г. Сковороди і В. Каразіна, підручників з російської історії та історіографії.

253. **Іловайський Дмитро Іванович** (1832–1920) – російський історик і публіцист.

254. **Стасюлевич Михайло Матвійович** (1826–1911) – російський історик, журналіст та громадський діяч. Редактор журналу “Вестник Европы” (у 1866–1908 рр.).

255. **“Українсько-руська видавнича спілка”** (“Видавнича спілка”, “Спілка”) – заснована 1898 р. у Львові. В її серії, зокрема, вийшла поетична збірка А. Кримського “Пальмове гілля” (1901).

256. **“Академічна громада”** – студентське товариство. Виникло у Львові в 1896 р. після об’єднання Академічного братства і студентського товариства. Друкований орган – журнал “Молода Україна”. З 1908 р. проводило широку освітню роботу серед українського населення, спрямовану на пробудження національної самосвідомості. У 1921 р. було закрито польською владою у зв’язку з переслідуванням Львівського (таємного) українського університету.

257. Мова йде про двотомне видання віршів О. Шишацького-Ілліча (1828–1859), надруковано 1856–1857 рр. у Чернігові.

258. Мова йде про твори Б. Грінченка “Олеся”, “Злодій”.

259. “Клопіт у селі Балашівці. Оповідання про сифіліс. Написав Грицько Коваленко” (Чернігів, 1899).

260. **“Степові квітки”** – альманах, упорядкований і виданий Б. Грінченком у Чернігові (1899).

261. Йдеться про працю Б. Грінченка “Иван Котляревский. Описание его жизни”, видану в Чернігові (1898).

262. Йдеться про рецензію Г. Коваленка на книжку Б. Грінченка “Иван Котляревский. Описание его жизни”, надруковану в “ЛНВ” (1899).

263. Стаття А. Кримського "Сирийская литература и сирийский язык" надрукована в "Энциклопедическом Словаре" Брокгауза і Єфрона (1900, півтом 63).

264. **Румянцевський музей** – зібрання книг, рукописів, етнографічних та інших колекцій, придбаних Миколою Петровичем Румянцевим (1754–1826) і передане після його смерті державі. Засновано у С.-Петербурзі в 1861 р. Того ж року переведено до Москви. Тепер Національна бібліотека Російської Федерації.

265. Очевидно, йдеться про працю "Материалы по казах-киргизскому языку, собранные И. Лаптевым" (Труды по востоковедению, издаваемые Лазаревским ин-том восточных языков, вып. 2. Москва, 1900).

266. **Полівка Їржі (Юрій)** (1858–1933) – чеський філолог-славіст, чл.-кор. С.-Петербурзької академії наук (з 1901 р).

267. **Шраг Ілля Людвігович** (1847–1919) – український культурно-громадський, політичний діяч, адвокат ліберально-буржуазного напряму. Співпрацював у виданнях "Украинский вестник", ЗНТШ, "Літературно-Науковий Вістник", "Рада".

268. **Гнатюк Володимир Михайлович** (1871–1926) – український фольклорист, етнограф, мовознавець, громадський діяч. Чл.-кор. С.-Петербурзької академії наук (з 1902), академік ВУАН (з 1924). Здійснював у Львові видання українською мовою праці А. Кримського "Мусульманство і його будучність". Нове, перероблене видання там вийшло в 1904 р.

269. **Димінський Андрій Іванович** (1829–1905) – український фольклорист і етнограф.

Йдеться про фольклорні матеріали, зібрані А. Димінським і передані П. Житецькому, котрий, у свою чергу, передав їх А. Кримському.

270. **Білозерський Микола Михайлович** (1833–1896) – український фольклорист і етнограф. А. Кримський отримав колекції його етнографічних та лексичних матеріалів. Згодом за результатами їх вивчення А. Кримський написав статтю "Дещо про рукописи Миколи Білозерського" ("Рада", 4 (17) вересня 1908 р.).

271. **"Історичний словник української мови".** Ідея його підготовки належала П. Житецькому. Тільки в 1926 р. завдяки ВУАН вона почала здійснюватися. В 1926 р. підготовлено до друку "Історичний словник української мови", т. 1, на літери А – Д, у 1927 р. – том 2, на літери Г – Ж, але виданий не був через відсутність фінансу-

вання. Вийшов у світ у 1930-х рр.: "Історичний словник українського язика". Т. 1. А – Ж. Зошит 1. А – Глубина. / Ін-т укр. наук. мови. Коміс. на улож. іст. слов. укр. яз.; Ред. Є.К. Тимченко. – Х.; К.: Державидав України, 1930. – 528 с.; "Історичний словник українського язика". Т. 1. А – Ж, зош. 2. Г – Ж / Ін-т укр. наук. мови, Коміс. на улож. іст. слов. укр. яз.; Уклад.: Є.К. Тимченко, Є.К. Волошин та ін. – Х.; К.: УРЕ, 1932. – 947 с.

272. **Михальчук Кость Павлович** (1841–1914) – член київської Громади, філолог, діалектолог, працював над проблемами історії української мови. Співпрацював у тогочасних українських прогресивних журналах, у тому числі в "Киевской старине", де, зокрема, було опубліковано його дослідження "Что такое малорусская (южнорусская) речь?" (1899). У співавторстві з А. Кримським було видано працю "Программа для собирания особенностей малорусских говоров" (СПб., 1910).

273. **Альманах "Дубове листя"** на честь П. Куліша був підготовлений з ініціативи Б. Грінченка, М. Коцюбинського, М. Чернявського. Був надрукований у Києві в 1903 році. В ньому містилися поетичні переклади А. Кримського з Омара Хайяма та Абу-ль-Ала аль-Ма'аррі.

274. **Чернявський Микола Федорович** (псевд. Микола Ч., Наум Чермак, Чермак) (1867/1868–1946) – український письменник, перекладач.

275. **"Пальмове гілля"** – збірка поезій А. Кримського. Перша частина була видана в серії "Українсько-руської видавничої спілки" (Львів, 1901).

276. У листі йдеться про двотомний "Українсько-німецький словник" Є. Желехівського, 1886 р.

277. Йдеться про один з випусків літографованого "Курса российской истории" В. Ключевського. (Роцес СВУ).

278. **Яворський Юліан Андрійович** (1873–1937) – критик, журналіст, приват-доцент, викладав у Київському університеті Св. Володимира.

279. **"Беседы"** – науково-літературна газета москвофільського напряму, виходила у Львові. Редактором газети в 1887–1889 рр. був О. Мончаловський.

280. **Гер'є Володимир Іванович** (1837–1919) – історик-сходознавець, професор Московського університету, засновник Вищих жіночих курсів у Москві.

281. Мається на увазі книга Р. Дозі “Очерк истории ислама” в перекладі В. Каменського. Передмову та редакційні примітки написав А. Кримський. Книжка вийшла у С.-Петербурзі в 1904 р.

Йдеться про підготовку до видання книги “История мусульманства. Самостоятельные очерки, обработки и дополненные переводы из Дози и Гольдциера А. Крымского”, ч. I (Москва, 1904 р. Див. лист № 167).

282. Очевидно, йдеться про редагований А. Кримським “Очерк литературной деятельности казанских татар-мохаммедан” М. Ашмаріна, опублікованого в “Трудах по востоковедению”, вип. IV (Москва, 1901).

283. **Нельдеке Теодор** (1836–1930) – німецький філолог-сходознавець.

Йдеться про першу частину праці А. Кримського “Семитские языки и народы (по плану Теодора Нельдеке), очерки и обработки А. Кримскаго”, вийшла у Москві (1903).

284. **Ренан Жозеф-Ернест** (1823–1892) – французький історик релігії, філософ.

285. **Стороженко Олекса (Олексій) Петрович** (псевд. Межигородський дід) (1805–1874) – український письменник та етнограф. Писати почав російською мовою, друкувався у петербурзьких журналах “Северная пчела”, “Библиотека для чтения”. З появою журналу “Основа” (1861) став його співробітником і почав писати твори українською мовою. В 1863 р. опублікував у Петербурзі “Українські оповідання” у 2-х тт. В основу багатьох його творів покладено народні перекази, анекдоти, прислів’я – “Се така баба, що чорт їй на махових вилах чоботи оддавав”, “Вчи лінивого не молотом, а голодом”, “Скарб”, “Жонатий чорт” та ін.

У листі йдеться про статтю А. Кримського “Чому Олекса Стороженко покинув писати по-українськи?” (“ЛНВ”, 1901, т. XIV, кн. 6).

286. Очевидно, йдеться про критико-біографічний нарис А. Кримського до 25-річчя літературної діяльності І. Франка.

287. Йдеться про праці О. Соболевського (1857–1929) “Очерки из истории русского языка” (1884), “Лекции по истории русского языка” (1889) та ін., в яких автор розглядав українську мову як наріччя мови російської.

А. Кримський у своїх працях розвінчував “теорію Соболевського”. Найвідоміша серед них – ґрунтовна розвідка “Филология и пого-

динская гипотеза". Вона друкувалася у 1898 і 1899 роках у п'яти числах "Киевской старины", а згодом з'явилося окреме видання.

288. **"Бейрутські оповідання"** – твори А. Кримського. Вперше з'явилися друком у ж. "Нова Громада" (1906, № 6, № 7, № 8).

289. Збірка віршованих перекладів А. Кримського "Із азіатських поетів", до якої увійшли частини перекладу Фірдоусі "Шахнаме", опубліковані у ж. "Житє і Слово" (1895). Наступного року в доповненому обсязі ця епічна поема вийшла окремою книжкою в серії "Літературно-наукової бібліотеки" (Львів, 1896).

Згодом (1906 р. в Москві) А. Кримський опублікував працю "Арабская поэзия в очерках и образцах с приложением арабского текста части переведенных образцов. Лекции, читанные в спецклассах Лазаревского института восточных языков".

290. У листі йдеться про рецензію А. Кримського на книгу І. Стешенка "Поэзия И.П. Котляревского" (К., 1899), надруковану в журналі "Этнографическое обозрение" (1901, кн. 50).

291. Очевидно, мова йде про повість Б. Грінченка "Серед темної ночі".

292. **"Вік"** – йдеться про підготовку видавництвом "Вік" "Антології української літератури" в 3-х томах (т. 1 – поезія; тт. 2–3 – проза). Видання присвячувалося століттю з часу появи "Енеїди" І. Котляревського. До першого випуску антології свої твори надіслав Б. Грінченко, стосовно яких М. Сумцов у часописі "Южный край" (1901) висловив критичні зауваження.

293. **"Основа"** – український суспільно-політичний та науково-літературний щомісячний часопис. Виходив від січня 1861 р. до жовтня 1862 р. у Петербурзі. Частина матеріалів друкувалася російською мовою. Видавцями були В. Білозерський (ред.), П. Куліш, М. Костомаров, О. Кістяківський (секретар), М. Щербак та ін. "Основа" обстоювала право української нації на вільний і всебічний розвиток. У часописі друкувалися твори художньої літератури, праці з історії, бібліографії, документи, спогади, літературна критика і публіцистика, рецензії тощо.

294. **"Южный край"** – часопис, що виходив у Харкові з 90-х років XIX ст. до початку XX ст.

295. **Свидницький Анатолій Патрикійович** (псевд. Патриченко) (1834–1871) – український письменник, громадський діяч, етнограф, фольклорист. Його найвидатніший твір – роман "Люборацькі" – був написаний для "Основи" (1861–1862), але опубліко-

ваний у ж. "Зоря" 1886 р. (скорочений варіант). Повне видання твору з'явилося 1901 р. в Києві.

296. **"Новое Время"** – реакційна російська газета, виходила у 1868–1917 рр. у Петербурзі (з 1869 р. щодня). Активним її автором був Дмитро Вергун – український письменник і журналіст москвофільського напряму, видавець журналу "Славянский век" у Відні (1900–1904).

297. Йдеться про працю Б. Грінченка "Литература украинского фольклора (1777–1900). Опыт библиографического указателя" (Чернігів, 1901).

298. Йдеться про курси лекцій, прочитані А. Кримським, були ним доопрацьовані й видані. Перший том книги "История Турции и ее литературы от расцвета до начала упадка" вийшов у Москві 1910 р. Другий том, під тією ж назвою, з'явився наступного року. Рецензію на них написав І. Крачковський у журналі "аль-Машрик", з яким також співпрацював А. Кримський.

299. У "Юбилейном сборнике в чссть Вс. Миллера" (М., 1900) А. Кримський помістив статті "О малорусских отглагольных существительных на *еннє* и *інне*", "Об искусственном образовании парных слов (Reimwörter)" за підписом "Мирза-Джафар", "Очерк научной деятельности В.Ф. Миллера" (написаний разом з М. Михайловським) та ін.

300. Повна назва праці А. Кримського "Очерк развития суфизма до конца III века гиджры" (Москва, 1895).

301. **"Календар "Зеркала"** – збірник. Виходив у Львові протягом 1882–1893 рр. за редакцією Корнила Устияновича.

302. Йдеться про переклади А. Кримського з арабської поезії "Ніч, а я не сплю", "Ти, бачу, прихилилась" та переклад "Надвечір" німецького поета Фрідріха Рюккерта (1788–1866), надруковані у "Літературно-Науковому Вістнику" (1902).

303. **Сперанський Михайло Несторович** (1863–1938) – російський історик літератури.

304. **Міщенко Федір Григорович** (1848–1906) – російський історик і філолог, чл.-кор. С.-Петербурзької АН (з 1895), фахівець у галузі античності, перекладач з давньогрецької мови.

305. **Яворницький Дмитро Іванович** (1855–1940) – український історик, археолог, етнограф, фольклорист і письменник, академік ВУАН (з 1929). Найвизначніші праці (всього понад 200):

"Сборник материалов по истории запорожских козаков" (1888), "Запорожье в остатках старины и преданий народа" (1888), "Очерки по истории запорожских козаков и Новороссийского края" (1889), "Вольности запорожских козаков" (1890), "Иван Дмитриевич Сирко – славный кошевой атаман Войска запорожского низовых козаков" (1894) та ін. Автор низки художніх творів – "Вечірні зорі" (1910), повістей і оповідань "Наша доля – божа воля!" (1901, 1905), "У бурсу!" (1908), "За чужий гріх" (1907) та ін.

306. **"Нечестиве кохання"** – поезії А. Кримського, опубліковано у циклі поезій під цією ж назвою в ж. "Літературно-Науковий Вістник" (1900). 1901 р. увійшли до його віршованої збірки "Пальмове гілля". На "Нечестиве кохання", вміщене в цій книжці, Л. Лопатинський написав рецензію "Поет чи поетка?" ("Руслан", 1902).

307. **Катренко Олександр** (справжнє прізвище Катрухін) – письменник. Друкував статті в "Киевской старине". Автор збірок: "Оповідання" (1900), "Пан Природа" (1901).

308. **Хоткевич Гнат Мартинович** (псевд. Гнат Галайда, Георгій Хвилинський) (1877–1938) – український письменник, мистецтвознавець, музикант, актор, режисер, діяч національного руху.

309. **Грицько Григоренко** (справжнє ім'я Олександра Євгенівна Косач, уроджена Судовщикова) (1867–1924) – українська письменниця, публіцист. Дружина Михайла Косача.

310. **"Придніпровський край"** – щоденна науково-літературна, політична та економічна газета. Виходила в Катеринославі (з 1915 р. – щотижнева).

311. У листі мова йде про книжку оповідань А. Кримського "Повістки і ескізи..." (Коломия–Львів, 1895). У цей час автор готував друге видання збірки "Із повісток і ескізів", що з'явилося друком у Москві (1902) значно урізане цензурою.

312. **Смаль-Стоцький Степан Осипович** (1859–1938) – український учений-філолог, культурний і громадський діяч, мовознавець, літературознавець, історик, педагог. Проф. Чернівецького університету. Дійсний член НТШ (з 1899), академік УАН (з 1918). Був головою товариств: "Руська школа", "Руська бесіда" (чернівецької). Автор понад 150 наукових праць, зокрема, уклав першу шкільну граматику української мови (1883, 1907, 1922 і 1928). У 1892–1897 рр. – співредактор газети "Буковина" та редактор газети "Руська рада".

313. **Грушевський Михайло Сергійович** (псевд. М. Заволока, М. Сергієнко) (1866–1934) – український історик, археолог, літературознавець, соціолог, публіцист, письменник, громадсько-політичний і державний діяч, дійсний член ВУАН (з 1923) та АН СРСР (з 1929). З 1897 р. до 1913-го був головою НТШ, одночасно очолював Історично-філологічну секцію НТШ, редагував "Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка" (1895–1913). Разом з І. Франком започаткував видання "Літературно-Наукового Вістника". Автор майже 2 тисяч праць у галузі української та світової історії, історіографії, літератури, соціології, етнографії, археології, спеціальних історичних дисциплін. Зокрема, 1898 р. у Львові видано 1-й том "Історії України-Руси", продовженої у наступних 9 томах (Львів – Київ, 1899–1936), де охоплено події від найдавніших часів до 1658 року в Україні.

314. Очевидно, А. Кримський редагував для окремого видання розділи з книги О. Пипіна "Очерк литературной истории старинных повестей и сказок русских" (Москва, 1857).

315. **Барвінок Василь** (справжнє ім'я Барвінський Володимир Григорович) (1850–1883) – український політик, громадський діяч, публіцист, письменник. Редактор журналу "Правда" (1876–1880), засновник, видавець і редактор газети "Діло" (1880–1883).

316. **Мінорський Володимир Федорович** (1877–1966) – російський історик-сходознавець, іраніст, учень А. Кримського.

317. Йдеться про опубліковані лекції А. Кримського, прочитані ним у Лазаревському інституті східних мов – "Лекции по истории семитских языков. Вып. 1. Семитские языки вообще и арабский язык доклассический" (Москва, 1902). Другий випуск "Лекций по истории семитских языков" було надруковано там само у 1903 р.

318. Очевидно, йдеться про другу частину праці А. Кримського "Історія мусульманства", що вбула видана у 1904 р. у Москві.

319. Мається на увазі праця А. Кримського "Семитские языки и народы (по плану Теодора Нельдекс). Очерки и обработки А: Крымского".

320. Очевидно, мається на увазі праця А. Кримського "Ислам, его возникновение и старейший период его истории" (Москва, 1901).

321. Йдеться про статтю Б. Грінченка "А.Е. Крымский как украинский писатель", опубліковану в ж. "Киевская старина" (1903).

322. **Гордлевський Володимир Олександрович** (1876–1956) – учений-сходознавець, тюрколог, академік АН СРСР (з 1946), учень А. Кримського.

323. 17 лютого 1903 р. А. Кримського обрано дійсним членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові.

324. **Дністрянський Станіслав** (1870–1935) – український правознавець, громадсько-політичний діяч.

325. **Венгеров Семен Панасович** (1855–1920) – російський історик літератури, бібліограф. Автор багатотомних біо- і бібліографічних словників з російської літератури, зокрема, "Критико-библиографический словарь русских писателей и ученых". Вийшло 6 томів "Словаря" протягом 1889–1904 рр.

326. **Лотоцький Олександр Гнатович** (псевд. О. Білоусенко, О. Любенький, Лотоцці, Подоляк, Spectator та ін.) (1870–1939) – український громадсько-політичний діяч, письменник, публіцист, професор церковного права, дійсний член НТШ (з 1900) і Українського наукового товариства у Києві. Автор праць "Українські джерела церковного права" (1931), "Автокефалія" (1935, 1938), "Церковна справа в Україні" (1923), "Сторінки минулого" (1932–1934) та ін.

327. Очевидно, йдеться про працю А. Кримського "Мусульманство і його будучність", видання якої в той час здійснювалось у Львові під наглядом В. Гнатюка.

Розвідка А. Кримського "Мусульманство і яка його доля жде" написана в Бейруті на прохання редактора газети "Буковина" Осипа Маковея, але не була там опублікована. Вперше побачила світ у Москві – "Мусульманство и его будущность. Прошлое ислама, современное состояние мусульманских народов, их умственные способности, их отношение к европейской цивилизации" (1899). Згодом у значно доповненому вигляді вийшла у Львові під назвою "Мусульманство і його будучність. Видання нове, перероблене" (1904).

328. **"Освобождение"** – двотижневий журнал. Видавався за редакцією П. Струве з 1902 р. до 1905-го р. У Росію потрапляв нелегально через Західну Україну.

329. "Наські українські казки" О. Бодянського вийшли в Москві (1835).

330. **Ягич Ватрослав** (1838–1923) – хорватський лінгвіст, палеограф і археограф, літературознавець, історик, філолог-славіст.

Після закінчення у 1860 р. відділення класичної філології Віденського університету тривалий час працював викладачем грецької і латинської мов у Загребській гімназії. В 1870 р. здобув науковий ступінь доктора філософії в Лейпцигському та доктора слов'янської філології в С.-Петербурзькому університетах. Професор Новоросійського (1872–1874), Берлінського (1874–1880), С.-Петербурзького (1880–1886) та Віденського (1886–1908) університетів. Член Південнослов'янської академії наук і мистецтва у Загребі (з 1867), Краківської (з 1878) і Петербурзької (з 1880) академій наук, Сербської Матиці у м. Нові-Сад, Товариства сербської літератури у Бєлграді, Наукового товариства ім. Т. Шевченка (з 1903). Став засновником першого міжнародного славістичного журналу "Архів слов'янської філології" (1875–1920), ініціатор видання і редактор "Енциклопедії слов'янської філології" (виходила в С.-Петербурзі (Петрограді) протягом 1908–1929 рр.). Автор близько 700 досліджень з різних галузей слов'янознавства і палеографії, старослов'янської мови та її історії, історії науки та культури слов'ян, правових пам'яток, фольклору, народної поезії: "Джерела до історії слов'янської філології", "Історія сербо-хорватської літератури" (1871), "Історія слов'янської філології" (1910), "Питання про руни у слов'ян" (1911), "Глаголичне письмо" (1911), "Історія виникнення церковнослов'янської мови" (1913) та ін.

331. **Верхратський Іван Григорович** (псевд. Лосун, Подоляк) (1846–1919) – природознавець, педагог і філолог, почесний і дійсний член НТШ, дослідник рослин і тварин Східної Галичини, знавець комах, особливо метеликів, автор перших шкільних підручників українською мовою з природничих наук. Він один з перших працював над українською природничою термінологією. В молоді роки друкував вірші й переклади.

332. Очевидно, йдеться про задум А. Кримського написати роман "Андрій Лаговський", перші дві частини якого було надруковано у Львові 1905 р.

333. Йдеться про прохання П. Житецького до А. Кримського зробити переклад Євангелія українською мовою.

334. **Коваленко Олекса Кузьмич** (1880–1927) – український письменник, редактор, видавець декламатора "Розвага" (виходив у Києві в 1905–1906, 1908 рр.).

335. **“Киевские отклики”** – газета, що видавалася російською мовою в Києві у 1898–1906 рр. Редакторами були І. Лучицький і М. Василенко. Співробітниками – С. Петлюра, С. Єфремов, Б. Кістяківський, М. Могилянський та ін. Багато уваги в газеті приділялося українській тематиці. З 1906 р. замість “Киевских откликов” почала виходити газета “Киевские отголоски”, а згодом “Киевские вести” (до 1910).

Очевидно, йдеться про статтю Б. Грінченка “О положении украинской печати” (“Кіевскіе отклики”, 1904, № 288).

336. У цей час Б. Грінченко працював над “Словарем української мови”, повна назва якого – “Словар української мови. Зібрала редакція журналу “Кіевская старина”. Упорядкував, з додатком власного матеріалу Борис Грінченко”. Вийшов у 4-х томах протягом 1907–1909 рр. у Києві.

337. **Шахматов Олексій Олександрович** (1864–1920) – видатний російський філолог, історик, академік С.-Петербурзької Академії наук (з 1894). У 1887 р. закінчив Московський університет. З 1909 р. – професор С.-Петербурзького університету. В 1906–1920 рр. очолював Відділення російської мови та словесності С.-Петербурзької АН. Автор багатьох праць із порівняльного мовознавства, літературознавства, історії російської мови, граматики слов'янського мовознавства. В численних мовознавчих працях розробляв питання фонетики та граматики української мови. Основні його праці: “Дослідження в галузі російської фонетики” (1893), “До історії звуків російської мови” (1896–1903), “До історії наголосу в слов'янських мовах” (1898), “Як у малоруській мові зникла палаталізація приголосних перед *е* та *і*” (1903), “Курс історії російської мови”, ч. 1–3 (1909–1911), “Пам'яті К. Михальчука” (1914), “Короткий нарис історії малоруської (української) мови” (1916), “Найдавніша доля руського племені” (1919) та ін.

338. Очевидно, йдеться про друк III частини роману А. Кримського “Андрій Лаговський”.

339. Праця А. Кримського “Деякі непевні критерії для діалектологічної класифікації староруських рукописів” яка надрукована у Львові (1905) в “Науковому збірнику, присвяченому проф. М. Грушевському учениками і прихильниками з нагоди його десятилітньої праці в Галичині”. Вийшла окремою книжкою (Львів, 1906).

340. Очевидно, йдеться про підготовку А. Кримським до друку праці "Практический курс для изучения малорусского языка", яка публікувалася в московському ж. "Заря" (1906). Проте повністю праця не була тоді оприлюднена через припинення виходу журналу.

341. Йдеться про 1-й том "Коломийок", виданих В. Гнатюком у Львові в 1905 році.

342. **Квестіонар** – питальник для збирання етнографічних матеріалів. Один з таких питальників був опублікований за підписами І. Франка та В. Гнатюка в журналі "Літературно-Науковий Вістник" у 1904 р. під назвою "До збирачів етнографічних матеріалів".

343. Очевидно, йдеться про заснування в 1905 р. у Києві газети "Громадське Слово", яка не проіснувала і до кінця року через цензурну заборону; замість неї видавалася газета "Громадська думка", продовженням якої, у свою чергу, стала газета "Рада". Редактором "Ради" з перервами був С. Єфремов.

344. **Вернадський Володимир Іванович** (1863–1945) – український і російський природознавець, мінеролог і кристалограф, основоположник геохімії, біогеохімії, гідрогеохімії, вчень про ноосферу і біосферу, академік Української академії наук (з 1918), перший президент УАН (1918–1919), член Чехо-Словацької АН (з 1926) та Паризької АН (з 1928), багатьох зарубіжних наукових товариств. Автор близько 400 праць, серед яких "Очерки геохимии" (1924, 1927), "Биохимические очерки" (1922–1932) та ін.

345. Йдеться про рукопис праці А. Кримського "Украинская грамматика", перший том якої "Нарис історії малоруських звуків на основі пам'ятників XI–XVI вв. з доданим текстом 43 грамот XIV–XV вв." друкувався в Москві й Києві протягом 1907–1908 рр. Другий том – "Склонения" – вийшов у Москві в 1907 р. Перший том друкувався у Києві під наглядом Б. Грінченка. (Див. листи № 197, 204–207, 209, 211, 215–217).

346. **Художній календар "Веселка"** – видавався у той період "Українсько-руською видавничою спілкою" у Львові. Був розрахований на дітей і молодь.

347. **"Шершень"** – український сатирично-гумористичний журнал. Виходив раз на тиждень у Києві протягом 1906 р.

348. **"Світова Зірниця"** – тижневик (у 1913 р. – двотижневик) для селян. Виходив у Могилеві-Подільському (1906–1907), у селі Пеньківці (1908–1911), у Києві (1912–1913 і 1917) та у Кам'янці-Подільському (1920). Видавець і редактор Й. Волошиновський. "Світова Зірниця" багато уваги приділяла сільськогосподарським і кооперативним справам. 1906 р. виходила ярижкою.

349. **"Нова Громада"** – літературно-мистецький журнал, виходив раз на місяць. Заснований з ініціативи групи київських інтеліґентів у 1906 р. Одним з редакторів журналу був С. Єфремов. Протягом 1906 р. вийшло 12 номерів часопису.

350. **Єфремов Сергій Олександрович** (1876–1939) – український учений, громадський і державний діяч, літературний критик, історик літератури, академік УАН–ВУАН (з 1919), дійсний член НТШ у Львові. Співпрацював у багатьох українських періодичних виданнях – "Зоря", "Правда", "Записки НТШ", "Киевская старина", "Літературно-Науковий Вістник", "Рада", "Нова рада", "Україна" та ін., друкував у них статті публіцистичного та історико-літературного характеру. У 1895–1918 рр. – один із керівників видавництва "Вік". Автор монографічних нарисів про видатних українських письменників: "Марко Вовчок" (1907), "Тарас Шевченко" (1914), "Михайло Коцюбинський" (1922), "Іван Нечуй-Левицький", "Іван Карпенко-Карий" (1924), "Панас Мирний" (1928) та ін. Репресований у 1929 р.

351. **Лазаревський Олександр Матвійович** (1834–1902) – історик. Один із засновників журналу "Киевская старина". Автор близько 450 праць і статей переважно з історії Лівобережної України 17–18 ст. – "Щоденник М. Ханенка" (1884), "Сулимівський архів" (1884), "Опис старої Малоросії" (1888–1902), "Суди в старій Малоросії" (1898) та ін.

352. **Матушевський Федір Петрович** (1869–1919) – український громадський діяч, дипломат, публіцист. З 1906 р. – редактор першої у Наддніпрянській Україні української щоденної газети "Громадська думка", згодом – "Ради". Автор ряду літературознавчих праць: "Жертвы переходной эпохи", "В. Антонович у світлі автобіографії та даних історичних нарисів", про Т. Шевченка, спогадів "З щоденника українського посла".

353. **“Громадська думка”** – перша щоденна громадсько-політична газета українською мовою в Наддніпрянській Україні. Виходила з початку 1906 р. у Києві. Заснована Є. Чикаленком, В. Симиренком і В. Леонтовичем. У газеті працювали Ф. Матушевський, С. Єфремов, В. Дурдуківський, Б. і М. Грінченки. 1 серпня 1906 р. за розпорядженням царського уряду газету було закрито. З 15 вересня 1906 р. видання “Громадської думки” було продовжено під назвою “Рада” за редакцією С. Єфремова.

354. **Синицький Максим** (1882–1922) – громадський, культурно-освітній діяч. За фахом правник. Засновник “Просвіти” в Києві. Співробітник газети “Рада”.

355. **Ольденбург Сергій Федорович** (1863–1934) – російський сходознавець, академік АН СРСР. Член С.-Петербурзької АН (з 1900 р.).

356. Йдеться про статтю А. Кримського “Критично-філологічні уваги про ложки дьогтю в бочках меду”, яка була опублікована в ж. “Нова Громада” (1906).

357. **“Просвіта”** – у травні 1906 р. почала працювати й у Києві, згодом стала керівним центром для інших товариств. Заходами Б. Грінченка, М. Лисенка, Лесі Українки, С. Єфремова та ін. київська “Просвіта” розгорнула широку видавничу діяльність (34 книги накладом 163 760 примірників), відкрила бібліотеку-читальню, проводила лекції, концерти, виставки. У київській “Просвіті” діяло 3 комісії: артистична, шкільно-лекційна, бібліотечна, які визначали основні напрями її діяльності. У 1910 р. влада ліквідувала товариство.

358. **“Киевлянин”** – щоденна російськомовна газета монархічного напряму, що виходила в Києві у 1864–1919 рр. (з перервами; до 1879 – тричі на тиждень, потім щоденно). Видавав і редагував її російський історик В. Шульгін, редактором – був Д. Піхно. Газета стояла на позиціях великодержавного шовінізму і проповідувала русифікаторську політику в Україні.

359. **“Вільна Україна”** – літературно-політичний та науковий щомісячний журнал, виходив у СПб., 1906 (лютий–червень) українською мовою. Видавець – А. Шабленко. Перший редактор – І. Личко. З третього числа журнал став відбивати погляди українських соціал-демократів, змінився склад його співробітників,

редакцію очолила колегія: М. Порш, С. Петлюра, П. Понятенко. На сторінках часопису публікувалися твори Лесі Українки, Х. Алчевської, М. Чернявського, М. Вдовиченка, А. Шабленка, І. Личка та ін. Після конфіскації царською цензурою 3-го та 5–6-го чисел видання журналу припинилося.

360. **"Боротьба"** – політичний, економічний і літературний часопис. Протягом 1906 р. в Києві вийшло 4 номери.

361. **Розов Володимир Олексійович** (1876–1940) – український мовознавець. Написав критичну розвідку про мовознавчі праці А. Кримського "Трилогія Кримського". Вийшла у "Записках Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові" (1907).

362. **Халанський Михайло** (1857–1909) – історик літератури та дослідник усної словесності, професор Харківського університету.

363. **"Русский филологический вестник"** – науковий журнал. Виходив у Варшаві (1879–1917).

364. **Левицький Орест Іванович** (1848–1922) – вчений-історик, академік УАН (з 1919), віце-президент УАН (1920–1921), президент УАН (1922).

365. Йдеться про "Українську граматику. Ч. І." Є. Тимченка, опубліковану в Києві 1907 р.

366. **Перетц Володимир Миколайович** (1870–1935) – історик літератури, мовознавець, академік Петербурзької АН, член Комісії з підготовки законопроекту про заснування Української академії наук у Києві, академік УАН з 31 травня 1919 р. (Кафедра історії української мови). Ініціатор утворення та голова Українського наукового товариства прихильників української історії, письменства та мови у Петрограді (з грудня 1921 р.).

367. **Нікольський Михайло Васильович** (1848–1917) – російський учений, сходознавець.

368. **Дурдуківський Володимир Федорович** (1874–1937) – літературознавець, мовознавець, директор І Трудової школи у Києві (колишньої колегії Павла Галагана), співробітник Історично-філологічного відділу Української академії наук з 1919 р. Репресований у 1937 р.

369. Очевидно, йдеться про переклади, які згодом були вміщені

у книзі А. Кримського “Арабская литература в очерках и образцах”, т. 2, “Хамаса” Абу-Теммама Тайского (Москва, 1912). Перше видання “Арабская поэзия в очерках и образцах с приложением арабского текста части переведенных образцов” вийшло в Москві (1906).

370. “За святим Єфремом Сирином” – очевидно, йдеться про III частину роману А. Кримського “Андрій Лаговський”.

371. **“Рідний край”** – український щотижневий громадський і літературно-науковий журнал. Виходив у Полтаві в 1905–1907 рр., у Києві – 1908–1914 рр., у Гадячі – 1915–1916 рр. Редактором з 1907 до 1914 р. була Олена Пчілка.

372. **“Віцлі-Пуцлі”** – із “Романсеро” Генріха Гейне, вперше опубліковано у першій книжці “Пальмового гілля” (1901). Переклад також увійшов до другої книжки (1908).

373. **Кістяківський Ігор (Горя) Олександрович** (1876–1940) – юрист-цивіліст, доцент Київського і Московського університетів; в уряді П. Скоропадського – міністр внутрішніх справ.

374. **“Україна”** – українознавчий науковий часопис. Виходив у Києві. Вперше з’явився в 1907 р. за редакцією В. Науменка (4 тт. у 12-ти кн.) як продовження “Киевской старины”. Припинив своє існування у зв’язку з рішенням УНТ видавати науковий орган – “Записки Українського наукового товариства”. Видання поновлено з 1914 р. і виходило до 1930 р. (з перервами 1915–1916, 1919–1923). Виходив під загальною редакцією М. Грушевського як тримісячник у 1914–1924 рр., двомісячник – у 1925–1930 рр. Загалом з’явилося 46 книг.

375. **“Вік”** – українське видавництво. Засновано в 1895 р. О. Лотоцьким, С. Єфремовим, Ф. Матушевським, В. Дурдуківським, В. Доманицьким, В. Прокоповичем у Києві. Існувало до 1918 р. Видало близько 140 назв художньої, навчальної та науково-популярної літератури загальним накладом 560 тис. примірників, у тому числі було підготовлено до друку і випущено тритомну “Антологію української літератури”.

376. **Дорошенко Дмитро Іванович** (1882–1951) – український історик, громадсько-політичний і державний діяч, публіцист. Співпрацював з виданнями: “Рада”, “Украинский вестник”, “Украинская жизнь”, “Україна”, редактор часопису

“Дніпрові хвилі” (1910–1914). Автор близько 1 тисячі праць з історії України, історії культури і церкви в Україні, зокрема таких, як “Нарис історії України” (ч. 1–2, 1932–1933), “Історія України 1917–1923” (ч. 1–2, 1930, 1932), “Огляд української історіографії” (1923) та ін.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

ЗМІСТ

Наукове видання

Епістолярна спадщина Агатангела Кримського в 2-х томах

Комп'ютерний набір
Амірова А.М., Варава Т.В., Василюк О.Д., Ленго Я.Є
Оригінал-макет Ленго Я.Є.
Коректор Дмитренко О.Л.

Подп. к печати 28.11.2005 г. Формат 60x84/16.
Наклад 500 прим.